

ಕುಮಾರ ಸಂಭವಮು

మహారసంభవ విషయసూచిక,

విషయము.	పు.	శ్లో.	విషయము.....		
ఉపోద్ఘాతము.	v		ఇంద్రుడు కామని స్మరించుట.	82	68
ప్రథమః స్కంధః.	1		కామనిరాక.	82	64
హిమవద్వర్ణన.	1	1	తృతీయ స్కంధః.	83	
సౌర్యతి జననము.	17	21	కామసల్లాపము.	85	3
పంచభూత ప్రసన్నత.	19	28	ఇంద్రుడు కామని సవసంతుని	92	12
బాల్యక్రీడ.	23	29	శివునిమీఁదికి నియోగించుట.		
విద్యాప్రాప్తి.	24	30	సాక్షాత్ కమమందు ఆకాలి	101	24
యావనోదయము.	24	81	వసంత ప్రాదుర్భావము.		
సౌందర్య వర్ణనము.	25	32	హరప్రసంఖ్యానము.	112	40
పాదాది కేశపర్యంతము.	26	38	ఆశ్రమప్రకాంతత	118	41
నారదాగమనము.	39	50	ఆశ్రమమందు కామనిప్రవేశము.	114	43
ఋచింక.	39	51	సంయమస్థ శివ వర్ణనము.	115	44
కుపతి తపము.	41	53	స్తరుడు నివ్వెఱవడుట.	120	51
పార్వతి పరమశివుని	44	58	పార్వత్యాగమనము.	120	52
కుశ్రూషించుట.			తదిథాలంకారాదివర్ణనము.	121	52
ద్వితీయ స్కంధః.	47		తద్దర్శనముచే కాముఁడుమరల	123	58
శ్రీరకాసుర వీడితులై	47	1	ప్రత్యాశ చెందుట.		
దేవతలు బ్రహ్మంగనుట			పార్వతి శివు సుపాసించుట.	126	61
బ్రహ్మను స్తుతించుట.	48	3	శివాశీర్వాచనము.	127	68
బ్రహ్మప్రశ్నలు.	57	16	పార్వతి పద్మాక్షమాల	128	65
వాచస్పతి యుత్తరము -	65	81	యొసంగుట.		
తారకుని దుర్జయము.			శివుఁడు కైకొన నుంకించుట.	129	66
బ్రహ్మ సేనానిజననార్థము	76	58	కాముఁడు సమ్రాహ్మనాస్త్ర	129	66
పార్వ.			ము తొడుగుట.		
వి7			శివపార్వతులు అన్యోన్యాన్య	129	67
			భిలాష లగుట.		

RECKED

విషయము.	పు.	శ్లో.	విషయము.	పు.	శ్లో.
హరశత్రుజ్వాలచే కాముడు భక్తిభూతుఁ డగుట.	188	72	బ్రహ్మచారి శివునియందు ఆపకరకు పలుకుట.	214	
రతి మూర్ఖిల్లుట.	188	78	పార్వతి శివమహిమను ఉగడించుట.	221	
ఉమనుహిమవంతుఁడు ఇతి కెత్తుకొని పోవుట.	185	76	పెండియ బ్రహ్మచారి శివు నపకరింపంగఁడుట.	228	
చతుర్థః స్వర్గః	187		పార్వతి అవలికి తొలంగ నుంకించుట.	229	
రతి మూర్ఖులైరుట.	187	1	శివుఁడు పార్వతికి ప్రత్యక్షమై తన్ను అర్పించుకొనుట.	280	
రతి విలాపము.	189	4	షష్ఠ స్వర్గః	232	
వసంతాగమనము.	151	25	పార్వతి తండ్రి వలన దాన పూర్వకముగా తన్నుంబరి గ్రహింప శివుని వేడుట.	282	
పునః పరిదేవనము.	152	26	శివుఁడు సప్తరులను స్మరించుట.	288	
అగ్నిప్రవేశోద్యతను రతిని ఆకాశవాణి ఊరార్పుట.	159	39	సప్తరి వర్ణనము, తదాగమనము.	284	
శివోద్వాహమందుమరుఁడు మరల బ్రదుకు ననుట.	161	42	అరుంధతీ వర్ణనము.	288	
షడ్భిము స్వర్గః	165		సప్తరులు శివుని పొగడుట.	240	
పార్వతి తపస్సునవం గడంగుట.	166	2	పరమేశ్వరుఁడు వారిని పెండ్లి రాయబారము పంపుట.	245	
తల్లి మాను మని బలిమాలుట.	167	8	ఓషధిప్రసవర్ణనము.	251	
పార్వతి తండ్రివలన తపస్సు కై అనుజ్ఞ నొందుట.	170	8	హిమవంతుఁడు వారినిగౌరవించి, వచ్చినకార్య మడుగుట.	259	
తపఃప్రకారము.	170.	9	వా రతనిని పొగడుట.	268	
శివుఁడు వైశ్విక బ్రహ్మచారి వేషమున పార్వత్యా శ్రమమునకు వచ్చుట.	187	80	వచ్చినకార్యముం జెప్పుట.	272	
అతిథి పూజ.	188	81	కొండలరాయఁడు మేన కం గాంచుట.	277	
బ్రహ్మచారి వచనము.	188	82	ఆమెయు సంగీకరించుట.	278	
బ్రహ్మచారి తపఃకారణమడుగుట.	194	89	మునులు సిద్ధార్థులై మూఁడవ నాఁడువివాహమునిపల్కి.	281	
శివుని పతేగాఁ బడయుట కని సఖి యు తరము చెప్పుట.	205	58	శివునిం గని వృత్తాంతము నివేదించి, తమ నిశేత నంబుల కేఁగుట.	282	
బ్రహ్మచారి సంశయ మభినయించుట.	211	62			
పార్వతి సఖిమాట నిజ మే అని ఒప్పుకొనుట.	218	64			

ఉ పా డ్ధా త ము.

శ్రీ కాళిదాసుం గవికులగురువుంగూర్చి వ్రాయుచో ప్రముఖంబుగా తదీయ జీవన వృత్తాంతంబును తత్కృతి ప్రాశస్త్యంబును వ్రాయ వలసియుండును అందు-ప్రథమము ఇప్పటి కెవ్వరికిని తెలియకున్నది. ద్వితీయము అందులయెఱుక గలవారు వ్రాయఁదగినది. అ యెఱుక -

‘కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసః సరస్వతీ

చతుర్భుజోఽథవా సాక్షా ద్విదు; ర్నాన్వేతు మాదృశః.’

అని వ్యాఖ్యాతృసార్వభౌముఁడు శ్రీ మన్తలి నాథ నూరి వక్కాణించి యుండఁగా, అస్తాదృశుల కెట్లలవడును! అయినను అతఁడే వ్యాఖ్యానముఖంబుగా నేర్పినమార్గంబును తదనుగుణ మార్గాంతరంబులను అనుసరించి వెదకి నా కనిన యలంతి విశేషములను విద్వజ్జ నానుమోదార్థంబును విద్యార్థిజనప్రబోధార్థంబును యథామతి సంగ్రహించుచున్నాఁడ. అందును కర్కశబుద్ధి పరితోషకం బగు బహుళ రవా సోఽద్భుటనంబునకుఁ జూరక, సుకుమారచతులకు రాజోపచారంబుగా పల్ల వగ్రాహమర్యాద నవలంబించెద.

(౧) ఈ మహాపురుషుని విద్వద్వరేణ్యులు క్లాఘించిన విధము.—

‘కాళిదాసకృతిః కుత్ర! కుత్ర మే బుద్ధివైభవమ్!

త దిదం వేశ్యనేత్రేణ కుర్వే విశ్వావలోకనమ్.’

లక్ష్మీనివాసః.

‘తస్మా దాలోచితాశేష లోక కాస్త్రేణ ధీమతా

కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కావ్యానాం పరిశీలనమ్.’

‘కాళిదాసవచః కుత్ర; వ్యాఖ్యాతారో వయం క్షుచ!

త దిదం మనదీపేన రాజవేశ్యప్రకాశనమ్.’

వల్లభః.

‘కవయః కాళిదాసాద్యాః, కవయో వయ మ ప్యమీ,

పర్వతే పరమాణౌ చ పదాథకత్వం ప్రతిష్ఠితమ్.’

శ్రీ భట్టపాద్యాః.

‘నిసర్దామలవాక్యస్య కాళిదాసస్య నూక్తిషు

శ్రీతి మకాధురసాద్రాకసు మజ్జరీప్సిత జాయతే.’

బాణః.

‘కవి రమరః, కవి రచలః, కవి రభినందన శ్చ కాళిదాస శ్చ;

అన్యే కవయః కపయ, శ్చాపలమాత్రం పరం దధతే.’

‘సాక్షాత మధుర కోమల విలాసిసీ కణ్ఠకూజిత ప్రాయే

శిక్షాసమయేఽపి ముచే రతలీలా కాళిదాసోఽక్షిః.’

‘యే నాయోజి న వేశ్య స్థిర । మర్థ విధావివేకినా జనవేశ్య;

స విజయతాం రవిక్షీరిః । కవితా శ్రీత కాళిదాస భారవి క్షీరిః.’

విహారే కానము.

‘ప్రసాద హృద్భాగంకారై స్తేన మూర్తి రభూష్యత,
అత్యుజ్జ్వలైః కవీంద్రేణ కాళిదాసేన వా గివ.’ పరిమళః.

‘కాళిదాసుః కవి ర్జాతః శ్రీరామచరిత్రస్య యతో,
స ఏవ శర్కరాయోగః పయసః సమపద్యత.’ సోమేశ్వరదేవః.

‘కాళిదాసకవితా, నవం వయో, | మాహిషం దధి, సశర్కరం పయః,
విణమాంస, మబలా చ కోమలా, | సంశ్లవన్తు మమ సర్వజన్తని.’

‘యస్యా శోచీర శ్చివరనికః, కర్ణపూరో మయూగో,
భాసో హాసః, కవివలగురుః కాళిహాసో విలాసః,
హర్షో హర్షో, హృదయవసతిః పంచబాణ శ్చ బాణః;
కేసం నైషా భవతి కవితా కామినీకాతుకాయ.’ జయదేవః.

పక్షధరమిత్ర బిరుదాంకితుఁడు శ్రీజయదేవకవి యీతనిం గవివలగురు వనియెం
దా. ఈ గురువు ఎప్పటికిని గురువే. ఏళియ్యఁడును గురుతుల్యుఁడు కాలేదు. ఈయర్థ
మనే ఒకకవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు:—

‘పురా కవీనాం గణనాప్రసక్తే | కనిష్ఠికాఽధిష్ఠితకాళిదాసా;
అద్యాఽపి తత్తుల్యకవే రభావా | దనామికా, సాఽథకవతీ బభూవ.’

(b) స్తుతిపర్యవసాయం లగు నొక కొన్ని నూక్తులు:—

‘అపకర్బితం మాఘే, భారవో తు శతత్రయమ్,
కాళిదాసే న గణ్యస్తే, కవి రేకో భనన్జయః.’

‘ప్రాయోఽపకర్బాదికృతోఽపి దోషో | శ చాత్ర చిన్తో మమ మన్దబుద్ధేః,
న కాళిదాసాదిభి ర ప్యపాస్తో | యోఽధ్వా కథంవా త మహం త్యజామి.’
నయచంద్రః

‘న మాఘః క్లాఘ్యతే కై శ్చి, న్నాభినన్దోఽభినన్ద్యతే,
నిమ్కలః కాళిదాసోఽపి యశోవీరస్య సన్నిధా.’ సోమేశ్వరః

(c) మీమాంసకులుసయితము కాళిదాసునినూత్తులను ప్రమాణీకరించియన్నారః.

‘ఏవం చ విద్యద్వదనా ద్వినిర్గతం | ప్రసిద్ధరూపం కవిభి ర్నిరూపితమ్—
‘సతాంహి సందేహపదేషు వస్తుషు | ప్రమాణ మస్తాకరణప్రవృత్తయః,’
‘నాభిప్రయాథామ్బురుహాసనేన | సంస్తాయమానః ప్రథమేన ధాత్రా

అముం యుగాన్తోచితయోగనిద్రః | సంహృత్య లోకాకా పురుషోఽధికేతే.

(d) కవిత్వమునకు కాళిదాసు నుపమానముగాఁ జెప్పనది యని అమర నిబంధనము.

‘సృత్యే హరః, వాద్యే నదీ, కవితాయాం వాల్మీకి వ్యాస కాళిదాసాద్భ్యాః.

II. ఇట్లు మహానీయుల పొగడ్డకు తావలంబులయిన

రఘువంశము,	} కావ్యములు.	మాళవికాగ్నిమిత్రము.	} ఉత్కములు.
కుమారసంభవము,		విక్రమార్కశతయము,	
మేఘసందేశము,		అభిజ్ఞానశాకుంతలము.	
ఋతుసంహారము.		శ్రుత బోధము.	

ఓకానొక బూతు ప్రహసనము,

జ్యోతిర్విదాభరణము,

శత్రుపరాభవము,

నళిందయము.

} కాళిదాసునకు ఆరోపితములు

(a) బూతు ప్రహసన కర్తృత్వము సంశయగోచరమై యున్నది.

(b) జ్యోతిర్విదాభరణము జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథము. దీనిని తాను రచించినట్లు దీని శేషాధ్యాయములో కాళిదాసే చెప్పకొన్నవని యీ క్రిందిశ్లోకములు—మహామహాపాద్యాయ శ్రీమ త్పండిత తారానాథతర్కవాచస్పతి వ్రాతగా ప్రకటింపఁబడిన మాళవికాగ్నిమిత్ర పీఠికయందు ఉదాహృతము లయి యున్నవి.—

“మల్తోఽధునాకృతి రియం సతి మాళవేంద్రే
శ్రీవిక్రమార్కనృపరాజవరే సమాసీత్.” ఇతి.

“ధన్వంతరి త్షపణ కామరసింహ శఙ్ఖ
వేతాలభట్ట ఘటకపకార కాళిదాసాః
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై వరరుచి నకవ విక్రమస్య.” ఇతి.

“యద్రాజధా న్యుజ్జయిసి మహాపురీ | సదా మహాకాళ మహేశ్వరయోగిని.” ఇతి.

శక్కుంధిపణ్డితవరాః, కవయ స్త్వనేకే,
జ్యోతిర్విదాః సమభవం శ్చ వరాహపూర్వాః
శ్రీవిక్రమస్య బుధసంపది ప్రాజ్ఞబుధ్ధేః—
స్తైర ప్యనాం నయసఖః కిల కాళిదాసః.”

“కావ్యత్రయం సుమతికృద్ రఘువంశపూర్వం
జాతం యతో నను కియ చ్ఛృతి కమకవాదః,
జ్యోతిర్విదాభరణ కాలవిధానశాస్త్రం
శ్రీకాళిదాసకవితో హి తతో బధూవ.” ఇతిచ.

“వషేక సిమర దళక నామృర గుణై యాకతే కలా సమితే
మాసే మాధవసంజ్ఞ తేఽత్ర వహితో గ్రన్థక్రియోపక్రమః.” ఇతిచ.

‘ప్రసాద హృద్భ్యాంఽనను రఘువంశాదిక ర్తదే యని అఖండ మార్పి చెప్పినను అత్యుజ్జ్వలైః కర్తృంథము చేసినవాఁడును కాళిదాసనాముఁడే; అనియు, జైనుఁ డనియు తెలియవచ్చినది; ఈ శ్లోకములు జైనకల్పితములని పండితులు సిద్ధాంతించినారు.

(c) శత్రుపరాభవము స్వరకాస్త్రము. ఇందులో తానే దీనిని రచించినట్లు కాళిదాస నామకుఁడు కవి దీని యాద్యంతములందు ఇట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు.—

‘నత్యాసురాసుర శిరోమణిరత్నరశ్మి
చిత్రకృతాఙ్గి యుగళం హరి మాదిదేవం
శ్రీకాళిదాసగణకః స్వరకాస్త్రసారం
వక్ష్యామ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యమ్.’

‘‘ అనీతే కళ్యపవంశజోఽర్క తనయాతిరాధివాసో ద్విజః
కౌతసార్ విచారసార చతురః శ్రీభానుభట్టః సుధీః
తత్పుత్రో హరిభక్తి నిర్జలతను స్తోత్తిరిద్విదా మగ్రణీః
కాస్త్రం శత్రుపరాభవాఖ్య మకరోత్ శ్రీకాళిదాసః కవిః.’’

ఈకవనమువలననే ఈతఁడు రఘువంశాది కర్తగాఁ డని స్పష్టము. ఈతఁ డొకగణకమా త్మఁ డనియు ఈతనితో కాళిదాసులు ముగ్ధు రనియు చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

(d) నశోదయ మను యమకకావ్యమును నారాయణపుత్రుఁడు రచిచేపుఁడు రచించినట్లు ప్రాచీనతాళపత్ర పుస్తకములందు కవినామ మగపడుటంజేసి అది కాళిదాస విరచితము కా దని స్పష్ట పడినది.

(e) సేతుబంధనామక ప్రాకృతకావ్యము ప్రవరసేనమహారాజార్థము కాళిదాసు చే రచింపఁబడిన దని తద్వ్యాఖ్యాత రామదాసపండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు:—

‘ధీరాణాం కావ్యచర్పాచతురిమవిషయే విక్రమాదిత్యవాచా
యం చక్రే కాళిదాసః కవికుసుమదవిధుః సేతునామప్రబంధమ్,
తద్వ్యాఖ్యాసౌప్తవార్థం పరిషది కరుణే రామదాసః స ఏవ
గ్రంథం జల్లాలదీనక్షీతిపలివచసా రామసేతుప్రదీపమ్.’

అని పీఠికయందు తెలిపి, —

‘ఇహ తావత్సహారాజప్రవరసేననిమిత్తం మహారాజాధిరాజ విక్రమాదిత్యాజ్ఞయా
నిఖిల కవితక్ర చూడామణిః కాళిదాసమహాశయః సేతుబంధప్రబంధం చిక్కిర్చి
ర్విష్ణు సమాప్త్యర్థం రామచంద్రాత్ క మధుమథనయా పాభీష్టదేవతా నమస్కా
రోపదేశ ముఖేన మజ్జిత మోచర న్నాహ.’

అని యవతారించినాఁడు. అక్కాసాంతములందును కాళిదాసునే గ్రంథకర్తనుగా శ్లోనియున్నాఁడు. అయినను,

‘శ్రీ రిః ప్రవరసేనస్య ప్రయాతా కుముదోజ్జ్వలా
సాగరస్య పరం పారం కపిసేసేవ సేతునా,’

అని బాణకవి సేతువు కాళిదాసీయముగాఁ జేర్చినక ప్రవరసేనీయముగాఁ జెప్పట లోనగుకొన్ని కారణవిశేషములచేత హైందవప్రాచీనచరిత్రశోధకులు ఈ గ్రంథమును కాళిదాసీయముగా వాఖ్యాత పారఁబడినాఁ డని సిద్ధాంతికరించిన్నారు.

(f). ఏతత్కృతము లని సర్వసమృతము లయిన పూర్వోక్తగ్రంథములలో రూపకము లందుతారతమ్యనిర్ణయము సుకరము సుప్రసిద్ధంబును. నాయికానాయకోత్కర్షణ కవనసౌ భాగ్యసీత్యుపదేశాది మహిమలంబట్టి, మాళవికా విక్రమోర్వశీ కాకుంఠలములు యథోత్త రశ్రేయంబులు. అందు మాళవిక రత్నావళి ప్రయదర్శకలయనుకృతి నాఁ దగి యున్నది.

కావ్యములందు ఋతుసంహారము కాళిదాసుని ప్రథమకవనాభ్యాసమనందగును. మేఘసందేశము రసపరమావధియు గడిచేసినకవనమును అగుటంబట్టి యాతని యుత్తర కవనములలోనిదగును. కడమరెంటను తారతమ్యనిర్ణయము దుష్కరము. కాని పెద్దలు ప్రాయికముగా కుమారసంభవమునకన్న రఘువంశమునే గణింతురు. ఇందులకు పార్వతీ పరమేశ్వరకామతంత్రవర్ణన విస్తరము ముఖ్యకారణముగా నుండవోవును.

III. కుమారసంభవము ప్రక్రాంతము గాన అదియే యుదాహరణముగా నీతని ప్రతి భాప్రభావము యథామతి పరామర్శనీయము:—ఈ గ్రంథమునకు మూలము శివాగ్నిలిం గాదిపురాణములు. అయినను అడవిలోని పుష్పరసమునకును గిన్నెలోని తేనీయకును, గని లోనిబంగారమునకును పైఁడితోడవునకును, తోఁటలోని చెఱకునకును చేతిలోని కలకంఠ కును, ఎట్టి భేదమో అట్టిభేదమే కైవాదిపురాణములకును కుమారసంభవప్రబంధమున కును గలదు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచే ఆతారతమ్యము అప్రదర్శితము.

IV. ఈమహాకవియొక్క లోకోత్తర లోకవృత్తాభిజ్ఞుతికు ఏతదీయార్థాంతర న్యాసోపమాదికముల తార్కాణమే చాలును.

(a) సామెతలుగా పరిణమించిన కొన్ని నూత్నలు.—

(1) కామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.	(69-40)
(2) విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాం ప్రతమ్.	(77-55)
(3) కఠినాః ఖలు స్త్రియః.	(189-5)
(4) శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.	(189-33)
(5) న ధర్మవృద్ధిః పయః సమీత్యతే.	(176-66)
(6) న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్.	(199-45)
(7) మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే.	(218-64)
(8) న సన్తి యాథార్థవిదః పినాకినః	(228-77)

- (9) ద్విషన్తి మన్తా శ్చరితం మహాత్మనామ్. (224-78,)
 (10) న కామకృత్తి ర్వచనీయ మిక్షతే. (227-82)

(b) జ్ఞానసంభృతములయిన కొన్ని యర్థాంతరన్యాసములు:—

- (11) త్సుద్రైఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మహాత్త్వ ముచైచ్ఛిరసా మతీవ. i - 12.
 (12) అభ్యర్థనాభజ్యభయేన సాధు రాభ్యర్థ్య 2మిష్టే ప్యవలంబ్యతే2ర్థే. i - 52.
 (18) వికారహేతౌ సతి విక్రియస్తే యేషాం న చేతానితవధీరాః. i - 59
 (14) ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం ప్రాయశ్చలం గౌరవ మౌక్తికేషు.iii - 1.
 (15) అ ప్యప్రసిద్ధం యశనే హి పుంసా మనన్యసాధారణ మేవ కర్త. iii - 19.
 (16) ప్రాయోగ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాజ్ఞుభీవిశ్వసృజః ప్రవృత్తిః. iii-28.
 (17) అత్తేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేదప్రభవా భవన్తి. iii - 40
 (18) న హీశ్వరవ్యావృతయః కదాచిత్ పుష్పన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్. iii - 68.
 (19) స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వివృతద్వారమి వోపజాయతే. iv - 26
 (20) దయితా స్వనవస్థితం నృణాం న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే. iv - 28
 (21) అశనే రమృతస్య చోభయౌ ర్వశిన శ్చాముష్మధరా శ్చ యోనయః. iv-48
 (22) భవన్తిసామ్యే2పి నివిష్టచేతసాం నపుంసిశేషేద్వృత్తిగౌరవాః క్రియాః. v - 31
 (28) న కేవలంయౌ మహతో2పభాషతేశ్వణోతి తస్మాదపి యః స సాపభాక్.v-83
 (24) శ్రీపుమా ని త్యనాన్తైషా వృత్తం హి మహితం సతామ్. vi - 12
 (25) క్రియాణాం ఖలు ధర్మాణాం సత్త్వోన్మేయ మాలకారణమ్. vi -18
 (26) విక్రియాయై న కల్పస్తే సంబంధాః సదసుస్థితాః. vi-29
 (27) వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుఘ. vi-62

(c) పేరనతేనెతుసుకలవంటి యుపమాదికములు:—

- (28) తయా దుహిత్రా సుతరాం చకానే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిత్రి
 విదురభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలకా యేవ. (19-24)
 (29) లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయంకిం బలవత్తరైః
 అపవాదై రి వోత్సగాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః? (62-27)
 (30) తస్మి స్తుపాయాః సర్వే సః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,
 వీర్యవన్త్యుదధా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే. (74-48)
 (31) సపది ముఖలితాక్షీం దుద్రసంరమ్భభీత్యా
 దుహితర ముకుకమ్ప్య మద్రి రాదాయ దోర్భావమ్,
 ముగజ ఇవ విభ్రత్ పద్మినిం దన్తలగాం
ప్రతిపథగతి రాసీ ద్యోగదీరీ కృతాఙ్గాః. (185-76)

- (82) ఇతి దేవావిముక్తయే స్థితాం రతి మాతాశభవా సరస్వతీ
శభరీం హృదశోఽవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రివాన్యకమ్పయతో. (159-89)
(84) అభ్యుతోఽశాభిభవేయ మాకృతి, ర్విమాననా నుభు, కుతః పితు ర్భృహే?
పరాభినుశ్చీనతవాన్తి కః కరం ప్రసారయేత్ పన్నగరత్ననూచయే. (197-48)
(85) నివర్తయాస్తా దనదీప్సితా న్ననః; క్వ తద్విధ! స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా!
అపేక్ష్యతేసాధుజనేన వైదికీ శ్చ కానకాలస్య న యూపసత్క్రియా. (220-78)
(86) గగనా దవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా
తోయా స్తర్భస్కరా లీవ రేజే మునిపరమ్పరా. (258-49)

(d) పార్వతి కపటవటువుపై శివదూషణకై కినియుటయు, తొలుత అతనిని 'వేద విదాం వర' అని సంబోధించుటయు పిదప కినుక మెయి 'వటుః' అనుటయు ముగ్ధాంగ గనానిష్కపటతా సముచితములు. అంతమాత్రము కటుత్వము వహింపమి జడతను నూచించును.

వియుక్త చక్రద్వంద్వముపై పార్వతికృప తుల్యభాగ్యతాకృత సమదుఃఖుగుఘ తానుభావక మై హృదయంగమముగా నున్నది. ఇందలిరమణీయతను ముక్కుప్తిష్ప్తనయన

“సాయంసమారంభ చక్రవాకద్వంద్వ విరహావలోకన విభ్రమములు”

అని హెచ్చరించుచున్నాడు.

V. గ్రంథ మంతయు పఠితలకు ఉత్తమవృత్తోపదేశముగా నున్నది:—ఉదా హృతార్థా న్తరములయందు 1-11, 13-18, ఇవి కొన్ని యుదాహరణములు.

మఱి, బ్రహ్మ తాను వరము లిచ్చినతారకుని తాను చెఱుప ననుట, కాముడు ప్రభు కార్యము సాధించుటకై ప్రాణవ్యయమునకు సయితము ఒడికట్టుట, శివుని ప్రణయి ప్రియ త్వము, రతియొక్క పత్యమర క్తి సహగమ నోద్యమమును, సంపదాపదలయందు వసంతుని మైత్రి, పార్వతి శివునిచిత్తకాత్స్యమును నిందింపక తనరూపమునే నిందించుకొనుట, అబల యయ్య కఠోరతరతపంబు సల్పుట, వటువునకు ఆతిథ్యమొసంగుట, ఇంద్రాదుల తుదైశ్వర్యముం దిరస్కరించి శివుని యర్థాంగ భాగ్యమునే కొరుట, వటుదుర్వాదము నకు పరమార్థ భూత మయిన సమాధానముం జెప్పట, వటు దుర్వాదాభినివేశమునకు కిని యంట, కినినీయు నిందింపక యవలికి తొలంగుట, భగవంతుడు ప్రత్యక్ష మగుదు లజ్జా హర్షంబుల ముసుంగుట, దానపూర్వక పాణి గ్రహణంబునకై శివుని వేడుట, శివుఁ డంగీ కరించుట, శివుడు సప్తర్షుల గౌరవించుట, అరుంధతిని గణించుట, సప్తర్షులయెడ హిమవంతునివినయము, ఏనమా ద్యుదారవృత్తబోధనములు గ్రంథమున నిండియున్నవి.

VI. కవియొక్క చిత్తపరికుదియు తదుపదేశంబును తత్తద్వశివర్ణనలచేతను.— ఈకాలపు, హీనసత్త్వులు వెక్కి వెక్కి హల్లకల్లాల మగునట్టి యంగ సౌభర్య వర్ణనను

అభక్తిసేమిరాల యుల్లంపువ్రాళ్ల యందు గలుగతము భక్తిపల్లంబులు విలసిల్ల నిర్వహిం
చిన మెలఁకువచేతను, - తెల్ల మగుచున్నవి, శ్రీమజ్జగద్గురు ప్రభృతుల సౌందర్యలహర్యాది
గ్రంథములయందలి చిత్రశుద్ధికాణంబైన యవయవసౌందర్యవర్ణనము గలుగతము జెడుగని
నుడుపు గొడవకు ఇహానీతదుల సత్త్వరూపంబుంబట్టి మర్యాదలు మాటిన వని వచించెద,

VII. కాలిదాసుని నీతిమర్త్యతకు: - 'అధ్యాపిత స్వాశనపాఠ పి నీతిమ్' (87-6)
అనువాక్యమును, ముఖ్యముగా ఆందలి యపికబంబును, 'కామ్యే త్వీత్యపకారణ' అను
నూక్తియుం జాలును. 'అ ధోరుదేశా దవతార్యపాదమ్' (91-11), 'ఉధే మమాశ్ర
వలిశంభవాంశ్చ' (92-12), 'స చ త్వదేశేషునిపాత సాధ్యః' (94-15), 'త కైవ
నామాశ్రుగతిః కృతీత్వమ్' (97-19), 'అనాం బ తాసి స్పృహణీయవీర్యః' (98-21),
'హస్తేన పస్పర్య తదద్ల మిద్రః' (99-22), - ఏవమాది మదనావర్జన ప్రకారంబును,
దానైన 'యంగవ్యయ ప్రార్థిత కార్యసిద్ధి' (100-28) యు - తార్కాణములు.

VIII. యోగానుకూల సంపదభిజ్ఞత - 'ప్రస్థం హిమాచ్రేర్ఘ్నగనాభి గన్ధి
కిచ్చితో క్వణత్కిన్నర మధ్యవాస' (41-54), 'జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్డీమతో' (170-
7), - ఏవమాదులచేతను; యోగరహస్యాధిగమము - 'ముఖార్పితై కాంగుళి' (118-41),
'నిష్కంపవృక్షము' (118-42), 'పర్యంకబంధము' (116-45), 'స్తిమితో గ్రతారలు'
(117-46), 'మరున్నిరోధము' (118-49), 'జ్యోతిః ప్రరోహము' (118-49), ఆత్మన
లోకనము' (119-50), - అనిడు సోపానపరంపరాక్రమంబున పరమశివసంయమ
హర్తృత్వ లాధిరో పణంబుచేతను; శ్రుతి స్మృతి సాంఖ్య వేదాంత మర్జిత-బ్రహ్మస
వాదులచేతను ii-4-(15), 75 (51), 94 (15), 119 (50): - తెల్ల మగుచున్నవి.

IX. కవనము: - సోపమం బయ్యో ననుపమము.

(a) పాకము మార్ద్దీకము. ఒక్కయర్థమునే యితఁడును మఱియొవ్వ రేనియుం
జెప్పిన ప్రకారముల నరసిన నితని విశేషము స్పష్టపడును.

రతివిలాపము, 152(26)
త మతేత్య రుద్రోద సాధ్యశం
స్తనసంబాధ ముదో జఘాన చ
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో
విమృతద్వారమి వోపజాయతే.

భవభూతి, ఉ. రా. చ.
సంతానవాహీ న్యపి మానుషాకాం
దుఃఖాని సదృశునియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి దుస్సహని
ప్రాతస్సహస్రైరివ సంప్లవంతే.

(b) అధ్యపదదృష్టి దక్క కేవలపదలాలిత్య పరాయణత్వము కనంబడదు: -
విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయప్తి ప్రవిలు ప్తచన్దనమ్
బబన్ధ బాలారుణబక్ర వల్కలం పయోధరోశ్నేధ విశిర్ణ సంహతి. (170-8)
అమృష్టిసంరమ్భమి వామ్భువాహ మపా మి వాధార మను త్తరజ్జమ్,

అన్తశ్చరాజాం మరుతాం నిగోధాన్నివాత నిష్కమ్ముమివ ప్రదీపః. (118-48)
శ్వేమయమకానుప్రాసవీడ తేదు; (నగోదయ మితనిది కాదు.)

(c) అర్థ పుష్టికి ఈ తఁడు పెట్టినది భిక్షు:—‘అజ్గవ్యయ ప్రార్థితకార్యసిద్ధిః’
(100-28) అను నీ విశేషణంబునర్థములో కొంత పార్వతీపరిణయంబున నిట్లు సరసము
గానే రచింపఁబడినది:—

శ్వాయం సుగన్ధి విశిఖః స్వదమానచాపః స్త్రీతాం వశీకరణకర్తణి జాగరూకః!

శ్వాసౌ లలాట నయనానల విస్ఫులిజ్జ వార్తావశేషిత పురత్రితయో మహేశః!

(d) ధ్వనివైభవమునకు శ్రీమదప్పయదీక్షితలవారిచిత్రమిహంస సాక్షి.—

“త్రివిధం తావ త్కావ్యం ధ్వని గుణీభూతవ్య క్లాన్తవ్యజ్జ్య భేదాత్. యత్ర
వాచ్యాతికాయ వ్యజ్జ్యం స ధ్వనిః, యథా:—

స్థితాః శ్ఛణం పక్షుసు తాడితాధరః పయోధరోత్సేధనిపాతచూణికాః

వళిషు తస్యాః ఘ్రితాః ప్రవేనిరే చిరేణనాభిం ప్రథమోదబిన్దవః. 182-24.

అత్ర తపస్యన్త్యాదేవ్యా దేహోపరినిపతితానాం ప్రథమవృష్టిబిన్దనాం క్రియాస్వభావ
వణికానేన దేవ్యాః సమాధ్యుచితావస్థా వ్యజ్జ్యతే! తథా హి:—

‘నాసాగ్రన్యస్తనయనః సంవృతాస్యః సునిశ్చలః

ధ్యానియోత మనసా దేవ ముగో విప్రభ్య చాగ్రతః.’

ఇతి సమాధిమతోఽవస్థాన మాహుః. తత్ర ‘పక్షుసు స్థితాః’ ఇత్యనేన నాసాగ్రన్య
స్తనయనతారూప మధికనిమిలనం వ్యజ్జ్యతే; సర్వభోగీ లనే పక్షుణా మూధాన్వాగ్ర
త్వేన, సర్వథా నిమిలనే భేద మథోఽగ్రత్వేన చ, తేషు జల బిన్దనాం స్థిత్యసంభ
వాత్; పక్షుభ్య శ్చ్యుతానాం తేషు మాన్యాప్రవేశేన అధరోక్షే నిపత్య చ్యుతికథ
నేన సంవృతా స్వత్వం వ్యజ్జ్యతే; తత్ర శ్చ్యుతానాం స్తనోత్సేధ నిపాతాదివణికానేన
ఉగోవిప్లమ్భః అలసదవసతావస్థానే హి స్తవయో రన్తః సంకుచితాకారతయా తదు
త్సేధయో స్తేషం పతనం న స్యాత్; కథంబోత్ తయోః పతిత్వా వళిత్రయం ప్రాప్తానా
మపి వళిషు తీర్ణ్య కేన గమనం స్యాత్, నాభిదోష ప్రాప్తిః; నాభౌ చ సంవృతాయాం,
ప్రవేశో న స్యాత్ పక్షాధరాది పతన క్రమకథనేన చ నిశ్చలత్వం వ్యజ్జ్యతే, ముఖాది
విచలనే సతి పక్షుపతితానాం తేషు మధరపయోధరాదిక్రమేణ పతనాసంభవాత్; కిం
చైభిరేవ విశేషణై దేవ్యా లోకోత్తర మతిసాన్దర్య మపి వ్యజ్జ్యతే; తథా హి-స్థితా ఇ
త్యనేన పక్షుణా మవిరళతాయాః, శ్ఛణ మిత్యనేన తేషాం మస్పృణతాయాః, పక్షుపతన
శిథిలవేగ రుదబిన్దుభి స్తాడనోక్త్యాఽధర స్యాతిసౌఖ్యమార్గస్య, పక్షాధరపతనాదిభిః
శిథిలవేగానాం తేషాం స్తనోత్సేధే చూణికభావవణికానేన తయో రతికాశిన్యస్య,
ఉగోవిప్లమ్భేఽపి వళిషు తేషాం ఘ్రితాన్త్య వళిసాం విస్ఫుప్తతాయా శ్చాభివృద్ధి
నాత్.—ఏవం వాచ్యా తికాయ వ్యజ్జ్య మ త్రేతి ధ్వనే రుదాహరణ మిదమ,”

(e) ఉన్నట్లుండిభావమునుమార్చునేర్పును తదగుణవృత్తగ్రహణనైపుణియు:—

త త్ర నిశ్చిత్య కన్దర్ప మగమత్ పాకకాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

82 (63)

అని యనుష్టుప్పలో ఇంద్రుడు స్మరించినంతట, విలాసిశేఖరుడు తియ్యవిల్లుడు, 'హాక రాములు' ఉత్కంఠోత్కంఠితు లగునట్లుగా, సమిత్రముగా, మాలిన్యానీతుడై యేతెంచుతీరును పరికింపవలయును.

అథ సలలితయోషి ద్యుభ్రాలతాచారు శృజం

రతివలయ పదాజ్ఞే చాప మాసజ్య కణ్ఠే

సహచరమధుహస్త న్యస్త చూతాజ్ఞురాస్తః

శతమఖ ముపతన్థే ప్రాజ్ఞాః పుష్పధన్వా.

82 (64)

ఇందు భావము మాతిన దని నూచించుచున్న యథశబ్దమును అరసికొనవలయును.

వియోగినీ విప్రలాపములకు వియోగినీవృత్త మను త్రమము:—రతివిలాపమెల్ల ఆవృత్తమందే రచితము. మాశవికాగ్నిమిత్రమందు అయోగ్యగ్నిమిత్ర దీనతర మదనో పాలంభ పరిదేవనము వియోగినియందే ఒనరింపఁబడినది.—

‘క్వ రుజా హృదయప్రమాధినీ । క్వ చ తే నిశ్వసనీయ మాయథమ్ !

మృదు తీక్ష్ణతరం య దుచ్యతే । త దిదం మన్తథ దృశ్యతే త్వయి.’

రఘువంశమునందు ఆజపరిదేవనపర మయిన 9-వ సర్గయు వియోగినియందే రచింపఁబడినది.

భస్మీకృతమదనుడై శివుఁడంతర్హితుడైనయంతట, భీతిముకుళితాక్షిని తనయను హిమవంతుడు వేగమున నింటి కెత్తుకొనిపోవుట అంతకు మున్ను సర్గమెల్ల నిబద్ధంబయిన యుపజాతిలోఁ గాక ద్రుతకృత్యోచిత మయిన మాలినియందు వర్ణింపఁబడినది:—

‘సపదిముకుళితాక్షీ’ మిత్యాది 135 (76) కాకుంతలమందు తటాలన బాణమోక్ష నివారణము - ‘నఖలు నఖలు బాణః’-i. అనియు, నాగానందంబున తటాలన ఉద్బంధననివారణము - ‘నఖలు నఖలు ముగ్ధే’ iii. అనియు, మాలినియందే చేయఁబడినవి.

వటువుకడనుండి ఎడసిపోనున్న జేవికి పరమేశ్వరుడు ప్రత్యక్ష్య మయినంతట ఆమె పోనుం బోక నిలువను నిలువక యుండుటను తత్కూర్వప్రసక్తము సంవివాదోచితమును అగు వంశస్థమును మాని ‘తం పీత్య వేపధుమతీ’ త్యాది 280 (35)సంశయాదోశన భావాంతర ప్రసంగోచిత వసంతతిల కావృత్తంబునం గవి వర్ణించినాడు.

X. ఇట్టి మహాకవియొక్క యుత్కృష్ట ప్రబంధములకు పెక్కులు అనుకరణములు ఉప్పటిల్ల కుండునా.

(a) రఘువంశమునకు యదువంశము, మేఘదూతమునకు ఉద్ధవదూత హంసదూత

హంససందేశ పదాంకదూతాదులు పెక్కులు గలవు. మేఘదూతముతో ఎక్కడి కక్కడ కే పెనచిపార్శ్వభృదయ మనునొకమహాకావ్యమును జనసేనుఁ డనునొకజై నకవి రచించెను. అమోఘవర్ష మహారాజు రఘువంశ కుమారసంభవములను మిక్కిలి యనుసరించియు; పెక్కుతావుల వాక్యములకు వాక్యములు, ప్రతిభవనిప్రాయము లగునట్లును, బుద్ధచరితమును రచించినాఁడు.

(b) ప్రస్తుత కుమారసంభవము నుపజీవించి వామనబాణుఁడు పార్వతీపరిణయ నాటకమును రచించినాఁడు. ఈఛాయలు రంగసముచితతయందును కవనమందును ప్రాయికముముగా వులిని చూచి నక్కవైచికోనిన వాఁతలయట్లుండును. గ్రంథవిస్తర భయముచే బుద్ధచరితాదులందలి రఘు మేఘ కుమారసంభ వానుజీవిగ్రంథభాగములను మాని, ప్రస్తుతకుమారసంభవమునకే పిప్పి యగునప్పార్వతీపరిణయము నుండి మాత్రము కొంత యుదాహరించెదః—

పార్వతీపరిణయము.	కుమారసంభవము. పు.
‘అర్ధాపరాధకలుషీకృతయా కయాచి దాబద్ధిరోష మభిమానవశేన ధూతః. సమైహ నేన భవతః కిల సాయకేన తస్మా విధాతు మభివాఞ్ఞతి చిత్తభేదమ్.’	కయాఽసి 89
‘ముఖరమధుపమాలాచారుషార్వీసనాథం త్రిభువనజయయోగ్యం చాప మంసే దధానః ముఖ ముదితవిలాసం వీక్షమాణః ప్రియాయాః సహమధు రిహ మన్దం మన్ద మాయాతి కామః.’	ఆథ సలలిత 82
‘చక్రేణ విష్ణో రపి యద్దురాపం తరస్వినా వా శతకోటినా మే త త్సాధయేత్ పుష్పమయం త్వదస్త్ర మవశో భవా నద్భుతబాహువీర్యః.’	సర్వం సఖే 92
‘మనుజో వా దనుజో వా ముని రపి వా ముగ్ధచన్ద్రచూడో వా సురలోకసుందరీణాం స భవతు బద్ధః కటాక్షశృఙ్ఖలయా.’	తవ ప్రసాదాత్ 9
‘త్యజక్ యాస్యామి కార్యాయ ప్రాణాక్ ప్రియతమా నపి, యశశ్శరీర మమలం లభస్తే హ్యనుషజ్జిణః.’	స మాధవేన 100

‘వాచాలయ స్తుత కలని వనప్రియాణా
మజ్జూరయక మలయమారుతకస్తలని
సఖ్యః ప్రసూనవిశిఖస్య భుజావలేపం
సంవధకాయ స్తధు రజృమ్భత కాననేషు.’
‘అదాయ చాప మధిరోపితపట్టదజ్యం
తస్మిన్ హిమాచల ముషేయుషి పశ్చిబాణే
వేలాతిలజ్ఞి కి మపి ప్రణయాతిరేకా
ద్వంద్వని లాల్య మభజస్త వియోహితాని.’
‘అత్రాస్తరే హర ముపానీతు మభ్యయాసీ
ద్వాసన్తిక ప్రసవకల్పితమణ్డనశ్రీః
శృక్ణారవీరతపసా మధిదేవ తేవ
సాకం సఖీభి రవనీధరరాజకన్యా.’
‘త దను యుగప దీశః పార్వతీవక్త్రపద్మే
స్తి తవికనీతగణై ప్రాహిణో ల్లాచనాని
పులకితతను రస్తర్భావ మావేదయన్తి
దరముదితముఖేంద్రః సా చ సప్రీడ మస్థాత్.’
‘అరా దపశ్య దధిసంహితమోహనాస్త్రం
కణాకావతంసపదకల్పితకార్తుకజ్యమ్,
ఆకుఞ్చితైకపద మఞ్చితపూర్వకాయం
లక్ష్మీకృతాత్త వపుషం మదనం మహేశః.’
‘ఆగత్య దోర్భావ మాదాయ
మూర్ఛాముఖలితేక్షణా
నీతా నితా న్నవాత్సల్యా ద్దగ్ధా
హిమవతా గృహమ్.’

మధుద్విరేఖః 110

తం దేశ 109

{ నిర్వాణ 120

{ ఆశోక 121

{ హరస్తు 129

{ విప్రుణ్వతీ 180

స దక్షిణా 181

స పది 185

XI. ఈ మహాకవి గ్రంథంబులయందు గుణములే గాని దోషములు లేవా యనిన కావ్యగుణదోషములకు రెంటికీని ఈతని గ్రంథములనుండి ముట్టుటాదులు ఉదాహరణములు ప్రదర్శించియున్నారు.

(a) ముష్ట టోదాహృతములును వానిపై తడియవిమర్శలును:—

సస్తాం నితమ్పాత్...ద్వితీయహార్యమివ కార్తుకస్య (122-55)-అత్ర ద్వితీయత్వమాత్ర ముత్సేప్తిత్వం, హార్యం ద్వితీయా మితి యుక్తః పాఠః.

వపు ద్వీరూపాక్షమ్ (219-72) - ఆ త్రాలక్షితా జని రితి వాచ్యమ్.

త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై... ప్రత్యయ ముద్గ లబ్ధ్యై (96-18) - ఆత్మ ద్ద్యై ద్ద్యై ఇతి కటు.

యశ్చాప్సరో... ధాతుమత్తామ్ (4-4) - ఆత్మ మత్తాశ్చోక్షీభారే నిహతార్థః.

తే హిమాలయమ్ (282-94) - ఆత్మ సర్వనాచ్చ - ఆసేన విసృష్టః ఇతి

తు యుక్తః పాఠః.

మహీభృతః పుత్రవతో ౭ పి (22-27) ఆత్మ పర్యాయస్య - మహీభృతో ౭ పత్య
వతో ౭ పీతి యుక్తమ్.

ద్వయం గతం సంప్రతి (218-71) - ఆత్మ త్వంశబ్దానంతరం గతానాం యుక్తః.

చంద్రం గతా (84-48) - ఆత్మ రాత్రా చంద్రస్య సంకోచః, దివా చంద్రమున
శ్చ నిష్పృథత్యం లోక ప్రసిద్ధ మితి న భుక్తే ఇతి హేతుం నాపేక్షతే.

త మనేత్యై రహోద సా (152-26) ఈశ్లోకము కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యాత్రు
దావ్యుతము; ఇందుపై ముప్పటవిమర్శ - దీ ప్తిః పునఃపున ర్యథా కుమారసంభవే. ఇందు
ఇట్లు ముప్పటాచార్యుఁడు దోషోద్ఘాటనము చేసెనుగాని, ఇది లోకస్వభావోచిత మని
ఏతద్దోషోత్తరార్థమందే సమాధానము ఉపన్యస్త మయి యున్నది. భవభూతి వాక్యం
బును తత్తుల్యార్థకముగదా.

శ్రోధం ప్రభో (182-71) - ఇత్యుక్తవత్ ధ్రువట్యాది వికారవర్జితః శ్రోధః
సద్యః ఫలదః. — ఇట గుణము చెప్పబడినది.

(b) తే మేద్రుడు ఔచిత్యవిచారమందు విమర్శించినవి:—

బాలేన్దవక్త్రాణి (105-29) - ఆత్మ పార్వత్యాం పరమేశ్వర స్యాభిలాషశృక్లాశే
వక్ష్యమాణే ప్రథమ ముద్దిపనవిభావభూతస్య వసన్తస్య వర్ణనాయాం కాముకత్వాధ్యా
రోషేణ వనస్థలీలనానాం కటిలలోహితపలాశ కలికాభి ర్నవసంగమయోగ్యనఖతా
స్య త్వేక్షితాని పరమా మాచిత్యచారతాం ప్రతిపాదయన్తి.

వర్ణప్రకర్షే (104-28) - ఆత్మ కేవలకర్ణికారకుసుమవర్ణ నామాశ్రేణవిధాతృ
వాచ్యతా గర్భజైవ ప్రస్తుతశృక్లారాసుపయోగినా తదుద్దిపనవిభావోచితం న కిచ్చి
దభిహితమ్.

శ్రోధం ప్రభో (182-71) - ఆత్మ పశ్యతో భగవత శ్రీనేత్రస్య సరళరనిపాత
క్షోభే వర్ణ్యమాణే తన్నికారకోప ప్రళమాయ సంహర సంహర ప్రభోశ్రోధ మితి
యావ ద్వచః భేదేవానాం చరతి తావద్భవనేత్రోద్భవః సవహ్నిర్వదనం భస్మావశేష
మకార్షి' దిక్కుక్తే సంహారావసరే రుద్రస్య భవాభిధాన మనుచిత మేవ.

(c) సరస్వతీకంఠాభరణమందు శ్రీభోజమహారాజా ఉదాహరించిన శ్లోకములు

పెక్కులగుటఁబట్టి నానింగూర్చిన వ్రాతలనుమాని, జిజ్ఞాసూపయోగార్థము పండిత జీవానందపుస్తకము పుటలను తెలుపుచున్నాను:—

58 సిద్ధి తా:క్షణమ్, 94 మహీభృత: పుత్ర, 97 తస్మై హిమాద్రే:, 157 మహీ
 ఓతా:, 185 సత ధేతి, 286 సిద్ధి తా:క్షణమ్, 287 తత:ప్రభృత్యున్నదనా, 388 సద
 క్షిణాపాద, 352 యజ్ఞభి: సంభృతమ్, 372 కణ్ఠస్య తస్యా:, 406 దనేదినే, 412 నివా
 ర్యతామ్, 483 అరణ్యలీకాఞ్జలి, 482 వపు ర్విరూపాత్, 482 తత్క్షణమ్, 485 అలం
 నివాదేన, 565 హర స్తు, 566 వివృణ్వతీ, 567 తం విత్వ్య, 585 హిమవ్యపాయాత్,
 588 తీవ్రాభిషక్త, 590 ఏవంవాదిని, 614 ఇయం మహేంద్రప్రభృతీణా, 625 కపోల
 కణ్ఠా:, 668 అశోకనిర్భర్నిత, 683 ఆవర్జితా, 688 కణ్ఠస్య, 651 పత్యుశ్శిరః, 651
 మదాకినీ, 661 హృదయే వస నీతి, 667 మధుద్విరేఖః, 667 దదా సరః, 668 గీతాన్త
 రేఖ, 668 పర్యాప్త, 691 ఇయమేత్య. 696 అద్యప్రభృతి. 705 అఖణ్డితమ్, 732
 అనేన కల్యాణి, 749 తాం నారదః, 752 యథాశ్రుతమ్, 752 అలం వివాదేన.

(b) దరిద్రకవియొకఁడు కాలిదాసునకు లోకజ్ఞానము చాల దని యిడిన మొఱ:—

‘ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే | నిమజ్జ తీన్ద్రో రితి యో బభాషే
 నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన | దారిద్ర్య దోషో గుణరాశినాశి.’

XII. కాలిదాసుకాలము క్రీ.శ.పూర్వము 56 వ సంవత్సరమని చారిత్రకేత్రల
 యాధునికసిద్ధాంతము. గ్రంథవిస్తరభయంబునంజేసి దానిని చర్చింపబృంహితముం
 గావింప కున్నాఁడ.

XIII. ప్రస్తుతకావ్యముపై వ్యాఖ్యానములు పెక్కులు కలవు. అన్నిటను
 మల్లినాథుని సంక్షేపనియే యుత్కృష్టము. ఈ మహావిద్వాంసుఁడు క్రీ. శ. 14 వ
 శతావధమున నుండె నని చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

వే. వేంకటరాయశాస్త్రి.

కు మార నం భ వ మ్.

ప్రథమ స్కంధః.

అస్త్వత్తరస్యాం దిశి దేవతాత్తా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః
పూర్వాపరౌ వారినిధీ విగాహ్య స్థితః పృథివ్యా ఇవ మానదట్టః. 1

టీక.—ఉత్తరస్యాం దిశి = ఉత్తర దిక్కునందు, దేవతాత్తా - దేవతా = నేల్లు-
ఆత్తా = అధిష్ఠతగాఁగలవాఁడు, హిమాలయః - హిమ = మంచుయొక్క - ఆలయః = ఇల్లు,
నామ = అని ప్రసిద్ధుడయిన, నగ అధిరాజః = కొండల రాజు, పూర్వ అపరౌ వారినిధీ =
తూర్పు పడమరల సముద్రములను, విగాహ్య = చొచ్చి, పృథివ్యాః = భూమియొక్క,
మానదట్ట ఇవ = కొలగట్టయో యనునట్లు, స్థితః = ఉన్నట్టివాఁడు, అస్తి = కలఁడు.

తా.—ఉత్తరదిక్కున దేవతాత్తయై మంచునకు ఇల్లు అని పేరు పొందినట్టిది
కొండల చక్రవర్తి కలదు. అది తూర్పుపడమరల సముద్రములలోనికి వ్యాపించి
భూమియొక్క వైశాల్యమునకు సరిపడిన కొలఁతకట్టయో యన నొప్పుచున్నది.

వ్యాఖ్యా.

మాతాపితృభ్యాం జగతో నమా వామాధాజానయే
సద్యో దక్షిణదృశ్వాతసంకుచద్వామద్వప్తయే
అస్తరాయతిమిగోపకాస్తయే కాస్తపావన మధిస్తవైభవమ్
తం సరం వపుషి కుష్ఠారం ముఖే మన్తహే కి మపి తున్దిలం మహాః,
శరణం కరవాణి శర్తదం తే చరణం వాణి చరాచగోపజీవ్యమ్
కరుణామస్పృశైః కటాక్షపాతైః కరు మా మమ్బ కృతార్థపార్థవాహమ్.
ఇ హాన్వయముఖే నైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే సుయా,
నామూలం లిఖ్యతే కింఞ్చి న్నానపేక్షిత ముచ్యతే.
భారతీ కాలిదాసస్య దుర్వాభ్యాభ్యా విషమూర్ఛితా
ఏషా సంజీవినీ వ్యాఖ్యా తా మ ద్యోక్షేవయిష్యతి.

అథ తత్రభవాత్ కాలిదాసః కమారసంభవాఖ్యం కావ్యం. చిత్తః. అతి
ర్మమస్మియా వస్తునిర్దేశో నా పి తస్యభిప్రాయే ఇతి కాస్తాత్ కావ్యాదా వక్ష్యమాణా

భావానుగుణం వస్తు నిర్దిశతి-అస్తి తి.—ఉత్తరస్యాం దిశి-అనే నాస్య దేవభూమిత్యం
 నూచ్యతే, దేవతా-౭౭త్తా-౭ధిస్తాతా యస్య గః-వతే నాస్య తత్త్వమాణ మేనకాపరి
 ణయ పార్యటిజననాది చేతనవ్యవహారయోగ్యత్వసిద్ధిః నూచితా, హిమ స్థాలయః స్థాన
 మితి హిమాలయః - హిమాలయో నాను హిమాలయ ఇతి ప్రసిద్ధః, అధికోరాజా-౭ధి
 రాజః * 'రాజాహఃగభిభ్య వ్యచ' - న గచ్ఛ స్తితి నగా అచలాః-తేషా మధిరాజో
 నగాధిరాజో ౭స్తి, కథంభూతః-పూర్వాపరా ప్రాచ్యవశ్యతా, వారినిధీ సముద్రా,
 విగాహ్య ప్రవిశ్య, అత ఏవ పృథివ్యా భూమే, రానం చాస్తాదినా పరిచ్ఛేదః * భావే
 ల్యుట్-తస్య దణ్డః - యద్వా - మియతే-౭నే నేతి మానవ * కరణేల్యుట్ - స
 చాసా దణ్డ శ్చ స ఇవ స్థితః - ఆయానుపరిచ్ఛేదకదణ్డ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః, పూర్వాపర
 సాగరాచగాహిత్యం చాస్య హిమాలయ స్థా స్త్యేత, ఉక్తం చ బ్రహ్మణపురాణే -
 'కైలాసో హిమవాం శ్చైవ దక్షిణే వవకపర్వతా'

పూర్వవశ్యమగా వేతా వణవాస్త రుపస్థితా.'

అత్ర హిమాచల సోభ్యభయాద్భివ్యాప్తిసామ్యా న్నానదణ్డత్వే నోత్పేక్షికా
 దుత్ ప్రేక్షాలంకారః - 'ప్రకృతే-౭ప్రకృతగుణక్రియాదిసంబంధా దప్రకృతత్వేన
 ప్రకృతస్య సంభావన ముత్పేక్షా' ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః.

అస్తికా సర్గే ప్రాయేణ వృత్త ముపజాతిః - క్వచి దిద్వైవజ్ఞో-షేద్వైవజ్ఞే చ -
 తల్లక్షణం తు -

'స్వాదిద్వైవజ్ఞా యది తా జగో గః, ఉషేద్వైవజ్ఞా జతజాస్తతో గా,

అన స్తోదిరితలక్షభాజా పాదా యదీయా పుపజాతయ స్తాః.' ఇతి.

యం సర్వకైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరా స్థితే దోగ్ధరి దోహదతే

భాస్వన్తి రత్నాని మహాచంద్రి శ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుహుర్ధరి త్రిమ్. 2

టీక.—యమ్=అహిమవంతుని, సర్వకైలాః=అన్ని కొండలును, వత్సం = చూడ
 నుగా, పరికల్ప్య=చేసినవై, మేరా=మేయపర్వతము, దోహ దతే-దోహ = పిదుకుట
 యందు-దతే=నేర్పరియయిన, దోగ్ధరి=పిదుకువాడుగా, స్థితే సతి=నిలిచియుండగా,
 పృథూపదిష్టామ్=పృథుచక్రవర్తచేత - ఉపదిష్టామ్ = ఇట్టిదని తెలుపఁబడిన,
 భరిత్రీమ్=భూమిని, భాస్వన్తి=వెలింగెడు, రత్నాని=మణులను, మహాచంద్రిః=గొప్ప
 యోచనలను (మొలకలను), దుదుహుః=పిదికిరి.

తా.—పూర్వము పృథుచక్రవర్తి, యిగోవు భూదేవి గుమాయని, బోధింపఁగా
 కొండలన్నియు భేనురూప యయిన భూమిని, హిమవంతుని చూడనుగాఁ జేసి, మేరుపును
 గొల్లవానినిగాఁ జేసి, ప్రకాశమానము లయిన రత్నములను గొప్ప మొలకలను పిదికించిరి,

వ్యా. - ఇతః పరం షోడశభిః శ్లోకై హిమాద్రిం వణాయతి - తత్ర నగాధి
రాజత్వం నిర్వోధు మాహాయమితి. - సర్వేచ తే శైలా శ్చ సర్వశైలాః * 'పూర్వ
కాలైక సర్వ జరత్ పురాణ నవ కేవలాః సమానాధికరణేన' ఇతి సమాసః, యం హిమా
లయం వత్సం, పరికల్ప్య విధాయ, దోహదత్వే దోహనసమర్థే, మేఠా దోగ్ధరి-స్థితే
సతి * 'యస్య చ భావేన భావలక్షణమ్' ఇతి సప్తమీ, పృథూపదిష్టాం - పృథునా
వైశ్యే - నోపదిష్టా మిద్భక్తయా ప్రదర్శితాం, ధరిత్రీమ్ - గోరూపధరా మితి శేషః -
'గా ర్భాత్వా తు వసుంధరా' ఇతి విష్ణుపురాణాత్ * 'అకథితం చ ఇతి కర్తవ్యమ్,
భాస్వన్ని చ భాస్వత్వ శ్చ భాస్వన్ని ద్యుతిమన్తి-ఓషధి విశేషణం చైతత్ * 'నపుం
సక మనపుంసకేన' ఇత్యాదినా నపుంసకై కశేషః, రత్నాన్ని మణీకా జాతి శ్రేష్ఠవస్తునా
చ - ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వపి' ఇతి విశ్వః - ని. 'జాతా జాతా య దుత్కృష్టం
తద్రత్న మితి కథ్యతే' ఇతి యాదవః, మహాషధీ శ్చ సంజీవనీ ప్రభృతీ శ్చ - క్షీర
త్వేన పరిణతా ఇతి శేషః - 'తాః క్షీరపరిణామినీ' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, దుదుహుః *
'దుహియాచి - ఇత్యాదినా దుహే ద్వికర్తకత్వమ్ - అత్ర ప్రయోజకత్వేనైవ శైలా
నాం 'పశ్చభిర్వైశ్చ కర్షణి గ్రామం గ్రామణీ' ఇతివత్ తత్సమర్థాచరణాత్
కర్తృత్వేన వ్యవదేశః * దుహేః స్వరితేత్వేనైవ కర్తృభిప్రాయవివక్షాయాం పరస్మై
పదమ్; అ త్రాకే ప్రమాణమ్.

'గా ర్భామి, రచలా స్సర్వ కర్తారో, తత్ర పయాంసి చ
ఓషధ్యశ్చైవ భాస్వన్ని రత్నాని వివిధాని చ,
వత్స శ్చ హిమవా నాసీ, ద్విగ్ధా మేయ ర్షహగిరిః' ఇతి;
ఏతేన వత్సస్య మాతుః ప్రేమాస్పదత్వా దస్య సారగ్రాహిత్యం గమ్యతే; తథా చాస్య
నగస్య రత్నవిశేషభోక్తృత్వా న్నగాధిరాజత్వం యుక్త మితి భావః.

అత్ర హిమవద్వర్ణనస్య ప్రకృతత్వాత్ తద్దత్తాపధిరత్నానాం ద్వయానా మపి
ప్రకృతత్వాత్ తేషాం దోహనక్రియారూప సమానధర్త సంబంధాదౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్ కేవలప్రాకరణికవిషయ స్తుల్యయోగితా నా మాలంకారః - త దుక్తమ్.

'ప్రస్తుతానాం తథానైవేషాం కేవలం తుల్యధర్తతః
బౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితా.'

స చాత్ర రూపకపరిణామాద్యలంకారశక్త్యా కార్యా - తేషా మాగోపమాల
త్వాత్ - హిమ హేమాచలాదిషు వత్సత్వ దోగ్ధృత్వాదినా మాగమసిద్ధత్వే నానా
రోప్యమాణ త్వా దితి.

అన నరత్న ప్రభవస్య యస్య హిమం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతమ్

ఏకో హి దోషో గుణసన్ని సాలే నిమజ్జ తీర్దోః కిరణే ష్యి వాఙ్ముఖిని

టీక.—అన...స్య - అనన్త = అంతములేని - రత్న = శ్రేష్ఠవస్తువులకు - ప్రభ వస్య = జన్మకారణమయిన, యస్య = ఆ ఈహిమవంతునికి, హిమం = మంచు, సా...పి - సౌభాగ్య = సౌభగును - విలోపి = పోగొట్టునది, న జాతం = కాదా యెను; హి = ఏల యనఁగా, గుణ సన్నిపాతే = గుణములయొక్క మొత్తములో, ఏకః, దోషః = ఒక్క తప్పు, ఇన్దోః = చంద్రునియొక్క, కిరణేషు = వెలుంగులలో, అజ్ఞ ఇవ = మచ్చయుం బోలె, నిష్కజ్జతి = మునిగిపోవును.

తా.—లెక్కలేని శ్రేష్ఠవస్తువులకు పుట్టినిల్లయిన యా హిమవంతునికి మంచు వలన సాం పెమియు తలుఁగ దాయెను, ఏలన, లోకములో అనేకగుణముల మొత్తము లో ఒక్క దోషము లెక్కకు రాదు గదా; చంద్రునివెలుగులలో మచ్చ లెక్కకు రామియే యందులకు ఉదాహరణము.

వ్యా.—నను హిమదోషదూషితస్య తస్మాత్త్యన్త మనభిగమ్యత్వాత్ శ్విత్రిణ ఇవ సర్వ మపి సౌభాగ్యం విఫల మి త్యాక జ్ఞాన్యహ - అనన్తేతి.—ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణమ్ - అనన్తానా మపరిమితానాం - రత్నానాం శ్రేష్ఠవస్తునాం - ప్రభవస్య, యస్య హిమాద్రేః, హిమమ్ కర్తృ, సుభగస్య భావః సౌభాగ్యం *‘హృ ద్భగసిన్ధ్యస్తే పూర్వపదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః - త ద్వైలుమ్మ తీతి సౌభాగ్య విలోపి సాన్దర్యవిఘాతకం, న జాతం నాభూత్, తథా హి, ఏకో దోషో గుణసంని పాత ఇన్దోః కిరణే వ్యజ్ఞ ఇవ, నిమజ్జతి అన్తరీయత ఇత్యర్థః; నహి స్వలోపి దోషో ౭మిత గుణాభిభావక ఏవ-కిం తు కశ్చిదినుకలజ్ఞాదివ ద్దుణై రభిభూయతే-అన్యథా సర్వరమ్యవస్తుహాని ప్రసక్తా దితి భావః.

అప్రోపమానుసాణితో ౭ర్థాన్తరన్యాసో ౭లంకారః - తల్లక్షణం తు—

‘జ్ఞేయః సో ౭ర్థాన్తరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన

తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యో ౭న్యస్య వస్తునః.’ ఇతి దణ్డి.

య ఇచ్చిప్పరోవిభ్రమమణ్ణనానాం సంపాదయి త్రిం శిఖరై ర్విభ్రత్తి

వలాహక చ్చేదవిభక్తరాగా మకాలసంధ్యా మివ థాతుమత్తామ్. 4

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, యః = ఆ హిమవంతుఁడు అప్ప...త్రిమ్ - అప్పరః = అచ్చులయొక్క - విభ్రమ = విపర్యాసముతోడి - మణ్ణనానామ్ = అలంకారములను - సంపాదయి త్రిమ్ = సమకూర్చునదియు, వలా...మ్ - వలాహక =

మేఘములయొక్క - ఛేదతునియలయందు - విభక్త = సంక్రమితమయిన - రాగామ్ = ఎఱుపు గలదియు, విన, ధాతుమత్తామ్ = సిందూరాదులు కలిగియుండుటను (సిందూరాదులనే అనుట), ఆ కాల సంధ్యామ్ ఇవ = కాలనియమము లేని సంజకెంజాయనుంబోలె, శిఖరై = ఆగ్రములయందు, = విభక్తి = వహించుచున్నది.

తా.—ఆ హిమవంతుని శిఖరములయందు సిందూరాది ధాతువులయొక్క యెఱుపి కాంతి సంధ్యారాగమువంటిది సంధ్యాకాలము కానప్పుడు సయితము ఆకాశమున పర్వచుండును. దానిం గని యచ్చరలు సంధ్యాకాలముకానప్పుడుసయితము సంధ్యాకాలమయిన దని భ్రమపడి, తాము రాత్రిభోగములకై అలంకారములు చేసికొనుటకు కాలమతీత మయిపోవు నని తలచి త్వరపడి తబ్బిబ్బుగా అలంకరించుటలో అంజెలు చేతులకు ఒడ్డాణము కరములకు తొడుగుకొనుటవంటిపాఠభాటలను గావించును.

వ్యా.—యశ్చేతి.—కిం చేతి చకారార్థః, యో హిమాద్రిః, అప్సరసాం, విభ్రమమణ్ణనాని విలాసాలంకరణాని - అథవా విభ్రమో విపరీతన్యాసః - వి. 'విభ్రమస్తవరయా'కాలే భూమిస్థానవిపర్యయే'ఇతి దశరూపకాత్ - లేన మణ్ణనాని - లేమం, సంపాదయత్రీమ్ - ఏతద్ధాతురాగదర్శనోఽపసరసః సంధ్యాభ్రమేణ ప్రసాధనాయ త్వరస్త ఇతి భావః - తథాత్వే భ్రానిమదలంకారో వ్యజ్యతే * కర్తృకర్తణోః కృతి'ఇతి కర్తణి షష్ఠీ, వాకిణాం వాహకా వలాహకా మేఘాః * పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః - లేమం ఛేదేషు ఖడ్గేషు - విభక్తః సంక్రమితో - రాగో యయా తామ్ - ఏతే నా దే రధ్రజ్జువత్సం గమ్యతే, ఇదం విశేషణద్వయం సంధ్యాయా మపి యోజ్యమ్ - తస్య భావో ధాతుమత్తా - తామ్ - ధాతుయోగిత్య మితిసంబంధోఽపి వాచ్యా ర్థః * 'సమాసకృత్తద్ధి తేషు సంబన్ధాభిధానం భావప్రత్యయేన' ఇతి వచనాత్ - లక్షణాయా నిత్యానువర్తిక ధాతు మిత్యర్థః. అకాలసన్ధ్యామివ అనియతకాలప్రాప్తసన్ధ్యామివ, శిఖరైః శృణ్వే' భిభర్తి ధత్తే.

అత్ర సన్ధ్యాశబ్దస్య జాతివాచిత్యా జ్ఞాత్యుక్తేష్వతః.

ఆమేఖలం సజ్జ్వరతాం ఘనానాం ఛాయా మధస్సానుగతాం నిషేవ్య ఉద్యేజితా వృష్టిభిః రాశ్రయస్తే శృణ్వేణి య న్యాతవన్తి సిద్ధాః.

టీక.—సిద్ధాః = అణిమాదిసిద్ధులును ఒక తెగ దేవయోనులును, ఆమేఖలం = కొండనడిమివరకును, సంచరతాం = తిరుగులాడుచుండెడు, ఘనానాం = మేఘములయొక్క, ఛాయాం = నీడను, అధః సానుగతామ్ = క్రింది దరులను పొందియున్న దానిని,

నిషేవ్య = అనుభవించి, వృష్టిభిః = వానలచేత, ఉద్యేజితాః సంతః = చీకాకుపెట్టఁబడినవారై, యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, ఆతపవన్తి = ఎండగలవైన, శృక్వాణి = అగ్రములను, ఆశ్రయన్తి = చేరుదురు.

తా.—హిమవంతునినడుమువలకు మేఘములు సంచరించుచుండుటం జేసి, సిద్ధులు క్రిందిచిటియలందు ఆ మేఘముల నీడను అనుభవించుచు ఉండి, తటాలున వర్షము కురియఁగానే ఆ బాధ తప్పించుకొనుటకై ఎండకలిగిన పైకిఖరములకు పోవుదురు.— హిమవంతుడు మేఘమండలమునకన్న ఎంతయు నున్నతుడు - అని భావము.

వ్యా.—ఆ మేఖల మితి.—సిద్ధా అణిమాదిసిద్ధా దేవయోనివిశేషా శ్చ - ని. 'పికాచో గుహ్యకః సిద్ధో భూలోఽమీ దేవయోనయః' ఇత్యమరః, ఆ మేఖలాభ్య ఆ మేఖలం నితమ్మపర్యంతమ్-ని. 'మేఖలా ఖణ్ణబద్ధే స్యాత్ కాఞ్చీ శైలనితమ్మయోః, ఇతి విశ్వః * 'అక్ష మర్యాదాభివిధ్యోః' ఇత్యవ్యయభావః, సంచరతాం, ఘనా నాం మేఘానా - మధస్సానుని మేఘమణ్ణలా దధస్తటాని-గతాం ప్రాప్తామ్ * 'ద్వి తీయా శ్రుతాతీతపతితగతాత్వస్తప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమాసః, ఛాయా మనాతపమ్-ని. 'ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః', నిషేవ్య, వృష్టిభి, రుద్యేజితాః క్షేతాః సంతః-ని. 'ఉద్యేగః సిమితే క్షేతే భయే మన్థరగామిని' ఇతి శబ్దార్ణవః, యస్య హిమా ద్రే, రాతపవన్తి సాతపాని, శృక్వా, శ్యాశ్రయన్తే ఆశ్రయస్థితా ఇత్యర్థః; అతిమేఘమణ్ణల మ స్యాన్నత్య మితి భావః.

పదం తుషార స్రుతి ధౌతర క్తం యస్మి న్నదృష్ట్వాపి హతద్విపానాం

విదన్తి మార్గం నఖరన్ధ్రము కై ర్ముక్తాఫలైః కేసరిణాం కిరాతాః. 6

టీక.—యస్మిన్ = ఆ హిమాద్రియందు, కిరాతాః = బోయలు, తుషా... క్తం - తుషార = మంచుయొక్క - స్రుతి = ఓడికలచేత - ధౌత = కడుగఁబడిన - క్తమ్ = నెత్తురుగలదైన, (అహేతువుచేతనే కనబడనిదైన), హతద్విపానాం - హత = చంపబడిన - ద్విపానాం = ఏనుగులుగలవైన (అప్పుడే యేనుగులను చంపిన), కేసరిణాం = సింహములయొక్క, పదం = జాడను, అదృష్ట్వా అపి = చూడకపోయినను, నఖ... క్తైః - నఖ = గోళ్లయొక్క - రన్ధ్ర = దోసెలచేత - ముక్తైః = వదలఁబడిన, ముక్తాఫలైః = ముత్తైములచేత, మార్గం = దారిని, విదన్తి = తెలిసికొందురు.

తా.—ఆ హిమాలయమందు, కిరాతులు అప్పుడే యేనుగును చీల్చిపోయిన సింహమును చంపుటకై వెదకుచు ఏనుగునెత్తుటితోడి యా సింగంపు జాడను బట్టి దాని గుహకుం బోవునపుడు, మధ్యలో మంచు కరచి పాతిడు జాటుచేత ఆ నెత్తుటి

జాడ కరంగిపోయి అగపడకపోయినను, అట నట ఆసింగముయొక్క దోసలవంటిగోళ్లలో నుండి రాలిన యేనుగుముత్యములం గన్న వారయి, సింగము పోయినదారిని తెలిసిగొందురు.

వ్యా.—పద మితి.—యస్మిన్నద్రా, కిరాతా, స్తుషార స్తుతిభిహిణామనివ్యుక్తైః - ధాతం త్కాలితం రక్తం శోణితం యస్య తత్తథోక్తమ్, అతో దుర్గహ మితి భావః, మాతా-ద్విపాగజా-యైస్తేషాం హతద్విపానాం, కేశరిణాం సింహానాం, పదం పాద ప్రక్షేపస్థాన, మద్యప్యైః పి నఖరన్ ద్రై ర్నఖద్రోణిభిర్దుక్షై, దుక్షాఫలై, రాగం, విదన్తి జానన్తి; అత్ర వ్యాధాః సింహఘాతినో గజేన్ద్రా శ్చ ముక్తాకరా ఇతి భావః -

‘కరేన్ద్ర’ జీమూత వరాహ శబ్ద మత్యాసృః హి శుక్త్యదభవ వేణుజాని ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యదభవ మేవ భూరి.’

న్యస్తాక్షరా ధాతురసేన యత్ర భూర్జత్వచః కుజ్జరబిన్దుశోణాః

ప్రజన్తి విద్యాధరసున్దరీణా మనన్దలేఖక్రియ యోపయోగమ్. 7

టీక.—యత్ర = ఆ హిమవత్పర్వతమునందు, ధా... సేన-ధాతు=పిందూరాది గైరిక ద్రవ్యములయొక్క-రసేన = ద్రవముతో, న్య...రాః - న్యస్త = ఉంపబడిన (వ్రాయబడిన) - అక్షరాః = వర్ణములు గలవియు, క...ణాః కుజ్జర - ఏనుగుల యొక్క - బిన్దు = పాడలవలె - శోణాః = ఎఱ్ఱనివియు, విన, భూర్జత్వచః = భుజపత్రవృక్షములపట్టులు, విద్యాధరసున్దరీణాం = విద్యాధరాంగనలకు, అన...యా - అనన్ద = మదనసంబంధమైన - లేఖ = జాబులయొక్క - క్రియయా = చేత చేత - (వలరాచజాబులుగా చేయబడుటచేత), ఉపయోగం న్రజన్తి=అక్కఱకు వచ్చును.

తా.—హిమాలయముందు, ఏనుగుపాడలు ఏ యెఱ్ఱుపో ఆయెఱ్ఱు పయిన భూర్జ పత్రవల్కలములను విద్యాధరాంగనలు, తమ ప్రియులకు పిందూరాది గైరికములతో చేసిన సిరాతో మరునిజాబులు వ్రాయుటకు కాగితములుగా ఉపయోగింతురు.

వ్యా.—న్యస్తాక్షరేతి.—యత్ర హిమాద్రా, ధాతురసేన సిన్ధూరాదిద్రవేణుని. ‘శృంగారాదౌ విషే విశ్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః’ ఇ త్యమరః, న్యస్తాక్షరా లిఖితవర్ణా, అత ఏవ కుజ్జరస్య - యే బిన్దువః వయోవిశేష భావినః పద్మకాఖ్యా - ని. ‘పద్మకం బిన్దుజాలకమ్’ ఇ త్యమరః - త ఇవ శోణా రక్తవర్ణః - లిఖితభాగే ప్వితి శేషః, భూర్జత్వచో భూర్జపత్రవల్కలాని - ని. ‘భూర్జపత్రో భుజో భూర్జో మృదత్వో చ ర్హితా అపి’ ఇతి యాదవః, విద్యాధరసున్దరీణామ్, లిఖ్యన్తే యేషు తే లేఖాః పత్రికాః-అనన్దస్య లేఖాః - తేషాం-క్రియయా కామవ్యజ్ఞకలేఖకరణే నేత్యధః, ఉపయోగ ముపకారం, న్రజన్తి-విద్యాజ్ఞనావిహరయోగ్యోఽయం శైల ఇతి భావః.

యః పూరయక కీచకరస్థభాగాక దరీముఖోత్థేన సమీరజేన

ఉద్ధాస్యతా మిచ్ఛతి కిన్నరాణాం తానప్రదాయిత్య మివోపగన్తుమ్. 8

టీక, —యః = ఆహిమవంతుఁడు, ద...న = దరీ = గుహయగుడుముఖంనోటి నుండి - ఉత్థేన = లేచునట్టి, సమీరజేన = గాలితో, కీ...క = కీచక = బొంగువెదుళ్ల యొక్క - రస్థి = బొక్కలయొక్క - భాగాక = ప్రదేశములను, పూరయక = ఉండెడు చున్నవాడై, ఉత్ గాస్యతామ్ = ఉచ్చస్థాయిలో పాడనున్నట్టి, కిన్నరాణాం = దేవగాయ వలకు, తానప్రదాయిత్యం = తానమేను ఇచ్చువాడగుటను, ఉపగన్తుమ్ = పొందుటకు, ఇచ్ఛతీన = కోరుచున్నాడో యనునట్లు ఒప్పును.

తా. — గాంధారగ్రామంబున దేవగాయవలలు పాడ నున్న సమయమందు, గుహ నుండి వెలువడుగాలి నిండుటచే బొంగువెదుళ్లు శబ్దించుచుండగా, ఆహిమవంతుఁడు ఎట్లు ఒప్పుచు ననగా, (లోకములో పాడబోవువారికి మఱియొకఁడు తన నోటిగా లితో వేలు వూడి తానము నొసంగువిధముగా) తానును ఆదేవగాయవలకు తాన మొసంగఁ గోరుచున్నాడో యనునట్లు ఒప్పుచును.

వ్యా. — య ఇతి. — యో హిమాద్రిః, దరీ గుహ - సైవముఖం - తస్మా దుత్థే నోత్పన్నేన * 'ఆత శ్చోషసగేజతి' క ప్రత్యయః సమీరజేన వాయునా, కీచకా వేణువిశేషః - ని. 'వేణుః కీచకా స్తే క్షుర్యే స్వన స్తస్యిలోద్ధతాః' ఇ త్యమరః - తేషాం - రస్థిభాగా ఇచ్ఛిద్రప్రదేశాక, పూరయక ధమక - వాంకికో ఒవీ వంశర స్థాణి ముఖమారుతేన పూరయ తీతి ప్రసిద్ధిః, ఉద్ధాస్యతాం దేవయోనిత్వా దుచ్చై గ్గానారగ్రామేణ గానం కరిష్యతామ్ - ఉక్తం చ నారదేన -

‘చడ్డ మధ్యమ నామానా గ్రామా గాయన్తి మానవాః,

న తు గాధారనామానం, స లభ్యో దేవయోనిభిః.’ ఇతి,

కిన్నరాణాం దేవగాయకానాం, తానప్రదాయిత్యమ్ - తానో నామ స్వరాస్తర ప్రవతకణో రాగస్థితి ప్రవృత్త్యాది హేతురంశాపరనామా వంశవాద్యసాధ్యః ప్రధాన భూతః స్వరవిశేషః - ని. 'తాన స్వంశః స్వరో మతః' ఇ త్యభినవగుప్తః - 'గాతా యం యం స్వరంగచ్ఛేత్ తం తం వంశేన తానయేత్' ఇతి భరతుః - తత్ప్రదానశిలి త్వం తానప్రదాయిత్యం వాంకికత్వ, ముపగన్తు మిచ్ఛ తీ నే త్యుత్పేక్షా; సాచ దరీ ముఖోత్థే నేత్యేకదేశవివర్తిరూపకోజ్జీవితా - ముఖపాద్యత్వాత్ తానప్రదాయిత్యస్య, యత్రావంశరూపతా దవయవిరూపణం గమ్యతే త దేశదేశవివర్తి రూపకమగమ్యతే చా త్రావయవినః పుంసో రూపణం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టే హిమాద్రా ని త్యలం భవనానా,

కపోలకణ్ణాః కరిభి ర్విసేతుం విఘట్టితానాం సరళద్రుమాణాం

యత్ర స్రుతక్షీరతయా ప్రసూత సానుని గన్ధ సురభీకరోతి. 9

టీక.—యత్ర=అహిమాద్రియందు, క...ణ్ణాః=కపోల=చెక్కిలయొక్క -
కణ్ణాః=దురదలను, విసేతుం = పోగొట్టుకొనుటకై, కరిభిః = ఏనుగులచేత, విఘట్టి
తానాం = ఒరయబడిన, సరళద్రుమాణాం = దేవదారు వృక్షములయొక్క, స్రు...
తయా=స్రుత=కాఠిన - క్షీరతయా=పాలుగలవి అగుటచేతను (పాలు గాఢుటచేత),
ప్రసూతః=జనించినదైన, గన్ధః=వాసన, సానుని=చఱియలను, సురభీకరోతి=తావికల
వానినిగా చేయును.

తా.—అహిమాద్రియందు ఏనుగులు తమ చెక్కిళ్ల దురద తీటుటకై దేవ
దారు వృక్షములకు తమ చెక్కిళ్లను తగిలించి రా పాడినప్పుడు ఆవృక్షములనుండి
పాలుగాఢి ఆ పాలపరిమళము చఱియలం దంతటను వ్యాపించుచుండును.

వ్యా.—కపో లేలి.—యత్ర హిమాద్రి, కరిభి గజైః, కపోలకణ్ణా రణ్ణల
కణ్ణాతీ, ర్విసేతుమ్ అపసేతుం విఘట్టితానాం ఘృతానాం, సరళద్రుమాణాం సం
బద్ధి, స్రుతాని కరికపోలఘృతాణాం క్షీరతాని-క్షీరాణి యేషాం తేషాం భావస్తతా
తయా హేతునా, ప్రసూత ఉత్పన్నా, గన్ధః సానుని సురభీకరోతి; ఏతే నాస్య
గజాకరత్వం గమ్యతే-తథా చ గజాయుర్వేదే-వి. 'హిమవద్విద్ధ్యమలయా గజానాం
ప్రభవా నగాః.' ఇతి.

వసేచరాణాం వనితాసఖానాం దరిగృహాంతేన్ద్ర నిషక్తభాసః

భవన్తి యత్రైషధయో రజన్యా మత్రైలపూరాసురతప్రదీపాః. 10

టీక.—యత్ర=అహిమాద్రియందు, రజన్యాం = రాత్రియందు, దరి...సః=
దరి=గుహలనెడు - గృహ = ఇండ్లయొక్క - ఉత్సర్జ = లోపలి ప్రదేశములయందు-
నిషక్త = తగులుకొన్న - భాసః = వెలుగుకలవైన, ఓషధయః = జ్యోతిష్ త్యాది
లతలు, వనితాసఖానాం = వనితానాం = అనురక్తకామినులకు - సఖానామ్ = చెలి
కాండ్రయన (అనగా ఆకామినులంగూడి క్రీడించుచున్న), వసేచరాణామ్=కిరాతు
లకు, అత్రైలపూరా=నూనెయొక్కనింపు (అక్కట) లేనట్టి (నూనె యిడని), సురత
ప్రదీపాః - సురత = మరుకేళియందలి - ప్రదీపాః = దీపియలు, భవన్తి = అగును.

తా.—అహిమాద్రిలో, బోయలు తమబోటులతో గుహలలోపల రాత్రిల మదన
క్రీడలండులు సమయంబున ఆలోపలి ప్రదేశములను తమవెలుగులతో నిండించునవై న
యందలి జ్యోతిష్ త్యాదిలతలే వారికి నూనెయొక్కటలేని సురతదీపములుగా నుపయోగ
పడును.

వ్యా.—వనేచరాణా మితి.—యత్ర హిమాద్రా, రజన్యాః, దర్యః కన్దరా ఏవ-గృహః - తేషామ్ - ఉత్పన్నే వ్యభిన్నలేషు - నిషక్తాః సంక్రాంతా - భాసా యాసాం తా, ఓషధయ స్పృశ్యోతీంషి - వి. 'అగ్నా వోషధీషు చ తేజో నిధాయ రవి రస్తం యాతి' ఇ త్యాగము, వనితానాం సఖాయో వనితాసఖాః * 'రాజాహః సఖిభ్యష్టచ' - తేషామ్ రమమాణానా మి త్యథః, వనే చర స్త్రీల వనేచరాః కిరా తాః * 'చరేష్ట' ఇతి బ్రహ్మత్యయః * 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇ త్యుక్త - తేషాం వనేచరాణామ్, అతైలపూరాః అనపేక్షితైలసేకా ఇ త్యథః, సురతే సురత కర్తణి - ప్రదీపా, భవన్తి.

అ త్రావధీ ష్యోరోప్యమాణస్య ప్రదీపత్యస్య ప్రకృతసురతోపయోగిత్యాత్ పరిణామాలంకారః - త దుక్తమ్ - ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామః' ఇతి; తథా ప్రదీపకారణ తైలపూరణ నిషేధా దకారణకాగ్యోత్పత్తిలక్షణా విభావనా చే త్యుభయోః సంస్పృష్టిః.

ఉద్వేజయ త్యజ్గులిపాష్టికాగాక్ మార్గే శిలీభూతహిమేఽపి యత్ర న దుర్వహ శ్రోణిపయోధరాస్తా భిన్నన్తి మన్దాం గతి మశ్యముఖ్యః. 11

టీక.—యత్ర=అహిమా ద్రియందు, మార్గే=దారి, శిలీ...హిమే=శిలీభూత=గడ్డ కట్టిన-హిమే=మంచుగలదై, (అందుచేతనే), అజ్గు...గాక్=అజ్గులి=వ్రేళ్ల యొక్కయు- పాష్టిక=మడమలయొక్క - భాగాక్ = ప్రదేశములను, ఉద్వేజయ త్యపి = క్షేళ పెట్టునదైనను, దుర్వహ...రాః - దుర్వహ=మోయుటకు కష్టమైన - శ్రోణి=పిలుందుల చేతను - పయోధర = పాలిండ్లచేతను - ఆర్తాః = పీడితలయిన, అశ్యముఖ్యః = కిన్న రాంగనలు, మన్దాం=మెల్లనయిన, గతిమ్=నడకను, న భిన్నన్తి=మార్పదు.

తా.—అహిమా ద్రియందు దారిలో పేరుకొన్నమంచుగడ్డచేత కాళ్ల వ్రేళ్లకును మడమలకును క్షేళ మగుచున్నను కిన్నరాంగనలు పిలుందులయొక్కయు కుచముల యొక్కయు బరువుమాలమున తమమెల్లని నడకను మార్పలేకుండుదురు.

వ్యా.—ఉద్వేజయ తీతి.—యత్ర హిమాద్రా, శిలీభూతం ఘనీభూతం-హిమం యత్ర తస్మిన్, అత ఏవ, అజ్గులీనాం పాష్టికానాం చ-భాగాక్ ప్రదేశా, నుద్వేజయ త్యతిశైత్యాత్ క్షేళయ త్యపి, మార్గే, శ్రోణియ శ్చ పయోధరాశ్చ శ్రోణిపయోధరమ్* ప్రాణ్యజ్జత్వా దేకవచ్ఛావః - దుర్వహేణ దుధకరేణ - శ్రోణిపయోధరేణ - ఆర్తాః పీడితాః * ఆత్ పూర్వా దృచ్చతే క్తః * 'ఉపసర్గాదృతి ధాతా' ఇతి వృద్ధి, అశ్వా నాం ముఖానీవ ముఖాని యాసాం తా అశ్యముఖ్యః కిన్నరస్త్రీయః - ఉష్ణ ముఖినో సమాసః-ని. 'స్యాత్ కిన్నరః కింపురుష స్తురగ్గవదనో ఘయః' ఇ త్యమరః, మన్దాం

మన్థరాం, గతిం న భిన్నాని న త్యజన్తి త్యథాః; పాదపీడాకరేఽప్యతిభారభజూర శరీరతయా న కీఘ్రం గన్తుం శక్యత ఇతి భావః.

దివాకరా రక్షతి యో గుహాసు లీనం దివా భీత మి వాన్ధకారమ్,
క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వ ముచైచ్చిశ్చిరసాం స తీవ.

టీక.—యః = ఆహిమవంతుఁడు, దివా = పగలు, భీతమివ = భయపడినదో
యనునట్లు (దివాభీత మివ = గుడ్లగుబమంబోలె అనియు భస్మిని), గుహాసు = గుహల
యందు, లీనమ్ = దాగిన, అన్ధకారం = చీకటిని, దివాకరాత్ = సూర్యునివలన
నుండి, రక్షతి = కాపాడుచున్నాఁడు; (క్షుద్రసంరక్షణము అనుచితమును నాశంకకు
సమాధానముం జెప్పచున్నాఁడు;) ఉచైచ్చిః శిరసామ్ = ఉన్నతులయినవారికి, శరణం
ప్రపన్నే = శరణుచొచ్చినట్టి, క్షుద్రే అపి=నీచునియం దయినను, సతి ఇవ=సజ్జనుని
యందుంబోలె, మమత్వమ్ = తనవాఁడను నభిమానము, (అస్తి = ఉండును).

తా.—ఆ హిమవంతుఁడు పగటిని చేయువాఁ డగు సూర్యునివలననుండి పగలు
భయముచేతనో యన తనగుహలయందు దాగినచీకటిని (గుడ్లగుబమంబోలె) రక్షించు
చున్నాఁడు. క్షుద్రరక్షణము మంచిపనియా యనిన, ఉన్నతులకు శరణాగతునియందు
వాఁడు క్షుద్రుడయినను నిశ్చయముగా సజ్జనునియం దెట్లో అట్లే తమవాఁ డను నభి
మానము ఉండును,

వ్యా.—దివాకరా దితి.—యో హిమాద్రి, దివా దివసే, భీతం భయావిష్ట
మివ - ఉలూకమి వేతి చ భస్మిని, గుహాసు లీన, మన్ధకారం ధ్వాన్తమ్, దివా దినం
కణోతీతి దివాకర స్తస్మా ద్దివాకరాత్ * 'దివా విభా నికా ప్రభా భాస్కరాన్తా'
ఇ త్యాదినా టప్రత్యయః * 'భీత్రార్థానాం భయపేతుః' ఇ త్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమీ,
రక్షతి త్రాయతే; నను క్షుద్రసంరక్షణ మనర్హ మి త్యాశ క్కావ్యహా.—క్షుద్ర
ఇతి.—ఉచైచ్చిః శిరసా మున్నతానాం, శరణం ప్రపన్నే శరణాగతే, క్షుద్రే నీచేఽపి,
సతి సజ్జన, ఇవ, నూనం, మమత్వం మమాయ మిత్యాభిమానః, అస్తితి శేషః * మమ
శబ్దాత్ప్రత్యయః. ఆర్థా న్తరన్యాసోఽలంకారః.

లాజ్జాలవిక్షేపవిసపిశాశ్చై రిత స్తత శ్చన్ద్రమరీచిగౌరైః

యస్యాభావాయు క్తం గిరిరాజశబ్దం కుర్వన్తివాల్వజన్తై శ్చమర్యుః. 13

టీక.—చమర్యుః = సమరపు మృగములు, ఇత స్తతః = ఇటునటు, లా...జైః -
లాజ్జాల = తోఁకలయొక్క - విక్షేప = వీచుటచేత - విసర్పి = వ్యాపించుచున్న-

శోభైః = ప్రకాశముగలవియు, చ...రైః - చంద్రైః = చంద్రుని-మరీచి = కిరణముల వలె గార్చెఁగినవియు, (అగు), వాలవ్యజన్తైః = వెండ్లుకలవీచోపులచేత, యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, గిరిరాజశబ్దం = కొండలతోడను అనుపేరిని, అర్థ = అర్థముతో-యు క్తం = కూడఁకొన్నదానినిగా, కుర్వన్తి = చేయుచున్నవి.

తా. — చమరీమృగములు తమతోఁగలశోభ ఇటునటు నాడించుటచే వ్యాపించుచుండఁగా, చంద్రకిరణములవలె తెల్లనివైన తమవెండ్లుకలవీచోపులచేత ఆహిమవంతునికి గల కొండలతోఁడను సంజ్ఞను అన్వర్థముగా చేయుచున్నవి. — రాజా గావుననే నిరంతరము వింజామరలతో వీవంబడుచున్నాఁడని భావము.

వ్యా. — లాక్ష్మీ లేతి-చమరీ మృగీవిశేష, ఇత స్తతో, లాక్ష్మీలాని వాలభయః - ని. పువోచ్చైస్త్రీ లోమలాక్ష్మీలే పాలహస్తశ్చ వాలభః' ఇ త్యమరః - తేషాం - విత్తేపై ర్విభూనన్తే - ర్విసర్పిణ్యో విస్ఫుమరాః - శోభాః కాన్తయో - యేషాం తై, శ్చంద్రమరీచి-గార్చైః శుభ్రైః-ని. 'గౌరః కరీరే సిద్ధార్థ శుక్లేపీతే రుణేఽపి చ' ఇతి యాదవః * 'ఉపమానాని సామాన్యవచనైః' ఇతి సమాసః, వాలవ్యజన్తే కాచురై ర్యస్యహిమాద్రే, గిరిరాజశబ్దం గిరిరాజ ఇతి సంజ్ఞామ్, అర్థయు క్తమభిధేయవత్తం, కుర్వన్తి; రాజానో హి ఛత్రచామరాదివిన్నతా ఇతి భావః.

యత్రాంశుకాక్షేపవిలజ్జితానాం యదృచ్ఛయా కింపురుషాజ్ఞనానామ్.

దరీగృహద్వారవిలమ్బిభిమ్బాస్తీరస్కరిణ్యో జలదా భవన్తి. 14

టీక. — యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, అం...నామ్-అంశుక=వస్త్రమును-ఆక్షేప = లాగివైచుటచేత - విలజ్జితానాం = మిక్కిలి లజ్జవొందిన, కింపురుషాజ్ఞనానాం = కిన్నర మందరులకు, యదృచ్ఛయా = దైవవశమున, దరీ...మ్బాః - దరీ = గుహలనెడు-గృహ = ఇండ్లయొక్క - ద్వారేషు = వాకిండ్లయందు - విలమ్బి = ప్రేలుచున్న-భిమ్బాః = మండలములు గలవైన, జలదాః = మేఘములు, తీరస్కరిణ్యః = తేరలు, భవన్తి = అగును.

తా. — ఆ హిమవత్సర్వకమందు, గుహలలో కిన్నరాంగనలు వలువలను పురుషులు తిటాలున లాగివైవఁగా లజ్జితరై యున్న సమయమందు, ఆకన్తికముగా గుహద్వారమునకు వచ్చి ప్రేలుచుండు మమ్ములు తేరలుంబోలె వారిసిగ్గును కాపాడును.

వ్యా. — యత్రేతి. — యత్ర హిమాద్రౌ, అంశుకాక్షేపేణ వస్త్రాసహరణేన - విలజ్జితానాం, కింపురుషాజ్ఞనానాం కిన్నరస్త్రీణాం, యదృచ్ఛయా దైవగత్యా, దరీగృహద్వారేషు - విలమ్బి భిమ్బా లమ్బమాన మణ్డలా, జలదాః, తీరస్కరిణ్యో జవనికా, భవన్తి - ని. 'ప్రతిసీరా జవనికా స్యాత్ తీరస్కరిణీ చ సా' ఇ త్యమరః * తీరసోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి సత్త్వమ్.

అత్ర జలదే హ్యహోప్యమాణస్య తిరస్కరిత్యస్య ప్రకృతోపయోగిత్వాత్
పరిణామాలంకారః.

భాగీరథీ నిర్దుర శీకరాణాం వోధా ముహూః కమ్పితదేవదారుః [15
య ద్వాయు రన్విష్టమ్మగైః కిరాతై రాసేవ్యతే భిన్న శిఖణ్డీబమాణః.

టీక. — భాగీ...రాణాం - భాగీరథీ = గంగయొక్క - నిర్దుర = ప్రవాహము
యొక్క - శీకరాణాం = తుంపురులను, వోధా = మోచితెచ్చునదియు, ముహూః = మాటి
మాటికి, కమ్పిత = కదల్చబడిన, దేవదారుః = సరళగుమములుకలదియు, భిన్న...ర్తః -
భిన్న = విప్పబడిన - శిఖణ్డీ = నెమళ్లయొక్క - బర్తః = కుంచెకలదియు, (అగునట్టి),
యద్వాయుః = ఆహిమవత్సర్వతపుగాలి, అ...గైః - అన్విష్ట = వెడకబడిన - మ్మగైః =
జంతువులుగలవారైన, కిరాతైః = బోయలచేత, ఆసేవ్యతే = అనుభవించబడును.

తా. — ఆహిమాద్రియందు వేటకై జంతువులను వెడకి ఆలసియున్న కిరాతులు,
గంగాప్రవాహంపుఁ దుంపురులచే చల్లనై మెల్లనై దారిలో దేవదారుగుమముల చిగు
ళ్లను పగిల్చి వానిపాలచే పరిమళవంతమై, తాము నడక వడికై నడుమునకు కట్టుకొన్న
నెమలికుంచెలను విప్పుచు వీచెడు తెమెరచేత, నేదదేరుదురు.

వ్యా. — భాగీర థీతి. — భాగీరథీ నిర్దుర శీకరాణాం గక్తా ప్రవాహ పాథః
కణానామకర్తణి చక్షీ, వోధా ప్రాపకః * వహే స్పృచ్ఛ, ముహూః పునః పునః
సద్యో వాని. 'హసాపున్యే భృతార్థే చ సద్యో వా స్యా స్తమూపదమ్' ఇతి వైజ
యన్తి - కమ్పితా దేవదారవో యేన స తశోక్తః, భిన్నాని విశ్లేషితాని - శిఖణ్డినాం
బర్తాణి గతిలాఘవార్థం కిరాతకటిబద్ధాని - యేన స తశోక్తః, క్రమా ద్విశేషాత్
యేన శైత్య సారభ్య మాద్యా స్యుక్తాని, యస్య హిమాద్రే ర్వాయుః, అన్విష్టమ్మగై
ర్నాగితమ్మగైః - క్రాన్తై రితి భావః - ని. 'అన్విష్టం మార్గితం మృగితమ్' ఇ త్యమరః
కిరాతై రాసేవ్యతే.

సప్తషణ్డహస్తావచితావనేమా జ్యాభో వివస్వాక పరివర్తమానః [16
పద్మాని య స్యాగ్రసరోరుహాణి ప్రబోధయ త్యుధ్వముఖైర్తయూతైః.

టీక. — యస్య = ఆహిమవంతునియొక్క, అగ్ర...హాణి = అగ్ర = పై - సరో =
కొలంకులయందు - రుహాణి = మొలచినవైన, పద్మాని = తామరలను, సప్త...ణి = సప్త =
సప్తరులయొక్క = హస్త = చేతులతో - అవచిత - క్రంపించినవిగాక - అవశేషాణి =
మిగిలినవానిని, అభః = దిగువను, పరివర్తమానః = భ్రమించుచుండు, వివస్వాక = నూర్యుఁ

డు, ఊర్ధ్వ ముఖైః=ఊర్ధ్వముగా వ్యాపించెడు, మయూఖైః = కిరణములచేత, ప్రబోధయతి = వికసిల్ల జేయును.

తా. హిమవంతుడు సూర్యమార్గముకంటెను ఉన్నతుడు, సప్తర్షి మండలము సూర్యమండలముకంటెను పయిది, కావున, వారు హిమవంతుని పైభాగములందున్న తమ చేరువసరస్సులలోని పద్మములను కొన్నింటిని మొగ్గులుగ నున్నప్పుడే పూజార్థము కోసికొనగా, శేషించిన తామరలను ఆ సరస్సులకన్న అధః ప్రదేశములలో భ్రమించుచుండుసూర్యుడు తనకిరణములలో ఊర్ధ్వముగా ప్రసరించువానిచేత వికసిల్ల జేయును.

వ్యా.—సప్తర్షి. — సప్త చ తే ఋషయః శ్చ సప్తర్షయః * 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్' ఇతి సమాసః - తేషాం - మాసై - రవచితేభ్యో లూసేభ్యః - అవశేషాణ్యవశిష్టాని - ని. 'శేషోఽప్రధానే సంతాపే త్రివ్యవస్థానోపయుజ్యతే' ఇతి శేషః * కర్తృణ్యుత్పత్తయః. అనేన పద్మానాం సాఫల్యం నూచితమ్, యస్య హిమాద్రేః, రోహ స్తీతి రహాణి * 'ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిః కః' ఇతి కప్రత్యయః - అగ్ర ఉపరి - యాని సరాంసి తేషు రహాణి, పద్మా, న్యధః, పరివర్తమానో భ్రమన్, వివస్వాన్ సూర్య, ఊర్ధ్వ ముఖై ర్మయూఖైః, ప్రబోధయతి వికాసయతి - న కదాచి దధోముఖైః - అతిమార్గాణామణ్డలత్వా దగ్రభూమే రితి భావః, సప్తర్షి మణ్డలం ద్రువా ద పూర్వార్ధ్వ మితి జ్యోతిషీ కాః, అత స్తేషా మగ్రసరోరుహభాగిత్వం యుక్తమ్.

యజ్ఞాజ్ఞయోనిత్వ మవేత్త్య యస్య సారం ధరిత్రీధరణక్షమం చ

ప్రజాపతిః కల్పితయజ్ఞభాగం శైలాధిపత్యం స్వయ మన్వలిష్ఠత్ . 17

టిక.— యస్య=హిమవంతునియొక్క, యజ్ఞా...త్వమ్ - యజ్ఞ = జన్మముల యొక్క - అజ్ఞ=సాధనములకు - యోనిత్వమ్ = ప్రభవమైయుండుటను, ధరి...మం - ధరిత్రీ=భూమిని - ధరణ-ధరించుటకు - క్షమం=సమర్థమయిన, సారం చ = బలమును, అవేత్త్య=తెలిసికొని, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వయమ్ = తనంతటతానే, కల్పి...గం - కల్పిత=నియమింపబడిన - యజ్ఞ భాగం=జన్మంపుర బాలుగలయట్టి, శైల అధిపత్యమ్= కొండలపై దొరతనమును, అన్వలిష్ఠత్ = చేసెను.

తా.—ఆ హిమవంతుడు సోమలతాదియజ్ఞ సాధనములకు పుట్టుచో టగుటయు, భూమిని ధరించుటకు వలసిన బలము గలిగి యుండుటయును, పరికించి, బ్రహ్మదేవుడు అతనికి యజ్ఞ భాగమును కొండలపై దొరతనమును తనంతట తానే అనుగ్రహించెను.

వ్యా.—యజ్ఞా శ్లేఠి.—యస్య హిమాద్రే ర్యజ్ఞాక్షానాం యజ్ఞ సాధనానాం సోమలతాధీనాం - యోనిః ప్రభవ - స్తస్య భావ స్తత్త్వమ్ - వి. 'యజ్ఞాక్షారం

మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః ఇతి విష్ణుపురాణాత్, ధరిత్రీధరణక్షమః భూభారధరణయోగ్యః, సారం బలం చ - ని. 'సానో బలే సి రాంశే చ' ఇత్యమరః - అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా, ప్రజాపతిః బ్రహ్మ, స్వయ మేవ, కల్పితో వ్యవస్థాపితో యజ్ఞ భాగో యస్మిన్ స త్తపో క్రమ్-వి. 'సోమస్య రాజ్యః కురజ్జ, ఇశోః శృణో, నీనోః శిశుమారో, హిమవతో హస్తీ, ఇతి శ్రుతే రితి భావః, శైలానామధిపత్య మధిపతిత్వమ్ * 'చ త్యస్త పురోహితాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ప్రత్యయః, అన్వతివత్ దదాతి స్తే త్యర్థః; ఉక్తంచ బ్రహ్మపురాణే -

'శైలానాం హిమవంతం చ, నదీనాం చైవ సాగరమ్.

గన్ధర్వాణా మధిపతిం చక్రే చిత్రరథం విధిః.' ఇతి.

స మానసీం మేరుసఖఃపితృజాణాం కన్యాం కులస్య స్థితయే స్థితిజ్ఞః [18
మేనాంమునీనా మపి మానసీయా మాత్మానురూపాంవిధి నోపయేమే.

టీక. - మేరుసఖః = మేరువుయొక్క చెలికాడును, స్థితిజ్ఞః = మర్యాద యెఱింగిన వాడును, (అగు, సః = ఆ హిమవంతుడు, పితృజాణాం = పితృదేవతలయొక్క, మానసీం = మనస్సంకల్పమువలనఁ బుట్టినదానిని, మునీనామ్ అపి = యోగి బ్రహ్మవాదులకు సయితము, మానసీయామ్ = పూజ్యురాలును, ఆ...పామ్ - అత్త = తనకు (హిమవంతునికి) - ఆనురూపాం = (కులశీల సౌందర్యదులచేత) సమానురాలును, (అగు), మేనాం కన్యాం = మేనకాదేవి యనెడు కన్యను, విధినా = శాస్త్రము ప్రకారము, ఉపయేమే = పెండ్లి యాయెను.

తా. - మేరుపర్వత మనెడు గొప్పబంధువు గలవాడును, శ్రుతిస్మృతి సంపన్నుడగుటచేత మర్యాద యెఱింగినవాడును, అయిన యాహిమవంతుడు, పితృదేవతల మానసిక పుత్రిని మనీష్యులకు సయితము పూజ్యురాలయిన దానిని మేనక యను కన్యను యథాశాస్త్రము వివాహ మాయెను.

వా. - సంప్రతి కథాం, ప్రస్తాతి - స ఇతి - మేరోః సఖా మేరుసఖః - బంధుసంపన్న ఇతి భావః, స్థితిజ్ఞో మర్యాదాభిజ్ఞః -

ని. 'అవస్థితః నితి జ్ఞేయా, నితిః కర్తవ్యపద్ధతిః,

నితిః సాన మపి ప్రోక్తం, వ్యవస్థాపి నితి ర్భావః'

అనేన శ్రుతిస్మృతిసంపత్తిః సూచ్యతే, స హిమవాకా, పితృజాణాం, మానసీ మనఃసంకల్పజన్యాం, మునీనా మపి మానసీయామ్ యోగ బ్రహ్మవాదిభ్యాం పూజ్యా మిత్యర్థః - ఉక్తంచ విష్ణుపురాణే

‘తేభ్యః కుభాస్పదం జక్షే మేనకా హరిణీ తథా,

తే ఉభే బ్రహ్మవాక్షిన్యా యోగిన్యా చా ప్యుభే ద్విజః.’ ఇతి,

అత్తానురూపాం కులశీలసౌందర్యాదిభిః సదృశీం, మేనాం మేనకాదే వీతి నామవతీం, కన్యాం, కులస్యస్థితయే ప్రతిష్ఠాయై, విధినా యథాకాస్త్రేణ ఉపయోమే పరిణీతవాణా*
* ‘ఉపా ద్యమః స్వకరణే’ ఇత్యాత్మ నేపదమ్ -

‘తేషాం కు మానసీ కన్యా మేనా నామ మహాగిరేః,

పత్నీ హిమవతో, యస్యాః పుత్రో మైనక ఉచ్యతే.’

ఇతి బ్రహ్మపురాణాత్.

కాలక్రమే కాథ తయోఃప్రవృత్తే స్వరూపయోగ్యే సురతప్రసక్తే [19
మనోరమం యావన ముద్వహన్త్యా గర్భోఽభవద్భూధరరాజపత్న్యాః.

టీక.—అథ=అనంతరము, కాలక్రమేణ=కాలము గడుచుచుండఁగా, తయోః= ఆ మేనకా హిమవంతులకు, స్వ...గ్యే - స్వరూప=సౌందర్యమునకు - యోగ్యే=అనుగుణమైన, సురత ప్రసక్తే = సురతవ్యాపారము, ప్రవృత్తే సతి = జరిగినది కాఁగా, మనోరమం = రమణీయమైన, యావనమ్ = జవ్వనమును, ఉద్వహన్త్యాః = తాల్చి యున్న, భూధర రాజ పత్న్యాః=కొండల దొర పెండ్లామునకు, గర్భః = కడుపు, అభవత్ = ఆయెను.

తా.—అనంతరము ఆ దంపతులకు కాలక్రమమున సౌందర్యయోగ్యమయిన సురతము జరుగఁగా మనోహరమయిన యావనమందున్న యా పర్వతరాజాభార్యకు గర్భమాయెను.

వ్యా.—కాలక్రమే నేతి.—అథ, కాలక్రమేణ గచ్ఛతా కాలే నే త్యర్థః, తయో ర్చేనకాహిమవతోః, స్వరూపయోగ్యే సౌందర్యానుగుణే - యద్వా - రూప్యతే నిష్క్రియతే=నే నేతి రూపం జ్ఞానంత ద్యోగ్యే కాస్త్రానుసారి జీ త్యర్థః, సురతప్రసక్తే సురతకర్తరి, ప్రవృత్తే నేతి, మనోరమం యావన ముద్వహన్త్యా, భూధరరాజపత్న్యా మేనకాయా, గర్భోఽభవత్.

అసూతసా నాగవధూపభోగ్యం మైనక మమ్మానిధిబద్ధసఖ్యమ్

క్రుద్ధేఽపి పక్షుచ్చిది వృత్రశత్రా ఘవేదనాజ్ఞం కులిశక్షతానామ్. 20

టీక.—సా=ఆ మేనకాదేవి, నా...గ్యమ్. నాగవధూ=నాగాంగనలకు-ఉపభోగ్యమ్ = అనుభవ యోగ్యుఁడును, అమ్మా...ఖ్యమ్ - అమ్మానిధి = సమద్రు

నితో = బద్ధ = కట్టబడిన (దృఢముగా చేసికొనబడిన) - సఖ్యమ్ = కలిమిగలవాడును, పక్షచ్ఛిపి - పక్ష = తెక్కలను - శిశి = కోయువాడగు, వృత్రశత్రా = ఇంద్రుడు, వ్రద్ధే అపి = కోపగించినను, కలి...నామ్ = కలిశ = వజ్రాయుధము యొక్క-త్వతానామ్ = గాయములయొక్క, అవేద నాజ్ఞం = గోస్పిని ఎఱుగనివాడును, (అగు), మైనాకమ్ = మైనాకని, అనూత = కనియెను.

తా.—ఆమేనకాదేవికి మైనాకుఁ డను సుతుఁడు జనించెను. పర్యతములతెక్కలను వ్రక్కలించువాఁడొంద్రుఁడు కోపగించి వజ్రాయుధముం బ్రయోగించినను దాని దెబ్బను ఆ మైనాకుఁడు సముద్రమునం జొచ్చి తప్పించుకొని, సముద్రునికి నెచ్చెలియై, చిలువజవరాండ్రకు నాయకుఁడై, చెలువారుచున్నాఁడు.

వ్యా.—అనూ తేలి.—సా మేనా, నాగవధూపభోగ్యమ్ నాగకన్యాపరిణేతార మి త్యర్థః, అమ్మనిధినా బద్ధసఖ్యం సముద్రకృతమై త్రీకమ్, సఖ్యమూలం నూచయతి - పక్షచ్ఛిపి పక్షచ్ఛేత్తరి * 'సత్సాద్వివ' ఇత్యాదినా క్విప్పృత్యయః, వృత్రశత్రా, వ్రద్ధే కపిశే స త్యపి, కలిశత్వతానాం వజ్రప్రహారాణామ్ * సంబద్ధసామాన్యే వస్త్రీ, జానా తీతి జ్ఞః * 'ఇగుపధజ్ఞా-' ఇతి క ప్రత్యయః, అవేదనానాం జ్ఞః - అథవా-వేదనాం జానా తీతి వేదనాజ్ఞః, * 'అతోఽనుపసర్గే కః' ఇతి క ప్రత్యయః * 'ఉపపద మతిక్' ఇతి సమాసః-స న భవ తీ త్యవేదనాజ్ఞ - సైవ కలిశత్వతవేదనానశిజ్ఞ మిత్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, పక్షచ్ఛేదోద్యతశత్రాత్ త్రాణాయ శరణాగమన మనయోః సఖ్యమూల మితి భావః, మైనాకం పుత్ర మనూతః; సర్వపర్యతపక్షచ్ఛేదేఽప్యయ మచ్చిన్నపక్ష-ఏ వేతి మైనాక స్సోత్కర్షః - తాదృశ్చ తత్త్వం హిమాశ్రే రితి సారకం మైనాకస్య వర్ణనమ్ -

‘పితా న జ్ఞాయతే యస్యా, భ్రాతా యది న విద్యతే,

నోపయచ్ఛేత్తు తాం కన్యాం ధర్మలోపభయాత్ సుధీః.’

ఇ త్యుభ్రాతృకకన్యాపరిణయనిషేధాత్-ప్రకృతే పార్వతీ భ్రాతృషు త్యే వేతి నూచనార్థం మైనాకవర్ణన మితి తాత్పర్యార్థః.

అ థావమానేన పితుః ప్రయుక్తా దక్షస్య కన్యా భవ పూర్వపత్నీ

సతీ సతీ యోగ విస్మయదేహ తాం జన్మనే శైలవధూం ప్రవేదే. 21

టీక.—అథ = అనంతరము, దక్షస్య = దక్షప్రజాపతియొక్క, కన్యా = కూతురు, భ...త్నీ - భవ = శివునియొక్క - పూర్వ = లొంటి - పత్నీ = భార్య, సతీ = పతివ్రత, (అగు), సతీ = సతీదేవి, పితుః = తండ్రియొక్క (తండ్రిచేసిన), అవమానేన = (స్వభర్తృ). తిరస్కారముచేత, ప్రయుక్తా=ప్రేరింపఁబడినదై, యో

గేన = యోగమార్గమున, వి...హా = విస్ఫుప్త = విడువబడిన - దేహా = ఒడలుకలదై, జన్మనే = (చెడియు) పుట్టువుకై, తాం = ఆ, కైలవధూం = కొండభార్యను (మేనకాదేవిని), ప్రపేదే = పొందెను.

తా. — అనంతరము శివుని తొంటిభార్య యయిన పతివ్రత దక్షపుత్రి సతీదేవి, తన తండ్రి (దత్తుడు) తన భర్తకు చేసిన తిరస్కారముచేత ప్రేరితురాలయి యోగ మార్గమున ఆ దేహమును త్యజించి, మరల జన్మించుటకై ఆ మేనకాదేవిని చేరెను.

వ్యా. — ఆ థేతి. — అథ మైనాకజననానంతరం, దక్షస్య ప్రజాపతేః, కన్యా, భవస్య హరస్య, పూర్వపత్నీ పూర్వభార్యా, సతీ పతివ్రతా - ని. 'సతీ సాధ్వీ పతి వ్రతా' ఇ త్యమరః, సతీ నామ దేవీ, పితృ ర్దక్షస్య * కతకారి షష్ఠీ, అవమానేన స్వభర్తృవజ్ఞయా, ప్రయుక్తా ప్రేరితా, యోగేన యోగమార్గేణ, విస్ఫుప్తదేహా త్యక్తదేహా సతీ, జన్మనే పునరుద్భవాయ, తాం కైలవధూం మేనకాం, ప్రపేదే. అత్ర పురాణి సతీదేవీ దక్షాధ్వరే తత్ప్రతాం స్వభర్తృవజ్ఞామసహమానా పితరం ప్రనూం చోషేత్య మత్కృతకవ్యకార్యం త్వజ్జామా తైవ కరిష్యే తీతి నిధాకార్య దేవకార్యాణి సాధయితుం చ యోగాగ్నినా స్వశరీరం దదా హేతి పురావృత్తకథా ౭నుసంధేయా.

సా భూధరాణా మధిపేన తస్యాం సమాధిమత్యా ముదపాది భవ్యా సమ్యక్ప్రియోగా దపరిక్షితాయాం సీతావి వోత్సాహగుణేనసంపత్.

టీక. — భవ్యా = కల్యాణియైన, సా = ఆ సతీదేవి, భూధరాణాం = పర్యతములయొక్క-అధిపేన = దొరయైన హిమవంతునిచేత, సమాధిమత్యాం = (సంతతికొఱకైన) నియమముగలదైన, తస్యాం = ఆ మేనకాదేవియందు, సమ్యక్ ప్రయోగాత్ = చక్కగా నడిపించుటచేత, అపరిక్షితాయాం = చెడిపోని, సీతా = నయమునందు, ఉత్సాహగుణేన = ఉత్సాహశక్తిచేత, సంపత్ ఇన = జయశ్రీయుం బోలె, ఉదపాది = జననమొందింపబడెను.

తా. — కొండలరాయనివలన మంచిసంతానముకై వ్రతములు సేయుచున్న యా మేనకాదేవియందు - ఉత్సాహశక్తివలన చక్కగా ప్రయోగింపబడినదగుటచేత చేడ్వడవి సీతియందు సంపదయుంబోలె - ఆ సతీదేవి జనన మొందెను.

వ్యా. — సేతి. — భవ్యా కల్యాణీ, సా సతీ, భూధరాణా మధిపేన హిమవతా, సమాధిమత్యాం నియమవత్యాం - సమాధిః సంతత్వభావం నియమవిశేషః - తద్బుక్తాయాం, తస్యాం మేనకాయాం, సమ్యక్ప్రియోగాత్ సాధ్యాచరణాద్దేవో, రపరిక్షితాయా మభ్రష్టాయాం, సీతా, పుత్సాహగుణే వోత్సాహశక్త్యా * కర్తా - సంపదిన,

ఉదపాద్యత్వాదితా * ఉత్పద్యతే ణ్యంతాత్ కర్తణి లుక్ * 'చిణ్ భావక ర్తణోః' ఇతి చి ణ్యంత్యయః * 'చిణ్ లుక్' ఇతి తస్య లుక్.

ప్రసన్నదిక్ పాంసువివిక్తవాతం శబ్దస్వనానంతరపుష్పవృష్టి శరీరిణాం స్థావరజగ్గమానాం సుఖాయ తజ్జన్మదినం బభూవ. 23

టీక.—ప్ర...దిక్—ప్రసన్న=నిర్మలమయిన-దిక్ = చెసులుగలదియు, పాం... తమ్ - పాంసు = ఘోషితే - వివిక్త = రిక్తమయిన - వాతం=గాలిగలదియు, శ... ప్టి-శబ్ద=చిందములయొక్క - స్వన=ధ్వనికి - అనంతర=తర్వాతిదైన - పుష్పవృష్టి = విరుల వానగలదియు, త...నమ్ - తత్ = ఆపార్వతియొక్క - జన్మదినం = పుట్టిన దినము, స్థా...నాం-స్థావర=ఆచరములును - జగ్గమానాం = చరములును అగు, శరీరిణాం = ప్రాణులకు, సుఖాయ బభూవ = సుఖము నొసంగెను.

తా.—పార్వతీదేవి జననమయిన దినమందు దిక్కులు నిర్మలములయినవి, గాలిలో దుమారము పోయినది, దేవతలు శంఖము లూడి పూలవాసలు గురిసిరి; చరాచరములగు ప్రాణుల కెల్ల సుఖము కలిగినది.

వ్యా.—ప్రసన్నేతి.—ప్రసన్నా నిర్మలా - దిక్ యస్మిం స్తత్ ప్రసన్న దిక్, పాంసువిక్తా రణోరహితా - వాతా యస్మిం స్తత్ తథోక్తమ్, శబ్దస్వ స్వ నాత్ స్వనస్య వాఽనంతరం పుష్పవృష్టి ర్యస్మిం స్తత్ తథోక్తమ్, తస్యాః పార్వత్యా, జన్మదినమ్, స్థితీలః స్థావరాః - కైలవృక్షాదయః * 'సేశభాసపిసకసో వరచ' ఇతి వరచ్చుత్త్యయః * జగ్గమ్యస్తే భృశం గచ్ఛస్తీతి జగ్గమా-దేవతీర్వృజుష్యాదయః-సా వరా శ్చ జగ్గమా శ్చ తేషాం ద్వయానా మపి శరీరిణాం, సుఖాయానన్దాయ, బభూవ.

తయా దుహిత్రా సుతరాం చకానే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిత్రీ విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలక యేవ. 24

టీక.—స్ఫు...యా-స్ఫురత్ = మెఱయుచున్న - ప్రభా = దీప్తియొక్క, మణ్డలయా = ఆవరణముకలిగినట్టి, తయా దుహిత్రా = ఆకొమరితచేత, సవిత్రీ=తల్లి - విదూరభూమిః = విదూర (పర్వతమునకు చెంగటి) పుడమి. న...త్ - నవ=క్రొత్త-మేఘ = మొగిలుయొక్క - శబ్దాత్ = ఉఱుమువలన, ఉద్భిన్నయా = మొలచిన, రత్నశలకయా ఇవ = మణిమొలకచేతనుం బోలె, సుతరాం = మిక్కిలి, చకానే = వెలింగెను.

తా.—మెఱయుచున్న దేహదీప్తిమండలముతోడి యాజనించినవూఁతును ఒడిలో నిడుకొని ఆ మేనకాదేవి యెట్లు వెలింగె ననగా, విదూరపర్వతప్రాంతభూమి క్రొత్త

మబ్బయొక్క యులుమునకు మొలచినవై జిగజిగమెఱయుచున్న పద్మరాగమణ్యం
కురముచేత నెట్లువెలుంగునో అట్లు వెలింగెను.

వ్యా.—తయేతి.—స్ఫుర దుల్ల సత్-ప్రభామణ్యలం యస్యాః తయా,దుహిత్రా,
సవిశ్రీ జనయశ్రీ * 'స్వరతి నూతి నూయతి ఛా ఇలాదితో వా' ఇ తీడాగమః,
విదూర స్యాద్రేః ప్రానభూమి ర్విదూరభూమిః -

వి. 'అవిదూరే విదూరస్య గిరే గుత్తుజగోధనః

కాకతాళియ(కి) సీమాన్తే మణీనా మాకరో భవేత్.' ఇతి బుద్ధిః,
నవమేళుశబ్దా, దుద్భిన్నయా, రత్నశలాకయా రత్నాంబురేణీవ, సుతరాం, చకాసే
రరాజ.

దినే దినే సా పరివృథమానా లబ్ధోదయా చాన్ద్రిమసీన రేఖా [25

పుపోష లావణ్యమయాన్విశేషాజ్యోత్సన్నస్తరాణీవకళాన్తరాణి.

టీక.—లబ్ధోదయా - లబ్ధ = పొందఁబడిన-ఉదయా=పుట్టుకకలదై (పొడిచి
న అని చంద్రరేఖాపరము), దినేదినే పరివృథమానా=ప్రతిదినము ఎదుగుచున్నదై, సా=
ఆ కుమారి, చాన్ద్రిమసీ=చంద్రునిదైన, రేఖాఇవ = రేఖవలె, లావణ్య మయాజ్యోత్సన్నా
= కాంతివిశేష ప్రచురములయిన, విశేషాజ్యోత్సన్నా=అవయవములను, జ్యోత్సన్నా...జ్యోత్సన్నా=
వెన్నెలయందు - అన్తరాణి=దాఁగుటగలవైన (అనగా జ్యోత్సన్నమయములయిన),
కళాన్తరాణి ఇవ = వేణుకళలనుం బోలె, పుపోష = పెంచెను.

తా.—ఏవిధముగా చంద్రరేఖ పొడిచి దినదినము పెరుగుచు వెన్నెలతోనిండిన
వేణువేణు కళలచే పెంపొందు చుండునో, ఆ విధముగానే ఆ కుమారి జననమయి దిన
ముల క్రమమున ఎదుగుచు క్రొత్తకొత్త లావణ్యముతో నిండిన అవయవముల పెంపుచే
కోల్పించుచుండెను.

వ్యా.—దిన ఇతి.—లబ్ధ ఉదయో యయా సా లబ్ధోదయా-ఉత్పన్నేత్యర్థః-
అభ్యుది తే త్యన్యత్, దినేదినే ప్రతిదినమ్* 'నిత్యవీప్సయో' ఇతి వీప్సాయాం ద్వీరుక్తిః,
పరివృథమానా - ఉభయత్ర సమాన మేతత్, సా బాలా, చన్ద్రిమస ఇయం చాన్ద్రి
మసీ, రేఖేవ, లావణ్యం ప్రచురం యేషు తే లావణ్యమయా-తాజ్ లావణ్యమయాజ్యో
త్సన్నా నివిశేషప్రచురాజ్ -

'ముతాఫలేషు చాన్ద్రాయా స్థరలత్వమి వాన్తరా

ప్రతిభాతి య దగ్గేషు తల్లావణ్య మి హోచ్యతే.' ఇతి భూపాలః,
విశేషా నవయవాజ్ - ని. 'విశేషోఽవయవే వ్యక్తా' ఇ త్యుత్పలమాలాయామ్, జ్యోత్స
త్సన్నాయా మన్తరమన్తధాకానం యేషాం తాని జ్యోత్సన్నాన్తరాణి జ్యోత్సన్నాయాన్తర

హింసాని - తస్మాత్ నీతి యావత్, అన్యాయ కలాః కలాన్తరాణీనః * సుపుష్పేతి సమాసః-ని. 'సాన్ధి నాత్తి యన్య తాదభ్యర్థ స్థాన్తధిక్షుచాన్తరమ్' ఇతి కాశ్వతః, పుష్పో షోపచితవతీ.

ఇయం వాక్యోపమే త్యాహ దణ్డీ, తల్లక్షణం తు -

‘వాక్యార్థేనైవ వాక్యార్థః కోఽపి య ద్యుపమీయతే
ఏకానేకవశద్భావత్ సా తు వాక్యోపమా ద్విధా.’

తాం పార్వతీ త్యాభిజనేన నామ్నా బంధుప్రియాం బంధుజనో జహావ,
ఉమేతిమాత్రా తపసో నిషిద్ధా పశ్చాదుమాఖ్యాంసుముఖీ జగామ. 26

టీక. — బంధుప్రియాం = బంధువులకు ప్రియమయిన, తాం = ఆ కుమారిని, బంధుజనః = తండ్రి లోనగు బంధువర్గము, అభిజనేన = అభిజనమునుండి (అనగా పూర్వ బాంధవులనుండి) వచ్చిన, నామ్నా = పేరితో, పార్వతీ ఇతి = పార్వతి అని, జహావ = హేమన్తెను, పశ్చాత్ = తర్వాత, మాత్రా = తల్లిచేత, ఉ = ఓసి, మా = వలదు, ఇతి = అని, తపసః = తపస్సునుండి, నిషిద్ధా = నివారించబడినదై, సుముఖీ = శోభనమయిన ముఖము గల యాబాల, ఉ...ఖ్యాం - ఉమా = ఉమ యనెడు - ఆఖ్యాం = నామధేయమును, జగామ = పొందెను.

తా. — పిత్రాదులకెల్ల అల్లారుముద్దుగా నుండుటంబట్టి తొలుత వా రామెకు ఆ పిత్రాదులను తెలిపెడి పార్వతీ యను నామము నిడిరి. అనంతరము ఆమెను తల్లి (ఉ =) ఓపిల్లా (మా =) వలదు అని తపస్సునుండి మాన్పుటకై పలికినందున ఆమెకు ఉమ యని పేరు కలిగినది.

వా. — తా మితి. — బంధుప్రియాం, తా బాలాం, బంధుజనః పిత్రాదీః, అభిజనా దాగతే నాభిజనేన - పిత్రాదిపూర్వసంబంధోపాధికే నేత్యర్థః * ‘అభిజనాః పూర్వ బాంధవాః’ ఇతి కాశికా, నామ్నా, పర్వత స్వాపత్యం స్త్రీపార్వతీ * ‘త స్వాపత్యమ్’ ఇ త్యణ్యుత్తయః, ఇతి, జహా వాహూతవాక్ * వ్యయతేర్రిటి రూపమ్-పర్వతజన్య త్వోపాధినా పార్వ తీతి నామ్నా ప్రసిద్ధి రితి భావః, పశ్చా దభిజననామప్రవృత్త్య నన్తరం, మాత్రా జనన్యా, ఉ ఇతి సంబోధనే * ‘ఉ ఇతి వితర్క సంబోధన పాద పూరణేషు’ ఇతి గణవాక్యఖ్యానే - మాశబ్దో నిషేధే-ఉ హే వత్సే - మా మా కు, ర్వి త్యేవం రూపేణ, తపస స్తపశ్చర్యాయా. * ‘వారణాధానా మిస్సితః’ ఇ త్యపాదా నత్వాత్ పశ్చమీ, నిషిద్ధా నివారితా, సతి, సుముఖీ సా బాలా, ఉ మే త్యాఖ్యాం నామధేయ ముమాఖ్యాం, జగామ.

మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టిస్తస్మిన్నపత్యేన జగము తృప్తిమ్,
అనస్తపుష్పస్య మథో హి చూతే ద్విరేఫమాలా సవిశేషసక్తా. 27

టీక.—పుత్రవతః అపి = కూతులును కొడుకును పలువురు గలవాఁడయినను, మహీభృతః = (ఆ) పర్వతునియొక్క (హిమవంతునియొక్క), దృష్టిః = చూపు, తస్యాం = ఆ పార్వతి యందు, తృప్తిం = తనివినీ, న జగము = పొందదాయెను; హి = అది సరియేగదా. అ...స్య - అనస్త = లెక్కలేని - పుష్పస్య = పూవులు గలవాఁడయిన, మథోః = వసంతునియొక్క, ద్విరేఫ మాలా = తుమ్మెదల బారు, చూతే = మాలిపువ్వుమీఁద, సవి...క్తా - సవిశేష = అతిశయముతోఁగూడుకొన్న - సక్తా = తగులము గలది.

తా.—కొమరులును కొమారితులును ఎందఱున్నను ఆ హిమవంతుని చూపు ఆ పార్వతీయందు తనివి నొంద దాయెను, ఇది యెట్లున్న దనఁగా - వసంతునియొక్క తుమ్మెదలబారు నానాజాతుల పూవులు మితిలేక యుండఁగా మాలిపూవుమీఁదనే ఎక్కువగా తగులుకొని యుండును గదా - అట్లున్నది.

వ్యా.—మహీభృత ఇతి.—పుత్రా శ్చ దుహితర శ్చ పుత్రాః * 'భౌత్య పుత్రా స్వస్మదుహితృభ్యామ్' ఇ త్యేకశేషః - తేఽస్య స స్తితి పుత్రవాక్ * భూమాశ్చే మతున్ - తస్య - పుత్రవతోఽపి బహ్వపత్యే స్యా పీ త్యర్థః, మహీభృతో హిమాద్రే, ర్దృష్టి శ్చతు, స్తస్మి-న్నపత్యే తోక్తే-ని. 'అపత్యం తోకం తయోః సమే, ఇ త్యమరః - తస్యాం పార్వత్యా మి త్యర్థః, తృప్తిం న జగము, తథా హి, అనస్త పుష్పస్య నానావిధమసుమ స్యాపి, మథో ర్వసస్తస్య సంబధినీ ద్విరేఫమాలా భృజ్జ పజ్జి, శ్చూతస్య వికారే చూతే చూతమసుమే * 'అవయవే చ ప్రాణోష్ఠపదభృక్షేభ్యః' ఇతి వికారాశ్చోత్పన్న స్యాన్ప్రీత్యయస్య లుక్ప్రకరణే * 'పుష్పఫలమాలేషు బహులమ్' ఇతి పతనాల్లవ్, సవిశేషః సాతిశయః - సక్తో యస్యాః సా తతోక్తా - అత్యంతాసక్త త్యర్థః.

ప్రభామహత్యా శిఖయేవ దీప, స్త్రిమార్గయేవ త్రిదివస్య మార్గః,
సంస్కారవత్సేన గిరామనీషీ, తయా స పూతశ్చ విభూషితశ్చ. 28

టీక.—ప్ర...త్యా - ప్రభా = వెలుతురుచేత - మహత్యా = ఎక్కువవైన, శిఖయా = జ్వాలించేత, దీప ఇవ = దీవియ యెట్లో అట్లును, త్రిమార్గయా = మూడు దారులయేటిచేత (మందాకినిచేత), త్రిదివస్య = స్వర్గముయొక్క, మార్గ ఇవ = త్రోవ యెట్లో అట్లును, సంస్కారవత్త్యా = వ్యాకరణజన్యమయిన శుద్ధిగలయట్టి, గిరా = వాక్కుచేత, మనీషీ = పండితుఁడు ఎట్లో అట్లును, తయా = ఆ పార్వతీచేత, సః =

హిమవంతుడు, పూత శ్చ = పవిత్రీకరింపబడినవాడును, విభూషిత శ్చ = అలంకరింపబడినవాడును, (అయ్యెను).

తా.—ఎక్కువ వెలుతురుగల జ్వాల దీపమునకును, స్వర్ణ ముక్త్య పాతాళలోకములం బ్రవహించునదైన మిన్నేటి స్వర్ణమార్గమునకును, వ్యాకరణముచేత శుద్ధమయిన నాక్కు మండితునికి, ఎట్లు పవిత్రతాకారముగాను అలంకారముగాను ఉండనో, అట్లే పార్వతీదేవి హిమవంతునికి పవిత్రతాకారముగాను అలంకారముగాను ఉండెను.

వ్యా.—ప్రభేతి.—ప్రభామహత్యా ప్రకాశాధికయా, శిఖయా జ్వాలయా, దీప ఇవ, శిఖాదీపయో రవయవాచయవి భావా ద్భేదేన వ్యవదేశః, త్రయో మార్గా యస్యా స్తయా త్రిమార్గయా మన్దాకిన్యా, త్పతీయా ద్యా వ్లోక ఇతి త్రివిహః స్వర్గః * వృత్తి విషయే త్రిశబ్దస్య త్రిభాగవత్ పూరణార్థత్వమ్—దీప్యతే ర్భృశ్చే కవిధానం—దీప్యన్త్య త్ర జనా ఇతి దివ' ఇతి క్షీరస్యామితస్య మార్గ ఇవ, సంస్కాగో వ్యాకరణజన్యా శుద్ధిః - తద్వత్వా, గిరా వాచా - ని. 'భ ద్రైషం లక్ష్మీ ర్విహితా-తధివాచి' ఇతి శ్రుతే ితి భావః, మనస . ఈష మనీష-సా-స్యా స్తీతి మనీషీ విద్వానివ * శక న్ధ్యాదిత్వాత్ సాధుః, తయా పార్వత్యా, స హిమవాక, పూతః శోధిత శ్చ, విభూ షిత శ్చ; అత్ర శిఖాగిరో రవిశిష్టయో రుపమానానర్హత్వా న్న విశేషణాధిక్యదోషః. ఇయం మాలోపమా.

మన్దాకినీ నైకతవేదికాభి సా కన్తుకైః కృత్రిమపుత్రకై శ్చ
రేమే ముహుర్మధ్యగతా సఖీనాం క్రీడారసం నిర్విశతీవ బాల్యే 29

టీక.—సా=పార్వతి, బాల్యే=పసితనమందు, క్రీ...సం - క్రీడా = ఆటల యొక్క - రసం = రుచిని, నిర్విశతీ ఇవ = అనుభవించునదియుం బోలె, సఖీనాం = చెలులయొక్క, మధ్యగతా = నడుమనున్నదై, మ...భిః - మన్దాకినీ = మిన్నేటి యొక్క - నైకత=ఇసుక బయళ్లయందలి - వేదికాభిః = అరంగులతోను, కన్తుకైః = బంతులతోను, కృ...శ్చ - కృత్రిమ = కల్పితములయిన - పుత్రకైశ్చ = బాప్తులతోను, ముహూః = తఱచుగా, రేమే = ఆడుకొనుచుండెను.

తా.—పార్వతి బాల్యమనందు ఆటలయొక్క రసమును అనుభవించునదియుం బోలె, తఱచుగా చెలులం గూడి మిన్నేటి యిసుక బయళ్లలో అరంగులు కట్టుచు, బంతులాడుచు, తాము చేసికొన్న బాప్తులకు పెండిండ్లు లోనగు సుత్సనములు సేయుచు నుండెను.

వ్యా.—మన్దాకి నీతి.—సా పార్వతి, బాల్యే వయసి, క్రీడానాం-రసః స్వా దః-రుచి రితి యావత్-తం క్రీడారసమ్ - ని. 'భసో గన్ధే రసః స్వాదే' ఇతి విశ్వః,

నిర్విక తీవ భుక్తా నేవ - ని, 'నిర్వ్యా' భృతిభోగయోః' ఇతి విశ్వః * 'అచ్ఛీనద్యో
న్నుమ్' ఇతి వికల్పా న్ను ముభావః, గభీనాం మధ్యగతా సతీ, మద్దాకిన్యాః-సైకతేషు
పురినేషు-వేదికాభిః, కన్దుకః, క్రియయా నిర్వృతైః కృత్రిమైః * 'ద్వితః క్రిః' ఇతి
క్రిప్రత్యయః * 'తేర్త మ్నిత్యమ్' ఇతి మహాగమ శ్చ, పుత్రకః పాఞ్చులికాభిః -
ని, 'పాఞ్చులికా పుత్రికా స్యా, ద్వస్త్రదస్తాదిభిః కృతా' ఇ త్యమరః * 'సంజ్ఞా
యాం కకా' ఇతి కన్ప్రత్యయః, ముహూ రేమే.

తాం హంసమాలా శృరదీనగజ్ఞాం, మహాపథిం న క్తమివాత్తభాసః,
స్థిరోపదేశా ముపదేశకాలే ప్రవేదిరే ప్రా క్తనజన్తవిద్యాః. 30

టీక.—స్థి...కాం - స్థిర = తిరమయిన -ఉపదేశకాం = (పూర్వ జన్త సంబం
ధమయిన) శిక్షగలదైన, తామ్=ఆ పార్వతిని, ఉపదేశ కాలే = శిక్షా సమయమందు,
ప్రా...ద్యాః - ప్రాక్తన = తొల్లిటి - జన్త = పుట్టుపుయొక్క - విద్యాః = విద్య
లు, శరది = పంటకారున, గజ్ఞామ్=గంగానదిని, హంసమాలాః ఇవ = అంచలబా
రులుం బోలెను, న క్తం - రాత్రియందు, మహాపథిం = ఒకానొక గొప్ప లతను,
అత్తభాసః ఇవ = దాని వెలుంగులుం బోలెను, ప్రవేదిరే = పొందినవి.

తా.—స్థిరమయిన పూర్వ జన్త శిక్షగలదైన యాపార్వతికి విద్య నేర్పుకాలము
రాగానే ఆ పూర్వజన్త విద్య లన్నియు, శరత్కాలము రాగానే గంగవ హంసల
బారులును, చీకటి పడగానే మహాపథికి తన వెలుంగులును, ఎట్లు వచ్చునో అట్లు,
స్వయముగానే వచ్చినవి.

వ్యా.—తా మితి.—స్థిరః నేయా - నుపదేశః ప్రాగ్భవీయో యస్యా స్తాదృ
శిమ్ - మేధావినీ మి త్యర్థః, తాం పార్వతీ ముపదేశకాలే, ప్రా క్తనజన్తవిద్యా పూర్వ
జన్తాభ్యస్తవిద్యా ఇ త్యర్థః, శరది గజ్ఞాం హంసమాలా ఇవ, న క్తం రాత్రే, మహా
పథిం తృణవిశేష, మాత్తభాసః స్వదీప్తయ ఇవ, ప్రవేదిరేః ఉపమానసామర్థ్యా దుప
దేశ మస్తరే జై వేతి గమ్యతే.

అసంభృతం మణ్డన మణ్డయప్తే రనాసవాఖ్యం కరణం మదస్య [31

కామస్య పుష్పవ్యతిరి క్త మస్త్రం బాల్యా త్వరం సాధ వయఃప్రవేదే.

టీక.—అథ=అనంతరము, సా=పార్వతి, అణ్డ యప్తేః=(చేతి) కణ్డవంటి సన్నని
దేహమునకు, అసంభృతం=పెట్టని, మణ్డనం=తొడవును, అనాసవాఖ్యం = ఆనవము
(అనగా సుర) యను ఆఖ్య (అనగా పేరు) లేనిదైన, మదస్య=ఉల్లాసమునకు, కర
ణమ్=సాధనమును, కామస్య=మదనునికి, పు...క్తమ్ - పుష్ప=పువ్వులకంటె - వ్యతి

రిక్తమ్ = శూన్యము, అస్త్రమ్ = శాసనము, (అనునట్టిదానిని), బాల్యాత్ = పసిబిడ్డనగునట్లు, పతం = తరువాతిదియగు, వయః = ప్రాయమును, ప్రపేదే = పొందెను.

తా.—అంతట, పార్వతీదేవికి, నెమ్మదికి పెట్టనితోడవును, మద్యము కాని యుల్లాససాధనమును, పూవుకాని మదనశాసనమును, అనునట్టి యావనము వచ్చెను.

వ్యా.—అనుభవ మితి.—అథ సా పార్వతీ, అజ్ఞయన్తే, రసంభవత మయత్న సిద్ధం, మణ్డనం ప్రసాధన, మనానవాఖ్యమానవాఖ్యారహితం, మదస్య, కరణం సాధనం, కామస్య, పుష్పవ్యతిరిక్త, మస్త్ర మస్త్రభూతం, బాల్యా చైశ్చవాత్, పరమనస్తరభావి, వయో యావనం, ప్రపేదే ప్రాప; యావనే నైవ హి యువతయః ప్రసాధ్యనే మాద్యన్తే కామ్యన్తే చేతి భావః.

అత్ర ద్వితీయేపాద ఆసవరూపకారణభావేఽపి తత్కార్యమదోక్తేర్విభావనాలంకారః, త దుక్తమ్ - 'కారణభావే కార్యోత్పత్తి ర్విభావనా' ఇతి; ప్రథమతృతీయయో స్తానోఽప్యమాయో ర్మణనమదనాస్త్రత్వయోః ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః తల్లక్షణం తూక్తమ్.

ఉ స్తీలితం తూలికయేన చిత్రం, సూర్యాం శుభి ర్భిన్నమి వారవిస్తం బభూవ తస్యా శ్చతురస్రశోభి వపు ర్విభక్తం నవయావనేన. 32

టీక.—నవ యావనేన=ఎల జవ్వనముచేత (యావనారంభముచేత), విభక్తం=స్ఫుటముగా తెలుపబడిన (వికాల జఘనాద్యవయవములు గలదైన), తస్యః వపుః = ఆమెయొక్క నెమ్మను, తూలికయా=వాగ్జలతో, ఉ స్తీ లితమ్=వన్నెయిడబడిన, చిత్ర మివ=చిత్రగుప్తువలెను, సూ...భిః-సూర్య=ప్రొద్దుయొక్క - అంశుభిః = వెలుగులచేత, భిన్నం=విప్పబడిన, అరవిన్దమివ = తామరవలెను, చ...భిః-చతురస్ర=ఎక్కువ తక్కువలు లేకుండ - శోభి = ప్రకాశించునది, బభూవ = ఆయెను.

తా.—యావనము రాఁగానే పార్వతీదేవియొక్క నెమ్మను స్ఫుటముగా నేర్పడిన యవయవములుగలదై, ఆయాతావుల వన్నెలు పెట్టబడిన చిత్రగుప్తువలెను, సూర్య కిరణములకు వికసిల్లిన తామరవలెను, ఎక్కువతక్కువలు లేక శోభిల్లఁ దొడంగెను,

వ్యా.—ఉ స్తీ లిత మితి.—నవయావనేన ప్రథమయావనేన, విభక్త మభివ్యజ్జిత పీనజఘనాదిసంస్థాన మి త్యథాః, తస్యాః పార్వత్యా, వపు, స్తులికయా కూర్చికయా శలాక యే త్యథాః - ని. 'తూలికా కథితాలేఖ్యకూర్చికా తూలికయ్యయోః' ఇతి విశ్వః, ఉ స్తీ లితం రజ్జనద్రవ్యే జోద్భాసితం - సమస్తీకారూప మితి యావత్, చిత్ర మాలేఖ్యమివ, సూర్యాంశుభిః ప్రకాశితం - అంశుభిః ప్రకాశితం ప్రాప్తయో యస్యతచ్చతురస్ర మన్యానాతిరిక్తం - అంశుభిః ప్రకాశితం ఇతి చకు

ర స్రజోభి * తాచ్ఛీత్యే జీనిః, బభూవః చిత్రారవిన్దయో న్తూలికాతరణీకిరణసం బన్ద ఇత
స్వతస్సిద్ధ పైత్రి వాజ్ఞసౌవ్యవస్య యావనప్రాదు రాభివోఽభిన్దజ్ఞతో బభూ వేత్సర్థః.

అభ్యున్నతాజ్ఞుషణప్రభాభి ర్ని తేపణా ద్రాగమి వోద్ధిరస్తా

ఆజవ్రాతు స్రచ్చరణౌ పృథివ్యాం స్థలారవిన్ద శ్రియ మవ్యవస్థామ్. 33

ఇదీమొదలు పదునేడు స్లోకముల పార్వతీదేవి పాదాదికేకాంత వర్ణనము.

టీక.—అభ్యు...భిః - అభ్యున్నత = ఎత్తయిన - ఆజ్ఞుషణ - బొట్టన వ్రేళ్లగోళ్లయొక్క - ప్రభాభిః = కాంతులమూలముగా, నితేపణాత్ = నిబ్బరముగా (పెట్టుగా) ఉంచుట (మెట్టుట) చేత, రాగమ్ = (లోపలి) యెఱుపును, ఉద్ధిరస్తాఇవ = పెడలఁగ్రహ్మచున్నవో యనునట్లున్నట్టి, తస్యః చరణౌ = ఆమెయొక్కయడుగులు, పృథివ్యామ్ = భూమిమీఁద, అవ్యవస్థాం = నిలుకడలేని (అనఁగా సంచరించుచున్న), స్థ...యం - స్థల అరవిన్ద = నేల తామరయొక్క - శ్రియమ్ = శోభను, అజవ్రాతుః = వహించినవి.

తా.—పార్వతీదేవి సంచరించునప్పుడు ఎత్తయిన బొట్టన వ్రేళ్లగోళ్ల కాంతుల మూలముగా,—నిబ్బరముగా మెట్టుటవలన లోనిరక్తిమను వెలికిఁ గ్రహ్మచున్నట్లు ఒప్పుచున్న యామెపాదములు, నేలమీఁద సంచరించుచున్న మెట్టతామరలోయను నట్లు శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—దేవతానాం రూపం పాదాజ్ఞుషప్రభృతి వర్ణితే, మానుషాణాం కేశాదా రభ్యేతి ధార్తికాః.—సంప్రతి సప్తదశభిః స్లోక్తైః పార్వత్యాః పాదాదికేకా న్తవణాన మారభతే—అభ్యున్నతేతి.—అభ్యున్నతయో రజ్ఞుషణయోః—ప్రభాభి ర్నిమిత్తేన, నితే పణా నిర్భరస్థానాసా ద్దేతోః, రాగ మన్దగతం లాహిత్యమ్—ని. ‘రాగః కేశాదికే రక్తే మాత్సర్యే లాహిత్యాదిభిః’ ఇతి కాశ్యపః, ఉద్ధిరస్తా వమస్తా—బహి ర్నిస్సారయంతా వివ స్థితా - వి త్యథాకాః, అ త్రోద్ధిరతే ర్గాణాథకత్వాన్న గ్రామ్యతాదోషః—ప్రత్యుత గుణ ఏవ - యథాఽఽచా దణీ -

‘నిష్కార్యతోద్గీణవాస్తాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్వం విగాహతే.’ ఇతి,

తస్యా శ్చరణౌ, తచ్చరణౌ, పృథివ్యా, మవ్యవస్థాం వ్యవస్థారహితా - ఏక త్రాసాన రహితామ్ - సంచారిణీ మిత్యథాకాః, స్థలారవిన్ద శ్రియ మాజవ్రాతుః; స్థల వికేషణాన్ని యతరాహిత్యలాభః - అత్ర సాముద్రికాః -

‘యస్యా రక్తతరాపాదా వున్నతాగ్ర తలస్పృశా

నిగూఢగుల్ఫా నిహతా సా ప్యా న్మృపతిసమృతా,’ ఇతి,

అత్రోపమానధర్మస్య స్యాదవిద్యక్రియ శ్చరణయో రుపమేయయో రసంభవా దర
విద్యక్రియ మివ క్రియ మితి ప్రతిఽపిమృతకరణాత్మేపాన్నిదర్శనాఽలంకారః, సాచ సం
బంధేనసంబంధం లక్షణాతిశయో క్త్యనుప్రాణితా, అవ్యవస్థా మి త్యనేన స్థలారవిద్యస్య
న్తైర్ధర్మసంబంధేనైవసంబంధాభిధానాత్; నిదర్శనాలక్షణం తు -

అసంభవధర్మయోగా దుపమానోపమేయయోః

ప్రతిఽపిమృక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా. ఇతి.

సా రాజహంసైరివ సన్న తాన్తీ గతేషు లీలాశ్చిత్రవిక్రమేషు

వ్యనీయత ప్రత్యుపదేశుల్బద్ధై రాదిత్సుభి ర్నూపురశిష్టితాని. 34

టీక. — ప్రత్యు...ల్బద్ధైః - ప్రత్యుపదేశ (తమచేయునుపదేశమునకు) బదులుగా
(అమెనేయు) నొకయుపదేశమందు - లుబ్ధైః = కోరికకలవియు, నూ...ని-నూపుర =
అందలయొక్క - శిష్టితాని = (ఇంపైన) రవళిని, అదిత్సుభిః = గ్రహింపఁ గోరినవియు,
(నగు), రాజహంసైః = రాయంచలచేత, సన్నతాన్తీ - సన్నత = (కుచభారముచేత)
వంగిన - అన్తీ = దేహముగలదైన, సా = ఆపార్వతిదేవి, లీ...షు - లీలా = విలాస
ముచేత - అశ్చిత్ర = ఒప్పుచున్న - విక్రమేషు = మెట్టుటకలవైన, గతేషు = నడకల
విషయమై, వ్యనీయత ఇవ = నేర్పఁబడెనా యేమి ?

తా. — సునభారముచేత నించుకవంగిన యాపార్వతియొక్క అందలయుళంఠుళ
నాదముతోడి యుయ్యారపునడక యెట్లుండె ననఁగా. — రాయంచ లేమయిన అమె
కొక విద్యను తామునేర్చి అందులకు బదులుగా అమెవలన తామొకవిద్యను నేర్చుకొంద
మని, అమెయందయలయొక్క అంచురవళివంటికుఁతను తాము అమెవలన నేర్చుకొను
టకై యామెకు ఒయ్యారముచేత ఒప్పిద మగునట్లుగా మెట్టుచు నడుచు నేర్చినవా యను
నట్లుండెను. — ఆపార్వతియొక్క యుయ్యారపునడకలు హంసనడకలవలెనుండెననియు,
అందలరవళి ఆహంసల మంజుకూజితములకన్న మనోహరముగా నుండె ననియు, అమె
నడచునప్పుడు అయందలకబ్దము స్వజాతిపక్షిపిలు పని భ్రమపడి హంసలు కూడ వచ్చు
చుండె ననియు భావము.

న్యాయ. — సేతిః — ప్రత్యుపదేశుల్బద్ధైః -

వి. 'గురుకుక్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన వా

అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థీ నోపపద్యతే.'

ఇతి న్యాయా దితి భావః - స్వవిద్యాదానేన పరవిద్యాగ్రహణ మితి ప్రత్యుపదేశః, త
దేవ వ్యసక్తి - నూపురశిష్టితా న్యాదిత్సుభిః నూపురశిష్టిత మజ్ఞు కూజితోపదేశ మిచ్చ
ద్భిరి త్యర్థః, రాజహంసైః, సన్నతాన్తీ కుచభారా దితి భావః, సా పార్వతీ, లీలా

భిరిలైనై రభిరతాః పూజితా - విక్రమాః పాదన్యాసా - యేషు తేషు * 'అశ్లేః పూజాయామ్' ఇ తీడాగమః - ని. 'లీలా విలాసక్రియయోః' ఇ త్యమరః, గ తేషు విషయే, వ్యసీయ తేవ విసీతా కిము ; అన్యథా కథ మన్యా హంసగమన మి త్యుత్ప్రేక్షా.

వృత్తానుపూర్వే చ న చాతిద్ధిరే జజ్ఞే శుభే సృష్టవత స్తదీయే త్రింశేషాబ్జనిర్మాణవిధౌ విధాతు ర్లావణ్య ముత్పద్య ఇ వాస యత్నః.

టీక.—వృ...ర్వే చ - వృత్త=గుండ్రనివియు - అనుపూర్వే చ = ఆదోఽఽకలును, అతిద్ధిరే చ = ఎక్కువనిడివికానివియు, శుభే = మంగళములును, (అగు), తదీయే=ఆమెపైన, జజ్ఞే=క్రీడాగ్లాను, సృష్టవతః = సృజించిన, విధాతుః = బ్రహ్మ, శే...ధా - శేష=మిగిలిన - అబ్జ = అవయముల - నిర్మాణవిధౌ=సృష్టిక్రియయందు, ఉత్పాద్యే = మరల సమకూర్చుకొనవలసిన, లావణ్యే = కాంతివిషయమై, యత్నః=ప్రయత్నము, ఆస ఇవ = కలిగెను గావలయును.

తా.—గుండ్రగాను ఆదోఽఽకగాను ఒప్పారుచున్న యామె క్రీడాగ్లా లావణ్యమెట్లుండె ననగా—వానిని బ్రహ్మదేవుడు సమస్త లావణ్యముతోను సృజించి, కడమయవయములను సృజించుటకై మరల లావణ్యసామగ్రిని కూర్చుకొనవలసినవాడాయెనో యను నట్లుండెను.—ఆ క్రీడాగ్లా అనంతలావణ్యవంతము లని భావము.

వ్యా.—వృత్తే తి.—వృత్తే వర్తతే - పూర్వ మనుగ తే ౭నుపూర్వ - గోపుచ్చాకార ఇ త్యథాః—వృత్తే చ తే ౭నుపూర్వచ వృత్తానుపూర్వే, నాతిదీక్షేచ * మహావిభావయా న సమాసః * నఘో విశేషణత్వంచ శబ్దప్రయోగా దేవ జ్ఞేయమ్, శుభే మజ్జలే, తస్యా ఇమే తదీయే, జజ్ఞే ప్రసృతే-ని. 'జజ్ఞా తు ప్రసృతా' ఇ త్యమరః, సృష్టవతో నిర్తవతో, విధాతుః స్రష్టాః, శేషాబ్జ నిర్మాణ విధౌ జ్ఞాప్యతిరిక్తావయవ విర్మాణాథక మి త్యథాః, ఉత్పాద్యే పునః సంపాద్యే, లావణ్యే కా నివిశేషవిషయే—లావణ్యరక్షణం తూక్తమ్, యత్న, ఆ సేవ బభూ వే త్యుత్ప్రేక్షా; ఉపాదాన మస్తరేణ కార్యస్య దుష్కరత్వాత్ తదక్లానాం చ లావణ్యోపాదానకత్వాత్ పూర్వసంపాదితస్య చ జ్ఞాథక మేవ కార్తృత్వేన వినియోగాత్ పున ర్లావణ్యసంపాదనే యత్నః స్యాదే వే త్యేతాదృశ్చాస్త్యే తజ్జజ్ఞే ఇతి భావః; * ఆ సేతి బభూవాత్ తిజస్తప్రతిరూపక మవ్యయ మి త్యాహ కాకటాయనః వల్లభస్తు—న తిజస్తప్రతిరూపక మవ్యయమ్ 'అస్తేర్భూః' ఇతి భావదేశనియమాత్ తాదృశ్చిజస్తస్యైవాభావాత్, కిం తు కవీనా మయం ప్రమాదికః ప్రయోగః - ఇత్యాహ; వామనస్తు - 'అస గతి దీప్త్యా

దాసే ప్రితి ధాతో ర్లిటి రూప మిదమ్ ఇ త్యాహ - అస ఇ త్యనుదాత్తే ద్విప్రకే - ఆస దిదీశే - ప్రవృత్త ఇ త్యథాః.

నాగేంద్రహస్తా స్త్యచిక్కశత్యా దేకా న్తైత్యాత్ కదలీవిశేషాః 36
లభ్యాఽపి లోకే పరిణాహి రూపం జాతా స్తదూర్వో రుపమానబాహ్యః.

టీక. — నా...స్తాః - నాగేంద్ర (విరావతాది) గతేంద్రములయొక్క - హస్తాః = తొండములు, త్యచి = చర్మ మందు, కర్కశత్యాత్ = గఱుకు లగుటచేతను, కదలీ విశేషాః = (రాచయరఃటి మొదలయిన) విశేష మయిన యరఃటులు, ఏ...త్యాత్ - ఏకా న్త = కేవలమయిన - తైత్యాత్ = చలువచేతను, లోకే = పుడమిలో, పరిణాహి = వికాలమయిన, రూపం = ఆకారమును, లభ్యా అపి = పొంది యు, తత్ = ఆ పార్వతియొక్క - ఊర్వోః = తొండలయొక్క, ఉపమానబాహ్యః, ఉపమాన = సాటువకు - బాహ్యః = వెలిబడి నవి (అనఁగా పనికిరానివి), జాతాః - అయినవి.

తా. — పార్వతిదేవియొక్క తొండలు వికాలములై గఱుకులుగాక, కేవలము చలువ లునుంగాక, యొప్పారుచుండును; గఱుకుడనంపు దోషముచేత విరావతాది దిగ్గజముల తొండములును, చలువదోషముచేత రాచయరఃటిలోనగు గొప్పయరఃటులును, వికాలము లయ్యును ఆతొండలకు సాటి కా వాయెను.

పా. — నాగే న్ద్రేతి. — నాగేంద్రాణా మిరావతాదీనాం - హస్తాః కరా, స్త్యచి చర్మణి, కర్కశత్యాత్, కదలీవిశేషా రాజరమ్భదయ, ఏకా న్తైత్యాన్ని యత తైత్యా ద్దోః, లోకే, పరిణాహి వైపుల్యయుక్తమ్ - ని. 'పరిణాహా వికాలతా' ఇ త్యమరః, రూపం, లభ్యాఽపి - అపిశబ్దాత్ కరికరకదలీమాత్రస్య తాదృక్పరిణాహానా స్తీతిభావః, తస్యా ఊర్వో స్తదూర్వో, రుపమానబాహ్య జాతా ఉపమానక్రియానర్తా బభూవుః, తదూర్వో ర్న కార్కశ్యం నా ప్యేకా న్తైత్య మితి భావః.

ఏతావతా న న్వను మేయశోభి కాఞ్చీగుణాస్తాన మనిన్దితాయాః

ఆరోపితం య ద్గిరిశేన పశ్చా దనన్యనారీకమనీయ మజ్జమ్. 37

టీక. — అనిన్దితాయాః = దోషరహిత (యయిన యాపార్వతీదేవి) యొక్క, కాఞ్చీ గుణాస్తానమ్ = మొలసూలితావు (అనఁగా. పిలుందు), ఏతావతా నను = దీనిచేతనే, అను...భి = అనుమేయ = ఊహింపఁదగిన - శోభి = అవశ్యకమయిన శోభించుట కలది, యత్ = దేనిచేతననఁగా, పశ్చాత్ = తపశ్చర్యానంతరము, గిరిశేన = శివుని చేత, అన...యమ్ - అన్యనారీ = ఇతరశ్రీలకు - అకమనీయమ్ = శోరశక్యముగాని దైన, అజ్జమ్ = ఒడియందు, ఆరోపితమ్ = ఎక్కించుకొనఁబడినది.

తా.—మహేశ్వరుడు తపశ్శ్రావ్యనంతరమంగు మఱియెట్టిమహాత్మురాలును కోరకకర్మముగాని తనయొడియందు మొలనులించే ప్రకాశించుచున్న యాపార్వతీదేవి యొక్క యావికాలనితంబబింబమును ఉంచుకొన్నందుననే దాని యావశ్యకకోభను ఊహించ వచ్చును.

వాగ్మి.—ఏతావ తేతి.—అనినితాయా అనవద్యాయాః పార్వత్యాః, కాఞ్చి గుణసానం నితమ్పబిమ్ప, మేతావతా నస్వేతావ తైవ - ని. 'ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానునయామస్త్రణే నను' ఇ త్యనురః, శోభత ఇతి శోభి * ఆవశ్యకేణిని * తత స్త్వప్రత్యయః - అనుమేయం శోభిత్యం శోభా యస్య త దనుమేయశోభి * త్వప్రత్యయస్తుగతార్థత్వాన్న ప్రత్యుక్తః' ఇత్యాహ వామనః, పశ్చాదాదౌ నైస్పృహ్యేఽపి పశ్చాత్ తపశ్శ్రావ్యనంతర మి త్యర్థః, గిరా తేత ఇతి గిరిః శివః * 'గిరాడశ్శ్చందసి' ఇతి దప్రత్యయః భాషాయా మపి క్వచి దివ్యతే - అథవా గిరిః కైలాసోఽస్మాన్తి గిరిః * లోమాదిత్వా చ్చప్రత్యయః - తేన గిరితేన, అన్యాసాం నారీణాం కమనీయః కామయితం శక్యో న భవ తీ త్యనన్యనారీకమనీయస్త, మజ్జం నిజోత్సజ్జ, మారోపిత మధిరోపిత మితియత్, ఏతావతా లిక్లే నేతి పూర్వే జాన్వయః*రోహతేణ్యాన్తాత్ కర్తణి క్తః * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి హకారస్య పకారః * గత్యర్థవివక్షా యాం ద్వికర్తకత్వమ్ * ప్రధానే కర్తణి క్తః; గిరిజానితమ్పబిమ్పం విక్వాతికాయీసాన్దర్యం గిరికాక్ష్మరూఢత్వా ద్వ్యతిరేకేణ నార్యస్తరనితమ్పబిమ్పవత్ - విపత్నే హేత్వ సుక్తి రేవ బాధికా; దాక్షయణీనితమ్పబిమ్పస్య తు పక్షసపక్షయో రన్యతరభావానతి వృత్తే ర్నిష్కలజ్గు మనుమాన మి త్యల మ్థాన సంరమ్భేణ.

తస్యాః ప్రవిష్టా నతనాభిరన్ధ్రం రరాజ తస్మి నవరోమరాజిః

నీవీ మతిక్రమ్య సితేతరస్య తన్వేఖలామధ్యమజే రివార్చిః. 38

టీక.—తస్యాం=ఆపార్వతియొక్క, నీవీం=పోకముడిని; అతిక్రమ్య=దాటి, న...న్ధ్రం - నతి=లోతయిన-నాభి = పొక్కిటియొక్క-రన్ధ్రం=పల్లమును, ప్రవిష్టా=చొచ్చినట్టి, తస్మి = సన్నపాటిదైన, నవరోమరాజిః = శ్రొత్తనూఁగారు, సితేతరస్య-నిత = తెల్లనిదానికి - ఇతరస్య=విపరీతముయిన - (అనఁగా నీలవర్ణముయిన), త...ణే-తత్ = ఆపార్వతియొక్క - మేఖలా = ఒడ్డాణముయొక్క - మధ్య = నడిమి - మణే= (ఇంద్రనీల) రత్నముయొక్క, అర్చిరవ=కిరణమోయన, రరాజ = తేజరిలైన.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి సన్నపాటి నూఁగారేర్పడి పోకముడిని దాటి లోతయిన పొక్కిటియందు చొచ్చివై, ఆమెయొడ్డాణము నడిమి యింద్రనీలమణి యొక్క దీప్తి రేఖయో యన నొప్పార్చుచుండెను.

వ్యా.—తస్య ఇతి,—నీపిం వస్త్రగ్రంథిమ్ - ని. 'త్రీకటివస్త్రబంధేఽపి నీపి పరిపణేఽపి చ' ఇత్యమరః, అతిక్రమ్యాతీత్య, నతం నిమ్నం-నాభిరన్ధ్రం, ప్రవిష్టా ప్రవిశంతీ, తస్యీ కూక్షౌ, తస్యః పార్శ్వత్యా, నవరోమరాజి, నీతేతర స్వాపితస్య - ఇచ్చగీల క్యే త్యర్థః, తస్యః పార్శ్వత్యా-మేఖలా తస్మేఖలా - తస్య ఇ త్యనువృత్తా పున స్తచ్చబ్ధోపాదానం వాక్యాన్తరత్వాత్ సోధవ్యమ్ - యద్వా - తస్య నీవ్యా మేఖలా తస్మేఖలా తత్ర తదవస్థానాత్, తస్య - మధ్యమణే రర్చిః ప్ర భేవరరాజ- ని. 'జ్వాలాభాసో ర్నపుం స్యర్చిః' ఇ త్యమరః.

మధ్యేన సా వేదివిలగ్నమధ్యా వళిత్రయం చారు బభార బాలా,
ఆరోహణార్థం నవయావసేన కామస్యసోపాన మివ ప్రయుక్తమ్. 39

టీక.—వే...ధ్యా - వేది = యజ్ఞ వేదియొక్క - విలగ్న = నడుమువంటి - మధ్యా = నడుముగలదైన, సా బాలా = ఆకస్య (అనగా పార్వతి), మధ్యేన=తన నడుముమీద, చారు = అందమయిన, వళిత్రయమ్ = ముత్తలులను, కామస్య = మున్నగునికి, ఆరోహణార్థం = ఎక్కుటకై, నవయావసేన=క్రితజవనముచేత, ప్ర యుక్తం = చేయబడిన, సోపానమ్ ఇవ = మెట్ల వరుసనోయన, బభార = తాల్చెను.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి ఇపుడు నడుము యజ్ఞ వేదికనడుమువోరె నన్నగిల్లినది; దానిమీద మూడుముడుతలు ఏర్పడి, కాము డెక్కుటకై ఎలప్రాయము కట్టినట్టి మెట్లవరుసయో యన సొంపొందుచుండెను.

వ్యా.—మధ్యే నేతి.— 'వేదిః పరిష్కృతా భూమిః' ఇ త్యమరః - వేది విలగ్న మధ్యా వేదివత్ కృశమధ్యా - తనుమధ్యేతి యావత్, సా బాలా పార్వతీ, మధ్యేన మధ్యభాగేన, చారు సుందరం, వళిత్రయం, కామ, స్వాగోహణార్థం, నవ యావసేన ప్రయుక్తం రచితం, సోపాన మివ, బభా రే త్యుత్పేక్షా.

అన్యోన్యముత్పీడయ దుత్పలాక్ష్యః స్తనద్వయంపాణ్డౌ తథాప్రవృద్ధమ్
మధ్యే యథా క్షామముఖస్య తస్యమృణాళసూత్రాన్తర మప్యలభ్యమ్.

టీక.—అన్యోన్యమ్=ఒకటినొకటి, ఉత్పీడయత్=కడకొత్తుచు, పాణ్డౌ=పాండువర్ణముగలదై, ఉత్పలాక్ష్యః = కలువలవంటి కన్నులగలదైన పార్వతియొక్క, స్తనద్వయం = చనుగవ, తథా = ఆవిధముగా, ప్రవృద్ధమ్ = ఎదిగెను, యథా=ఏవిధముగా ననగా, క్షా...భ్య - క్షామ = నల్లని - ముఖస్య = మొనలుగలిగినట్టి, తస్య = అచనుగవయొక్క, మధ్యే = నడుము, మృ...పి - మృణాళ = తామరపూడి.

కూత్ర = కారముపాటి - అన్తర మపి = ఎడమేనియు, అలభ్యమ్ = పొందశక్యము గావించెను (లేదనుట).

తా. — పొందువర్ణములై ఒండొకటిని కడగొత్తుచు అకలువకంటియొక్క నల్లని మొనలతోడి స్తనములు, తమవడుమ తామరతూటెటి దారమేనియు చొచ్చుట కెడములేని జుట్టుగా ఎదిగినవి.

వ్యా. — అన్యోన్య స్తేతి. — అన్యోన్యం పరస్పరమ్ * 'కర్తవ్యతిహారే సర్వ నామ్నో ద్వేవాచ్యే' ఇతి ద్విరుక్తిః * 'సమాసవచ్చ బహులమ్' ఇతి బహులవచనాదస మాసవత్కేపి పూర్వపదసన్ధ్య సుపః సుర్వక్తవ్యః, ఉత్పిడయ దుపరున్ధిత్, పాణుగార, ముత్పలాత్మ్యః స్తనద్వయం, తథా తేన ప్రకారేణ, ప్రవృద్ధమ్ * కర్తరి క్తః, క్యామ ముఖస్య కృష్ణచూచక స్తేతి స్వరూపవర్ణనం, తస్య స్తనద్వయస్య, మధ్యే, యథా యేన ప్రకారేణ, మృణాలసూత్రాన్తరం బీసతస్తుమాత్రావకాశోఽ, ప్యలభ్యం లబ్ధమశ క్యమ్ - ని. 'అన్తర మవకాశావధిపరిధానాన్తర్ధి భేదతాదర్శ్య' ఇ త్యమరః.

అత్ర సంబంధేన సంబంధ రూపాతిశయోక్త్యలంకారః - కవయోః పీఠరత్నాతిశ యార్థ మవకాశసంబంధేన సంబంధాభిధానా దితి.

శరీషపుష్పాధికసౌకుమార్యా బాహూ తదీయా వితి మే వితర్కః, పరాజితే నాపి కృతో హరస్య యా కణ్ఠపాశౌ మకరధ్వజేన. 41

టీక. — తదీయా = పార్వతీసంబంధమయిన, బాహూ = భుజములు, శి...ర్యా- శరీషపుష్ప = దిరిసెన పువ్వునకంటె - అధిక = ఎక్కుడయిన - సౌకుమార్యా = కోమలత్వ ముకలవి, ఇతి = అని, మే వితర్కః = నా యూహ; (ఏలయన), యా = ఆబాహువులు, పరాజితేన అపి = ఓడినవానిచేత నే, మకరధ్వజేన = మన్త ఘనిచేత, హరస్య = హరునికి, క... శౌ - కణ్ఠ = కుత్తుక (బిగించుట) క - పాశౌ = తాళ్లుగా, కృతో = చేయబడినవి, (కంతాశ్లేషము పొందింపబడిన వని భావము.)

తా. — పార్వతియొక్క బాహువులు ఆనవయోవనమందు దిరిసెన పువ్వులకన్న కోమలములు గా శోభించుచుండినవి. అది యెట్లన్న - దిరిసెన పూవుల దండచేత గాని కార్య మును ఈబాహువులచేత మన్తఘడు సాధించినాడు; — అందులవివర మెట్లన్న - తాను హరునికి ఓడిపోయినవాడయ్యును మదనుడు త్రాళ్లతోఁగట్టి వంచినట్లు హరునికంత మును ఈబాహువులతో కట్టి లాంగఁ దివిసినాడు. — శరీషపుష్పములను సరకు గొనని పరమశివుడు ఈబాహువులకంతాశ్లేషము నానించె నని భావము.

వ్యా. — లోకే సుకుమారత్వ మేవ కుసుమాస్త్రస్య సాధకత్వ మితి స్థితే స త్యాహ - శరీషేతి. — తస్యా ఇహ తదీయా, శరీషపుష్ప దధికం - సౌకు

మార్కం మార్దవం మయోస్త శోక్తా వితి, మే, విత్కర్క ఊహా, కతః ఊహా బాహూ, ధరాజితే నాపి పూర్వం నిష్ఠితే నాపి, మకరధ్వజేన కామేన, హరస్య, కణ్ఠపాశౌ కణ్ఠ బద్ధనరజ్జూ, కృతా-కణ్ఠాల్లిజ్జనం ప్రాపితా వి త్యర్థః - తదసాధ్యసాధనాత్ తత ఆధి క్య మితి భావః.

అత్ర బాహ్యో రాశోపితకణ్ఠపాశత్వస్య ప్రకృతవైరనిర్యాతనోపయోగాత్ పరిమోక్షాలంకారః.

కణ్ఠస్య తస్యాః స్తనబద్ధరస్య ముక్తాకలాపస్య చ నిస్తలస్య [42]
అన్యోన్యశోభాజననా ద్భూషణసాధారణో భూషణభూష్యభావః.

టీక — స్త...స్య - స్తన=పాలిండ్లచేత - బద్ధరస్య = నిగిడియున్న, తస్యాః = పార్వతీదేవియొక్క, కణ్ఠస్య = మెడకును, నిస్తలస్య = గుండ్రని, ముక్తాకలాపస్య చ = ముత్త్యాలసరమునకును, అన్యో...నాత్ = అన్యోన్య = ఒండొకటికి - శోభా = కాంతిని-జననాత్ = కలిగించుటవలన, భూషణభూష్యభావః = అలంకారాలంకార్యభావము (అనగా, అలంకారమగుటయు అలంకరింపఁబడుటయు), సాధారణః = సమానము (అనగా రెండిటియందును గల ధర్మముగా) బభూవ = ఆయెను.

తా. — పార్వతీదేవి ఆ యావనమందు మెడలో ముత్త్యాలబన్న సరమును ధరించి నప్పుడు, గుండ్రనిముత్త్యాలు గలదైన యా బన్న సరము కంఠమునకు శోభ నొసంగినట్లే గుండ్రనికుచములచే నిగిడియున్న యాకంఠము ఆబన్న సరమునకు శోభ నొసంగెను. అందువలన ముత్త్యాలపేరును కంఠమును రెండును అలంకారములును అలంకరింపఁబడి నవియును అయినవి. ఆ మెకంఠము ఆభరణముల కాభరణ మగు సహజసౌందర్యాతి శయము కలది యని భా.

వ్యా. — కణ్ఠశీర్షితి — స్తనాభ్యాం-బద్ధర సోన్యన్నతస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, కణ్ఠస్య గళస్య, నిస్తలస్య వర్తలస్య, ముక్తాకలాపస్య ముక్తాభూషణస్య చ - ని. 'వర్తలం నిస్తలం వృత్తం బద్ధరం తూన్నతానతమ్' - 'కలాపో భూషణే బర్హే తూణీతే సంహతా వపి, ఇతి చామరః, అన్యోన్యశోభాజననా, ద్భూషణభూష్యభావో ౭ లంకారాలంకార్యభావః, సాధారణః సమానో, బభూవ - ఉభా వ ప్యన్యోన్యస్య భూష్య భూషణే చ బభూవతు రి త్యర్థః -

అత్ర కణ్ఠముక్తాకలాపయోః శోభా క్రియాద్వారే జాన్యోన్యభూషణకత్వా దన్యోన్యాలంకారః - త దు క్తమ్ - 'పరస్పరం క్రియాజనన మన్యోన్యమ్' ఇతి.

చంద్రంగతా పద్మగుణాన్నభుక్తే పద్మాశ్రితా చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యామ్
ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాంప్రీతి మవాపలక్ష్మీ. 43

టీక.—లోలా = చపలురాలయిన, లక్ష్మీ = కాంత్యభిమానిదేవత, చంద్రంగ = చంద్రుని - గతా = పొందినవై (అనగా చంద్రునియందున్నప్పుడు), ప...ణాకా = పద్మ = తామరయొక్క - గుణాకా = పరిమళాదిగుణములను, న భుక్తే = అనుభవించుచు, ప...తా = పద్మ = తామరను - ఆశ్రితా = చేరినవై, చాన్ద్రమసీమ్ = చంద్రుని బంధముయిన, అభిఖ్యాం = శోభను, (న భుక్తే), ఉమాముఖం = పార్వతిముఖమును, ప్రతిపద్య తు = పొందిన నో, ద్వి...యాం - ద్వి = ఆరెండును (చంద్రపద్మములు) - సంశ్రయాం = కారణముగాఁగల, ప్రీతిమ్ = ఆనందమును, అవాప = పొందెను.

తా.—చంద్రునియందు అమృతమువలె ఆనందకరమయిన శోభకలదు, సౌగంధ్యా దికములేదు; పద్మమందు సౌగంధ్యాదికము గలదుగాని అమృతమువలె నానందకరమయిన శోభ లేదు; పార్వతిముఖమునం దన్ననో అమృతమువలె నానందకరమయిన (చంద్ర) శోభయు (పద్మ) సౌగంధ్యాదికమును రెండునుం గలవు. కావున నీరి, చంద్రునియందు ఉండి తనియక పద్మమున కేఁగుచు, పద్మమునందు ఉండి తనియక చంద్రునికడ కేఁగుచు చాపల్యము నొందియున్నట్టిది, ఉమాముఖముం జూచి అందు తనిసి నిలిచిపోయెను.— ఆరెంటికన్న గుణవత్తరము ఈవదన మని భావము.

వ్యా.—ఇదానీం పార్వతీవదనం చంద్రకమలసదృశ మి త్యేత దేవ వచోభక్త్యా హ - చంద్ర మితి.—లోలా చపలా - పరిభ్రమణీ లే త్యర్థః, లక్ష్మీః కాన్ద్యభిమానినీ దేవతా, చంద్రంగ, గతా ప్రాప్తా సతీ, పద్మగుణాకా సౌగంధ్యాదీకా, న భుక్తే నానుభవతి, పద్మాశ్రితా సతీ, చంద్రమస ఇయాం చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యాం శోభామ్ - ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయోః' ఇ త్యమరః - అమృతవ దానందినీం న భుక్తే, ఉమాముఖం ప్రతిపద్య తు, ద్వే చంద్రపద్మే - సంశ్రయః కారణం- యస్యా స్తాం ద్విసంశ్రయాం, ప్రీతి మానంద, మవాప - తత్రోభయగుణసంభవా దితి భావః;

ఆ త్రోపమానభూతచంద్రపద్మాపేక్ష యోపమేయ స్యామాముఖ స్యాధికగుణవ త్త్వోక్త్యా వ్యతిరేకాలంకారః - త దుక్తమ్ - 'భేదప్రాధాన్యే నోపమానా దుపమేయ స్యాధిక్యే విపర్యయే వా వ్యతిరేకః' ఇతి.

పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యా న్దుక్తాఫలం వా స్ఫుటవిద్రుమస్థమ్
తతోఽనుకార్యా ద్విశదస్య తస్యా స్తామోవ్యవర్యస్తరుచః స్థితస్య. 44

టీక.—పుష్పం = (వెల్లదామర మొదలయిన) పువ్వు, ప్ర...తం - ప్రవాళ = రేత - చిగురులతో - ఉపహితం = ఉంపఁబడినది, స్యాత్ యది = అగు నేని, ముక్తా ఫలం వా =

మత్తెపుఁబూస యేని, స్ఫు...స్థం - స్ఫుట = నిర్తలమయిన-విద్రుమ = పగడమండ-
స్థం = ఉన్నట్టిది, (స్వాద్యది), తతః = ఆపత్తమున, విశదస్య=శుభ్రమయిన, తా...
చః - తామ్ర = ఎఱ్ఱని - ఓష్ఠ = పెదవియందు - పర్యస్త = వ్యాపించిన - రుచః =
కాంతికలదైన, తస్యాః=ఆ పార్వతియొక్క, స్థితస్య-చిఱునవ్వును, అనుకుర్యాత్ =
సరిపోలును.

తా.—ఎఱ్ఱనిమోవిపైఁ బరిసిన కాంతికలదైన యా పార్వతియొక్క తెల్లని చిఱు
నవ్వు లేతఁచిగురుపై నుంపఁబడిన పుండరీకాదిపుష్పముకన్నను, నిర్తలమయిన పగడమం
దుంపఁబడిన మత్తెపుఁబూసకన్నను, శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—పుష్ప మితి.—పుష్పం పుణ్డరీకాదికం, ప్రవాలే బాలవల్లన-ఉపహితం
నిహితం, స్వా ద్యది-ని. 'ప్రవాలా' వల్లకీదణ్డే విద్రుమే బాలవల్లవే' ఇతి విశ్వః, ముక్తా
ఫలం వా, స్ఫుటే నిర్తలే విద్రుమే తిష్ఠ తీతి స్ఫుటవిద్రుమస్థం స్వా ద్యది, తత స్త
స్మి, విశదస్య శుభ్రస్య, తామ్రే అరుణే ఓష్ఠే-పర్యస్తా ప్రసృతాయక్ కా నిర్వస్య
తథోక్తస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, స్థిత స్యానుకుర్యాత్ స్థిత మనుకుర్యా ది త్యర్థః-
* అత్ర 'మాషాణా మశ్నీయాత్' ఇతివత్ సంబంధ మాత్రమివత్రయా షష్ఠీ.

అత్ర పుష్పప్రవాలయో రుక్తావిద్రుమయో క్వాసంబంధేఽపిసంబంధోక్త్యాఽతిశ
యోక్తిః- 'సా చ సంభావనా' ఇ త్యలంకారస్వరూపకారః; విశేషత స్తు పుష్పముక్తా
ఫలయో రుపమానయోః ప్రకృతోత్కర్షారముపమేయతాకల్పనాత్ ప్రతిపాలంకారః-
త దుక్తమ్ - 'ఉపమాన స్వా తేష ఉపమేయతాకల్పనం వా ప్రతీపః' ఇతి; స చ
పూర్వోక్తాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి.

స్వరేణ తస్యా మమృతసుతేన ప్రజన్మితాయా మభిజాతవాచి

ఆ ప్యన్యపుష్టా ప్రతికూలశబ్దా శ్రోతు ర్వితస్త్రివిధ తాడ్యమానా. 45

టీక.—ఆ...చి - అభిజాత = మధురమయిన - వాచి=వాక్కుగలదైన యా
పార్వతి, ఆ...వ - అమృత = అమృతమును - సుతాశన = ఒలుకుచున్నదోయనున
ట్లున్న, స్వరేణ = ఎలుఁగుతో, ప్రజన్మితాయా=పలుకుచుండఁగా, అన్యపుష్టా అపి=
కోయిలసయితము, తాడ్యమానా = వాయింపఁబడుచున్న, వితస్త్రి=ఇన = విషమముగా
కట్టఁబడినతంతివలె, శ్రోతుః = వినువానికి, ప్ర...బ్దా - ప్రతికూల = అప్రీయమయిన
(కర్ణకఠోరమయిన) - శబ్దా = నాదముకలది, భవతి = అగును).

తా.—మధురభాషిణి యయిన యాపార్వతి అమృత మెలుకు స్వరముతో పలు
కునప్పుడు, కోకిలకొమరాలి కూజితము సయితము వినంబడఁగెని అకూజితము, విషమ

ముగా కట్టినతంతుని వాయించిన, దానినాద మె, ట్లుండునో, అట్లు వినువానికి కర్ణ కఠోరముగా నుండును.

వ్యా.—స్వరే శేతి.—అభిజాతవాచి మధురభాషిణ్యాం, తస్యాం పార్వత్యా, మమృత స్రుతామృతస్రావి శేవ * క్షిప్, స్వరేణ నాదేన, ప్రజల్పితాయా మాలప న్ద్యామ్ * కర్తరి క్తః, అన్యైః కాకాదిభిః-పుష్పాన్యపుష్పై కోకిలాన్వపి * ముఖ్యయా వృత్త్యా జాతివచనత్వాభావాద్ జీబభావః, తాడ్యమానా వాద్యమానా, విషమబద్ధా తస్మిన్ నిర్వతస్మిన్ * 'అవి త్మా స్త్రూతస్మిన్ భ్యః' ఇతి తస్మిన్ ధాతో డాజాదిక ఈప్రత్యయః * జీబభావా న్న 'హల్జ్యాభ్యః - ' ఇతి సులోపః తదు క్తమ్ -

'అపి లక్ష్మీ తరీ తస్మిన్ స్త్రీ ధీ క్షిణా ముజాదితః

స్త్రీ లిక్తానా మమీషాం తు న సులోపః కదాచన.' ఇతి.

ఏతే జీబస్తా న భవన్తి త్యర్థః, శ్రోతు ర్జనస్య ప్రతికూలకబ్ధా కణఃకఠోరనాదాభవ తీతి శేషః -

ప్రవాతనీలోత్పలనిర్విశేష మధీరవిప్రేక్షిత మాయతాఙ్క్య [46]
తయాగృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభ్యస్తతో గృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభి.

టీక.—ప్ర...వమ్ - ప్రవాత=పెండుగారిగలచోటి-నీలోత్పల = నల్లగలు వకంబు - నిర్విశేషమ్ = భేదములేనిదైన, అధీర విప్రేక్షితమ్ = బెదరుచూపు, ఆ... ఙ్క్య - ఆయత = వికాలములయిన, అఙ్క్య = సేత్రములుగలదైన, తయా = ఆపార్వతి చేత, మృగాజ్ఞనాభ్యః = లేడికోమలులవలననుండి, గృహీతం ను = సేర్వబడినదా, (లేక), మృగాజ్ఞనాభిః = లేడికోమలులచేత, తతః = ఆమెవలననుండి, గృహీతం ను= సేర్వబడినదా.

తా.—బిట్టు గాలిచేత కదలుచున్న నల్ల గలువతో సమాన మైన యాపార్వతీ దేవియొక్క బెదరుచూపు సాక్షాత్తుగా లేడిపెంటుల చూపువలె నుండెను. ఆసా దృశ్యము ఎంత మిక్కిలముగా నుండె ననగా,—ఆచూపును లేడిపెంటులనుండి సేర్పు కొన్నదో, లేడిపెంటులు ఆమెవలననుండి సేర్పుకొన్నవో, యని చూచినవారికి సందేహము కలుగునంత మిక్కిలముగా నుండెను.

వ్యా.—ప్రవా తేతి.—ప్రవాతే ప్రభూతవాతస్థలే-యన్నీలోత్పలం తతో- నిర్విశేషం నిర్భేదమ్ -తత్సదృశ మి త్యర్థః, అధీరవిప్రేక్షితం చకితవిలోకిత, మాయ తాఙ్క్య వికాలసేత్రయా, తయా పార్వత్యా, మృగాజ్ఞనాభ్యో హరిణీభ్యో, గృహీత మభ్యస్తం ను, అభవా, మృగాజ్ఞనాభీ, స్తత స్తస్యాః పార్వత్యాః * 'పశ్చిమ్యా స్తనీలో', గృహీతం ను.

అత్ర వివక్షితస్య పరస్పరగ్రహణ స్తో తేప్రిక్షణాదుత్ప్రేక్షేతి కేచిత్; త దుపజీవి సందేహాలంకార ఇత్యన్యైః; ఉభయోః సంకర ఇ త్యపరే.

తస్యా శ్వలాకాజ్ఞాననిమిత్తేన కాన్తిర్భూవో రాయతలేఖయోర్యా తాంవీక్ష్యలీలాచతురా మనన్దః స్వచాపసౌందర్యమదం ముమోచ. 4/

టీక.—ఆ...యోః - ఆయత = వాలికలయిన - లేఖయోః = లేఖలు గలిగిన నట్టి, తస్యాః = ఆమెయొక్క, భువోః = కనుబొమలది, శ...వ - శలాకా = వాగ అతో, అజ్ఞాన = కాటుకతో, నిర్మితా ఇవ = వ్రాయబడినదోయనునట్లు ఒప్పుచున్న, కాన్తిః = జగి, యా = ఏదికలదో, లీ...రాం - లీలా = విలాసముచేత - చతురాం = సాబగుగానున్న, తాం = ఆకాంతిని, వీక్ష్య = చూచి, అనన్దః = మన్నభుండు, స్వ... దమ్ - స్వ = తనయొక్క - చాప = వింటియొక్క - సౌందర్య = సాంపుచేతనయిన - మదం = గర్వమును, ముమోచ = వదలుకొనెను.

తా.—ఆమెయొక్క కనుబొమలు వాగఅతో కాటుకతో వ్రాయబడినవో యను నట్లుగాస్వాభావికముగానే నల్లని నిడుపులేఖలుగానున్నవి. విలాసముచే సాబగుచున్న యాబొమలయొక్క సౌందర్యమును గని, మదనుండు తాను మిక్కిలి ప్రీయముగానుంచు కొన్న తనవిల్లు మిక్కిలి సుందర మనెడు గర్వమును మానుకొనెను. ఆ బొమలు కడునలు పులును నిడుదలును మదనచాపములకన్న సుందరములును విలాససుభగములును అని భా.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—ఆయతలేఖయో ర్దీఘశ్లేఖయో, స్వస్యాః పార్వత్యా, భువోః సంబంధినీ, శలాకయాఽజ్ఞానేన నిర్మితేన, నిర్మితాయా కాన్తి, ర్లీలాచతురాం విలా ససుభగాం, తాం కాన్తిం, వీక్ష్యనన్దః స్వచాపసౌందర్యేణ యో మదస్తం, ముమోచ ఇతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః.

లజ్జా తిరశ్చాం యదిచేతసి స్వా దసంశయం పర్వతరాజపుత్రాః [48
తం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య కుర్య రావలప్రియత్వం శిథిలం చమర్యః

టీక.—తిరశ్చాం = తిర్యగ్గుంతువుల, చేతసి = మనస్సులో, లజ్జా = సిగ్గు, స్వాత్ యది = ఉండు నేని, అసంశయం = నిస్సందేహముగా, పర్వతరాజపుత్రాః = కొండలజేని కుమారిత యగు పార్వతియొక్క, తం = ప్రసిద్ధమైన, కేశపాశం = తలకట్టును, ప్రసమీక్ష్య = చూచి, చమర్యః = ఆడు ' సవరపు మేకములు, వాలప్రియత్వం = ప్రీయవాలత్వం = (తమకు) ప్రీయమయిన తోకలు గలిగియుండుటను (అనగా తమ తోకలయందు తమకుం గలప్రీతిని), శిథిలం = సడలినదానినిగా, కుర్యః = చేయును,

తా.—తీర్థగ్గతువులకు మనస్సులో ఆవమానము కలుగునేని, చమరీమ్మగ ములు, పార్వతియొక్కయంతలకట్టును గాంచినంత తమతోఁకలమీఁదిప్రేమను మాను కొనియుండును.

వ్యా.—లజ్జేతి.—తీర్థాచ్చం తీర్థగ్గాతీనాం, చేతసి లజ్జా స్యాద్యది, సంకయా భావోఽసంకయమ్ - సందేహో నాస్తీ త్యర్థః, పర్వతరాజపుత్రాః * 'కాఙ్కారవా ద్యఙ్గో జీన్' ఇతి జీన్, తం ప్రసిద్ధం, కేశపాశం కేశకలాపమ్ - ని. 'పాశః పక్ష శ్చ హస్త శ్చ కలాపార్థాః కచాత్ పశే' ఇ త్యమరః, ప్రసమీక్ష్య దృష్ట్యా చమనోన్మి య్మగీవికేషా, వాలాః ప్రియా యాసా మితి విగ్రహే వాలప్రియా స్తాసాం భావో వాల ప్రియత్వమ్ - ప్రీయవాలత్వ మి త్యర్థః * ఆహితాగ్నాదిపాతా ద్వా పరనిపాతః * 'త్యతలో ద్దగవచనస్య' ఇతి పువదాభవః - శిథిలం కర్యుః, నిర్లజ్జత్వా న్న శిథిలయ స్తీ త్యర్థః

అత ఏ వాత్ర నిర్లజ్జత్వకరణహేతో రాద్యపాదే వాక్యార్థత్వే నోక్త్యా కావ్య లింగాభ్యోఽలంకారః - త దుక్తమ్ - 'హేతో'ర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలిజ్జ మదాహృ తమ్, ఇతి.

సరోష్ఠపమూర్తవ్యసముచ్చయేన యథాప్రదేశం వినివేశితేన

సా నిర్జితా విశ్వసృజా ప్రయత్నా దేకస్థ సౌందర్య దివ్యక్షయేవ. 49

టీక.—(పెక్కమాటలే!) సా=ఆపార్వతి, విశ్వసృజా = బ్రహ్మచేత, ఏ... వ - ఏక = ఒక్కచోట - స్థ = ఉండునట్టి-సౌందర్య = ఎల్లయందములయొక్క (ఎల్ల యందములను)-దివ్యక్షయా ఇవ = చూడఁగోరికచేతనుంబోలె, ప్రయత్నాత్ = పూని కతో, య...న - యథాప్రదేశం = ఆయాచోట-వినివేశితేన = పెట్టఁబడిన, స ... న - సర్వ=సమస్తమయిన-ఉపమాద్రవ్య= సాటివస్తువులయొక్క-సముచ్చయేన=సమా హమతో, నిర్జితా = సృజింపఁబడెను.

తా.—పెక్కమాటలే! బ్రహ్మచేతుడు సౌందర్యము నెల్ల నొక్కచోటనే చూడవలయునను కొరికచేతనుంబోలె పూనికతో ఉపమానద్రవ్యముల నన్నిటిని క్రమము గా ఆయాయవయవములుగా ఉంచి, యాపార్వతిని సృజించెను.

వ్యా.—సరోష్ఠప మేతి.—కిం బహునా, సా పార్వతీ, విశ్వసృజా విధా, తై కత్ర తిష్ఠ తీ త్యేకస్థం - తస్య సౌందర్యస్య - సర్వవస్తుగత స్త్యేత్యర్థః - దివ్యక్షయేవ, ప్రయత్నా, ద్యథాప్రదేశం క్రమా, ద్వినివేశితేన స్థాపితేన, సర్వేషా ముపమాద్ర వ్యాణాం చంద్రాగ్నినా ద్యుపమానవస్తూనాం-సముచ్చయేన సమాహారేణ, నిర్జితా.

దివ్యక్షయే వేతి ఘోషేన్మితాదర్యనాగ్నిత్వా ద్విశ్వసృజ ఇతి.

తాం నారదః కామచరః కదాచిత్ కన్యాం కిల ప్రేక్ష్య పితుఃసమీపే
సమాదిదే శైకవధూం భవిత్రీం ప్రేక్షా శరీరార్థహారాం హరస్య. 50

టీక. — కా...రః = కామ=కోరిక ప్రకారము-చరః = సంపరించువాడైన, నారదః = నారదమహాముని, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, పితుః = తండ్రియైన హిమవంతునియొక్క, సమీపే = చెంతను, కన్యాం = అనివాహితను, తాం = ఆ పార్వతిని, పీక్ష్య = చూచి, ప్రేక్షా కిల = ప్రేమచేతను జూచు, హరస్య = శివునియొక్క, శ...రాం - శరీర = దేహముయొక్క - అర్థ హరామ్ = సగమును హరించు నదిగాను, ఏకవధూం = ఒక్కతెయే భార్యగా (సవతులులేని భార్యగా), భవిత్రీం = కాంగలదానినిగాను, సమాదిదేశ = ఆనతిచ్చెను.

తా. — నారదమహాముని యదృచ్ఛగా లోకములంద్రునుచు, ఒకనాఁడు హిమ వంతునిచెంతను అనివాహితను అవి పార్వతినికాంచి, 'ఈమె ప్రేమచేత శివునియర్థదేహ మును హరించును జూచు, సవతులు లేనిదై ఆయనకు ఏకభార్యగా గ్రాలుచుండును.' అని యానతిచ్చెను. — [కుడిసగము శివుఁడును ఎడమసగము పార్వతియునుగా పార్వతీ పరమేశ్వరులు ఏకదేహముగా నుండురు].

వ్యా. — మితి. — కామే నేచ్ఛయా - చర తీతి కామచరీ, నారదః కదాచిత్, పితు హిమవతః, సమీపే, కన్యాం, తాం పార్వతీం ప్రేక్ష్య, కిల ప్రేక్షా న త్వన్యథా, హరస్య శివస్యార్థం హర తీత్యర్థహరా * 'హరతే రనుద్యమనే2చ', ఇ త్యుచ్చిత్యయః - శరీర స్యార్థహరాం శరీరార్థ హరామ్ * కలధురర్థ రాదివ దవయవ ద్వారా సముదాయవిశేషకత్వాత్ సమాసః - అన్యథా త్వర్థస్య సమప్రవిభాగవచ నత్వా దర్థశరీ కేతి స్యాత్, ఏకవధూ మసపత్నీకాం భార్యామ్ * 'పూర్వకాల - ' ఇత్యాదిచ సమాసః, భవిత్రీం భావినీం, సమాదిదేశ; హర స్యార్థాజ్ఞహారి జ్యేష్ఠపత్నీ భవిష్య తీ త్యాదిప్రవా ని త్యర్థః.

గురుఃప్రగల్భే2పి వయ స్యతో2స్యాస్తస్థా నివృత్తాన్యవరాభిలాషః. [51
ఋతేకృశానో ర్నహి మస్తపూత మర్హన్తి తేజాం స్యవరాణిహవ్యమ్.

టీక. — గురుః = తండ్రి (హిమవంతుఁడు), అతః = ఇందువలన, అస్యాః = ఈమెకు, ప్రగల్భే వయసి అపి = నిండువయసునందు (అనగా యౌవనమందు) సంయ తము, ని...షః — నివృత్త = తొలగిన-అన్య = వేఱు-వర = అల్లునియందలి - అభిలాషః = కోరికగలవాడై, తస్థా = ఉండెను, (తథా) హి = అట్లేల యనగా, మస్త పూతం - మస్త = మంత్రములచేత - పూతం = సంస్కరింపఁబడిన, హవ్యం = అహుతిని

కృతానాః ఋతే = అగ్ని తప్ప, అపరాణి = ఇతరములయిన, తేజాంసీ = (బంగారము లొగగు) లేజు; కుష్ఠార్థములు, న ఆహ్వాని = గ్రహింపఁదగవు.

తా. — నారదమహాముని యట్లు చెప్పినందువలన హిమవంతుఁడు పార్వతీనినిందు వయస్సు వచ్చినను మఱియొకని కీఁదలంపక యూరభండెను; ఏల యన, మంత్రసం స్కృతమయిన యాహుతిని పొందుటకు, అగ్నితప్ప కడమ లేజుస్సులు ఎట్లు తగవో అట్లే ఆపార్వతీని స్వీకరించుటకు పరమశివుఁడు తప్ప మఱి యే వేల్పును తగఁడుగదా.

వ్యా. — గురు రితి. — గురుః పితా - ని. 'గురూ గీష్వతిపిత్రాద్యోః' ఇ త్యమ రః, అతో నారదవచనా క్థతో, రస్యాః పార్వత్యాః, ప్రగల్భే వయః స్యపిఞ్చావసే స త్యపి, నివృత్తో - ౭స్యస్త్రిక వరే జామాత్యభిలాషో యస్య స తథోక్తః సన్ - ని. 'వరో నా రూపజామాత్రోః' ఇతి వైజయంతీ, తస్థా - వరాస్తరం నాన్విష్టవా ని త్యర్థః, నను వతో ౭ సా నిర్వన్తి ఇ త్యత ఆహ — ఋత ఇతి. తథాపి, మన్తైః పూతం సంస్కృతం, హూయత ఇతి హవ్య మాజ్యాదికం, కృతానాః పావకా దృతే కృతా నుం వినా * 'అన్యారాదితర' - ఇత్యాదినా పఞ్చమీ, అపరాణి తేజాంసీ సువర్ణా దీని, సాహవాన్తి న భజన్తి త్యర్థః; ఈశ్వరా దన్యస్య తద్యోగ్య స్యాభావా దుపేక్షేతి భావః.

తహి త మే వాహూయ దీయతా మి త్యాశ జ్ఞానా.

అయాచితారం న హి దేవ మద్రి స్సుతాం ప్రతిగ్రహయితుం శకాక, [52] అభ్యర్థనా భజ్యభయేన సాధు మాధ్యస్థ్య మిష్టే ౭స్యవలమ్బితేర్థే.

టీక. — అద్రిః = కొండ (హిమవంతుఁడు), అయాచితారం = అడుగనివాడైన, దేవం = దేవుని (శివుని), సుతాం = (తన) కుమారితను, గ్రహయితుం = స్వీకరించునట్లు చేయుటకు, న శకాక = సమర్థుఁడుకాడాయెను; (ఏలయనగా, సాధుః = సజ్జనుఁడు, అ...న- అభ్యర్థనా = ప్రార్థనయొక్క - భజ్గ = విఫలత్వమువలని - భయేన = వెఱపుచేత, ఇష్టే అపి అర్థే = ప్రియమయిన కార్యమందు సయితము, మాధ్యస్థ్యమ్ = బొదాసీగ్యమును, అవలమ్బితే = వహించును.

తా. — పరమశివుఁడు స్వయముగా అడుగనందున ఆయనచేత పార్వతీని గ్రహింపించుటకు హిమవంతుఁడు సమర్థుఁడుగాక యుండెను. పార్వతీని పెండ్లియాడు మని పరమశివుని తానే వేడరాదా యనిన, సజ్జనుఁడు తన వేడికొలు వృద్ధిమై పోవునేమో యనుజంకు చేత తన కిష్టమయిన ప్రయోజనమువిషయములో సయితము వేడక ఊరకయే యుండును,

వ్యా.—అయాచితార మితి.—అద్రి హిశామహా, సయాచితార మయాచమా
సం, దేవదేవం మహాదేవం, సుతాం పార్వతీం, గ్రాహయితుం స్వయ మాచూయ పరి
గ్రాహయితుం, స శకాక నోత్సేహే, తథా హి, సాధుః సజ్జనః - 'సాధు ర్వాధుః
షికేచారా సజ్జనేచాభిధేయత' ఇతి విశ్వః, అభ్యర్థనాభజ్జభయేన యజ్ఞావై ఫల్యభీ
త్యా, ఇష్టేఽప్యర్థే విషయే, మాధ్యస్థ్య జ్ఞాదాసీన్య, మవలమ్బతే.

స చ తత్తవ స్థితః - కిం తూపాయా న్తరం చిన్తితవా నితి వత్తం ప్రస్తాతి.—
య దైవ పూర్వే జననే శరీరం సా దక్షరోషా త్సుదతీ ససజ్జా, [53]
తదా ప్రభృత్యేవ విముక్త సజ్జః పతిః పశూనా మపరిగ్రహోఽభూత్.

మతి హిమవంతుడు ఏమి యుపాయము చేసె ననగా.—

టీక.—సుదతీ = శోభనదంతములుగలదైన, సా = ఆపార్వతి, పూర్వే జననే=
తొంటి పుట్టువున [పూర్వం=దక్షసుతగా నున్నప్పుడు, జ్వలనే=యోగాగ్నియందు, అని
పా.], యదా ఏవ = ఏ సమయమందు, దక్షరోషాత్=(తండ్రి యగు) దక్షునియందు
కోపముచేత, శరీరం=దేహమును, ససజ్జ=నదలెనో, తదా ప్రభృత్యేవ = అది మొదలు
గా నే, పశూనాం పతిః=శివుడు, వి...జ్ఞః—విముక్త=వదలబడిన - సజ్జః=విషయాభి
లాషకలవాడై, అపరిగ్రహః=భార్యలేనివాడుగా, అభూత్=ఉండెను.

తా.—ఎప్పుడు సతీదేవి దక్షునిమీదికోపముచేత నిజదేహమును యోగాగ్ని
పాలు గావించెనో అప్పటినుండియు పరిమళివుడు విషయాభిలాషలు మాని వేఱు స్త్రీని
స్వీకరింపక యుండెను.

వ్యా.—య దేతి.—శోభనా దంతా యస్యాః సా సుదతీ * 'వయసి దంతస్య
దత్త' ఇతి దత్తాదేశః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జేవ - సా పార్వతీ, పూర్వే జననే పూర్వ
స్తి జ్ఞానని * 'పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా' ఇతి స్తినాదేశవికల్పః - 'పూర్వం జ్వల
నే' ఇతి పాఠే - పూర్వం దాక్షాయణీత్వే - జ్వలనే యోగాగ్నౌ, యదా యస్మిన్
కాలే, దక్షరోషా, చ్చరీరం దేహం, ససజ్జ తత్యాజ, తదా ప్రభృత్యేవ తదా ద్యేష
యథా తథా, పశూనాం పతిః శివో, విముక్తసజ్జ స్త్ర్యక్తవిషయాసజ్జః సకా, అపరిగ్ర
హోఽపత్నీకోఽభూత్ - స్త్ర్యన్తరం న పరిజగ్రాహే త్యర్థః. - ని. 'పత్నీపరిజనా
దానమూలకాపాః పరిగ్రహః' ఇ త్యమరః.

స కృత్తివాసా స్తవనే యతాత్మా గణ్ఠా ప్రవాహోక్షితదేవ దారు
ప్రస్థం హిమాద్రే మృగగనాభిగన్ధి ఇన్ధిత్వైతిన్మర మధ్యవాస. 54

టీక.—కృత్తి వాసాః—కృత్తి=తోలు - వాసాః=బలువగాఁగలవాఁడన, సః= ఆ శివుఁడు, యతాత్తా—యత=నియతమయిన - ఆత్తా=చిత్తముగలవాఁడై, తపసే=తపస్సుకై, గ...రు—గక్తా = మిన్నేటియొక్క-ప్రవాహ = పాటుదలచేత - ఉత్తిత= తడుపఁబడిన - దేవదారు = దేవదారువృక్షములకలదియు, మృ...న్ధి—మృగనాభి = కన్తూరియొక్క - గన్ధి=పరిమళముగలదియు, కి...రం—కిఞ్చిత్=ఇంచుక - క్వణత్= పాడుచున్న-కిన్నరం=కిన్నరులుగలదియు, (అను), హిమాద్రేః=హిమవంతునియొక్క, ప్రస్థమ్=నెత్తమును, అధ్యువాస=ఆశ్రయించెను.

తా.—తోలుదాలు పయిన యాపరమశివుఁడు మనస్సును నిగ్రహించుకొని, తపస్సుచేయుటకై, గంగాప్రవాహముచే తడియుచున్న దేవదారువులును, కన్తూరిపరిమళమును, ఇంచుక పాడుచున్న కిన్నరులును, గలనైన హిమవంతునినెత్తమున నెలకొనియెను.

వ్యా.—స ఇతి.—కృత్తివాసా శ్చర్వామృతః-ని. 'అజనం చర్త కృత్తిః స్త్రీ' ఇ త్యమరః, యతాత్తా నియతచిత్తః, సః పశుపతి, తపసే తపోఽర్థం, గక్తా ప్రవాహే-హోత్తితః సిక్తా - దేవదారువో యస్మిన్ స్త తథోక్తమ్, మృగనాభిగన్ధి కన్తూరిమృగసంచారా దితి భావః-ని. 'మృగనాభి ర్మృగమదః కన్తూరీ చాథ కోలకమ్' ఇ త్యమరః, క్వణతో గాయంతః - కిన్నరా యస్మిన్ స్త తథోక్తమ్, కిఞ్చిత్కి మపి, హిమాద్రేః, ప్రస్థం సాను-మధ్యవాస-కుత్రచిత్ ప్రస్థ ఉవా సే త్యర్థః * 'ఉపాన్వధ్యాజ్వసః' ఇ త్యాధారస్య కర్తవ్యమ్-'ప్రస్థోఽస్త్రీ సానుమానయోః' ఇ త్యమరః.

గణా నమేరుప్రసవావతంసా భూజత్వచః స్పర్శవతీ ర్దధానాః

మనశ్శిలావిచ్ఛరితా నిషేదుః కైలేయనదేషు శిలాతలేషు. 55

టీక.—గణాః=ప్రమథులు, న...సాః—నమేరుప్రసవ=సురపొన్నపూవులు - అవతంసాః=శేఖరముగాఁగలవారును, స్పర్శవతీః=మంచితాఁడుగల (అనగా మృదువయిన), భూర్జత్వచః=భూర్జవృక్షముల పట్టలను, దధానాః = తొల్పువారును, మ...తాః—మనఃశిలా=మణిశిలచేత - విచ్ఛరితాః = పూయఁబడినవారును, (అయి), కై...షు—కైలేయ = సిలాజిత్తుచేత - నదేషు = వ్యాప్తము లయిన, శిలాతలేషు = తాలప్రదేశములయందు, నిషేదుః=హర్షుండిరి.

తా.—ప్రమథులు సిగలో సురపొన్న పువ్వులు పెట్టుకొని, మృదువులయిన బుజపత్తిరపట్టలను కట్టుకొని, ఒడలికి మనఃశిలను పూసికొని, శిలాజతువు కమ్ముకొనియుండు తాలిబండలపై హర్షుండిరి.

వ్యా.—గణా ఇతి.—గణాః ప్రమథగణాః-ని. 'గణాః ప్రమథసంఖ్యానాః' ఇతి వైజయన్తీ, నమేరుప్రసవావతంసాః సురపున్నాగకుముషు శేఖరాః - ని. 'నమేరుః

సురపున్నాగః' ఇతి విశ్వః, స్పర్శవతీః సుఖస్పర్శాః - మృదీర్ఘ రి త్యర్థః * ప్రశంసా
యాం మతుష్, భూర్జత్వచో భూర్జవల్కలాని, దధానాః వసానా ఇత్యర్థః, మనశ్చి
లాభి రాతువిశేషై - ర్విచ్ఛురితా అనులిప్తాశ్చ సంతః, శిలాయాం భవం కైలేయమ్ -
గన్ధాషధవిశేషః * శిలాయాః 'స్త్రీభ్యో ధక్' ఇతి భవార్థే ధక్ - ని. 'శిలాజతు చ
కైలేయమ్' ఇతి యాదవః - తేన నదేషు వ్యాప్తేషు, శిలాతలేషు, నిషేదుః ఉపవిశు
రి త్యర్థః.

తుషారసంఘాతశిలాః ఖురాగ్రై సముల్లిఖిక్ దర్పకలః కకుద్దాక్

దృష్టః కథంబై ద్వవయై ర్వివిక్తై రసోధసింహధ్వని రున్ననాద. 56

టీక. - తు... లాః... తుషార = మంచుయొక్క - సంఘాత = మొత్తములనెదు-
శిలాః = తాలను, ఖురాగ్రైః - ఖుర = గొరిజలయొక్క - అగ్రైః = మొనలతో, సముల్లిఖిక్ =
ఎగఁద్రవ్వచు, దర్పకలః - దర్ప = మదముచే - కలః = మధురస్వరముకలదై, వివిక్తైః =
వేఱచిన, గవయైః = గురుపోతులచే, కథంచిత్ = ఎట్టకేలకు, దృష్టః = చూడఁబడినదై, కకు
ద్దాక్ = ఎద్దు (శివుని వాహనము), అ... నిః - అసోధ = ఓర్వఁబడని - సింహధ్వనిః = సిం
హముల గర్జనకలదై, ఉన్ననాద = బిగ్గరగా అంకెవై చెను.

తా. - శివునివాహనమయిన యెద్దు పేరినమంచుతాలను గొరిజలతో ఎగఁద్ర
వ్వచు మదముచే రమణీయమయిన స్వరముకలదై, తన్ను గురుపోతులు భయముతో
ఎట్లో ప్రాణము బిగఁబట్టుకొని చూచుచుండఁగా, పర్వతమందలి సింహగర్జనల నోర్వక
బిగ్గరగా అంకెలు వైచుచుండెను. - ఎద్దు కాలుద్రవ్వటయు అంకెవైచుటయు సింహ
ములను పోరికి పిలుచుట. అంతబలము కలది యని గవయములు దానికి వేఱచుట.

వాగ్. - తుషా రేతి. - తుషారసంఘాతా హిమఘనా - స్రవేష శిలా స్తాః,
ఖురాగ్రైః, సముల్లిఖిక్ విదారయక్, దర్పేణ-కలో మధురధ్వని-ర్యస్య స దర్పకలో,
వివిక్తై ర్భీతై, ద్వవయై ర్గోసదృశమృగవిశేషైః, కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ, దృష్టః, కకుద
మన్యా స్తీతి కకుద్దాక్ వృషభో, అసోధః - సింహానాం ధ్వని ర్యేన స సింహధ్వని
మసహమానః సక్, ఉన్ననా దోచ్చై ర్ననాద - జగ క్షే త్యర్థః.

స్వభావోక్తి రలంకారః. త దు క్తమ్ - 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్వస్తు
వర్ణనమ్' ఇతి.

తత్రాగ్ని మాథాయ సమిత్యమృద్ధం స్వమేవ మూర్త్యస్తరమప్యమూర్తిః
స్వయం విధాతా తపసః ఫలానాం కే నాపి కామేన తప శ్చచార. 57

టీక.—తపసః=తపస్సుయొక్క, ఫలానాం ఫలములయిన యింద్రత్వాదులను, స్వయం = తానే, విధాతా = చేయు (ఇచ్చు) వాఁడయిన, అష్ట మూర్తిః=ఎనిమిది స్వరూపములవాఁడు-అనఁగా - మహేశ్వరుఁడు, తత్ర=ఆ నెత్తమున, స్వప్న ఏవ మూర్త్యస్తరమ్=తనదే యగు రూపాంతరమును, స...ద్ధం—సమిత్ = చిదుగులతో-సమిద్ధమ్=మంటపెట్టఁబడినట్టి, అగ్నిమ్=నిప్పును, ఆధాయ=ఉంచి, కేన అపి కామేన=ఏదో కోరికచేత, తపః=తపస్సును, చచార=కావించెను.

తా.—ఇతరులతపస్సులకు ఇంద్రత్వాదిఫలములను స్వయముగా ఇచ్చువాఁడయిన, యామహేశ్వరుఁడు ఆ నెత్తమున తన యెనిమిదిమూర్తులలో నొక్కటి యగు నగ్నిని చిదుగులతో మంటపెట్టి ప్రతిష్ఠించి ఏకోరికచేతనో తపస్సు చేయుచుండెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—తపసః, ఫలానా మింద్రత్వాదీనాం, స్వయం, విధాతా జనయితా-దా తే త్వర్ధః, అష్ట మూర్తయో యస్య సోఽష్టమూర్తి రీశ్వరః-వి. 'భూతార్కచంద్రయజ్ఞానో మూర్తయోఽష్టే ప్రక్షీర్తితాః' ఇతి తత్రప్రథే, స్వం స్వకీయమేవ, మూర్త్యస్తరం మూర్తిభేదం, సమిద్భిః-సమిద్ధం దీపిత, మగ్ని, మాధాయ ప్రతిష్ఠాప్య, కే నాపి కామేన కయాపి ఫలకామనయా-తప శ్చచార చక్రే-వి. 'ప్రయోజన మనుద్విశ్య న మన్తోఽపి ప్రసర్తతే' ఇతి న్యాయాత్ కామే నేత్కుక్తమ్-త స్యా చాప్తసమస్తకామత్వాత్ కే నా పీ త్కుక్తమ్.

అనర్ఘ్య మర్ఘ్యేణ త మద్రి నాథః స్వర్గైకసా మర్చిత మర్చయిత్యాఽరీరి
ఆరాధనా యాస్య సఖినమేతాం సమాదిదేశ ప్రయతాంతనూజామ్.

టీక.—అద్రి నాథః=కొండలతేఁడు (హిమవంతుఁడు), అనర్ఘ్యం=నెలలేనివానిని (అనఁగా అనంతమహిమాన్వితుని), స్వర్గైకసాం—స్వర్గ=స్వర్గము - ఓకసామ్=స్థానముగాఁగలవారయిన దేవతలచేత, అర్చితం=పూజింపబడుచున్నవానిని, తమ్=ఆ యీశ్వరుని, అర్ఘ్యేణ=పూజార్థమయిన జలముచేత, అర్చయిత్యా=పూజించినవాఁడై, అస్య = ఈశ్వరునియొక్క, ఆరాధనాయ = కుక్రూషకోటకు, స...తాం—సఖి=చెలులతో-సమేతాం=కుడుకొన్నదియు, ప్రయతాం=నియమవంతురాలును, (అగు), తనూజాం= (తన) కుమారిలను, సమాదిదేశ = నియమించెను.

తా.—అనంతమహిమకలవాఁడును, దేవతలచేత పూజింపఁబడుచున్నవాఁడును, కయిన యా యీశ్వరుని తాను అర్ఘ్యోదకముతో పూజించినవాఁడై, హిమవంతుఁడు, నియమవంతురాలిని పార్వతిని, జయూవిజయ లనునిరువురుసఖులు తోడుగా, ఈశ్వర కుక్రూషార్థము నియమించెను.

వ్యా.—అనర్ఘ్యమితి.—అదీణాం నాథోఽద్రినాథో హిమవాక్, అర్ఘ్యం మూల్యమర్హతీత్యర్ఘ్యః-ని. 'మూల్యే పూజావిధావర్ఘ్యః' ఇత్యమరః * 'దణ్డాదిభ్యో యః' ఇతి యప్రత్యయః - అర్హ్యో న భవతీత్యనర్ఘ్యస్త మనర్ఘ్యమ్ - అమూల్య మిత్యర్ఘ్యః, స్వర్గ-ఓకః స్థానం - యేషాం తేషాం-స్వర్గాకాసాం జేవానా - మర్చితమ్ దేవైః పూజ్య మాన మిత్యర్ఘ్యః * 'మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చ' ఇతి వర్తమానే క్తః * 'క్తస్య చ వర్త మానే' ఇతి షష్ఠీ, త మిశ్వర, మర్త్యేణ పూజార్థోదకేన * 'పాదార్పణభ్యాం చ' ఇతి యత్ప్రత్యయః-ని. 'షట్ తు త్రిష్వర్ఘ్య మర్పణే పాద్యం పాదాయ వారిణి' ఇత్య మరః, అర్చయత్వా పూజయిత్వా, ౭శ్యేశ్వరస్య ఆరాధనాయ, సభిభ్యాం జయావిజ యాభ్యాం - సమేతాం, ప్రయతాం నియతాం, తనూజాం సుతాం, సమాదిదే కాజ్ఞా పయామాస.

ప్రత్యర్థిభూతా మపితాం సమాధేః శుక్రావమాణాం గిరిశోఽనుమేనే, వికార హేతౌ సతి విక్రియస్తే యేషాం న చేతాంసి త ఏవధీరాః. ౮9

టీక.—గిరిశః=శివుఁడు, సమాధేః=యోగమునకు, ప్రత్యర్థిభూతామ్ అపి=ప్రతి కూలురాలు అయినను, శుక్రావమాణాం=సేవించుచున్నట్టి, తామ్ = ఆపార్వతిని, అను మేనే = అంగీకరించెను; వి... తౌ—వికార = చూర్జనకు - హేతౌ=కారణము, సతి= ఉండఁగా, ఏషాం చేతాంసి = ఎవరి మనస్సులు, న విక్రియస్తే = మాఱిపో, త ఏవ= వారే, ధీరాః=దృఢచిత్తులు.

తా.—శివుఁడు యోగమునకు ప్రతికూలురాలయినను పార్వతి సేవించుచుండు టకు ఒప్పుకొనెను. ఏలనఁగా మనస్సు చెదరుటకు కారణ మున్నప్పటికి ఎవరి మనస్సు చెదరదో వారే గదా ధీరులు.

వ్యా.—ప్రత్యర్థీతి.—గిరిశః శివః, సమాధేః, ప్రత్యర్థిభూతాం ప్రతిపక్ష భూతా మపి=నుపు సేతి సమాసః, శ్రోతు మిచ్ఛంతీం శుక్రావమాణాం - సేవమానాం సేవకా హి సేవ్యే దత్తకర్ణా భవంతి * ఇచ్ఛార్థే సన్ప్రత్యయః * 'జ్ఞాశుస్తృదృశాం ససః' ఇ త్యాత్త సేవదమ్, తాం పార్వతీ, మనుమేనేఽగ్నేచకార - న ప్రతిషిద్ధవా ని త్యభిప్రాయః, న చైతావతా ధీరస్య కశ్చి ద్వికార ఇ త్యాశయః, ధీరత్వ మే వార్థా న్తరన్యాసే నావ - వికారేతి.—వికారస్య ప్రకృతేరన్యథాత్వస్య-హేతౌ శ్రీసన్ని ధానాదికారణే, సతి విద్యమానేఽపి, యేషాం చేతాంసి, న విక్రియాస్తే న వికృతిం నీ యస్తే, త ఏవ ధీరాః * 'విక్రియస్తే' ఇతి కర్తణి లబ్.

శుక్రాషాప్రకార మే వాహ.

అవచితబలిపుష్పా వేదిసమ్మార్గదత్తౌ

నియమవిధిజలానాం బర్హిషాం చోపనేత్రీ

గిరిశ ముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ

నియమితపరిభేదా తచ్చిరశ్చస్త్రీపాదైః.

60

ఇతి శ్రీ కాళిదాసకృతౌ కుమారసమ్భవే ప్రథమస్తవః.

టీక.—శుక్రాషాప్రకారమును చెప్పుచున్నాడు.—సుకేశీ=సంపయిన తల వెండ్రుకలు గలదైన, సా=పార్వతి, అ...ష్పా—అవచిత = కోయఁబడిన-బలిపుష్పా = పూజార్థమయిన పువ్వులుగలదియు, వేది...త్తౌ—వేది = నియమవేదికను - సమ్మార్గ= ఊడ్చుటయందు - దత్తౌ=నేర్పరియు, నియ...నాం—నియమవిధి = నిత్యానుష్ఠానమున కైన - జలానాం=నీళ్లను, బర్హిషాం చ = దర్భలను, ఉపనేత్రీ = తెచ్చిపెట్టునదియు, (అయి), త...దైః—తత్=గిరిశునియొక్క-శిరః=తలయందలి-చస్త్రీ=చంద్రునియొక్క పాదైః=కిరణములచేత, ని...దా—నియమిత = అడంపఁబడిన-పరిభేదా=అలపుగలదై, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, గిరిశమ్=శివుని, ఉపచచార=సేవించెను.

తా.—సుకేశి యగు పార్వతి పూజకై పువ్వులు కోసి తెచ్చుచు, నియమవేదికను చక్కఁగా శుభ్రముచేయుచు, నిత్యానుష్ఠానార్థము నీళ్లను దర్భలును తెచ్చిపెట్టుచు, ప్రతిదినమును శివుని కొలుచుచుండెను. ఆమెయొక్క యలఁతను శివశిరమునందలి చంద్రుని కిరణములు తీర్చుచుండినవి.

వ్యా.—అవచితేతి.—సుకేశి శోభనమూర్ధజా * 'స్వాక్షా చోపసర్జనా దసం యోగోపధాత్' ఇతి జీవ, సా పార్వ, త్యవచితాని లూనాని-బలిపుష్పాణి పూజాకును మాని - యయా సా, వేదే ర్నియమవేదికాయాః-సంమార్జే సంమార్జనేదత్తౌ, నియమ విధే ర్నిత్యకర్తానుష్ఠానస్య-యాని జలాని తేషాం, బర్హిషాం కుశానాం, చోపనే త్ర్యా నేత్రీ సతి, తస్య గిరిశస్య - శిరసి - చస్త్రీస్య - పాదై రక్తిభిః - ని. 'పాదా రక్షన్తిష్ఠి' తుర్యాంకాః' ఇ త్యమర్త్య, నియమితపరిభేదా నివ ర్తితపరిశ్రమా స, త్యహస్యహాని ప్రత్య హమ్* 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమ్మద్ధి-' ఇ త్యాదినా యథార్థేన వ్యయభావః. * 'నపుంసకా దన్యతరస్యామ్' ఇ త్య చ్చుప్రిత్యయా, గిరిశ ముపచచార శుక్రా షాచ్చుక్తే.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్య ఉపాత్పత్తి ర్నామ

ప్రథమః స్తవః.

శ్రీ

కు మార నం భ వమ్.

ద్వితీయః సర్గః.

తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివాకసః

తురాసాహం పురోధాయ ధామ స్వాయంభువం యయుః. 1

టీక.—తస్మిన్ కాలే=పార్వతి సేయు నాశుక్రా మెకాలమందు, తారకేణ=తారకాసురునిచేత, విప్రకృతాః=పీడితులయిన (జయింపబడిన), దివాకసః=వేల్పులు, తురాసాహం=ఇంద్రుని, పురోధాయ = ముందుంచుకొని, స్వాయంభువం = బ్రహ్మ దేవునిదైన, ధామ=స్థానమునకు (అనగా-సత్యలోకమునకు), యయుః=పోయిరి.

తా.—పార్వతి పరమేశ్వరుని శుక్రాపించుచున్న యాసమయమున, దేవతలు తారకాసురునికి ఓడినవారై వానిపెట్టు బాధల కొర్వరేక, ఆకష్టములుతీర్చుమని బ్రహ్మ దేవుని వేడుటకై బ్రహ్మలోకమునకు ఇంద్రునివెంట నరిగిరి.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ కాలే పార్వతీశుక్రా మెకాలే, తారకేణ తారక నామ్నా వజ్రణఖపుత్రేణ కేనచిదసురేణ, విప్రకృతా ఉపపుతా, దివ మోకః స్థానం యేషాం తే దివాకసా దేవాః - ని. 'దివం స్వర్గైస్తరితే చ' ఇతి విశ్వః * ద్యౌశోక ఇతి పక్షే పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, తురం త్వరితం సాహయ త్యభిభవ తీతి తురా సాహ్ - సాహయతే శ్చౌరాదికాత్ క్విప్ * 'సహివృతిర్వపి - ' ఇత్యాదినా పుర్వ పదస్య దీర్ఘః - ప్రకృతిగ్రహణే ప్రాతిపదిక స్యాపి గ్రహణాత్ - ముగ్ధబోధకార స్తు తురాశబ్ద స్తైబస్త ఇ త్యాచప్తే - తం జాతురాసాహం దేవేంద్రమ్ * అజాదిషు సాడ్ రూపత్వాభావాత్ * 'సహే సాడః సః' ఇతి సత్వం న భవతి, పురోధాయ పుర స్సుత్య, స్వయంభువో బ్రహ్మణ ఇదం స్వాయంభువమ్ * సంజ్ఞాపుర్వకవిధే రనిత్య త్వాత్ 'ఓర్గుణః, ఇతి గుణో న, ధామ స్థానం, యయుః బ్రహ్మలోకం జగ్తు రిత్యర్థః.

తేషా మవిరభూ ద్భృష్టా పరిష్టానముఖశ్రియాం,

సరసాం సుప్తపద్మానాం ప్రాత దీక్షాధితిమా నివ,

టీక.—ప...యాం—పరిహాస = వాడిన - ముఖశ్రియాం = మోములసాంపు
గలవారయిన, తేహం = ఆవేల్పులకు, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ, సు...నాం—సుప్త = నిద్రిం
చిన (ముణుచుకొన్న) - పద్మానాం = తామరలుగలవైన, సరసాం = కొలంకులకు,
ప్రాతః = వేకువను, దీధితిమాక్ ఇవ = నూర్చుడుం భోలె, ఆవిరభూత్ = ప్రత్యక్ష
మాయెను.

తా.—మొగిడియున్న తామరల కొలంకులకు మఱల వేగుతఱిని నూర్చుడు
ఉదయించి నిరిగలిగించినట్లే, వాడినమోములుగల యావేల్పులకు బ్రహ్మదేవుడు
ప్రత్యక్షమై వెండియు వికాసము కలిగించెను.

వా. — తేహ మితి.—పరిహాసా పరిశీలా-ముఖశ్రి ర్ముఖాన్తి - రేహం
తథోక్తానాం తేహం దేవానాం, బ్రహ్మ, సుప్తపద్మానాం ముఖశితారవిదానాం,
సరసాం, ప్రాతః, దీధితిమాక్ నూర్య, ఇవ, ఆవిరభూత్ ప్రకాశోఽభూది త్యర్థః-
ని. 'ప్రకాశే ప్రాదు రావిః స్యాత్' ఇ త్యమరః - నూన్యోపమానేన తేహం
మూనిహరణత్వం నూచితమ్.

ఆ ప్రోపమాలంకారః - తల్లక్షణం తు -

'స్వత స్సిద్ధేన భిన్నేన సమృతేన చ ధర్మతః,

సామ్య మస్మైన వర్ణ్యస్య వాచ్యం చేదేక దోషమా.' ఇతి.

అథ సర్వస్య ధాతారం తే సర్వే సర్వతోముఖమ్

వాగీశం వాగ్ని ర్ధ్యాభిః ప్రణిప త్యోపతసిరే.

3

టీక.—అథ = (అట్లు ప్రత్యక్షమయిన) యనంతము, తే సర్వే = ఆ (దేవతలు)
అందఱు, స్వ...ఖం—సర్వతః=అంతటను - ముఖం=మొగములుగలవాఁడును (నాలు
గుమోములవాడనుట), వాగీశం—వాక్ = విద్యులకు-ఈశం = దొరయ్య, సర్వస్య =
ఎల్లలోకములకు, ధాతారం = స్రష్టయు, (నగు బ్రహ్మను), అర్ధ్యాభిః=అర్ధయుక్తము
లయిన, వాగ్నిః = పలుకులతో, ఉపతసిరే = సుతించిరి.

తా.—ఇట్లు ప్రత్యక్షముకాఁగానే వాక్పతిని సర్వలోక స్రష్టను చతుర్ముఖుని
ఆ బ్రహ్మను దేవత లందఱును (ఓక్తుమృడి) అర్ధవంతములయిన వాక్కులతో ఇట్లు స్తోత్ర
ము చేసిరి.

తా.—అథే తి.—ఆ ధావిర్భావానస్తరం, సర్వే తే దేవాః, సర్వతః సమ
స్తతో ముఖాని యస్య తం సర్వతోముఖమ్ - చతుర్ముఖ మిత్యర్థః, వాచాం విద్యా
నా-మీశం, సర్వస్య జగతో, ధాతారం స్రష్టారం బ్రహ్మణం, ప్రణిపత్యనమస్కృత్య
అర్థా దనపేతాభి ర్ధ్యాభిః - అర్ధయుక్తాభి రిత్యర్థ * 'ధర్మపథ్యర్థస్యాయా దన

‘వేతే’ ఇతి యత్ప్రకృత్యయః, వాగ్వి, దుపతస్థితే - తుష్టువు, రి త్యర్థః, * ‘ఉపా ద్దేవ భూజా సంగతికరణ మిత్రకరణ పథి ప్వితి వక్తవ్యమ్’ ఇ త్యాత్మ సేవదమ్,
వ్యాదశభిః శ్లోకైః స్తువంతి.

నమ స్త్రిమూర్తయే తుభ్యం ప్రాక్ సృష్టేః కేవలాత్తనే

గుణత్రయవిభాగాయ | పశ్చాద్దేవ ముపేయుషే.

4

టీక.—(హేభగవత్ = ఓభగవంతుడా), సృష్టేః = సృష్టికి, ప్రాక్ = పూర్వము, కే...నే - కేవల = ఒక్కటియయగు - ఆత్మనే = స్వరూపముగలవాఁడవును (రెండవది లేనివాఁడవును), పశ్చాత్ = తర్వాత (సృష్టికిం గడంగినకమయమందు), గు...య - గుణ = (సత్త్వరజస్తమః) గుణములయొక్క - త్రయ = మూడు అనెడు - విభాగాయ = భేదకారణముకలవాఁడవై, భేదమ్ = (సప్తత్వము లోనగు) నుపాధిని, ఉపేయుషే = పొందినవాఁడవును, త్రిమూర్తయే = బ్రహ్మ విష్ణు శివాత్మకమయిన మూడు రూపములు కలవాఁడవును, (అగు), తుభ్యం = నీకు, నమః = ప్రణామము.

తా.—ఓభగవంతుడా, సృష్టికి ముందు ఒక్కఁడవే ఉండి, యనంతరము రజస్సత్త్వతమస్సు లనెడు మూడు గుణములమూలముగా సృష్టినితీసంహారములకై భేదములు పొంది బ్రహ్మ విష్ణురుద్రరూపముల మూడుమూర్తులై యున్న నీకుమ్రొక్కు.

వ్యా.—నమ ఇతి — హే భగవ న్ని త్యధ్యాహార వ్యాఖ్యేయమ్ - సృష్టేః ప్రాక్ * ‘అన్యార్థాత్ -’ ఇత్యాదినాఽఞ్చాత్తరపదయోగే పఞ్చమీ, కేవలాత్తన ఏకరూపాయ - వి. ‘ఆత్మా వా ఇద మేక ఏ వాగ్ర ఆసీత్’ ఇతి శ్రుతేః - ని. ‘నిర్ణితే కేవల మితి త్రిలింగం తేవకకృత్స్నయోః’ ఇ త్యమరః, పశ్చాత్ సృష్టిప్రవృత్తికారే, విభజ్యతేననేతి విభాగః - గుణానాం సత్త్వాదీనాం - త్రయ మేవ విభాగో యగ్య తస్మై - ని. ‘గుణాః సత్త్వం రజస్తమః’ ఇ త్యమరః, భేద ముపాధిమ్ - సప్తవత్త్వాదిక మి త్యర్థః, ఉపేయుషే ప్రాప్తవతే * ‘ఉపేయివా ననాక్వా ననూచానశ్చ’ ఇతినిపాతః, ఆత ఏవ, త్రిమూర్తయే బ్రహ్మ విష్ణు రుద్ర రూపిణే, తుభ్యం నమః * ‘నమః స్వస్తి’ ఇత్యాదినా చతుర్థీ - ఉక్తం చ -

‘నమో రజోజుషే సృష్టే, స్థితౌ సత్త్వమయాయ చ,

తమోరూపాయ సంహారే త్రిరూపాయ స్వయంభువే.’ ఇతి.

య దమోఘ మపా మస్త రుప్తం బీజ మజ త్వయా,

ఆత శ్చరాచరం విశ్వం ప్రభవ స్తస్య గీయనే.

5

టీక:—అజ=పుట్టువులేనివాడూ, అపామ్ = నీళ్లయొక్క, అన్తః = లోపల, త్వయా=నీచేత, అమోఘం = వ్యర్థముకాని, యతో బీజమ్ = ఏ విత్తనము, ఉత్తం = నాటించడినదో, అతః=అబీజమునుండి, చ...రం=చరం=జంగమమును (చరించునదియు)- అచరం=స్థావరమును (చరింపనిదియు), అగు, విశ్వం=ప్రపంచము, (ఉత్పన్నమ్ = పుట్టినది), తస్య=అవిశ్వమునకు, ప్రభవః=జన్మ కారణముగా, గీయసే = కొనియాడఁ బడుచున్నావు.

తా.—పుట్టుకలేని యోభగవంతుడూ, నీళ్లలోపల నీవు రిత్తకానిదైన యే విత్తనమును నాటితివో, దానినుండి స్థావరజంగమాత్మక మయిన యీ ప్రపంచము పుట్టినది. కావున నిన్ను ఈ ప్రపంచముయొక్క జన్మకారణ మని కొనియాడుదురు.

వ్యా:—య దితి.—న జాయత ఇ త్యజః—హే అజ, అపాం జలనా, మన్త స్త్వయా య, దమోఘ మవన్త్యం, బీజం వీర్య, ముత్తం నిక్షిప్తమ్ - ‘ముక్తమ్’ ఇతి పాశే విసృప్త మిత్త్యర్థః-ని. ‘కుక్రం తేజోరేతసీ చ బీజ వీ ర్యేన్ద్రియాణి చ’ ఇ త్యమరః, అత స్తే బీజా, చ్చురాచరం స్థావర జజ్ఞమాత్మకమ్ * సమాహారే ద్వైకవద్భావః, విశ్వం జగత్, ఉత్పన్న మితి శేషః, తస్య విశ్వస్య, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం, గీయసే—అద శ్చురాచరం విశ్వం ప్రసవ స్తస్య గీయతే’ ఇతి పాశే—అద ఇదం-చరాచరం విశ్వం—తస్య బీజస్య-ప్రసవో గీయతే - లోకై రితి శేషః, అత్ర మనుః - ‘అప ఏవ సస రాదా తాసు బీజ మవాసృజత్,

త ద్దే మభవత్ హైమం సహస్రాంకుసమప్రభమ్.’ ఇతి.

తిస్సభి స్త్వ మవస్థాభి ర్మహిమాన ముదీరయత్

ప్రళయస్థితిసర్గాణా మేకః కారణతాం గతః.

6

టీక:—ఏకః = (సృష్టికి ముందు) ఒక్కండవయై యున్న, త్వం=నీవు, త్రిస్సభిః అవస్థాభిః = మూడు దశలచేత, మహిమానమ్=(నీ) ప్రభావమును, ఉదీరయత్ = ప్రకటించుచు, ప్ర...ణాం - ప్రళయ - నాశమునకును - స్థితి = రక్షణమునకును - సర్గాణాం = సృష్టికిని, కారణతాం = హేతుత్వమును, గతః = పొందినవాడవు.

తా.—సృష్టికి ముందు ఒక్కండవయై యున్న నీవు రజ స్సత్త్వ తమోమయము లగు బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరరూపముల మూడుదశలచేత నీ ప్రభావమును ప్రకటించి సృష్టి స్థితి సంహారములకు మూటికిని కారణభూతుండ వై యున్నావు.

వ్యా:—తిస్సభి రితి.—ఏకః సృష్టేః ప్రాక్కేవల, స్త్వం, తిస్సభి రవస్థాభి స్త్రైగుణ్యమయాభి ర్హరిహర బ్రహ్మస్వరూపాభి, ర్మహిమానం నిజశక్తి, ముదీరయత్కవిజ్ఞ

మృయకా, ప్రలయసిద్ధిసర్గాణా మస్తస్థిత్యత్వ తీనాం, కారణతాంగతః; ఇదంపశ్యా
ద్భేద ముపేయమే' ఇ త్యస్య వివరణ, మతో వ గతార్థత్వవోచః.

భూతసృష్టికర్తృత్వ ముక్త్వా మిథునసృష్టిర్థం మూర్తిమతో బ్రహ్మణో భేద మాహ.

స్త్రీపుంసా వాత్త భాగౌ తే భిన్నమూర్తేః సిస్పృతయా,

ప్రసూతిభాజః సర్గస్య తా వేవ పితరా స్పృతౌ.

7

టీక.—స్త్రీపుంసా=స్త్రీపురుషులు, సిస్పృతయా = సృజించు నిచ్చుచేత, భిన్న
మూర్తేః—భిన్న=రెండుగాఁ జేయఁబడిన-మూర్తేః=స్వరూపము గలవాఁడవయిన, తే=
నీయొక్క, ఆ...గౌ—ఆత్మ=దేహముయొక్క - భాగౌ=పాళ్లు; తా ఏవ=ఆపాళ్లే,
ప్ర...జః—ప్రసూతి=ఉత్పత్తిని-భాజః=పొందియున్న, సర్గస్య=సృష్టికి, పితరా=తల్లి
దండ్రులుగా, స్పృతౌ = చెప్పఁబడినవి.

తా.—మిథునసృష్టినిమిత్తము రెండుగా చీలిన నీదేహముయొక్క భాగములే
స్త్రీపురుషులు; ఆ రెండుభాగములనే పుట్టుక నొందుజంతువులకు తల్లిదండ్రులని పెద్దలు
వ్యవహరింతురు.

వాఙ్.—స్త్రీపుంసా వితి.—స్త్రీ చ పుమాం శ్చ స్త్రీపుంసా * 'అచతుర -'
ఇత్యాదినాఽచప్రత్యయాస్తో నిపాతః, సిస్పృతయా స్రష్టృ మిచ్చయా, భిన్నమూర్తే ర్ద్వి
ధాకృతవిగ్రహస్య, తే త, వాత్తనో దేహస్య-భాగా వాత్త భాగా - ని. 'ఆత్మా జీవే
భృతా దేహీ స్వభావే పరమాత్మని' ఇతి విశ్వః, తా వేవ భాగౌ, ప్రసూతిభాజఉత్పత్తి
భాజః, సృజ్యత ఇతి సర్గ - స్రస్య-నిజసృష్టే రిత్వర్థః, మాతా చ పితా చ పితరా*
'పితా మాత్రా' ఇ త్యేకకేషః, స్పృతౌ - పృథ్ వై రితి కేషః, ఆత్ర మనుః-

'ద్విధా కృత్వాఽఽత్తనో దేహ మర్థేన పురుషోఽభవత్,

అర్థేన నారీ తస్యాం స విరాజ మసృజత్ ప్రభుః.' ఇతి.

స్వకాలపరిమాణేన వ్యస్తరాత్రినివస్య తే

యా తు స్వప్నావబోధౌ తా భూతానాం ప్రళయోదయా. 8

టీక.—స్వ...న—స్వ = నీయొక్క-కాల = కాలముయొక్క-పరిమాణేన =
కొలత ప్రకారము, వ్య...స్య—వ్యక్త = విభజింపఁబడిన-రాత్రినివస్య=రేయును పవ
లును గలయట్టి, తే=నీకు; యా తు=ఏవి, స్వ...ధౌ—స్వప్న=నిద్రయు-అవబోధౌ=
మెలఁకువయునో, తా ఏవ = అవియే, భూతానాం = సృజింపఁబడినవానికి, ప్ర...
యా—ప్రళయ=సంహారమును - ఉదయా = సృష్టియును, (అయియున్నవి.)

తా.—నీవు నీకాలపరిమాణము ప్రకారము నీకు రాత్రిని పగటిని ఏర్పఱుచుకొని యున్నావు. అందు నీవు నిద్రించుకాల మయినరాత్రి భూతములకు ప్రళయముగాను, నీ మెలఁకువకాలమయిన పగలు భూతములకు సృష్టిగాను ఉన్నవి.

వ్యా.—స్వకా లేతి.—స్వకాలస్య - పరిమాణేన 'చతుర్ముగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే' ఇ త్యుక్తరూపేణ, వ్యస్తం విభక్తం - రాత్రినివం రాత్ర్యహని-యస్య తస్య, * యద్యపి 'అచతుర-' అదినూత్తేణ రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రినివ మితి సప్తమ్యర్థే వృత్తౌ ద్వద్వయ ఇ త్యుక్తం - తథాఽపి 'దోషమస్య మహాః' 'దివా మన్యా రాత్రిః' ఇ త్యాభాకర్తవ ద త్రాపీ ప్రాతిపదికార్థవృత్తిత్వం కథంచిత్ ప్రయోగబలా దాశ్రయణీయమ్, తే తవ, యా తు స్వప్నావబోధా తా వేవ భూతానాం, ప్రలయోదయా సంహారసృష్టి, య దాహుః -

‘యదా స దేవో జాగర్తి త దైవ చేష్ట తే జగత్.’

యదా స్వపితి శాస్తాత్తా తదా సర్వం ప్రళయతే.’ ఇతి,
ఏత చ్చ దైవదినసృష్టిప్రలయాభిప్రాయకం - మహాప్రలయస్య బ్రహ్మణో వర్షశతాస్తే భావిత్వాత్.

జగద్యోని రయోని స్త్వం, జగదన్తో నిరస్తకః,

జగదాది రనాది స్త్వం, జగదీశో నిరీశ్వరః.

9

టీక.—(‘హే భగవన్ = ఓభగవంతుడా), త్వం=నీవు. జ...నిః—జగత్ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణమవు, (స్వయము), అయోనిః = కారణములేని వాడవు, (త్వం), జగత్ = లోకముయొక్క-అస్తః = సంహారకుడవు, (స్వయము), నిరస్తకః=సంహారకుడు లేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు-అదిః = ముందున్న వాడవు, (స్వయము), అనాదిః = అదిలేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు - ఈశః = దొరవు, (స్వయము), నిరీశ్వరః = దొరలేనివాడవు.

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవు ప్రపంచమునకు కారణభూతుడవు, నీకు కారణము లేదు, నీవు లోకములను సంహరించువాడవు, నిన్ను సంహరించువాడు లేడు, నీవు లోకసృష్టికి పూర్వ మున్నవాడవు, నీకు పూర్వ మెవ్వఁడును లేడు, నీవు జగత్తులకు ప్రభువవు, నీకు ప్రభువెవ్వఁడును లేడు.

వ్యా.—జగ దితి.—హే భగవన్, త్వం, జగద్యోని ర్జగత్కారణం, స్వయ మయోని రనాదిత్వా దకారణక స్త్వమ్, అస్తయతీ త్యస్తః * పచాద్యచ్ - జగతో ౭న్తో జగత్సంహర్తా, స్వయం, నిరస్తకో నిత్యత్వా దస్తరహితః, త్వం, జగతా మాది ర్జగ

దామః - సృష్టేః ప్రాగపి సన్ని త్యర్థః, అత ఏవ త్వ, మనాది రాదిరహితః, త్వం, జగతా - మిహో నియంతా, స్వయం, నిరీశ్వరః - ఆనియమ్య ఇత్యర్థః - వి. 'యతో' వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాది శ్రుతి రే వాత్ర ప్రమాణమ్.

* అత్రామోని రిత్యాదౌ సత్తత్పురుషశ్రయణే విరోధః - బహువ్రీహిణా తు తత్పరిహర ఇతి విరోధాభాసాలంకారః, యథాహుః - 'విరోధాభాసత్వే విరోధః' ఇతి.

తవ తు న ప్రపంచస్యేవ జన్మతిగోధాజ్ఞానేషు పరాపేక్షే త్యాహ. —

ఆత్మన మాత్మనా వేత్సి, సృజ స్వాత్మన మాత్మనా,

ఆత్మనా కృతినా చ త్వ, మాత్మ న్వేవ ప్రళీయసే.

10

టీక. — (హే భగవత్), త్వమ్, ఆత్మనమ్ = నిన్ను, ఆత్మనా = నిచేతనే, వేత్సి = ఎఱుంగుదువు, ఆత్మనమ్, ఆత్మనా, సృజసి = నిర్మింతువు, కృతినా = సమర్పణవయన, ఆత్మనా, ఆత్మన్వేవ = నీయందే, ప్రళీయసే = లయమొందెదవు.

తా. — ఓ భగవంతుడా, నిన్ను నీవు స్వయముగానే ఎఱుంగుదువు, నిన్ను నీయందే స్వయముగానే సృజించుకొందువు, నీవు నీయందే స్వయముగానే అడంగెదవు; ప్రపంచ మనకుం బోలె నీకు జ్ఞానస్పృహలయములవిషయమై ఒకరి యపేక్ష లేదు.

వా. — ఆత్మన మితి. — హే భగవత్, త్వ, మాత్మనం లోకానుగ్రహార్థం బ్రహ్మ రూపేణోత్పిపాదయపితం స్వస్వరూప, మాత్మనైవ, వేత్సి జానాసి - సర్వాపి క్రియా కర్తవ్యా ర్థజ్ఞానపూర్వికేతి భావః, తథాఽఽత్మన మాత్మనైవ-ఆత్మన్వేవే త్య త్రాపి సంబధ్యతే - స్వస్తి స్నేవ సృజసి - అధిష్ఠాన మపి స్వయ మేవే త్యర్థః - వి. 'స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి శ్రుతే, కృతినా సమర్థేన-ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్మనా స్వేనై, వాత్మన్వేవ ప్రళీయసే స్వస్తి స్నేవ ప్రణీనో భవసి * లీయతే చైవాదికాత్ కర్తరి లట్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి వార్తకాత్ సర్వత్రాత్ నేతి తృతీయా; న హి తే ప్రపంచస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు పరాపేక్షేతి ఫలితార్థః.

ద్రవ స్సంఘాతకఠినః, స్థూలః సూక్ష్మో, లఘు ర్దురః,

వ్యక్తో వ్యక్తేతర, శ్వాసీ, ప్రాణామ్యం తే విభూతిషు.

11

టీక. — (ఓ భగవంతుడా నీవు), ద్రవం = రసాత్ కుడవు, సం...సః = సంఘాత - దట్టంపుంగూర్పుచేత - కఠినః = గట్టివాడవు, స్థూలః = లావయనవాడవు, సూక్ష్మః = ఇంద్రియములకు గోచరింపనివాడవు, లఘుః = తేలికవు, గురుః = బరువువు, వ్యక్తః =

కార్యరూపుడవు, వ్యక్తేతరశ్చ=వ్యక్తముకంటె వేఱగువాడవు ను - అనగా కారణ రూపుడవును గా, అనీ = ఉన్నావు, (ఇట్లు), విభూతిషు = విశ్వర్యములయందు, తే = నీకు, ప్రాకామ్యమ్ = యథేచ్ఛత్వము, (కలదు).

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవు నదీసముద్రాదులవలె రసస్వరూపుడవు, కొండలు లోనగువానివలె చిక్కనికూర్పుచేత కఠినుడవు, కన్నులకగపడు ఘటాదులవలె లావ యినవాడవు, పరమాణ్వాదులవలె ఇంద్రియగోచరుడవు, దూది లోనగువానివలె తేలిక యైనవాడవు, బంగారులోనగువానివలె బరువయినవాడవు, కార్యరూపుడవు, కారణరూపుడవును, ఇట్లు నీకు అణిమోదై శ్వశ్వర్యములు ఇచ్చానుసారముగా నున్నవి.

వ్యా.—ద్రవ ఇతి.—త్వ మి త్యనుషజ్యతే—హే భగవత్, త్వం, ద్రవః సరి త్సిముద్రాదివ ద్రసాత్ కోఽసి, సంఘాతేన నిబిడసంయోగేన-కఠినో మహీధరాదివత్, స్థూల ఇన్ద్రియగ్రహణయోగ్యో ఘటాదివత్, నూత్నోఽతీన్ద్రియః పరమాణ్వాదివత్, లఘు రుత్పతనయోగ్య స్థూలాదివత్, గురు ర్లేమాద్రీవ దచలనీయః, వ్యక్తః కార్యరూ పోఽసి, వ్యక్తేతరః కారణారూప శ్చాసి; ఏవం విభూతిష్యణిమాదిషు, లే తవ, ప్రకా మస్య భావః ప్రాకామ్యం యథాకామత్వమ్.

ఉద్ఘాతః ప్రణవో యాసాం, న్యాయై స్త్రిభి రుదీరణమ్,

కర్తృ యజ్ఞః, ఫలం స్వర్గ, స్తాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్. 12

టీక.—ఓభగవానుడా, యాసాంగిరాం=ఏ వాక్కులకు, ప్రణవః=ఓంకారము, ఉద్ఘాతః=ఆరంభమో, త్రిభిః న్యాయైః=మూడు స్వరములతో, ఉదీరణం = ఉచ్చారణమో, కర్తృ=పని, యజ్ఞః = జన్మమో, ఫలం=ప్రయోజనము, స్వర్గః = స్వర్గమో, తాసాం (గిరాం) = ఆవాక్కులకు, త్వం=నీవు, ప్రభవః=కారణమవు.

తా.—ఏవాక్కులకు ఆరంభము ఓంకారమో, ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితము లనెడు మూడుస్వరములతో ఉచ్చారణమో, పని యజ్ఞమో, ఫలము స్వర్గమో, ఆవేద వాక్కులకు నీవే కారణమవు.

వ్యా.—ఉద్ఘాత ఇతి.—హే భగవత్, యాసాం, గిరాం వాచా, ముద్ఘాత ఉప క్రమః, ప్రణవ ఓంకారాత్తకః - ని. 'ఓంకారప్రణవో సహ' ఇతి - 'స్యా దభ్యా దాన ముద్ఘాత ఆరంభః' ఇతి చామరః - ఇద ముపసంహార స్యా ప్యుపలక్షణమ్ -

వి. 'బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యా దాదా వస్తే చ సర్వతః ;

దహ త్యేనః కృతం పూర్వం పరస్తా చ్చ విశేషతః.' -

ఇతి నిరుక్తపరిశిష్టయో ర్వాస్కైః, నీయంత ఏభి రర్థవిశేష ఇతి న్యాయః స్వరః - ఉక్తం చ-వి. 'స్వరవిశేష దర్థప్రతిపత్తిః'-యథేన్ద్రికత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్

ఇతి - యాసాం గిరాం - త్రిభి ర్నామై రుపాత్తానువాత్సర్గితైః స్వర్గైః, రవీరణ ముచ్చారణమ్, యాసాం, కర్మ ప్రతిపాద్య మి త్యర్థః, యజ్ఞో జ్యోతిష్టామాదిః - న తు చైత్యవద్దనాది రితి భావః, ఫలం స్వర్గః - కర్మద్వా రితి తేషాః - కర్మస్వర్గా బ్రహ్మప వర్గయౌ ర పుష్పలక్షణే, త్వం, తాసాం గిరామ్-వేదానా మి త్యర్థః, ప్రభవ త్యస్తాదితి ప్రభవః కారణమ్ - ప్రణేతా స్తతా వా మతథేదేన,

సాంఖ్యమతేన స్తుత నిః—

త్వా మామనన్తి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీ,

తద్దశిణ ముదాసీనం త్వా మేవ పురుషం విదుః.

13

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), త్వం = నిన్ను, పు...నీ—పురుష = ఆత్మ యొక్క - ఆర్థ = ప్రయోజనమునకై - ప్రవర్తినీ = ప్రవర్తిల్లుచున్నది, ప్రకృతిం = మూల కారణముగా, ఆమనన్తి = చెప్పుదురు, త్వామేవ = నిన్నే, త...నం—తత్ = ఆ ప్ర కృతిని - దర్శనం = చూచుచుండెడి, ఉదాసీనం = కూటస్థమయిన, పురుషం = ఆత్మ నుగా, విదుః = తలంతురు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవే సత్త్వ రజస్తమో గుణాత్మి కయై పురుషునికి భోగ మోక్షములు సమకూర్చుటకు ప్రవర్తిల్లుచుండు ప్రకృతివని చెప్పుదురు, నీవే ఆ ప్ర కృతిని సాక్షివలె నుదాసీనుడై చూచుచుండు నాత్మ వనియును భావింతురు.

వా్యా.—త్వా మితి.—హే భగవన్ - త్వం పురుష స్వాత్మో భోగాపవర్గ రూప - స్తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తినీ - తాం, ప్రకృతిం త్రైగుణ్యాత్మకం మూలకారణమ్ - ని. 'ప్రకృతిః పంచభూతేషు ప్రధానే మూలకారణే' ఇతి యాదవః, ఆమనన్తి కథయన్తి * 'మౌ అభ్యాసే' ఇతి ధాతోర్లట * 'పాశ్రుద్వా స్థామా' ఇత్యాదినా మనాదేశః - ప్రకృతిపురుషభేదా గ్రహణాత్ ప్రకృతిపురుష భేదవ్యవదేశః, త్వా మేవ, తాం ప్రకృతిం సాక్షిత్వేన పశ్యతీతి తద్దర్శన, ముదాసీనం కూటస్థం, పురు షం, విదు ర్విదన్తి * 'విదో లటో వా' ఇతి ఝైర్జనాదేశః - వి. 'అజా మేకాం లోహిత కుక్లకృష్ణమ్' ఇతి శ్రితి రత్ర ప్రమాణమ్.

త్వం పితౄణా మపి పితా, దేవానా మపి దేవతా,

పరతోఽపి పర ఇహస్మి, విధాతా వేదసా మపి.

14

టీక.—(ఓ భగవానుడా), పితౄణామ్ అపి = పితృదేవతలకు కూడ, త్వం = నీవు, పితా = పితృదేవతవు, దేవానామ్ అపి = వేల్పులకు సయితము, దేవతా = వేల్పువు,

పరతః అపి = పైవానికంటే, పర శ్చ = పైవాడవును, అసి = అగుదువు, వేధసామ్ అపి = ప్రజాపతులకు సయితము, విధాతా = ప్రప్తవు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవు అగ్ని ష్వాత్వాది పితృదేవతలకు సయితము తర్పణీయుడవు, ఇంద్రాదిదేవతలకు సయితము యజనీయుడవు, పయివానికెల్లను పయి వాడవు, దక్షాది సృష్టికర్తలను సయితము సృజించినవాడవు.

వాగ్మి.—త్వ మితి.—హేభగవత్, త్వం, పితౄణా మగ్ని ష్వాత్వాదీనా మపి, సితా తేషా మపి తర్పణీయ ఇ త్యర్థః, దేవానా మింద్రాదీనా, మపి దేవతా తేషా మపి యజనీయ ఇ త్యర్థః, పరతోఽపి పర శ్చాఽసి సగోష్టతరోఽసీ త్యర్థః,

‘ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా, అర్థేభ్య శ్చ పరం మనః,

మనస శ్చ పరా బుద్ధి, ద్బుద్ధే రాత్తా మహం స్తతః,

మహతః పర మవ్యక్త, మవ్యక్తాత్ పురుషః పరః,

పురుషా న్నపరం కిచ్ఛిత్, సా కాష్టా సా పరాగతిః’

ఇతి సగోష్టతరత్వాభిధానాత్, వేధసాం దక్షాదీనా, మపి, విధాతా ప్రప్తాఽసి.

త్వ మేవ హవ్యం హోతా చ, భోజ్యం భోక్తా చ, శాశ్వతః,

వేద్యం చ వేదితా చాసి, ధ్యాతా ధేయం చ యత్ పరమ్. 15

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), శాశ్వతః = సదా ఉండువాడవయిన, త్వమేవ = నీవే, హవ్యం = ఆహుతివి, హోతాచ = వేల్పువాడవు ను, భోజ్యం = ఆహారమవు, భోక్తా చ = భుజించువాడవును, వేద్యం = ఎఱుంగనగు వస్తువవు, వేదితా చ = ఎఱుంగువాడవు ను, అసి = అగుదువు, యత్ పరం ధేయం = ఏ యుత్కృష్టమయిన వస్తువును ధ్యానింప వలయునో ఆ వస్తువవు, ధ్యాతా చ = ధ్యానించువాడవును.

తా.—ఓ భగవంతుడా, సదా ఉండునట్టి నీవే, ఆహుతివియు వేల్పువాడవును, అన్నమవును భోక్తవును, ఎఱుంగనగు వస్తువవు ఎఱుంగువాడవును, అన్నిటి కంటెను పయి దగు ధేయమవును ధ్యాతవును.

వాగ్మి.—త్వ మే వేది.—శశ్వ త్స్థిదః * తైషికోఽన్ద్రిత్యయః - య ద్యపి * ‘కాలా ట్టఘ్’ ఇతి ర ఇపవాదః—ఆత ఏవ నూత్ర కార స్యాపి ప్రయోగః* ‘యేషాం చ విరోధః శాశ్వతీకః, ఇతి - తథాఽపి ప్రయోగవశాత్ సాధు రితి వామన ఇతి శాశ్వతః ప్రయుక్తః—శాశ్వత స్త్వ మేవ, హూయత ఇతి హవ్యం హవి రాజ్యాదికమ్, జుహో తీతి హోతా యజమాన శ్చాసి, భోజ్య మభ్యవహర్య మన్నమ్ * ‘భోజ్యం భక్ష్య’ ఇతి నిపాతనాత్ కుత్వాభావః, భోక్తాఽన్నాద శ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కా

త్యం వస్తు, వేదితా సాక్షాత్కారా చాసి, ధ్యాతా స్తర్తా చ, య త్వరం వస్తు క్షేయం త చ్ఛాసి, సాక్షాత్కారసాధనధూత ప్రత్యయవిశేష ప్రవాహో ధ్యానమ్.

ఇతి తేభ్యః స్తుతీః శ్రుత్వా యథాథాక్ హృదయజ్ఞమా,
ప్రసాదాభిముఖో వేధాః ప్రత్యువాచ దివోకసః.

16

టీక.—వేధాః=బ్రహ్మ, ఇతి=ఇట్లు, తేభ్యః = ఆపేల్చులవలన, యథాథాక్= సత్యములును, (అందువలననే), హృదయజ్ఞమా=మనోహరములును, (అగు), స్తుతీః = స్తోత్రములను, శ్రుత్వా=విని, ప్ర...ఖః—ప్రసాద=ఆనుగ్రహమునకు - అభిముఖః= పూనుకొన్నవాఁ డయి, దివోకసః=పేల్చులకు, ప్రత్యువాచ=ఉత్తరము పలికెను.

తా.—ఈతీరున దేవతలు సత్యములును మనోహరములును అయిన స్తోత్రములు చేయఁగా విని బ్రహ్మదేవుఁడు కరుణాపరాయణుఁడై వారికి ఇట్లు ఉత్తరము పలికెను.

వ్యా.—ఇతీతి.—వేధా బ్రహ్మేతి, తేభ్యో దేవేభ్యః*‘ఆఖ్యా తోపయోగే’ ఇ త్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమీ, యథాథాక్ సత్యా, ఆత ఏవ హృదయం గచ్ఛ స్తీతి హృదయజ్ఞమా మనోహరాః * ఖచ్చికరణే ‘గమేః సు ప్పుపసంఖ్యానమ్’ ఇతి ఖచ్చిత్యయః * ‘అరుద్వికవదజస్తస్య మమ్’ ఇతి ముమాగమః, స్తుతీః స్తోత్రాణి, శ్రుత్వా, ప్రసాదాభిముఖోఽనుగ్రహప్రవణః సక, దివోకసా దేవాక్ ప్రత్యువాచ.

పురాణస్య కవే స్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా

ప్రవృత్తి రాసీ చ్ఛబ్దానాం చరితార్థా చతుష్టయీ.

17

టీక.—కవి చెప్పచున్నాఁడు.—చతుష్టయీ = నాలుగు విధములదైన, శబ్దానాం ప్రవృత్తిః=మాటలయొక్క వ్యాపారము, పురాణస్య కవేః = పురాతన కవియయిన, తస్య = ఆ బ్రహ్మయొక్క, చ...తా—చతుః = నాలుగు - ముఖ = నోరులతో - సమీరితా = ఉచ్చరింపఁబడినదై, చరితార్థా = సార్థకమయినది, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా.—జాతి ద్రవ్య గుణ క్రియా భేదములచేతను పరా పశ్యన్తీ మధ్యమా వైఖరీ స్వరూపములచేతను నాలుగువిధముల వ ర్తిల్లుభావ పురాతనవాక్కు లగువేదములకు కవయైన యా బ్రహ్మయొక్క నాలుగుమోములచే నుచ్చరింపఁబడినదై సార్థకత్వమును పొందెను.

వ్యా.—అథ కవి రాహ-పురాణ స్వేతి.—ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిభేదేన చత్వా రోఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయీ చతుర్విధా * ‘సంఖ్యాయా అవయవే తయవ్’ ఇతి తయవ్ * ‘టిడ్ధాద్ధ్యాయనన్’- ఇత్యాదినా జీవ, శబ్దానాం ప్రవృత్తి రై వైఖరీ ప్రముఖా వాగ్వృత్తిః-ఉక్తం చ -

‘వైఖరీ శబ్దనిష్పత్తి ర్నధ్యమా శ్రుతిగోచరా,

ద్యోతితార్థా చ పశ్యంతి, నూత్నా వా గనపాయసి.’ ఇతి,

పురాణస్య పురాతనస్య *పుషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, క పేః కవయితు, స్తస్య బ్రహ్మణ, శ్చతుర్భి ర్నైః సమీతా సతీ * ‘తద్దితాథక - ’ ఇత్యాది నోత్తరపదసమూహః - సమాహారే చతుర్భి ణీతి స్యాత్, చరితార్థా ల్లస్యర్థాల్ల సీత్ - చతుర్భుభోచ్చారణా చ్చాతుర్విధ్యం సఫల మాసీ ది త్యర్థః.

స్వాగతం స్వా నధీకారాః ప్రభావై రవలమృత్య వః

యుగప ద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః. 18

టీక.—భగవద్వాక్యము:—ప్రా...మాః - ప్రాజ్య = మిక్కుటమయిన - విక్రమాః = పరాక్రమముగల యోదేవతలారా, స్వాక్ = మీవయిన, అధీకారాః = నియోగములను, ప్రభావైః = సామర్థ్యములచేత, అవలమృత్య = వహించియు, యుగపత్ = ఒక్కొక్కటిగా, ప్రాప్తేభ్యః = వచ్చినట్టివారికి, యు...భ్యః—యుగ = కాణ్డి వంటి - బాహుభ్యః = భుజములుగలవారికి, వః = మీకు, స్వాగతమ్ = మంచిరాకయా?

తా.—పరాక్రమాధికుల రగు నోవేల్పులారా, మీమీ యధికారములను సామర్థ్యములచే నెఱవేర్చుచుండియు, ఒక్కొక్కటి నిచ్చుటి కేలేంచిన యాజానుబాహువులకు మీకు కుశలమా ?

వా. — స్వాగత మితి. — హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభుతపరాక్రమా దేవాః - ని. ‘ప్రాజ్యం భూరి ప్రభుతం చ’ ఇతి యాదవః, స్వాక్ స్వకీయా, నధీకారాన్నియోగాక్ * ‘ఉపసర్గస్య ఘశి-’ ఇతి వా దీర్ఘః * ప్రభావైః సామర్థ్యైః, రవల మృత్యస్థాయ-యథాధికారం స్థిత్యాల్ల త్యర్థః, యుగప త్సమకాలం, ప్రాప్తేభ్యః యుగపత్యాప్తిప్రాప్త్య మహత్కార్య మనుమీయత ఇతి భావః, యుగబాహుభ్యః దీర్ఘబాహుభ్య ఇ త్యర్థః - ఆజానుబాహుత్వం భాగ్యలక్షణమ్, వో యుష్మభ్యమ్ * ‘బహువచనస్య వస్స సా’ ఇతి వసాదేశః * కర్తృణా య మభిప్రేతి-’ ఇత్యిత్ర కర్తృపదేన క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వమ్, స్వాగతం శోభమాన మాగమనమ్, కాకు ర త్రానుసంధేయా.

కి మిదం ద్యుతి మాత్రీయాం న చిద్రతి యథాపురా

హిమగ్నిష్టప్ర కాశాని జ్యోతీం పీవ ముఖాని వః ? 19

టీక.—(హే వత్సాః = ఓ బిడ్డలారా), హి...ని—హిమ = మంచుచేత-కిష్ట = మసలుపడిన - ప్రకాశాని = తేజముకలవైన, జ్యోతీంపిఇవ = నక్షత్రములవలె, వః =

మీయొక్క, ముఖాని ముఖములు, పురాయథా=మునుపటివలె, ఆత్మీయాం ద్యుతిం= తమతమ కాంతిని, న చిభ్రతి = తాల్చును, ఇదం కిమ్ = ఇది యేమి.

తా.—ఓపిడ్డలారా, మంచుచే మనుపటివలె నక్షత్రములుంబోలె, మీమొగములు తమతమ తేజమును మనుపటివలె దాల్చుక యున్నవి, ఇది యేమి?

వ్యా.—కి మితి.—‘వత్సాః’ ఇ ర్యుత్తర శ్లోకీయం సంబోధన మ త్రా ప్యను పఞ్చనీయమ్, హే వత్సాః పుత్రకాః, హిమేన నీహరే—శిష్టప్రకాశాని మందప్రభాణి, జ్యోతింపి నక్షత్రాణీన - ని. ‘దీప్తితారాహుతాశేషు జ్యోతిః’ ఇతి శాశ్వతః, వో యుష్మాకం, ముఖాని, పురాయథా పూర్వ మి, వాత్మీయాం ద్యుతిం, న చిభ్రతి, ఇదం కిమ్ కిం నిబన్ధన మి త్యర్థః, కి మిద మిత్యేనేన వాశ్యార్థః పరామృశ్యతే.

ఉక్త మేవ ప్రపఞ్చయతి సప్తభిః శ్లోకైః.—

ప్రశమా దచిహా మేత దనుద్గీతాసురాయుధం

వృత్రస్య హస్తః కులిశం కుణ్డితా శ్రీన లక్ష్మణేః 20

టీక.—అర్చిహం = తేజస్సులయొక్క, ప్రశమాత్=అణుటచేత, అనుద్గీర్ణ సురాయుధమ్ = చిత్రప్రభను వెలువరింపనిది, ఏతత్ = ఇది, వృత్రస్య హస్తః = వృత్రుని సంహరించిన యింద్రునియొక్క, కులిశం=వజ్రాయుధము, క...వ—కుణ్డిత= మొక్కవోయిన - అక్రి = మొనలు గలదియైంబోలె, లక్ష్మణే = అగపడుచున్నది.

తా.—ఏల యివుడు లేజ మెడలినచై ఇంద్రధనుస్సువంటి చిత్రకాంతులను వెలువరించుట మానినచై యింద్రుని యీవజ్రాయుధము, మొనలు మొక్కవోయెనో యను న ట్లున్నది ?

వ్యా.—ప్రశమా ఓతి.—అర్చిహం తేజసా, ప్రశమాన్నిర్వాణా, దనుద్గీర్ణ సురాయుధమ్ అనుదితచిత్రప్రభ మి త్యర్థః, ఏత, ద్వృత్రస్య హస్త రిన్ద్రస్య, కులిశం వజ్రస్, కుణ్డితా అక్రయో యస్య తత్ కుణ్డితాక్రి కుణ్డితశో టీవ, లక్ష్మణే దృశ్యతే.

కిం చాయ మరిదుర్వారః పాణౌ పాళః ప్రచేతసః

మస్త్రేణ హతవీర్యస్య ఫణినో దైన్య మాశ్రితః? 21

టీక.—కిం = ఏమి, అయం చ = ఇ దియు, అ...రః—అః=శత్రువులకు - దుర్వారః = ఎదుర్కొనరానిది, ప్రచేతసః = వరుణునియొక్క, పాణౌ = చేతయిం దలి, పాళః = త్రాడు, మస్త్రేణ = గారుడమంత్రముచేత, హ...స్య—హత = అణచబడిన - వీర్యస్య = శక్తిగలచైన, ఫణిః - పాముయొక్క, దైన్యం = డిల్లదనమును, అశ్రితః = వహించియున్నది.

తా.—ఏమి యిదియును శత్రువులకు తప్పించుకొన శక్త్యముకానిది వరుణునిచేతి యీపాశాయుధము గారుడమంత్రములచే శక్తియుడిగిన పామువలె డిల్లవోయియున్నది?

వ్యా.—కిం చేతి.—కిం చాయ, మరిదుర్వారో రిపుదుష్ప్రధర్మః, ప్రచేతసో వరుణస్య - ని. 'ప్రచేతా వరుణః పాశీ' ఇ త్యమర్షః, పాశౌ, పాశో రజ్జు రాయుధ విశేషః, మస్తేణ గారుడేన, హతపిర్యస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః, ఫణిః సర్పస్య, దైన్యం శోచ్యత్వ, మాత్రితః.

అత్ర ఫణినిష్ఠదైన్యస్య పాశేఽసంభవాద్ దైన్య మివ దైన్య మితికల్పనా దసం భవద్వస్తుసంబంధో నిదర్శనాలంకారః.

కుచేరశ్శ మనశ్శల్యం శంస తీవ పరాభవం

అపవిద్ధగదో బాహు ర్భగ్న శాఖ ఇవద్రుమః.

22

టీక.—అ...దః—అపవిద్ధ = పాఱవై వబడిన - గదః = గుడియగలది, (అం దువలననే), భ...ఖః—భగ్న = విఠిగిన - శాఖః = కొమ్మగలదైన, ద్రుమఇవ = చెట్టువలె నున్నట్టిది, బాహుః=భుజము, కుచేరస్య=కుచేరునియొక్క, మనః శల్యం = వృద్ధయములో బాణమువలెనున్న, పరాభవం = ఓటమిని, శంసతి ఇవ = చెప్పుచున్న టున్నది.

తా.—కుచేరునిబాహువు గదను దాల్చమిచే కొమ్మవిఠిగినచెట్టువలె నగపడుచు న్నది. అదియే, అతడు శత్రువుల కొడినదుఃఖమును బాణమువలె నతనివృద్ధయములో తగుల్కొని బాధించుచున్నట్టి దానిని, తెలియఁజేయుచున్నది.

వ్యా.—కుచేర స్తేతి.—అపవిద్ధా త్యక్తా-గదా యేన సోఽపవిద్ధ గదః, అత ఏవ, భగ్నశాఖో ద్రుమ ఇవ స్థితః, కుచేరస్య బాహు, ర్మనఃశల్యమ్ - దుఃఖహేతు త్వాక్ మనసః శల్యప్రాయ మి త్యర్థః, పరాభవమ్, శత్రుకృత మితి శేషః, శంస తీవ కథయ తీవ లక్షణయాఽనుమాపయ తీ త్యర్థః-బాహౌ ముఖ్యకథన స్యాసంభవాత్ - ఇవ శబ్దోఽప్యత ఏవ.

యమోఽపి విలిఖా భూమిం దడ్డే నాస్తమితత్విషా

కురుతేఽన్తి న్న మోఘేఽపి నిర్వాణాలాతలాభువమ్.

23

టీక.—అ...పా—అస్తం = నాశమును - ఇత = పొందిన - త్విషా = తేజ స్సుకలదైన, దడ్డేన = కఱ్ఱతో, యమః అపి = యముఁడును, భూమిం = నేలను, విలి ఖా=గీటుచు, అమోఘే అపి=వచ్చుగాని దైనను, అన్తిక్=దీనియందు (దండమునకు), ని...మ్—నిర్వాణ = ఆఱిపోయిన - అలాత = కొఱివియొక్క (భూమిని గీతడు పుల్లయొక్క) - లాభువమ్ = దైన్యమును, కురుతే = చేయుచున్నాడు.

తా.—యముఁడును మున్నెప్పడును వస్తుగానట్టి యీదండముతో ఇపుడు నేల గీలుచు తేజోహీనమయిన దీనికి అతినకొఱవియొక్క (భూమిని గీతెడు పుల్లయొక్క) దీనదళను కలిగించినాఁడు.

వ్యా.—యమ ఇతి.—అస్తం నాశ మితాః ప్రాప్తాః * అస్త మితి మకారాంత మవ్యయమ్-తస్య 'ద్వితీయా శ్చ తాతీతపతిత గ తాత్యస్త ప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమాసః - అస్త మితా స్త్విహో యస్య తేన నిష్టేజస్కేన, దణ్డేన, యమోఽపి భూమిం, విలిఖ, స్తమోఽపి ప్రాగితి భావః, అస్తి త దణ్డే, నిర్వాణాలాతస్య కాంతోల్లకస్య-అలాతం నామ భూలేఖనశలాకా తస్య - యల్లాఘం క్షుబ్ధం, తత్ కరుతే - ని. 'అలాత మల్లకం క్షేయమ్' ఇతి నాలాయధః * 'నిర్వాణోఽవాతే' ఇతి నిపాతనాన్నిష్ఠానత్వమ్. అత్రాపి లాఘవ మివ లాఘవ మితి కల్పనాన్నిదర్శనాలంకారః.

అమీచ కథ మాదిత్యాః ప్రతాపక్షతిశీతలాః

చిత్రన్యస్తా ఇవ గతాః ప్రకామలోకనీయతామ్? 24

టీక.—ప్ర...లాః—ప్రతాప = తేజస్సుయొక్క - క్షతి = నాశముచేత - శీతలాః = చల్లనయిన, అమీ ఆదిత్యా శ్చ = ఈసూర్యులును, కథం = ఏల, చి... ఇవ—చిత్ర = చిత్రరూపున - న్యస్తా ఇవ = వ్రాయబడినవారివలె, ప్ర...తామ్—ప్రకామ = చక్కగా - అలోకనీయతాం = చూడక తగ్గులగుటను, గతాః = పొందినారు.

తా.—ఏమి, యీపండ్రిండుగురు సూర్యులును, తేజము కోల్పోయి చల్లనై చిత్రరూపులలో యన చక్కగా చూచుటకు శక్త్య లయి యున్నారు ?

వ్యా.—అమీ ఇతి.—ప్రతాప క్షత్యా తేజసాం క్షయేణ - శీతలా, అమీ ఆదిత్యా శ్చ - ద్వాద శేతి శేషః, కథమ్ కేన హేతు నే త్యర్థః, చిత్రన్యస్తా శ్చిత్రలిఖితా ఇవ, ప్రకామ మత్యస్త - మాలోకనీయతాం దృశ్యతాం, గతాః ప్రాప్తాః.

పర్యాకులత్వా న్నరుతాం వేగభజ్ఞోఽనుమీయతే.

అమృషా మోఘసంరోధః ప్రతీపగమనా దివ. 25

టీక.—మరుతాం = వాయుపులయొక్క, పర్యాకులత్వాత్ = తడఁబాటువలన, వే...జ్ఞః—వేగ = వడియొక్క - భజ్ఞః = నాశము, అమృషామ్ = నీళ్లయొక్క, ప్ర...వ—ప్రతీప = వెనుకకు - గమనాత్ = తిరుగుటవలన, ఓ...ధః—ఓఘం = ప్రవాహమునకు - సంరోధః ఇవ = అడ్డపాటు వలె, అనుమీయతే = ఊహించబడుచున్నది.

తా.—నీళ్లు వెనుకకు మరలుటచేత వాని ప్రవాహమునకు అడ్డపాటు కలిగిన దని తెలియునట్లే, ఈ నలువదితో మిదివాయువులకును ఇప్పుడు కలిగిన యీ తడఁబాటుచేత, వీరివడికి భంగము కలిగిన దని తెలియుచున్నది.

వ్యా.—పర్యాకు లేతి.—మరుతాం వాయూనామ్ - సప్తసప్తానా మితి శేషః, పర్యాకులత్వాత్ స్థలితగతిత్వా ద్దతో ర్వేగస్య భజ్జో, ౭మృషాం జలానాం, ప్రతీప గమనాత్ ఉత్తానావరోహో దత్యర్థః, ఓఘస్య సంరోధః ప్రవాహప్రతిబంధ, ఇ వాను మియతే.

ఆవజ్జితజటామాలీవిలమ్బితశికోటయః

రుద్రాణా మపి మూఢానః త్తతహుంకారశంసినః.

26

టీక.—ఆ...యః—ఆవజ్జిత = (ఓటమి దుఃఖముచేత) వాలియున్న - జటా మాలీ = జడముడులయందు - విలమ్బిత = వ్రేలబడియున్న - శికోటయః = చంద్ర రేఖలుగలవై, రుద్రాణాం = రుద్రులయొక్క, మూఢానః అపి = శిరములు సయితము, త్త...నః—త్తత = నశించిన - హుంకార హుంకారమును - శంసినః = చెప్పుచున్నవి.

తా.—ఏమీ పదునొకండుగురు రుద్రులును, తలలు వ్రేలవై చికిరిసి, జటాజూట ములు వాల, అందలిచంద్రరేఖలు దిగజాటి వ్రేలుచుండ, హుంకారము మాని దీనులయి యున్నారు.

వ్యా.—ఆవజ్జిత లేతి.—ఆవజ్జితేషు పరిభవదుఃఖావనమ్రేషు - జటానాం మాలిషు జటాజూటేషు - విలమ్బిత్యః శంసిన్యః - శికోటయ శ్చంద్రరేఖా యేషాం తే తథోక్తాః, రుద్రాణా మపి - ఏకాదశానా మితి శేషః, మూఢానః, త్తతం హుంకారం శంసంతి తథోక్తాః-హుంకారత్వత్యనుమాపకా ఇ త్యర్థః, హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః.

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః

అపవాదై రి వోత్సర్గాణా కృతవ్యావృత్తయః పరైః ?

27

టీక.—ప్రథమం = పూర్వము, ల...ష్ఠాః—లబ్ధ = పొందఁబడిన - ప్రతిష్ఠాః = ఉనికికలవారు, యూయం=మీరు, బలవత్తరైః=ఎక్కువబలముగలవారగు, పరైః = శత్రువులచేత, లబ్ధప్రతిష్ఠా = పొందఁబడిన యవకాశము కలవైన, ఉత్సర్గాః = సామాన్య శాస్త్రములు, బలవత్తరైః = నిరవకాశములయిన, అపవాదైః ఇన=నిశేష శాస్త్రములచేతనుం బోలె, కృ...యః—కృత = చేయఁబడిన - వ్యావృత్తయః = ప్రతిష్ఠా

భంగముకలవారలు (విషయసంకోచరూపబాధ కలవి అని కాస్త పగ గుయిన యర్థము),
కిం = అయితరా యేమి ?

తా.—‘చంపఁగూడదు’ అనునిత్యాది సామాన్యకాస్త్రములను, ‘గోవును చంప
వలసినది’ అనునిత్యాది విశేషకాస్త్రములు (యజ్ఞాదివిషయములలో) నివారించినట్లు, అది
నుండి మీరు వహించియున్న మీయధికారములనుండి మిమ్ము ఇపుడు బలాధికు లయిన
శత్రువు లెవరేని తొలగించినారా ?

వ్యా.—లభేతి—ప్రథమం పూర్వం, లబ్ధప్రతిష్ఠా లబ్ధినిత్యః—లబ్ధావకాశం ఇ
త్యన్యత్ర, యూయం, బలవత్తరః పౌరుషాతిరేకాత్ ప్రబలత్వైః—నిరవకాశై రి త్యప
రత్ర, పరైః శత్రుభి, రత్సర్గాః సామాన్యకాస్త్రాణి ‘మాహింస్యాత్’ ఇ త్యేవమాదీని,
అపొద్వస్త ఏభి రి త్యపవాదైః ‘గామాలభేత్’ ఇ త్యాదిభి ర్విశేషకాస్త్రై రివ, కిం,
కృతవ్యాప్తత్యః కృతప్రతిష్ఠాభక్తాః - కృత విషయసంకోచరూపబాధా ఇ త్యన్వత్ర
‘విషయసంకోచ ఏవ బాధః’ ఇ త్యాచార్యాః - నిషేధకాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహా
రేణ లౌకికమాత్రే వ్యవస్థాపనా ద్విషయసంకోచ ఇ త్యల మతిగహనావగాహనేన.

త ద్భూత వత్సాః కి మితః ప్రార్థయధ్వం సమాగతాః;

మయి సృష్టి హింసా లోకానాం రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా. 28

టీక.—తత్ = కావున, వత్సాః = బిడ్డలారా, సమాగతాః = కలసికొనివచ్చి
నట్టి మీరు, ఇతః = ఇటునుండి (నావలన ననుట), కిం ప్రార్థయధ్వం = ఏమి వేడె
దదు; హి = ఏలనఁగా, మయి = నాయందు, లోకానాం = లోకములయొక్క,
సృష్టిః = నిర్మాణము, రక్షా = కాపు, యుష్టాసు = మీయందు, అవస్థితా = నెల
కొనియున్నది.

తా.—కావున ఓ బిడ్డలారా నావలన ఏమి కొరదనో చెప్పుడు, లోకసృష్టి
నాయందును, లోకరక్షణ మీయందును గదా ఉన్నవి.

వ్యా.—త దేతి.—త త్ప్రాతీకారణాత్, హి వత్సాః పుత్రకాః—ని. వత్స
స్వర్భకపుత్రాద్యో ర్వక్షే వత్సం తు వత్ససి’ ఇతి విశ్వః - స్వయం పితామహత్వా
ద్వత్సా ఇ త్యామస్త్రయతే, సంభూ యాగతాః సమాగతాః ఇతిో మత్తః, కిం ప్రార్థ
యధ్వమ్ కి మిచ్చ తే త్యథాః, బూత, లోకరక్షణే యూయ మేవ కర్తార ఇత్యా
హ—మయి లోకానాం సృష్టి, రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా, అత స్తదర్థ మపి నాన్తి
మదపే తే త్యథాః.

తతో మద్దానిలోద్ధూత కమలాకర శోభినా

గురుం నేత్రసహస్రేణ చోదయామాస వాసవః.

29

టీక.—తతః = అంతట, వాసవః = ఇంద్రుడు, గురుం = బృహస్పతిని, మ... నా—మద్దానిల = పిల్లలెత్తురచేత - ఉద్ధూత = ఎగజోపబడిన - కమలాకర = తామరకొలనివలె - శోభినా = ప్రకాశించెడు. నే...ణ—నేత్ర = కన్నులయొక్క - సహస్రేణ = వేయింటిచేత (అనగా వేయికన్నులతోను), చోదయామాస = ప్రేరణ చేసెను.

తా.—అంతట ఇంద్రుడు 'బ్రహ్మదేవుని ప్రశ్నకు ఉత్తరము చెప్పము' అనునర్థముగా, బృహస్పతిని, పిల్లలెత్తురకుం గదలు తామరతంపరంబోలిన తన వేయికన్నులతోను చూచి, హెచ్చరిక చేసెను.

వ్యా.—తత ఇతి.— తతో భగవత్ప్రశ్నానంతరం, వాసవ ఇన్దో, గురుం బృహస్పతిమ్ - ని. 'గురూ గీష్మతిపిత్రాద్యా' ఇత్యమరః, మద్దానిలోద్ధూతో యః కమలాకరః స ఇవ శోభత ఇతి తేన తథోక్తేన, నేత్రాణాం సహస్రేణ, చోదయామాస ప్రేరయామాస; సహస్రగ్రహణమాస్థాతిశయాథమ్-అనిమేషణా మపి ప్రయత్నవశా దక్షిస్పన్దో న విరుధ్యతే.

తద్ద్వినేత్రం హరే శ్చక్షు స్సహస్రనయనాధికం

వాచస్పతి రువా చేదం ప్రాజ్ఞలి జలజాసనమ్.

30

టీక.—హరేః=ఇంద్రునికి, స...కమ్ - సహస్ర=వేయి - నయన = కన్నుల కంటె - అధికం = ఎక్కువదైన, ద్విినేత్రం = (స్వయము) రెండుకన్నులుగలదైన, చక్షుః=కన్నుగా నున్నట్టి, సః=ఆ బృహస్పతి, ప్రాజ్ఞలిః సకా = చక్కని కేల్లోడ్డు గలవాడయి, జలజాసనం=బ్రహ్మనుగూర్చి, ప్రాహ=పలికెను.

తా.—వేయికన్నులు కనలేనివిషయములను బుద్ధి ప్రభావముచేత నింద్రునికై కనువాడగుటచేత ఆ వేయికన్నులకంటె నుత్కృష్టమయిన కంటివంటివాడై ఆ కన్నుల కంటె విలక్షణముగా స్వయము రెండుకన్నులుగలవాడైన యా బృహస్పతి, కేలు మోడ్చి బ్రహ్మదేవునికి ఇట్లు విన్నవించెను.

వ్యా.—స ఇతి.—హరే రింద్రస్య - ని. 'ఇన్దో దుశ్శృవనో హరిః' ఇతి హలాయుధః, సహస్రా న్నయనేభ్యోఽధికం సహస్రనయనాధికమ్-త దగోచరదర్శిత్యా దితిభావః-ద్వినేత్రే యస్య తద్ద్వినేత్రమ్ - ప్రసిద్ధా చ్చక్షుషోఽయం విశేష ఇత్యథః, చక్షుశ్చక్షుర్యౌతః, చక్షుష్వోపస్య ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామా

లంకారః, స వాచస్పతిః * కష్కాదిత్యా దలుకన్తే * 'వస్థాః పతిపుత్ర' ఇత్యా
దివా సత్య మితి స్వామీ - త స్మ - ఛన్దోవిషయత్వాత్, ప్రాజ్ఞలిః సకా, జలజాననం
బ్రహ్మణ, మిద మువాచ.

ఏవం య దాత్థ భగవ న్నామృష్టం నః పరైః పదం,

ప్రత్యేకం వినియుక్తాత్మా కథం న జ్ఞాస్యసి ప్రభో ?

31

టీక.—(హే) భగవత్ = ఓ వడ్డణైశ్వర్యసంపన్నుడా, యత్ ఆత్థ = ఏమి
చెప్పచున్నావో అది, ఏవం = నిజమే, నః - మాయొక్క, పదం = అధికారము, పరైః =
శత్రువులచేత, ఆమృష్టం = హరింపఁబడినది, (హే) ప్రభో = ఓ స్వామీ, ప్రత్యేకం =
ఒక్కొక్కపురుషునియందును, వి...త్తా—వినియుక్త = ప్రవేశపెట్టఁబడిన - ఆత్మా =
(నీ) స్వరూపముకలవాడవు - (సర్వాంతర్యామి వనుట), కథం న జ్ఞాస్యసి = ఎట్లెఱుంగవు.

తా.—ఓ వడ్డణైశ్వర్యసంపన్నుడా, నీవు చెప్పినది వాస్తవమే, మాయాధి
కారములను శత్రువులు ఆక్రమించినారు. మ మ్మడుగ నేల ? సకలపురుషాంతర్యామికి
నీకు ఈ విషయము తెలిసియే యున్నది.

వ్యా.—ఏవ మితి.—హే భగవత్ వడ్డణైశ్వర్యసంపన్న - య దాత్థ 'కృత
వ్యావృత్తయః పరైః' ఇతి య ద్భ్రవీషి * 'బ్రువః పఞ్చానామ్' ఇత్యాది నాఽఽహా
దేశః * 'వర్తమానసామీష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి వర్తమానప్రయోగః * వాచన
స్తు భ్రాన్తోఽయం ప్రయోగ ఇ త్యాహ 'ఆ హేతి భూతే జలస్తభ్రమవ ది' తి - ఆ
హేత్యుపలక్షణమ్, త, దేవం సత్యమ్, నోఽస్తాకం, పద మధికారః, పరైః శత్రుభి,
రామృష్టమాక్షీప్తమ్, హే ప్రభో, ప్రత్యేకం ప్రతిపురుషం, వినియుక్తాత్మా ప్రవేశిత
స్వరూపః - సర్వాంతర్యామీ త్యథః, కథం, న జ్ఞాస్యసి న వేత్సి * వర్తమానే
ఽపి వచనభక్త్యా భవిష్యన్ద్విత్యేకః ప్రసిద్ధః * 'అపహ్నవే జ్ఞః' * 'అకర్తృకాచ్చ' ఇ
త్యాత్త నేపదవికల్పః.

ఉక్త మేవ ప్రసజ్చయతి.

త్వయా దత్తవరోద్దిగ్ధ స్తారకాభ్యోమహాసురః

ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతు రి వోత్థితః.

32

టీక.—భ...ర్ణ...భవత్ = నీవలననుండి - లబ్ధ = పొందఁబడిన - వరః = వరము
చేత - ఉద్దిగ్ధః = గర్వించినవాడై, తారకాభ్యః = తారకుండనుపేరుగల, మహాసురః =
గొప్పయసురుఁడు, ధూమకేతురివ = తోకచుక్కరలె, లోకానామ్ = లోకములకు,
ఉపప్లవాయ = కీడు(నేయుట)కై, ఉత్థితః = లేచియున్నాఁడు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవలనం బొందిన వరముచేత గర్వించి తారకుఁ దనను మహాసురుఁడు తోఁకచుక్కవలె లోకములకు కీడునేయుటకు కడంగి యున్నాఁడు.

వ్యా.—భవ దితి.—భవత స్త్వత్తో.లభేన వరే - జోషిణాఁఉద్ధతః, తారక ఇ త్యాఖ్యా నామధేయం యస్య స తారకాఖ్యః, మహా ససుగో మహాసురః* 'సకా మహత్పరమాత్తమోత్కృష్టః పూజ్యమానైః' ఇతి తత్పరుషః, ధూమకేతు రుత్పాత విశేష ఇవ, లోకానా, ముఖపల్లవా యోషద్రవా, యోత్థిత ఉత్పన్నః.

పురే తావంత మే వాస్య తనోతి రవి రాతపం

దీప్తికాకాకమలోన్దేహో యావన్నాత్రేణ సాధ్యతే.

33

టీక.—అస్య=ఈతారకునియొక్క, పురే=పట్టణమందు, రవిః = సూర్యుఁడు, యావన్నాత్రేణ=ఎంతమాత్రమునకు, దీ...షః-దీర్ఘికా = డిగ్గియలందలి - కమల = తామరలయొక్క - ఉన్దేహః = వికాసము, సాధ్యతే=చేయబడునో, తావంతమేవ= అపాటియే, ఆతపః=ఎండను, తనోతి=నెఱపుచున్నాఁడు.

తా.—ఈ తారకాసురుని పట్టణమందు సూర్యుఁడు దిగుడుబావులలోని కమల ములు ఏపాటి యెండకు వికసిల్లునో అపాటియే కాయును.—మధ్యాహ్నమందు సయితము లేయెండయే కాయుచుండును అని భా.

వ్యా.—పుర ఇతి.—అస్య తారకస్య, పురే రవిః సూర్య, స్తావంతం తావంత్ర, మే వాతపం తనోతి, యావన్నాత్రేణ యావతైవ-యావతీమాత్రామితి ర్యస్య యావన్నాత్రం-తేన వా - అల్పపరిమాణే నే త్యభాః-ని. 'మాత్రా పరిచ్ఛదే - అత్యే చ పరిమాణే సామాత్రం కార్తన్నియైవధారణే' ఇత్యమరః, దీర్ఘికాసు క్రీడావా పీఠ-కమలానా-మున్దేహో వికాసః, సాధ్యతే నిష్పద్యతే; కతోరకిరణోఽపి మన్దోష్ణః స స్నేవ తద్దీప్త్యా పురే ప్రకాశత ఇ త్యభిప్రాయః.

సర్వాభిః సర్వదా చంద్రైః తం కళాభి నిశేవతే,

నాదత్రే కేవలాం లేఖాం హరచూడామణీకృతామ్.

34

టీక.—చంద్రైః=చంద్రుఁడు, తం = ఆతారకుని, సర్వదా = ఎల్లకాలములందును, సర్వాభిః కళాభిః=అన్నికళలతోను, నిశేవతే = కొలుచుచున్నాఁడు, హ...తాం—హర = శివునిచేత - చూడామణీకృతాం = శిరోరత్నముగాఁ జేసికొనబడిన, కళాం కేవలాం = కళను మాత్రము, న ఆదత్రే=కైకొనఁడు,

తా.—చంద్రుఁడు ఇరుపక్షములందును శివశిరస్సునందలి యొక్కకళను మాత్రము మాని కడమపడునను కళలతోను నిండుకొని యాతారకాసురుని కొలుచుచున్నాఁడు.

వ్యా.—సర్వాభి రితి.—చన్ద్ర, స్తం తారకం, సర్వదాకృష్ణపక్షేఽపీ త్యర్థః, సర్వాభిః కలాభి ర్నిషేవతే - ని. 'కలా తు షోడశో భాగః' ఇ త్యమరః, కేవలాం, హరచూడామణీకృతాం శివరోమణీకృతాం లేఖాం, నాదత్తే న గృహ్లాతి.

వ్యావృత్తగతి రుద్యానే కుసుమ స్తేయసాధ్యసాత్

న వాతి వాయు స్తత్పార్శ్వే తాశ్చన్దానిలాధికమ్. 35

టీక.—వాయుః=(ఈ) గాలిదేవుడు, కు...త్—కుసుమ=పువ్వులయొక్క, స్తేయః=ఋచ్చిమివలని - సాధ్యసాత్ = భయమువలన, ఉద్యానే = విహారవనమందు, వ్యా...తిః—వ్యావృత్త = మానిన-గతిః = సంచారము కలవాడై, తత్పార్శ్వే = ఆతారకాసురునిపజ్జను, తా...కం—తాలవృత్త = సురటియొక్క-అనిల=గాలికంఠే-అధికమ్ = ఎక్కువగా, న వాతి=వీచుడు.

తా.—ఈవాయుదేవుడు తనమీఁద పువ్వులను దొంగిలించిన సేరమి మోపఁ బడునో యనుభయముచేత ఉద్యానములో సంచారము మాని, ఆతారకనిచెంత సురటి గాలి యెంతకావలయునో అంతమాత్రమే వీచుచుండును.

వ్యా.—వ్యావృత్తేతి.—వాయుః, స్తేనస్య భావః కర్త వా స్తేయం చార్యమ్ * 'స్తేనా ద్య స్థలోప శ్చ' ఇతి య త్ప్రత్యయో నలోప శ్చ-కుసుమానాం స్తేయం-తస్మాత్ స్తేయాభియోగా ద్దణ్డా ద్వా - సాధ్యసం భయం - తస్మా దేతో, రుద్యానే, వ్యావృత్తగతిః నివృత్తోద్యానసంచారః సన్ని త్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, తత్పార్శ్వే తత్సమీపే, తాలస్య వృత్తే దద్గ్రథ్యతే - తాల స్తేన వృత్త మ స్మేతి వా తాలవృత్తం - త స్యానిలా ద్వ్యజనసంచారపవనా - దధికం యథా తథా న వాతి - ని. 'వ్యజనం తాలవృత్తకమ్' ఇ త్యమరః.

పర్యాయనేవా ముత్సృజ్య పుష్పసంభారతత్పరాః

ఉద్యానపాలసామాన్య మృతవః త ముపాసతే. 36

టీక.—ముతవః = ముత్యపులు, ప...వాం—పర్యాయ = క్రమముగా (ఒక దాని తర్వాత నొకటిగా) - నేవాం = కొలుచుటను, ఉత్సృజ్య=మాని, పు...రాః—పుష్ప = పూవులయొక్క - సంభార = సేకరమునందు - తత్పరాః - అన్తము లయి. ఉ...న్యమ్—ఉద్యానపాలైః = తోఁటమాలీలతో - సామాన్యం = సమాన మగునట్లుగా, తమ్ ఉపాసతే = ఆతారకాసురుని కొలుచుచున్నవి.

తా.—అటు ఋతువులును వరుస మాని అన్నియు నొక్కప్పుడిగా, అన్నికాల ముల పుష్పములను సమకూర్చుచు, అతనిని తోటమాశీలతోపాటు కొలుచుచున్నవి.

వా్యా.—పర్యా యేతి.—ఋతపః ష డ్వసంతాదయః, పర్యాయసేవాం క్రమ సేవా, ముత్సృజ్య, పుష్పాణాం - సంభారే సంగ్రహే - తత్పరాః ఆసక్తాః సంత ఇ త్యర్థః - ని. 'తత్పరే ప్రసితాఃకా' ఇత్యమరః, ఉద్యానపాలై రుద్యానాధిక్యతైః - సామాన్యం సాధారణం యథా భవతి తథా, తం తారక ముపాసతే సేవస్తే; శీతో స్థాది దోషప్రకాశనం తు దూరాపాస్త మి త్యర్థః.

త సోప్తపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాం పతిః

కథ మ ప్యమ్భసా మస్త రానిష్పత్యే ప్రతీక్షతే.

37

టీక.—సరితాం పతిః=నదుల భర్త (సముద్రుడు), తస్య=ఆతారకునికి, ఉ... ని—ఉపాయన = కానుకకు - యోగ్యాని = తగినవైన, రత్నాని=మణులను, అమ్భ సామ్ అస్తః = నీళ్ల లోపల, ఆనిష్పత్యే = పరిణతినొందునందాక, కథ మపి = ఎట్ట కేలకు, ప్రతీక్షతే = కనుపెట్టుకొని యుండును.

తా.—సముద్రుడు ఆతారకుని కికానిక సేయదగిన రత్నములను నీళ్లలోపల సం పూర్ణముగా ఎదుగువలకు మిక్కిలి మెలకువతో కాపు గాచుచుండును.

వా్యా.—త స్యేతి.—సరితాం పతిః సముద్ర, సస్య తారక, సోప్తపాయనానాం ప్రాభృతానాం - యోగ్యాని - ని. 'ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్ - ఉపాయనమ్' ఇ త్యమరః, రత్నా, న్యమ్భసా మస్త, రానిష్పత్యే పరిపాకపర్యంతమ్* వికల్పా దసమా సః, కథ మపి మహతా యత్నేన, ప్రతీక్షతే కదా వా పరిపచ్చ్యేరన్నిత్యైకాగ్రేణ పాలయ తీ త్యర్థః.

జ్వలన్తచిశిఖా శ్చైవనం వాసుకిప్రముఖా నిశి

స్థిరప్రదీపతా మేత్య భుజక్తాః పర్యుపాసతే.

38

టీక.—(కిం) చ = మరియు, జ్వ...ఖాః—జ్వలత్=వెలుగుచున్న - మణి ఖాః=రత్నజ్వాలలగలవారై, వాసుకిప్రముఖాః=వాసుకిలోనుగాంగల, భుజక్తాః= నాగులు, నిశి = రాత్రియందు, స్థి...తామ్—స్థిర = అటని - ప్రదీపతామ్ = దివ్య తనమును, ఏత్య = వహించి, ఏనం = ఈతారకాసురుని, పర్యుపాసతే = కొలుచు చున్నారు.

తా.—వాసుకి లోనగు సర్పనాయకులు వెలుగుచున్న తమ శిగోమణులతో అట ని దివ్యులుగా నిలిచి రాత్రులందు అతనిని గొలుచుచున్నారు.

వ్యా.—జ్వల దితి.—కిం చేతి చార్థః, జ్వలన్త్యై - మణీనాం యోగతానాం-
శిఖా జ్వాలా-యేషాం తే, వాసుకప్రముఖా, భుజక్తాః సర్పాః - సిద్ధా శ్చ ధ్వన్యన్తే-
ని. 'భుజక్తః సిద్ధసర్పయోః' ఇ త్యమరః, నిః, సిద్ధిప్రదీపతా మనిర్వాణదీపత్వ, మే,
త్యైనం తారకం, పర్యపాసతే పరివృత్త్య సేవనే.

తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ తం ముహు దూతహరితైః

అనుకూలయ తీన్ద్రోఽపి కల్పద్రుమవిభూషణైః.

39

టీక.—ఇన్ద్రోఽపి = ఇంద్రుడు సయితము, త...క్షీ—తత్ = ఆతారకుని
చేత - కృత = చేయబడు - అనుగ్రహ = ప్రసాదమును - అపేక్షీ = కోరువాడై,
ముహుః = మాటిమాటికి - దూతహరితైః = దూతలచేత సంపదదీన, కల్ప...ణైః —
కల్పద్రుమ = కల్పవృక్షములయొక్క - విభూషణైః = ఆభరణములతో, అనుకూల
యతి = అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును.

తా.—ఇంద్రుడు సయితము ఆతారకాసురునియనుగ్రహమును కోరినవాడై
తఱుచుగా దూతలచేత నతనికి కల్పవృక్షమునుండి పుట్టినయాభరణములను కానుక పంపి
అనుకూలునిగా జేసికొనును.

వ్యా.—తత్కృత తేతి.—ఇన్ద్రోఽపి, తేన తారకేణ కృతం తత్కృత - మను
గ్రహం ప్రసాద - మపతేత ఇతి తథోక్తః సకా, ముహు, దూతహరితై దూతప్రాప్తితైః,
కల్పద్రుమాణాం విభూషణైః తత్ప్రీనూతై రి త్యర్థః, తం తారక, మనుకూలయ త్యను
కూలం కరోతి.

శుభ్ర మారాధ్యమానోఽపి క్లిశ్నాతి భవనత్రయం,

శామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

40

టీక.—ఇతి తేన, ఆరాధ్యమానః అపి = కొలువబడుచున్నవాడు
అయినను, భవనత్రయమ్=లోకములమూఁటిని (మాఁడులోకములను), క్లిశ్నాతి=పీడిం
చుచున్నాడు, (తథాహి = అది యశ్లేగదా), దుర్జనః = దుర్మార్గుడు, ప్రత్యపకా
రేణ (ఏవ) = బదులుగా కీడుచేయుటచేత (నే), శామ్యేత్ = అణగను, ఉపకా
రేణ (తు) = మేలుసేయుటచేత (నో), న (శామ్యేత్) = అణగఁడు.

తా.—ఈతీరున ఎల్లరును కొలుచుచున్నను వాడు మల్లోకములను పీడించుచునే
యున్నాడు. అది యశ్లేగదా, దుర్మార్గుడు వానిదుర్మార్గమునకు బదులుగా కీడు
చేసిన సే శమించునుగాని, మేలు చేసిన శమింపడు.

వ్యా.—ఇత్థ మితి.—ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ, రవి శశి పవ నోదధి భుజజ్ఞ మురే
 నైః - ఆరాధ్యమానోఽపి, భవనత్రయం, క్లిశ్నాతి పీడయతి; తథాహి - దుర్జనః,
 ప్రత్యుపకారేణ ప్రతికారేణైవ, కామ్యేచ్ఛాన్తోభవేత్, ఉపకారేణ తు న కామ్యేత్ -
 ప్రత్యుత ప్రకృత్య తీతి భావః.

తే నామరవధూహస్యైః సదయాలూనపల్లవాః

అభిజ్ఞా శ్చేదపాతానాం క్రియస్తే నన్దనద్రుమాః.

41

టీక.—తేన = ఆతారవనిచేత, అ...స్యైః—అమరవధూ = దేవాంగనల
 యొక్క - హస్యైః = చేతులతో, స...వాః—సదయ = కనికరముతో - ఆలూన =
 కోయబడిన - పల్లవాః=చిగుళ్లుగలవైన, న...మాః—నన్దన = నందనవనముయొక్క -
 ద్రుమాః = చెట్టులు, శ్చే...నాం—శ్చేద = నలుకులను - పాతానాం = పాటులను,
 అభిజ్ఞాః = ఎఱుగునట్టివిగా, క్రియస్తే = చేయబడుచున్నవి.

తా.—దేవాంగనలు తమకోమలహస్తములతో కనికరముతో చిగుళ్లు చిదుము నం
 దనవనవృక్షములను వాడు నటికించి పడద్రోయించుచున్నాడు.

వ్యా.—తే నేతి.—తేన తారకేణామరవధూహస్యైః సుకుమారై రితి భావః,
 తై రపి సదయ-ఆలూనాః అవతంసార్థం చిన్నాః-పల్లవా యేషాం తే, నన్దనద్రుమాః,
 శ్చేదా శ్చ పాతా శ్చ శ్చేదపాతా - స్తేషామ్, అభిజ్ఞాన స్తీ త్యభిజ్ఞాః * కృద్యోగాత్
 కర్తృణి షష్ఠీ, క్రియస్తే.

వీజ్యతే స హి సంసుప్తః శ్వాససాధారణానిలైః

చామరైః సురబద్ధినాం బాష్పశీకరపక్షిభిః.

42

టీక.—హి = (కొలుచుచున్నను లోకములను పీడించుచున్నాడనుట) ఏలయు
 నగా, సః = వాడు, సంసుప్తః సక = నిద్రితుడయ్యెను, శ్వా...లైః—శ్వాస=
 ఊఱుపుతో - సాధారణ = సమానమయిన - అనిలైః = గాలిగలవై, బా...భిః—
 బాష్ప=కన్నీళ్లయొక్క - శీకర = బొట్టులను - పక్షిభిః = కురియుచున్నవైన, సుర
 బద్ధినాం = చెఱగొనబడిన దేవాంగనలయొక్క, చామరైః = చూరిలచే, వీజ్యతే =
 పీవబడుచుండును.

తా.—అతడు సురాంగనలను చెఱగొనియున్నాడు; అతడు నిద్రితుడయిన
 పూడు వారు అతనికి చూరిలతో పీచుచుందురు; పీచుటలో అతనికి నిద్రాభంగములేకుండ,
 యూపిరి కన్ను ఎక్కువతక్కువలు లేనంతయే గాలి తగులునట్లు పీచురు; అతడు

మేల్కొని యున్నప్పుడు తామేడ్చిన దండించునుగాన, అతనిగూ నిద్రాసమయములో దుఃఖోపశాంతికై అశబ్దముగా ఏడ్చురు, ఆయేడ్చుటలోను బాష్పములు పెదపెద్దవిగా నురలినచో నతఁడు మేల్కొన్నప్పుడు కనిపట్టి దండించు ననుభయముచే, చిఱుబొట్టులు సోనగా నురలి వీవనగాలికి చలువనొలిపి యతనికి గాఢతరముగా నిద్ర కలుగునట్లుగా ఏడ్చురు.

వ్యా.—వీజ్యత ఇతి.—హి యస్తాత్ కారణాత్, స తారకః, సంకుప్తః సతా, శ్వాససాధారణో నిశ్వాససమానో - ౭ నిలో యేషం తైః-తతో-౭ ప్యాధిశ్యే నిద్రా భిజ్గభిగూదితి భావః, బాష్పశీకరవర్షిభిః-తాసాం స్త్రీణాం రోదన స్యాయ మవ సర ఇతి భావః, నురబద్ధినాం నురప్రగ్రహస్త్రీణాం సంబద్ధిభిః - ని. 'ప్రగ్రహోప గ్రహా బద్ధ్యామ్' ఇ త్యమరః, చామరై ర్వీజ్యతే.

ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి త్సుణ్ణాని హరితాం ఖురైః

ఆక్రీడవర్వతా తేన కల్పితాః స్వేషువేత్తసు.

43

టీక.—తేన = వానిచేత, హరితాం = నూర్యని గుఱ్ఱములయొక్క, ఖురైః = గొరిజలచేత, త్సుణ్ణాని-నలంపఁబడిన (ధూళిగాఁ జేయఁబడిన), మేరు శృక్లాణి = బంగ రుకొండయొక్క యగ్రములు, ఉత్పాట్య = పెకలింపఁబడినవై, స్వేషు = తనవైన, వేత్తసు=లోఁగిండ్లకడను, ఆ...తాః—ఆక్రీడ - ఆటకు నెలవులయిన - వర్వతాః = కొండలుగా, కల్పితాః = చేసికొనఁబడినవి.

తా.—వాఁడు నూర్యమండలమునంతయున్నతములై ప్రతిదినము నూర్యాశ్వము లగొరిజతాఁకుడుచేత నలగి మెత్తనిధూళియైయున్న మేరుశృంగములను పెకలించికొని పోయి ఎల్లలోకములలోను తనలోఁగిండ్ల యుద్ధానములలో క్రీడాకైలములనుగా నుంచు కొని విహరించుచున్నాఁడు.

వ్యా.—ఉత్పా ట్యేతి.—తేన తారకేణ హరితాం నూర్యాశ్వానామ్-ని'హ రిత్ నూర్యే చ నూర్యాశ్వే వర్ణేచ హరితే దిశి' ఇతి విశ్వః, ఖురైః శఘైః, త్సుణ్ణాని చూర్ణితాని, ఏతేన తేనా మత్యాన్నత్యం నూచితం, మేరుశృక్లాణ్యుత్పాట్య స్వేషు వేత్తసు-వేత్తస్త్వితి బహువచనే నాస్య భువనత్రయనివాసః నూచితః, ఆక్రీడత్తవ ప్షి త్యాక్రీడాః - తే చ తే వర్వతాః, కల్పితాః కృతాః.

మన్వాఃస్యాః పయః శేషం దిగ్వారణమదానిలు

హేమామ్భోరుహసస్యానాం తద్వాభ్యో భామ సాంప్రతమ్.44

టీక. — సాంప్రతం = ఇప్పుడు, మద్దాకిన్యా = ఆకాశగంగకు, ది...లం = దిగ్విరణ = దిగ్గజములయొక్క - మద = దానజలముచేత - ఆవిలం = మలినమయిన, పయః = నీరే, శేషం = మిగత; హే...సాం — హేమ = బంగారపు - అమౌఘరూహ = తామరలయొక్క - సస్యానాం = పైరులకు, తద్వాప్యః = ఆతని దిగుడుబావులు, ధామ = స్థానము (అయియున్నవి).

తా. — ఇప్పుడు ఆకాశగంగలో దిగ్గజముల దానధారలచే ముఱికియైన నీరు మాత్రమే మిగిలియున్నదిగాని, బంగారుతామరలను తారకాసురుడు కొనిపోయి తన దిగుడుబావులలో పైరు పెట్టుకొన్నాడు.

వ్యా. — మద్దాకిన్యా ఇతి. — సాంప్రతం సంప్రతి, మద్దాకిన్యా భాగీరథ్యా, దిగ్విరణానాం దిగ్గజానాం - మదై - రావిలం కలుషం, పయో జల మేవ, శిష్యత ఇతి శేషం శిష్యమ్ * కర్తృణ్యప్రత్యయః * 'ప్రిష్వస్య త్రోపయుజ్యతే' ఇతి నపునక త్వమ్, తర్కః కనకకమలాని క్వగతా నీత్యాహ - హేమేతి. — హేమామౌఘరూహః క్షోభ సస్యాని తేషాం తు, తస్య వాప్యస్తద్వాప్య, ఏవ ధామ స్థానమ్, సర్వాణ్య పుత్రాపత్య స్వదీర్ఘికా స్వేవ ప్రతిగోపితవాని త్యన్తః.

భువనాలోకనప్రీతిః స్వగీభి నానుభూయతే

ఖలీభూతే విమానానాం తదాపాతభయా తృధి.

45

టీక. — త...త్ — తత్ = ఆ తారకునియొక్క - ఆపాత = తాడుడువలని - భయాత్ = వెఱపువలన, విమానానాం = ఆకాశరథములయొక్క, పథి = మార్గము, ఖలీభూతే సతి = పాడుపడఁగా, స్వర్గిభిః = సురలచేత, భు...తిః — భువన = లోకములయొక్క (లోకములను) - ఆలోకన = చూచుటయందలి - ప్రీతిః = సంతృప్తి, న అనుభూయతే = అనుభవించబడకున్నది.

తా. — లోకములను గాంచునానందము ననుభవించుటకై తాము బయట సంచరించుచున్నయెడల ఆతఁడు ఎక్కడ నైన తారనిల్లు నేమో యనుభయముచే దేవతలు తమవిమానమార్గమును పాడుపెట్టినారు.

వ్యా. — భువ నేతి. — తస్య తారక - స్యాపాతాత్ సమాపత్తే - ర్భయా, ద్విమానానాం పథి, ఖలీభూతే ప్రహతీభూతే సతి-ని. 'ద్యేఖలాప్రహతేసమే' ఇత్యమరః, స్వర్గిభి ర్దైవై ర్భువనానా మాలోకనే ప్రీతి ర్నానుభూయతే,

యజ్ఞభిః సంభృతం హవ్యం వితతే వ్యధ్వరేఘః

జాతవేదోముఖా న్తాయా మిషతా మాచ్ఛినత్తి సః.

46

టీక.—యజ్వభిః=విధిప్రకారము యజ్ఞముచేసినవారిచేత, వితతేషు = చేయఁబడిన, అధ్వరేషు=యజ్ఞములయందు, సంభృతం = వేల్పఁబడిన, హవ్యం = హవిస్సును, మాయా=మామూలముఁడయిన, సః = ఆతారకుఁడు, మిషతాం = చూచుచున్నట్టి, సః = మాయొక్క, జా...త్—జాతవేదః = అగ్నియనెడు - ముఖాత్ = నోటి నుండి, ఆచ్చినత్తి = ఒడిసికొనును.

తా.—యథావిధిగా యజ్ఞములు చేయువారు యజ్ఞములలో వేల్పినహవిస్సును మాయాప్రభావంబున ఆతఁడు చూచుచున్న మమ్ము సరకునేయక మాముఖమయిన యగ్నినుండి ఒడిసికొని పోవుచున్నాడు.

వ్యా.—యజ్వభి రితి.—యజ్వభి ర్విధివ దివ్యవద్భిః-ని. 'యజ్వా తు విధి నేవ వాక్' ఇ త్యమరః * 'సుయజోర్ద్వనిన్' ఇతి ద్వనిప్రత్యయః, వితతే, వ్యధ్వరేషు యజ్ఞేషు, సంభృతం దత్తం, హవ్యం హవి, ర్మాయా మాయాః * వ్రీహ్యదిత్వా దిని ప్రత్యయః, తారకో, నోఽస్తాకం, మిషతాం పశ్యతామ్ - పశ్యత్సు స త్స్వి త్యర్థః, * 'వస్తి చానాదరే' ఇతి వస్తి, జాతవేదా వహ్ని రేవ ముఖం తస్మా జ్జాతవేదోముఖా, దాచ్చినత్తి - ఆక్షిప్య గృహ్లా తీ త్యర్థః.

ఉచ్చైశ్చ రుచ్చైశ్శ్రవా నేన హయరత్న మహారి చ

దేహబద్ధ మి వేద్ధ్రస్య చిరకాలాజ్జితం యశః.

47

టీక.—(కిం) చ=మఱియు, తేన=వానిచేత, ఉచ్చైః=పొడవయిన, ఉచ్చైః శ్రవాః=ఉచ్చైఃశ్రవమునుపేరుగలదైన, హయరత్నం=గుఱ్ఱము, దేహబద్ధం = రూపొందిన, చి...తమ్—చిర కాల=చాల కాలము - అరితమ్=గడింపఁబడిన, ఇద్ధ్రస్య యశః ఇవ=ఇంద్రుని కీర్తియో యన, అహారి=హరింపఁబడినది.

తా.—చిరకాలము ఇంద్రుఁడు గడించిన కీర్తి అట్లు మూర్తిభవించినదో యనఁ దగినట్టి ఉన్నతమయిన యింద్రుని యశ్వశ్రేష్ఠమును ఉచ్చైఃశ్రవముదానిని తారకుఁడు అపహరించినాడు.—దాని నాతఁడు హరించుటచేత నింద్రుని కీర్తి నాశ మైనదని భా.

వ్యా.—ఉచ్చైశ్చ రితి.—కిం చేతి చార్థః, తేన తారకే, జోచ్చైశ్చ రున్నత ఉచ్చైః శ్రవా నామ, హయో రత్న మివ హయ రత్న మశ్వశ్రేష్ఠః-ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠ మజా వపి' ఇతి విశ్వః, అస్య శుభ్రత్వా దుత్పేక్షితే - దేహబద్ధం బద్ధదేహమ్ మూర్తిమ ది త్యర్థః * ఆహితాగ్నా దిత్వా నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, చిరకాలార్జిత, మిద్ధ్రస్య యశ ఇ, వాహ ర్యపహృతమ్.

తస్మి సామాద్యపాయా స్తత్ర కథం న ప్రయుక్తా ఇ త్యత్రాహః—

తస్మి స్సపాయాః సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,

వీర్యవన్త్యాషధా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే.

48

టీక.—క్రూరే = ఘాతుకుడయిన, తస్మిన్ = ఆయగురునిమీద, నః ఉపాయాః సర్వే = మా యుపాయము లన్నియు, సాన్నిపాతికే = వాతపిత్తశ్లేష్మము లనెడి మూడుదోషముల ప్రకోపముచే కలుగునట్టి, వికారే=వ్యాధిమీద, వీర్యవన్తి=సారముగలవైన, త్యాషధాని ఇర=మందులుం బోలె, ప్ర...యాః—ప్రతిహత=నిష్ఫలమయిన - క్రియా, = ప్రయోగముగలవి, (అయినవి).

తా.—ఆక్రూరునిమీద మేము ప్రయోగించినయుపాయము లన్నియు, సారవంతములయిన మందులు సన్నిపాతజ్వరముమీద ఎట్లు నిష్ఫ్రయోజనము లగునో అట్లు నిష్ఫ్రయోజనము లయినవి.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—క్రూరే ఘాతుకే - ని. 'సృశంసో ఘాతుకః క్రూరః' ఇ త్యమరః, తస్మి స్సక్రూరే, నోఽస్సాకం, సర్వ ఉపాయాః, సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య ప్రకోపజే సాన్నిపాతికే-వికారే జ్వరాదా * 'సన్నిపాతా చ్చ' ఇతి వక్తవ్యాట్టకో, వీర్యవన్తి సారవ, త్యాషధా నీవ, ప్రతిహతక్రియా విఫలప్రయోగా భవన్తి.

త దేవ ప్రతిహతక్రియత్వ మాహ—

జయాశా యత్ర చాస్తాకం ప్రతిఘాతోత్థితావిఙ్షా

హరిచక్రేణ తే నాస్య కణ్ఠే నిష్క్రమి వాషిఙ్తమ్.

49

టీక.—(కిం)చ=మఱియు, యత్ర = దేనియందు, అస్తాకం = మాకు, జయాశా - జయ=గెలుపుయొక్క - ఆశా = కోరిక, (ఉండెనో), తేన హరిచక్రేణ = ఉపేంద్రునియొక్క యా (సుదర్శన) చక్రము-తస్య కణ్ఠే=వాని మెడలో, నిష్క్రమమ్ = పతకముగా, అర్పితమ్ ఇవ = ఉంపఁబడినదో యనునట్లాయెను.

తా.—మేము మాకు గెలుపునకు ఉపేంద్రుని చక్రాయుధమును వమ్ముగానిసాధనముగా నమ్ముకొని యుంటిమి. అట్టియాచక్రమును వానికంతము ద్రుంచుటకై ఆయన ప్రయోగింపఁగా అది పోయి ఆకంతమునుండి నేలొడుచుండు పతకమో యనునట్లు వాని తొమ్మున కలంకార మై నిలిచెను గాని వాని కేమియు హాని చేయఁజాల దాయెను.

వ్యా.—జయా శేతి.—కిం చేతి చాభణః, నూన, మనసేన హరిచక్రేణ, వయం జేస్యమ ఇతి యత్ర హరిచక్రేఽస్సాకం, జయాశా విజయాశంసా-అనీ దితి శేషః, ప్రతిఘాతేన ప్రతిహత్యా-ఉత్థితార్పి పోద్గతతేజసా, తేన, హరిచక్రేణ విష్ణోః సుదర్శనే,

నాస్య తారకస్య, కణ్ఠే, నిష్క మురోభూషణ, మర్మిత మి వే త్యుత్ప్రేక్షా, స్వయ మేవనిష్క మివ సిత మి త్యుభకః; తారకశిరశ్చేదాయ హరిణా చక్రం త్యక్తం త దపి నప్తశ క్తి జాత మితి భావః -

ని. 'సాష్టే శతే సువర్ణానాం హే మ్నూర్లోభూషణే పఠే,
దీనారేఽపి చ నిష్కౌఽస్త్రీ.' ఇ త్యమరః.

తదీయాస్త్రీయదే వ్యద్య పుష్కరావతాకాదిషు

అభ్యస్యన్తి తటాఘాతం నిజితై రావతా గజాః.

50

టీక.—అద్య = ఇప్పుడు, ని...తాః—నిర్జిత = ఓడింపబడిన-విరావతాః = విరావతముగలవైన, తదీయాః=అతనివైన, గజాః=ఏనుగులు, పు...షు—పుష్కర = పుష్కరములు - ఆవర్తకాః చ = ఆవర్తకములు ను - ఆదిషు = లోనగునట్టి, తో యదేషు = మేఘములయందు, త...తమ్—తట = ఒడ్డులను - అఘాతమ్ = కోరా డుటను, అభ్యస్యన్తి = అలవాటు చేసికొనుచున్నవి.

తా.—అతనియేనుగులు ఇంద్రుని యైరావతమును ఓడించినవై ఇప్పుడు కొండ దరులను మాని పుష్కలావర్త కాదిమేఘములను కోరితో ఆడ్డముగా కొట్టుచు క్రీడించుచున్నవి.

వ్యా.—తదీయా ఇతి. అద్య సంప్రతి, నిర్జితవిరావతో యై స్తే తథోక్తాః, తస్య తారక స్యేవే తదీయా, గజాః, పుష్కలా శ్చావర్తకాశ్చ నా మాదయో యే సాం తేషు, తోయదేషు మేఘేషు, తటాఘాతం వప్రక్రీడా, మభ్యస్యన్తి.

త దిచ్ఛామో విభో స్రష్టం సేనాన్యం తస్య శాస్త్రయే,

కర్తృబన్ధచ్ఛిదం ధర్తం భవ స్యేవ ముముక్షువః.

51

టీక.—తత్ = కావున (హే) విభో = ఓస్వామి, ముముక్షువః = మోక్షము కోరువారు, భవస్య = సంసారముయొక్క, శాస్త్రయే = నాశముకై, క...దం—కర్త = కర్తయనెడు - బన్ధ = కట్టును - శ్చిదం = తెంపునదైన, ధర్తమ్ ఇవ = (ఆత్మజ్ఞానహేతువగు) ధర్తమునుంబోలె, తస్య శాస్త్రయే = ఆతారకని నాశముకై, సేనాన్యం = సేనానాయకుని, స్రష్టమ్=సృజింపవలయు నని, ఇచ్ఛామః = కోరుచు న్నాము.

తా.—కావున, ఓస్వామి, మోక్షముగోరువాతెలుగు విభోవధ్యే కర్తయనుకట్టును తెంపునదైన ధర్తమును ఎట్లు ఆచరింతురో, అన్యముగనే ఆతా

సురుని నాశముకై మాకు సేనానాయకు నొకని నీవు సృజింతువుగాక యని వేడుకొను చున్నాము.

వ్యా.—త దితి.—తత్ తస్మాత్ కారణాత్, హే విభో స్వామిన్, మోక్షం భవం త్యక్తు మిచ్ఛవో ముముక్షువో విరక్తా, భవస్య సంసారస్య, కాంతయే నివృత్తయే, క మైకవ బద్ధ స్తం ఛిన తీతి కర్తృ బద్ధచ్ఛిత్ తం, ధర్మ మివ - ఆత్మజ్ఞాన హేతుభూత మితి శేషః—తి మేవం విది త్యాది మృత్యు మేతి ఇతి జ్ఞానా దేవ ముక్తిః—తస్య తార కస్య కాంతయే నాకాయ, సేనాం నయ తీతి సేనానీ శ్చమూపతిః, 'సత్సూద్ధిష—' ఇత్యాది నా క్విప్, తం సేనాన్యం కఞ్చిత్, స్రష్టృ మిచ్ఛామః - వయ మితి శేషః.

సేనానీసృష్టేః ఫల మాహ—

గోప్తారం సురనైన్యానాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్

ప్రత్యానేష్యతి శత్రుభ్యో బద్ధీ మివ జయశ్రియమ్.

52

టీక.—సురనైన్యానాం - సుర = వేల్పులయొక్క - నైన్యానాం = సేనలను, గోప్తారం = కాచువాడైన, యం = ఏ సేనానాయకుని, పురస్కృత్య = మున్నడు కొని, గోత్రభిత్ - గోత్ర = కొండలను - భిత్ = చీల్చువాడయిన యింద్రుడు, జయశ్రియం-జయ = గెలుపుయొక్క - శ్రియం = సిరిని, బద్ధీమ్ ఇవ = చెఱిగొనఁ బడిన స్త్రీనింబోలె, శత్రుభ్యః = వైరులవలననుండి, ప్రత్యానేష్యతి = మరలతెచ్చునో (అట్టి సేనానాయకుని సృజింపవలయును అని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయము).

తా.—స్వామీ, ఎట్టి సేనానాయకుని ముందిడుకొని పోరినచో దేవతల సేనలు సురక్షితము లయి, తారకాసురునివలననుండి యింద్రుడు జయశ్రీని వాడు చెఱపట్టిన స్త్రీనింబోలె మరల తెచ్చుకొనునో అట్టి సేనానాయకుని సృజింపవలయు నని వేడుకొను చున్నాము.

వ్యా.—గోప్తార మితి.—సురనైన్యానాం దేవతాసేనానాం, గోప్తారం రక్షి తానం, యం సేనాన్యం, పురస్కృత్య పురోధాయ * 'పురోఽవ్యయమ్' ఇతి గతిత్వాత్ 'నమస్తురసో ర్థతోః' ఇతి సకారః, గాం పృథ్వీం త్రాయంత ఇతి గోత్రాస్తా నిభన తీతి గోత్రభిద్యో, జయశ్రియం, బద్ధీ మివ బద్ధికృతాం స్త్రీయ మివ, శత్రుభ్యః సకా కాత్ ప్రత్యానేష్యతి ప్రత్యాహరిష్యతి, తం స్రష్టృ మితి పూర్వేణ సంబంధః.

వచ స్యవసితే తస్మిన్ ససజ్జా గిర మాత్మభూః,

గజ్జితాస్తరాం వృష్టిం సౌభాగ్యేన జిగాయ యా.

53

టీక.—తస్మిన్ వచసి = (బృహస్పతి పక్కిన) యామాట, అవసితే సతి = ముగి

సినది కాఁగా, ఆత్మభూః = బ్రహ్మదేవుఁడు, గిరం = వాక్కును, సనర్జ = సృజించెను (పలికె ననుట), యా = ఆవాక్కు, సాభాగ్యేన = సాంపుచేత, గ...రాం - గర్జితః = ఉఱుమునకు - అనన్తరాం = వెంటడిచైన, వృష్టిం = 'వానను, జిగాయ = గెలిచెను (అతిశయించెను).

తా.—బృహస్పతి యిట్లు మొఱపెట్టుకొనఁగానే, బ్రహ్మదేవుఁడు ఉత్తరము పలికెను, ఆయుత్తరము ఉఱుమున కనంతరము వచ్చినవానవలె దేవతలకు ఆహ్లాదకరమాయెను.

వ్యా.—వచ సీతి.—తస్మిన్ బాహాస్పత్యే, వచ, స్యవసితే పరిసమాప్తే స, త్యాత్మభూర్బ్రహ్మ, గిరం వాచం, సనర్జ జగా దే త్యథాః, యా గీః, సాభాగ్యేన మనో హరత్వేన * 'హృద్భగస్థిన్ధస్తే పూర్వపదస్య చ' ఇత్యుభయపదవృద్ధిః, గర్జితా ద్గర్జితస్య వా-అనన్తరం ప్రవృత్తం, వృష్టిం, జిగాయ జితవతీ; గర్జితఫలత్వా ద్వృష్టే రివ తద్విజ్ఞా పనఫలత్వా ద్దిరః సుభగత్వ మితి భావః.

సంపత్స్యతే వః కామోఽయం, కాలః కల్పితో ప్రతీత్యతాం,

న తస్య సిద్ధా యాస్యామి సగ్గవాపార మాత్తనా. ౧౬

టీక.—వః = మీయొక్క, ఆయం కామః = ఈ కోరిక, సంపత్స్యతే = సమకూడును, కల్పితో = కొంత, కాలః = కాలము, ప్రతీత్యతాం = ఓర్వఁబడునుగాక, (కిం) తు = మఱి, అస్య = ఈ సేనానియొక్క, సిద్ధా = సమకూడువిషయమున, ఆత్తనా = స్వయముగా, స...రం—గర్జ = సృష్టియనెడు - వ్యాపారం = పనిని, న యాస్యామి = అవలంబింపను.

తా.—ఓ దేవతలారా, మీకోరిన యీకోరిక సిద్ధించును; కాని, మీరు కొంచె పాటికాలము ఓర్చుకొని యుండవలయును ; ఈ సేనానాయకుని నేను స్వయముగా సృజింపను.

వ్యా.—సంపత్స్యతే ఇతి.—ఆయం, వో యుష్మకం, కామో మనోరథః—సేనానీయావః, సంపత్స్యతే సేత్సత్వతి, కల్పి త్క్రియా నపి, కాలః ప్రతీత్యతామ్, తు కింతు, తస్య సేనాస్యః, సిద్ధా విషయ, ఆత్తనా స్వయం, సగ్గః సృష్టి రేవ-వ్యాపార స్తం, న యా స్యామి, నాహం స్రక్ష్యామి త్యథాః.

వచ ఇత్యాశ జ్ఞానా—

ఇతః స దైత్యః ప్రాప్తశ్రీ ర్మైత ఏ వాహాతి తయం,
విషవృక్షోఽపి సంవధ్యకా స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్. ౧౭

టీక.—ఇతః = ఇటనుండియే (అనగా నావలననే), ప్రాప్తశ్రీః - ప్రాప్తః = పొందఁబడిన - శ్రీః = అభ్యుదయము కలవాడయిన, స దైత్యః = ఆయసురుడు, ఇత ఏవ = నావలన నే, త్తయం = నాశమును, న అర్హతి = పొందఁగఁడు, (ఏలనగా), విష వృక్షః అపి = విసఫల జెట్టుయినను, సంవర్ధ్య = పెంచి, స్వయం = తానే, ఛేత్తుం = నఱుకుటకు, అసాం ప్రతాప్ = తగినదిగాదు.

తా.—ఆదైత్యునికి నేనే యాయభ్యుదయము నొసంగినవాడను, కావున, నేనే వానిని నాశము నేయుట సరి గాదు; ఏలనగా, విసఫలజెట్టు నయినను తాను పెంచి తాను కొట్టివేవఁ గూడదు.

వ్యా.—ఇత ఇతి.—ఇతో మత్త ఏవ, ప్రాప్తశ్రీ ర్లబ్ధోదయః, స దైత్య స్తారకా సుర, ఇతో మత్త ఏవ, త్తయం నాశం, నార్హతి, తథా హి, అన్యో వృక్ష స్తావ దా స్తాప్, విషస్య వృక్షో విషవృక్షోఽపి, సంవర్ధ్య కతశ్చి త్కారణా త్సమ్య గ్వధః యిత్యా, స్వయం ఛేత్తు, మసాం ప్రత మనర్హః * అసాం ప్రత మిత్య నేన నిపాతే నాభిహి తత్వా ద్వృక్ష ఇతి ద్వివీయాన్తో న భవతి - అనభిహితే కర్తృణి ద్వివీయాభిధానాత్ - య థాఽఽహ వామసః—‘నిపాతే నా పృభిహితే కర్తృణి న విభక్తిః పరిగణనస్య ప్రాయికత్వాత్’ ఇతి.

వృతం తే నేద మేవ ప్రాజ్ఞయా చాన్తై ప్రతిశ్రుతం,

వరేణ శమితం లోకా నలం దగ్ధం హి త త్తపః.

56

టీక.—ప్రాక్ = పూర్వము, తేన = వానిచేత, ఇదమ్ ఏవ = ఇదియే (ఈచెప్పఁ బోవునదియే), వృతం = కోరఁబడినది. మయా న = నాచేతను, అన్తై = ఇతనికి, ప్రతి శ్రుతమ్ = ప్రతిజ్ఞ నేయఁబడినది; లోకాన్ = లోకములను, దగ్ధం = కాల్చుటకు, అలం = సమర్థ మయినట్టి, తత్ తపః = వాని తపస్సు, వరేణ = వరదానముచేత, శమితం హి = ఆర్పఁబడినది సుమా.

తా.—పూర్వము నన్ను వాడు ఈచెప్పఁబోవుచావునే వేడుకొనెను, నేనును వానికి దానినే వర మిచ్చితిని; లోకములనెల్ల కాల్చి సమర్థ మయి యున్న వానితపస్సును ఆవరముచేత ఆర్పితిని.

వ్యా.—వృత మితి.—ప్రాకృర్వం, తే నాసురే, నేద మేవ దేవై రవధ్యత్వ మేవ, వృతం ప్రాజ్ఞతమ్, మయా, చాన్తై తారకాయ, ప్రతిశ్రుతం ప్రతిజ్ఞతమ్ * ప్రత్యా క్ భాన్యం శ్రుతః పూర్వస్య కర్తా ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థి, కర్తవ్యం చైత ది త్యాహ, —లోకా నగ్ధ, మలం శ క్తం * ‘పర్వాప్త వచనేష్వలమరేఘ’ ఇతి తుము

స్మృత్యయః, తస్య తప స్తత్తపో, పరేణ, పరదానేన, శమితం హి - మ యేతి శేషః.

సంయుగే సాంయుగీనం త ముద్యంతం ప్రసహేత కః,

అంశా దృతే నిషిక్తస్య నీలలోహితరేతసః ?

57

టీక.—సంయుగే = యుద్ధములో, ఉద్యంతం = పూనికనేయుచున్న, సాంయుగీనం = యుద్ధమందు నేర్పరియయిన, తం=వానిని, నిషిక్తస్య = (ఏదే నొకక్షేత్రమందు) నిషేకింపబడిన, నీ...సః—నీలలోహిత = శివునియొక్క - రేతసః = శుక్రముయొక్క, అంశాత్ ఋతే = భాగము తప్ప, కః = (అన్యుడు) ఎవడు, ప్రసహేత = ఓడించును.

తా.—యుద్ధమునకు కడంగిన యాయుద్ధకుశలుని, శివపీఠ్యాంశసంభూతుడు తప్ప మఱి యెవ్వఁడును ఓడింప నేరఁడు.

వ్యా.—సంయుగ ఇతి.—సంయుగే యుద్ధ, ఉద్యంతం వ్యాప్తియమాణమ్, సంయుగే సాధుం సాంయుగీనమ్ * 'ప్రతిజనాదిభ్యః ఖిల్' ఇతి ఖిల్పిత్యయః, తం తారకం, నిషిక్తస్య క్వచిత్క్షేత్రే క్షురితస్య-చి. 'నీలః కణ్ఠే లోహిత శ్చ కేశే ప్లితి నీలలోహిత ఇతి పురాణమ్' ఇతి స్వామీ - తస్య నీలలోహితస్య ధూర్జతే, రేతసః శుక్ర, స్యాంశా దృతేఽంశం వినా, ౭న్యః కః, ప్రసహే, తాభిభవేత్ * 'ప్రసహన మభిభవే' ఇతి వృత్తికారః.

కథ మసాపీదృశక్తి రిత్యాహ—

స హి దేవః పరం జ్యోతి స్తమఃపారే వ్యవస్థితమ్,

పరిచ్ఛిన్నప్రభావధిర్న మయా న చ విష్ణునా.

58

టీక.—సః దేవః = ఆ దేవుడు, త...రే—తమః = తమోగుణముయొక్క - పారే=అపరిగట్టున, వ్యవస్థితం = నెలకొనియున్న, పరం జ్యోతిః హి = పర మాత్మగదా, (కావుననే), మయా = నాచేతను, విష్ణునా = విష్ణుదేవునిచేతను, ప...రిః—పరిచ్ఛిన్న = ఎఱుంగబడిన - ప్రభావ = మహిమయొక్క - ఋద్ధిః = అతిశయము కలవాడు, న = కాడు.

తా.—ఆ దేవుడు తమోగుణాతీతుడయిన పరమాత్మ సుమా. ఆయనయొక్కమహిమాభిశయమును నేనును గనిపట్ట నేరనైతిని, విష్ణుదేవుడును కనిపట్ట నేరఁడాయెను.

వ్యా.—స ఇతి.—స దేవో నిలలోహిత, స్తమసః-పారే పరతో - వ్యవస్థికం తమోగుణాతీతం, పరం జ్యోతిః పరమాత్మా హి, అత ఏవ మయా, పరిచ్ఛిన్న ప్రభా వర్ధి రవగాఢ మహిమాతీకయో, న భవతి, తథా విష్ణు నా చ న; అత స్త స్యాసాధ్యం నా నీ త్యర్థః.

సంప్రతి తదంతోత్పత్తా వుపాయం దర్శయతి.—

ఉమారూపేణ తే యూయం సంయమ స్తిమితం మనః

శంభో ర్యతథ్య మా క్రస్తు మహస్కాన్తేన లోహవత్. 59

టీక.—తే=(ఆకార్యాధ్యలయిన,) యూయం = మీరు, సం...తం—సంయమ = సమాధియందు - స్తిమితం = నిశ్చలమయ్యున్న, శంభోః మనః = శివుని మనస్సును, ఉ...ణ—ఉమా=పార్వతియొక్క - రూపేణ=సౌందర్యముచేత, అయస్కాన్తేన = నూదంటురాతిచేత, లోహవత్ = ఇనుమునుంబోలె, ఆ క్రస్తుం=లాగుటకు, యతథ్యమ్ = కడంగుడు,

తా.—కావునమీరు మీకు కార్య సిద్ధికలుగుటకై యిట్లు చేయుడు:—సమాధి యందు నిలుకడ నొందియున్న యాపరమశివుని మనస్సును నూదంటురాతితో ఇనుమును ఆకర్షించునట్లుగా పార్వతీసౌందర్యముతో ఆకర్షింపుడు.

వ్యా.—ఉమేతి.—తే కార్యాధినో యూయం, సంయమ స్తిమితం సమాధి నిశ్చలం, శంభో ర్త్తన, ఉమారూపే జోమాసాన్తర్యేణ -

ని. 'రూపం స్వభావే సాన్తర్యే నాణకే పశుశబ్దయోః

గ్రన్థావృత్తా నాటకాదా వాకారణ్యోకయో రపి.' ఇతి విశ్వః, అయస్కాన్తేన మణి విశేషేణ * 'కస్కాదిషు చ' ఇతి సకారః, లోహవ దయోధాకు మివ * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్యతి' ఇతి వతిప్రత్యయో మృగ్యః, ఆ క్రస్తు మాహర్తం యతథ్య ముద్యుక్తాభవత్.

న చ గత్యన్తరమస్తి త్యాహ—

ఉభే ఏవ శ్చమే వోధు ముభయో ర్భీజ మాహితం,

సా వా శంభో స్తదీయా వా మూర్తి ర్జల మయీ మమ. 60

టీక.—ఉభయోః=మాయురవురయొక్క, ఆహితం=నిషి క్తమయిన, బీర్జం=కుశ్ర మును, వోధుం=వహించుటకు, సా వా = ఆయుమ, శంభోః = శివునివీర్యమువహించుటకును, తదీయా = అయన దైన, జలమయీ=నీటిరూపముననున్న, మూర్తిర్యా = మూర్తి; మమ=నావీర్యమును భరించుటకును, ఉభే ఏవ=ఇరువు రే, శ్చమే=సమర్థలు.

తా.—మే మిరువురమును నిషేకించునట్టి వీర్యమును భరించుటకు ఇరువురే సమర్థులు; శంభునివీర్యమును భరించుటకు. అమెయు, నావీర్యమును భరించుటకు అనున యొక్క మూర్తిభేదమయిన జలంబును.

వ్యా.—ఉ భే ఇతి.—ఉభయోః శంభో ర్మ మ, చాపి-తం నిషి క్తం, నీజం తేజో, వోధుం పోధుం, సా వోమా, శంభో ర్మ మూతేక, స్త శ్శ్యయం తదీయా, జలమయీ మూర్తి ర్వా మమ, ఉ భే ఏవ తు మే. న తృతీ యే త్యథాః-వా శబ్దో ద్వన్వాభేక న త్వన్వాభేక. ఏత దే వోదాహృ త్యేత్థ మేవ వ్యాఖ్యాతం గణవాఖ్యానే.

అత్ర దీపకాలంకారః-ప్రాకరణికయో రుమామహేశ్వరయో రప్రాకరణికయో ర్భిప్రాజలమూర్త్యో శృప్తమ్యస్య గమ్యత్వాత్, య థాహ భోజరాజః—‘ప్రస్తుతా నా మప్రస్తుతానాం చాపమ్యస్య గమ్యత్వే దీపకమ్’ ఇతి; న చేయం తుల్యయోగితా తస్యాః కేవలప్రస్తుతవిషయత్వేన కేవలాప్రస్తుతవిషయత్వేన చోత్థానా దితి.

త స్యాత్తా శితికణ్ఠస్య నై నాపత్య ముపేత్య వః

మోక్ష్యతే సురబద్ధీనాం వేణీ ర్వీర్యవిభూతిభిః.

61

టీక.—తస్య = ఆశివునియొక్క, అత్తా = పుత్రుడు, వః = మీకు, నైనా పత్యం = దశవామిలనమును, ఉపేత్య = పొంది, వీ...భిః—వీర్య = కార్యము యొక్క - విభూతిభిః = సంపదలచేత, సురబద్ధీనాం = చెఱగొనబడిన నేల్లుచానల యొక్క, వేణీః = జడలను, మోక్ష్యతే = విప్పను.

తా.—అపరమశివుని పుత్రుడు మీకు నేనాపతియై తారకాసురని పోర సంహ రించును; అంతట వానిచెఱంబడి సంస్కారహీనములై యున్నందున జడలకట్టిపోయిన సురాంగనల కేశపాశములను మీరు విప్పి సంస్కరించి సుఖముందురు.

వ్యా.—త శ్శ్యతి.—తస్య, శితికణ్ఠ స్యాప్తమూతేక, రాత్తా, పుత్ర ఇ త్యర్థః- వి. ‘అత్తా వై పుత్ర నామాఽసి’ ఇతి శ్రుతేః, వో యుష్టాకం, నేనాపతే ర్భావః నైనా పత్యమ్ * ‘పత్యన్ పురోహితాదిభ్యో యక్’ ఇతి యకప్రిత్యయః, ఉపేత్య ప్రాప్య, వీర్యవిభూతిభిః కార్యసంపత్తిభిః, సురబద్ధీనాం వేణీ, ర్మోక్ష్యతే విప్రసంయవ్యతి; తారకాసురం హనివ్య తీతి భావః.

ఇతి వ్యాహృత్య విబుధాః విశ్వయోని స్త్రిరోదధే;

మన స్యాహిత క ర్తవ్యాః తేఽపి దేవా దివం యయుః.

62

టీక.—విశ్వయోనిః - విశ్వ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణభూతుఁ డయిన బ్రహ్మదేవుడు, విబుధాః=సురలనుగూర్చి, ఇతి=పైఁజెప్పిన ప్రకారము, వ్యా

హృత్వ = పరికి, తిరోదధే = అంతర్ధానముపొందెను; తే దేవాః అపి=ఆ నేల్లులు ను,
మనసి = మనస్సులో, ఆ...వ్యాః—ఆహితే = ఉంపఁబడిన - కర్తవ్యాః = ఉద్య
మముగలవారయి, దివం=స్వర్గమునకు, యయుః = ఏగిరి.

తా.—ఇట్లు సురలకు పరికి బ్రహ్మదేవుఁడు అంతర్ధాన మాయెను, సురలును
చేయవలసినపనిని మనస్సులో నుద్దేశించుకొని స్వర్గమునకు బోయిరి.

వ్యా.—ఇ తీతి.—విశ్వస్య-యోనిః కారణమ్-ని. 'యోనిః స్త్రీజాం భగస్థానే
కాగణే తామ్రకే పణే' ఇతి వైజయస్తీ, ఋభాకా సురా, నితి, వ్యాహృత్యాభి
ధాయ, తిరోదధే=స్తహితవాకా, తే దేవా అపి, మన, స్యాహితం కర్తవ్యం యై
స్తే తథోక్తా సన్తో, దివం స్వర్గం, యయుః ప్రాపుః.

తత్ర నిశ్చిత్వ కందర్ప మగమత్ పాకశాసనః
మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

63

టీక.—పా...నః—పాక = పాకుఁ డనునసురునియొక్క - కాసనః = శత్రు
వయిన యింద్రుఁడు, తత్ర=హరునిచి త్తమును ఆకర్షించు కార్యమునకు, కందర్పం=మన్త
భుని, (సాధకునిగా), నిశ్చిత్వ=నిశ్చయించుకొని, కా...ద్ధౌ—కార్య=పనియొక్క -
సిద్ధౌ=నెఱవేఱుటవిషయమై, త్వర...సా—త్వరా = తొందరచేత - ద్విగుణ = రెం
డుమడుంగలయిన - రంహసా = వడిగలదైన, మనసా = మనస్సుతో - అగమత్ =
పోయెను - (తలఁచెను.)

తా.—శివ చిత్తమును ఆకర్షించుటకు సాధకుఁడు మన్తభుఁ డనినిశ్చయించు
కొన్నవాఁడై ఇంద్రుఁడు ఎప్పుడెప్పుడు కార్యము సిద్ధించునా అనితొందరచేత వడి
యినుమడించినమనస్సుతో నతనిని తలఁచుకొనెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—పాకో నామ కశ్చి దసుర - స్వస్య కాసన ఇన్ద్ర, తత్ర
హరచిత్రాకవణాకృత్యే, కందర్పం నిశ్చిత్వ-సాధకత్యేనేతి శేషః, కార్యసంసిద్ధౌ, త్వర
యాత్సుక్యేన - ద్వౌ గుణౌ యస్య త - ద్విగుణం ద్వీరావృత్తం - రంహో వేగో -
యస్య తేన తథోక్తేన-ని. 'గుణ స్త్వా వృత్తి శబ్దాది శ్రేష్ఠియాముఖ్య తన్మఘ' ఇతి
వైజయస్తీ, మనసా=గమత్ సస్తారే త్వరణః*గమే ర్లక్షణే, బ్రహ్మచ్యై రజాదేకః.

అథ స లలితయోషిద్భూరిలతాచారుశృంగం
రతివలయపదాజ్ఞే చాప మాసజ్య కణ్ఠే,
సహచర మధు హస్తస్యస్త చూతాఙ్కురాన్త్రః
శతమఖ ముపతథే ప్రాజ్ఞలిః పుష్పధన్వా.

64

టీక.—అథ = స్మరించిన వెంటనే, సః = ఆ (స్మరింపబడిన), పుష్పధన్వా = పూవిల్లుడు, ల...జ్ఞం—లలిత = అందగత్తె యయిన - యోషిత్ = చెలువయొక్క-
 భూలతా = కనుబొమ తీగలవలె - చారు = సొంపయిన - శృజ్ఞం = కొప్పులుగలిగి
 నట్టి, చాపం = వింటిని, ర...జ్ఞే—రతి=(తన భార్యయయిన) రతి దేవియొక్క -
 వలయపద = గాజాలతాపులు - ఆజ్ఞే = గుఱుతుగాఁగలదైన, కణ్ఠే = మెడమీఁద,
 ఆసజ్య = తగిలించి, స—స్త్రీ—సహచర = చెలికాఁడయిన - మధు = వసంతుని
 యొక్క - హస్త = చేతియందు - న్యస్త=ఉంపబడిన-చూతాబ్జుర = మావిమొగ్గ
 యనెడు - ఆస్త్రః=బాణము కలవాఁడయి, ప్రాజ్ఞాః = కేలుమోడ్చు కావించినవాఁడై,
 శతమఖం=నూలుజన్నముల వానిని (అనఁగా ఇంద్రుని), ఉపతన్ధే=కలసికొనెను.

తా.—అట్లు ఇంద్రుడు తలంపఁగానే, పూవిల్లుడును, నిరంతరము రతీదేవిచేతి
 గాజాలు ఒత్తుకొనుటచే మచ్చలు వడియన్న బుజమునకు తనవిల్లు తగిలించుకొని, తన
 మావిమొగ్గ బాణమును తనతో వచ్చుచున్న తనచెలికాఁడయిన వసంతునిచేత నిడికొని,
 వచ్చి, కేలుదోయి ఘటించి, ఇంద్రునిం గలసికొనెను.

ఆ థేతి.—అథ స్మరణానంతరమ్, స స్మృత ఇ త్యథాః, పుష్పం ధను ర్యస్య
 స పుష్పధన్వా కామః * 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇ త్యనన్, ని. 'లలితం త్రిషు సుందరమ్'
 ఇ త్యమరః-లలితాయాః సుందర్యా-యోషితో-భ్రువా లతే ఇవ-చారుణీ-శృజ్ఞే కోటి -
 యస్య త త్తథోక్తం చాపమ్, రతిః స్మరప్రియా - ని. 'రతిః స్మరప్రియా' ఇత్యమరః-
 తస్యా - వలయపదాని కబ్జాణస్థానా - న్యబ్జ-శ్చిహ్నం యస్య స తథోక్తే కణ్ఠః,
 ఆసజ్య లగయిత్వా, చాపకణ్ఠవిశేషణాభ్యాం శృక్లాంకనిధే స్త్రీ భువనైకవీరస్య
 శృక్లార వీరోపకరణేషు తుల్యరసత్వం వ్యశ్యతే, సహచరస్య సఖ్య-ర్థోర్వసస్తస్య-
 హస్తే న్యస్తం చూతాబ్జుర మే వాస్త్రం యస్య స తథోక్తః, ప్రాజ్ఞాః కృతాజ్ఞాః
 సకా, శతమఖ మింద్ర, ముపతన్ధే సంగతవాక్ * సంగతికరణాథా దాత్త సేవదమ్.

ఆ త్ర స్వభావోక్తిః- 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్యమువణనమ్' ఇతి.
 మాలినివృత్త మేతత్ - 'ననమయయయ తేయం మాలిని భోగిలోక్తః' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ శోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే బ్రహ్మసాక్షాత్కారో నామ

ద్వితీయః సర్గః.

శ్రీ

కు మార నం భ వమ్.

తృ తీ యః సర్గః.

తస్మిన్ మఘోన స్త్రిదశాన్ విహాయ
సహస్ర మత్నైం యుగపత్ పపాత,
ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం
ప్రాయ శ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు.

1

టీక.—మఘోనః = ఇంద్రునియొక్క, అత్నైం = కన్నులయొక్క-సహస్రం = వేయి (వేయి కన్నులును), స్త్రిదశాన్ = దేవతలను, విహాయ = వదలి, తస్మిన్ = అతని మీఁద (మన్నునిమీఁద), యుగపత్ = ఒక్కప్పుడిని, పపాత = పడెను; ప్రాయః = తఱచుచుగా, ప్రభూణామ్ = దొరలకు, ఆశ్రితేషు = నేవకులయందు, గౌరవమ్ = ఆదరము, ప్ర...యా-ప్రయోజన = కార్యమును - అపేక్షితయా = కోరుటచే (కార్య మునుబట్టి), చలమ్ = నిలుకడలేనిది.

తా.—మదనుఁడు రాఁగానే ఇంద్రుఁడు కడమవేల్పులను చూచుట మాని వేయికన్నులతోను అతనిని అత్యంతాదరముతోఁగాంచెను. చిరపరిచితులను పెక్కురను వేల్పులను మాని ఇతనియందే ఇంత పక్షపాతము చూపుట యుక్తమాయనిన-ప్రభువులు ప్రాయికముగా కార్యమునుబట్టి నేవకులందు ఆదరమును మార్చుచుండుదుగదా.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—మఘోన ఇంద్ర, స్యాత్నైం సహస్ర, స్త్రిరావృత్తాదశ పరిమాణ మేషా మితి స్త్రిదశాన్ దేవాన్ * సంఖ్యయావ్యయాసన్నా దూరాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే' ఇతి బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే -' ఇతి డచ్చుర్వ్యయః ఉక్తార్థత్వాత్ సుచో నివృత్తిః, విహాయ త్యక్త్వా, తస్మిన్ కామే, యుగ పత్ పపాత, సహస్రేణాక్షిభిరద్రాక్షీది త్యాదరాలితయోక్తిః, నను సుచిరపరిచి తానేకసుర పరిత్యాగేన భగవతో మహేంద్రస్య కథ మకాణ్డే తస్మిన్నేకస్మిన్ పక్షపాత ఇత్యాశక్యార్థాన్తరం న్యన్యతి-ప్రాయో భూమ్నా, ప్రభూణా, మాశ్రితేషు నేవకేషు విషయే, గౌరవ మాదరః, ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యాధిక త్వేన హేతునా, చలం చచ్చలమ్, ఫలతన్త్రాః ప్రభవోనతు గుణతన్త్రా ఇతి భావః

స వాసవే నాసనసన్నికృష్ట
 మితో నిషీ దేతి విసృష్టభూమిః
 భతుః ప్రసాదం ప్రతిగృహ్య మూర్ఖాః
 వక్త్రం మిథః ప్రాక్రమ తైవ మేనమ్.

2

టీక.—సః = ఆతఁడు (కాముఁడు), వాసవేన = ఇంద్రునిచేత, ఆ...ష్టమ్ = ఆసన = (తన) సింహాసనమునకు - సన్నికృష్టమ్ = చేర్చుగా, ఇతః = ఇచ్చట, నిషీద = కూర్చుండుము, ఇతి = అని, వి...మిః - విసృష్ట = విడువఁబడిన - భూమిః = చోటుగలవాఁడై, భర్తుః = ఏలినవానియొక్క, ప్రసాదమ్ = అనుగ్రహమును, మూర్ఖా = బొడలచేత, ప్రతినన్ద్య = గౌరవించి, మిథః = ఏకాంతమున, ఏనమ్ = ఇంద్రునితో, ఏవం = ఈ చెప్పఁబోవుతీరున, వక్త్రం = పలుకుటకు, ప్రాక్రమత = తొడంగెను.

తా.—ఆతనికి ఇంద్రుఁడు తన సింహాసనము ప్రక్కనే ‘ఇట కూర్చుండుము’ అని చోటాసంగెను. మన్తభుండు ఆయనుగ్రహముచేత తనకుం గలిగిన సంతోషమును తనో సతీచేతం చెబుపుకొన్నవాఁడై, ఏకాంతముగా ఇంద్రునితో నిట్లు వక్కాణింపం దొడంగెను.

వ్యా.—స ఇతి.—స కామో, వాసవే నేన్ద్రే, నాసనస్య సింహాసనస్య-సం నికృష్టం సంనిహిత-మాసన సంనికృష్టం యథాతథా* శేషష్టాపాయం సమాసః కృద్యోగలక్షణాయా తు న * ‘న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలభక్షతృనామ్’ ఇతి షష్ఠినిషేధాత్, ఇతో నిషీదే హోపవి శేతి, విసృష్ట భూమి ర్దత్తావకాశః సకా, భర్తుః స్వామినః, ప్రసాద మనుగ్రహం, మూర్ఖా, ప్రతినన్ద్య సంభావ్య, మిథో రహసి - ని. ‘మిథో ఽన్యోన్యం రహస్యపి ఇత్యమరః, ఏన మిన్ద్రే, మేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వక్త్రం, ప్రాక్రమ తోపక్రాంతవాక్ * ‘ప్రొపాభ్యాం సమథాభ్యామ్’ ఇ యాత్త నేపవమ్.

ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశేష పుంసాం
 లోకేషు యత్ తే కరణీయ మస్తి
 అనుగ్రహం సంస్తరణప్రవృత్త
 మిచ్ఛామి సంవధితు మాజ్ఞయాతే.

3

టీక.—(హే = అయ్యా), పుంసాం = పురుషులయొక్క - జ్ఞాతవిశేష = జ్ఞాత = ఎఱుఁగఁబడిన - విశేష = సారముగలవాఁడా - (పురుషులయొక్క సారము నెఱిగిన వాఁడా అనుట), లోకేషు = లోకములలో. తే = నీవు, యత్ = ఏది, కరణీయం = చేయవలసినది, అస్తి = కలదో, (తత్ = దానిని), ఆజ్ఞాపయ = ఆనతియు, సం...త్తం—

సంస్తరణ = (నీవు నన్ను) తలంచుటచే - ప్రవృత్తం = పుట్టిన, తే = నీయొక్క, అనుగ్రహం = ప్రసాదమును, అజ్ఞయా = అనతిచేత, సంపరితమ = వృద్ధి నొందిన దానినిగా, ఇచ్చామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పురుషులయొక్క సారము నెఱింగినవాడా, ఏలోకములో నీకు ఏపని చేయవలసియున్నదో అజ్ఞాపింపుము; స్మరించుటచే నా కొనర్చిన యాయనుగ్రహమును పనిగొనుటచే వృద్ధి నొందింపుము.

వ్యా.—అజ్ఞాప యేతి.—హే పుంసాం, జ్ఞాతవిశేష జ్ఞాతసార - జ్ఞాతపుం విశేషే త్యథాః * సాపేక్ష త్వేషిగమకత్వాత్ సమాసః, అజ్ఞాపయ-త దితి శేషః* ఉత్తరవాక్యే య చ్చబ్దప్రయోగా న్న పూర్వవాక్యే తచ్ఛబ్దప్రయోగనిర్వృత్తిః, కిం త ది త్యాహ - లోకేషు, తే తవ, యత్, కరణీయం కర్తవ్య, మస్తి; సంస్తరణేన-ప్రవృత్త ముత్పన్నం, తే త, వానుగ్రహం ప్రసాద, మాజ్ఞయా నియోగేన, సంపరితం వృద్ధిం గమిత, మిచ్చామి-సంస్తరణకృత మనుగ్రహం కేనచిన్నియోగేన వధాయ - క్వచిత్ కర్తణి నియుక్త్వి త్యథాః - అన్యథా మే నాస్తి పరితోష ఇతి భావః, తుమున్న స్తపాతే నిజశ్లే యత్నః కార్యః,

స చ మే కిచ్చి దసాధ్య మస్తి త్యాహ.—

‘కే నాభ్యసూయా పదకాజ్ఞా తే నితా న్తదీహైర్జా ర్జనితా తపోభిః ?

యావ ద్భవ త్యాహితసాయకస్య మత్కార్తుక స్వాస్య నిదేశవ ర్తి. 4

టీక.—ప...జా—పద = (నీ) యధికారమును - కాజ్ఞా తా = కోరునట్టి, కేన = ఎవనిచేత, ని...హైః—నితా న్త = మిక్కిలి - దీహైః = గొప్పవైన, తపోభిః = తపస్సులచేత, తే = నీకు, అభ్యసూయా = ఈసు, జనితా = పుట్టింపఁ బడినది, (వానిని పోషించుము అని శేషము), యావత్ = ఎందులకనగా, సః = వాడు, ఆ...స్య—అహిత = తోడుగఁబడిన - సాయకస్య = బాణముకలదైన, అస్య మత్ కార్తుకస్య = ఈ నా వింటికి, ని... ర్తి—నిదేశ = మ్రాల - వర్తి = ఉండు వాడు, స్వాత్ = అగును.

తా.—ఎవఁడేని నీవదముకై యుగ్రతపస్సులు చేయుచు నీకు ఈసు కలిగించి నాఁడా? చెప్పుము; ఈసుములో వానిని, నాములికికి గుఱిచేసి, తపస్సులు మాన్పించి, శ్రీతలగులములోఁ గూర్చెదను.

వ్యా.—కే నేతి.—పదకాజ్ఞా తా స్వారాజ్యకామేన, కేన పుంసా, నితా న్త దీహైర్జా రతిప్రభూతై, స్తపోభి, స్తేత, వాభ్యసూ యేర్హ్య, జనితా - తం బూర్తి హిత శేషః, కినుభావ - యావ ద్యతః, సభవద్వై, ర్యాహితసాయకస్య సంహితబాణ

స్వాస్య మత్కార్షకస్య, నిజేశే వ ర్తత ఇతి నిజేశవ ర్త్యాజ్ఞావశో, భవతి - అవిలమ్యే
నైవ భవిష్య తీ త్యథాః * 'వ ర్తమానసామీష్యే వ ర్తమానప ద్యా' ఇతి లబ్ధః.

సంప్రతి చతుర్వగేశ మోక్ష మధిక్య త్యాహః—

అసమృతః క స్తవ ముక్తిమార్గం పునర్భవక్షేతభయాత్ ప్రపన్నః?

బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు సుందరీణాం ఆరేచితభ్రూచతురైః కటాక్షైః. 5

టీక.—తవ=నీకు, అసమృతః = అంగీకృతుండు కానివాడు, కః = ఎవడు, పు...త్—పునర్భవ = పునర్జన్మమందలి - క్షేత=దుఃఖములవలని - భయాత్ = వెఱచి పుచ్చేత, ముక్తిమార్గం=మోక్షపుదారిని, ప్రపన్నః = అవలంబించినవాడు, (వానిని హేమోనుము - వీలయిన), (సోఽపి=వాడును), ఆ...రైః—ఆరేచిత = ఒకటొకటిగా త్రిప్పబడిన = భ్రూ = కనుబొమలచేత - చతురైః = చదురుగలవైన, సుందరీణాం = అందగత్తెలయొక్క, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత, బద్ధః = కట్టబడినవాడై, చిరం=చాలకాలము, తిష్ఠతు = ఉండునుగాక.

తా.—నీవు ఒప్పుక యెవడేని ఈసంసారమందలి జన్మ జరా మరణాది దుఃఖపరం పరమ వెఱచి మోక్షమార్గమును అవలంబించినాడా? వానిని హేమోనుము; ఈక్షణములో అందగత్తెయొక్క చదురుతోడి కడకంటి చూపులతో వానిని చిరకాలము కట్టివైచెదను.

వ్యా.—అసమృత ఇతి.—త, వాగమృతః కః, పునర్భవః పునరుత్పత్తిః - సంసార ఇతి యావత్ - తత్రయే క్షేతా జన్మజరామరణాదయ - స్తేభ్యో భయాత్, ముక్తిమార్గం ప్రపన్న, స్తం,వద,యతః సోఽ, స్వాకేచితాభి రేకై కళో వివ ర్తితాభి ర్భూభి శ్చతురైః సుందరీణాం కటాక్షై, ర్బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు; ఆరేచితలక్షణం తు -

వి. 'స్వా దుభ్భివో ర్లలితాక్షేపా దేశస్యా ఏవ రేచితమ్,

తయో ర్మూలసముత్క్షేపం కాటిల్యా దుభ్భి)కటిం విదః' ఇతి.

ధర్మాథా వధిక్య త్యాహః—

అధ్యాపిత స్తోశనసాఽపి నీతిం ప్రయుక్తరాగప్రణిధి ద్విషాషస్తే

క స్మార్థధర్షా వథ పీడయామి సిన్ధో ప్రటా వోఘ ఇవ ప్రవృద్ధః! 6

టీక.—ఉశనసా = శుక్రనిచేత, నీతిమ్ = నయమును, అధ్యాపితస్య అపి = నేర్పబడినవాని కైనను, తే ద్విషః = నీపగవానికి, కస్య = ఎవనికి, అర్థధర్షా=అర్థమును ధర్షమును, ప్ర...ధిః—ప్రయుక్త = ప్రయోగింపబడిన - రాగ = విషయాభి

లాదయనెడు - ప్రణిధిః=దూతగలవాడనై, ప్రవృద్ధః = పెరిగిన, ఓఘః=ప్రవాహము, సిన్ధోః=ఏటియొక్క, తదౌ ఇవ=ఒడ్డలను బోలె, పీడయామి - బాధింపవలయునో, వద = చెప్పుము.

తా.—నీపగవారి డెవఁడేని అగురుఁడా? వారి డెవఁడో చెప్పుము. సాక్షాచ్ఛుక్రాచార్యులవలన నీతివిద్య నేర్చినవారి డయినను నాధాకతు నిలువలేడు. వానిహృదయములో విషయాభిలాష నుత్పాదించెను. అది, వెల్లిపొడిచిన ప్రవాహము ఒడ్డలను కోసి ఏటిని రూపుమాపినట్లు, వానియర్థధర్మములను నాశముచేసి వానిం గూల్చును.

వ్యా.—అధ్యాపిత స్త్రీతి.—ఉశనసా శుక్రేణ, నీతిం నీతికాస్త్ర, మధ్యాపిత స్యాపి-అపిశబ్దా చ్చుక్రశిష్యాణా మప్రధృవ్యత్వం గమ్యతే * 'గతిబుద్ధి - ' ఇత్యాదిసాద్వికర్త కాదిశ్చోధాతో ర్ణ్యస్తాత్ ప్రధానేకర్తృణి క్తః* 'అప్రధానే దుహదీనాం ణ్యస్తే కర్తృశ్చ కర్తృణః' ఇతి వచనాత్, తే ద్విష స్తవ శత్రోః, క స్యాథాధర్మ, ప్రయుక్తః ప్రహితో-రాగో విషయాభిలాష ఏవ-ప్రణిధి ర్దూతో-యేన సోఽహమ్-ని. 'ప్రణిధిః ప్రాథమేచరే' ఇతి యాదవః, ప్రవృద్ధ, ఓఘః ప్రవాహః, సిన్ధో ర్షద్యా, స్తూ వివ పీడయామి వద.

కామ మధికృ త్యాహ.—

కా మేకపత్నీ వ్రతదుఃఖశీలాం లోలం మన శ్చారుతయా ప్రవిష్టాం

నితమ్బినీ మిచ్ఛసి ము క్తలజ్ఞాం కణ్ఠే స్వయంగ్రాహనిష క్తబాహుమ్. 7

టీక.—ఏ...లాం—ఏక = ఒక్కఁడే - పత్నీ = పతిగలదానియొక్క -

వ్రత = నియమముచేత - దుఃఖశీలాం = దుఃఖస్వభావముకలదియు, చారుతయా = (ఆమెయొక్క) సౌందర్యముచేత, లోలం = సత్పష్టమయిన, మనః = (నీ) మనస్సును, ప్రవిష్టాం = చొచ్చినదియు, (అగు), కాం నితమ్బినీం = ఏ రమణిని, ముక్తలజ్ఞాం-ముక్త = వదలిన - లజ్జాం = సిగ్గుగలదై, కణ్ఠే=(నీ) మెడయందు, స్వ...హం- స్వయం గ్రాహ = స్వయముగా పైకొనుదానినిగాను - నిషక్త = తగిలింపఁబడిన - బాహుమ్ = భుజములు కలదానినిగాను, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా.—ఏవతేనేని పాతీవ్రత్యభంగమున కోర్వక వములుచుండుదానిని తదీయ సౌందర్యమునకు వలచితివా? చెప్పుము. అనుందరి త్తణములో లజ్జ విడిచి తానే పయి కొని నీమెడయందు తతబాహువులు తగిలించి కాగిలించునట్లు చేసెదను.

వ్యా.—కా మితి.—ఏకః పతి ర్యస్యాః పైకపత్నీ పతివ్రతా * 'నిత్యం సపత్న్యాదిభి' ఇతి జీవ - తస్యా వ్రతం పాతీవ్రత్యం - తేన - దుఃఖశీలాం దుఃఖః స్వభావామ్ - దృఢవ్రతా మిత్యర్థః - ని. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇత్యమరః,

చారుతయా సునరత్నైః సేతునా, లోలం, మన స్త్వచ్ఛిత్తం, ప్రవిష్టం, కాం, నిశ్
మ్మిసీం నారీం, ముక్తలజ్జాం సతీం, కణ్ఠే, స్వయంగ్రాహనిషక్తబాహుమ్-స్వయం గృ
హ్నే తీతి స్వయంగ్రాహః * 'విభాషా గ్రహః' ఇతి నిప్రత్యయః - న చ జలచర ఏక
గ్రాహ ఇతి నియమః - జలచరే గ్రాహ ఏ వేతి నియమా దితి - స్వయం గ్రాహః చ
సా నిషక్తబాహుశ్చ తాం తథాభూతా, మిచ్ఛసి-త్వదభేః పతివ్రతా మపి వ్రతా
ద్యృఙ్గింశయిష్యామి త్యభాసః; ఏత చ్ఛేద్యస్య పారదారికత్వా దుక్తమ్ - తథా చ
శ్చుతిః—'అహల్యాదై జారః' ఇతి,

త్రివిధా నాయకా-స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి - తత్ర పరకీయాం ప్ర
త్యుక్తమ్ - ఇతరే ప్రత్యాహ.-

కయాఽసి కామిః సురతాపరాధాత్

పాదానతః కోపనయాఽవధూతః ?

తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం

ప్రవాళశయాశరణం శరీరమ్.

8

టీక.—(పే) కామిః = (ఓయి) కాముకుడా, సు...ధాత్—సురత =
రతిక్రీడయందు - అపరాధాత్=తప్పిదముచేత (ఇతరకాంతను కూడుటచేత), పా...
తః—పాద=అడుగులకు - అనతః=ఎఱిగినవాడవయి, కోపనయా = కోపస్వభావు
రాలయిన, కయా=ఎవతెచేత, అవధూతఃఅపి = తిరస్కరింపఁబడినాడవు; తస్యాః =
ఆమెయొక్క, శరీరం=దేహమును, దృ...పం—దృఢ=గాఢమయిన - అనుతాపం =
పశ్చాత్తాపము కలదానినిగాను, ప్ర...ణం—ప్రవాళ = చివుళ్లయొక్క - శయాశ=
సెజ్జయే - శరణం = రక్షకముగాఁగలదానినిగాను, కరిష్యామి = చేసెదను.

తా.—ఓయికాముకుడా, వేఱుకాంతను బొందితి వని కోపగించి యెవతెదేని
'మన్నింపు మ'ని నీవు పాదములం ద్రెల్లినను మన్నింపక తిరస్కరించినదా? ఆమెయొక్క
శరీరమును గాఢపులుకపశ్చాత్తాపము నొందించి తచ్చొంటికి చిగుళ్ల సెజ్జపై పారలించెదను.

వ్యా.—క యేతి.—పే కామిః కాముక, సురతాపరాధాత్ అన్యాసక్తా
ది త్యర్థః, పాదానతః ప్రణతః సకా, కోపనయా, కోపశీలయా, కయా స్త్రీయా, ఽవ
ధూత స్తిరస్కృతో, ఽసి, తస్యాః శరీరం, దృఢానుతాపం గాఢపశ్చాత్తాప, మత ఏవ,
ప్రవాళశయాశరణం కరిష్యామితి.

ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వజ్రం

శరై ర్షదీయైః కతమః సురారిః

విభేతు మోక్షోత్పత్తిభావవిధ్యః

స్త్రీభ్యోఽపి శోకస్ఫురితాధరాభ్యః ?

(1)

టీక.—(పా) వీర=ఓశూరుడా, ప్రసీద = దయగలుగుము, వజ్రం = వజ్రాయుధము, విశ్రామ్యతు=విశ్రమించును గాక, మదీయైః = నావైన, శరైః = బాణములచేత, మో...ర్యః—మోక్షీకృత = వస్తుగాజేయఁబడిన - బాహువీర్యః = భుజబలముగలవాఁడు, కతమః సురాణి=(దైత్యదానవాదులలో) ఏసురవైరి, శో...భ్యః—శోప=కినుకచేత - స్ఫురిత = ఆదరిన - అధరాభ్యః = మోవిగలవారగు, స్త్రీభ్యః = ఇంతులకు సయితము, విభేతు=వెఱచునుగాక.

తా.—ఓవీరుడా, నీవజ్రాయుధమునకు పనిపెట్టవలదు. దైత్యదానవాదులలో ఎవఁడు ఇప్పుడు నీకు ద్వేష్యుఁ డయినాఁడో చెప్పుము; నాబాణములచేత వానిబాహుపరాక్రమము నెడలించి, వానిని మహావీరునికి నీకు ఆన నేల, ఆలుకచేత నదరుచున్న కష్టావిగలయింతులకు సయితము వెఱచునట్లు చేసెదను.

వా. — ప్రసీ దేతి.—పా వీర, ప్రసీద ప్రసన్నోభవ, వజ్రం కలిశం, విశ్రామ్యతు-ఉదాస్తా మి త్యర్థః, మదీయైః శరై, శోషీకృతభాహువీర్యో విభ్రీకృతభుజశక్తిః, కతమో దైత్యదానవాదిభ్య యః కచ్చన - సురాణి * 'వా బహూనాం జాతి పరిప్రన్నే దతమన్' ఇతి తదమచ్చిత్వయః, శోపేన స్ఫురితాధరాభ్యః స్త్రీభ్యోఽపి విభేతు-కిము వక్తవ్యం పుష్కళ్య ఇ త్యర్థః - సకృ ద్భీతః సర్వతో విభే తీతి భావః * 'భీత్రాధానాం భయపాతుః' ఇ త్యపదానత్వాత్ పఞ్చమి.

తవ ప్రసాదాత్ కుసుమాయు ధోఽపి

సహాయ మేకం మధు మేవ లభ్యా

కుర్యాం హర స్యాపి పినాకపాణేః

ధైర్యచ్యుతిః కే మమ ధన్వినోఽన్యే ?

10

టీక.—(పెక్కమాటలేల), తవ=నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహము సంపదనీ, కుసుమ ఆయుధః అపి=(అతిదుర్బలములయిన) పువ్వులు పోటుముట్లుగాఁ గల వాఁడ నయ్యును, ఏకం మధుమ్ ఏవ=ఒక్క వసంతుని మాత్రము, సహాయం=తోడు, లభ్యా=పొంది, పి...ణేః—పినాక = అజగవధనుస్సు (లేక-త్రిశూలము) - పాణేః=చేతఁగలవాఁడయిన, హరస్య అపి=(సంహారకుఁడగు) శర్యునికి సయితము, ధై...తిం—ధైర్య=మతినిబ్బరముయొక్క - చ్యుతిం = నాశమును, కుర్యామ్ = చేసెదను, అన్యే ధన్వినః = కడమవిలుకాండ్రు, మమ కే నాకు ఏపాటి,

తా.—నే యేల, నీదను చల గానున్న, నేను కేవలదర్శలము లగుపూములుకుల తోనే, వసంతుని ఒక్క నిమాత్రము తోడుగాఁగని, త్రిశూలధారియు సంహరకుఁడగు నీశ్వరునికి గయితము మునసై ర్య మెడలించెదను; కడను కలుకాండ్రు నాకు ఏమాత్రము?

వా. —త నేతి. —కిం బహునా, తవ, ప్రసాదా దనుగ్రహాత్, కుసుమాయు. ధోఽ ప్యుతిగుర్బలాస్తోఽ, ప్యహ, మేకం, మఘం వసస్త మేవ, సహాయం లభ్యా, పినాకః పాణో యస్య స పినాకపాణిః * 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాన ప్రమా' తస్య. హర స్వాపి - హరః పినాకీ చే త్యుతిదారుణ ఇతి భావః, ధైర్యచ్యుతిం, ధైర్యహనిం, కుర్యామ్ కర్తుం శక్తుయా మి త్యర్థః * 'శకి రిత్ చ' ఇతి శక్యార్థే రిత్, అస్యే, ధన్విసో ధనుర్భృతో, మమ, కేన కేఽపీ త్యర్థః - కింశబ్దః కుత్సాయామ్ - ని. 'కు త్సా ప్రశ్న వితర్కమ తేషే కింశబ్ద ఇన్యతే' ఇతి శాక్యతః.

అ ధోరుదేశా దవతార్య పాద

మాత్రాన్తి సంభావితపాదపీఠం

సంకల్పితార్థే వివృతాత్త శక్తి

మాఖిణ్ణః కామ మిదం బభాషే.

11

టిక....అథ = (మదనుఁ డిట్లు పలికిన) యనంతరము, ఆఖిణ్ణః = ఇంద్రుఁడు, ఊరుదేశాత్ = తొడ ప్రదేశమునుండి, పాదమ్, = (తన) చరణమును, అ...తం-ఆ త్రాన్తి = ఆక్రమణముచేత - సంభావిత = గౌరవింపఁబడిన - పాదపీఠమ్ = కాలిపీఠ కలుగునట్లుగా, అవతార్య = దింపి, సం...ర్థే - సంకల్పిత = ఉద్దేశింపఁబడిన - అర్థే = కార్యమువిషయమున, వి...క్తిం - వివృత = ప్రకటింపఁబడిన - ఆత్త = తనయొక్క - శక్తిం = సామర్థ్యము గలవాఁడయిన, కామమ్ = మన్నఁడునితో, ఇదం = ఈ మాటను, బభాషే = వాక్రచ్చెను.

తా.—మన్నఁడు డిట్లు పలుకఁగానే, ఇంద్రుఁడు, తనతొడమీద నుంచు కొనియున్న తన పాదమును తీసి పాదపీఠముపై నుంచుకొని, తానుద్దేశించిన కార్యమును శివచిత్తాకర్షణమునకే శక్తిమంతుఁడనని చెప్పుకొన్న మదనునితో నిట్లు వక్కాణించెను,

వా. —అ థేతి. —అథ స్వరవాక్యశ్రవణానంతర, మాఖిణ్ణః సహస్రాత్, ఊరుదేశాత్ పాద, మాత్రాన్త్యాఽక్రమణేన-సంభావితం పాదపీఠం యస్మిన్ స్త ద్యథాతథా, అవతార్య, సంకల్పితార్థే హరచిత్తాకర్షణయాపే విషయే, వివృతాత్త శక్తిం 'కుర్యాం హర స్వాపి' ఇత్యాదినా ప్రకటికృతస్వసామర్థ్యాం, కామం స్వర, మిదం వక్ష్యమాణం, బభాషే.

సర్వం సఖే త్వ య్యుపపన్న మేత
దుభే మ మాస్త్రే కులిశం భవాం శ్చ
వజ్రం తపోవీర్యమహత్సు కుణ్ఠం,
త్వం సర్వతో గామి చ సాధకం చ.

12

టీక.—(పే) సఖే = (ఓ) చెలికాడా, ఏతత్ సర్వమ్ = ఇది యంతయు, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నమ్ ఏవ=సిద్ధ మే, మమ = నాకు, కులిశం=వజ్రాయుధమును, భవాంశ్చ = నీవును, ఉభే అస్త్రే = ఇరువురును అస్త్రములు, (అందు), వజ్రం=వజ్రాయుధము, త...త్సు - తపః = తపస్సుయొక్క - వీర్య = బలముచేత - మహత్సు = గొప్పవారైనవారియందు, కుణ్ఠం = మందము, త్వం = నీవు, సర్వతః=అందఱుమీఁదను-గామి = ప్రసరించునట్టియు, సాధకం చ = సాధించునట్టియు, అస్త్రమ్=అస్త్రమువు.

తా.—మిత్రమా, నీ వన్నదంతయు నిశ్చయమే. వజ్రమును నీవును నాకు రెండు కైదువులు; కాని, రెంటిలోను వజ్రము తపోబలము కలవారిమీఁదికి ప్రసరింపజాలదు; నీ వన్ననో ఎల్లవారి మీఁదికిని ప్రసరింతువు, సాధింతువు.

వ్యా.—సర్వ మితి.— పే సఖే - సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవాధామ, సర్వ మేతత్త్వ య్యుపపన్నం సిద్ధమ్, మమ, కులిశం వజ్రం, భవాం శ్చోభే అస్త్రే, తత్ర వజ్రం, తపోవీర్యేణ తపోబలేన-మహత్సు ప్రబలేషు, కుణ్ఠం ప్రతిబద్ధప్రసరమ్, త్వ మస్త్రం సర్వతోగామి చ సాధకం చ - తాపనే వ్య ప్యకుణ్ఠ మి త్యర్థః.

అవైమి తే సార, మతః ఖలుత్వాం
కార్యే గురు జ్ఞాత్తసమం నియోక్త్యే ;
వ్యాదిశ్యతే భూధరతా మవేక్ష్య
కృష్ణేన దేహోద్వహనాయ కేమః.

13

టీక.—తే సారం = నీ బలమును, అవైమి=ఎఱుగుదును, అతః ఖలు=కావుననే, ఆ...మమ్ - ఆత్మ = నాతో - సమం = తుల్యుడవయిన నిన్ను, గురుణి=గొప్పచైన, కార్యే = పనిలో, నియోక్త్యే = నియమించెదను, (అది యెట్లున్న), కృష్ణేన=విష్ణుమూర్తిచేత, భూధరతామ్ = భూమిని మోచువాఁ డగుటను, అవేక్ష్య = చూచి, కేమః= పాపజ్ఞేడు, దే...య - దేహ = (తన) శరీరమును- ఉద్వహనాయ=మోచుటకు, వ్యాదిశ్యతే = నియోగింపబడుచున్నాడు.

తా.—నీబలము నే నెఱుంగుదును, కావుననే నాకు సమానమయినవానిని నిన్ను ఈ పనికి నియోగించుచున్నాను. సారమును పరికించియేగదా ఎందును పనిగొందురు. శేషుని విష్ణుమూర్తి భూమిని మోచువానినిగా పరికించి తనకు శయ్యగా పని గొనుచున్నాడు.

వ్యా.—అవై మీతి.—హే సఖే, తే, సారం బల, మవైమి వేద్మి, అశః ఖల్వత ఏ, వాత్ససమం మత్తుల్యం, త్వం, గురుణి మహతి, కాశ్యే 'తస్మై హిమాద్రేః' ఇతి వక్ష్యమాణే, నియోజ్యే * 'స్వరాద్యన్తోపసర్గాదితి వక్ష్యమి' ఇతి వార్తికాదాత్త నేపదనియమః, తథా హి - సారపరీక్షాపూర్వక ఏవ సర్వత్రనియోగ ఇ త్యాహ- కృష్ణేన విష్ణునా, ధర తీతి ధరః * పచాద్యచ్ - భువో ధరో భూధర స్తస్య భావస్తత్తాం భూధరతామ్ భూధరణశక్తి మి త్యర్థః, అనేక్ష్య జ్ఞాత్వా, శేషః సర్పరాజో, దేహోద్వహనాయ స్వదేహ ముద్వోధుమ్ * 'క్రియాశ్లోపపదస్య - ' ఇ త్యాదినా చతుర్థీః, వ్యాదిశ్యతే నియుజ్యతే, శేషకాయా హి భగవాన్.

నియోగాజ్ఞాకారం సిద్ధవత్ కర్తృ మాహ.—

అశంసతా బాణగతిం వృషాశ్కే-

కార్యం త్వయా నః ప్రతిపన్న కల్పం,

నిబోధ యజ్ఞాంశభుజా మిదానీ

ముచైచ్చ ద్విషామ మిస్సిత మేత దేవ.

14

టీక.—వృషాశ్కే = శివునిమీదికి, బాణగతిం = బాణప్రసరమును, అశంసతా = చెప్పుచున్న, త్వయా = నీచేత, నః కార్యం = మా పని, ప్రతిపన్న కల్పం = పూనుకొనఁబడినట్లే (అయినది), (అది యెట్లనిన), ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఉ... షాం—ఉచ్చైః = గొప్ప - ద్విషాం = శత్రువులంగలవారును, య... జాం—యజ్ఞ = జన్మంపు - అంశ = హవిర్భాగములను - భుజాం = తినువారును (అగుదేవతలకు), ఈస్సితమ్ = కోరిక, ఏత దేవ = ఇది యే (హరునిమీద నీబాణప్రయోగమే), (అని), నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—'హరుని మీది కేనియు బాణము ప్రయోగించెద' నని పలుకుటచే నీవు మాకార్యమును పూనుకొన్నవాడవే అయితివి; అది యెట్లనగా ఇప్పుడు దేవతలకు ప్రబలశత్రువులు షాసంగి వారియజ్ఞ హవిర్భాగములను హరించుచున్నారు; ఆకష్టమువారికి నీవు హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటచేతనే తీరిగలదిగా నున్నది; కావున హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటయే నిన్ను వారు కోరినకార్య మని యెఱుంగుము.

వ్యా.—అశంస తేతి.—వృషాశ్కే మాదే, బాణగతిం బాణప్రసర, మాశంసతా

కథయతా - 'కుర్యాం హరస్యాపి సినాకపాణేః' ఇత్యాది నేతి శేషః, త్వయా, నో
 ౭ స్వాకం, కార్యం, ప్రతిపన్నకల్ప మణ్ణీకృతప్రాయమ్ * 'ఈష దసమాప్తా' ఇత్యాదినా
 కల్పప్రత్యయః, కథ మేత దత ఆహ. — ఇదానీ, ముచ్చై సున్నతా - ద్విషో యేషాం
 లేషా ముచ్చైర్ద్విషాం, యజ్ఞాంశభుజాం దేవానామ్. ఏతేన ద్విషల్లుప్తయజ్ఞ భాగత్వం
 సూర్యతే, ఈషిత మాప్తు మిష్ట, మేత దేవ హరే బాణప్రయోగరూప మేవ, నిబోధ
 సారాయత్తం బుధ్య స్వే త్యభావః * 'బుధ బోధనే' ఇతి ధాతో స్లోఽత్. అత్ర 'అశం
 సతా ప్రాథమాయనే' ఇతి నాథవ్యాఖ్యాన మనాథవ్యాఖ్యానమ్ - ఆత్మ పూర్వ
 యోః కాస్తికసంతోఽన్వికాసాత్ ఆత్మ నేపదనియమాత్ - గూఢాభావత్వ స్వాప్రా
 మాణికత్వాత్ - 'కుర్యాం హరస్యాపి -' ఇత్య త్రానయో రభావా దయోగా చేతి.

కీం తత్ కార్యం, కథం వా తస్య హరాయత్తత్వం, కుతో వా మదపే తే,
 త్య త్రాహ. —

అమీ హి వీర్యప్రభవం భవస్య

జయాయ సేనాన్య ముశన్తి దేవాః

స చ త్వదేకేషునిపాతసాధ్యో

బ్రహ్మజ్ఞభూర్బ్రహ్మణి యోజితాత్మా,

15.

టీక. — హి = ఏలయనగా, అమీ దేవాః = ఈ వేల్పులు, జయాయ = గెలు
 పుకై, భవస్య = కివునియొక్క, వీర్యప్రభవం - వీర్య = తేజమే - ప్రభవం = కార
 ణముగాగల - సేనాన్యం = సేనాపతిని, ఉశన్తి = కోరుచున్నారు, బ్ర...భూః —
 బ్రహ్మ = సద్యోజితాది మంత్రములకు - ఆజ్ఞ = హృదయాది మంత్రములకు - భూః =
 స్థానమయి - అనగా (అంగన్యాసము చేసికొన్నవాడై), బ్రహ్మణి = తనతత్త్వమందు,
 యో...త్వా — యోజిత = కూర్చబడిన - ఆత్మా = చిత్తముగలవాడైన, సః చ = ఆ
 కివుడును, త్వ...ధ్యః — త్వత్ = నీయొక్క - ఏక = ఒక్క - ఇషు = బాణము
 యొక్క - నిపాత = ఏటుచేత - సాధ్యః = లోఁగువాడు.

తా. — అది యెట్లనగా, ఈవేల్పులు తాము శత్రువుల గెల్పుటకై కివతేజస్సు
 భూతుని సేనాపతినిగా కోరుచున్నారు. ఆదేవుడు ఇపుడు సద్యోజితాది మంత్రాం
 గన్యాసపూర్వకముగా ఆత్మధ్యానవిష్టాడై యున్నాడు. నీయొక్క యొక్కములికి
 యేటునకు లోఁగునేగాని, మఱి యేటును లోఁగువాడు గాడు.

వ్యా. — అమీ ఇతి. — హి యస్తా, దమీ దేవాః జయాయ శత్రుజయాభావం,
 భవస్య హరస్య, వీర్యప్రభవం తేజఃసంభూతం, సేనాన్యం సేనాపతి, ముశన్తి కాను

యస్తే * 'పశ కాస్తా' ఇతి ధాతోర్లట్, బ్రహ్మణాం సద్యోజాతాదిమద్రాణా-మక్షా
నాం హృదయాదిమద్రాణామ్ - భూః స్థానం బ్రహ్మభూః - కృతమద్రన్యాస ఇ
త్యథాః, బ్రహ్మణి నిజతత్త్వే-ని. 'వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యుభయత్రాప్య
మరః, మోజితాత్తా నిమిత్తచిత్తః-మద్రన్యాసపూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నిత్యథాః,
స భవ శ్చ, త్వదేకేషా స్త వైకణానయ - నిసాతేన సాధ్యః - అనన్యసాధ్యో-య
నున్తి న్నవసర ఇతి భావః.

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం తనూజాం
యతాత్తనే రోచయితుం యతస్య
యోషిత్సు తద్వీర్యనిషేకభూమిః
నైవ త్త మే త్యాత్త భు వోపదిష్టమ్.

16

టీక.—య...నే—యత = కట్టబడిన - ఆత్మ నే = చిత్తముగలవాడయిన,
తస్మై=ఆశీవునికి, ప్రయతాం = పరిశుద్ధురాలయిన, హిమాద్రేః = మంచుకొండయొ
క్క, తనూజాం=కుండలు (పార్వతిని), రోచయితుం = ప్రియనుగాఁ జేయుటకు,
యతస్య = యత్నింపుము; యోషిత్సు = స్త్రీలలో, త్తమా = సమర్థురాలైన, త...
మిః—తత్=ఆ శీవునియొక్క - వీర్య=తేజముయొక్క - నిషేక = ఊరణమునకు -
భూమిః=క్షేత్రము, సా ఏవ=ఆపార్వతి యే, ఇతి = అని, ఆత్మ భువా = బ్రహ్మచే
త, ఉపదిష్టమ్=చెప్పబడినది.

తా.—పవిత్రురాలయిన హిమవత్సుత్రిని పార్వతిని ఆదేవుడు కామించునట్లు
యత్నింపుము; స్త్రీలలోపల ఆపరమశివుని తేజోనిషేకమును ధరించు సామర్థ్యముగలది
ఆపార్వతియొక్క తెయే యని మాకు బ్రహ్మదేవుడు వచించినాడు.

వాన్య.—తస్మా ఇతి.—యతాత్తనే నియతచిత్తాయ, తస్మై భవాయ * 'రుచ్య
థాకానాం ప్రియమాణః' ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుఖీః, ప్రయతాం హిమాద్రే, స్తనూ
జాం పార్వతిం, రోచయితుం యతస్య; భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యై వే త్యాహ.—
యోషిత్సు స్త్రీభుమధ్యే * 'యత శ్చ నిధాకారమ్' ఇతి సప్తమీ, త్తమా శక్తా, తస్య
హరస్య-వీర్యం తేత - స్తస్య - నిషేకః ఊరణం - తస్య - భూమిః క్షేత్రం, సా
పార్వత్యై వే, త్యాత్త భువా బ్రహ్మ. ఉపదిష్టమ్ - 'ఉభే ఏవ త్త మే వోధమ్'
ఇత్యాది నోక్త మి త్యథాః.

సాఽపీదానీం సంనికృ త్తైవ త శ్శే త్యాహ.—

గురో నియోగాగా చ్చ నగేంద్రకన్యా
స్థాణుం తపస్యస్త మధిత్యకాయామ్
అన్వాస్త ఇ త్యప్సరసాం ముఖేభ్యః
శ్రుతం మయా మత్ప్రణిధిః సవర్గః.

17

టీక.—నగేంద్రకన్యా=కొండలరాయనికూతురును, గురోః = తండ్రియొక్క, నియోగాత్ = పంపున, అధిత్యకాయాం = నెత్తమునందు, తపస్యస్తం = తపస్సుచేయుచున్న, స్థాణుమ్=కివుని, అన్వాస్తే = కొలుచుచున్నది, ఇతి = అని, మయా = నాచేత, అప్సరసాం = అచ్చరలయొక్క, ముఖేభ్యః = నోరులవలన, శ్రుతం = వినిబడినది; సః వర్గః=ఆగణము, మత్ప్రణిధిః - మత్=నాయొక్క - ప్రణిధిః = వేగు.

తా.—ఈ యుద్యమమునకు అనుకూలముగా, ఇప్పుడు పార్వతియు తండ్రిపంపున ఆకొండనెత్తమున దప మోచరించుచున్న పరమకివుని కొలుచుచున్న దని నా వేగులయిన యచ్చరలు గని వచ్చి నాకుం దెలిపినారు.

వ్యా.—గురో రితి.—నగేంద్రకన్యా పార్వతీ చ, గురోః పితృ, నియోగాచ్చాసనా, దధిత్యకాయాం హిమాశ్రే రూర్ధ్వభూతా - ని. 'భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా' ఇత్యమరః * 'ఉపాధిభ్యాం త్యక' న్నాసన్నారూఢయోః' ఇతి త్యకన్ప్రీత్యయః, తపస్యస్తం తప శ్చరస్తమ్ * 'కర్తృణో గోమనతపోభ్యాం వ ర్తిచరోః' ఇతి క్యక్ ప్రత్యయః-తతః శతృప్రత్యయః, స్థాణుం దద్ర, మన్వాస్తే ఉపాస్త ఇత్యర్థః, ఇ తీదం, మయాఽప్సరసాం ముఖేభ్యః శ్రుతమ్;న చైత చైతిహ్యమాత్రమిత్యాహ.— స వర్గః సాఽప్సరసామ్, గణో, మత్ప్రణిధి మమ గూఢచరః-ని. 'ప్రణిధిః ప్రాథనే చరే' ఇతి యాదవః.

త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై, కురు దేవకార్యం,

మథోక్తాయ మథాన్తరభాష్య ఏవ,

అపేక్షతే ప్రత్యయ ముత్తమం త్వాం

బీజాబ్జురః సాగుదయా ది వామభిః.

18

టీక.—తత్=కావున, సిద్ధ్యై = (కార్యము) నెఱవేఱుటకై, గచ్ఛ = చనుము, దేవకార్యం=వేల్పుల ప్రయోజనమును, కురు = నెఱవేర్చుము, అయమ్ అర్థః = ఈ ప్రయోజనము, అ...వ్య—అర్థాంతరం=(పార్వతీ సన్నిధాన రూపమయిన) - కా

రణాంతరముచేత - భావ్యః = సాధింపఁదగినది, (అయినను, బీజాఙ్కరః - బీజ = విత్తనముచే సాధ్యమగునట్టి - అఙ్కరః = మొలక, ఉదయాత్ = మొలచుటకు, పాక్ = ముందు, అమృః ఇవ = నీటిని బోలె, త్వామ్ = నిన్ను, ఉత్తమం = మేల్మయిన; ప్రత్యయం = కడపటికారణముగా, అశేక్షతే = కోరుచున్నది.

తా.—కావున దేవతల ప్రయోజనము నెఱవేర్చుటకై లెమ్మ. శివచిత్రాకర్షణ రూపమయిన యీ ప్రయోజనము మఱియొక కారణముచేత సిద్ధింపఁ దగినది, అది యే దనఁగా పార్వతీసాన్నిధ్యమే. అటయిన మఱి నాకడంక యేల యందువేని, లోకములో విత్తనమువలననే మొలక మొలవవలసిన దయినను మొలచుటకు ముందు నీరు కావలసి యుండును గదా, అట్లే పార్వతీసాన్నిధ్యముచేతనే యీ ప్రయోజనము నెఱవేఱున దయినను కడపటి యుత్తమకారణముగా నీబాణ ప్రయోగము కావలసి యున్నది.

వ్యా.—త దితి.-తత్ తస్మాత్, సిద్ధ్యై కార్యసిద్ధ్యర్థం, గచ్ఛ, దేవకార్యం కరు * అశిషి లోబ్, ఆయ, మర్థః ప్రయోజన, మర్థాన్తరభావ్యః కారణాన్తరసాధ్య ఏవ, త చ్చ కారణాన్తరం పార్వతీసన్నిధాన మితి భావః -

ని. 'అర్థః ప్రకారే విషయే విత్త కారణ వస్తువు,

అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తా చాపి ప్రయోజనే.' ఇతి విశ్వః,

తథాఽపి, బీజసాధ్యైఽఙ్కరో బీజాఙ్కర, ఉదయా దుత్పత్తేః, ప్రా, గమ్భ ఇవ, త్వా, ముత్తమం ప్రత్యయం చరమం కారణ, మశేక్షతే - ని. 'ప్రత్యయోఽధీశపథ జ్ఞానవిశ్వాసహేతుః' ఇ త్యుపరః, తస్మా దస్మి న్నర్థే తవ చరమసహకారిత్యా దనన్య సాధ్యైఽయ మర్థ ఇతి భావః.

తస్మిన్ సురాణాం విజయాభ్యుపాయే

త వైవ నా మాస్త్రగతిః, కృతీ త్వమ్;

ఆ ప్యప్రసిద్ధం యశనే హి పునా

మనన్యసాధారణ మేవ కర్త.

19

టీక.—సురాణాం = వేల్పులయొక్క, వి...యే.—విజయ = గెలుపునకు, అభ్యుపాయే=ఉపాయభూతుఁడైన, తస్మిన్ = ఆ పరమశివునిమీఁద, ఆస్త్రగతిః = శబ్దాప్రసారము, తవ ఏవ నామః=(కలుగునేవి) సేక కలిగెడిని. (అందువలన), త్వం= నీవు, కృతీ = ధన్యుఁడవు; (అట్లేగదా), ఆప్రసిద్ధమ్ అపి = ఖ్యాతముకానిదైనను, అనన్యసాధారణమ్ ఏవ = ఇతరులకు శక్యము కానిదే అగునట్టి, కర్త = చేత, పుం షాం=పురుషులకు, యశనే హి=కీర్తిఁగలిగిన గదా.

తా.—వేల్పులవిజయమునకు ఉపాయభూతుఁడయిన యాపరమేశ్వరునిమీఁద ప్రసరించు నేని నీయొక్కనితాఁడమే గదా ప్రసరించెడిని; నీవు ధన్యుడ వయ్యా; లోకములో ఇతరులకు శక్యముగానిపనియ ప్రసిద్ధమయినను కర్తవ్యకీర్తి యెచ్చును, ఈవిషయములో నీపని ఇతరులకు అశక్యంబును ప్రసిద్ధంబును, గాన జాననమీర్తి యెప్పువలయునా?

వ్యా.—తనీ న్నితి.—సురాణాం, విజయాభ్యుపాయే జయ సోపాయభూతే, తస్మిన్ మాతే, అస్త్రగతి రస్త్రప్రగర, స్తవైవ నామ-నా మేతి సంభావనాయామ్ - అస్యేషాం తు సంభావ నాపి నా స్తీతి భావః, అత స్త్వం కృతీ కృత మ స్యా స్తీతి కృతీ కృతార్థః, తథా హి - అప్రసిద్ధ మ, పృథన్యసాధారణ మేవ కర్తృ పుంసాం యశసే హి - ఇదం తు ప్రసిద్ధ మసాధారణం చే త్యతియశస్కర మితి భావః.

పోతాననాథం సాతి.

సురాః సమభ్యర్థకాయితార ఏతే,

కార్యం ప్రయాణా మపి విష్టపానామ్;

చాపేన తే కర్త, న చాతిహింస,

మహా బ తాసి స్పృహణీయవీర్యః.

20

టీక.—ఏతే సురాః=వీరుగ్ వేల్పులు, సమభ్యర్థకాయితారః = (నిన్ను) వేడుకొనుచున్నవారు; కార్యం=(వేడిన) ప్రయోజనము, త్రయాణాం విష్టపానామ్ అపి=మూడులోకములదియు; కర్త=(అందుకై చేయవలసిన) పని, తే చాపేన = నీవింటి చేత; అతి హింసించ న=కడు క్రూరమునం గాదు; అహా బత=అయ్యా, స్పృ... ర్యః—స్పృహణీయ = ఆశ్చర్యమయిన - వీర్యః = విక్రమము కలవాడవు, అసి = అయియున్నావు.

తా.—సామాన్యులు నిన్ను వేడుకొనుట గాదు, వేల్పులు నిన్ను వేడుకొనుచున్నారు; వేడినకార్యము అల్పము గాదు, మూడు లోకములవారిని రక్షించునట్టిది; నీవు చేయవలసినపనియు నీవింట సాధ్య మయి యున్నది; క్రూర మయిన పనియుం గాదు: అయ్యా, నీ విక్రమము ఆశ్చర్యముగా నున్నది.

వ్యా.—సురా ఇతి.—ఏతే సురాః, సమభ్యర్థకాయితారో యాచితారః కార్యం ప్రయోజనం, త్రయాణాం విష్టపానా మపి సంబద్ధి సర్వలోకార్థక మిత్యర్థః, కర్త, తే తవ, చాపేన - న త్వస్యే నేతి భావః; అతిహింస మతిమాతుకం చ న, అహాబత ఇతి సంబోధనేన. 'అహా బ తానుకమ్పాయాం భేదే సంబోధనేనైవ చ' ఇతి విశ్వః, అథవా అహా ఆశ్చర్యే-న తే త్యామస్తతే సంబోధనే చితి - 'న తాను

స్త్రీణాం సంతోష భే దానుక్రోశ విస్తయే' ఇతి విశ్వః, స్పృహణీయవీర్యోఽస్యాశ్చర్యవి క్రమోఽసి - ని. 'అశ్చర్యం స్పృహణీయం చ' ఇతి నానాథాకోశః.

మధు శ్చ తే మన్తథ సాహచర్యా దసా వనుక్తోఽపి సహాయ ఏవ;
సమీరణో నోదయితా భ వేతి వ్యాదిశ్యతే కేన ముతాశనస్యః 21

టీక.—(హే) మన్తథ=ఓమరుఁడా, అసౌ మధుః చ=ఈ వసంతుఁడన్ననో, తే = నీకు, సాహచర్యాత్ = సంగతకాఁడగుటవలననే, అనుక్తః అపి = ప్రేరి తుఁడుగాకయే, సహాయ ఏవ = తోడే, (అది సరియే గదా), సమీరణః=గాలి, ముతా శనస్య = అగ్నికి, నోదయితా = ప్రేరఁపఁడవు, భవ = కమ్ము, ఇతి = అని, కేన = ఎవనిచేత, వ్యాదిశ్యతే = నియమింపఁబడును.

తా.—ఓం మదనుఁడా, ఈవసంతుఁడన్ననో నీకు సావాసగాఁ డగుటచేత ఒకరిప్రేరణ అక్కఱ లేకయే తోడుగానే యుండువాఁడు; అగ్నిని ప్రేరింపు మని గాలికి ఒకరు చెప్పవలయునా? అట్లే మీయిరువురవిషయంబును.

వ్యా.—మధు రితి.—హే మన్తథ, అసౌ, మధు శ్చ వసంతోఽపి, తే, సాహచ ర్యాత్ సహచరత్వాదే, వానుక్తోఽప్యప్రేరితోఽపి, సహాయః సహకార్యేవ, తథా హి - సమీరణో వాయు, ముతాశ స్యాగ్నే, రోదయితా ప్రేరణో, భ వేతి, కేన వ్యాదిశ్యతే.

అత్ర మధుసమీరణయో రుక్తి మన్తరేణ సహాయతాకరణం సామాన్యధర్మః, సచ వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తు భావేన పృథ జ్ఞే దిక్షప్త ఇతి ప్రతివస్తూపమాలంకా రోఽయమ్, తదుక్తమ్ -

‘యత్ర సామాన్య నిర్దేశః, పృథగ్వాక్యద్వయే యది,
గజ్ఞాపమ్యాక్రితా సా స్యాత్ ప్రతివస్తూపమా మతా.’ ఇతి.

త త్థేతి కేమా మివ భర్తృ రాజ్ఞా
మూదాయ మూర్ధ్నా మదనః ప్రతస్థే;
విరావతాస్ఫాలనకకేశేన
హస్తేన పస్పశ్చ తదగ్ల మిన్ద్రః.

22

టీక.—తథా ఇతి = అట్లే అగుఁగాక అని, భర్తః = దొరయొక్క, ఆజ్ఞా = ఆనతిని, కేమామ్ ఇవ = అనుగ్రహముచేత ఇచ్చిన మాలికనుంబోలె, మూర్ధ్నా = శిర మున, ఆదాయ - గ్రహించి, మదనః = మన్తఁడు, ప్రతస్థే = తరలెను; ఇన్ద్రః =

వేల్పుజేడు, వి...న—విరావత = దేవగజమును - అస్థాలన = (ప్రోత్సాహము కొఱవ) తాటించుటచేత - కర్కశేన = బిరుసెక్కిన, హస్తేన = చేతితో, తత్ అజ్ఞం = ఆమదనుని దేహమును, పస్పర్శ = స్పృశించెను.

తా.—మదనుడు వల్లె యని దొరయానతిని అనుగ్రహదత్త మయిన పూదండ నుంబోలె శిరమున స్వీకరించి తరలగానే, దేవేంద్రుడు విరావతమును హెచ్చరికకై తాటించుటచే బిరుసెక్కిన తనచేతితో, ఆ మదనునిదేహమును ప్రీతిగౌరవార్థము పరా మృగించెను.

వ్యా.—తథేతి.—తథా స్థితి, భతుః స్వామినః, శేష మివ ప్రసాదదత్తాం మాలా మివని. 'ప్రసాదాన్నిజనిర్వాల్యదానే శేషేతి కీర్తితా' ఇతి విశ్వః, 'మాల్యాక్షతాదిదానేస్త్రీ శేష' ఇతి వైజయంతీకేశవా, ఆజ్ఞాం, మూర్ఖాః ౭౭దాయ శిరసా స్పృహిత్వా, మదః ప్రతస్థే * 'సమవప్రవిభ్యః స్థః' ఇత్యాత్త నేపదమ్, ఇద్ధి, విరావతా స్ఫులనేన ప్రోత్సాహనార్థేన తాడనేన, కర్కశేన పరుషేణ, హస్తేన, తదజ్ఞం మిదనదేహం, పస్పర్శ, హస్తస్పర్శేన సంభావయామా సే త్యర్థః

'శేష మివాజ్ఞామ్' ఇత్యత్త సాధకబాధక ప్రమాణాభావా దుపమోత్పేక్ష యోః సందేశసంకర ఇతి, యది భర్తా శేషఽపి దత్తా తదా తా మాజ్ఞా మి వేత్సుప మా, ఆథ న దత్తా తహి శేష త్వేనోత్పేక్షితా, శేషదానం తు సందిగ్ధ మితి.

స మాధవే నాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశబ్దమును ప్రయాతః

అజ్ఞవ్యయప్రాధికారకార్యసిద్ధిః స్థానాశ్రమం హైమవతం జగము. 28

టీక.—సః = మదనుడు, అభిమతేన = ఇష్టుడయిన, సఖ్యా=చెలికాండగు, మాధవేన = ఆమనితోను, రత్యా = (తనభార్యయగు) రతిదేవితోను, సాశబ్దం = (కష్టము సంభవించె నను) భయముతో, అనుప్రయాతః సః=వెంటడింపబడివాడై, అ...స్థిః—అజ్ఞ = దేహముయొక్క - వ్యయ = నాశముచేతనయినను - ప్రార్థిత = కోరబడిన - కార్య = దేవప్రయోజనముయొక్క - సిద్ధిః = నెఱవేఱుట కలవాడై, హైమవతం = హిమవతమందలి, స్థా...మం—స్థానం = మహేశ్వరుని యొక్క - ఆశ్రమం = మనికికి (తపోవనమునకు), జగము = పోయెను.

తా.—'ఏమి కష్టము సంభవించినది!' అని దిగులపడుచు వసంతుడును రతి దేవయు వెంట రాగా, 'తనదేహము చదిసినను చదియుంగాక, స్థానము పోయినను పోవుంగాక, ఈదేవకార్యమును సాధించెదను' అని నిశ్చయించుకొన్నవాడై మదనుడు అహిమవతమందలి సరమేశ్వరాశ్రమమునకుం జనియెను.

వ్యా.—నేతి.—స మదనో, అభిమతేన ప్రియేణ, సఖ్యా సుహృదా, మాధవేన వసన్తేన, రత్యా స్వదేవ్యా చ, సాశబ్దం సంకట మాపతిత మితి సభయ, మనుప్రయాతః సకా, తథాఽబ్ధస్య వ్యయే నాపి - ప్రాథికతా కార్యసిద్ధిర్జ్యేన స తతో క్తః - శిర్వా మృత్వాఽపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యామితి కృతనిశ్చయః స నిత్యభకః, హైమవతం హిమవతి భవమ్, స్థానో రుద్ర, స్యాశ్రమం జగామ.

తస్మిన్ వనే సంయమినాం మునీనాం

తపస్సమాధేః ప్రతికూలవతీక

సంకల్పయోనే రభిమానభూత

మాత్తాన మాధాయ మధు జజ్ఞమృష్ణే.

24

టీక.—తస్మిన్ వనే = ఆస్థానాశ్రమమందు, సంయమినాం = సమాధినిష్ఠులయిన, మునీనాం = తాపసులయొక్క, తపసః = తపస్సునకు, ప్ర... రీ—ప్రతికూల = విరోధముగా - వ రీ = వ రించువాడయిన, మధుః = వసంతుండు, సంకల్పయోనే = మన్తభునియొక్క, అభిమానభూతం = గర్వకారణమయిన, ఆత్తానమ్ = నిజస్వరూపమును, ఆధాయ = నెలకొల్పి, జజ్ఞమృష్ణే = ఆవిర్భవించెను.

తా.—అంతట, అతపోవనమందు సమాధినిష్ఠులయిన తాపసుల యొక్క గ్రమ్మనకు ప్రతికూలముగా వసంతుండు మదనునిగర్వమునకు కారణమయిన నిజస్వరూపమును ధరించినవాడై వసంతధర్మములను ప్రవర్తిల్లఁ జేసెను.

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ వనే స్థానాశ్రమే, సంయమినాం సమాధిమతామ్, మునీనాం, తపసః-సమాధే రేకాగ్రతాయాః, ప్రతికూలం వర్తర ఇతి ప్రతికూలవ రీ విరోధీ, మధు ర్వసంతః, సంకల్పయోనే ర్తనోభవ, స్యాభిమానభూతం గర్వహేతుభూతి మి త్యర్థః - కార్యకారణయో రభేదోపచారః, ఆత్తానం నిజస్వరూప, మాధాయ సంనిధాయ, జజ్ఞమృష్ణే ప్రదుర్భభూవ - వసన్తధర్మాక్ ప్రవతేకాయామా నే త్యభకః.

వసన్తధర్మా నాహ.—

కువేరగుప్తాం దిశ్ ముష్ణరక్తౌ గన్తుం ప్రవృత్తే సమయం విలబ్ధ్య

ది గృక్షితా గన్ధవపాం ముఖేన వ్యభీకనిశ్వాస మి వోత్ససజ్క. 25

టీక.—ఉష్ణరక్తౌ = నూయ్యుండు, (సాహసికుఁ డయిన నాయకుఁ డనియు),

సమయం = (దక్షిణాయన) కాలమును (సంగమ కాలము ననియు), విలబ్ధ్య = అతిక్రమించి, కు...ప్రాంతం—కుచేర = ధనపతిచేర - గుప్తాం = పాలింపబడినదైన - (కుత్సిత దేహుండైన యొకా నొకనిచేత నుంచుకొనబడినదైన అనియు), దశం = ఉత్తర దిక్కును (ఒకానొక నాయకను అనియు), గస్తం = పోవుటకు (సంగమించుటకు అనియు), ప్రవృత్తే సతి = కడంగఁగా, దక్షిణా దిక్ = దక్షిణ దిక్కు (దక్షిణవతి యగు నాయకయు) ముఖేన = అగ్రభాగముచేత (ముఖముచేతను), గస్తవహం గాలిని, వ్య...వ—వ్యలీక = దుఃఖముచేతనయిన - నిశ్వాసమ్ ఇవ = నిట్టూర్పును బోలె, ఉత్సర్జ = ప్రవర్తించఁజేసెను.

తా — అంబట, ఉత్తరాయణము వచ్చుటయు మలయమారుతము వీచు దొడంగుటయు నెట్లాప్పుడెనో వర్ణించుచున్నాఁడు. — సూర్యుండు దక్షిణాయన కాలమును అతిక్రమించి కుచేరపాలిత యయిన యుత్తరదిక్కునకు చనఁ దొడంగఁగానే, దక్షిణ దిక్కు తన యగ్రభాగమునుండి మలయమారుతమును ప్రేరణచేసిన దాయెను. అది— సాహసికఁడయిన నాయకుండు సంగమకాలము నతిక్రమించి ఎవనిచేతనో కుత్సిత దేహుని చేత నుంచుకొనబడిన యొకానొకతెం గలయఁ బోగడంగఁగా ఆసాహసికని దక్షిణ వంతురా లగుటచేత నాయక ఏమియు పలుకక తన దుఃఖమును నిట్టూర్పులచేత వెల్లడి చేయుట ఎట్లుండునో—అట్లుం డెను.

వ్యా.—కుచేర కేతి.—ఉష్ణరశ్మీ సూర్య - సాహసికే చ నాయకే, సమయం దక్షిణాయనకాలం - సజ్జమకాలం చ, విలబ్ధ్యాకాణ్డే వ్యతిక్రమ్య, కుచేరగుప్తాం ధన పతిపాలితాం - కుత్సితదేహుం కేనచి ద్రక్షితాం చ - దిశ ముదీచీం - స్త్రీలింగాక్షిప్తాం కాంచి న్నాయికాం చ, గస్తం చరితుం - సజ్జస్తం చ, ప్రవృత్తే సతి, దక్షిణా దిక్ - దక్షిణవతి నాయికా చ, ముఖే నాగ్రభాగేన - వక్త్రేణ చ, వహ తీతి వహః * పచా ద్యచ్ - సస్తస్య వహం గస్తవహ మనిలం, వ్యలీకేన దుఃఖేన - నిశ్వాస స్తం వ్యలీక నిశ్వాస మివ - ని. 'దుఃఖే నైలత్యే వ్యలీక మప్రియాకార్యవస్తునో' ఇతి వైజయన్తీ, ఉత్సర్జ ప్రవర్తయామానః; స్వస్రరే సమయోల్లబ్ధ సేన పరాజ్ఞానాసంగతా ప్రవృత్తే సతి స్త్రీయో దక్షిణ్యా దకిణ్ణివ్వదా దుఃఖా నిశ్వాస స్తీతి భావః; ఉత్తరాయణే సతి మలయానిలాః ప్రవృత్తా ఇతి వాక్యాథకాః.

అ లోకేప్రేక్షణంకారః; స చ సమాసోక్తి రే వేయ ముత్ప్రేక్షానుప్రవిష్టేతి శక్తితవ్యమ్ - కేవలఁ కేవలసామర్థ్యా దేవాప్రస్తుతప్రతీతా సోత్తివ్యతే - అత్తకు దక్షిణేతి కేవలసామర్థ్యాగే నాయికాప్రతీయతేః స చ కేవల ఏన ప్రకృతా ప్రకృతవిషయ- ఉభయశ్చేన క్లిష్టవిశేషాన్వక్తృకారాత్; తస్మా చ్చష్టతక్తిమూలోఽయం ధ్వనిః - స చ వ్యలీకనిశ్వాసరూపచేతనధర్మ సంభావనాథకాం దక్షిణస్యా దిశో నాయకయా సహభేద

మాపాదయ న్న భేదలక్షణాతిశయోక్త్యపజీనిని విశ్వాస మి కేతి వాచ్యోత్పత్తికాం నిర్వహ తీతి వాచ్యసిద్ధిజగ్గూత ఇ త్యుత్పత్తికామః.

అసూత సద్యః కుసుమా న్యశోః స్కన్ధాత్ ప్రభృత్యేవ నవల్లవాని,
పాదేన నాపైక్షత సుందరీణాం సంపర్క మాశిష్టతనూపురేణ. 26

టీక.—అశోకః=అశోకవృక్షము, సద్యః=వెంటనే, స్కన్ధాత్ ప్రభృతి ఏవ = బోద మొదలుకొని యే, నవల్లవాని = చిగుళ్లతోఁ గూడుకొన్నట్టి, కుసుమాని = పువ్వులను, అనూత = పూచెను; ఆ.. ణ—ఆశిష్టత = శక్తించుచున్న - నూపురేణ = అందెలగులదైన, సుందరీణాం = అందగులైలయొక్క, పాదేన = అడుగుతో, సంపర్కం = తాఁకుడును, నా అపైక్షత = శోర దాయెను.

తా.—వెంటనే అశోకములు చిగిర్చి పూచినవి; సుందరల మ్రోగుచున్న యందియలతోడి అడుగులతాపు అనెడు దోహదము అనావశ్యక మయినది.

వా్యా.—అనూ తేతి.—అశోకో వృక్షవిశేషః, సద్యః, స్కన్ధాత్ ప్రకాణ్డాత్, ప్రభృత్యేవ స్కన్ధా దౌ భేదత్యథః * భాష్యకారవచనాత్ ప్రభృతియో గే పఞ్చమీతి కైయటః - భాష్యం చ 'మూలాత్ ప్రభృత్యగ్రా ద్వ్యుక్తం స్తత్త్వవన్తి' ఇతి- 'కాతికావ్యాః ప్రభృత్యాగ్రహణోమాసః' ఇత్యాది, నవల్లవాని కుసుమా, న్యనూత ఉభయ మ ప్యజీజన ది త్యథః, ఆశిష్టతో నూపురో యస్య తేః * శిష్టధాతో రకర్తకాత్ 'గత్యథాకర్తక' ఇత్యాదినా కర్తకరిక్తః, సుందరీణాం పాదేన, సంపర్కం తాదనం, నాపైక్షత -

వి. 'సనూపురరవేణ స్త్రీచరణే నాభితాడనమ్

దోహదం య దశోకస్య తతః పుష్పద్దమో భవేత్.' ఇతి-

తథాపి - 'పాదావతః ప్రమదయా వికస త్యశోకః,

శోకం జహాతి వకులో ముఖసిద్ధసిక్తః,

అలోకితః కరవకః కరుతే విశాస,

మాలాహిత స్థితక ఉత్కలితో విభాతి.'

సద్యః ప్రవాళోద్గమచారుపత్రే నీతే సమాప్తిం నవచూతభాణే,

నివేశయామాస మధుర్ద్విరేఖా నామాక్షరా జీవ మనోభవస్య. 27

టీక.—మధుః=(మదనునికి బాణములు కేయవాఁడైన) వసంతుఁడు, ప్ర...త్రే-

ప్రవాళోద్ధమాః = చిగురు మొలకలే - చారు = చక్కనయిన - పత్రే = తెక్కలుగాఁగల
చైన, న...జే - నవ = మాతఃమయిన - చూత = మావిమొగ్గ యనెను - బాణే =
మురికి, సమాప్తి = పూర్ణతను, నీతే సతి = పొందింపబడినది కాఁగా, సద్యః = తత్త
ణమే, మనోభవస్య = (విలుకాఁడయిన) మదనునియొక్క, నా...వ - నామ = ప్రి
యొక్క - అక్షరాణి ఇవ = వర్ణమలనో యనునట్లుగా, ద్విరేఫాక్ = తుమైదలను
నివేశయామాస = ఉంచెను.

తా. - లేతచివుళ్లతోడి మావిమొగ్గ పూర్ణముగా నెరుగఁగానే దానిపై మక
రందము నానను నెత్తాఁడి గ్రోలను తుమైదలు ముసరుకొన్నవి. ఆ శోభ యెట్లుండె
ననఁగా, - మావిమొగ్గ పూర్ణమైయుండు మదనునికి బాణములు నేయువాఁడయిన వసం
తుండు బాణమును చికిలి కేసి సిద్ధపఱచుచుట గాను, దానితోడి లేతచిగుళ్లు ఆ బాణ
మునకు కట్టిన పక్షియీకలుగాను, ముసరుకొన్న తేంటు విలుకాఁడయిన మదనుని పేరి
యక్కరములుగాను ఒప్పుచుండెను. - వీని దర్శనము అత్యంత మదనోద్దీపకముగా
నుండెనని భావము.

వ్యా. - సద్య ఇతి. - మధు ర్వసన్త ఏ వేషుకారః, ప్రవాళోద్ధమాః పల్లవా
బ్జురా-ఏవ చారూణి-పత్రాణి పక్షా - యస్య తస్మిక్ * 'పత్రం వాహనపక్షయోః'
ఇ త్యమరః, నవం - చూతం చూతకుసుమం - త దేవ బాణ స్తస్మిన్నవచూతబాణే,
సమాప్తిం నీతే సతి, సద్యో, మనోభవస్య ధన్వినో, నామాక్షరాణివ, ద్విరేఫాక్
భ్రమరా, నివేశయామాస నిదధా.

ఆత్మ ప్రవాలపత్ర ఇత్యాద్యేకదేశవివర్తిరూపకం, మధోఽమృతకారత్వనిరూపణం
నూచయ న్నామాక్షరాణి వే త్యుత్పేక్షాయాం నిమిత్త మి త్యేకదేశవికతిక్ రూప
కోతాపి తేయ ముత్పేక్షా.

వణకప్రకషే సతి కణికారం ధునోతి నిగన్ధతయా స్తచేతః, [28
ప్రాయేణామగ్ర్య విధౌ గుణానాం పరాబ్జుభి విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.

టీక. - కర్ణికారం = కొండగోగుళువ్వు, వ...న్నే...వర్ణ = వన్నెయొక్క -
ప్రకషే = అతిశయము, సత్యపి = ఉన్నను, నిర్గన్ధతయా = తావిలేనిదగుటచేత, చేతః =
మనస్సును, ధునోతి స్స = నొప్పించెను; ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, విశ్వసృజః = బ్రహ్మ
యొక్క, ప్రవృత్తిః = వ్యాపారము, సా...ధా - సామగ్ర్య = సంపూర్ణతయొక్క -
విధౌ = చేతయందు, పరాబ్జుభి = పెడమొగము గలది.

తా. - కొండగోగుళువ్వునకు అతిశయమైన వన్నె కలిగియు తావి లేదాయెను.
ఇది సరియే; ఏల యన, సాధారణముగా బ్రహ్మ ఏవప్తువునుగాని సకలగుణములందును
సమగ్రముగా నుండునట్లు చేయఁడగదా.

వాఙ్మ.—వణ్ణే తి.—కణ్ణికారం కణ్ణికారకుముమ్ * ‘అవయవే చ ప్రా
ణోపధివృక్షేభ్యః ఇ త్యుత్పన్నస్య తస్మిత్తస్య * ‘పుష్పయూలేషు బహులమ్’ ఇతి
లుప్-ఏవ మన్య త్రాపి ద్రష్టవ్యమ్, వణ్ణప్రకషేణ వణ్ణేత్కషేణ, సత్యపి, నిర్గంధ
తయా హేతునా, చేతో, దుశోతి స్త పర్యతాపయతో * ‘లట్-స్తే’ ఇతి భూతాశ్చ
లట్, తథా హి-ప్రాయేణ, విశ్వస్యజోవిధాతుః, ప్రవృత్తి, గుణజానాం, సామగ్ర్య
విధా సాకల్యసంపాదనవిషయే, పరాజ్ఞుభీ, సర్వ త్రాపి వస్తుని కిచ్చి దై వ్యకల్యం సం
పాదయతి-యథా చ స్త్రో కలఙ్క, అతః కణ్ణికారేఽపి నైర్గంధ్యం యుజ్యత ఇతి
భావః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽథా నరన్యాసోఽలంకారః.

బాలేన్దువక్త్రాణ్యవికాసభావా
దృభుః పలాశాన్యతిలోహితాని
వసన్తేన సమాగతానాం
సఖత్వతా నీవ వనస్థలీనామ్.

29

టీక.—అవికాసభావాత్ = విరియక (అనగా మొగ్గగానే) యుండుటచేత,
బా...ణి—బాలేన్దు = లేతచందరునివలె (చంద్ర రేఖవలె) - వక్త్రాణి = వంపులును,
అతిలోహితాని = మిక్కిలి యెఱుపులును, (అగు), పలాశాని - మోదుగు పువ్వులు,
వసన్తేన=వసంతునితో, సమాగతానాం=సంగమించిన, వనస్థలీనాం = అడవితావుల
యొక్క, సద్యః=అప్పుడే పొందిన, సఖ త్వతాని ఇవ = గోటి నొమ్మలో యనునట్లు,
బభుః = ప్రకాశించినవి.

తా.—మొగ్గలుగానే యున్నప్పుడు లేత నెలవంకలవలె వంకలై మిక్కిలి యెఱు
పులై మోదుగుక్రొన్ననలు వసంతనాయకునితో సంగమించి వనస్థలీనాయకలు అప్పుడే
పొందిన సఖత్వములో యన నొప్పుచుండెను.—(అప్పుడే పొందిన యనుట యేలయన -
సఖత్వములకు వెంటనే కలిగిన గాటంపు టెఱుపు కొంతనే పటికి మాసిపోవును కావున.)

వాఙ్మ.—బాలేన్ద్వితీ.—అవికాసభావాన్నిర్వికాసత్వాత్ ముకులభావాదేతో.
ర్బాలేన్దు రివ వక్త్రాణ్యతిలోహితాన్యతిరక్తాని, పలాశాని కింకుకపుష్పాణి-‘ని. పలాశే
కింకుకః పణ్ణః’ ఇ త్యమరః, వసన్తేన పుంసా, సమాగతానాం సంగతానాం, వనస్థ
లీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సద్యోదత్తాని-పురాణే వ్యతిలోహిత్యాభావా దితి భావః,
సఖత్వతా నీవ బభుః.

అత్ర వసన్తస్య వనస్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యాన్నియకవ్యవహార ప్రతీతేః
సమాసోక్తిస్తావ దస్తి: ‘సఖత్వతా నీవ’ ఇతి జాతిస్వరూపోఽప్రోక్షా వక్రత్వలాహిత్య

గుణనిమిత్తా జాగర్తి; సా చ నాయకవ్యవహారాశ్రితసమాసోక్తిగర్భితో వోత్తివృత్త ఇ
త్యుభయో లేకకాల తైవ 'విశేషణసామథ్యా దప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సమాసోక్తి
వివృత' ఇతి హి లక్షణమ్.

లగ్నద్విరేఫాజ్ఞానభక్తిచిత్రం ముఖే మధుశ్రీ స్తీలకం ప్రకాశ్య
రాగేణ బాలారుణికోమలేన చూతప్రవాలోష్ఠ మలఞ్చకార. 80

టీక.—మధుశ్రీ=వసంతలక్ష్మి, ల...త్రం—లగ్న = అంటిన - ద్విరేఫ=తు
మైదలనెడి—అజ్ఞాన భక్తి=కాటుక తీర్పులచేత - చిత్రం=నానావర్ణ మయిన, తీలకం=
బొట్టును, ముఖే=ప్రారంభమనెడు - ముఖే=మొగమునందు, ప్రకాశ్య = వెల్లడించి,
బా...న—బాల = లేత - అరుణ = సూర్యునివలె - కోమలేన = సుందరమయిన,
రాగేణ = లతుక ద్రవముతో, చూ...వం—చూత=మాచి - ప్రవాళ=చివురనెడి -
ఓషమ్=మోచిని, అలంచకార=కయిసేసెను.

తా.—ఆమనిసిరి బుతుప్రారంభ మనెడు తన వదనమునందు తుమైదలు వ్రాలి
యున్న బొట్టుగుపువ్వే యనెడు కాటుకరచనలు గల పలువన్నెల బొట్టుధరించినదై బాల
సూర్యునివలె నందమయిన యెఱుపువన్నె యనెడు లతుకరచముతో మాచించిగు రనెడు
మోచిని ఆలంకరించుకొన్నది.—ఆ యామనిప్రారంభములోనే బొట్టుగుచెట్లు పూచి
వానిపువ్వులపై తేంటు వాలగా ఆ పూవులు కాటుకరచనలతోడి పలువన్నెల బొట్టు
లవలె నుండె ననియు, మావులు చిగిర్చి వానిచిగుళ్లు లలనలకెహ్మెవులవలెను, ఆ చివుళ్ల
యందు సూర్యునియుదయరాగమువలె మనోహర మయిన యెఱుపు కెహ్మెవులయందు
లలనలు ధరించు లతుక ద్రవంపుఁ బూతవలెను ఒప్పారె నని భావము.

వ్యా.—ల గ్నేతి.—మధుశ్రీ ర్వసంతలక్ష్మి, ర్లగ్నద్విరేఫా ఏ వాజ్ఞానభక్తయః
కజ్జలరచనా-స్తాభి-క్షిప్త్రం చిత్రవణకం, తీలకం పుష్పవిశేష మేవ తీలకం విశేషకమ్,
ముఖం ప్రారంభః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య, బాలారుణికోమ
లేన బాలార్క-సుందరేణ, రాగే జారుణిమ్నా-తేనైవ లాక్షారా గేణ, చూతప్రవాల ఏ
వౌష్ణవం చూతప్రవాలోష్ఠ, మలంచకార ప్రసాదయామాస. అత్ర రూపకాలంకారః.

మృగాః ప్రియాశద్రుమమృజ్వరీణాం రజఃకణ్డై ర్విఘ్నై రదృష్టిపాతాః
మదోద్ధతాః పత్య నిలం విచేరు ర్వవస్థలీ ర్నర్మరపత్రమోక్షాః. 81

టీక.—ప్రి...ణాం—ప్రియాశద్రుమ=ప్రేంకణపుఁ డీగలయొక్క - మృజ్వరీ
ణాం=పూరెమ్మలయొక్క, రజఃకణ్డై=పుష్పాడిరెణువులచేత, వి...తాః—విఘ్నైత=

విఘ్నము కలదైన-దృష్టి = చూపులయొక్క - పాతాః = ప్రసారముకలవై, మదో...
తాః—మద = పొగరుచేత - ఉద్ధతాః = విఘ్నవిఘ్నమున్న, మృగాః = లేళ్లు, ప్రత్య
నిలం = గాలి కెదురుగా, మ...తాః—మర్తర = మర్తరశబ్దముతోడి - పత్ర మో
తాః=ఆకు రాలుటలు గలవైన, వన స్థలీః=అడవి తావులయందు, విచేరుః=చరించినవి,

తా.—లేళ్లకు నేత్రములు విశాలములగుటచేతను ప్రియాశమంజరులు విస్తారముగా
పుష్పాడిం దొరుగుటచేతను ఆ పుష్పాడి పర్వి దానిఁలుసులు లేళ్లకన్నులలో రాలినప్పుడు
చూపునకు విఘ్నములు కలుగఁగా, మదముచే ఆలేళ్లు, మరమర మను ధ్వనితో ఆకులు
రాలుచున్న యడవి ప్రదేశములయందు గాలికెదురుగా సంచరించినవి.

వ్యా.—మృగా ఇతి.—ప్రియాలస్రమా రాజాదనవృక్షాః-ని. 'రాజాదనం
ప్రియాల శ్చ' ఇత్యమరః - తేషాం మజ్జర్య స్తాసాం, రజకజై, ర్విఘ్నైతాః సంజాత
విఘ్నా - దృష్టి నాం-పాతాః ప్రసారా-యేషాం తే తథోక్తా, మదోద్ధ తామృగాః,
ప్రత్యనిలమనిలాభిముఖా, మర్తరా మర్తరశబ్దవ స్తః-పత్ర మోతా జీణాపణా-పాతా,
యాసు తా, వనస్థలీ ర్విచేరు ర్వనప్రదేశేషు చరన్తి స్త * 'దేశ కా లాధ్వ గ స్తవ్యాః
కమఃసంజ్ఞా వ్యాకమఃకామ్' ఇతి చరతేః సకర్తకత్వమ్.

చూతాఙ్కురాస్వాదకమాయకణ్ఠః పుంస్కోకిలో యన్తధురం చుకూజ
మనస్వినీ మానవిఘాత దత్తుం త దేవ జాతం వచనం స్మరస్య. 32

టీక.—చూ...ణః—చూతాఙ్కుర = చూవిమొగ్గయొక్క - ఆస్వాద=తిను
టచేత - కమాయ = కందిన - కణః = ఎలుఁగుగలవైన, పుంస్కోకిలః = మగకోకిల,
మధురం=లీపుగా, చుకూజ ఇతి యత్=కూసెను అనుట ఏదో (అనఁగా ఆకూతయే),
మ...తుం—మనస్వినీ = ఈలుపుటాండ్రయొక్క-మాన=ఈలుపుయొక్క-విఘాత=
కూల్పుటకు-దత్తుం = సమర్థమయిన, స్మరస్య = మదనునియొక్క, వచనం = మాట
(అజ్ఞ), జాతమ్ = ఆయెను.

తా.—మీమిడిచిగుళ్లును తినుటచే కంత మెఱుపెక్కి మగకోకిల మధురముగా
కూయఁదొడఁగెను. ఆకూతయే యీలుపుటాండ్రను 'గోసము మానుఁడు'అని మదనుఁడు
అజ్ఞావాక్యము పలుకుటగా ధరించెను—కోకిలకూత వివరగానే ఉద్దిపితమదనలై
మానిసులు భర్తలమీది యలుకలు మాని రని భావము.

వ్యా.—చూతాఙ్కురేతి.—చూతాఙ్కురాణా మాస్వాదేన కమాయకణ్ఠో
రక్తకణ్ఠః - ని. 'సురభా వపథే రక్తే కమాయః' ఇతి కేశవః, పుమాకా కోకిలః పుం
స్కోకిలః-పుంగ్రవాణం ప్రాగల్భ్యద్యోతనాథకమ్, మధురం చుకూ జేతియత్, తత్
కూజన మేవ, మనస్వినీనాం - మానకఘాతే గోపనిరాసే - దత్తుం, స్మరస్య వచనం

‘మానం త్యజ తే’ త్యాజ్యవచనం, జాతమ్, శోకిలకూజిత శ్రవణానంతరం స్వరాజ్యప్రా
ప్తవ మానం బహుః త్యభః.

హిమవ్యపాయా ద్విశదాధరాణా మా పాణ్డరీభూత ముఖచ్ఛవీనాం
స్వేదోద్గమః కింపురుషాజ్ఞనానాం చక్రే పదం పత్ర విశేషకేషు. ౩౩

టీక.—హి...యాత్—హిమ = మంచుయొక్క - వ్యపాయాత్ = తొలగి
పోవుటచేత, విశద = నొప్పిలేని - అధరాణామ్=మోవులుగలవారును, ఆ...నామ్—
ఆపాణ్డరీభూత = ఇంచుకపాండువర్ణముగల-ముఖచ్ఛవీనాం = మోమువన్నెగలవారును,
(అగు), కింపురుషాజ్ఞనానాం = కింపురుష భామలకు, పత్ర విశేషకేషు=పత్రరచనల
యందు, ఘోర్దయాః - ఘర్ష = చెమరుయొక్క - ఉదయాః=పొటుమరించుట, అభూత్
= కలిగెను.

తా.—కింపురుషాంగనలు మంచుకాలములో పెదవులకు మంచుచేత పగుల
కుండుటకై మైనము పూసికొనుచుండిరి; ఇప్పుడు మంచు తొలగిపోయినందున మైనము
దాల్చుట మానినారు; అందుచేత నిపుడు వారి కెమ్మెవులు విశదములై గ్రాలుచున్నవి.
అట్లే చలికి నివారకముగా చలికాలములో కుంకుమ దాల్చుచుండిరి, చలి లేనందున
కుంకుమ మానినారు, దానంతేని నెమ్మెములు ఆపాండర వర్ణములై శోభిల్లుచున్నవి.
ఇప్పుడు వారు పత్రవిశేషకములను రచించుకొనఁ దొడంగినారు, అట్టి యాపత్ర
విశేషకములందు ఆమనివెట్టకు చిటుఁజేసురు జనింపం దొడంగినది.

వ్యా.—హి మేతి.—హిమవ్య వ్యపాయా దపగమా, ద్విశదా నీరుజా-అధరా
ఓష్ఠా - యాసాం తాసా; మాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛవీనామ్ - కుజుమపరిహారా దితి
భావః, కింపురుషాజ్ఞనానాం, పత్రవిశేషకేషు పత్రరచనాను, స్వేదోద్గమః పదం చక్రే
ఘోర్దయాత్ స్వేదోదయోద్భూదిత్యర్థః; విశదాధరత్వం మధూచ్ఛిష్టరాహిత్యాదితి
భావః; హిమవ్యేషు నార్యో ఓష్ఠాబ్ధిషేషు మధూచ్ఛిష్టం కీతభయాద్ధృతీతి ప్రసిద్ధమ్.

తపస్వినః స్థాణుననౌకస స్తా మాకాలికిం వీక్ష్య మధుప్రవృత్తిం [౩4
ప్రయత్నై సంస్తమ్భిత విక్రయాణాం కథంచి దీశా మనసాం బభూవుః.

టీక.—స్థా...నః—స్థాణు = శివునియొక్క - వన = ఆశ్రమము - ఓకసః=
స్థానముగాఁ గలవారైన, తపస్వినః = తాపసులు, ఆకాలికిం = ఒక్కొక్కడేనీ పుట్టుట
యుం గిట్టుటయుం గలవైన, తాం మధు ప్రవృత్తిం వీక్ష్య=ఆ యామని విజృంభణమును
చూచి, ప్ర...ణాం—ప్రయత్నై = కడంకతో-సంస్తమ్భిత = ఆఁబఁచడిన - విక్ర

యాజాం=వికారము గలవైన, మనసాం=(తమ)చిత్తములకు, కథంచితో=ఎట్టకేలకు, ఈశాః = నియామకులు, బభూవుః = అయిరి.

తా.—మహేశ్వరుని తపోవనమందలి మునులకు ఆకస్మికముగా నుప్పత్తిల్లిన యా యామనిపెంపుం గాంచినంతట మనస్సులందు శృంగారవికారములు తలనూపం జొచ్చి నవి. వారు ఎట్టకేలకు ఆవికారములను ఆపుకని వెండియు మనోనిగ్రహమును సాధించినవారయిరి.

వ్యా.—తపస్విన ఇతి.—స్థానో ర్వన మోకో యేషాం తే, తపస్విన స్తత్ర త్యా మునయాః, సమానకాల ఆద్యంతా వస్యా ఆకాలిక్ షమ్ - అకాలభవత్వా దుత్పత్త్యనంతర వివాశిని మి త్యథఃః * 'ఆకాలిక దాద్యన్తవచనే' ఇతి సమానకాలా దికబ్ ప్రత్యయః- ప్రకృతే రాకాల ఆదేశ శ్చ నిపాతితః * 'టిడ్ధాఃః' ఇ త్యాదినా జీవ - కేచి దకాలా దేహాధ్యాత్మాదిత్యాద్యవాధే తగి త్యాహుః-తా మాకాలిక్, మధు ప్రవృత్తిం వీత్య, ప్రయత్నేన-సం స్తమ్భితవిక్రియాజాం నిరుద్ధవికారాజాం, మనసాం కథంచి, దీశా నియంత్రాకో, బభూవుః.

తం దేశ మారోపితపుష్పచాపే రతిద్వితీయే మదనే ప్రపన్నే [36
కాష్ఠాగత స్నేహరసానువిధం ద్వద్వాని భావం క్రియయా వినవుః.

టిక.—ఆ...పే—ఆరోపిత = ఎక్కువెట్టుబడిన - పుష్పచాపే = పూవిల్లు కలవాడును, ర...యే—రతి = రతీదేవి - ద్వితీయే=తోడుగాఁగలవాడును, (అయి), మదనే = మన్నఁగుడు, తం దేశం ప్రపన్నే సతి = ఆ స్థాణ్వాశ్రమమునకు రాఁగానే, ద్వద్వాని = మిథునములు, కా...ధం—కాష్ఠా = ఉత్కర్షను - గత = పొందిన - స్నేహరస = ప్రేమరసముచేత - అనువిధం = కూడుకొన్నదైన, భావం = రతియ నెడి శృంగారభావమును; క్రియయా = చేష్టచేత, వినవుః = వెల్లడించినవి.

తా.—పూవిల్లుక్కువెట్టుకొని రతినీ తోడుకొని యాస్థాణ్వాశ్రమమునకు మద నుడు రాఁగానే, స్థావరములను జంగమములును అయిన మిథునములు ఉత్కృష్టమయిన ప్రేమావేశముగలవై రతిభావమును చేష్టలందు చూపినవి.

వ్యా.—త మితి.—ఆరోపిత మధిజ్యం కృతం-పుష్పచాపం యేన తస్మిన్, రతి ర్ద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతిగహాయే, మదనే, తం దేశం స్థాణ్వాశ్రమం, ప్రపన్నే ప్రాప్తే సతి, ద్వద్వాని స్థావరాణి జగ్గమాని చ మిథునాని, కాష్ఠోత్కర్షణః-ని 'కాష్ఠో త్కర్షణే' సీతా దిశి' ఇ త్యమరః - తాం గతో యః - స్నేహ ఇష్టసాధనవిభగ్గతః ప్రే మాపరనామా మమతాభిమానః - ని. 'ప్రేమా నా మ్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహః' ఇ త్యమరః- స ఏవ రస స్తే నానువిధం సంపృక్తం, భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం,

క్రియయా కావ్యభూతయా చేష్టయా, వివపుః ప్రకటిచక్రః; శృక్ణారచేష్టాః ప్రావర్త
 పై త్యుత్థాః.

తా శ్చేష్టా ఆహ 'మధు' ఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.—

మధుద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే పపౌ ప్రియాం స్వా మనువర్తమానః

శృక్ణేణ సంస్పృశనిమిలితాక్షీం మృగీ మకణ్డాయత కృష్ణసారః. 36

టీక.—ద్విరేఫః - తేటి, కు...త్రే...కుసుమ = పువ్వనెడి - ఏక = ఒక్క -
 పాత్రే = గిన్నెయందు, మధు = తేనెను, స్వాం ప్రియాం = తనదైన చెలిని, అను
 వర్తమానః = అనుసరించుచు, పపౌ = త్రాగెను; కృష్ణసారః = నల్లలేడియు, స్ప...
 షీం - స్పర్శ = తాఁకుడుచేత - నిమిలిత = మూసికొన్న - అక్షీం = కన్నులుగల
 దైవ, మృగీం = పెంటలేడిని, శృక్ణేణ = కొమ్మతో, అకణ్డాయత = గ్రోకెను.

తా.—గండుఁజేటి పూవనెడి యొంటి కొరలో మకరందమును ముందుగా తన
 నెచ్చెలిః త్రాగనిచ్చి అది త్రాగినమిగతనే తాను ఆస్వాదించెను. నల్లచారలలేడియు,
 తనబోటిని అది హాయిగా కనులు మూసికొని స్పర్శసుఖము ననుభవించుచుండఁగా,
 కొమ్మతో గ్రోకుచుండెను.

వ్యా.—మధ్యతి.—ద్వైరేఫా మణవిశేషా యస్య స ద్విరేఫాభ్రమరః -
 ఉపచారా త్తదభోజనద్విరేఫ ఉచ్యతే - యథాహ కైయటః * 'శబ్దభేదాణా
 ప్యభోజనవ్యవహారో దృశ్యతే యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వాద్ద్విరేఫాభ్రమరః.'
 కుసుమ మే - దైకం సాధారణం - పాత్రం తస్మిన్, మధు మకరందమ్ - ని. 'మధు
 మధ్యే ప్రప్నురనే' ఇతి త్యుత్థాః, స్వాం ప్రియాం భృజ్జీ, మనువర్తమానోఽనురక్త, పపౌ -
 తట్ప్రీతిశ్శేషం పపౌ త్యుత్థాః, కృష్ణశ్చాసౌ సారః శబలశ్చ కృష్ణసారః కృష్ణ
 మృగః * 'వర్ణో వర్ణః' ఇతి సమాసః, సంస్పృశేన స్పర్శసుఖేన - నిమిలితాక్షీం, మృగీం
 శృక్ణేణాకణ్డాయత కర్షితవాక్ * 'కణ్డాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ - తతః కర్తరి లక్.

దదౌ రసాత్ పద్మజరేణుగన్ధి గజాయ గజ్జూష జలం కరేణుః; [37
 అధోఽపభుక్తేన బినేస జాయాం సంభావయామాస రథాజ్ఞానామా.

టీక.—రసాత్ = రాగాతిరేకముచే, కరేణుః = పిడియేనుగు, ప—న్ధి -
 పద్మజ = తామరలయొక్క - రేణు = పువ్వుడియొక్క - గన్ధి = తావిగలదైన,
 గజ్జూష జలం = పుక్కిలింపిన నీటిని, గజాయ = మగయేనుగునకు, దదౌ = (నోట)
 పెట్టెను; రథాజ్ఞానామా = జన్మవయస్సు, అ...న — అర్ధ = సగము - ఉపభుక్తేన = తినఁ

ఋషిః, విశేన = తామరతూటితో, జాయాం = తనబోటిని, సంభావయామాస = సత్కరించెను.

తా.—ఋషియేనుగని తమిళపుష్పాదినెత్తావి బుగలుకొనుచున్న నీటిని తాను పుక్కిలింబి, ప్రేమాతిరేకముతో తన మగనినోట నిడినది; జక్కవయును తామరతూటిని కొంత తిని ప్రేమాతిరేకముతో ఆయెంగిలెత్తూటి శేషమును నోట నిడి తనబోటిని సంతనిలఁజేసెను.

వ్యా.—దదా వితి.—రసా దతిరాగాత్, కరేణుః కరిణీ - ని. 'కరేణు రిభ్యాం స్త్రీ సేభే' ఇ త్యమరః, పక్షా జ్ఞాతుత ఇతి పద్మజం-తస్య రేణుః పద్మజ రేణు - స్తస్య గర్భోఽస్యా స్త్రీతి పద్మజరేణుగని, గణ్ఠవాషజలం ముఖాన్తర్ధృతజలం, గజాయ దదా, రథాధనామా చక్రవాకో, యథా తథోపక్తే నాధజగ్ధేన, విశేన, జాయాం సంభావయామాస - స్వజగ్ధశేషం దదా వి త్యథాః.

గీతాన్తరేషు శ్రమవారిలేతైః కించిత్సముచ్చాస్వసితపత్రరేఖం [38

పుష్పాసవాఘూణికతనేత్రశోభిప్రియాముఖంకింపురుషశ్చుచుమ్మే.

టీక.—కింపురుషః=కిన్నరుడు, శ్రమ వారి లేతైః = చెమట నీటిబొట్టలచేత, కి...ఖం—కించిత్ = ఇంచుక - సముచ్చాస్వసిత = బెల్లవిడిచిన - పత్రరేఖం = మకరికాపత్రముల రేఖలుగలవై, పు...పుష్పాభి—సవి=పూవులమద్యముచేత-ఆఘూర్ణిత = సుడియుచున్న - నేత్ర = కన్నులచేత - శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాముఖం = నెచ్చెలిమొగమును, చుచుమ్మే = ముద్దగొనియెను.

తా.—ఆమనివెట్ట వుప్పతిలిన కొంజెమరుబొట్టలచేత మకరికాపత్రరేఖలు ఇంచించుక బెల్లవిడవ ఇప్పపూసారాయి శేవించినకై పుచ్చేకన్నులు సోల నొప్పురుచున్న నెచ్చెలి నెత్తెమును కింపురుషుడు ముద్దగొనియెను.

వ్యా.—గీతాన్తరేషు ప్రియతి.—కింపురుషః కిన్నరు, శ్రమవారిలేతైః స్వేదోద విన్దభిః, కించి దీపత్-సముచ్చాస్వసితా విక్లేపితాః-పత్రరేఖా యస్య తత్, పుష్పాణా మాసవో మద్యం పుష్పాసవః - పుష్పోద్భవమద్య మి త్యథాః - వసనే మహాకస్య సంభవాత్ - పుష్పవాసిత మితి కేచిత్-తేన-ఆఘూణికతాభ్యా మద్భాన్త్రాభ్యాం-నేత్రాభ్యాం శోభత ఇతి తథోక్తం, ప్రియాముఖం, గీతాన్తరేషు గీతమధ్యేషు, చుచుమ్మే చుచుమ్మే.

పర్యాప్త పుష్పస్తబక స్తనాభ్యః స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠ మనోహరాభ్యః
లతావధూభ్య స్తరవోఽస్యవాపు ర్విసమ్రకాఖాభజబన్ధనాని. 39

టీక.—ప...భ్యః—పర్యాప్త = నిండిన - పుష్పస్తబక = పూగుత్తులే -
స్తనాభ్యః = పాలిండ్లుగాఁగలిగి, స్ఫు...భ్యః—స్ఫురత్ - మెఱయుచున్న -
ప్రవాళ = చిగుళ్ల నెడు - ఓష = పెదపులచేత - మనోహరాభ్యః = సాంపాంచు
న్నట్టి, లతా వహుభ్యః = తీగలనెడు భార్యలవలన, తరవః అపి = చెట్లును, వి...
ని—విసమ్ర = వంగిన - కాఖా = కొమ్మలనెడు - భుజ = బాహువులచేతనగు -
బద్ధనాని = కట్టులను (కాఁగిలింతలను), అవాపుః = పొందినవి.

తా —నిండు పూగుత్తులే పాలిండ్లుగా, చిత్తమును హరించుచున్న తీగబోటుల
వలన వంగికొమ్మలనెడు బాహువులచే చెట్లు సయితము కాఁగిలింతల ననుభవించినవి.

వ్యా.—పర్యాప్తేతి.— పర్యాప్తాః సమగ్రాః - పుష్పస్తబకా ఏవ స్తనా
యాసాం తాభ్యః * 'స్నాక్తా చోపసర్జనా దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పా న్న
జీవ, స్ఫురత్తః— ప్రవాలాః పల్లవాః ఏ వాషాస్తై ర్మనోహరాభ్యో, లతా ఏవ వధ్వ
స్తాభ్యః సకాకాత్, తరవోఽపి-లిక్తాదేవ పుంస్త్యం గమ్యతే, విసమ్రాః కాఖా ఏవ
భుజాస్తై - ర్బద్ధ జా న్యవాపుః - తాభి రాల్లిజితా ఇ త్యర్థః; సావరాణా మపి మదన
వికారోఽభూత్ కిము తాన్యేషా మితి భావః; ఏత చ్చ తరులతానా మపి చేతనత్వా
దుక్తమ్ - యథాఽఽహ మనుః- 'అన్తఃసంజ్ఞా భవన్త్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః, ఇతి,
అత్ర రూపకాలంకారః.

శ్రుతాప్సరోగీతి రపి క్షణేఽస్తిక్ వారః ప్రసంఖ్యానపరో బభూవ [40
ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నః సమాధిభేద ప్రభవో భవన్తి.

టీక.—అస్తిక్ క్షణే = ఈవసంతావతారసమయమందు, వారః = మహే
శ్వరుఁడు, శ్రు...పి—శ్రుత = వినబడిన - అప్సరః = అచ్చరలయొక్క - గీతిః
అపి = పాటగలవాఁడు అయినను, ప్ర...రః—ఆత్మానుసంధానపరుఁడు, బభూవ =
ఆయెను, ఆ...జాతు—ఆత్మ = మనస్సుయొక్క - తత్త్వరాణాం = నియామకులయి
నవారికి (అఁగగా మనోనిగ్రహముగలవారికి), విఘ్నః = అంతరాయములు, జాతు =
ఎవ్వఁడును, స...వాః—సమాధి = ఆత్మానుసంధానముయొక్క - భేద = భంజనము
నకు - ప్రభవః=సమర్థములు, న భవన్తి=కావు.

తా.—అట్టి గూఢసంతావతారసమయంబున మహేశ్వరుండు అచ్చరల గాన
ముల వినియు ఆత్మానుసంధానమునుండి చిలింపఁ దాయెను. అది ఎట్లన, మనోనిగ్రహము
గలవారి సంయమమును విఘ్నములు బొత్తిగా భంగింప నేరవు.

వ్యా.—శ్రుతేతి.—అస్తిక్ క్షణే వసంతావిర్భావకాలే, భగవాన్ వారః,
శ్రుతాప్సరోగీతి రపి-దివ్యాబ్ధిగాన మాకణికాయ న్న పీ త్యర్థః; ప్రసంఖ్యానపర

అత్తానుసంధానపరో, బభూవ, తథా హి, అత్తన స్మిత - శ్వేత్యరాణాం-వశినా మి
త్యథాః, విహస్యన్త ఏభి రితి విభూః ప్రత్యూహః * ఘృణాథే క ప్రత్యయః,
జాతు కదాచి దపి, సమాధిభేదే సమాధిభిక్షానే ప్రభవః సమథాః, న భవన్తి.

లతాగృహద్వారగతోఽథ నన్ది

వామప్రకోష్ఠార్పిత హేమవేత్రః

ముఖార్పితై కాఙ్గుళిసంజ్ఞ యైవ

మా చాపలాయ యేతిగణా వ్యనైషీత్.

41

టీక.—అథ = అంతట, ల...తః - లతాగృహ = తీగయింటి - ద్వార =
గడపయందు - గతః=ఉన్నవాడును, వా...త్రః - వామ ప్రకోష్ఠ=ఎడమ ముంజే
త-అర్పిత=ఉంచుకొనబడిన - హేమ వేత్రః=బంగారు బెత్తముకలవాడును, (ఐ),
నన్ది = నందికేళ్వరుడు, ము...న - ముఖ = నోటిమీద - అర్పిత = ఉంచబడిన -
ఏక అఙ్గుళి=ఒక వ్రేలియొక్క - సంజ్ఞయా ఏవ = సన్నచేతనే, గణాః, ప్రమథు
లను, మా చాపలాయ=అల్లరి చేయకుండు, ఇతి=అని, వ్యనైషీత్ = శిక్షించెను.

తా.—పరమశివుడు సమాధినిష్ఠుఁ డైయున్న తీగయింటి ద్వారముకడ నంది
కేళ్వరుడు నిలిచి ఎడమముంజేత బంగారుబెత్త ముంచుకొని నోటిమీద చూపుడు
వ్రేలిని ఇడుకొన్న సన్నచేతనే గణములను అల్లరి చేయకుండునట్లు శిక్షించెను.

వా. —ల తేతి.—అథ లతాగృహద్వారం - గతో, వామే ప్రకోష్ఠే -
అర్పితహేమవేత్రో ధారితహేమదండో, నన్ది నన్దికేళ్వరః - ని. 'నన్ది భృగ్గిరిటి స్తంబు
నన్దినా నన్దికేళ్వరే' ఇతి శ్లోకః, ముఖే-అర్పితాయాః సహోపవిస్తయన్తిమితావలోకం
నిహితాయా - ఏకస్యా అఙ్గులే స్తర్జనాః - సంజ్ఞయా నూచన యైవ - ని. 'సంజ్ఞా
స్యా చ్చేతనా నామ హస్తాద్యై రథకనూచనా' ఇ త్యమరః, గణాః ప్రమథాః,
చాపలాయ చాపలం కర్తం, మా భవ తేతి * 'క్రియాభోకపపదస్య' ఇత్యాదినా
చకుథేః, వ్యనైషీత్ శిక్షితవాక్.

నిష్కమ్మవృక్షం నిభృతద్విరేఫం

మూకాన్జజం శాస్త్రమృగప్రచారమ్

తచ్ఛాసనాత్ కానన మేవ సర్వం

చిత్రార్పితారమ్భ మి వావతఫే.

42

టీక.—గణములుమాత్ర మన నేల జరాయుజాదిచతుర్విధ ప్రాణివర్గంబును శిక్షిత మాయెను.—ని...త్వం - నిష్క్రమ్య=చలనములేని - వృత్తం=చెట్టుగలదియు, నిభృ... ఘం - నిభృత=కదలని - ద్విరేఘం=తుమైదలుగలదియు, మూ...జం - మూక=నిశ్శబ్ద మైన (హాయని) - ఆణజం = పక్షులుగలదియు, కా...రం - కాన్త = అణగిన - మృగ=మెకనులయొక్క - ప్రచారం=సంచారముగలదియు, కాననం సర్వమ్ ఏవ= అడవి యంత యు, త...నాత్ - తత్=అనందికేశ్వరుని - కాననాత్ = ఆజ్ఞవలన, చి...వ - చిత్ర=చిత్రరవునందు - అర్పిత=ఉంపఁబడిన (వ్రాయఁబడిన) - ఆరమ్భమ్ ఇవ=వ్యాపారము కలదియుంబోలె, అవతస్థి=ఉండెను.

తా.—అనందికేశ్వరునిరాజ్ఞ చేత—చెట్లు కదలక, తుమైదలు చలింపక, పక్షులు హయక, మృగములు సంచరింపక, - ఆ యరణ్యమంతయు చిత్రరవులో వ్రాయఁబడినది యుంబోలె నొప్పుచుండెను.

వాన్య.—నిష్క్రమ్యేతి.—నిష్క్రమ్యవృత్తం - ఇద ముద్భిజ్ఞోపలక్షణం, నిభృత ద్విరేఘం నిశ్చలభృజం - స్వేదజోపలక్షణమేతత్, మూకాణజం నిశబ్దపక్షీసరీసృపా దికమ్—ఏతే నాణజాతి రుక్తా, కాన్తమృగప్రచారం నివృత్తమృగసంచారం—జరాయు జోపలక్షణ మేతత్, సర్వ మేవ కాననం, తచ్ఛాసనా న్ననీశ్వరాజ్ఞయా, చిత్రార్పితా రమ్భం చిత్రలిఖితారమ్భ మి, వావతస్థి.

ని. ' సృగవాద్యాజరాయుజాః

స్వేదజాః క్రిమిదంకాద్యాః పక్షీసర్పాదయోఽణ్డజాః

ఉద్భిద స్తరుస్తాద్యాః. 'ఇ త్యమరః.

న కేవలం గణా ఏవ వినీతాః కింతు జరాయుజాదిచతుర్విధం ప్రాణిజాత మపి త్యాహ.—

దృష్టిప్రపాతం పరిహృత్య తస్య

కామః పురః శుక్ర మివ ప్రయాణే

ప్రాస్తేఘ సంసక్తనమేరుశాఖం

ధ్యానాస్పదం భూతపతే ర్వివేశ.

43.

టీక.—కామః=మదనుడు, ప్రయాణే=పయనమందు, పు...వ-పురః=ఎదుట— శుక్రమ్ ఇవ=శుక్రఁ దుండుతావును బోలె, తస్య=అనందికేశ్వరునియొక్క, దృష్టి ప్రపాతం=గోచరమును, పరిహృత్య=తలంగి, ప్రాస్తేఘ=ఓరలయందు, సం...ఖమ్=సం సక=తగిలియున్న - నమేరు=మరపొన్నలయొక్క - శాఖం=కింపులుగలదైన, భూత

పతేః = శివునియొక్క, ధ్యా...దం - ధ్యాన = సమాధియొక్క - ఆస్పదం = తావును, వివేక = చొచ్చెను.

తా.—పయనము పోవువారు శుక్రఁ డెదురుగానున్న తావును తలఁగిపోవునట్లు మన భుఁడు అనందికేశ్వరుని దృష్టిమార్గమునకుం దొలంగి, శివసమాధిస్థానమును దరిసెను. బయటివారికంటి కగపడక లోన యోగి సుఖముగా నుండుటకు అనుకూలముగా దాని యోరలయందు స్వాభావికముగా దట్టపుటాకులుగల వగుసురపొన్నలకొమ్మలు అంటి యుండెను. అంతట మదనుఁ డాతావునం బ్రవేశించెను.

వ్యా.—దృష్టిప్రపాత విఃతి.—కామః, ప్రయాణే యాత్రాయాం, పురోగతః శుక్రాయస్మి న్దేవే తం పురఃశుక్రం దేశ మివ -

వి. 'ప్రతిశుక్రం ప్రతిబుధం ప్రత్యక్షారక మేవ చ

అపి శక్రసమా రాజా హతపైన్యో నివర్తతే' ఇతి ప్రతిషేధాత్, తస్య దృష్టిప్రపాతం దృగ్విషయం, పరివృత్త్య, ప్రాప్తేషు పార్శ్వదేశేషు, సంసక్తా అన్యోన్యసంస్పృష్టా - సమయాణాం సురపున్నాగానాం - కాళా యస్య తత్ - తిరో ధానయోగ్య మితి భావః, భూతపతేః శివస్య, ధ్యానాస్పదం సమాధిస్థానమ్ * 'ఆస్పదం ప్రతిష్ఠాయామ్' ఇతి నిపాతః, వివేక.

స దేవదారుద్రుమవేదికాయాం శార్దూలచర్తవ్యవధానవత్త్వాం

అసీన మాసన్నశరీరపాత స్త్రియమ్మకం సంయమినం దదర్శ. 44

టీక.—అ...తః—ఆసన్న = మూడినట్టి శరీర పాతః=ఒడలి నాశము (అనఁగా మరణము) కలవాడయిన, సః = ఆకాముఁడు, కా...త్వామ్ - శార్దూల చర్త=పులి తోలుచేత - వ్యవధానవత్త్వాం=ఎడమ కలదైన (అనఁగా వ్యాఘ్ర జనము పఱచిన), దేవదారు ద్రుమ వేదికాయామ్ = దేవదారు వృక్షపు టరఁగుమీఁద, అసీనం=కూర్చుండి యున్న, సంయమినం=సమాధినిష్ఠుని, స్త్రియమ్మకం=ముక్కుంటిని, దదర్శ=కాంచెను.

తా.—అంత నచట చావు మూడినవాఁడై యాకాముఁడు ముక్కుంటిం గాంచెను. అయవసరంబున ముక్కుంటి యెట్లుండె ననఁగా,—దేవదారు వృక్షపు టరఁగు మీఁద తపస్సునకు శ్రేష్ఠ మగు పులితోలుపై కూర్చుండి సమాధిలో నుండెను.

వ్యా.—స ఇతి.—ఆసన్నశరీరపాత ఆసన్నమ్మత్కుః, సకామః, శార్దూలచర్త జా వ్యవధానవత్త్వాం—వ్యాఘ్రచర్తాస్తృతాయా మిత్యర్థః—వి. 'మాక్షక్రీ ర్వాస్తృచర్తజీ' ఇతి ప్రాశస్త్యా దితి భావః, దేవదారుద్రుమవేదికాయా, మాసీన, ముపవిష్టం, సంయమినం సమాధినిష్ఠం, స్త్రియమ్మకం స్త్రీనేత్రం, దదర్శ; కేచిత్సాహసికాః 'స్త్రీలోచనమ్'ఇతి

జేసు; త్రవ్వబ్బక మి త్త్యక్తే పాదపూరణవ్యత్యాసాత్, త్రియమ్మక మితి పాదపూరణాత్మకమ మియకూడే శ్వాస్థసో మహాకవిప్రయోగా దభియుక్త రణ్ణీకృతః.

త మేవ దేవం పడ్భిః శ్లోకై ర్వర్ణయతి:—

పర్యజ్ఞ-బన్ధస్థిరపూర్వకాయ మృణ్మయతం సన్నమితోభయాంసమ్
ఉత్తానపాణిద్వయసన్నివేశాత్ ప్రఫుల్లరాజీన మివాబ్జమధ్యే.45

టిక.—ముక్కుంటినే అజ్ఞానముల వర్ణించుచున్నాడు.—ప...యమ్—పర్యజ్ఞ-బన్ధ=వీరాసనముచేతను - స్థిర=నిశ్చలమయిన - పూర్వకాయమ్=ఒడలియొక్క పై సగముకలవానిని, ఋ...తం - ఋజు=తిన్ననైన - ఆయుతం=నిడుపైనవానిని, స...సం - సన్నమిత=కుదించిన - ఉభయ = రెండు - అంసం=బుజములుగలవానిని, ఉ...కాత్ - ఉత్తాన=వెలికిలిన - పాణి ద్వయ=కేలు దోయియొక్క-సన్నివేశాత్=ఉన్న తీరుచేత, అబ్జ మధ్యే=ఒడి నడుమ, ప్ర...వ - ప్ర ఫుల్ల=నిండార విరిసిన-రాజీవమ్ ఇవ = తామరగలవాడో యన నున్నవానిని.

తా.—మహేశ్వరుడు వీరాసనముగా కూర్చుండెను; ఆయాసనస్వభావంబునం జేసి యాతని దేహమందలి పై సగము నిశ్చలమైయుండెను, బుజములు రెండును క్రుంగి యుండినవి, ఒడిలో వెలకలనుంచుకొన్న చేదోయి నిండార విరిసిన తామరవలె గ్రాలుచుండెను.

వ్యా.—పర్య జ్ఞేతి—పర్యజ్ఞబన్ధస్థిర వీరాసనేన-స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలోత్త రార్థ, మృజు రాయత శ్చ ర్జ్ఞాయత స్తం, సంసమితా వృథా వంశా యస్య తం తథో క్తం * ‘వృత్తివిషయే ఉభశబ్దసాన ఉభయ శబ్దప్రయోగ’ ఇత్యుక్తం కైయలేన, ఉత్తాన ఉర్ధ్వతలోయః పాణిద్వయస్య-సంనివేశః సంస్థానం - తస్మా, దబ్జమధ్యే, ప్రఫుల్లం - రాజీవం పబ్జం - యస్య త - మివ, సితమ్. వీరాసనే వసితః -

ఓ. ‘ ఏక పాద మ తైకస్తి నివస్య స్థానౌ తు సంసితమ్

ఇతరస్తిం స్త కై వోయం వీరాసన ముదాహృతమ్.’

ఇతి,

తథా యోగసారే.—

‘ఉత్తానితే కరతలే కర ముత్తానితం పరమ్

అదా యాబ్జగతం కృత్వా ధ్యాయే ద్య స్తస్య స్తోత్రం’ ఇతి.

భుజబ్జమొన్నద్ధబటాకలాపం కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షసూత్రమ్

కణ్ఠస్థాసజ్జ విశేషనీలాం కృష్ణత్వచం గ్రన్థిమతీం దధానమ్.

టిక, — భు...పం - భుజ్యమ = పాముతో (పాపత్రాటితో) - ఉన్నద = ఎత్తి
కట్టబడిన - జటా = జడలయొక్క - కలాపం = మొత్తముకలవానిని, క...త్రం - కర్ణ =
చెవినుండి - అవసక్త = వ్రేలవై వబడిన - (అందుచేతనే) - ద్వి గుణ = రెండు పేటలయిన -
అక్ష నూత్రం = అక్షముల తావళముగలవానిని, క...లాం - కణ్ఠప్రభా = వత్తుకకాంతి
యొక్క - గజ్జ = సంపర్కముచేత - విశేష సీలాం = ఎక్కువ నలుపయిన, గ్రన్థిమతీం =
ముడిగలిగిన, కృష్ణత్వచం - కృష్ణ = నల్లచారలలేడియొక్క - త్వచం = తోలును, దధానం =
తాల్చినవానిని.

తా. — మహేశ్వరుని జటాజూటము తలపై మొత్తముగా ఒకపాముతో కట్ట
బడియుండెను. అక్షమాలిక చెవిని తగిలించబడి రెట్ట పేటగా వ్రేలుచుండెను. ఆయన
కృష్ణాజినమును పైను త్రరియముగా ముడిచికొనియుండెను. ఆయనయొక్క కంఠమందలి
నలుపు ఆకృష్ణాజినముపై బద్ధి దానిని మఱిత నలుపు గావించెను.

వ్యా. — భుజ్యమేతి; — భుజ్యమే - నోన్నద్ధ ఉన్నమయ్యబద్ధో - జటాకలాపో
యేన తం త థోక్తమ్, కర్ణావసక్తం కర్ణావల మ్ని త్యర్థః - అత ఏవ - ద్విగుణం ద్విరా
వృత్త - మక్షనూత్ర మక్షమాలా - యస్య తం, కణ్ఠప్రభాణాం - సజ్జేన మిశ్రణేన-విశే
షసీలా మతీసీలాం, గ్రన్థిమతీం బద్ధనయ్యక్తాం, కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజినం, దధానమ్.

కించిత్ప్రకాశ స్తిమితో గ్రతారైర్భూవిక్రియాయాంవిరత ప్రసజ్గైః
నేత్రైరవిస్పందితపక్షమాలై ర్లక్ష్మీకృతఘ్రాణ మధోమయూఖైః. 47

టిక. — కిం...రై — కించిత్ ప్రకాశ = ఇంచుక వెలుగుగలవియు - స్తిమిత =
నిశ్చలములును - ఉగ్ర = తీక్షణములును - (అగు) తారైః = నల్లగుడ్డు గలవియు, భూ...
యాం - భూ = బొమలయొక్క - విక్రియాయాం = చలనమునందు, వి...గైః -
విరత = మానిన - ప్రసజ్గైః = ప్రసక్తికలవియు, అ...రైః - అవిస్పందితి = చలించని-
పక్ష = తెప్పవెండ్రుకలయొక్క - ఘ్రాలైః = వరుస కలవియు, ఆ...ఖైః - అధః =
క్రిందుమొగమైన - మయూఖైః = కిరణములుగలవియు, (అగు), నేత్రైః = కన్ను
లతో, ల...ణం - లక్ష్మీ కృత = లక్ష్మముగా చేయబడిన - ఘ్రాణమ్ = నాసాగ్రము
కలవానిని.

తా. — మఱియు నయ్యనసరమందు మహేశ్వరుడు నిశ్చలలో గ్రములయిన నల్ల
గుడ్డు ఇంచుక వెలుంగుచుండ, బొమచలనములు లేక, తెప్పవెండ్రుకల వరుగులు నిశ్చల
మయి యుండగా, క్రిందుమొగముగా ప్రసరించుచున్న కిరణములు గలవైన మూడు
కన్నుల దృష్టిని నాసాగ్రమందు నిలిపి యుండెను.

వ్యా.—కించి చితి.—కించిత్ప్రకాశా ఈష త్ప్రకాశాః—స్తిమితా నిశ్చలా -
ఉగ్రాచ్ఛ-తారాః కనీనికా -యేషాం తైః - ని. 'తారకాఽక్ష్యః కనీనికా' ఇత్యమరః,
ధ్రువిక్రియయాం ధ్రువిత్వేషే, విపరప్రకృత్యైః ప్రసక్తి రహితైః, రవిస్పందితపక్ష్య
మాలై రచలిత పక్ష్యపక్ష్యైః, రథః ప్రసృతా మయూఖాయేషాంతై రభోమయూఖై
శ్చేతైః—ప్రిశేత్రత్వా ద్మహువచనం, లక్ష్మీకృత ప్రాణం నాసాగ్ర నివిప్త దృష్టి
మిత్యర్థః -

వి. 'కరణా న్యబహిష్కృత్య సాణువ నిశ్చలాత్తకః

ఆత్మానం హృదయే ధ్యాయే న్నాసాగ్రన్యస్తలోచనః' ఇతి యోగసారే.

అ వృష్టిసంరమ్భ మి వామ్బువాహ

మహా మి వాధార మను త్తరజ్జమ్.

అ న్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధా

న్నివాతనిష్కమ్మ మివ ప్రదీపమ్.

48

టీక.—అ న్త...ణాం—అ న్తః = లోపల - చరాణాం = సంచరించునవైన,
మరుతాం = వాయువులను, నిరోధాత్ = కట్టుటచేత, అ వృష్టి సంరమ్భం = వర్షా
డంబరము లేనట్టి, అమ్బువాహ మివ=మొగిలు వలె నున్నవానిని, అను త్తరజ్జమ్=అలలు
లేవని, అపామ్ ఆధారమ్ ఇవ = మడుగువలె నున్నవానిని, ని...మ్మం - నివాత =
గాలిలేనిచోట - నిష్కమ్మం=కదలికలేని, ప్రదీప మివ=దీప్యవలె నున్నట్టి వానిని.

తా.—పరమేశ్వరుడు, ప్రాణాపానాదు లగుదేహములోపలి వాయువులను కట్టి
నవాడై, వర్షాడంబరము లేని నిండుమేఘమువలెను, అలలు లేవని మడుగువలెను, గాలి
లేనిచోట కదలిక వెలుగుచున్న దీపమువలెను, ఉండెను.

వ్యా.—అవృష్టితీ.—అ న్త శ్చర న్తి త్యన్తశ్చరా త్తేషాం, మరుతాం ప్రాణా
దీనాం, నిరోధా ద్దేతో, ర వృష్టి సంరమ్భ మవిద్యమాన వర్ష సంభ్రమ, మమ్బువాహ
మివ స్థితమ్ - ఏతేన ప్రాణనిరోధః నూచితః, అను త్తరజ్జ మనుదూభతతరజ్జ, మహా
మాధారం వ్రాద మివ స్థితమ్—ఏతే నాపాననిరోధః నూచితః, తథా నివాతే నిర్వాత
దేకే-నిష్కమ్మం నిష్ఫలం. ప్రదీపమివ స్థితమ్—ఏతే నాశేషవాయు నిరోధః నూచి
తః - ని. 'నివాతా వాక్రయావాతౌ' ఇ త్యమరః.

కపాలనేత్రాస్తరలబ్ధమాగ్రైః జ్యోతిఃప్రరోహై రుదితైః శిరస్తః [49
మృణాలసూత్రాధిక్షసౌగుమార్థ్యం బాలస్య లక్ష్మీంగ్లపయన్త మిన్దోః.

టీక. —క...క్షాః—కపాల = (బహు) పునుకయొక్క - నేత్ర = కంటి అన్త
ర = బాక్కగుండ = లబ్ధ = పొందఁబడిన - మౌక్షాః = వారిగలవై, శిరస్తాః = ఉచ్చి
నుండి, ఉద్దితైః = లేచిన, జ్యోతిః ప్రశోహైః = తేజస్సుయొక్క మొలకలచేత,
మృ...ర్యాం - మృణాళ = తామర తూటియొక్క - మూత్ర = దారముకంటె -
అధిక - ఎక్కువయిన - సౌఖ్యమార్యాం = శోమలత్యము కలదైన, బాలస్య ఇన్దోః =
లేత చందురునియొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, గ్లపయన్తమ్ = మాయించుచున్నవానిని.

తా. —లోపలి తేజస్సుయొక్క జ్వాలలు బహురంగమును దున్ని ఆ పైనున్న
బ్రహ్మకపాలముయొక్క కన్ను బాక్కలగుండ పైకి లేచుచుండును; ఆజ్వాల మూలముగా
తామరతూటి దారముకన్న శోమలమయిన నెలవంకసాంపు మాయుచుండును.

వ్యా. —కపా లేతి. —కపాలనేత్రాన్తరేణ బ్రహ్మరోటినేత్ర వివరేణ - లబ్ధ
మౌక్షాః, శిరస్తాః బ్రహ్మరస్మాత్ *వజ్రమౌస్తస్వినో, ఉద్దితైరుద్భూతై, జ్యోతిః ప్రశో
హైస్తేజోఽబ్జురై, మృణాళలనూత్రాధికం - సౌఖ్యమార్యం మార్దవం - యస్యాస్తాం,
బాలస్యేన్దోః శిరశ్చన్ద్రస్య, లక్ష్మీం గ్లపయన్తమ్.

మనో నవద్వారనిషిద్ధవృత్తి
హృది వ్యవస్థాప్య సమాధిశ్శయమ్
య మత్తరం తే త్రవిదో విదుస్త
మాత్తాన మాత్త వ్యవలోకయన్తమ్.

50

టీక. —న...త్తి - నవ = తొమ్మిది - ద్వార = వాకిండ్లగుండ - నిషిద్ధ =
నివారింపఁబడిన - వృత్తి = సంచారముగలదై, స...శ్యం - సమాధి = ప్రణిధానము
చేత - వశ్యం = వశపడినట్టి, మనః = మనస్సును, హృది = హృదయమందు, వ్యవస్థా
ప్య = నెలకొల్పి (నవాఁడై), తేత్రవిదః = తేత్రజ్ఞు లయిన పురుషులు, యమ్ = ఎవనిని,
అత్తరం = నాశములేని వానినిగా, విదుః = ఎఱుంగుదురో, తమ్ ఆత్మానమ్ = ఆ పరమాత్మను,
ఆత్మని = తనయందే, అవలోకయన్తమ్ = సాక్షాత్కరించుచున్నవానిని.

తా. —పరమశివుడు మనస్సును శ్రోత చక్షుర్జ్ఞానికా ముఖపా యూపస్థ
లనెడు తొమ్మిది దారులగుండ సంచరింపనియక యోగముచే స్వాధీనముచేసికొని హృదయ
మందు నెలకొల్పినవాఁడై ఏయొక్కనిని తేత్రజ్ఞులు అవినాశినిగా నెఱుంగుదురో యా
పరమాత్ముని, తానుగాక వేరే పరమాత్ముడు లేనందున, తన్నుగానే సాక్షాత్కరించు
కొనియుండును.

వ్యా.—మన ఇతి.—ఈవభ్యో చ్చాకేభ్యో - నిషిద్ధా నివర్తితా - వృత్తిః సం
చాకో - యస్య త త్తతోక్తమ్, సమాధినా ప్రణిధానేన - వశ్యం వశం గతమ్*యత్ప్ర
త్యయః - ని. 'ప్రణిధానం సమాధానం సమాధి శ్చ సమాశ్రయః' ఇతి హలాయుధః,
మనో, హృది హృదయాభ్యో ఒధిష్ఠానే, వ్యవస్థాప్య-తథా చ వసిష్ఠః -

వి. 'యతో నిర్వాతి విషయాద్యస్తిం శైచైవ ప్రణీయతే'

హృదయం త ద్విజానీయా న్ననసః సిఠికారణమ్' ఇతి,
క్షేత్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః పురుషాః, యం, న త్తురతీ త్యుత్తర మవినాశినం, విదు ర్విదన్తి
* 'విదో పటో వా' ఇద యే ధ్వస్, త మాత్మాన, మాత్మాని స్వస్తి, న్నవలోకయన్తం
సాక్షాత్కుర్వన్తమ్ - స్వాతికేణ పరమాత్మనోఒభావా దితి భావః-

స్తర స్తథాభూత మయుగ్మనేత్రం
పశ్యన్నదూరాన్ననసాఒప్యధృవ్యమ్
నాలక్షయత్ సాధ్వససన్నహస్తః

ప్రస్తం శరం చాప మపి స్వహస్తాత్.

51

టీక.—స్తరః=మదనుడు, తథా భూతమ్=ఈ వర్ణించిన ప్రకారమున నున్న
వానిని, మనసా అపి=తలంపుచే సయితము, అధృవ్యమ్ = ఎదుర్కొనరానివానిని,
అయుగ్మ నేత్రం=బేసి కంటిని, అదూరాత్ = చెంతనుండి, పశ్యన్ = చూచుచు,
సా...స్తః - సాధ్వస = భయముచేత - సన్న=సోలిన - హస్తః = చేయికలవాడై,
స్వ హస్తాత్=తన చేతినుండి, ప్రస్తం = జాతిపోయిన, శరం = కోలను, చాపమ్
అపి=వింటిని సయితము, న అలక్షయత్ = కానరాదును.

తా.—మనస్సుచేత నయినను చెనకరాని వానిని ఈ తీరుననున్న యాబేసికంటి
దేవరను చెంతనుండి చూడఁగానే మరనికి భయముచే చేయి సోలిపోయి తన యెఱుక
లేకయే అందునుండి బాణమును విల్లును జాతిపోయినవి.

వ్యా.—స్తరేతి.—స్తరః కామ, స్తథాభూతం పూర్వోక్తరూపం, మనసా
ఒప్యధృవ్యమ్, మయుగ్మ నేత్రం విషమాక్ష, మదూరాత్, పశ్యన్, సాధ్వసేన-సన్నహస్తో
నిశ్శభపాణిః-నన్, స్వహస్తాత్ ప్రస్తం శరం, చాప మపి చాపం చ, నాలక్షయన్త
వివేద, భీతోఒనుహ్య దితి భావః.

నిర్వాణాభూయిష్ఠ మ థాస్య వీర్యం సంధుక్షయ స్తీవ వపుర్దుశేన

అనుప్రయాతా వనదేవతాభ్యా మదృశ్యత స్థావరరాజకన్యా. 52

టీక.—అథ = అంతట, ని...ష్ఠం = నిర్వాణ=అతీహాయిక - భూయిష్ఠం = అధికభాగముకలదై - (అనగా నష్టప్రాయమయిన), అస్య=స్తరునియొక్క, వీర్యం = బలమును, వ...న—వపుః=(తన) నెమ్మేనియొక్క-గుణేన = సౌందర్యముచేత, సుంధుక్షయ స్తీ ఇవ=మరల పెంపొందించునదియింటోలె, (ఉన్నదై), వనదేవతాభ్యాం = (చెలులయిన) వనదేవతలచేత, అను ప్రయాతా=వెంబడింపఁబడినదై, స్థావరరాజకన్యా= పార్వతి, అదృశ్యత = అగపడెను.

తా.—అసమయమందు నష్టప్రాయమయిన మదమని బలమును తన నెమ్మేని సౌందర్యముచే వెండియు పెంపొందించునదియింటోలె గనుపట్టుచు, తన చెలులయిన యిరువురు వనదేవతలు తోడుగా, పార్వతి అట కేగుడెంచెను.

వ్యా.—నిర్వాణేతి.—అథ నిర్వాణేన నాశేన - భూయిష్ఠం నిర్వాణభూయిష్ఠం నష్టప్రాయ మిత్యర్థః, అస్య స్తరస్య, వీర్యం బలం, వపుఃసేన సౌందర్యేణ, సుంధుక్షయ స్తీవ పున రుజ్జీవయ స్తీవ స్థితా, వనదేవతాభ్యాం సఖీభూతాభ్యా, మను ప్రయాతానుగతా, స్థావరరాజకన్యా పార్వ, త్యదృశ్యత దృష్టా.

తామే వాహ చతుర్భిః—

అశోక నిర్భర్నిత పద్మరాగ మాకృష్టహేమద్యుతి కర్ణికారమ్

ముక్తాకలాపీకృతసిద్ధివారం వసంతపుష్పాభరణం వహన్తీ.

58

అమెనే నాలుగు శ్లోకముల వర్ణించుచున్నాడు.

టీక.—అ...గం—అశోక=అశోక పుష్పములచేత - నిర్భర్నిత = తిరస్కరింపఁబడిన - పద్మరాగమ్=కెంపులుగలదియు, ఆ—రం - అకృష్ట=హరింపఁబడిన - హేమ ద్యుతి=బంగారముయొక్క కాంతికలవైన - కర్ణికారం=కొండగోగుబువ్వులు కలదియు, ము...రం—ముక్తా కలాపీ కృత=ముత్తైపు భూషణములుగాఁ జేయఁబడిన - సిద్ధివారం = వావిలిపువ్వులుగలదియు, (అగు), వసంతపుష్పాభరణం = ఆమని పూవులనడి కై నేతను, వహన్తీ = తాల్చినదై.

తా.—పద్మరాగములకు బదులుగా వానిని మించిన యశోక పుష్పములను, బంగారపునగలకు బదులుగా వాని కన్న వన్నెమీరు కొండగోగుబూవులను, ముత్తైపులదొడవులకు బదులుగా వావిలిపూవులను, ఈ తీరున ఆమనిపూవులనే ఆభరణముగాఁ దాల్చినదై పార్వతి యరుడెంచెను.

వ్యా.—అశోకేతి.—అశోకపుష్పేణ-నిర్భర్నితా తిరస్కృతాః-పద్మరాగాయేన త త్తథోక్తమ్, అకృష్ట హేమ ద్యుతి న్యాకృత స్వర్ణాభరణ వర్ణాని-కర్ణికార

రాణి యస్మిం స్త త్త శోక్తం, ముక్తకలాపీ కృతాని సిద్ధవారాణి నిర్గుణీ కనుమాని-
యస్మిం స్తత్-ని. 'సిద్ధవాల్లేస్త్ర'మరసా నిర్గుణీద్వాణి 'శే త్యపి' ఇ త్యమరః, వస్త
పుష్ప శ్లేష్ వాభరణం వచన్తి.

ఆవర్జితా కించి దివ స్తనాభ్యాం వాసో వసానా తరుణార్కరాగమ్
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రా సంచారిణీ పల్లవినీ లతేవ. 54

టీక.—స్తనాభ్యాం=పాలిండ్లచేత, కించిత్ = ఇంచుకంత, ఆవర్జితా ఇవ=
వంగినదియుంబోలె నున్నదై, త...గం - తరుణార్క = బాలనూర్యుని - రాగం =
ఎఱుపువంటి యెఱుపుగలదైన, వాసః=వలువను, వసానా=ధరించినదియై, (అం
దువలననే), ప...మ్రా—పర్యాప్త=నిండు - పుష్పస్తబక=పూగుత్తులచేత-ఆవనమ్రా=
వంగినదై, పల్లవినీ = చివుళ్లుగలదై, సంచారిణీ = నడచుచున్న, లతేవ = తీవయుం
బోలె, (ఒప్పుచు అని శేషము).

తా.—స్తనములవలన ఇంచుక వంగినదియుంబోలె తోచుచు, లేతప్రాద్దువన్నె
గల వలిపమును ధరించినదై, యా పార్వతీదేవి-నిండు పూగుత్తులచే వంగినదై చివుళ్లు
గలదై నడలెంచుచున్న తీగయో యన నొప్పెను.

వాగ్.—ఆవర్జితేతి.—స్తనాభ్యాం, కిచ్చి దావర్జితేషదానమి తేవ, తరు
ణార్కస్య రాగ ఇవ రాగో యస్య తత్-బాలార్కారూప మి త్యథః * ఉపమాన
పూర్వపదో బహువ్రీహి రు త్తరపదలోప శ్చ, వాసో, వసానా ౭౭ చ్చాదయన్తి, అతఏవ,
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రా, పల్లవినీ కిసలయవతీ, సంచారిణీ ల తేవ - నీ తేతి శేషః.

సప్తాం నితమ్బా దవలమ్బమానా
పునః పునః కేసరదామకాఞ్ఞీమ్
న్యాసీకృతాం స్థానవిదా స్తరేణ
మూర్ధ్విం ద్వితీయా మివ కార్త్యకస్య. 55

టీక.—స్థానవిదా=(ఉంచుటకుఁ దగిన) స్థానమును ఎఱింగినవాడగు, స్తరేణ=
మదనునిచేత, న్యాసీ కృతాం=ఇల్లడ యుంపఁబడిన, కార్త్యకస్య ద్వితీయాం మూర్ధ్విమ్
ఇవ=వింటి రెండవ యల్లెత్రాడో యనున ట్టొప్పుచున్నదానిని, నితమ్బాత్ = పిఱుందు
నుండి, సప్తాం=జాతిన, కే...ఞ్ఞీం-కేసర దామ=పొగడ దండయనెడు-కాఞ్ఞీం=
మొలత్రాటిని, పునః పునః=సారిసారిక, అవలమ్బమానామ్=చేతితో ఆఱుచున్నదై.

తా.—ఆమె పొగడదూదండను మొలత్రాడుగా ధరించి యుండెను. ఆమె
శివసన్నిధికి నడచివచ్చుటలో ఆది పిఱుందునుండి సారిసారిక జాతిపోవుచుండగా ఆమె

దానిని జాజీపోసీయక చేతితో సారెసారెకు ఆపుచుండెను. ఆ పొగడదండమొల
త్రాడు ఎట్లు శోభించె ననగా—దాచుకొనుటకు తగిన స్థానము నెఱింగినవాడయి
మన్నుడును ఈచోటనుచుకొనియున్నయెడల ఉత్తరకాలంబున తనకు హరునిపైవగ
దీర్చుకొనుటకు ఉపయోగపడునుగదా యని యెంచి ఆమెయొక్క నితంబబింబమందు
ఇల్లడ యుంచిన తనవంటి రెండవయల్లెత్రాడా—యనునట్లు శోభించుచుండెను.

వ్యా.—స్రస్తా మితి.—స్థానవిదా నిక్షేపయోగ్యస్థానవేదినా, స్వరేణ, న్యాసీ
కృతాం నిక్షేపీకృతామ్, కర్తృణే ప్రభవ తీతి కార్యకం ధనుః * 'కర్తృణ ఉకాఞ్' ఇ
త్యుకాఞ్ ప్రత్యయః - తస్య, ద్వితీయాం షార్వీ మిన స్థితామ్ - ఆత్ర హి న్యస్తా హ
ర్యుత్తరత్ర హరవైరనిర్యాతనా యోపయుజ్యత ఇతి భావః, నితమ్భాత్, స్రస్తాం
చలితాం, కేశరదామ వకులమాలా - సైవ కాఞ్చీ-తాం, పునఃపున, రవలమ్భయానా
హస్తేన ధారయన్తి.

సుగన్ధినిశ్వాసవివృద్ధత్వస్థం బిమ్బభరసన్నచరం ద్విరేఫమ్

ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టి రీలారవిన్దేన నివారయన్తి. 56

టీక.—సు...స్థం - సుగన్ధి = నెత్తావిగల - నిశ్వాస = ఊర్పులచేత-వివృద్ధ =
పెరిగిన - తృప్తం = తమిగలదై, బి...రం-బిమ్బ - దొండపండునకు సమాన మైన -
అధర = మోవికి-ఆసన్న = సమీపమందు-చరం = చరించుచున్న, ద్విరేఫం=తుమ్మెదను,
ప్రతిక్షణం = ప్రతినిమిషమునను, సం...ప్టిః-సంభ్రమ = తత్తరపాటుచేత-లోల =
చంచలమయిన - దృష్టిః = కన్నులుగలదై, రీలా అరవిన్దేన = క్రీడా తామరసముతో,
నివారయన్తి = తొలగఁదోలుచున్నదై, (పార్వతి వచ్చెను అని శేషము)

తా.—పార్వతి శ్వాసపరిమళముకై అధరబింబముమీదికి వచ్చినటుమ్మెదను
మాటిమాటికి తత్తరమున చంచలదృష్టులతోఁ గాంచుచు వినోదానకామైన తామరతో
తొలగఁ దోలుచు హరునిలతాగృహమును సమీపించెను.

వ్యా.—సుగ స్థితి—సుగన్ధిభి ర్నిశ్వాసై ర్వివృద్ధత్వస్థం, బిమ్బతుల్యోఽధరో
బిమ్బభరః * 'వృత్త మధ్యపదలోపః స్వాత్' ఇతి వాచునః-త స్వాసన్నచరం సం
నికృష్టచరం, ద్విరేఫం భృగ్గం, ప్రతిక్షణం, సంభ్రమేణ లోలదృష్టి శ్చిచ్ఛలాక్షీ నతీ,
రీలారవిన్దేన నివారయన్తి.

తాం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యాం రతే రపి ప్రీపద మాధథానామ్
జిలేన్ద్రియే శూలిని పుష్పచాపః స్వకార్యసిద్ధిం పున రాశశంసే. 57

టీక.—స...ద్యాం = సర్వ = సకలమయిన - అవయవ=అంగములందును-అన
వద్యాం = దోషములేనిదయి, రతేః అపి = కామునిభార్యకు సయితము, ప్రీ పదం =
దిడియమనకు నిమిత్తమును, ఆదధానాం = కలిగించుచున్న, తాం = ఆపార్వతిని,
పీత్య = చూచి, పుష్పచాపః = పూవిలుకాడు, జితేంద్రియే = ఇంద్రియములను
జయించిన వాడయిన, కూలిని = పినాకి విషయమున, స్వ కార్య సిద్ధిం = తన పని
నెఱవేఱుటను, పునః = వెండియు, ఆశశంసే = కోరెను.

తా.—ఏ యవయవమందేనియు ఒచ్చెము లేక సౌందర్యమున రతీదేవికి సయితము
న్యూనతకు హేతువయిన యా పార్వతిని చూడఁగానే మదనునికి ఇంద్రియములను జయిం
చినవాడగుచే దుర్జయుడయిన కూలిని జయించునడియాస వెండియుం దలనూపెను.

వ్యా.—తా మితి.—సర్వావయవేష్వనవద్యా మగర్వామ్ * ‘అవద్యపణ్య-’
ఇతి నిపాతః, రతేః కామకలత్ర స్యాపి, ప్రీపదం లజ్జానిమి త్తమాదధానామ్-న్యూనతా
మావహంతీ మి త్యర్థః, తాం పార్వతీం, పీత్య, పుష్పచాపః కామే, జితేంద్రియే-
దుర్జయేఽపి త్యర్థః, కూలిని శివే విషయే, స్వకార్యసిద్ధిం, పున, రాశశంసే చకమే;
పూర్వం ‘సాధ్వససన్నహస్తః’ ఇత్యాదినా కార్యసిద్ధి రున్నాతిత్వాభిధానా దిహ
పునః య త్యుక్తమ్.

భవిష్యతః పత్యు రుమా చ శంభోః

సమాససాద ప్రతిహారభూమిమ్

యోగాత్ స చాంతః పరమాత్మ సంజ్ఞం

దృష్ట్వా పరం జ్యోతి రుపారరామ.

58

టీక.—ఉమా చ = పార్వతి యు, భవిష్యతః పత్యుః=కాంగల భర్తయగు,
శంభోః = శివునియొక్క, ప్రతిహారభూమిం = మొగసాలకు, సమాససాద=ఏగుదెం
చెను; సు-స = శివుడను, అంతః = లోపల, పరమాత్మ సంజ్ఞం = పరమాత్మ యను
పేరుగల, పరం = ముఖ్యమయిన, జ్యోతిః = తేజమును, దృష్ట్వా = సాక్షాత్కరించు
గాని, యోగాత్ = ధ్యానమును, ఉపారరామ = మానెను.

తా.—అతీతన కాంగల భర్తయయిన శివుని మోసలకు పార్వతి వచ్చిన సమయ
మున శివుడను పరమాత్మ యను పేరి పరంజ్యోతిని లోపల సాక్షాత్కరించుకొని ధ్యాన
మునుండి విరతుఁడాయెను.

వ్యా.—భవిష్యత ఇతి.—ఉమా చ భవిష్యతః పత్యుః శంభోః, ప్రతిహార
భూమిం ద్వారదేశం, సమాససాద - ని. ‘స్త్రీ ద్వా ర్థవరం ప్రతిహారే’ ఇ త్యమరః,

స శంఖు, శ్చాస్త్రః, పరమా త్మేతి సంజ్ఞా యస్య తత్, పరం ముఖ్యమ్ - ని. 'పరం దూ రాస్య ముఖ్యేషు' ఇతి యాదవః, జ్యోతిర్వృష్ట్యా సాక్షాత్కృత్య, యోగా ధ్యానాత్ - ని. 'యోగః సంనవా నోపాయ ధ్యాన సజ్జతి యుక్తిషు' ఇ త్యమరః, ఉపారరా మోపారతః * 'వ్యాక్ పరిభ్యో రమః' ఇతి పరస్మైపదమ్.

తతో భుజ్జాధిపతేః ఫణాగ్రై రధః కథంచి ధృత భూమిభాగః

శనైఃకృతప్రాణవిముక్తి రీశః పర్యజ్కుబన్ధం నిబిడం బిభేద. 59

టీక.—తతః=అంతట, భు... తే=భుజ్జ=పాముల-అధిపతేః = టేనియొక్క, ఫణాగ్రైః - ఫణా = పడగలయొక్క - అగ్రైః = కొనలచేత, అధః = భూమికింద, కథంచిత్ = క్లేశముతో, ధృ... గః—ధృత = మోవబడిన - భూమి=తనకిందిభూమి యొక్క - భాగః = ప్రదేశముకలవాడయి, శనైః = మెల్లగా, కృ... క్తిః—కృత= చేయబడిన - ప్రాణవిముక్తిః = ఊపిరివిడుపుగలవాడై, ఈశః = శివుడు, నిబిడం = దిట్టమయిన, పర్యజ్కుబన్ధం = వీరాసనమును, బిభేద = సడలించెను.

తా.—అనంతరము శివుడు ఊపిరిని మెల్లగా విడిచి, దిట్ట మైనయావీరాసనమును సడలించెను. ఊపిరి బిగబట్టి యున్నప్పుడు దేహము తేలికగా నున్నందున అతని క్రిందిభూభాగమును అనంతుడు సులువుగా మోచుచుండెను. ఇప్పుడు ఊపిరి విడుచుట చేత దేహము బరువు కాగా ఆ భూభాగమును పడగలపై ప్రయాసతో మోవసాగెను.

వ్యా.—తతి ఇతి.—తతో, భుజ్జాధిపతేః శేషస్య, ఫణాగ్రై, రథో భూమే రధః, కథంచి దలియత్నేన, ధృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూభాగో యస్య స తథోక్తః - వాయుధారణాహితలాఘవనివృత్త్యా భగవతో గురుత్వా దితి భావః, శనైః కృతా - ప్రాణానాం ప్రాజ్ఞిరుద్ధానాం - విముక్తిః పునః సంచారో - యేన స కృత ప్రాణవిముక్తిః, రీశో, నిబిడం ధృఢం, పర్యజ్కుబన్ధం వీరాసనం, బిభేద శిథిలీచకార.

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నస్తీ

శుశ్రూషయా శైలసుతా ముపేతామ్,

ప్రవేశయామాస చ భర్తృ రేనాం

భ్రూక్షేపమాత్రానుమత ప్రవేశామ్.

60

టీక.—(అంతట), నస్తీ=నందిశేష్యుడు, తస్మై = భగవంతునికి, ప్రణిపత్య= ప్రణమిల్లి, శుశ్రూషయా=సేవానిమిత్తమున, ఉపేతాం=వచ్చియున్నట్టి, శైలసుతాం=

పార్వతిని, శశంస = తెలిపెను; భర్త = దొరయొక్క, భూక్షేపమాత్రేణ = బామ సంజ్ఞమాత్రముననే, ఆ...శాం-అనుమత = అంగీకరింపబడిన - ప్రవేశాం = ప్రవేశము - కలదైన, ఏనాం = పార్వతిని, ప్రవేశయామాస చ = ప్రవేశపెట్టెను.

తా.—ఆమె రాగానే నందిశ్వరుడు భగవంతునికి మ్రొక్కి సేవానిమిత్తమయి పార్వతి వచ్చియున్నదని తెలిపెను. భగవంతుడును కనుబామలసంజ్ఞ చేతనే లోపలికి రావచ్చును అని తెలిపగా, నందిశ్వరుడు ఆమెను లోనికిం దోడ్కొని పోయెను.

వ్యా.—తస్మా ఇతి.—అథ సస్తి తస్మై భగవతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థీ, ప్రణీపత్య సమస్కృత్య, కృత్రాపయా సేవయా నిమిత్తే - నోపేతామ్ - సేవాభా- మాగతా మి త్యథా, శైలసుతాం, శశంస నివేదయామాస, భర్తః స్వామినో, భూ- క్షేపమాత్రేణ భూ సంజ్ఞయై - వానుమత ప్రవేశా, మణీకృత ప్రవేశా, మేనాం శైల- సుతాం, ప్రవేశయామాస చ.

తస్యాః సఖీభ్యాం ప్రణీపత్యపూర్వం స్వహస్తలూనః శిశిరాత్యయస్య వ్యకీర్ణత త్ర్యమ్బకపాదమూలే పుష్పోచ్చయః పల్లవభజ్జభిన్నః. 61

టీక.—తస్యాః = ఆమెయొక్క, సఖీభ్యాం = చెలలచేత (ఆవనదేవతలచేత), స్వ...నః = స్వ=తమయొక్క - హస్త=చేతులతో - లూనః = కోయబడినది, ప... వ్యః = పల్లవ=చిగుళ్లయొక్క - భజ్జ=తునియలతో - భిన్నః = కలసినట్టిది, శి...స్య = శిశిర=శీత రుప్తయొక్క - అత్యయస్య=పోకయొక్క - (అనగా వసంతముయొక్క), పు...యః = పుష్ప=పువ్వులయొక్క - ఉచ్చయః = సమూహము, త్ర్య...లే = త్ర్యమ్బక = ముక్కంటియొక్క-పాద = అడుగుల, మూలే = మొదటను, ప్ర...ర్వం = ప్రణీపాత = సమస్కారము - పూర్వం = మున్నగుగునట్లుగా, వ్యకీర్ణత = చల్లఁబడినది.

తా.—ఆమెసఖులయిన యా వనదేవత లిరువురును ఆమెచేతులతో స్వయముగా శోధిన వసంతావతారపుష్పములను చిరుచునునియలతో మిశ్రము చేసి సమస్కార పూర్వకముగా పరమేవుని పాదములకడం జల్లిరి.

వ్యా.—తస్యా ఇతి.—తస్యాః పార్వత్యాః, సఖీభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం, స్వహస్తేన - బాస ఉపచితః, పల్లవభజ్జభిన్నః శిశిలయశకలమిశ్రః, శిశిరాత్యయస్య వసస్తస్య సంబన్ధీ, ప్రుష్పోచ్చయః పుష్పప్రకరః * 'హస్తాదానే చేరక్తయే' ఇతి ఘ ష్విషముత్పాత్ కవీనా మయం ప్రామానికః ప్రయోగ ఇతి వల్లభః, త్ర్యమ్బకపాద మూలే, ప్రణీపత్యపూర్వం సమస్కారపూర్వకం, వ్యకీర్ణత విశిష్టః.

ఉమాఽపి నీలాలకమధ్యశోభి విస్రంసయన్తీ నవకర్ణికారమ్

చకార కర్ణచ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ. 62

టీక.—ఉమా అపి=పార్వతి యు, నీ...భి - నీల=నల్లని - అలక = ముంగురుల - మధ్య=నడుమ - శోభి=ప్రకాశించుచున్న, నవకర్ణికారం = క్రొత్తకొండ గోగుంబువును, విస్రంసయన్తీ=జారుచు, క...న - కణ=చెవినుండి - చ్యుత=జాతిన - పల్లవే=చిగురుకలదైన, మూర్ధ్నా=బోదలతో, వృషభధ్వజాయ = మహేశ్వరునికి, ప్రణామం=మ్రొక్కును, చకార = కావించెను.

తా.—పార్వతియు నల్లనితనముంగురులయందు ధరింపఁబడియున్న క్రొత్తకొండ గోగుంబువును శివపాదములమీదికి జారుచు, కర్ణావతంసపల్లవము రాలుచుండఁగా బోదల పరమేశ్వరునికి బ్రణమిల్లెను.

వ్యా.—ఉమేతి.—ఉమాఽపి, నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి తథోక్తమ్—అలకస్యస్తమి త్యథాః, నవకర్ణికారం విస్రంసయన్తీ, కణాః చ్యుతః పల్లవో యస్య తేనమూర్ధ్నా, వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకార* క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వమ్.

అనన్యభాజం పతి మాపున హీతి

సా తథ్య మే వాభిహితా భవేన

న హీశ్వరవ్యావృతయః కదాచిత్

పుష్పన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్.

63

టీక.—సా = ఇట్లు ప్రణమిల్లినదైన యా పార్వతి, భవేన=శివునిచేత, అనన్యభాజం = వేఱొకఁడెను పొందువాఁడు కానట్టి, పతిం = మగనిని, ఆపున హీ = పొందుదువుగాక, ఇతి=అని, తథ్యమే, అభిహితా = చెప్పఁబడినది, (తథా) హీ = అది సరియేగదా, ఈ...యః - ఈశ్వర = మహాపురుషులయొక్క - వ్యావృతయః = వాక్కులు, కదాచిత్ - ఎప్పుడును, లోకే = లోకములో, విపరీతమ్ = పొంగునని, అథకం = అథకమును, న పుష్పన్తి = తెలుపవు.

తా.—అట్లు ప్రణమిల్లిన పార్వతికి పరమేశ్వరుఁడు 'వే టొకఁడెను పొందని మగనిం బడయుదువుగాక' అని దీవన యొసంగెను. అదియు మీమట అట్లే నెఱవేఱెను; మహాపురుషుల వాక్కులు ఎప్పుడును పొల్లువోవు గదా.

వ్యా.—అనన్యేతి.—సా కృతప్రణామా దేహి, భవేన హరేణ, అన్యః స భజ తీతి తమనన్యభాజమ్ * 'భజో జ్యో' ఇతి జ్యోప్రత్యయః * సర్వనామ్నా వృత్తి మాత్రే పూర్వపదస్య పుంసద్భావః, పతి మాపున హీతి, తథ్యం సత్య, మే, వాభిహిత

లోకా-ఉత్తరత్ర తక్షణ సంభవా దితి భావః * అభిదధాతే య్యైః కథాస్య దుహాది
త్యా దప్రధానే కర్తృణిక్తః, తథా హి, ఈశ్వరవ్యావృతయో మహాపురుషోక్తయః,
కదాచి దపి, లోకే భువనేని. 'లోక స్తు భువనే జనే' ఇ త్యమరః, విపరీతం విసం
వాదిన, మథక మభిధేయం, న పుష్టాని న బోధయన్తి త్యథాః.

కామ స్తు బాణావసరం ప్రతీక్ష్య పతజ్జన ద్వహ్నిముఖం వివితుః

ఉమాసమక్షం హరబద్ధలక్ష్య, శరాసనజ్యం ముహు రామమర్కః 64

టీక.—కామస్తు=మదనుడు ను, బా...రం=బాణః=కోల (నేయుట)వ - అవ
సరం=సమయమును, ప్రతీక్ష్య=కనిపట్టి, పతజ్జనత్ = మిడుతవలె, వహ్నిముఖం =
అగ్నినోటిలోనికి, వివితుః=ఉలుక గోరినవాడై, ఉ...క్షమ్ - ఉమా = పార్వతి
యొక్క - సమక్షం=మోలను, హ...క్ష్యః - హర=హరునిమీద - బద్ధ = పెట్టె
బడిన - లక్ష్యః=గుడికలవాడై, శ...జ్యం - శరాసన=వింటియొక్క - జ్యం =
నారిని ముహుః = మాటిమాటికి, ఆమమర్క = తడవను.

తా.—పార్వతి సన్నిధానమం దుండుటచేత అదియే మంచినమయ మని తలచిన
వాడై కాముడు మిడుతయంబోలె చిచ్చులో నులుకగోరి శివునిమీద గుటిపెట్టి తన
వింటినారిని పలుమాలు స్పృశించెను.

వ్యా.—కామ ఇతి.—కామ స్తు, బాణావసరం ప్రతీక్ష్యమాసన్నిధానా దయ
మేవ బాణప్రయోగసమయ ఇతి జ్ఞాత్వా, పతజ్జేన తుల్యం పతజ్జన చ్చులభవత్ -
ని. 'నమా పతజ్జ శలభా' ఇత్యమరః * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్యతిః' ఇతి వతి
ప్రత్యయః, వహ్నిముఖం, వివితుః ప్రవేష్టు మిచ్చుః * విశతేః సన్వన్తాదుప్రత్యయః,
ఉమా యః సమక్ష మక్ష్యః సమీప ముమాగమక్షమ్ * 'అవ్యయాభానే శరత్ప్ర
భృతిభ్యః' ఇతి సమాసాంతోఽచ్చుత్ప్రత్యయః, హరే బద్ధలక్ష్యః సకా, శరాసనస్య -
జ్యం హర్షం, ముహు, రామమర్క పరామృష్టవాక్.

అ ధోపనిన్యే గిరిశాయ గౌరి తపస్వినే తామ్రరుచా కరేణ 65

విశోషితాం భానుమతో మయూఖై ర్నన్దాకినీపుష్కరబీజమాలామ్.

టీక.—అథ...అంతట, గౌరి=పార్వతి, తపస్వినే=తపస్సుగలవాడయిన గిరి
శాయ = శివునికి, తా...చా—తామ్ర = ఎఱుని - రుచా=నమ్మిగల, కరేణ=చేతితో,
భానుమతః=సూర్యునియొక్క, మయూఖైః = కిరణములచేత, విశోషితాం=ఎండింపఁ
బడిన, మ...లాం - మన్దాకినీ=స్వర్గంగయొక్క-పుష్కర = తామరలయొక్క-బీజ =
గింజలయొక్క - మాలాం = తావళమును, ఉపనిన్యే = కానుకపెట్టెను.

తా.—పార్వతీదేవి తపస్వియయిన యా శివునికి సూర్యకిరణముల కంటిని స్వర్గం గా పచ్చాక్షమాలను తనకంఠేలితో కానిక వట్టెను.

వ్యా.—అ ధేతి.—అథ, గారీ, తపోఽస్యాస్తీతి తపస్వీ * 'అన్ మాయా మేధా ప్రజో వినిః' ఇతి విని ప్రత్యయః-తస్మై తపస్వినే గిరికాయ, తామ్రరూపా రక్త వర్ణేన, కలేణ, భానుమతోఽంకుమతో, మయూఖై ర్విశోషితాం, మన్దాకిన్యాః-పుష్కరాణి పద్మాని-తేషాం బీజాని - తేషాం మాలాం జపమాలికా, ముపనిన్యే సమర్పితవతి.

ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయిప్రియత్వాత్

త్రిలోచన స్తా ముపచక్రమే చ,

సంమోహనం నామ చ పుష్పధన్వా

ధను ష్యమోఘం సమధత్త బాణమ్.

66

టీక.—త్రిలోచన శ్చ=ముక్కంటి యు, ప్ర...త్ - ప్రణయి=అర్థులు - ప్రియత్వాత్=ప్రియులుగాఁగలవాఁడగుటచేత (ఆ శ్రితపక్షపాతి యగుటచేత), తాం=ఆ తావళమును, ప్రతిగ్రహీతుం=కైకొనుటకు, ఉపచక్రమే = కడంగను; పుష్పధన్వా చ = పూవిల్లుఁడును, సంమోహనం = మోహింపఁజేయుసాధన మని, నామ = ప్రసిద్ధి కెక్కిన, అమోఘం=వమ్ముగాని, బాణం = ములికిని, ధనుషి = వింటు, సమధత్త = తొడిగెను.

తా.—ఆ శ్రితులందలి వాత్సల్యముచేత శివుఁడు ఆతావళమును కైకొనం గడంగిన తత్త్వణమే మదనుఁడు మోహమునం ద్రోయునది యని ప్రసిద్ధమయిన తన సమ్మోహన బాణమును వమ్ముగానిదానిని వింటుం దొడిగెను.

వ్యా.—ప్రతిగ్రహీతు మితి.—త్రిలోచన శ్చ, ప్రణయిప్రియత్వా దధికా ప్రియత్వాత్, తా మక్షమాలాం, ప్రతిగ్రహీతుం స్వీకర్తు, ముపచక్రమే, పుష్పంధన ర్యస్య స పుష్పధన్వా కామ శ్చ * 'వా సంజ్ఞాయామి' ఇ త్యనంతాదేకః, సంమోహన్ తేఽనే నేతి సంమోహనం, నామ-నామేతి ప్రసిద్ధా, అమోఘం, బాణం పాయకం, ధనుషి, సమధత్త సంహితవాక్.

హర స్తు కించిత్పరిలు ప్తధైర్య శ్చన్ద్రోదయారమ్భ ఇ వామ్మురాజి

ఉమాముఖే విష్ణుఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస విలోచనాన్నిధి

టీక.—హర స్తు = హరుడును, చ...మేఘ - చంద్రిదయ = సెలపాడుపు
యొక్క - అరమేఘ=మొదటి సమయమందు, అమృరాశి= ఇవ=సముద్రుడు వోలె,
కించిత్=ఇంచుక, పరిలు ప్రధైర్యః = తగ్గిన ధీరత కలవాడై, బి...మే - బిమ్మ
ఫల = గొండపండువంటి - అధరోష్ఠే=క్రిందిపెదవికలదైన, ఉమాముఖే = పార్వతీ
వదనముమీద, విలోచనాని = (మూడు) కన్నలను, వ్యాపారయామాస = పొల
యించెను.

తా.—అంతట హరుడును సెల పాడువఁగానే సముద్ర డెల్లొ అట్లు ఇంచుక
ధైర్య మెదలినవాడై, గొండపండువంటి యధరోష్ఠముకలదైన పార్వతీవదనమందు తన
మూడుకన్నలచూపులను వలపుతో నిగిడించెను.

వ్యా.—హర ఇతి.—హర స్తు హరోఽపి, చంద్రిదయారమేఘైశ్చురాశిరీ, కి
చ్చి దీపత్ - పరిలు ప్రధైర్యః-న తు ప్రాకృతజనన దత్తవల్ల ప్రధైర్య ఇతి భావః,
బిమ్మఫలశుల్యైః ధరోష్ఠో యస్య తస్మి, న్నుమాముఖే, విలోచనాని వ్యాపారయామాస-
త్రిభి రపి లోచనైః సాభిలాష మద్రాక్షి నిత్యభావః. ఏతేన భగవతో రతిభావోదయ
ఉక్తః.

వివృణ్వతీ శైలమతాఽపి భావ మక్షగైః స్ఫురద్బాలకదమ్మకలైః
సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థా ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన. 68

టీక.—శైలమతా అపి=పార్వతీదేవి యు, స్ఫు...లై = స్ఫురత్=వికసిం
చుచున్న - బాల=లేతయైన - కదమ్మకలైః = కడిమివంటివయిన (అనఁగా పుల
కించిన), అక్షగైః = అవయవములచే, భావం = వలపును, వివృణ్వతీ = తెలియఁ
జేయుచు, చారుతరేణ = మిక్కిలియందమయి, ప...న—పర్యస్త = (లజ్జచే) బెద
రిన - విలోచనేని=కన్నలుగలదైన, ముఖేన=వదనముచేత, సాచీకృతా = అడ్డముగా
చేయబడినదై, తస్థా = నిలిచెను.

తా.—అంతట పార్వతీదేవియొక్క అవయవములు అప్పుడే వికసించుచున్న
లేతకడిమివలె నాయెను; అనఁగా పులకాంకురములతో నిండిన. దానిచేత మెచ్చదయ
మందలి భావోదయము తెలియుచుండెను. అంత నామె ప్రీడావశమున బెదరినకనుదో
యతో నెత్తామును అడ్డుగా త్రిప్పుకొని నిలిచియుండెను.

వ్యా.—వివృణ్వతీ. శైలమతాఽపి, స్ఫురద్బాలకదమ్మకలైః స్వికసతో
మలసేవసదృశైః పులకితైరిత్యభావః. 'ఈవదనమోస్తా' ఇత్యాదిసా కల్పప్రవృత్తయః,
అక్షగై, రాగవం రత్యాఖ్యం, వివృణ్వతీ ప్రకాశయన్తి, చారుతరేణ, పర్యస్తవిలోచ

నేన ప్రీడావిభ్రాంతనేత్రేణ, ముఖే, నాసాచి సాచిసంపద్యమానా సాచీకృతా తిర్యక్కృతా - ని. 'తిర్యగ్గ్రాహే సాచి తిరః' ఇ త్యమరః - హ్రీయా ముఖం సాచీ కృత్య సి తే త్యభాః. న కేవలం హర పైవ వ దేవ్యా అ ప్యుదితో రతిభావ ఇతిభావః.

అథేంద్రియతోభ మయుక్త నేత్రః పున ర్వశిత్యా దృలవ న్నిగృహ్య హేతుం స్వచేతోవికృతే ర్దిదృక్షుర్దిశాముపాస్తేషు ససర్జ దృష్టిమ్. 69

టీక.—అథ = అంతట, అయుక్త నేత్రః = బేసికంటి (దేవర), వశిత్యాత్ = జతేంద్రియండయినందున, ఇంద్రియతోభం = ప్రేక్షింపైన యింద్రియవికారమును, పునః = వెండియు, బలవత్ = దిట్టముగా, నిగృహ్య = అడంచుకొని, స్వ...తే—స్వ = తన - చేతః = మనస్సుయొక్క - వికృతే = వికారమునకు, హేతుం = కారణమును, దిదృక్షుః = ఆరయువాడై, దిశామ్ = దిక్కులయొక్క - ఉపాస్తేషు = చెంతలయందు, దృష్టిం = చూపును, ససర్జ = సాగించెను.

తా.—అంతట ముక్కంటి జతేంద్రియండయినందున పూర్వోక్తమనోవికారమును అడంచుకొని, అందులకారణమును కనుంగొనువాడై నలుదెసలం దిలకించెను.

వాక్య.—అథ, అయుక్తాని నేత్రాణి యస్య సోఽయుక్త నేత్ర స్త్రీనేత్రో, వశిత్యా జతేంద్రియత్యా, దింద్రియతోభం పూర్వోక్త మింద్రియవికారం, పున, ర్బలవ దృఢం, నిగృహ్య నివార్య, స్వచేతోవికృతేః స్వచిత్తవికారస్య, హేతుం కారణం, దిదృక్షు ర్దిష్టు మిచ్ఛు, ర్దిశా ముపాస్తేషు దృష్టిం, ససర్జ ప్రసారయామాస.

స దక్షిణాపాదనివిష్టముష్టిం నతాంస మాకుఞ్చితసవ్యపాదమ్ [70

దదర్శ చక్రీకృతచారుచాపం ప్రహర్తు మభ్యుద్యత మాత్మయోనిమ్.

టీక.—సః = భగవంతుడు, ద...ష్టిమ్—దక్షిణ = కుడి - అపాదం = కంటి కుదను - నివిష్ట = ఉన్నట్టి - ముష్టిం = పిడికిలికలవాడును, న...సం - నత = వంగిన - అంసం = బుజముకలవాడును, ఆ...దం—ఆకుఞ్చిత = వంపబడిన - సవ్య పాదం = ఎడమకాలుకలవాడును, చ...పం—చక్రీకృత = మండలముగాఁజేయబడిన - చారు = అందమైన - చాపం = విల్లుగలవాడును, ప్రహర్తుమ్ = వీయుటకు, అభ్యుద్యతం = సిద్ధపడియున్నవాడును, (అగు), ఆత్మయోనిం = మనోభవుని, దదర్శ = కాంచెను.

తా.—అట్లు నలుదెసలం బరికింపఁగా పరమేశ్వరునకు, ఒక్కడై మన్తభుండు ఆరీఢపాదుం డయి నిల్చి బుజము వంచి వింటిని వలయాకారముగా ఆకర్షించి కుడి కంటికుడచెంత పిడికిటినుండి బాణ మేయ సిద్ధముగా నున్నవాఁడు అగపడెను,

వ్యా.—స ఇతి.—భగవా, ప్రక్షిణాపాక్షే - నివిష్టా స్థితా - ముష్టి ర్యస్య తం, సతాంస, మాకుఞ్చితః సవ్యపాదో యస్య తమ్ - ఆలీఢాఖ్యస్థానకే స్థిత మి త్యర్థః, చక్రీకృతచారుచూపం మణ్డలీకృతసౌమ్యకోదణ్డం, ప్రహర్ష మభ్యుద్యత, మాత్ర యోనిం మనోభవం, దదర్శ. ఆలీఢలక్షణ మాహ యాదహః—

‘స్థానాని ధన్వినాం పఞ్చ, తత్ర వై శాఖ మస్త్రియామ్
విత స్త్యస్తరగా పాదా. మణ్డలం తోరణాకృతీ,
సమానా స్యా త్సమపద, మాతీధం పద మగ్రతః
దక్షిణం వామ మాకుఞ్చిన్య, ప్రత్యాకీధం విపర్యయః.’ ఇతి.

తపఃపరామర్శవివృద్ధమనోఽ
ర్హృభిజ్జదుష్పేక్ష్యముఖస్య తస్య
స్ఫుర న్నుదర్శిః సహసా తృతీయా
దక్ష్యః కృశానుః కిల నిష్పపాత.

71

టీక.—త...నోఽః - తపః = తపస్సుయొక్క - పరామర్శ = తాఃకుటచేత - వివృద్ధ = ఏచిన - మనోఽః = క్రోధముగలవాఁడును, ధ్మా...స్య - ధ్మాభజ్జ = బామముడిచేత - దుష్పేక్ష్య = చూడశక్యముగాని-ముఖస్య = మొగముగలవాఁడును, (అయిన), తస్య = ఆహరునియొక్క, తృతీయాత్ అక్ష్యః = మూడవకంటినుండి (ఫాల లోచనమునుండి), స్ఫురత్ = మిట్టిమెఱయుచు, ఉదర్శిః = లేచినజ్వాలలుగలవైన, కృశానుః = అగ్ని, సహసా = తటాలున, ఉత్పపాత = ఎగ సెను.

తా.—అంతట తపోభంగము కావింపఁగఁడంగినందులకై యేచినకోపముచేత, పర మేర్వరునిమోము కనుబాములు ముడివడి యెత్తిచూడ శక్యము కాకపోయెను. అంతట పటాలున మూడవకంటినుండి మిట్టిమెఱయుచు జ్వాలలు లేచుచు అగ్ని యెగ సెను.

వ్యా.—తప ఇతి.—తపఃపరామర్శేన తపస ఆస్కందనేన - వివృద్ధమనోఽః ప్రభృద్భవోపస్య, ధ్మాభజ్జేన - దుష్పేక్ష్యం దుర్దర్శం-ముఖం యస్య తస్య హరస్య, తృతీయా దక్ష్యః, స్ఫుర న్నుదర్శిమౌన, ఉదర్శి రుద్యాతజ్వాలః, కృశాను రగ్నిః, సహ సాఽతర్కిత మేవ - ని. ‘అతర్కితే తు సహసా’ ఇ త్యమరః, నిష్పపాత కిల నిష్ప క్రామ ఖలు.

క్రోధం ప్రభో సంహర సంహ రేతి
యావ ద్దీరః ఖే మరుతాం చరన్తి,

తావత్ స వహ్ని ర్భవనేత్రజన్తా
భస్తావశేషం మదనం చకార.

72

టీక.—ప్రభో = స్వామీ, క్రోధం = కోపమును, సంహర = తగ్గింపుము, సంహర = తగ్గింపుము, ఇతి = అని, మరుతాం = వేల్పులయొక్క, గిరిః = వాళ్కులు, భే = ఆకాశమందు, యావత్ = ఏ కాలమున, చరన్తి = ప్రసరించెనో, తావత్ = ఆకాలముననే, భ...న్తా - భవ = హరునియొక్క - నేత్ర = కంటినుండి - జన్తా = పుట్టువుగలిగినట్టి, సః వహ్నిః = ఆ యగ్ని, మదనం = మదనుని, భస్తావశేషం = బూడిద యే మిగతగాఁగలవానినిగా, చకార = చేసెను.

తా.—‘స్వామీ కోపము తగ్గింపుము తగ్గింపుము’ అని దేవతలు ఆకాశములో మొఱ
యిడునంతలోనే హరనేత్రోద్భూతమయిన యాయగ్ని మదనుని బుగ్గి గావించెను.

వ్యా.—క్రోధ మితి.—హే ప్రభో స్వామికా, క్రోధం, సంహర సంహర నివ
ర్తయ నివర్తయ * ‘చావలే ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్’ ఇతి వార్తికేన ద్విత్వమ్ * ‘సం
భ్రమేణ వృత్తిశ్చాపలమ్’ ఇతి కాశికా, ఇ త్యేవం, మరుతాం దేవానాం, గిరోవాచః,
భే వోగ్మిన్ని, యావ, చరన్తి ప్రవర్తన్తే, తావత్తత్కాల మేవ, భవస్య నేత్రజన్త
యస్య స భవనేత్రజన్తా * ‘అవజ్ఞో బహు వ్రీహీ ర్వ్యధికరణో జనాద్యై తరపద’ ఇతి
వామనః, స వహ్ని, ర్దదనం, భస్మై వావశేషో యస్య తం భస్తావశేషం చకార దదా
హే త్యర్థః.

తీవ్రాభివజ్ఞప్రభవేణ వృత్తిం

మోహేన సంస్తమ్భయ తేన్ద్రియాణామ్

అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా ముహూర్తం

కృతోపకారేవ రతి ర్భూవ.

73

టీక.—తీ...ణ—తీవ్ర = దుస్సహమయిన - అభివజ్ఞ = రుఃఖము - ప్రభవేణ =
కారణముగాఁగలదై, తేన్ద్రియాణా = చక్షురాదులను, సంస్తమ్భయతా = నిరోధించు
చున్న, మోహేన = మూర్ఛచేతను, రతిః = మదనభార్య, ముహూర్తమ్ = కొంచెము
సేపు, అ...నా - అజ్ఞాత = ఎఱుకపడని - భర్తృ = మగనియొక్క - వ్యసనా =
నాశముకలదై, కృ...న - కృత = చేయబడిన - ఉపకారా ఇవ = ఉపకారము కలది
యింటబోలె, బభూవ = ఉండెను.

తా.—పట్టరాని దుఃఖమువలన చక్షురాదీంద్రియముల వృత్తి అడ్డపడఁగా
మూర్ఛబోయిన రతిదేవికి ఆమూర్ఛలో మునిగియున్న గర్భ సేపును భర్తృ మరణ దుఃఖము
లేనందున, మూర్ఛవలన ఉపకారమే అయినది.

వ్యా.—తీ వ్రేలి.—తీవ్రాఢిపజ్జ ప్రభవే జాతిడుస్సహభిభవసంభవేనని. 'అభి పజ్జ స్త్యభిభవే సజ్జ ఆక్రోశ సేఽపి చ' ఇతి వైజయన్తీ, ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం, వృత్తిం వ్యాపారం, సంస్తమభ్యుతా ప్రతిబద్ధతా, మోహేన మూర్ఛయా కర్త్ర్యా రతి ర్దనభార్యా, ముహూర్త, మజ్జాతం - భర్తృవ్యసనం భర్తృనాశో - యయా సా తథోక్తా సతీ, కృత్రోపకా చేవ బభూవ-సహసా దుఃఖోపనిపాతా స్తమూర్ఛే త్యర్థః-మోహేన దుఃఖసంపేదనాభావా త్త సోపకారకత్వోక్తిః.

త మాశు విఘ్నం తపన స్తపస్వీ వనస్పతిం వజ్ర ఇ వావభజ్య

స్త్రీసన్నికర్షణం పరిహర్తు మిచ్ఛన్నన్దధే భూతపతిః సభూతః. 74

టీక.—తపస్వీ = తపోనిష్ఠుఁడయిన, భూతపతిః = శివుఁడు, తపసః = తపస్సు నకు, విఘ్నం = అంతరాయభూతమయిన, తం కామం = ఆ మదనుని, ఆశు = తుణు ములో, వజ్రః = పిడుగు, వనస్పతిమ్ ఇవ = చెట్టునుం బోలె, అవభజ్య = చీలిచి, స్త్రీసన్నికర్షణం = ఇంతులచెంతను, పరిహర్తుమ్ = తొలగించుకొనుటకై, ఇచ్ఛన్ = కోరి, సభూతః = బూచులతోగూడ, అన్దధే = మాయమాయెను.

తా.—తపోనిష్ఠుఁడై పరమేశ్వరుఁడు, చెట్టును పిడుగు నాశముచేసినట్లు, తపస్సు నకు విఘ్నకారియయిన మదనుని నాశమొందించి, స్త్రీలును తపః ప్రకూలలే యని వారిచెంత నుండనొల్లక గణములతో గూడ అంతర్ధాన మొందెను.

వ్యా.—త మితి.—తపస్వీ తపోనిష్ఠ, భూతపతిః శివ, స్తపసో, విఘ్న మన్త రాయభూతం, తం కామ మాశు, పశ్చోఽశని, ర్వనస్పతిం వృక్ష, మి, వావభజ్య భక్తోక్తా, స్త్రీసన్నికర్షణం స్త్రీసన్నిధానం, పరిహర్తుమిచ్ఛన్-త స్యాన్దధే హేతుత్వా నితి భూతః, సభూతః సగణః స, న్నన్దధే.

శైలాత్తజాపి వితు రుచ్చిరసోఽభిలాషం

వ్యథణం సమభక్త్య లలితం వపు రాత్తన శ్చ,

సఖ్యోః సమక్ష మితి చాధికజాతలజ్జా

శూన్యా జగము భవనాభిముఖి కథంచిత .

75

టీక.—శైలాత్తజా అపి = పార్వతీయు, ఉచ్చిరసః = ఉన్నతశిరుఁడయిన (గొప్పవాఁడయిన), వితుః=తం డ్రయొక్క, అభిలాషం=(హరునికి కన్య నీవలయునను) కోరికయు, లలితం = సుందరమయిన, అత్తనః = తనయొక్క, వపు శ్చ = దేహం

బును, వ్యథాం సమర్థా = నిష్ఫలమని నిశ్చయించి, (ఈపరాభవము), సఖ్యోః = చెలికత్తెల, సమత్వమ్ = ఎదుర, (జరిగినది), ఇతి = అను హేతువుచేత, అ...జ్ఞా - అధిక = ఎక్కువగా - జాతం = కలిగిన - లజ్జా = సిగ్గుగలదై, కూన్యా = ఏమియుందోపక, కథంచిత్ = ఎట్లో, భవన అభిముఖీ = ఇంటిపైపు, జగామ = మరలెను.

తా.—పార్వతీయు హరుడు అల్లుడు కావలయు నని గొప్పవాడు తన తండ్రికొనిన కోరిక వ్యథామగుటయు, సుందరమయిన తనమేనును నిష్ప్రియోజన మగుటయు, తెలిసికొని, ఈపరాభవము చెలికత్తెలయెదుట కలుగుటచేత మఱియు సిగ్గుపడి ఏమియుం దోపక ఎట్టకేలకు ఇంటిపైపు కదలెను.

[అనంతరశ్లోకార్థపర్యాయలోచనచే ఈ శ్లోకము ప్రక్షిప్తముగా తోచెడిని.]

వ్యా.—తైలాత్త జేతి.—తైలాత్త బా పార్వత్య పుష్పచ్ఛిరస ఉన్నతకిరసో - మహతః, పితు, రభిలాషం హగో మహోన్మీతి మనోరథం, లలితం సుందర, మాత్త సో వపు శ్చ, వ్యథాం నిష్ఫలం, సమర్థ్య విచార్య, సఖ్యోః, సమత్వం పుర, ఇతి చ హే తునాఽధికం జాతలజ్జా-సమాసజనసమత్వ మవమాన స్యాతిదుస్సహత్వా దితి భావః, కూన్యా నిరత్యాహో సతీ, కథంచిత్ కృచ్ఛ్చేణ, భవన స్యాభిముఖీ జగామ.

సపది ముకులితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
దుహితర మనుకమ్ప్యా మద్రి రాదాయ ద్యోర్భ్యామ్,
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దన్తలగ్నాం
ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదీర్ఘకృతాఙ్గాః.

76

టీక.—సపది = వెంటనే, అద్రి = హిమవంతుడు, రు...త్యా - రుద్ర = హరునియొక్క - సంరమ్భ = కోపమువలన - భీత్యా = భయముచేత, ము...క్షీం = ముకుళిత = మూతపడిన - అక్షీం = కన్నులుగలదై, అనుకమ్ప్యాం = కనికరింపదగిన దైన, దుహితరం = కొమారిత్వము, ద్యోర్భ్యాం = చేతులతో, ఆదాయ = ఎత్తుకొని, ద...గ్నాం - దన్త = కోటలయందు - లగ్నాం = తగులుకొన్న, నభినీం = తామర తీగను, బిభ్రత్ = మోచికొనిపోవుచున్న, సురగజ ఇవ = విరావతమువోలె, జే... జ్ఞః - జేగ = వడిచేత - దీర్ఘకృత = చాలపడిన - అఙ్గాః = దేహముకలవాడై, ప్ర... తిః - ప్రతిపథ = మార్గానుసారియయిన - గతిః = నడకకలవాడు, అసీత్ = అయెను.

తా.—అట్టి యరుద్ర కోపమువలని వెలుపున కన్నులు మూతపడియున్న కొమారిత్వము తత్త యమే హిమవంతుడు చేతులలో నెత్తుకొని విరావతగజము కోటలలో దగులు

కొన్న తామరతీగను ఎంతసులువుగా మోచునో అంతసులువుగా మోచికొని వడిచే
దేహము నిడివి యగుచుండగా తనయింటిమార్గమున నేడగెను.

వ్యా.—సప దీతి.—సప, ద్యద్వి ర్హిమవాక్, రుద్రస్య, సంరమ్భాత్ కోపా,
దీప్తిత్యా-ని. 'సంరమ్భః సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః, ముకులితాక్షీం నిమిలితనేత్రాం
* 'బహుప్రీహకా సక్థ్యక్షోః స్వాక్షాత్పచే' ఇతి షచ్చుత్తయః * 'షి ధ్దోరాదిభ్య
శ్చ' ఇతి జీప్, అనుకమ్పిత మర్హా మనుకమ్ప్యామ్ * 'ఋహలో ర్ల్యత్' ఇతి ణ్య
త్ప్రత్యయః, దుహితరం దోర్భ్యా మాదాయ, దంతయో ర్లగ్నాం, పద్మినీం నలినీం
విభ్రత్ సురగజ ఇవ, వేగేన రయేణ, దీప్తికృతాజ్ఞః ఆయతీకృతశరీరః సక్, పన్నానం
ప్రతిగతా ప్రతిపథా మార్గానుసారిణీ - గతి ర్యస్య స ప్రతిపథగతి రాసీత్ పన్నాన
మనుస్మత్య జగా మే త్యథకః.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే మదనదాహా నామ

తృతీయః సర్గః.

శ్రీ

కు మార నం భ వ మః.

చ తు ర్థ స్స ర్గః.

అథ మోహపరాయణా సతీ వివశా కామవధూ ర్విబోధితా,
విధినా ప్రతిపాదయిష్యతా నవవైధవ్య ముసహ్యా వేదనమ్. 1

టీక.—అథ = అనంతరము, మో...ణా - మోహ=మూర్ఖ - పర = ముఖ్య
మయిన - అయనా=ఆశ్రయముగాఁగలది, సతీ = ఆయి, వివశా=నిశ్చేష్ట రాలుయిన,
కామవధూః=రతీదేవి, అ...నం - అసహ్య=పైఁపరాని - వేదనం=దుఃఖముగలదైన,
నవవైధవ్యం=క్రితముండమోపితనమును, ప్రతిపాదయిష్యతా = అనుభవింపఁ జేయ
నున్న, విధినా=దైవముచేత, విబోధితా=మూర్ఖఁ డేర్పఁబడెను.

తా.—తర్వాత, ఆవిధముగా మూర్ఖయే శరణముగాఁగలదై నిశ్చేష్టరాలై
పడియున్న రతీదేవిని, భరింపరాని దుఃఖముతోడి ముండమోపితనమును అనుభవింపఁ
జేయునదై దైవము మూర్ఖునండి తేర్చెను. —భా. అట్లు మూర్ఖులో దుఃఖ మెఱుంగక
పడియున్న రతీదేవి తర్వాత మూర్ఖఁడేరెను. ఆతేరుట దుర్భరమయిన నవవైధవ్య
దుఃఖమును అనుభవించుటకే ఆయెను.

వ్యా.—మూర్ఖితా రతి రి త్యుక్తమ్ - సంప్రతి తద్వృత్తాన్త మే వాహ—
అ థేతి—అ థానన్తరం, మోహో మూర్ఖా - పర మయిన మోక్షయో యస్యాః సా
మోహపరాయణామహైకశరణా సతీ-ని. ‘పరాయణ మభిప్రేతే తత్పరే పరమోక్తయే’
ఇతి యాదవః, వివశా మూఢత్వా నిశ్చేష్టా, కామవధూ రతిః, అసహ్య దుస్సహ -
వేదనా యస్మిన్ స్తత్తథోక్తం, విధవాయాగతభర్తృకాయా భావో వైధవ్యం - నవం
చ త దైవధవ్యం చేతి నవవైధవ్యం-నవగ్రహణం దుస్సహత్వద్యోతనాథకం, ప్రతి
పాదయిష్యతా=నుభవయిష్యతా * క్రియార్థక్రియాయాం లృటో, విధినా దైవేన -
ని. ‘విధి ర్విధానే దైవే చ’ ఇ త్యమరః, విబోధితా, వైధవ్యానుభవైకఫలోఽయం
విధి రితి భావః. అన్తికా సర్గే వియోగిని వృత్తాని -

‘విషమే ససజా గురుః సమే సభరా లోఽథ గురు ర్వియోగిని’
ఇతి లక్షణాత్.

అవధానపరే చకార సా ప్రలయాన్తోన్మిషితే విలోచనే,

న వివేద తయో రత్యప్తయోః ప్రియ మత్య స్తవిలు ప్తదర్శనమ్. 2

టీక.—సా=ఆరతీదేవి, ప్ర...తే=ప్రళయ=మూర్ఛయొక్క - అస్త=అవసాన
మంగు-ఉన్మిషితే=తెరివబడిన, విలోచనే=కన్నులను, అ...రే - అవధాన=హెచ్చ
రిక-పరే=ప్రధానముగాఁగలవానినిగా, చకార=చేసెను; ప్రియం=వల్లభుని (కాముని),
అత్యప్తయో=తనివినొందనట్టి, తయోః=ఆకన్నులకు, అ...వం-అత్యస్త=బొత్తిగా -
విలుప్త=నష్టమయిన - దర్శనం=దర్శనముకలవానినిగా, న వివేద=ఎఱుంగదాయెను.

తా.—ఆమె మూర్ఛదేరఁగానే కన్నులు తెరిచి నలుదెసలం బరికించినది, కాని,
ప్రియుని ఎంతచూచియు తనివినొందని యానేత్రములకు అతనింజూచు భాగ్యము పోనే
పోయె నన్నవిషయమును, ఎఱుంగదాయెను.—అతనిని భస్మమాయె నని యెఱుంగక వెద
కిన దని భావము.

వ్యా.—అ వేతి.—సా రతిః, ప్రలయాస్తే మూర్ఛావసానే - ని. 'ప్రలయో
నష్టచేష్టతా' ఇ త్యమరః - ఉన్మిషితే విలోచనే, అవధానం పరం ప్రధానం యయో
స్తే=వధానపరే దిద్వత్తయా=వహితే, చకార, ద్రవ్వవ్యాభావాత్తు నవివేదే త్యాహ-
నేతి - ప్రియం కామ మత్యప్తయో స్తుప్తిం న గతయోః-నిత్య దిద్వత్తమాణయో రి
త్యభావః, తయో ర్లోచనయోః * దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే చక్తి, అత్యస్తం
విలుప్తం దర్శనం స్వలోచనయోః కరణయో ర్యస్య కర్తృభూతస్య త మత్యస్తవిలుప్త
దర్శనం స స్తం, న వివేద న జ్ఞాతవతీ - ప్రియనాకాపరిజ్ఞానా దిద్వత్త్యాన్మక్ర ఇతి
తాత్పర్యాభావః.

'అయి జీవితనాథ జీవ నీ!' త్యభిధా యోత్థితయా తయాపురః .

దదృశే పురుషాకృతి క్షితౌ హరణోపానలభస్త కేవలమ్. 3

టీక.—అయి=ఏమి, జీవితనాథ=ప్రాణేశ్వరుడా! జీవనీ=బ్రదికియున్నావా,
ఇతి=ఇట్లని, అభిధాయ=పలికి, ఉత్థితయా=లేచినట్టి, తయా=రతిచేత, పురః=ఎదుట,
క్షితౌ=నేలమీద, పు...తి - పురుష=మగవాని - ఆకృతి=ఆకారముంటి యాకా
రము గలదైన, కేవలం=ఒక, హ...స్త - హర=హరునియొక్క - శోపానల=శోపా
గ్నియొక్క - భస్మ=బూడిద, దదృశే=చూడబడెను.

తా.—ప్రాణేశ్వరుడా, బ్రదికియున్నావా, అని పలికి ఆమె లేచి చూడఁగా,
ఎదుట తనవల్లభుఁడు అగపడలేదు, మఱి, పురుషాకారముగా హరుని శోపాగ్నియొక్క
బూడిదయొ యనున టున్న బూడిద యుగపడెను.

వ్యా.—అ యాతి.—అ యాతి ప్రశ్నే - ని. 'అయి ప్రశ్నానునయయోః' ఇతి విశ్వః, అయి జీవితనాథ, జీవసి ప్రాణిషి కచ్చి, ది త్యభిధా యోతితయా, తయా రత్యా, పురోఽగ్రే, ఖీతా, పురుష స్యాకృతి రి వాకృతి ర్యస్య త త్పురుషాకృతి, కేవల మేకం, హరికోపానలభస్స, దదృశే దృష్టమ్ - న తు పురుష ఇతి భావః.

అథ సా పున రేవ విహ్వలా వసుధాల్లిజనధూసర స్తనీ

విలలాప వికీణామూర్ధజా సమదుఃఖా మివ కుగ్వతీ స్థలీమ్. 4

టీక.—అథ=అంతట, పున రేవ=వెండి యు, విహ్వలా=బెగ్గిలి, వ...నీ=నను ధా = నేలను-అల్లిజన=కాగిలించుకొనుటచేత (పొరలుటచేత)-ధూసర=బూడిదవన్నె గలవైన - స్తనీ=పాలిండ్లుకలదై, వి...జా=వికీర్ణ = విరియబోసికొన్న - మూర్ధజా = తలవెండ్రుకలుకలదై, సా=రతిదేవి, స్థలీం=అడవితావును (అందలి ప్రాణులను), స... ఖాం - సమ = తనతో సమానమయిన - దుఃఖాం = శోకముకలదానినిగా, కుగ్వతీ ఇవ = చేయుచున్నదియుంబోలె, విలలాప = పరిచేవించెను.

తా.—అంతట, రతిదేవి తన వలభుడే యా భస్మరాశి యని యెఱింగి నేలబడి దొరలి ధూళిదూసరములయిన పాలిండ్లతో విరియబోసికొన్న తలవెండ్రుకలతో, ఏడువ సాగెను; ఆ యేడ్పుచేత ఆయరణ్యభూమికి సయితము ఆమెశోకమునకు సమానమయిన శోకము గలుగనో యనునట్లు ఉండెను.

వ్యా.—అ ఖేతి.—అథ భస్మదర్శనానంతరం, పున రేవ, విహ్వలా విక్లబా, వసుధాల్లిజనధూసర స్తనీ - వసుధాల్లిజనేన ఖీతిలుణ్ణనేన - ధూసరా ధూసరవర్ణా - స్తనా కుచా యస్యాః సా తథోక్తా, సా రతిః, స్థలీం వసభూమిం - తత్రత్యాక్ ప్రాణిన ఇత్యథాః * 'జానపదవర్ణాగోణస్థల' ఇత్యాదినా జీవ, సమదుఃఖాం స్వతుల్య శోకాం, కుర్వ తీవ, విలలాప పరిచేవితవత్సీని. 'విలాపః పరిచేవనమ్' ఇ త్యమరః.

ఉపమాన మభూ ద్విలాసినాం కరణం యత్ తవ కాన్తిమత్రయా,

త దిదం గత మిద్మశీం దళాం న విదీర్యే; కఠినాః ఖలు స్త్రియః. 5

టీక.—తవ = నీయొక్క, యత్ కరణం = ఏమేను, కాన్తిమత్రయా=సౌ దర్యము మూలముగా, విలాసినాం - ఎఱ్ఱెకాండ్రకు, ఉపమానమ్ = సాటి, అభూత్ = ఆయెనో, తత్ = ఆమేను, ఇదమ్ = ఇదిగో, ఈదృశీం దళాం = ఇట్టి యవస్థను, గతం = పొందినది, (అయినను), న విదీర్యే = వ్రయ్యకన్నాను, స్త్రియః = స్త్రీలు, కఠినాః ఖలు = గట్టివారు సుమా.

తా.—ఏ నీ నెమ్మేసు సౌందర్యమున ఎమ్మెకాండ్ర కల్ల సాటియై యుండెనో అనెమ్మేసు ఇదిగో భస్మమై యున్నది, దానిం గనియు నేను వ్రయ్యలుగాక యున్నాను; స్త్రీలు (వజ్రముకన్న) గట్టివారు సుమా, కానిచో ఈమఃఖమునకు నే నేల వ్రయ్యను.

వ్యా.—ఉ పేతి.—తవ, యత్, కరణం గాత్రం - ని. 'కరణం సాధకతమం జ్ఞేత్రగాత్రేన్ద్రియే వ్యపి' ఇ త్యమరః, కాన్తిమత్తయా సౌందర్యేణ హేతునా, విలాసి నాం విలసనశీలానాం * 'పా కవలస' ఇత్యాదినా ఘనస్ఫూర్తిత్యయః, ఉపమాయతే యేన త దుపమాన, మధూత్, త త్కరణ, మిద, మీదృశీం, దశా మవస్థాం, గతం ప్రాప్తం భస్మీభూత మి త్యథః, తథాఽపి న విదీర్యేన విదీజాః భవామి * కర్తరి ల్, తథా హి, స్త్రీయః కఠినాః ఖలు - కఠినత్వా దవిదీర్యమాణత్వ మి త్యథః.

కారణాత్ కార్యసమర్థనరూపోఽథాన్తరన్యాసః.

‘ధీరగంచారిణీ దృష్టి ర్గతి ర్గోవువభాష్యతా

స్థితపూర్వం తథాఽలూపో విలాస ఇతి కీర్తితః.’

క్వ సు మాం త్వదధీనజీవితాం వినికీర్య ఊణభిన్న సౌహృదః

నలిసిం ఉత సేతుబద్ధనో జలసంఘాత ఇ వాసి విద్రుతః ?

6

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), ఉ...నః - ఉత=తెగఁగొట్టబడిన - సేతుబద్ధనః=అనకట్టకలదైన, జ...తః - జల=నీటి - సంఘాతః=మొత్తము, నలిసిమ్ ఇవ = తామరతీవ నుంబోలె, త్వ...తాం - త్వదధీన = నీయధీనమయిన - జీవితాం=ప్రాణముగలదానిని, మాం=నన్ను, క్వ సు వికీర్య=ఎట్లు వైచి, ఉ...దః-ఉణ=నిముసములో-భిన్న=చీల్చబడిన (వదలబడిన) - సౌహృదః=చెలిమిగలవాడవై, విద్రుతః అసి=పఱచినాడవు.

తా.—అనకట్ట తెగిన నీటి మొత్తము తనతోడిదే ప్రాణమయిన తామరతీవియను విడిచి పోవునట్లు, ఊణములో స్నేహమును ద్రోచి నీవు నీతోడిదే ప్రాణ మయిన నన్ను విడిచి పఱచినాడవు. ఇక నాగతి యేమి?—అనకట్టవంటిది స్నేహము, నీటిప్రవాహము వంటివాడు మదనుడు, నలినివంటిది రతి, నలిని నీరున్న బ్రదుకునది, లేనిచో నశించునది, రతియు మదనుఁ డున్న బ్రదుకునది, మదనుడు లేనిచో నశించునది,— అని యుపమావివరణము.

వ్యా.—క్వే తి.—హే ప్రియ, ఉత సేతుబద్ధనో భగ్న సేతుబద్ధో, జలసంఘాతో జలైః, నలిసి మివ - జలైకాయ తజీవితా మితి శేషః, త్వదధీనజీవితాం త్వదాయ తప్రాణాం, మాం, క్వసు వినికీర్య కుత్రవా నిశీప్య, ఊణభిన్న సౌహృదః ఉణత్వ కసౌహృదః సక, విద్రుతః పలాయతో, ఽసి-సేతుసౌహృదయోః స్థితి హేతు త్వేన సౌమ్యమ్-సుహృదయశ్చ భావః సౌహృదమ్ * యువాదిత్వా దస్ఫూర్తిత్యయః-

‘హృదయస్య హృల్లేఖయదక్షానేషు’ ఇతి హృదాదేశః - అణి హృద్భావాన్న ‘హృద్భగసిన్ధ్వస్తే పూర్వపదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః - హృద్భావత స్వాణ్యేధానే తూభయపదవృద్ధిః స్వాత్ యథా సుహృద్ భావః సాహర్దమితి - త దే వాహవామనః - ‘సాహృదదౌర్హృదకన్ధా వణి హృద్భావాత్.’

కృతవా నసీ విప్రియం న మే, ప్రతికూలం న చ తే మయా కృతమ్,
కి మకారణ మేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే న దీయతే? 7

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), త్వం మే విప్రియం కృతవాక్ న అసి=నీవు నాకు అని వ్యమును చేసినవాడవు కావు, మయా చ తే ప్రతికూలం న కృతం=నాచేతను నీకు విరోధము చేయబడినదికాదు, అకారణమేవ=నిష్కారణముగానే, విలపన్త్యై= (నినుజాడ), పనవుచున్న, రతయే = రతికి, కిం దర్శనం న దీయతే=ఏల దర్శనము ఈబడదు (ఏల యగపడవు).

తా.—నీవు నాకేమియు నప్రియమును గావింపవై తివి; నేను నీ కేమియు నప్రియమును గావింపనైతిని; మఱి యేల నిన్నుఁ జూడఁ గోరి యిట్లు విలపించుచున్న రతికి నిన్ని మిత్రముగా దర్శన మీయవు?

వ్యా.—కృ తేతి.—హే ప్రియ, త్వం, మేమమ, విప్రియ మప్రియం, కృతవా న్నాసి, మయా చ, తే తవ. ప్రతికూల మప్రియం, న కృతమ్ - పరస్పరజీవితస్య పరస్పరాధీనత్వాత్ కతః పరిభవశ్చ క్షేతి భావః, అకారణం నిష్కారణ మేవ - పరస్పరాపకారరూపకారణాభావేపీ త్యుభయః-క్రియావిశేషణ మేతత్, విలపన్త్యై త్వద్దర్శనాథిక్యా అ పీతి భావః, రతయే. కిం కథం, దర్శనం న దీయతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థిః.

స్తరిసి స్తర మేఖలాగుణై రుత గోత్రస్థితేషు బన్ధనమ్

చ్యుతకేసరదూషితేక్షణా న్యవతంసోత్పలతాడనాని వా? 8

టీక.—స్తర=మదనుఁడా, గో...షు - గోత్ర=పేరియందలి - స్థితేషు=పారఁబాటులందు - (నన్ను మఱియొకతే పేరఁ బలిచిన నేరమి కై), మే...ణైః - మేఖలా=మొలత్రాటి - గుణైః = దారములతో, బన్ధనం = కట్టుటను, స్తరసి ఉత = తలచుచున్నావా, చ్యుత...ని - చ్యుత=రాలిన - కేసర = అకరవులచేత - దూషిత = నొంపఁబడిన - ఈక్షణాని=కన్నులుగలవైన, అ...ని - అవతంస=పూర్వమయయిన-ఉత్పల=నల్లగలువతోడి-తాడనాని=వేటలును, స్తరసివా=తలంచుచున్నావా.

తా.— నన్ను వేటొకతె పేరఁ బిలిచిన సేరమి కై నేను నా మొలత్రాటి దాన ములతో నిన్ను కట్టుటను తలఁచుకొన్నావా? కాదేని, పుప్పొడిచే కన్నులకు మంట కలిగించిన నాకొనచెవికలువయేటులను తలఁచుకొన్నావా? ఏకారణముచేత దాని న న్నలయించుచున్నావు?

వ్యా.— విప్రియ మాశక్కుతే - స్తర సితి. — హే స్తర, గోత్రస్థలితేషు నామ వ్యత్యాసేషు - అన్యస్త్రీనామ్నా మ మాహ్వసేషు - ని. 'గోత్రం నామ్నోచలే కలే' ఇతి విశ్వః, మేఖలాగుణై ర్భద్రనం, స్తర స్మృత స్తరసివా - ని. 'వికల్పే కిం కిముత చ' ఇ త్యమరః, చ్యుతకేనై ర్భృష్టకిష్ణైర్లై - రూషితే ఈక్షణే యేషు తాని; అవతంసో త్వలతాడనాని సహులిక్షేపతాడనా నీ త్యథః, స్తరసివా; అపకారస్తరణా దిద మదర్శన మితి భావః.

‘హృదయే వస సీ’ తి మత్ప్రియం

య దవోచ స్త దవైమి కై తవమ్,

ఉపచారపదం న చే దిదం,

త్వ మనన్తః, కథ మక్షతా రతిః ?

9

టీక.— హృదయే = ఎదలో, వససి = కాఁపురమున్నావు, ఇతి = అని, మత్ప్రియం = నాకు ఇష్టమైన, యత్ = ఏమాటను, అవోచః = పలికితివో, తత్ = ఆమాటను, కై తవమ్ = కపటమునుగా, మన్యే = తలంచెదను, ఇదం = ఈమాట, ఉపచారపదం న చేత్ = ఇచ్చకపుఁ దావు గా దేని, త్వమ్ అనన్తః = నీవు దేహములేనివాడవు, (కాఁగా), కథం రతిః అక్షతా = ఎట్లు రతి నశింపకున్నది.

తా.— నీ యెదలో నేను కాఁపుర మున్నట్లు నీవు నాకు ప్రియముగా పలికిన మాట ఇచ్చకమునకై చెప్పిన యనత్యము; గాక, నీయెదలోనే నేను వసించియుండట సత్యమ యేని, నీదేహము నాశ మొందినను నే నిట్లు నాశ మొందక యుండుట యెట్లు ఘటిలును?

వ్యా.— హృదయే ఇతి. — హృదయే వస సీతి స్తరవాక్యానువాదః ఇ త్యేవం రూపం, మత్ప్రియం, య దవోచ ఉక్తవా నసి * బ్రూహ్మణో లుభి ‘వచ ఉమ్’ ఇ త్యుయా గమాః, తత్, కై తవ మవైమి మి శ్లేతి మన్యే, ఇదం వచన, ముపచారపదం పరస్య రజ్జా నాథా య దనత్యభాషణం స ఉపచార స్తస్య పదం స్థానమ్ - కై తవస్థాన మితి యో నత్, న చేత్, త్వ, మనన్తో = శరీరః, కథం రతి, రక్షతా = వినష్టా ఆశ్రయనా కే = పాత్య శ్రీత మవిసష్ట మితి విరోధా దితి భావః.

న చ మే కశ్చి ద్విచారః కిం తు లోకః శోచ్యత ఇ త్యాహ. —
 పరలోకనవ ప్రవాసినః ప్రతిపత్స్యే దదవీ మహం తవ;
 విధినా జన ఏష వశ్చితః స్త్యదధీనం ఖలు దేహీనాం సుఖమ్. 10

నా కై దుఃఖము లేదుగాని లోకలకై శోకించుచున్నాను అనుచున్నది:—

టీక. — అహం = నేను, ప...నః - పరలోక = పరలోకమునకు - నవ ప్రవాసినః =
 ఇప్పుడే పోయియున్న, తవ పదవీం ప్రపత్స్యే = నీమార్గమును అనుగమించెదను, (కావున
 నాకు దుఃఖములేదు), (మఱి, విధినా = దైవముచేత, ఏవ జనః వశ్చితః = ఈలోకులు
 మోసగింపఁబడినారు, (ఎట్లునఁగా), దేహీనాం సుఖం = లోకులయొక్క సుఖము, త్వత్
 అధీనం ఖలు = నీయందు ఆయత్తము గదా.

తా. — నీవు పరలోకమునకు ఇప్పుడే యేగితివి గాన సహగమనకాల మతిక్రమిం
 పనందున నేనును (అగ్ని ప్రవేశముచే) ఇదె నిన్ను వచ్చికలిసికొనెదను. కావున నాకు
 దుఃఖము లేదు. కాని, నిన్నుం బరిమార్చుటచేత దైవము లోకమును వంచించినది; ఎట్లన,
 లోకులసుఖము నీచేతఁ గదా ఉన్నది.

వ్యా. — పరలోకేతి. — పరలోకం ప్రతి - నవ ప్రవాసినోఽచిరప్రాప్తితస్య -
 అనే నానుగమనకాలానతిపాతః నూచ్యతే, తవ-పదవీం మార్గం-ప్రతిపత్స్యే-త్వా
 మనుగమిష్యే మీ త్యథః-అతో మే నాస్తి విచార ఇతి భావః, కిం తు, విధినా
 దైవే, నైవ, జనో లోకో, వశ్చితః ప్రతారితః, దేహీనాం సుఖం, త్వదధీనం త్వయ్య
 ధీనం ఖలు-అధిశబ్దస్య కౌణ్ఠాదికత్వాత్*‘సప్తమీ కాణ్ఠాదైః’ ఇతి సమాసః* అధ్యు
 త్తరపదాత్’ ఇతి భుప్రత్యయః - ఏవ మన్య త్రాపి-సుఖప్రదాభావే కతః సుఖ మితి
 భావః.

త దే వానః. —

రజనీతిమిరావగుణ్ఠితే పురమార్గే ఘనశబ్దవిక్ల బాః [11
 వసతిం ప్రియ కామినాం ప్రియా స్త్యద్యతే ప్రాప్యతుం క ఈశ్వరః?

టీక. — హే ప్రియ = ఓ ప్రాణేశ్వరా, ర...తే-రజనీ = రాత్రియొక్క-తిమిర =
 చీకటిచేత - అవగుణ్ఠితే = మూయుబడిన, పురమార్గే = నగరపీఠియందు, ఘన .. బాః =
 ఘన = మేఘముయొక్క - శబ్ద = గర్జితమువలన - విక్ల బాః = వెళ్ళచిన, ప్రియా = కాంత
 లను, కామినాం, వసతిం = కాముకుల యింటికి, ప్రాప్యతుం = చేర్చుటకు, త్వత్ ఋతే =
 నీవు దప్పు, ఈ ఈశ్వరః = ఎఱుఁడు సమర్థుఁడు.

తా. — మేఘగర్జితమువలన దాళలేక వెళుచున్న చీకటి గ్రమ్మిన పురపీఠలలో

చనుచున్న యభిసారికలను వారికై యువ్విగ్గారుచుండు కాంతులసన్నిధికి నీవు తప్ప ఎవ్వరు చేర్చఁగలరు?—కామాంధులకు భయము ఉండ దని భావము.

వ్యా.—రజ నీతి.—హే ప్రియ, రజనీతిమిత్ర - జావగుణిత అమృతే పురమాగ్నే, ఘనశబ్దవిక బా గర్జితభీతాః, ప్రియాః కామినాం వసతిం ప్రాప్తయితుం, త్వద్వృతే త్వాం వినా * 'అన్యారాదితరతే - ' ఇత్యాదినా పశ్యమి, క - ఈశ్వరః శక్తః - న కశ్చి ది త్యథాః; న హి కామాన్ధానాం భీతి ర నీతి భావః.

నయనా న్యరుజాని ఘూర్ణయన్ వచనాని స్థలయన్ పదే పదే,

అసతి త్వయి వారుణీమదః ప్రమదానా మధునా విడమ్బనా. 12

టీక.—అరుజాని = ఎఱ్ఱని, నయనాని=కన్నులను, ఘూర్ణయన్ = గుడియఁ జేయుచు, పదే పదే = పలుకుపలుకునందును, వచనాని=మాటలను, స్థలయన్ = తడఁ బడఁజేయుచు, ప్రమదానాం=చెలువలకు, వారుణీమదః = సారాయికై పు, అద్య = ఇప్పుడు, త్వయి అసతి=నీవులేనందున, విడమ్బనా=(ఉత్త) వాలకము.

తా.—ఇప్పుడు, ప్రియసంగమకారిని నీవు లేనందున, యవతులకు కన్నులను గుడియఁజేయునదియు మాటమాటలలోను తడఁబడఁ జేయునదియు నగు సురాపానము, ఉత్తవేసమువంటిది, నిచ్చుచొజనము.

వ్యా.—నయనా నీతి.—అరుజాని నయనాని, ఘూర్ణయన్ ప్రమయన్, తథా, పదేపదే ప్రతిపదమ్ * వీష్ణాయాం ద్విరుక్తిః - వచనాని, స్థలయన్ విపర్యా సయన్, ప్రమదానాం, వారుణీమదో మద్యమదో, మధునా త్వయ్యసతి, విడమ్బనా మనుకృతిమాత్రం - మదనాభావే మదస్య నిష్ఫలత్వా దితి భావః ; తథా చ శిశు పాలవధే - 'తాం మదో దయితస్యమధూమః' ఇతి.

అవగమ్య కథీకృతం వపుః ప్రియబన్ధో స్తవ నిష్ఫలోదయః

బహులేపి గతే నిశాకర స్తనుతాం దుఃఖ మనన్త మోక్ష్యతి. 13

టీక.—(హే) అనన్త = (ఓ) యశరీరుడా ! నిశాకరః=చంద్రుడు, ప్రియ బన్ధో=ప్రియమిత్రుడవైన, తవ వపుః=నీశరీరమును, కథీకృతం=కథాశబ్దము చేయఁ బడినవానినిగా, అవగమ్య = తెలిసికొని, ని...యః=నిష్ఫల = వ్యర్థమయిన-ఉదయః= పొడుపులవారడై, బహులే=కృష్ణవక్షుము, గతే అపి = కడచినను, తనుతాం=సన్నఁ దనమును, దుఃఖం = ఎట్టకేలకు, మోక్ష్యతి = వదలను.

తా.—ఓ యశరీరుడా, చంద్రుడు ప్రియమిత్రుడవయిన నియొక్క గుండర

దేహము ఇట్లు కథావశిష్టమైన దని తెలిసికొన్నవాడై, తా నుదయించుట నిన్ను ఉద్దీపనయుటకుఁగావునను, నీవు లేనందున ఆప్రయోజనము నెఱవేఱుదుగావునను, వ్యర్థముగానే ఉదయించుచు, బహుళపక్షము ముగిసినను తన కృతవ్యమును విధిలేక వదలుచున్నాఁడు.

వ్యా.—అవగ మ్యేతి.—హే అనన్త అశరీర, ప్రియబన్ధోః ప్రియసఖస్య, తవ, వపుః శరీరం, కణీకృత మకథా కథా సంపద్యమానం కృతం శబ్దమత్రావశిష్ట, మవగమ్య జ్ఞాత్వా, నిష్ఫలోదయః - ఉద్దీప్యభావా దుద్దీపనవైఫల్య మితి భావః, నికాకర శ్చన్దోః, బహులే కృష్ణపక్షే, గతేఽపి, తనుతాం కార్య్యం, దుఃఖం యథా తథా కృచ్ఛాన్తి - మోక్ష్యతి - వృథా వృద్ధి రితి దుఃఖాయవ్యత ఇ త్యథాః.

హరితారుణచారుబద్ధనః కలప్తంస్కీలశబ్దసూచితః

వద సంప్రతి కస్య బాణతాం నవచూతప్రసవో గమిష్యతి ? 14

టీక.—హ...నః—హరిత=పసుపుపచ్చని - అరుణ=ఎఱుని - చారు = అంద మయిన-బద్ధనః - తొడిమ (పిడియు) గలదియు, క...తః—కల = మధురమయిన - పుంస్కీల = మగకోయిలయొక్క - శబ్ద = కూతచేత - సూచితః = సూచింపఁ బడినదియు, (నగు), న...వః—నవ=క్రొత్త - చూతప్రసవః=మావిమొగ్గ, సంప్రతి= ఇప్పుడు, కస్య=ఎవనికి, బాణతాం = అలుగుఅగుటను, గమిష్యతి = పొందును.

తా.—పసుపు వన్నెలోడి యెఱుపు వన్నెగల తొడిమయే పిడిగాఁ గలదై మధురమయిన మగకోయిల కూతలచేత ఎఱుంగనగుచునుండు మావిక్రొన్నన ఇఁకమీఁద నెవనికి బాణము కాఁగలదు ?

వ్యా.—హరి తేతి.—హరితం చారుణం చ * 'వణో= వణే=న' ఇతి తత్పు రుషః-హరితారుణం - చారు - బద్ధనం వృత్తం పుష్ప శ్చ-యస్య స త ధోక్తః, కలేన మధురేణ-పుంస్కీలశబ్దేన పురుషకోలనాదేన - సూచితోఽనుమాపిత శ్చ - చూత చర్మకార్యత్వాత్ కలశబ్ద స్త్యేతి భావః, నవచూతప్రసవో నవచూతకుసుమం, సంప్రతి కస్య-బాణతాం శరత్వం-గమిష్యతి వద-అన్యస్య పుష్పబాణ స్యాభావా దితి భావః.

అలిపజ్ క్తి రనేకశ స్త్వయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజితా

విరుత్తైః కరుణస్వనై రియం గురుశోకా మనురోది తీవ మామ్. 15

టీక.—త్వయా=నీచేత, బహుళః = పలుమాఱు, ధనుషః = వింటియొక్క, గుణకృత్యే = నారి పనియందు (నారిగా) అనుట - (గుణముగలమంచిననియం దను

ఁగలు), నియోజితా = ఏర్పఱుపఁగఁడిననైన, ఇయం తే అలిపత్ క్తిః = ఈ నీ తేంటబారు, క... నైః = కరుణ = దీనమయిన - స్వనైః = ఎలఁగు గలిగినయట్టి, విరుతైః = ఉలి వులచేత, గు... కాం = గురు = భరింపరాని - శోకాం = దుఃఖముగలదాననైన, మామ్ = నన్ను, అనురోదితీ ఇవ = అనుసరించి యేడ్చుచున్నదియుం బోలెనున్నది.

తా. — తఱుచుగా నీవు నీవంటికి నారిగా మంచుపనికై నియమించుచుండిన యీ తుమ్మదబారు ఇపుడు నీవు ఒప్పురికించుటంజేసి దీనస్వరమున నులియుచున్నదై, భరింప రాని శోకముగల నాతోఁగూడ నేడ్చుచున్నట్లు ఉన్నది.

వ్యా. — ఆ లీతి. — త్వయా ౨ సేకశో బహుశో, ధనమః కార్తు కస్య, గుణకృత్యే హర్షీకాచ్యే గుణవత్కర్తృణి చ, నియోజితా ౨ ధిక్య, తేయ మలిపత్ క్తిః, కరుణ స్వనై స్తీనస్వరై, ద్విరుతైః కూజితై, ధరుశోకాం రుర్భరదుఃఖామ్-ని. 'గురుస్తు గీష్మ తా శ్రేష్ఠే గురౌ పితరీ దుర్భరే' ఇతి శబ్దాణామః, మా మనురోదితీవ * ఉపసగా త్సకర్త కత్వమ్ * 'రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే' ఇ తీడాగమః.

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పున ర ప్యాదిత తావ ద్భీతః

రతిదూతిపదేషు కోకిలాం మధురాలాపనిస్సర్గపణ్ణితామ్.

16

టీక. — తావత్ = మఱి, పునరపి = పెండియు, మనోహరం = అందమయిన, వపుః = దేహమును, ప్రతిపద్య = పొంది, ఉత్థితః = లేచి, మ... తాం = మధుర = మనోహరములయిన - ఆలాప = మాటలయందు - నిఁగ్గ = స్వభావముచేతనే - పణ్ణితాం = నేర్పరియయిన, కోకిలాం = కోయిలను, రతి... యు — రతి = సురతము యొక్క - దూతి = తార్చుగ కైయొక్క - పదేషు = అధికారములందు, ఆదిత = పనిగొనుము.

తా. — ఓప్రాణేశ్వరా, మరల నంద మయినదేహమును పొంది లేచి స్వభావము చేతనే మధురభాషణములందు నేర్పరియైన పెంటికోయిలను సురతములతార్చుగ కైయధి కారమందు పనిగొమ్ము.

వ్యా. — ప్రతిప ద్యేతి. — తావత్ పున రపి మనోహరం, వపుః కరీరం, ప్రతి పద్య ప్రాప్య, ఉత్థితః సకా, మధురాలాపేషు ప్రియోక్తిషు-నిఁగ్గపణ్ణితాం, స్వభావ ప్రగల్భాం, కోకిలాం, రతిదూతిపదేషు సురతదూతీస్థానే-స్వాది కాజ్ఞాపయ - ప్రగల్భానా మేవదాత్యాధికార ఇతి భావః * జీబస్త స్థాపి దూతీభద్రస్య ఛన్దోభద్రభయా ద్భ్రస్యః - వి. 'అపి మామం మమం వర్త్యా చ్ఛన్దోభక్తే త్యజే ద్విరమ్' ఇతి కేచిత్ - 'ఉదాదయో బహులమ్' ఇతి బహులగ్రహణా ద్భ్రస్య ఇతి వల్లభః.

శిరసా ప్రణిపత్య యాచితా న్యుపగూఢాని సవేషధూని చ
సురతాని చ తాని తే రహః స్తర సంస్కృత్య న శాన్తి రస్తిమే. 17

టీక.—పేస్తర = ఓమదనుడా, శిరసా = తలతో, ప్రణిపత్య = ప్రణమిల్లి,
యాచితాని = వేడుకొనుటలును, సవేషధూని = వణకుతోఁగూడిన, ఉపగూఢాని =
కాగిలింతులును, తాని రహః సురతాని చ = ఆ యేకాంత స్వరతములను, సంస్కృత్య =
తలించుకొనఁగా, మే శాన్తిః శాన్తి = నాకు ఊజుట లేదు.

తా.—ఓమన్త ధా, నీవు నీశిరము నాయడుగులు పోక నాకు మ్రొక్కి చేసికొన్న
మనవులను, తమకవుఁబెంపున వణకుచుం గావించిన కాగిలింతులను, మఱి యనుభూత
ములను అనిర్వచనీయరసములు నయిన యాయేకాంత స్వరతములను నామనంబున నెల
కొని నాకు తీఱనినెగు లానరించుచున్నవి.

వ్యా.—శిర సేతి.—పేస్తర, శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాని, సవేషధూని
సకమాన్తి * 'ట్వితోఽఘచ్' ఇ త్యఘచ్చుత్వయః-సా త్వికా న్తరోపలక్షణ మేతత్-

వి. 'స్తమభప్రలయరోమాఞ్చాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేషధూ

అశ్రు వై స్వర్య మి త్యష్టే సా త్వికాః పరికీర్తితాః.' ఇతి,

ఉపగూఢా న్యాలిప్తాని చ * నపుంసకే భావేక్షః, తా న్యనుభూతప్రకారాణి,
రహ ఏకాస్తే, సురతాని చ సంస్కృత్య మే శాన్తి ర్నాన్తి * అత్ర సమానకర్తు
కత్వం దుర్భటం, సమానక్రియాపేక్షాన్తీతి కేచిత్.

రచితం రతిపణ్డిత త్వయా స్వయ మజ్ఞేషు మ మేద మార్తవమ్
ధ్రియతే కుసుమ ప్రసాధనం, తవ త చ్చార్ప రు వపు ర్న దృశ్యతే. 18

టీక.—పే రతి పండిత = ఓ సురతకొవిదుడా, త్వయా = నీచేత, మమ అజ్ఞేషు =
నా యవయవములయందు, స్వయం = స్వయముగా, రచితమ్ = చేయఁబడిన, ఆ ర్తవం =
తనఋతువువచ్చినట్టి (వసంతసంబంధమయిన), ఖ...నం—కుసుమ = పూవులయొక్క-
ప్రసాధనం = కై సేత, ఇదమ్ = ఇదిగో, ధ్రియతే = నిలిచియున్నది, తవ =
నీయొక్క, తత్ = అకై సేతనొనర్చినట్టి, చారు = అందమయిన, వపుః = దేహము,
న దృశ్యతే = అగపడదు. (నశించినది.)

తా.—సురతములందు నాజెగాఁడ వయిన యోప్రాణేశ్వరుడా నాయవయవ
ములయందు నీవు రచించిన యాయామనిపూవులకై సేత నిలిచియున్నదిగానీ, అకై సేత
నొనరించిన నీసుందర దేహము ఇంతలోనే అస్తమించినది.

వ్యా.—రచిత మితి.—పే రతిపణ్డిత రతివశల, త్వయా మ, మజ్ఞేషు
యవేషు, స్వయం రచితమ్, ఋతు రస్య ప్రాప్త ఆ ర్తవం వాస్తవమ్ * 'ఋతో రజ్'

ఇ త్యన్విత్వయః, కుసుప్రసాధనం పుష్పభరణ, మిదం, గ్రియతేఽవతిష్ఠతే*ధృక్
అవసానే* ఇతి ధాతో స్తాదాదికాత్ కర్తరి లట్, తవ తత్ ప్రసాధకం చారు
సుందరం వపు స్తు న దృశ్యతే.

విబుధై రసి యస్య దారుణై రసమాప్తే పరికర్తణి స్మృతః,

త మిమం కురు దక్షిణేతరం చరణం నిర్మితరాగ, మేహి మే. 19

టీక.—దారుణైః = క్రూరులయిన, విబుధైః = సురలచేత, యస్య = ఏనా
పాదముయొక్క, పరికర్తణి = అలంకరించుటయందు, స్మృతః = తలంపబడితివో,
మే తం దక్షిణేతరం ఇమం చరణం = నాయొక్క ఆ యీ యెడమ పాదమును, ని...
గం—నిర్మిత = పూయబడిన - రాగం = పారాణిగలదానినిగా, కురు = చేయుము,
మేహి = రము.

తా.—క్రూరాత్తులు సురలు నా యెడమయడుగున నీవు లత్తుకపారాణి రచించు
చుండగా తటాలన నిన్ను తలంచి రప్పించుకొన్నారు. నీ విపుడు వచ్చి యాపారాణి
రచనను పూర్తిచేయుము.

వ్యా.—విబుధై రితి.—దారుణైః క్షురైః - ప్రాణాన్తికే కర్తణి నియోగా
దితి భావః, విబుధై ర్దేవైః-అనభీజ్యత్వం చ ధ్వన్యతే, యస్య మచ్చరణస్య, పరికర్తణి
ప్రసాధనే - ని, 'పరికమౌ ప్రసాధనమ్' ఇత్యమరః, అసమాప్తే సతి, స్మృతోఽసి,
త మిమం, దక్షిణేతరం వామం, మే చరణం, నిర్మితరాగం రచితలాక్షరాగం, కు , ర్వే
హ్యగచ్ఛ.

అహ మేత్య పతజ్జవత్కానా పున రజ్కాశ్రయిణీ భవామి తే

చతురైః సురకామినీజనైః ప్రియ యావన్నవిలోభ్యనే దివి. 20

టీక.—ప్రియ = నల్ల భుండా, దివి = స్వర్గములో, చతురైః = జాణలైన,
సుర కామినీ జనైః = ఆచ్చరల సమూహములచేత, యావత్ న విలోభ్యనే = (నీవు)
వలంపింపబడకముందే, అహం = నేను, ప...నా—పతజ్జ = మిడుతయొక్క -
వత్కానా = దారిచేత-(అగ్ని ప్రవేశముచేతి ననుట), ఏత్య = వచ్చి, పునః=వెండియు,
తే = నీయొక్క, ఆ...ణీ—అజ్గ = ఒడిని - ఆశ్రయిణీ = చేరినదానను - (ఒడిలో
కూర్చున్నదానను), భవామి = ఇప్పుడే ఆయ్యెదను.

తా.—ప్రాణేశ్వరా, జాణలైన యచ్చరలు స్వర్గములో నిన్ను వలంపించి తమవలలో
వైచికినకముందే నేను అగ్ని (ప్రవేశముచే వచ్చి) మరల నీయొడిలో కూర్చుండిదను.

వ్యా.—అహ మితి—అహం, పతజ్జవత్కానా శలభమార్ద్రణ-అగ్ని ప్రవేశే నే

త్యథాః - ని. 'పతజ్జః శలభే చాగ్నో మార్జారేఽర్కే శరే ఖగే' ఇతి వైజయంతీ, ఏ త్యాగత్య, పునస్తే, ఒక్కొక్కయి బృహత్స్పజవర్తిని, భవామి సంప్రత్యేవ భవిష్యామి * 'వర్తమానసామీష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి లట్ - పీ. ప్రియ, దివి స్వర్గే, చతురైః, సురకామినీజనై రప్సరోగజై, ర్యావన్న - విలోభ్యనే విలోభయిష్యనే * 'యావత్పురానిపాతయోర్లట్' ఇతి లట్.

‘మదనేన వినాకృతా రతిః క్షణమాత్రం కిల జీవితే’ తి మే

వచసీయ మిదం వ్యవస్థితం గమణ త్వా మనుయామి య ద్యపి. 21

టీక. — పీ. రమణ = ఓకాంతుడా, త్వామ్ అనుయామి యద్యపి = నిన్ను (నేను) అనుగమించి నప్పటికిని, రతిః = రతి, మదనేన వినా = మదనునిఁ బాసి, క్షణ మాత్రం = నిమిషమాత్రమయినను, జీవితా కిల = బ్రతికియుండినదిగదా, ఇతి ఇదం వచసీయం = అనెడి యీ నింద, మే = నాకు, వ్యవస్థితమ్ = స్థిరము, అభూత్ = అయినది.

తా. — రమణుడా, నేను నిశ్చయముగా చిచ్చుదారిని వచ్చి నిన్నుఁ గలసికొందును గదా, అయినప్పటికిని, నిన్నుఁ బాసినక్షణమే కఠినాత్మరాలను నేను మృతఁడెంద నందున, ‘మదనునిఁ బాసి రతి క్షణమాత్ర మయినను బ్రదికి యుండినదంట, అనెడి లోకుల యాడిక నాకు స్థిర మయినది గదా.

వా. — మదనే నేతి. — పీ. రమణ, త్వా, మనుయామి యద్య ప్యనుగమిష్యామ్యేవ * 'వర్తమానసామీష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి లట్ - ని. 'యద్యపీ త్యవధారణే' ఇతి శేకహః - కిం తు రతిర్వదనేన, వినాకృతా వియోజితా సతీ త్యథాః * సుప్ను పేతి సమాసః, క్షణమాత్రం జీవితా కి లే తీదం, వచసీయం నిన్దా, మే మను, వ్యవస్థితం స్థిర, మభూత్.

క్రియతాం కథ మస్త్యమన్తనం పరలోకాంతరితస్య తే మయా ?

సమ మేవ గతోఽస్యతర్కితాం గతి మగ్నేన చ జీవితేన చ. 22

టీక. — ప...స్య — పరలోక = స్వర్గమందు - అంతరితస్య = వ్యవహారుఁడవై యున్న - (మృతుఁడవైన యనుట), తే = నీకు, మయా = నాచేత, అ...నం — అస్త్య = కడపటి - మణనం = అలంకారము, కథం క్రియతాం = ఎట్లుచేయుఁబడును, కథః = ఏలయనఁగా, అగ్నేన చ = ఒడలితోడను, జీవితేన చ = ప్రాణముతోడను, సమమ్ = కూడనే, అతర్కితాం = ఊహింపఁబడని, గతిం = దశను, గతః అసి = పొందినవాఁడవు అయితివి.

తా.—మృతునికి నీకు కడపటియలంకారము నే నెట్లు చేయఁగలను; ఏలయన, నీప్రాణముతోఁగూడ నీ జీవాముగయితము నప్పమై పోయినదిగదా.

వ్యా.—క్రియతా మితి.—పరలోకేఽస్తరితస్య వ్యవహితస్య - మృత స్తే త్యథాః, తే తవ మయాఽన్త్యమణ్డనం, కథం కేన ప్రకారేణ, క్రియతాం * క్రియతా మి త్యప్ర కామచారే లోబ్ బోధ్యః - ద్రుతదగ్ధస్య తే యథేచ్ఛమణ్డన మపి న సంభవ తీ త్యథాః, కుతః - అక్షేన చ జీవితేన చ, సమం స హ్రా, వాతర్కితా మవిచారితాం, గతిం గతోఽసి, ఇహ మృతశరీర మపి నాస్తి కస్య మణ్డన మితి భావః.

ఋజుతాం నయతః స్వరామి తే శర ముత్సజ్జనిషణ్ణధన్వనః

మధునా సహ సస్తి తాం కథాం నయనోపాన్తవిలోకితం చ యత్ . 23

టీక.—శరమ్ = బాణమును, ఋజుతాం = అవక్రతను, నయతః = పొందించుచున్నవాడనై, ఉ...నః—ఉత్సజ్జ = ఒడియందు - నిషణ్ణ = నెలకొన్న - ధన్వనః = విల్లుకలిగినట్టి, తే = నీయొక్క, మధునా సహ = వసంతునితోడి, సస్తి తాం = చిరునగవుతోఁ గూడుకొన్న, కథాం = సంభాషణమును, న...తంచ—నయన = కన్నులయొక్క - ఉపాన్త = కడలచెంతనుండి - వీక్షణం = (నన్ను చూచిన) చూపు, యత్ = ఏదికలదో దానిని, స్వరామి = తలచుకొనుచున్నాను.

తా.—నీవు వింటిని తోడయం దుంచుకొని, బాణమునుచేతులతో వంకతీర్చుచు, వసంతునితో చిరునగవుతో ముచ్చడించుచు, నన్ను కడకంట చూచిన చూపును తలంచుకొనుచున్నాను.

వ్యా.—ఋజుతా మితి.—శర, మృజుతా మార్జవం, నయత, ఉత్సజ్జే నిషణ్ణ మజ్జగతం - ధను ర్యస్య తస్య * 'ధనుష శ్చ' ఇ త్యనక్తాదేశః, తే తవ మధునా వసన్తేన సహ - ని. మధు చైత్యే వసన్తే చ చైత్రే చ' ఇతి విశ్వః, సస్తి తాం, కథా మాలాపం, తథా య, న్నయనోపాన్తవిలోకిత మపజ్జవీక్షణమ్-త ఇ త్యనుషద్యః, త చ్చ స్వరామి.

క్వసు తే హృదయజ్జమః సఖా కుసునూయోజితకార్తకో మధుః?

స ఖ లూగ్రరూపా పినాకినా గమితః సోఽపి సుహృద్ధతాం గతిమ్? 24

టీక.—హృదయజ్జమః = (నీ) మనస్సునకెక్కిన, తే సఖా = నీ చెలికాఁడు, వ...కః—కుసుమ = పువ్వులతో - ఆయోజిత = కూర్పబడిన - కార్తకః = విల్లు గలవాఁడు, మధుః = వసంతుఁడు, క్వసు = ఎక్కడ (ఎక్కడి కేగినాఁడు), సః

అపి=అతఁడు కూడ, ఉ...షా—ఉగ్ర = తీవ్రమయిన - రుషా = కోపముగలవాఁడయిన, పినాకినా=శిశువునిచేత, సుహృద్దతాం - సుహృత్ = చెలికా (ఁడయిన మదను) నిచే-గతాం-పొందఁబడిన, గతిం=దశను (భస్మత్వమును), గమితః న ఖలు = పొందింపఁబడ లేదు గదా.

తా.—నీకు పూవునిల్లు కూర్చి యుచ్చనట్టి నీనెచ్చెలి వసంతుఁడు ఏమయినాఁడు? అతనింగూడ తీవ్రకోపుఁ డీశ్వరుఁడు నిన్నుఁ గావించినట్లు భస్మము గావించ లేదు గదా?

వా. — శ్లోతి.—హృదయం గచ్ఛ తీతి హృదయంగమో హృద్యః * ఖచ్చికరణే 'గమే సుపుష్పసంఖ్యానమ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః * అరుద్ధిష్టపదజన్తస్య మమ్' ఇతి ముమాగ్ధుః, తే తవ, గఖా, కసుమై-రాయోజిత మారచిత - కార్త్యకం యేన కార్తృకనిర్దాతా, మధు ర్వసన్త, క్వసు క్వవా - గత ఇతి శేషః, అథవా, సోఽ, పుష్కరపా తీవ్రకోపేన, పినాకి నేశ్వరేణ, సుహృదా మదసేన-గతాం ప్రాప్తాం - గతిం భస్మతా మి త్యథాః, న గమితః ఖలు న ప్రాపితః కిం - ని. 'జిజ్ఞాసానునయే ఖలు' ఇ త్యమరః.

అథ తైః పరిడేవితాక్షరై ర్హృదయే దిగ్దశరై రి వాహతః

రతి మభ్యుపపత్తు మాతురాం మధు రాత్నాన మదర్శయత్ పురః. 25

టీక.—అథ=అంతట (ఇట్లు రతి విలపింపఁగా), తైః పరిడేవిత అక్షరైః=ఆ విలాపవచనములచేత, హృదయే=ఎడలో, ది...రైః—దిగ్దశ=విషముపూసిన - శరైః = బాణములచేతనుం బోలె, ఆహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై, మధుః=వసంతుఁడు, ఆతురాం= ఆపన్నురాలయిన, రతిమ్ = రతీదేవిని, అభ్యుపపత్తుం = ఓదార్చుటకు, ఆత్నానం = తన్ను, పురః = ఎదుట, అదర్శయత్ = చూపుకొనెను.

తా.—అతీరుసం బసపుచున్న రతీదేవియొక్క యావిలాపవచనములు విసము పూసిన ములుకులుంబోలె గాడఁగా వసంతుఁడు ఆపదలో మునిగియున్న యారతిని ఓదార్చువాఁడై ఆమెకు ఎదుట నగపడెను.

వా. — శ్లోతి.—అథ తైః, పరిడేవితాక్షరై ర్విలాపవచనైః, హృదయే, దిగ్దశరై ర్విషలిప్తముఖైః శరైః, రి వాహతః సఖా-ని. 'విషాక్షే దిగ్ధలిప్తకా' ఇత్యమరః, మధు ర్వసన్త, ఆతురా మాపన్నాం, రతి, మభ్యుపపత్తు మనుగ్రహీతుమ్ - ఆత్నానం యితు మి త్యథాః-ని. 'అభ్యుపపత్తి రనుగ్రహః' ఇ త్యమరః-ఆత్నానం పురోఽదర్శయత్ ఆవి రభూ ది త్యథాః.

త మనేత్య రురోద సా భృశం, స్తనసంబాధ మురో జఘాన చ,
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వివృతద్వార మి వోపజాయతే. 26

టీక.—సా = ఆరతీదేవి, తమ్ = వసంతుని, ఆవేత్య = కాంచి, భృశం = మిక్కిలి, రురోద = ఏడ్చెను, స్తన సంబాధం = స్తనములకు బాధకలుగునట్లుగా, (గట్టిగా), ఉరః=తోమును, జఘాన చ=కోట్టుకొనెను, (ఏల యన), స్వజనస్య = బంధువుయొక్క, పురః=మ్రోల, దుఃఖం = శోకము, వి...వ—వివృత = తెరివఁ బడిన - ద్వారమ్ ఇవ=వాకిలికలదియో యననట్లు, ఉపజాయతే=ఉప్పటిల్లును.

తా.—వసంతునిం గాంచి రతీదేవి మిక్కిలి యేడ్చెను, స్తనములకు బాధకలుగు నట్లుగా (గట్టిగా) తోమున బాదుకొనెను; ఏలయన, బంధునియ్యెదుట హృదయము లోని దుఃఖము తలుపుతీసివైచినట్లు బయటఁబడెను.

వ్యా.—త మితి.—సా రతి స్తం మధు, మవేత్య దృష్ట్యా, భృశం రురోద, స్తనా సంబాధ్య స్తనసంబాధమ్ * 'పరిక్లిశ్యమానే చ' ఇతి ణముల్, ఉరో, జఘాన తాడితవతీ చ, తథా హి, స్వజన స్యాగ్రతో దుఃఖం, వివృత మవసారితం - ద్వారం కవాటం - యస్య త, ది, వోపజాయత ఆవిర్భవతి - ఉచ్చృజ్ఞలం ప్రవర్తత ఇ త్యు త్సౌఖ్యభిప్రాయః.

ఇతి నైన మువాచ దుఃఖితా 'సుహృదః పశ్య వస స్త కిం స్థితమ్?

త దిదం కణశో విశీర్యతే పవనై ర్భస్మ కపోతకర్బురమ్.' 27

టీక.—దుఃఖితా = శోకముపాలయిన, సా = రతి, వసమ్ = వసంతుని, ఇతి = ఈచెప్పఁబోవునట్లు, ఉవాచచ = పలికెనుమాడ; 'హేవస స్త=ఓయియూమనీ, పశ్య = చూడుము, సుహృదః = (నీ) చెలికాని సంబంధమయినది, కిం స్థితం = ఏమి మిగిలియున్నదో, తత్ ఇదం = 'అయిది, క...రం—కపోత = పావురమువలె - కర్బురం = చిత్త్రవర్ణ మయిన, కణశః = పొడుమయిన, భస్మ = బూడిద, పవనైః = గాలి చేత, విశీర్యతే = చల్లఁబడుచున్నది.

తా.—మునుపు పనవుటయగాక దుఃఖాతిరేకమున రతి వసంతునితో యిట్లు మరల పనవందొడంగినది.—ఓయి వసంతుడా, 'చూడు నీ మిత్రుఁడు ఇదె యిట్లు బుగ్గి యయినాడు; పావురమువలె పలువన్నెలు గలదైన యాతని యీబూడిదను గాలి పొడిపొడిగా దెసలకు విరజిమ్ముచున్నది.'

వ్యా.—ఇ తీతి.—దుఃఖ మస్యాః సంజాతం దుఃఖితా - సంజాత దుఃఖే త్యర్థః * తారకాదిత్వా దితచ్, సా రతి రేనం వస స్త, మి త్యువాచ చ - చకారః పూర్వోక్తసముచ్చయార్థః, హే వస స్త, పశ్య సుహృద స్తవత్సఖస్య, కిం స్థితం కి

ముపస్థితం, త దిదం, కపోతకర్షరం పారావతకబలం, కణశ్చ క్షౌరీభూతమ్ * అల్పా
ర్థా చ్ఛస్పృత్యయః, భస్మ పవనై, ర్వికీర్యతే విక్షిప్తతే, పశ్యః; భస్మీభూత స్తే సుహృ
ది త్యర్థః.

అయి సంప్రతి దేహీ దర్శనం, స్మర, పర్యుత్సుక ఏష మాధవః,

దయితా స్వనవస్థితం నృణాం, న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్ఞనే. 28

టీక.—అయి స్మర=ఓయి మన్నఁగుఁడా, సంప్రతి=ఇప్పుడు, దర్శనం దేహీ=
దర్శనము ఇచ్చు (అగపడుము అనుట), ఏష=ఏడుగో, మాధవః=వసంతుఁడు, పర్యు
త్సుకః=ఉవ్విళ్లూరుచున్నాఁడు; నృణాం=పురుషులకు, దయితాను=ప్రియలయందు,
ప్రేమ=చెలిమి, అనవస్థితం=నిలుకడలేనిది, సుహృజ్ఞనే తు = మిత్రులయందు అన్ననో,
చలం న ఖలు=చలము కాదు గదా.

తా.—మన్నఁగుఁడా, నాకు దర్శన మీకున్నను నీ వయస్కునికి వసంతునికి
ఇచ్చు, అతఁడు నిన్నుఁ గన నత్యంతము ఉవ్విళ్లూరుచున్నాఁడు; పురుషుల చెలిమి
ప్రియలయందు స్థిరము కాకున్నను మిత్రులయందు స్థిరము గదా.

వ్యా.—అ యీతి.—అయి స్మర, సంప్రతి దర్శనం, దేహీ, ఏష, మాధవో
వసంతః, పర్యుత్సుక స్తద్దర్శనోత్కృణ్ణితః, త్వమ ప్యనాదృతవతోఽస్య కో
మాధవ ఇ త్యాశ్చ జ్యోహ—నృణాం పురుషాణాం, దయితాను, ప్రే, మానవస్థిత
మస్థిరం - చల మిత్యర్థః, సుహృజ్ఞనే ప్రేమ తు న చలం ఖలు.

ఈదృశాః సుహృదః కలి న స స్తీ త్యాశ్చ జ్యోహ న కోఽపీ త్యాహ.—

అమునా నమ పాశ్వకావర్తినా జగ దాజ్ఞాం ససురాసురం తవ

విసతస్తుగుణస్య కారితం ధనుషః పేలవపుష్పపత్రిణః.

29

టీక.—నను=ఓ మదనుఁడా, పా...వా-పాశ్వక= (నీ) చెంతను - వర్తినా=
ఉన్నట్టి, అమునా=ఈవసంతునిచేత, ససురాసురం = దేవదానవులతోఁ గూడుకొన్న,
జగత్=లోకము, వి...స్య - విస=తామరతూటియొక్క - తస్తు=దారము-గుణస్య
నారిగాఁగలదియు, పే...ణః - పేలవ - కోమలములయిన - పుష్ప = పువ్వులు -
పత్రిణః=జాగములుగాఁగలదియు, (అను), తవ ధనుషః=నీ వింటియొక్క, ఆజ్ఞాం =
పంపును, కారితమ్=చేయింపఁబడినది.

తా.—మదనుఁడా తామరతూటిదారంపునారితో కోమలపుష్పబాణంబు లేయ
నీయత్యంతదుర్బలధనుస్సువహుఁ లొంగి, ఇతరులమోటు చెప్ప నేల, దేవదానవులకాసంఖ

గ... గ్నే—గజ=ఎనుఁగుచేత - భగ్నే రతి=కూల్పించుటగాని కాఁగా, వల్లఁజేసెను,
పతనాయ (భవతి) = కూలిపోవును.

తా.—విధి కామునిమాత్రము చంపి నన్ను వదలివేయుటలో గగముకొలచె
తనే నిండుకొలను సాధించినాఁడు. అనఁగా నన్ను చంపకయే చంపినాఁడు; భార్య
పతి యొక్క గగము గావునను, ఇద్దఱుం గలిసి యేకపదార్థమే గావునను, అయికి
పదార్థములో అతనినిమాత్రము చంపుట గగమును హిత్రము చంపుట; దానిచేతనే
నాచావు నిక్కము గావున అతనికి గగముప్రయోగముతో నిండుఫలము కలిగినది. అస
నాశ్రియించి యున్న యెడల అపాయము కలుగ వని తీగ నముకొని అశ్రియించియున్న
చెట్టును ఎనుఁగు కూల్చినయెడల తీగయు పాలనే కూలును గదా; నాగలయు
నట్టిదయైనది.

వాఙ్మ.—విధి నెతి.—నను వస్త్ర, కామవస్త్ర, మదవస్త్ర, మూ, ముఖ్యత
వర్జయతా—అమరయ తే త్యభావః, విధనా వై వేద, విధనతి విధన తితి విధనా ఘా
తుకః * పచాద్యవే - విశనస్య కర్త వై శకమ్ * యువాదిత్వా ద్విభ్యుత్త్యయః—అర్థ
వైశక మధకవధః—కృతమ్ - వి. 'అర్థ' వా ఏష ఇత్త నో యత్ పట్నీ' ఇతి శ్రుత్యః
పత్యుః స్వస్య చాశ్రయశ్రయభూతయో యేకపదార్థత్వాభిప్రాయే తాదాకత్వః -
తథా చైకదేశవధే దేశాంతర స్యాపి వధనియమనా న్నా మపివిధి రఘు స్సేవహతవా
నితి తాత్పర్యమ్; ఏత దే వోపపాదయతి - అనపాయ స్వనపాయత్యేనవిశ్వ స్తే, సం
శ్రయద్రుమ ఆశ్రయవృక్షే, గజభగ్నే గతి, వల్లఁజే లతా, పతనాయ-భవ తీతి తేషాః
పతితు మేవ సామల మి త్యభావః * 'అమరథా' చ్చ భావవచనాత్' ఇతి చితుర్థీ.

సంప్ర త్యనంతరికతావ్యం ప్రాభవయతే.—

తే నికం క్రియతా మన వ్రం భవతా బ్రహ్మబ్రహ్మయోగోమ్.

విధానం బ్రహ్మనాతిసర్వచా శ్చ నా మనా ప్రాయోగే నుత్తరం పునః పునః పునః

ప్రేర.—రత్ = కావున, భవతా=నిచేర, అనంతరం = అత్యల్పవైన, బ్రహ్మజన
ప్రయోజనం = బంధుజనులకృత్యము, క్రియతా=చేయుటగానక, నను=శిల
విసంకుఁడా, విధురాం మాం=వివరణలనైన నన్ను, బ్రహ్మ...ల్—స్వలన = నివృత్తియొ
క్క - అతిసర్వనాత్ = ఇచ్చుటచేతను, పత్యుః=(వా) కేనిమిదయొక్క, అన్తికం=
చెంతను, ప్రాపయ = పొందింపుము.

తా.—కావున, నీవు ఇంక నాకు చేయవలసిన నాకేదెట్టి బంధుకృత్యమును
చేయుము; ఓయి వసంకుఁడా బంధువివరణలచే న్యాయముగా చిర కేర్పుకొని నివృ
త్తియొక సకత్త నైన నన్ను అన్నిప్రకారము చేయించి నాభర్తకడకు చేర్చుము.

తను నీయాజ్ఞను నెఱవేర్చుట యీవసంతుని ప్రభావముచేత గదా. ఇతనికి సయితము నీవు దర్శన మీకొండుట తగునా ?

వ్యా.—అను నేతి.—నను మదన, పార్శ్వవర్తి నా సహచరే, జామునా వసు శ్లేష, ననునాసురం సునాసురసహితం, జగ, ద్విపతస్తుగుణ్య మృణాలసూత్రమార్వీ కస్య, పేఃవాని కోమలాని - పుష్పా శ్లేప - పత్రిణో బాణా - యస్య తస్య, తవ ధనుష ఆజ్ఞాం కారితం-జగ దాజ్ఞా కారి తే త్వర్ధః * 'ఘోరో రస్యతరస్యామ్' ఇతి జగతః కర్తృత్వమ్.

గత ఏవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇ వానిలాహతః, [30

అహ మస్య ద శేవ పశ్య మా మవిషహ్యవ్యసనేన ధూమితామ్.

టీక.—సః తే సఖా = అ నీ చెలికాఁడు, అ...తః = అనిల = గాలిచేత - అహతః=కొట్టబడిన (అర్పణడిన), దీపః ఇవ=దీపమువలె, గతః ఏవ=పోనే పోయి నాఁడు, స నివర్తతే=మరలి రాఁడు, అహమ్=నేను, అస్య = అతనియొక్క, దశా ఇవ=వర్తికల (నున్నాను), అ...న - అవిషహ్య=భరింపరాని-వ్యసనేన = దుఃఖము చేత, ధూమితాం=పొగగలదానిని, మాం పశ్య=నన్నుఁ జూడుము.

తా.—నీ చెలికాఁడు గాలికి ఆఘోసోయిన దీపమువలె పోయినాఁడు, ఇతఁ మరలి రాఁడు, నేను దుఃఖ మనుటగ గ్రమ్మినదాన నై అవిషముయొక్క వర్తికలె మిగిలి యున్నాను.

వ్యా.—గత ఇతి.—స తే సఖా, అనిలాహతో వాయుతాడితో, దీప ఇవ గత ఏవ న నివర్తతే, అహ, మస్య దీపాయమానస్య, దశా వర్తి, రిప తిష్ఠా మితి శేషః-ని. 'దశా వర్తా వసస్థాయాం వస్తానే స్ఫుర్దశా అపి' ఇతి విశ్వో, కుతః, అవిషహ్యవ్యసనేన పోఁడు మశక్యదుఃఖ ప్రకర్షణ, ధూమితాం సంజాతధూమాం, మాం పశ్య; ధూమపత్న్యా ప్పుష్ట దీపదశాసామ్యం ధూమ శ్చ వ్యసన మే వే త్వర్ధః.

విధినా కృత వ్యవేశిసం నను మాం కామవధే విముఖ్యతా,

అనపాయని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్న పతనాయ వల్లరి. 31

టీక.—నను=నీయు (వసంతుఁడా), కామవధే=మదనుని చంపి, మాం విముఖ్యతా= నన్ను వదలినట్టి, విధినా=దైవముచేత, అర్థ వైశణి=సగము కొలయే, కృతకమ = చేయబడినది, (అందరియుపాయము మే మనఁగా), అనపాయని = దీని నాశ్రయించిన అపాయనముఁ జూడదని. నమ్మకొనబడిన సంశ్రయద్రుమే = అంధ యైనవృక్షము,

గ... గ్నే—గజ=ఏనుగుచేత - భగ్నే సతి=కూల్పబడినది కాఁగా, వల్ల పి=తీగ, పతనాయ (భవతి) = కూలిపోవును.

తా.—విధి కామునిమాత్రము చంపి నన్ను వదలివేయుటలో సగముకొలపె తనే నిండుకొలను సాధించినాఁడు. అనఁగా నన్ను చంపకయే చంపినాఁడు; భార్య పతి యొక్క సగము గావునను, ఇద్దఱుం గలసి యేకపదార్థమే గావునను, ఆయేక పదార్థములో అతనినిమాత్రము చంపుట సగమును మాత్రము చంపుట; దానిచేతనే నాచావు నిక్కము గావున అతనికి సగముప్రయాసకే నిండుఫలము కలిగినది. ఓని నాశ్రయించి యున్నయెడల అపాయము కలుగ దని తీగ నమ్మకొని ఆశ్రయించియున్న చెట్టును ఏనుగు కూల్చినయెడల తీగయు కూలనే కూలను గదా; నాగతియు నట్టిదయైనది.

వ్యా.—విధి నేతి.—నను వసన్త, కామవధే, మదవధే, హం, నమశ్చైతా వర్జయతా—అమారయ తే త్యర్థః, విధినా వై వేన, విశగతి హేన స్తీతి వి.నా. ఘా తుకః * పచాద్యచ్ - విశసస్య కర్త వై శసమ్ * యువానిత్వా ద్భృత్యయః—అర్థ వైశస మధకవధః—కృతమ్ - వి.అర్థా వా ఏష ఆత్మ నో యతో పక్షీ ఇతి శ్రుతే. పత్యుః స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభూతయో దకపదార్థకత్వాభిప్రాయే తాదోక్తః - తథా చైకదేశవధే దేశా స్తర స్యాపి వధనియమనా న్నా మపి విధిరఘ్ను స్నేవ హతవా నితి తాత్పర్యమ్; ఏత దే వోపపాదయతి - అనపాయి స్వనపాయిర్వేన విశ్వక్సే, సం శ్రయద్రుమ ఆశ్రయవృక్షే, గజభగ్నే సతి, వల్ల రీ లతా, పతనాయ—భవ తీతి కేష— పతితు మేవ సాఽల మి త్యర్థః * తుముథా చ్చ భావచనాతో ఇతి చతుర్థీ.

సంప్ర త్యనస్తరకతకవ్యం ప్రాభవయతే.—

త గిం. క్రియతా మనస్తరం భవతా బంధజనప్రయోజనమ్,

విధురాం జ్వలనాతిసర్జనా న్నను మాం ప్రాపయ తత్పు ప్తమి. శి

టీక.—తత్ = కావున, భవతా=నీచేర, అనస్తరం = అవ్యతివేన, బంధజన ప్రయోజనం = బంధుజనులకృత్యము, క్రియతా=చేయబడునుగాక, నను=ఓయి వసంతుడా, విధురాం మాం=వివశురాలనైన నన్ను, జ్వ...త్—జ్వలన=నిప్పుయొ క్క - అతిసర్జనాత్ = ఇచ్చుటచేతను, పత్యుః=(నా) పెనిమిటియొక్క, అన్తికం= చెంతను, ప్రాపయ = పొందింపుము.

తా.—కావున, నీవు ఇంక నాకు చేయవలసిన నాచెప్పెడి బంధుకృత్యమును చేయుము; ఓయి వసంతుడా దుఃఖవివశనగుటచే స్వయముగా చిత మేర్చుకొని నిప్పు పెట్టుకొన నశక్త నైన నన్ను అగ్ని ప్రవేశము చేయబడి నాభరకడకు చేర్చుము.

వ్యా.—త దితి.—త తస్మాత్కారణాదుక్తప్రకారేణ—అన్యథాఽపి మరణ స్వావశ్యంభావాది త్యథాః, అనస్తరం, భవ, తేదం వత్సమాణం, బన్ధుజనప్రయోజనం బన్ధుకృత్యం, క్రియతామ్ * ప్రాథకనాయాం లోట్, త దే వోపదిశతి—ననువనస్త, విధురాం విశకాం, మాం, జ్వలనాతిసర్జనా దగ్నిదానాత్ - పత్య రన్తకం ప్రాపయ అగ్నిప్రవేశం కారయే త్యథాః.

కర్తవ్య క్షాయ మథాః స్త్రీణామి త్యాహ.—

శశినా సహ యాతి కాముదీ, సహ మేఘేన తడిత్ ప్రలీయతే,

ప్రమదాః పతివత్తగా ఇతి పతిపన్నం హి విచేతనై రపి. 33

టీక.—కాముదీ = వెన్నెల, శశినా సహ = చంద్రునితోఁ గూడ, యాతి = పోవును, తడిత్ = మెఱుపు, మేఘేన సహ = మేఘునితోఁ గూడ, ప్రలీయతే=నశించును, ప్రమదాః = చెలువలు, ప...గాః—పతి = పెనిమిటియొక్క—వత్తగా=మార్గమును - గాః = పొందువారు, ఇతి = అనునది, విచేతనైః అపి = వివేకములేని వాని చేతనయితము, పతిపన్నం = ఎఱుంగఁబడియున్నది.

తా.—నెల వ్రంకినచో నెలతోఁగూడ వెన్నెలయు నశించును; మేఘము నశించునపుడు మెఱుపును దానితో నాశ మొందును; ఈరీతిగా 'స్త్రీలు పతి పోయినగతి నే పోవలసినవారు' అని అచేతనములకు సంయతము తెలిసియున్నది.

వ్యా.—శశి సేతి.—కాముదీ చంద్రికా, శశినా సహ యాతి శశిన్యస్తమితే స్వయం నత్య తీ త్యథాః, తడిత్ సాదామనీ, మేఘేన సహ, ప్రలీయతే ప్రణత్యతి * కర్తరి లట్, ప్రమదాః స్త్రియః, పతివత్తగాచ్చ స్తీతి పతివత్తగాః పతిమార్గానుగామిన్య, ఇ త్యేత, ద్విచేతనై రల్పచేతనైః—అవివేకభిర పీత్యథాః—నాథస్తు 'పృథగ్జ్నైః' ఇతి పపాశ, ప్రతిపన్నం జ్ఞాతమ్—'అలవణా యవాగూః' 'అనుదరా కన్యా' ఇతివ దల్పత్వాభిప్రాయేణ విచేతనై ర పీతి నిదేశః. పతివత్తగా ఇత్యత్త్ర స్తుతిః—

వి. 'అర్తాఽతే మదితే హృష్టా ప్రాప్తితే మలినా కృతా

మృతే మియేత రూ పత్య సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా,' ఇతి.

అము నైః కషాయిత స్తపీ సుభగేన ప్రియగాత్రభస్మనా

నవపల్లవసంస్తరే యథా రచయిష్యామి తనుం విభావసౌ. 34

టీక.—సుభగేన = అందమయిన, అమునా=ఈ, ప్రి...నా—ప్రియ=దయకుని - గాత్ర = మేని - భస్మనా = బూడిదతో, క...నీ—కషాయిత = వన్నెయిడంబడిన - స్తపీ=స్త్రీముఖంబుదాననై, నవ పల్లవ సంస్తరే యథా=శ్రీం దలిరుల

పానుపునందుం బోలె, విభావసౌ = చిచ్చునందు, తనుం = శరీరమును, రచయిష్యామి = ఉంచెదను.

తా.—అంద మయిన యీ ప్రియదేహభస్మమునే కుంకుమగా కుచములయంగు పూసికొని, లేతచిగుళ్ల పానుపునందు ఎంత ప్రియముగా శయనింప నగునో అంతప్రియముగా అగ్నియందు శయనించెదను.

వాగ్. — అము మేతి. — అమునా పురోవర్తితా, సుభగేన శోభనేన, ప్రియ గాత్రభస్మ నైవ - ఏవకారో మణ్డనా నరనివృత్త్యథః, కషాయిత స్తనీ రజ్జిత స్తనీ - వి, రాగే శ్వాభే కషాయోఽస్త్రి నిర్వాసే సౌరభేరసే ఇతి వైజయస్తీ, నవపల్లవ సంస్తరే యథా నవపల్లవతల్ప ఇవ, విభావసౌ వహ్నా, తనుం శరీరం, రచయిష్యామి నిధాస్యామి త్యథః.

కుసుమాస్తరణే సహాయతాం బహుళః సౌమ్యగత స్త్వమావయోః,

కురు సంప్రతి తావ దాశు మే ప్రణిపాతాజ్ఞలియాచిత శ్చితామ్. 35

టీక.—హే సౌమ్య = ఓయి సాధూ, త్వం = నీవు, ఆవయోః = మా కిరుపుర కును, బహుళః = పలుమాటు, కుసుమ స్తరణే = పూజాస్థానందు, సహాయతాం = చెలికారమును, గతః = పొందితివి (చేసితివి), సంప్రతి = ఇప్పుడు, ప్ర...తః—ప్రణిపాత = మ్రొక్కుతోడి - అజ్ఞలి = కేలుమోడ్పుతో - యాచితః = నేడుకొనబడిన వాడవు, ఆశు = త్వరగా, మే = నాకు, చితాం = సాదను, కురు తావత్ = చేర్చుము.

తా.—ఓసాధూ, నీవు మా కిరుపురకును పలుమాటు పూజాస్థానము రచియింప సాయపడుచుంటివి; ఇదె నీకు అంజలిచేసి మ్రొక్కుచున్నాను, ఇప్పుడు త్వరగా నాకు సాద చేర్చుము.

వాగ్.—కుసు మేతి.—హే సౌమ్య సాధో, త్వ, మావయో రతిపజ్ఞాబావయో, ర్బహుళో బహువారం, కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే, సహాయతాం గతః, సంప్రతి, ప్రణిపాతాజ్ఞలియా యాచితః అజ్ఞలిపూర్వకం ప్రార్థితః సన్నిత్యర్థః, ఆశు మే, చితాం కావ్యచయం కురు కురుష్వ; యథేహ తథాఽను త్రోపకర్తవ్యం మిత్రేణ త్యర్థః.

త దను జ్వలనం మదర్పితం త్వరయే ద్దక్షిణవాతవీజనైః

విదితం ఖలు తే యథాస్తరః క్షణ మ పృథ్వహతే న మాం వినా. 36

టీక.—తత్ = చిత చేర్చుటకు, అను = అనంతరము, మ...తం—మత్ = నాయందు - అర్పితం = ఉంపబడిన, జ్వలనం = నిష్కసు, ద...నైః—దక్షిణవాత =

మలయమారుతముయొక్క - విజృంభణ = సంచారములచేత, త్వరయేః = త్వరపెట్టుము (త్వరగా మంట పెట్టుము); (త్వరయేల యనగా), తే విదితం ఖలు = నీకు తెలిసియున్నదేగా, యథా = ఏమనగా, స్వరః = మదనుడు, మాం వినా = నన్నుబాసి, ఊణమ్ అపి = నిమిస మేని, న ఉత్సహతే = సుఖ ముండదు.

తా.—సాద పేర్చిన తర్వాత నాకు నిష్పాపెట్టి మలయమారుతములను వీచి త్వరగా మంటపెట్టుము, త్వరయేల యనగా, కాముడు నన్ను బాసి నిమిసమయినను సుఖముండఁ దని నీకు విశదమే గదా

వ్యా.—తదన్వితీ.—తచ్చితాకరణ, మన్వనస్తరం, మయ్యర్పితం మదర్పితం, జ్వలన మగ్నిం, దక్షిణవాతవిజృంభణ ర్మలయమారుతసంచారణై, స్వరయేః త్వరితం జ్వలయే త్వర్ధః, త్వరాహేతు మాహ - తే తవ - విదితం ఖలు * 'మతిబుద్ధి పూజాచేభ్య ర్చ' ఇతి వర్తమానకే క్తః - తద్యోగాత్కర్తరి పక్షీ, యథాయేన ప్రకారేణ, స్వరో, మాం వినా, ఊణ మపి, నోత్సహతేన హృద్యతి, తథా త్వయా జ్ఞాత మే వే త్వర్ధః.

ఇతి చాపి విధాయ దీయతాం సలిల స్యాజ్జలి రేక ఏవ నా,

అవిభజ్య పరత్ర తం మయా సహితః పాస్యతి తే స బాన్ధవః, 87

టీక.—అపిచ = మఱియు, ఇతి=ఇట్లు నాకు అగ్ని నొసంగి, నా = మాకు ఇరువురకు, ఏకఏవ = ఒకటియే, సలిలస్య = నీటియొక్క, అజ్జలిః = దోసిలి, దీయతాం = ఈబిడునుగాక, తం = ఆదోసిటిని, సః తే బాన్ధవః = ఆయిన నీ చెలికాఁడు, పరత్ర = పరలోకమందు, మయా సహితః = నాతోఁ గూడుకొన్నవాఁడై, అవిభజ్య = పంపకము చేయకయే, పాస్యతి = త్రావును.

తా.—నాకు అగ్ని నొసంగిన తర్వాత మాకు ఇరువురకును ఒక్కటియే జలాంజలి ఇచ్చు; ఇరువురకు నొక్కటియే చేయఁ నగా, ఆ నీవిచ్చెడు కాముఁడు పరలోకమున నాతోఁగూడుకొన్నవాఁడై పంపకము చేయకయే త్రావును—కలసి త్రావుటయే ఆయన కిష్టము అని థా.

వ్యా.—ఇతీతి.—అపి, చే త్యేకం, విధాయ కృత్యా, నా వాన్ధవ, మేక ఏవ, సలిల స్యాజ్జలి ర్దీయతామ్. త మజ్జలిం న, తే, బాన్ధవ సఖా, స్వరః, పరత్ర పరలోకే, మయా సహితోఽవిభజ్య పాస్యతి.

పరలోకవిధా చ మాధవ, స్తర ముద్దిశ్య విలోలపల్లవాః

నివమే సహకాఃకుష్ఠరీ, క్రియచూత స్రవో హి తే పఖా. 88

టీక.—(కుం)చ = మఱియు, (హే) మాధవ = ఓవసంతుఁడా, పరలోకవిధా = పిండోదకాది కర్తయందు, స్వరమే ఉద్దిశ్య = మనఃకుని ఉద్దేశించి (మనఃకునికి), వి... వాః—విలోల = చలించుచున్న - పల్లవాః = చివుళ్లుగల్గినవైన, సహకార మజ్జరీ = మావిపూగుత్తులను, నివహే = ఒంగుము, హి = ఏలయన, తే సఖా = నీవయస్యుఁడ, ప్రి...వః—ప్రియ = ఇష్టమయిన - చాతప్రసవః = మావి పూవులుగలవాఁడు.

తా.—ఓవసంతుఁడా, పిండోదకాదికర్తయందు, కామునికి కడలుచున్న చిగుళ్లతోడి మావిపూగుత్తుల నొసంగుము; ఏల యన, నీవయస్యునికి కామునికి మావి పూవులు ప్రియము గదా.

వాగ్మ.—పరలోకతీ.—కించ, హే మాధవ వసంత, పరలోకవిధా పిండోదకాది కర్తజీ, స్వర ముద్దిశ్య, విలోలః పల్లవా యాసు తాః, సహకారమజ్జరీ శ్చూత పల్లరీ, ద్వివహే ద్దహి, హి యస్తా త్కారణాత్, తే సఖా స్వరః, ప్రియా శ్చూత ప్రసవా యస్య గ తభోక్తః.

ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సరస్వతీ

శఫరీం వ్రాదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రి వాన్వకమ్పయత్. 39

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, దే...యే—దేహ = ఒడలియొక్క - విముక్తయే = త్యాగమునకై, స్థితాం = కడంగిన, రతిం = రతీదేవిని, ఆకాశభవా = ఆకాశమునందు పుట్టినదైన, సరస్వతీ = వాక్కు, వ్రా...బాం—వ్రాద = మడుగుయొక్క - శోష = ఎండుటచేత - విక్లబాం = డిల్లబోయిన, శఫరీం = ఆడుబేడిసను, ప్రథమా వృష్టిః ఇవ = తొలకరి వానవలె, అన్వకమ్పయత్ = కనికరించెను.

తా.—ఈ విధముగా శరీరమును త్యజించుటకు నిశ్చయము చేసికొన్న యా రతీదేవిని, ఆకాశవాణి, మడు గెండఁగా డిల్లబోయియున్న యాడుబేడిసను తొలకరి వాన యూఱడించినట్లు, ఊఱడించెను.

వాగ్మ.—ఇ తీతి.—ఇతి, దేహస్య విముక్తయే శరీరస్య విసర్గాయ, స్థితామకృత నిశ్చయా మితి యావత్, రతి, మాకాశభవా సరస్వత్యశరీరా వా, స్పృద శోషవిక్లబాం-వ్రాదస్య జలాధారస్య - శోషేణ విక్లబాం, శఫరీం ప్రాప్తిం-ని. 'ప్రాప్తి తు శఫరీద్వయోః' ఇ త్యమరః, ప్రథమా, వృష్టి ర్వర్ష, మి, వాన్వకమ్పయ దనుకమ్పితతతి, సదయ మువా చే త్యర్థః - ని. 'కృపా దయానుకమ్పాన్యాత్' ఇ త్యమరః.

కుసుమాయుధపత్ని, దుగ్ధభ స్తవ భర్తా న చిరా ద్భవిష్యతి,

శృణు యేన స కర్తతా గతః శలభత్వం హరలోచనార్చిపి.

టీక. — పా కనుమాయుధపత్ని = ఓ కామకాంతా, తవ భర్తా = నీ పతి, చిరాత్ = చిరకాలము, దుర్లభః న భవిష్యతి = దొరకనివాడుగా నుండఁడు, యేన కర్తా = ఏ (పురాకృత) కర్త చేత, సః = అతఁడు మర లోచన అర్పిషి = శివుని కంటి జ్వాలలో, శలభత్వం = మిడుతతనమును, గతః = పొందినాఁడో, (అకర్తను), శృణు = వినుము.

తా. — ఓరతీ, నీ భర్త నీవ త్వరగానే దొరకును. ఏపురాకృతకర్త చేత అతఁడు ఇప్పుడు శివనేత్రజ్వాలలో, అగ్నిలో మిడుతవలె, మాడిపోయినాఁడో, అకర్తను జెప్పెదను వినుము.

వా. — కను మేలి. — పా కనుమాయుధపత్ని రతీ, తవ భర్తా, చిరా చ్చిరం, దుర్లభో న భవిష్యతి - కిం త్వచిర మేవ సులభో భవిష్య తీ త్వర్థః. కించ శృణు - త త్కర్తృతిశేషః, యేన కర్తా స తే భర్తా మరలోచన స్వార్పి ఙ్గాల - ని. 'జ్వాలాభాసో ర్నపుం స్వర్పిః' ఇ త్యమరః-తస్యి, ఇ త్యులభత్వం పతజ్జత్వం గతః - ని. 'సమా పతజ్జశలభా' ఇ త్యమరః.

త దేవ కమాపాచప్యే. —

అభిలాష ముదీరితేంద్రియః స్వసుతాయా మకరోత్ ప్రజాపతిః,
అథ తేన నిగృహ్య విక్రియా మభిశప్తః ఫల మేత దన్వభూత్. 41

టీక. — ఉ...యః - ఉదీరితః = (మదనునిచేత) ప్రేరింపఁబడిన - ఇంద్రియః = ఇంద్రియములు కలవాడై, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వ...యాం - స్వ = తనయొక్క - సుతాయాం = కూతురైన సరస్వతిమీఁద, అభిలాషమ్ అకరోత్ = మరులు వహించెను; అథ = అంతట, తేన = బ్రహ్మచేత, విక్రియాం = వికారమును, నిగృహ్య = అణచు కొని, అభిశప్తః = శపింపఁబడినవాడై, [ఈ సంస్కృత వాక్యప్రయోగ ప్రకారము ఆంధ్రభాషకు ఉచితముగాదు]. ఏతత్ ఫలం = ఈఫలమును (అనగా కాలిపోవుటను), అన్వభూత్ = అనుభవించినాఁడు.

తా. — పూర్వము కాముఁడు బ్రహ్మకు అతని కూతురు సరస్వతిమీఁదనే వలపు గొలిపినాఁడు. అది యెఱింగి బ్రహ్మకామవికారమును అడంచుకొని కాముని శపించినాఁడు; ఆకామమునకు ఫలముగా కాముఁడు ఇట్లు కాలిపోయినాఁడు.

వా. — అభిలా షేతి. — ఉదీరితేంద్రియః ప్రేరితేంద్రియః - స్తరే జేతి శేషః, ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మ, స్వసుతాయాం సరస్వత్యా, మభిలాష మనురాగ, మకరోత్ అథ, తేన ప్రజాపతినా, విక్రియా మిన్ద్రియవికారం, నిగృహ్య నిరు, ధ్యాభిశప్తః సన్ ఏత త్ఫలం దాహత్తకం స్వకర్త ఫల, మన్వభూత్.

పరిణేవ్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రవణీకృతో హరః
ఉపలబ్ధముఖ స్తదా స్తరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి. 42
ఇతి చాహ స ధర్మయాచితః స్తరశాపావధిదాం పరస్వతీమ్,
అశనే రమ్యతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చామ్బుధరాశ్చ యోనయః. 43

టీక.—తపసా=తపస్సుచేత, త...తః - తత్ = ఆపార్వతీయందు - ప్రవణీ
కృతః=అనురక్తుఁడుగాఁ జేయఁబడినవాఁడై, హరః = ఈశ్వరుఁడు, యదా పార్వతీం
పరిణేవ్యతి=ఎప్పుడు పార్వతీని పెండ్లియాడునో, తదా = అప్పుడు, ఉ...ఖః - ఉప
అభ=పొందఁబడిన - ముఖః = ఆనందము కలవాఁడై, స్తరం స్వేన వపుషా నియోజ
యిష్యతి = కాముని అతని దేహముతో కూర్చును; ఇతి=అని, స్త—దాం - స్తర =
కామునియొక్క - శాప = శాపమునకు - అవధి = అవసానమును - దాం = ఇచ్చు
నదైన, సరస్వతీం చ=వాక్కును, ధ...తః - ధర్మ = ధర్మఁడను ప్రజాపతిచేత -
యాచితః=(సృష్టిరత్నై) వేదఁబడినవాఁడై, సః=ఆ బ్రహ్మదేవుఁడు, అహ=పలికెను.
వశిన శ్చ=జితేంద్రియులు ను, అమ్బుధరా శ్చ=మేఘములును, అశనే=పీడుగునకును
(శోపమునకును), అమృతస్య=జలమునకును (అనుగ్రహమునకును), యోనయఃఖలు=
జన్మ కారణములు గదా.—

తా.—అంతట, మదనునికి అపాయము కలిగినచో జంతుస్వప్తి నిలిచిపోవు నని
తలంచి ధర్మఁ డను ప్రజాపతి యాచించగా బ్రహ్మదేవు డీతీరున మదనునికి శాపావసాన
మొసంగెను.—‘ఈశ్వరుఁడు ఎప్పుడు పార్వతియొక్క తపస్సుచే వశీకృతుఁడై ఆమె
ను వివాహమాడి ఆనందమునం బొందునో అప్పుడు మదనునికి మరల నతని దేహము
నొసంగును.’ ఎట్లుగా పీడుగును వైచుటకును ఉదకము నిచ్చుటకును రెంటికిని మేఘ
ములు సమర్థములొ అట్లే శాప మిడుటకును అనుగ్రహము చేయుటకును రెంటికిని
జితేంద్రియులు సమర్థులు.

వా. — పరిణేవ్య తీతి. — ఇ తీతి చ. — ధర్మేణ ధర్మాఖ్య ప్రజాపతినా, యాచితః
ప్రార్థితః, స భగవా న్స్పృహ, తపసా కారణేన, తప్త్యాం పార్వత్యాం - ప్రవణీకృతో
ఽభిముఖీకృతో, హరః. శివో, యదా పార్వతీం, పరిణేవ్య త్యుద్వత్సృతి, త దోపలబ్ధ
ముఖః ప్రాప్తానందః సన్, స్తరం కామం, స్వేన వపుషా, నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతి,
ఇ త్యేవం, స్తరశాప-స్వావధిదా మవసానదాయినీం, సరస్వతీం వాచం, చాహ ఏవం
శాపావధి మ పుక్తవా నిత్యర్థః; నను తథా క్రద్ధస్య కథమిదృశీ శ్చాన్తి రత ఆహ-
వశినో జితేంద్రియా, శ్చామ్బుధరా, శ్చాశనే రమ్యతస్య చేత్యుభయో, ర్యోనయః

ప్రభవాః-వశిష్ఠే-శన్యమృతకథా శోపప్రసాదపరా, అన్యత్ర వైద్యుతా గ్నుదక
పరా, యుగ్మకమ్.

త దిదం పరిరక్ష శోభనే,
భవితవ్యప్రియసంగమం వపుః,
రవిపీతజలా తపాత్యయే
పున రోఘేన హి యుజ్యతే నదీ.

44

టీక.—హి శోభనే = ఓకల్యాణీ, తత్ = ఆకారణమున, భ...మం—
భవితవ్య=కానున్న - ప్రియసంగమం = ప్రియునితోడిపొందుకలదైన, ఇదం వపుః=
ఈదేహమును, పరిరక్ష=కాపాడుకొమ్ము, (ఏల యనగా), ర...లా—రవి=సూర్యుని
చేత - పీత = త్రాగఁబడిన - జలా = నీరుగలదైన, నదీ = ఏలు, తపాత్యయే =
వర్షాకాలమందు, పునః = వెండియు, ఓఘేన = ప్రవాహముతో, యుజ్యతే హి =
కూడును గదా.

తా.—కావున ఓకల్యాణీ, వెండియు కామునితోడి పొందునకు భాజనమై
యున్న నీదేహమును కాపాడుకొమ్ము; ఎడఁబాపు కాశ్వత మనితలంపకుము, ఏలు వేసవిలో
సూర్యునియెండచే నీటిం బాసినను, వర్షాకాలములో మరల నీటితో నిండదా?

వాఙ్.—త దితి.—హి శోభనే త తస్మాత్ కారణా, దృఢితవ్యో భవితవ్యకా-
ప్రియసంగమో యస్య త తథోక్త, మిదం వపుః పరిరక్ష, తథా హి, రవిపీతజలా నదీ,
తపాత్యయే ప్రాప్నుషి-ని. 'ప్రాప్నుట్ తపాత్యయే' ఇతి హలాయుధః, పున, రోఘేన
ప్రవాహేణ, యుజ్యతే సంగచ్ఛతే హి.

ఇత్థం రతేః కి మపి భూత మదృశ్యరూపం
మస్తీచకార మరణవ్యవసాయబుద్ధిమ్;
తత్ప్రత్యయా చ్ఛ కుసుమాయుధ బన్ధు రేనా
మాశ్వానయత్ సుచరితార్థపదై ర్వపోభిః.

45

టీక.—ఇత్థమ్ = ఈవిధిగా, అదృశ్యరూపం = కనఁబడు రూపముగలదికాని
(కంటి కగపడని), కి మపి భూతం=ఏదో యొక ప్రాణి, రతేః=రతీదేవియొక్క, మ...
ద్ధిం - మరణ=చావుయొక్క - వ్యవసాయ = ఉద్యమముయొక్క - బుద్ధిం = నిశ్చ
యమున, మస్తీచకార=మాన్వించెను, కుసుమాయుధ బన్ధుః=కాముని వయస్కుడయిన

వసంతుడును, త...త్ - తత్ = ఆప్రాణియందు - ప్రత్యయాత్ = నమ్మకముచేత,
ఏనాం = ఈరతీదేవిని, ను...దైః - ను = చక్కని - చరితార్థ = నచ్చునట్టి యర్థ
ముగల - పదైః = మాటలతో, ఆశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా.—ఇట్లుని కంటి కగపడక యేదో భూతము రతీదేవిని మరణోద్యోగము
నుండి నివారించెను, వసంతుడు ఆభూతము పలికిన మాటను నమ్మకొని ఆమెను 'అమ్మా,
దేవతా ప్రసాదముచే నీభర్తను వెండియు నీవు గలయుదువు.' అను నిత్యాది హిత
వచనముల ఓదార్చెను.

వ్యా.—ఇత్త మితి.—ఇత్త మనేన ప్రకారే, జాద్యశ్యరూపం, కిమపి భూతం కశ్చి
త్ప్రాణీ-ని. 'యంతే త్తదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీలేనమే త్రిషు' ఇ త్యమరః, రతే
ర్వదనదారాణాం, మరణవ్యవసాయ బుద్ధిం మరణోద్యోగబుద్ధిం, మద్దీచకార నివారయా
మాసే త్యర్థః-ని. 'మాహాల్పవటు నిర్భాగ్యా వస్తాః' ఇత్యమరః, అథ తుసుమాయుధ
బద్ధ ర్వసన్త శ్చ, తత్ప్రత్యయా తస్మిన్సూతేవిశ్వాసాత్-ని. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ
జ్ఞాన నిశ్వాస సేతుషు' ఇత్యమరః, ఏనాం రతిం, సుష్టుచరితార్థాని పదానియేషాం తై,
ర్వచోభి ర్వాక్తైః, రాశ్వాసయత్-సర్వథా తే దేవతా ప్రసాదాత్ ప్రియసంగమో
భవిష్య తీ త్యాదివచనై రస్యా దుఃఖ మపాచకా రే త్యర్థః.

అథ మదనవధూ రుపప్లవాన్తం

వ్యసనకృశా పరిపాలయాం బధూవ

శశిన ఇవ దివాతనస్య లేఖా

కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషమ్.

46

టీక.—అథ=తర్వాత, వ్య...శా-వ్యసన=గుఱముచేత-కృశా = సన్నగిల్లినదై,
మదన వధూః=కాముని భార్య (రతి), ఉ...న్తమ్-ఉపప్లవ=అపవయస్క-అన్తం =
ముగియికను, కి...రా-కిరణ=వెలుగులయొక్క - పరిక్షయ = నాశముచేత-ధూసరా=
మలిన యయిన, దివాతనస్య శశినః = పగలిటిచంద్రునియొక్క, లేఖా=రేఖ, ప్రదోషమ్
ఇవ=రాత్రినింబోలె, ప్రతిపాలయామ్మభూవ = ఎదురుసూచుచుండెను.

తా.—అప్పటినుండి రతీదేవి దుఃఖముచే నానిల్లుచు ఆయాపదయొక్క ముగియి
కను - కిరణక్షయముచే మలిన యయిన పగటిచంద్రులేఖ రాత్రి సమయమునుం బోలె -
ఎదురుసూచుచుండెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథాన్తరం, వ్యసనేన దుఃఖేన - కృశా, మదనవధూ
రతి, రుపప్లవాన్తం విపదవధిం, కిరణపరిక్షయేణ - ధూసరా మలినా, దివాతనస్య విశ

భవస్య * 'సాయం చిరమ్' ఇ త్యాదినా ట్యుప్రత్యయః, శశిన శ్చంద్రస్యః రేఖా, ప్రదోషంరాత్రి, - మివ, పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచక్రే.

పుష్పితాగ్రావృత్తమ్- 'అయుజి నయుగ రేఖతో యకారో యుజి చ న కౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్. .

ఇతి శ్రీ మన్మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా
సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృత
కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాపః గామ
చతుర్థః సర్గః.

శ్రీ

స మా ర న ం భ వ మ్.

ప ఞ్చ మ స్స ర్గః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం

పినాకినా భగ్నమనోరథా సతీ

నినిద్ద రూపం హృదయేన పార్వతీ ;

ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీక.—పార్వతీ = పార్వతి, తథా = అతీయన, సమక్షం = ప్రత్యక్షమున, మనోభవం = మనస్సును, దహతా = కాల్చివైచినట్టి, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, భ...థా—భగ్న = ఖండితమయిన - మనోరథా = కోరికకలది, సతీ = అయి, హృదయేన = మనస్సులతో, రూపం = (తన) సౌందర్యమును, నినిద్ద = దూషించుకొనెను, (తథా) హి = అది యుక్తమే గదా, చారుతా = సౌందర్యము, ప్రియేషు = భర్తలవిషయమున, సౌ...లా—సౌభాగ్య = వాల్లభ్యమే - ఫలా = ప్రయోజనముగాగలది.

తా.—పార్వతీ ఆ ప్రకారము తనకన్నులయెదుట మనస్సును తాత్పర్యముతో భస్మీకరింపగా, తనకోరిక రిక్తమౌగా, 'శవచిత్తమున కెక్కనియీ నాపాడుసౌందర్య మేపాటిది' అని మనస్సులతో తన సౌందర్యమును నిందించుకొనెను; అదిసరియే గదా, ఏలయన శ్రీసౌందర్యమునకు ప్రియుల యనురాగమే గదా ప్రయోజనము.

వ్యా.—త థేతి.—పర్యత స్యాపత్యం శ్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారే, కాశ్లోః సమీపే సమక్షం పురతః * 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి -' ఇత్యానినా ౭వ్యయాభావః, మనోభవం మనస్సు, దహతా భస్మీకర్వతా, పినాకినీశ్వరేణ, భగ్నః ఖండితో - మనోరథో ౭భిలాషో - యస్యాః సా తథోక్తా, సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌందర్యం, నినిద్ద - ధిక్తే రూపం యద్ధరమనోహరతాయ నాల మితి గర్హితవ తీ త్యర్థః; యుక్తం చై త ది త్యాహ - తథా హి - చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు విషయే, సౌభాగ్యం ప్రియవాల్లభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య త దేవ ఫలం యద్భర్తృసౌభాగ్యం లభ్యతే - నో చే ద్విఫలం త దితి భావః.

భవస్య * 'సాయం చిరమ్' ఇ త్యాదినా ట్యుప్రత్యయః, శశిన శ్చంద్రస్యః రేఖా, ప్రదోషంరాత్రి, - మివ, పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచక్రే.

పుష్పితాగ్రావృత్తమ్- 'అయుజి నయుగ రేఫతో యకారో యుజి చ న జౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మన్త హామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథసూరి విరచితయా
సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీ కాళిదాసకృతా
కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాపః శామ
చతుర్థః సర్గః.

శ్రీ

కు మార నం భ వ మ్.

ప ఙ్గా మ స్స ర్గః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం

పినాకినా భగ్నమనోరథా సతీ

నినిద్ద రూపం హృదయేన పార్వతీ ;

ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీక.—పార్వతీ = పార్వతి, తథా = అతీరున, సమక్షం = ప్రత్యక్షమున, మనోభవం = మనస్సుని, దహతా = కాల్చివైచినట్టి, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, భ...థా—భగ్న = ఖండితమయిన - మనోరథా = కోరికకలది, సతీ = అయి, హృదయేన = మనస్సులో, రూపం = (తన) సౌందర్యమును, నినిద్ద = దూషించుకొనెను, (తథా) హి = అది యుక్తమే గదా, చారుతా = సౌందర్యము, ప్రియేషు = భర్తలవిషయమున, సౌ...లా—సౌభాగ్య = వాల్లభ్యమే - ఫలా = ప్రయోజనముగాఁగలది.

తా.—పార్వతి ఆ ప్రకారము తనకన్నులయెదుట మనస్సుని ఈశ్వరుఁడు భస్మీకరింపఁగా, తనకోరిక రిత్తవోగా, 'ఏవచిత్తమున కెక్కని యీ నాపాడుసౌందర్య మేపాటిది' అని మనస్సులో తన సౌందర్యమును నిందించుకొనెను; అదిసరియే గదా, ఏలయన శ్రీలసౌందర్యమునకు ప్రియుల యనురాగమే గదా ప్రయోజనము.

వ్యా.—త థేతి.—పర్వత స్యాపత్యం శ్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారే, కాష్ఠోః సమూపే సమక్షం పురతః * 'అవ్యయం విభక్తి సమూప సమృద్ధి -' ఇత్యాది నాఽవ్యయాభావః, మనోభవం మనస్సుం, దహతా భస్మీకర్వతా, పినాకి నీశ్వరేణ, భగ్నః ఖండితో - మనోరథోఽభిలాషా - యస్యాః సా తథోక్తా, సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌందర్యం, నినిద్ద - ధిక్షే రూపం య ద్ధరమనోహరణాయ నాల మితి గర్హిత తత్వర్థః, యుక్తం చైత ది త్యాహ - తథా హి - చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు విషయే, సౌభాగ్యం ప్రియవాల్లభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య త చేత ఫలం య ద్భర్తృసౌభాగ్యం లభ్యతే - నోచే ద్విఫలం త దితి భావః.

అస్మిక్తా సర్గే వంశస్థం వృత్తమ్.—‘జతో తు వంశస్థ ముదీఠం జరా’ ఇతి లక్షణాత్.

ఇయేష సా కర్తు మవస్థ్యరూపతాం
సమాధి మాస్థాయ తపోభి రాత్తనః;
అవాప్యతే వా కథ మన్యథా ద్వయం
తథావిధం ప్రేమ పతి శ్చ తాదృశః ?

2

టీక.—సా=పార్వతి, సమాధిమ్=ఏకాగ్రతను, అస్థాయ=అవలంబించి, తపోభిః=నియమములచే, ఆత్మనః = తనకు, అ...తాం—అవస్థ్య=వస్తుగాని - రూపతాం = సౌందర్యముకల దగుటను (సౌందర్యమును), కర్తుమ్=చేసికొనుటకు, ఇయేష=కోరెను. అన్యథా=వేఱువిధమున, కథం వా = ఏవగను, తథావిధం ప్రేమ = ఆవిధమున యనురక్తియు, తాదృశః పతిశ్చ=అట్టిభర్తయు, ద్వయమ్ = రెండును, అవాప్యతే = దొరకును.

తా.—అంతట పార్వతి, శివచిత్తము నాకర్షించుటకు సమర్థమయినరూపమును తపస్సులచేత సంపాదించుకొనవలయు నని నిశ్చయించుకొనెను; వేఱు ఉపాయమున, అట్లు అర్ధాంగలక్ష్మినిగా తన్ను దేహమున నుంచుకొనునట్టి యాప్రేమను మృత్యుంజయుఁడయినట్టి యాపతిని రెంటిని ఎట్లు పడయ నగును?

వ్యా.—ఇయేషేతి.—సా పార్వతీ, సమాధి మేకాగ్రతా, మాస్థాయావలమృత్యు, తపోభిర్వత్సమానియమైః కరణభూతై రాత్తనః స్వ, స్యావస్థ్యరూపతాం సఫలసాంద్ర్యం, కర్తు, వియేషేచ్ఛతి స్త - తపసా శివం వశికర్తు మున్య క్తే త్యర్థః; అన్యథా తతోఽన్యప్రకారేణ, కథం వా తద్వయం నవాప్యతే, కిం తద్వయమ్-తథాభూతా-విధా ప్రకారోన్యత్య క్తత్యర్థః; ప్రేమ క్షేపణః యే సాధ్యజహరా హరస్య భవే పతి భావః, తాదృశః పతి శ్చ - యో మృత్యుజ్ఞయ ఇతి భావః; ద్వయ మేవ ఖలు స్త్రీణా మపేక్షితం య ద్భర్తృవల్లభ్యం తేవద్భర్తృకత్వం చేతి, తచ్చ తపశ్చ రైశికసాధ్య మితి నిర్వితా యే త్యర్థః. అర్చ మనుః-

‘య ద్ధుష్కరం య ద్ధురాపం య ద్ధుర్లం య చ్చ దుష్కరమ్,

తతో నర్హం తపసా వ్రాప్యం తపోహి దుఃప్తి క్రమమ్.’ ఇతి.

నిశమ్య వై నాం తపసే కృతోద్యమాం
సుతాం గిరిశ ప్రతిస క్తమానసామ్,

ఉవాచ మేనా పరిరభ్య వక్షసా.

నివారయ స్తీ మహతో మునివ్రతాత్.

3

టీక.—సాచ = మేనకాదేవి యు, గి...సాం = గిరిశ = శివునియందు - ప్రతి
సక్త = తగులుకొన్న - మానసాం = చిత్తముగలదానినిగాను, తపసే = తపమునకై,
కృ...మాం—కృత = చేయఁబడిన - ఉద్యమాం=యత్నముకలదానినిగాను, సుతాం=
కొమారితను (పార్వతీని), నిశమ్య = విని, వక్షసా = ఎడయందు, పరిరభ్య = కాఁగి
లించుకొని, మహతః = మేటియైన, మునివ్రతాత్ = మునులయొక్క నియమము
నుండి (తపస్సునుండి), నివారయ స్తీ = మాన్పించనదై, ఉవాచ = (ఇట్లు) పలికెను.

తా.—కొమారిత శివుని వలచినదై ఆయనం బడయుటకై తపంబు సల్పఁగడంగి
యున్న దని మేనకాదేవి విని కూఁతును తొమ్మనం గొఁగిలింపికొని కఠినమయిన ముని
వ్రతమునుండి ఆమెను మానుపుటకై యిట్లు పలికెను.

వ్యా.—నిశ మ్యేతి.—మేనా మేనకా చ, గిరిశ ప్రతిసక్తమానసాం హరాసక్త
చిత్తాం, తపసే తపశ్చరణాయ, కృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం, సుతాం, నిశమ్య శ్రు,
త్వేనాం పార్వతీం, వక్షసా, పరిరభ్యాల్లిజ్య, మహతో, మునివ్రతా త్తపసా, నివారయ
స్యవాచ - మునివ్రతాది త్యక్తయ ద్యపి మునివ్రతస్య మేనకాయా అనీష్ఠితత్వాత్
* 'వారణాధానా మిష్ఠితః' ఇతి నాపాదానత్వం తథాఽపి కృతోద్యమా మితిమా
నసప్రవేశోక్తత్వాత్ * 'ధ్రువ మపాయేఽపాదానమ్' ఇ త్యపాదానత్వ మేవ స్యాత్ -
య థాహ భాష్యకారః - 'యచ్చ మిథ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే త చ్చ ధ్రువ మపాయే
ఽపాదాన మితి ప్రసిద్ధమ్.'

సామాన్యనిషేధ ముక్త్వా విశేషనిషేధ మాహ.—

మనీషితాః సన్తి గృహేషు దేవతాః,

స్త్రుజ క్వ వత్సే? క్వ చ తావకం వపుః?

పదం సహేత భ్రమరస్య పేలవం

శిరీషపుష్పం, న పునః పత త్రిణాః.

టీక.—('హే') వత్సే = (ఓ) నాకూనా, మనీషితాః=కోరఁబడిన, దేవతాః =
దేవులు, గృహేషు = (మన) యింట, సన్తి=ఉన్నార్య, తపః క్వ=తప స్సెక్కడ,
తావకం = నీదయిన, వపుః క్వ = నెచ్చెను ఎక్కడ? పేలవమ్ = కొమలిమయిన,
శిరీషపుష్పం = దిరిసెనపువ్వు, భ్రమరస్య పదం సహేత = తుమ్మెదయొక్క కాలిని

ఓర్పును, (గాని), పత త్రిణః (పదం) పునఃపక్షియొక్క కాలి నో, న (సహేత)= ఓర్వజాలదు.

తా.—ఓనాహనా, కోరుకోనడగిన శచ్చాదిదేవతలు మనయింటనే యున్నా రు, వారిని ఆరాధింపుము ; సికోరువరమును వారే యిత్తురు ; తపస్సు పూనకుము, వీల యన, నీయీకోమలదేహముతపఃక్షేళము నోర్వజాలదు. మృదువయిన దిరిసెనపువ్వు తేఱి కాలిత్రొక్కుడును ఓర్వఁగలుగునుగాని పక్షికాలిత్రొక్కుడును ఓర్వజాలునా? అట్లే ఇంట నున్న దేవతలం బూజించుట నీవ శక్యముగాని తపస్సు శక్యము కాదు.—ఇటు దిరిసెన పువ్వువంటిది పాఞ్చతీ దేహము, తేఱికాలితాకు నోర్పుటవంటిది గృహదేవతలం గొలుచునలయిక నోర్పుట, పక్షికాలి తన్ను నోర్పుటవంటిది తపఃక్షేళము నోర్పుట.

వ్యా.—మనీషితా ఇతి. —హేవత్స్యే. మనస ఈషితా ఇష్టా మనీషితాః * శక న్వాదిత్వాత్ సాధుః, దేవతాః శచ్చాదయో, గృహేషు సన్తిత్వం తా ఆరాధయేతి శేషః, తపఃక్వ, త పదం తావకమ్ * 'యుష్మద్గ్రహో రన్యతరస్యాం ఖ ఇచ్చి' ఇ త్యిచ్చిత్యయః * 'తవకమకా వేకవచనే' ఇతి తవకాదేశః.—వపు శ్చ క్వ, తథా హి, హేలం మృదులం, శరీరపుష్పం, భ్రమరస్య భృజస్య, పదం పదస్థితిం. సహేత, పత త్రిణః పునః పక్షిణ స్తు, పదం న సహేత. అతిసాకుమార్యా ద్వివోధపభోగ యోగ్యం తే వపు ర్న దారుణతపఃక్షమ మి త్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతాలంకారః.

ఇతి భువేచ్ఛా మనుశాసతీ సుతాం

శకాక మేనా న నియన్తు ముద్యమాత్ ;

క ఈప్సిత్థార్థ స్థిరనిశ్చయం మనః

పయ శ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్ .

5

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, అనుశాసతీ = బోధించి, మేనా = మేనకాదేవి, భువేచ్ఛాం - భువ = స్థిరమయిన - ఇచ్ఛాం = కోరికకలదైన, సుతాం = కొమారితను. ఉద్యమాత్ = తపః ప్రయత్నమునుండి, నివారయితుం = తొలగించుటకు, న శకాక = సమర్థురాలు కాదాయెను; (అది సరియే గదా), ఈ...యమ్ ఈప్సిత్ = కోరఁబడిన - అర్థ = ప్రయోజనమందు - స్థిర = దృఢమయిన - నిశ్చయం = పట్టుదలగలదైన, మనః చిత్తమును, ని...ఖం—నిమ్న = లోఁతునకు - అభిముఖం = ఎదురయిన - (లోఁతునకు పాఱుచున్న) పయ శ్చ = నీటిని, ప్రతీపయేత్ = వెనుకకు మరల్చఁగలుగును.

తా.—ఈ ప్రకారము మేనకాదేవి బోధించినను గట్టి నిశ్చయము గలదైన పాఞ్చ తీదేవి తపః ప్రయత్నమును మానదాయెను; ఇది సరియే గదా; పల్లమునకు పాఱుచున్న

నీటిని మెఱకట పాటించుటయెట్లు ఆసాధ్యమో అట్లే తాఁగొనిన ప్రయోజనమును గూర్చిన పట్టుదలను మాన్పుటయు ఆసాధ్యము.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ త్యేవ, మనుకాప త్యుపదిశ స్తి, మేనా, ధ్రు వేచ్ఛాంస్థిర వ్యవసాయం, సుతాం పార్వతీ, ముద్యమౌ దుద్యోగా త్తపో లక్షణా, న్నియస్తం నివారయతుం, న శకాక సమర్థా నాభూత్, తథా హి, ఈప్సితార్థ ఇష్టాశే - సిర నిశ్చయం, మనో, నిమ్నాభీముఖం పయ శ్చ కః, ప్రతీపయేత్ ప్రతికూలయేత్ - ప్రతి నివర్తయే ది త్యర్థః - నిమ్న ప్రవణం పయ ఇ వే ప్తార్థాభినివృత్తం మనో దుర్వార మితి భావః. అత్ర దీపకానుప్రాణితోఽర్థా న్నరన్యాసాలంకారః.

కదాచి దాసన్నసఖిముఖేన సా

మనోరథజ్ఞం పితరం మనస్వినీ

అయాచ తారణ్య నివాస మాత్మనః

ఫలోదయాంతాయ తపఃసమాధయే.

6

టీక.—కదాచిత్ = ఒకప్పుడు, మనస్వినీ = గట్టిపట్టుదలచైన, సా = పార్వతీ దేవి, మనోరథజ్ఞం నోమరథ = (తన) కోరికను - జ్ఞం = ఎఱిగినవాడయిన, పితరం = తండ్రిని (హిమవంతుని), ఆ...న - ఆసన్న = చెంతనుండు (తనతోడి) - సఖి = చెలి యొకఁడు - ముఖేన = ఉపాయమున, ఫ...య—ఫల = ప్రయోజనముయొక్క - ఉదయ = ప్రాదుర్భావమే - అంతాయ = తుదిగాఁగలదైన, త...యే—తపః = తపము యొక్క - సమాధయే = నియమముకొఱచు (నియమ మాచరించుటకు), ఆత్మనః = తన యొక్క, తారణ్య నివాసం = ఆడవి వాసమును, అయాచత = వేడుకొనెను.

తా.—ఆపట్టుదలను వదలక యొకనాఁడు పార్వతి తనమనస్సులోని కోరిక నెఱింగిన తండ్రిని, ఆకోరిక నెఱవేఱువఱకు తాను వనములో తపస్సుచేయుచు నివసించి యుండుటకుఁ బెల విన్నని తన చెలికత్తెవేత నడిగించెను.

వ్యా.—కదాచి దితి.—అథ కదాచి, న్ననస్వినీస్థిరచిత్తా, పా పార్వతీ, మనో రథజ్ఞ మఖిలాపాభిజ్ఞం, పితరం హిమవన్త, మాసన్న సఖ్యాప్రసఖీనైవముఖముపాయః...ని. 'ముఖం నిఃసరణే వక్త్రే ప్రార మ్భాపాయయో రపి' ఇతి విశ్వః. తేన, ఫలోదయః ఫలోత్పత్తిరన్తోఽవధి-ర్యస్య తస్మై, తపః సమాధయే తపోనియమార్థ, మాత్మనః స్వ, తారణ్యనివాసం వనవాస, మయాచత * 'దుహ్యన్' ఇత్యాదిసా ద్వికర్త కత్యమ్.

ఆ థానురూపాభినివేశతోపిణా

కృతాభ్యనుజ్ఞా గురుణా గరీయసా

ప్రజాసు పశ్చాత్ ప్రథితం తదాఖ్యయా

జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్డిమత్.

7

టీక.—అథ=అంతట, గౌరీ=పార్వతి, అను...ణా - అనురూప = తగినట్టి - అభినివేశ=పట్టుదలకు - తోపిణా = సంతోషించిన, గరీయసా = గొప్పవాడయిన, గురుణా=తండ్రిచేత, కృ...జ్ఞా-కృత=చేయబడిన (ఈబడిన) - అభ్యనుజ్ఞా=నెలవు గలదై, ప్రజాసు=లోకులలో, పశ్చాత్=తర్వాత, తదాఖ్యయా=ఆమెపేరట (గౌరీ శిఖర మనుపేర), ప్రథితం=ప్రసిద్ధమయిన, శిఖరం=శృంగమునకు, శిఖణ్డిమత్=నెమళ్లు గల దానికి, జగామ=వంగెను.

తా.—మేటియైన తండ్రియు ఆమెయొక్క పూనిక తగినది గదా యని సంతోషించినవాడై ఆమెకు తపస్సుచేయుటకు నెల వొసంగెను. అంత నామె ఘాతుకమృగములులేక నెమళ్లు లోనగు సాధుజంతువులు గలదైన యొకానొకశృంగమున తపస్సుకై నెలకొనెను. దానం జేసియే ఆశిఖరము అనంతరము లోకములో గౌరీశిఖర మని పేరు వడసినది.

వాఙ్మ.—ఆ థేతి.—అథ గా ర్యనురూపేణ యోగ్యే-నాభినివేశే నాగ్రహేణ-కువ్య తీతి తథోక్తేన, గరీయసా పూజ్యతమేన, గురుణా పిత్రా, కృతాభ్యనుజ్ఞా తపః క్ష ర్వితి కృతానుమతిః సతీ, పశ్చాత్తపఃసిద్ధ్యై తరకాలం, ప్రజాసు జనేషు, తదాఖ్యయా తస్యా గౌరవ్యః సంజ్ఞయా-ప్రథితం గౌరీశిఖర మితి ప్రసిద్ధ మి త్యర్థః, శిఖణ్డిమత్ న తు హింసప్రాణిప్రచుర మితి భావః, శిఖరం శృంగం, జగామ యయా.

విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయష్టిప్రవిలు ప్రచందనమ్

బబన్ధ బాలారుణబభ్రు వల్కలం పయోధరోత్సేధవిశీర్ణసంహతి. 8

టీక.—అ...యా—అహార్య = మౌనశక్యముగాని - నిశ్చయా = పట్టుదల గలదైన, సా = పార్వతీదేవి, వి...నం—విలోల = చలించుచున్న - యష్టి = పేటలచేత - ప్రవిలుప్త=కుడువబడిన - చందనమ్=గంధముగలదైన, హారం = ముత్యాల పేరును, విముచ్య=తీసివైచి, బా...భ్రు-బాల అరుణ=లేత నూర్యునివలె - బభ్రు=కావిశిష్టగలదియు, ప...తి - పయోధర=పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ=పొడవుచేత-విశీర్ణ=నడచిన-సంహతి=చిక్కనగలదియు, (అయిన), వల్కలం=నారచీరను, బబన్ధ=కట్టుకొనెను.

తా.—అట్టి యాదృశనిశ్చయముతో పార్వతీదేవి పాలిండ్లమందలి మంచిగండమును తుడుచుచున్నవై చలించుచున్న పేటలుగల ముత్యాల పేరును తీసివైచి చనుఁగప్పుగా లేత నూర్చునివంటి కావినన్నెగల నారచీరను కట్టుకొనెను; దాని చిక్కఁదనము ఆచనుమిట్టల యొరయికకు గడలిపోయెను.

వ్యా.—విము చ్యేతి.—ఆహార్య నిశ్చయానివార్య నిశ్చయా, సా గౌరీ, విలాలాభి శ్చలాభి - ర్యష్టిభిః ప్రతిసరైః-ప్రపలుప్తం ప్రమృష్టం-చందనం సునాన్తరగతం యేవ తం తథోక్తం, హారం ముక్తావలీం, విముచ్య విహాయ, బాలారుబభ్రు బాలార్కపిఙ్గలం, పయోధరయోః స్వయో - రుత్సేధే నోచ్చాయేణ - విశీర్ణా విఘటితా - సంహతి రవయవసంక్లేషా - యస్య త త్తథోక్తం, వల్కలం కణ్ఠలమ్ని స్వనో త్తరీయ భూతం, బబన్ధ ధారయామా సేత్థిరః.

యథా ప్రసిద్ధం ధై ర్మధురం శిరోరుహై

ర్జటాభి ర ప్యేవ మధూత్ తదాననమ్,

న పట్నదశ్రేణిభి రేవ పఙ్కజం,

స కైవలసజ్జ మపి ప్ర కాశతే.

9

టీక.—తత్ ఆననం = పార్వతియొక్కముఖము, ప్రసిద్ధం = కై నేయఁబడిన, శిరోరుహైః=తలవెండ్రుకలచేతను, యథా=ఎట్లు, మధురమ్ = ప్రియము, అధూత్ = ఆయెనో, జటాభిః అపి=జడలచేతను, ఏవం = అట్లే, (మధురమ్ అధూత్=ప్రియమాయెను), (అదిసరియే గదా), పఙ్కజం = తామర, ప...వ న-చట్నద = తేంట్లయొక్క - శ్రేణిభిః ఏవ న=బారులచేత మాత్రమే గాదు, స కైవల అసజ్జమ్ అపి = నాచుయొక్క సంపర్కముతోడి దైనను, ప్ర కాశతే = శోభిల్లును.

తా.—పార్వతీదేవియొక్క వదనము అలంకృతముయిన కేశపాశముచేత మున్నెట్లు ప్రియమాయెనో జడలచేత ఇప్పుడును అట్లే ప్రియముగా నుండెను. తామర తేంట్లబారుచే ఎట్లు శోభించునో అట్లే నాచుతో సయితము శోభించుటయే ఇందులకు దృష్టాంతము.

వ్యా.—య థేతి.—తస్యా దేవ్యా-ఆననం తదాననం, ప్రసిద్ధం ధై ర్మషీతైః-ని. 'ప్రసిద్ధా ఖ్యాత భూషితా' ఇ త్యమరః, రోహ స్తీతి రహః *ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిః కః' ఇతి క ప్రత్యయః-శిరసి రహః వైః శిరోరుహై ర్మధురైః, ర్యథా మధురం ప్రియమధూత్ - ని. 'స్వాదుప్రియా తు మధురౌ' ఇ త్యమరః, జటాభి ర ప్యేవం మధురమధూత్, తథా హి-పఙ్కజం పద్మం, చట్నదశ్రేణిభి ర్భృమరపక్షిల్లభి, రేవ న, కిం

కు, సహ కైవలసజ్జన సకైవలసజ్జ - మపి * 'తేన స హేతి తుల్యయోగే' ఇతి
బహుప్రసాః - ప్రకాశతే, - కైవలే నాపి శోభత ఏ వే త్యర్థః.

ప్రతిక్షణం సా కృతరోమవిక్రియాం
నైతాయ మాఞ్షీం త్రిగుణాం బభార యామ్
అకారి తత్పూర్వనిబద్ధయా తయా

సరాగ మస్యా రశనాగుణాస్పదమ్.

10

టీక.—సా=పార్వతి, ప్రతిక్షణం = ప్రతీనిముసమునను, కృ...యాం =
శ్రుచ్ఛుకొనుటచేత) - కృత = చేయబడిన - రోమవిక్రియాం = గగుర్పాటుకలదైన,
త్రిగుణాం = ముప్పేటయైన, యాం మాఞ్షీం=ఏముంజత్రాటిని, నైతాయ=తపస్సుకై,
బభార = కట్టుకొనియెనో, త...యా-త త్పూర్వ=తానే ముందుగా-నిబద్ధయా=కట్టు
కొనబడిన, తయా = ఆహంజచేత, ఆస్యాః=పార్వతియొక్క, ర...దం-రశనాగుణ
= మొలనూలియొక్క - ఆస్పదం = తావు, సరాగం = ఎఱుపుగలదిగా, (కందినదిగా,
అకారి = చేయబడినది.

తా.—ఆమె తపశ్చరణమునకై యిపుడుముప్పేటల ముంజత్రాటిని మొలకు గట్టు
కొనెను; అది మాటిమాటికిని శ్రుచ్ఛుకొన్నప్పుడెల్ల ఒడలు గగుర్పొడుచుచుండెను;
మఱియు ఆహంజ ఇకమీద ఆమె ధరింపఁబోవు పద్మరాగాదిమణి మేఖలకు తావ
యిన యామొలయందు ఇప్పుడే ఎఱుపువన్నెను కలిగించెను:—దాని యెత్తుడుచే మొల
చుట్టును కందె నని భావము.

వ్యా.—ప్రతీతి—సా కేపి, ప్రతిక్షణం క్షణే, కృతరోమవిక్రియాం పారు
మ్యోత్ కృతరోమాఞ్షాం, త్రిగుణాం త్రిరావృత్తాం, యాం, మాఞ్షీం ముఞ్షీమయీం
కేఫలాం, నైతాయ నిపకే, బభార, త తేన-పూర్వం ప్రథమం-యస్య తిత్పూర్వం
యథా తథా-నిబద్ధయా, తయా మాఞ్ష్యా, ఆస్యా కేవల రశనాగుణ - స్వాస్పదం
స్థానం జఘనం, సహ రాగేణ సరాగం సహాహిత, మకారి కృతం - సౌఖ్యమాభ్యుతి
శయా నితి భావః.

విస్మయరాగా దధరా స్త్రిపత్తతిః
స్తనాజరాగారుణితా చ్చ కన్దుకాత్
కుశాఞ్కురాదావ పరిక్షతాఞ్జలిః
కృతోఽక్షసూత్రప్రణయీ తయా కరః.

11

టీక.—తయా=పార్వతీచేత, వి...త్ = విసృష్ట = విడువబడిన - రాగాత్ = లత్తుకపూతగలదైన, అధరాత్ = మోవినుండియు, స్త...త్ - స్తన=పంచములయొక్క- అజరాగ=మైపూతచేత - అరుణితాత్ = ఎఱుపుచేయబడిన, కన్దకాత్ - చ = బంతినుండియు, నివర్తితః = తొలగింపబడినదై, కరః = చేయి, కు...ళిః - కుకాబ్జుర = దర్భమోసలయొక్క - ఆదాన = కోయుటచేత - పరితృత = గాయమయిన - అజ్జుళిః = ప్రేళ్ళుగలదిగాను, అ...యా - అక్షునూత్ర=రుద్రాక్షమాలక - ప్రణయా = చెలిగాను, కృతః = చేయబడెను.

తా.—ఆమెచేతికి ఈ తపశ్శరణ సమయమందు అధరమునకు లత్తుక పూసికొనుటయు కుచకుంకుమము తగులుటచే నెఱుంగు బంతి యాడుటయు అను రెండు వ్యాపారములకును బదులుగా, దర్భదళములు కోయుటచేత గాయపడుటయు, అక్షమాలికను జపమందు త్రిప్పించుటయు ననుపనులు కలిగినవి. ఇందు, లత్తుకయెఱుపునకు బదులు గాయములయెఱుపును, గుండ్రని కందుకములకు బదులు గుండ్రని యక్షములను గలిగిన వని సాదృశ్యము ఇవిడియిస్తుంది.

వ్యా.—విసృష్టేతి.—తయా దేవ్యా, విసృష్టరాగాత్ త్యక్తలాక్షారసరజ్జనా, దధరా దధరోష్ఠా, నివర్తితః - 'నిసృష్టరాగాత్' ఇతి పాఠే నితరాం త్యక్తలాక్షారాగాత్ - రాగత్యాగేన నిష్ప్రియోజనత్వా దితి భావః, తథా స్తనాబ్జరాగే - జారుణితా దరుణీకృతాత్ - పతనసమయే తస్య స్తనయో రుపరోధా దితి భావః, కన్దకాచ్ఛ, నివర్తితః, కుకాబ్జురాణా - మాదానేన లవనేన - పరితృతా వ్రణితా - అజ్జులయో యస్య స తథోక్తః, కరః వాణి, రక్షునూత్రప్రణయక్షమాలాసహచరః, కృతః.

మహార్హ శయ్యాపరిస ర్తనచ్యుతైః

స్వకేకపుష్పై రపి యా స్త చూయతే

అశేత సా బాహులతోపధాయినీ

నిషేదుషీ సజ్జిల ఏవ కేవలే.

12

టీక.—మ...తైః - మహార్హ = ఎక్కుడువెలగలయట్టి (శ్రేష్ఠమయిన)-శయ్యా = పాన్పునందు - పరిస ర్తన = పొరలుటచేత-చ్యుతైః = రాలినట్టి, స్వ...పి—స్వ = తనయొక్క - కేక = తలకట్టునందలి - పుష్పైః అపి=పూవులచేత సయితము, యా = ఏదేని, దూయతే స్త = నొగిలెనో, సా = ఆదేని, బా...నీ - బాహులతా = తీగవంటి బుజములు - ఉపాధాయినీ = తలగడగాపెట్టుకొన్నదై, కేవలే = వట్టి, సజ్జిలే ఏవ = నేలమీదనే, అశేత = చుచ్చుచి, నిషేదుషీ = కూర్చున్నది.

తా.—ఉత్తమమయిన హంసతూలికాది తల్పములందు తాను పొరలి నప్పుడు రాలిన తన తలకట్టులోనిపువ్వులు సోకినం గండిన యాదేవి యిపుడు వట్టి నేలనుతల క్రింద చేయిపెట్టుకొని పరుండుటకును అట్లే వట్టి నేల నే కుర్చుండుటకును నేర్చినది.

వ్యా.—మహా శ్లోతి.—మహా - వహ్నో మూల్యం - యస్యాః సా మహాహ్వాక్రేష్టా-
యా శమ్యూ తస్యాం - పరివర్తనేన లుణ్ణనేన - చ్యుతైర్భ్రష్టైః, స్వకేశపుష్పైరపి,
యా దేవీ, దూయతే స్స క్లిశ్యతి స్స - పుష్పాదిక సామమార్యాదిలి భావః, సా దేవీ
బాహులతా - ముపధత్త ఉపధానీకరో - తీలి బాహులతోపధాయినీ, సతీ, కేవలే
సంస్తరణరహితే, స్థణ్ణితే భూమా, వే, వాకేత శయితవతీ, తథా నిషేదు మ్యుపవిష్టా
చ * 'కృసు శ్చ' - ఇతి కృసుః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీవ, భూమా వేవ శయనాదివ్యవ
హారో న బా తూప రీ త్యర్థః.

పున ర్గ్రహీతుం నియమస్థయా తయా
ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇ వార్పితంద్వయమ్,
లతాసు తస్వీషు విలాసచేష్టితం

విలోలదృష్టం హరిణాజ్ఞనాసు చ.

13

టీక.—నియమ స్థయా = వ్రతమందు ఉన్నట్టి, తయా = పార్వతిచేత, ద్వయేఽపి =
రెంటియందును, ద్వయం = రెండు, పునః = వెండియు, గ్రహీతుం = కైకొనుటకు,
నిక్షేపః = ఇల్లడగా, అర్పిత మివ = ఉంపబడఁబోలును; ఏరెంటి యందు ఏరెండు
అనగా—తస్వీషు = సన్నని, లతాసు = తీగలయందు, వి...తం = విలాస =
ఒయ్యారమనెడు - చేష్టితం = వ్యాపారమును, హరిణ అజ్ఞనాసు = లేడి చెలువలయందు,
వి...ష్టం = విలోల = చంచలమయిన - దృష్టంచ = చూడ్కొన్నయును.

తా.—అమెకు పూర్వము సహజములయియున్న విలాసచేష్టలును విలోల
దృష్టులును ఇప్పుడు తపఃకాలమునందు ఆమెయందు అగపడలేదు గాని సన్నపాటిలతల
యందును, లేడిొమ్మలయందును అగపడినవి; దానింబట్టి చూడఁగా ఆమె ఆరెంటిని
ఆ రెంటియందును తనకు కావలసినప్పుడు మరల కైకొనుటకై యిల్లడ యుంచెనా యను
న ట్లుండెను.

వ్యా.—పున రితి.—నియమస్థయా వ్రతస్థయా, తయా దేవ్యా, ద్వయే అపి
ద్వయం, పున ర్గ్రహీతుం పున రానేతుం, నిక్షేపోఽర్పిత మివ నిక్షేపత్యే నార్పితం కిము-
క్యచిత్ 'ద్వయాను' ఇతి ప్రమాదికః పాతః; క్షుత్ర ద్వయే కింద్వయ మర్పిత మి
త్యాహ - తస్వీషు లతాసు, విలాస ఏవ చేష్టితం విలాసచేష్టితం, హరిణాజ్ఞనాసు, విలోల

వృద్ధం చంపూలావలోకితం చ; ప్రకృతస్థాయం తస్యాం తయో రదర్శనాల్లతాదిషు దర్శ
నా చాచ్ఛిత్త మి వే త్యుత్పేక్షా న తు వస్తుతోఽర్పణ మ స్తీతి భావః,

అతన్నితా సా స్వయ మేవ వృక్షకాః
ఘటస్తన ప్రస్తవజై ర్వ్యవర్థయత్,
గుహోఽపి యేషాం ప్రథమాక్షజన్మనాం
న పుత్రవాత్సల్య మపాకరిష్యతి.

14

టీక.—సా=అదేవి, అతన్నితా = ప్రాలుమాలిక లేనిదై, స్వయమేవ=తానే,
వృక్షకాః = గున్న చెట్లను, ఘ...జైః - ఘట = వండలనెడు - స్తన = వచముల
యొక్క - ప్రస్తవజైః=ప్రవించినపయస్సులచేత, వ్యవర్థయత్ = పెంచెను, గుహః
అపి=వమారస్వామి యు, ప్ర...నార - ప్రథమ=తోలుత - ఆప్త=పొందబడిన -
జన్మనాం=పుట్టువుగలవైన-(తనకు అన్నలయిన), యేషాం = ఆ గున్న చెట్టులమీది,
పుత్రవాత్సల్యం=పుత్రప్రేమను, న అపాకరిష్యతి=తోలగింపజాలడు.

తా.—అదేవి ప్రాలుమాలిక తాను స్వయముగా వండలతో నీళ్లు పోసి తన స్తన
ములతో స్తన్యమొసంగినట్లుగా గున్న చెట్లను పెంచుచుండెను. వమారస్వామి సయితము
తనకు ముందు పుట్టిన వగుటచేత అన్నలయిన యీచెట్లమీది యామె పుత్రవాత్సల్య
మును పోగొట్టజాలడు సుమా.

వ్యా—అతన్ని తేలి—సా దేవి స్వయ మే, వాత్సల్యతా సంతానతన్త్రా
సతి * తారకాదిత్వాదితచ్ఛ్రీత్యయః, వృక్షకాః స్వల్పవృక్షాః * ‘అదే’ ఇ త్యల్పార్థే
కప్రత్యయః, ఘటా వేవ స్తనా తయోః-ప్రస్తవజైః ప్రస్తవతయోభి-ర్వ్యవర్థయత్.
గుహః వమారోఽపి, ప్రథమాక్షజన్మనాం ప్రథమజన్మజన్మనామ్-అగ్రజాతానా మి
త్యర్థః, యేషాం వృక్షకాణాం సంబధి, పుత్రవాత్సల్యం సుతప్రేమ, నాపాక రిష్యతి,
ఉత్తరత్ర వమారోదయేఽపి న తేషు పుత్రవాత్సల్యం నివ రిష్యత ఇ త్యర్థః.

అరణ్యబీజాశ్చలిదానలాలితా
స్తథా చ తస్యాం హరిణా విశత్వసుః,
యథా తదీయై ర్నయనైః కుతూహలాత్
పుర స్సఖీనా మమిమీత లోచనే.

15

టీక.—అ...తాః - అరణ్యబీజః=(నివ్వరి లోనగు) నడవిగింజలు, అశ్చలి=చోలిళ్లు

యొక్క - చాన=పెట్టుటచేత - లాలితాః = ప్రోదిసేయబడినవై, హరిణాః = లేళ్లు, తస్యాం=ఆమెయందు, విశ్వకుః=మచ్చికపడినవి, యథా=ఎట్లనిన, కుతూహలాత్ = కుతుకముచేత, తదీయై=ఆలేళ్లవైన, నయనై=కన్నులతో, లోచనే=(తన) కన్నులను, సఖీనాం పురః=చెలికత్తెల యెదుట, అమిమిత=కొలిచినది.

తా.—దోసిళ్లతో నోటికడ పట్టి నివ్వరి లోనగు ధాన్యములను తినిపించి యామె ప్రోదిసేసిన లేళ్లు ఆమెకడ ఎంతమచ్చిక యైన వనగా, ఆమె తన చెలికత్తెల ముందట కుతుకముచే ఆలేళ్లకన్నులను తనకన్నులకు అంటించి వానితో తనకన్నులను కొలత కొలుచును; అవి అంత మచ్చికపడినవి.

వ్యా.—ఆర శ్లోతి.—అరణ్యబీజానాం నీవారాదీనా - మజ్జలయ స్తేషాం దాసేన లాలితా, హరిణా శ్చ, తస్యాం దేవ్యాం, తథా, విశ్వసు ర్విప్రమృంజనుః- ని. 'సహ విప్రమృవిశ్వాసా' ఇ త్యమరః, యథా, కుతూహలా దౌత్సుక్యా, తదీయై ర్వరిణసంబంధిభి, ర్నయనై ర్మేతైః కరణైః, స్వకీయే లోచనే, సఖీనాం, పురః పురతః- ఆసేన తేషాం సంబంధసహత్వ ముక్తమ్, అమిమిత అక్షిపరిమాణతారతమ్యజ్ఞానాయ మాసం చకా రే త్యర్థః; కేచిత్తు సా పార్వతీ తదీయై ర్మేతైః కుతూహలాత్, పురో ౭గ్రే వర్తమానానాం సఖీనాం, లోచనే అమిమిత వ్రతస్థత్వా న్నాత్తన ఇత్యాచూః; * 'మాక్షమానే' ఇ త్యస్తాద్ధాతో ర్లక్ష. ఇయ మేవ ఖలు విశ్వాసస్య పరాకాష్ఠాయ దక్షిపీడనేపి న తుభ్య స్తీతి భావః.

కృతాభిషేకాం హుతజాతవేదసం

త్వగుత్తరాసజ్గవతీ మధీతిసిమ్

దిదృక్షువ స్తా మృషయోఽభ్యుపాగమ

న్న ధర్తవృద్ధేషు వయ స్సమీత్యతే.

16

టీక.—కృ...కాం - కృత=చేయబడిన - అభిషేకాం = స్నానముగలదియు, హు...సం - హుత=వేయబడిన - జాతవేదసం=అగ్నిగలదియు, త్వ...తీం-త్వక్ = కల్మలముచేత - ఉత్తరాసజ్గవతీం=ఉత్తరీయముకలదియు, అధీతిసిం=మతిపాతాదికము గావించునదియు, (అను), తాం=ఆదేవిని, దిదృక్షువః=చూడఁగోరినవారై, ఋషయః= మునులు, అభ్యుపాగమకా = వచ్చిరి; ధర్తవృద్ధేషు - ధర్త = ధర్తముచేత-వృద్ధేషు= పెద్దలయినవారి విషయమందు, వయః = వయస్సు, న సమీత్యతే = చూడఁబడదు.

తా.—అదేవి యథావిధిగా, స్నానము సేయుచు, హోమము గావించుచు, సార శీరసు పెట్టుగా తచ్చి స్తోత్రపాతాదికములు పఠించుచు, నున్నట్టి యాతపోవృద్ధులకు

పర్ణశాలానా-మధ్యస్తరేషు - సంభృతాః సంభితాః - అనలా అగ్నయో - యస్మిన్
స్తత్యథోక్తం, తచ్చ తపోవనం, పావయ తీతి పావనం-బధూవ-అహింసాతిథిసత్కా-
రాగ్నిపరిచర్యాభిర్జగత్పావనం బధూ వే త్యర్థః.

యదా ఫలం పూర్వతపస్సమాధినా
న తావతా లభ్య మమంస్త కాంతీతమ్,
తదాఽనపేక్ష్య స్వశరీరమార్దవం
తపో మహత్ సా చరితుం ప్రచక్రమే.

18

టీక.—సా = ఆదేవి, యదా=ఎప్పుడు, తావతా = అంతటి, పూ...నా—
పూర్వ=తొంటి - తపస్సమాధినా=తపోనియమముచేత, కాజ్ఞితం ఫలం=(తాఁ) గో-
రిన ఫలము, లభ్యం న అమంస్త=పొందరాని దని తలంచెనో, తదా=అప్పుడు, స్వ...
వం—స్వ = తనయొక్క - శరీర = దేహమయొక్క - మార్దవం = సౌఖ్యమార్దవ
మును, అనపేక్ష్య = లెక్కనేయక, మహత్ = గొప్పదైన, తపః = తపమును,
చరితుం=చేయుటకు, ప్రచక్రమే=ఆరంభించెను.

తా.—ఈ ప్రకారము తపస్సు చేయుచుండఁగా ఆమెకు ఒకప్పుడు అంతటియూ
తపస్సనకు సయితము తాఁ గోరినఫలము లభింప దని తోచెను. వెంటనే ఆమె తనదేహ
సౌఖ్యమార్దవమును సరకునేయక కఠోరతర మయిన తపస్సు గలుప నారంభించెను.

వ్యా.—య దేతి.—సా దేవీ, యదా యస్మిన్ కారే, తావతా తావత్ప్రమా-
ణేన, పూర్వ తపః సమాధినా పూర్వ జానన్తీయమానప్రకారేణ తపోనియమేన, కా-
జ్ఞితం ఫలం, లభ్యం లబ్ధం శక్యం - నామంస్త - అశక్య మమం స్తే త్యర్థః, తదా
తత్కాలే, అవిలమ్బే నే త్యర్థః, స్వశరీరస్వ-మార్దవం మృదత్వం సౌఖ్యమార్దవ, మనపే-
క్ష్యావిగణయ్య, మనా ద్దుష్పరం, తప, శ్చరితుం సాధయితుం, ప్రచక్రమ ఉపచక్రమే.

క్లమం యయా కన్దకలీలయాఽపి యా
తయా మునీనాం చరితం వ్యగాహ్యతః
ధ్రువం వపుః కాంచనపద్మనిర్మితం
మృదు ప్రకృత్యా చ ససార మేవ చ.

19

టీక.—యా=దేవి, కన్దక గీలయా అపి=బంతి యాటకు సయితము, క్లమం
యయా=అలయికను పొందెనో, తయా = ఆదేవీచేత, మునీనాం = మునులయొక్క,
చరితం=చర్య (అనగా తీవ్రతపస్సు), వ్యగాహ్యతః=ప్రవేశింపఁబడెను, ధ్రువమ్ =

నిశ్చయముగా, అస్యాః వపుః = ఆమె యొడలు, కా...తం-కాఞ్చన = బంగారపు-
పద్మ = తామరతో-నిర్మిత=చేయబడినది, (కనుకనే), ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత,
మృదు = సుకుమారంబును, ససారమ్ ఏవ చ = కఠినంబును.

తా.—అదేవి బంతియాటకు సయితము అలతఁ జెందుచుండినట్టిది మునీశ్వరుల
తీవ్రతపస్సును సలుప నారంభించెను. నిక్కముగా ఆమెదేహము బంగారపుఁదామరతోఁ
జేయబడినది; కావుననే, తామరస్వభావముం బట్టి సుకుమారంబును, బంగారుస్వభా
వంబును బట్టి కఠినంబునుగా నుండెను.

వ్యా.—కలమ మితి.—యా దేవీ, కన్దకళలయా కన్దకక్రీడయా, ఓపి, కలమం
యయా గ్లానిం ప్రాప, తయా దేవ్యా, మునీనాం, చరితం తీవ్రం తపో, వ్యగాహ్యత
ప్రవిష్టమ్; అప్రోత్ప్రేత్యతే-ధ్రువ మస్యా వపుః, కాఞ్చనపద్మేన సువణకామలేన-
నిర్మితం ఘటితమ్, అత ఏవ, ప్రకృత్యా పద్మస్వభావేన, మృదు చ సుకుమార మపి,
కాఞ్చనస్వభావేన, ససారం చ కఠిన మేవ, తథా చ తదుపాదానకత్వాద్దేవ్యా వపుః.
సుకుమారస్యాపి తీవ్రతపఃక్షమత్వ మి త్యుత్ప్రేక్షార్థః.

శుచౌ చతుర్థాం జ్వలతాం హవిర్భజాం

శుచిస్తీతా మధ్యగతా సుమధ్యమా

విజత్య నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభా

మనన్యదృష్టి స్సవితార మైక్షత.

20

టీక.—శుచౌ=వేసవియందు, శుచిస్తీతా-శుచి=విశదమయిన - స్తీతా = మంద
హాసముగలదియు, సు మధ్యమా=అందమయిన నడుముగలదియు నయిన యాదేవి, జ్వల
తాం = మండుచున్న, చతుర్థాం=నాలుగు, హవిర్భజాం = అగ్నులకు, మధ్యగతా =
నడుమ నున్నదై, నే...నీం-నేత్ర=కనులను - ప్రతిఘాతినీం = మిఱుమిట్లుగొల్పున
దైన-ప్రభాం=సూర్య తేజస్సును, విజత్య=ఓర్చి, అ నన్య దృష్టిః=వే తొకట చూపు
లేనిదై, సవితారమ్ = సూర్యుని, ఐక్షత=చూచెను.

తా.—అదేవి చిఱునవ్వుతో వేసవియందు నాలుగుహోమాగ్నులను వేల్చి
నొనర్చి మంటపెట్టి వానినడుమను ఉండి, సూర్యునిమీఁద నే, మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్న
తేజస్సును ఓర్చి, వేతొకటిం గానక, చూపు నిలిపియుంచెను.—ఇదియే పంచాగ్ని
మధ్యను తపం బొనరించుట.

వ్యా.—శుచౌ వితి.—శుచౌ గ్రీష్మే, శుచిస్తీతా విశదమన్దహాసా, సుమధ్యమా
పార్వతీ, జ్వలతాం దీప్తిమతాం, చతుర్థాం, హవిర్భజా హగ్నినాం, మధ్యగతా గతి,

నేత్రే ప్రతిహ స్తితి తాం నేత్ర ప్రతిహతిసిం ప్రభాం సావిత్రం తేజో, విజిత్య, న విద్యతేఽన్యత్ర దృష్టి ర్యసాః సాఽనన్యదృష్టిః సతీ, సవితారం నూర్య, మైత్రత దదర్శ-వి. 'గ్రీష్మే పశ్చాన్నిమధ్యస్థో వర్షాసు సజ్జితేశయః' ఇతి స్వరణాత్-పశ్చాన్ని మధ్యే తప శ్చచా రే త్యర్థః, తత్ర సవి తైవ పశ్చామోఽగ్నిః-వి. అగ్నిః సవితా సవి తైవాగ్నిః' ఇతి శ్రాతః.

తథాఽతి త ప్తం సవితృ ర్గభ స్తిభి

ర్ముఖం తదీయం కమల శ్రియం దధౌ,

అపాజ్ఞయోః కేవల మస్య దీర్ఘ యో

శ్వనైః శ్వనైః శ్యామికయా కృతం పదమ్.

21

టీక.—సవితః=నూర్యసింహుక్కు, గభ స్తిభిః = కిరణములచేత, తథా=అవిధ ముగా, అతిత ప్తం=మిక్కిలి కాఁపఁబడిన, తదీయం=ఆమెదైన, ముఖం=మొగము, కమల శ్రియం - కమల = తామరయొక్క-శ్రియం=శోభను, దధౌ=వహించెను; (కాని), అస్య=ఆమొగముయొక్క, దీర్ఘ యోః అపాజ్ఞయోః కేవలం=నిడుదలయిన కడకన్నుల యందు మాత్రము, శ్వనైః శ్వనైః=మెల్ల మెల్ల గా, శ్యామికయా = కప్పువన్నచేత, పదం = అడుగు, కృతమ్ = ఇడఁబడెను.

తా.—నూర్యకిరణములవలం గ్రాగియు కమలము ఎట్లు వాడకవికసిల్లినో అట్లే ఆమె మొగంబును నూర్యకిరణంబులకాఁకవ వాడక సిరి నే పారయించుచు డెను. ఆయినను కంటి తుదలయందు మాత్రము వాని యత్యంతసావమూర్యము మూలముగా నలుపు మెల్ల మెల్ల గా నెలకొన్నది.

వ్యా.—త థేతి.—సవితః నూర్యస్య, గభ స్తిభిః కిరణైః, స్తథా పూర్వోక్త ప్రకారే, జాతిత ప్తం సంత ప్తం, తస్యా ఇదం తదీయం, ముఖం, కమల శ్రియం కమ లస్యశోభాం, దధౌ ప్రాప-యథా రవితాపా త్కమలం న మ్లయతి ప్రత్యుత వికసతి తథా తదీయం ముఖ మాసీ దితి భావః, కిం త్వస్య ముఖస్య దీర్ఘ యో, రపాజ్ఞయోః కేవలం నేత్రాన్తయో రేవ, శ్వనైః శ్వనై ర్నన్దం మన్దం, శ్యామికయా కాలిమ్నా, పదం స్థానం, కృతం - తయోః సావమూర్యాః త్యక్తిః.

అయాచితోపస్థిత ముమ్ము కేవలం

రసాత్మక సోమ్యడుపతే శ్చ రిశ్తయః,

బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధి

ర్న వృక్షవృత్తివ్యతిరిక్తసాధనః.

22

టీక.—అ...తం - అయాచిత = యాచింపబడకయే - ఉపస్థితమ్ = ప్రాప్తించి నట్టి, అమ్బు కేవలం = సీరు మాత్రము, ర...స్య-రస=అమృతమే - ఆత్మకస్య=స్వరూపముగాఁగలవాఁడయిన, ఉడుపతేః=చంద్రునియొక్క, మరీచయ శ్చ = కిరణములును, తస్యాః=ఆమెకు, పా...ధిః - పారణా = భోజనముయొక్క - విధిః = కృత్యము, బభూవ కిల=ఆయెను గదా, వృ...క్ష-వృక్ష = చెట్లయొక్క - వృత్తి = జీవనోపాయమునకు - వ్యతిరిక్త=భిన్నమయిన-సాధనః=ఉపాయముకలది, న బభూవ = కా లేదు.

తా.—ఒకరిని వేడ నక్కఱలేక తనంతట దొరకిన జలమును, అమృతమయఁడయిన చంద్రుని కిరణములును మాత్రమే ఆమెకు ఆహార మాయెను; చెట్లకును ఇవియే గదా ఆహారము, కావున చెట్లకు జీవన సాధన మేవో ఆమెకును అదే జీవన సాధనము గాని అంతకన్న నెక్కు డేమియు లేక యుండెను.

వ్యా.—అయాచి తేతి.—అయాచితోపస్థిత మస్థానితోపనతం, కేవల, మమ్మాదకం, రసాత్మక స్యామృతమయ, సోమదూనాం నక్షత్రాణాం-పతి శ్చంద్ర స్తస్య, రశ్మయ శ్చ, తస్యాః పార్వత్యాః, పారణావిధి రభ్యవహారకర్త, బభూవ-తావన్నాత్ర సాధనతోఽభూ ది త్యర్థః - సాధ్యసాధనయో రభేదేన వ్యవచేతః సాధనానరవ్యాప్య త్యర్థః, కి తేతి ప్రసిద్ధా, వృక్షాణాం యా - వృత్తి ర్జీవనోపాయ - స్తద్వ్యతిరిక్తం - సాధన ముపాయో - యస్య స తతోక్తః-పారణావిధి ర్న బభూవ; వృక్షోఽప్యయాచితోపస్థితేన మేహూదకే నేన్దుకిరణై శ్చ నన తీతి ప్రసిద్ధమ్-అమ్మికాఽపి తావన్నాత్ర మవాలమ్బ తే త్యర్థః.

నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా

నభశ్చరేణోన్మనసంభృతేన సా

తపాత్యయే వారిభి రుక్షితా నవై

ర్భువా స హోష్టాణ మముఖ్య దూర్ధ్వగమ్.

23

టీక.—నభశ్చరేణ = ఆకాశచరమును, ఇ...న - ఇన్ధన=చిదుగులచేత - సంభృతేన = మండింపబడినదియు, (నగు), వివిధేన = పెక్కు తెలుగుల (అయిదు విధముల), వహ్నినా = అగ్నిచేత, ని...ప్తా - నికామ = మిక్కిలి - తప్తా = క్రావఁబడినదై, సా=పార్వతీ. త...యే - తప=వేసవియొక్క - అత్యయే=అపగమమందు - (వర్షాకాలమందు), నవై = క్రొత్తవైన, వారిభిః=నిట్లచేత, ఉక్షితా=తడుపఁబడినదై,

భువా సహ = (పంచాగ్ని తప్తయైస) భూమితోఁగూడ, ఉర్ధ్వగమ్ = పైకిలేచిన, ఉష్ణాణం = అవిరిని, అముఞ్చత్ = విడిచెను.

తా.—అకాశమందు చరించెడి సూర్యుడనునగ్ని చేతను, నేలయందు చినుగులతో మండిపడెడి నాలుగగ్నులచేతను, మొత్తము అయిదు అగ్నులచేత క్రాంతిపడెన యామెదేహమునుండియు పంచాగ్నితప్త యయిన యా భూమినుండియు వర్షాకాలారంభమున తొలివానచినుకులకు అవిరి సముముగా పైకి వెడలెను.

వ్యా.—నికా మేతి.—వివిధేన పఞ్చవిధే నేత్యర్థః, సభిత్సరేణ భేచరేణ - అనిత్యయాశే నేత్యర్థః, ఇదనసంభృతేన కావ్యసమిధేన, వహ్నినా, నికామ మత్యంతం - తప్తా, సామిక్యకా, తపాత్యయే గ్రీష్మానే - ప్రాప్య పీత్యర్థః, సవై ర్వారిభి, రుక్షితా సిక్తా, సతీ, భువా పఞ్చాగ్నితప్తయా స, హోర్ధ్వగ మూర్ధ్వప్రసృత, ముష్ణాణం బాష్ప-మముఞ్చత్ - వి. 'గ్రీష్మోచ్చబాష్ప ముష్ణాణమ్' ఇతి యాదవః.

స్థితాః త్షణం పక్ష్యసు తాడితాధరాః

పయోధరోత్సేధనిపాతచూర్ణితాః

వలీఘ తస్యాః స్థలితాః ప్రవేదిరే

చిరేణ నాభిం ప్రథమోతబిద్ధవః.

24

టీక.—ప్ర...వః—ప్రథమ = తొలి - ఉదబిద్ధవః = నీటిచినుకులు, తస్యాః = పార్శ్వతీయైక్య, పక్ష్యసు = కనురెప్పలయందు, త్షణం = నిముసము, స్థితాః = నిలిచి నవియు, (తర్వాత), తా...రాః—తాడిత = నొగిలిపఁబడిన - అధరాః = పెదవి గలవియు - (పెదవి పైఁబడి దానికి నొప్పిగలిగించిన వనుట), (తర్వాత), ప...తాః— పయోధర = పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ = ఉపరిభాగమందు - నిపాత = పడుటచేత - చూర్ణితాః = సరియొకవియు, (తర్వాత), వలీఘ = కడుపుమీది మడుతల యందు, స్థలితాః = జారిసవియు, (వి), చిరేణ = చాలసేపటికి, నాభిం = పొక్కిటిని, ప్రవేదిరే = నొచ్చినవి.

తా.—అమె బద్ధానయై యుండఁగా రాలిన తొలివానచినుకులు త్షణము జెప్ప లపై నిలిచి, అట్లునుండి పెదవిపైఁ బడి పెదవిని నొప్పించి, అనంతరము పాలిండ్ల పైభాగ మున రాలి చూర్ణములై, వశిత్రయములో జాతి ఎట్టకేలకు నాభిం జొచ్చినవి.

భా.—'ప్రథమ'...చినుకులు ఎడయెడగా పడినవనియు, అందుచేతనే నాభిని దరియుటకును 'నాభిం జొచ్చుటకును చాలసేపు ఆయె ననియు, 'బిద్ధవః' - అనుబహు వచనముచేత—ఎక్కువయెడయెడగా గాదనియు, 'స్థితాః'—జెప్పలు దట్టము లనియు,

'క్షణమ్'—నునుపుగలవియనియు, 'తాడిత'—అధరము మృదు వనియు, 'చూర్ణితాః'—
కుచములు కఠినము లనియు, 'స్థలితాః'—వళులు మెఱకపల్లముగా నున్న వనియు, 'చి
రేణ'—తడవగుట ఈ చెప్పిన ప్రతిబంధకములనేకములున్నందున ననియు, 'ప్రశేదిరే'—
చూర్చినవే గాని వెలువడ లే దనియు, నాభి లోఁ తనియు.

వ్యా.—స్థితా ఇతి.—ఉదకస్య చిద్వర ఉదచిద్వరః * 'మనోదన -' ఇత్యాది
నోదకశబ్ద స్తోదాదేశః—ప్రథమ ఉదచిద్వరః—ప్రథమవిశేషణా ద్విహానాం విరలత్వం
బహువచనా న్నాతివిరలత్వం చ గమ్యతే - తథా చ చిరత్వనాభ్యస్తరగమనయో
ర్నిర్వాహః, తస్యాః పార్వత్యాః పక్షు సు నేత్రలోమసు, క్షణం, స్థితాః స్థితిం గతాః—
స్థితా ఇ త్యనేన పక్షణం సాన్ద్రిత్యం క్షణ మితి సైన్ద్ర్యం చ గమ్యతే, అన స్తరం,
తాడితో వ్యధితో - ఎధర ఓట్ - యై స్తే తథోక్తాః - ఏతే నాధరస్య మార్దవం
గమ్యతే, తతః పయోధరయోః స్తనయోరుత్సేధ ఉపరిభాగే - నిపాతేన పతనేన -
చూర్ణితా జర్జరితాః - కుచకాఠిన్యా దితి భావః, త దను, వలీ షూదరశేఖాసు, స్థలి
తాః—నిష్పాన్నతత్వా దితి భావః, ఇతం, చిరేణ న తు కీప్రం - ప్రతిబద్ధభావ
ల్యా దితి భావః, నాభిం, ప్రశేదిరే ప్రవిష్టు న తు నిర్జగుః—ఏతేన నాభేర్దామిభ్యం
గమ్యతే. అత్ర ప్రతిపద మర్థవత్త్వాత్ పరికరాలంకారః.

శిలాశయాం తా మనికేతవాసినిం

నిరస్తరా స్వస్తరవాలెవృష్టిషు

వ్యలోకయ న్నున్దిషిత్వై ఛడిన్తయై

ర్వహతపస్సాత్యై ఇవ స్థితాః క్షపాః.

25

టీక.—నిరస్తరాసు = ఎడతెంపులేనట్టి, అ...షు—అస్తర=నడుమ—వాత =
గాలిగలయట్టి - వృష్టిషు = వానలలో, ఆ నికేతవాసినిం = ఇంట నివసింపనిదై, శిలా
శయాం - శిలా = రాతిపై—శయాం=పరున్నదైన, తాం=ఆపార్వతిని, మ...క్ష్యే—
మహత్ = తీవ్రమయిన - తపః = తపస్సుయొక్క - సాక్ష్యే = సాక్షికర్తయందు,
స్థితాః = ఉన్నట్టి, క్షపాః = రాత్రులు, తడిన్తయై = మెఱపులనెడు, ఉన్దిషిత్వై =
చూపులతో, వ్యలోకయత్ ఇవ=చూచినవో యమన ట్లుండెను.

తా.—తెంపు లేక ఈదరగాలితోడి వానలు గురియుచున్నప్పుడు ఆమె ఇంట
నుండక బట్టబయల నివసించి చాచరాతిమీఁద పరుండియుండఁగా ఆ తీవ్ర తపఃబునకు
సాక్షులయిన రాత్రులు మెఱపులనెడు చూపులతో చూచుచుండినో యమన ట్లుండెను.

వ్యా.—శిలాశయా మితి.—నిరస్తరాసు నీరస్థాని, స్వస్తరే మధ్యే - వాతో

యాసాం తాదృశ్యో గూ వృక్షయ స్తా స్వ నరవాతవృష్టిభు, ననికేతే గృహే వస తి
త్యనికేతవాసినిమ్ - అనావృతజేతవాసిని మి త్యర్థః, శిలాయాం శేత ఇతి శిలాశయాం
శిలాతలకాయినమ్ * 'అధికరణే కేతే' ఇ త్యుచ్చృత్యయః, తాం పార్వతీం, సాక్షా
ద్దృష్టా సాక్షీ * 'సాక్షా ద్దృష్టరి సంజ్ఞాయామ్' ఇ తిని ప్రత్యయః-తస్య కర్తృ సాక్ష్యం-
మహాతపసః సాక్ష్యే స్థితాః శ్చపా, క్షణేన యై ద్విద్యుచ్ఛ్రావై, రున్ని సి తై రవలోకన్తై,
రవ్యలోకయ న్నివ.

ఇ వేతి చక్షుషా విలోకన మే వోత్ప్రేక్ష్యతే, సాక్ష్యం తు -

'అధిత్వచంద్రా వనిలోఽనల శ్చ ద్యౌ భూమి రాపో హృదయం యమ శ్చ
అహ శ్చ రాత్రి శ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మ శ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమ్.'
ఇతి ప్రమాణసిద్ధత్వా న్నో త్ప్రేక్ష్య మి త్యనుసంధేయమ్.

నినాయ సాత్యస్తహిమోత్కిరానిలాః

సహస్యరాత్రీ రుదవాసతత్పరా

పరస్పరాక్రన్ధిని చక్రవాకయోః

పురో వియుక్తే మిథువే కృపావతీ.

26

టీక.—సా=పార్వతీదేవి, అ...లాః—అత్యస్త = మిక్కిలి-హిమ=మంచును-
ఉత్కిర = వెదచల్లదే - అనిలాః = వాయువులుగలవైన, స...త్రీః—సహస్య =
పాపమాపముయొక్క - రాత్రీః = తేలను, ఉ...రా—ఉద (క) = నీటియందు-
వాస = వివసించుటయందు - తత్పరా = అసత్పరారై, ప...ని—పరస్పర=ఒండొం
టిని - క్రన్ధిని=పిలుచుచున్నట్టియు, పురః = ఎదుట, వియుక్తే = ఎడఁబాసినట్టియు,
చక్రవాకయోః = జక్కవలయొక్క, మిథువే=జంటయందు, కృపావతీ=జాలిగలదై,
నినాయ = కడఁపెను.

తా.—వాయువులు మంచును వెదచల్లుచు వీచెడు పువ్యమాస రాత్రులను,
నీట నిలిచినదై పార్వతీదేవి తనమ్రాల ఒండొంటి నెడఁబాసి పిలుచుకొనుచున్న
జక్కవలకమను చూచి జాలిగొనుచు, కడఁపెను.

వ్యా.—నినాయేతి.—సా పార్వతీ, ఉత్కిరన్తి క్షిపన్తి త్యుత్కిరాః—
'ఇనుపధజ్జా-' ఇత్యాదివా. క-అత్యస్తం హిమానా ముత్కిరా అనిలా యాను తాః,
సహస్యరాత్రీః పాపరాత్రీః-ని. 'పాపే కైవసహస్య ద్యౌ' ఇ త్యమరః. ఉదకే
వాస ఉదవాసః 'వేదం వాస వావాన ధిభు చ' ఇ త్యుదాదేశః-ఉదవాసే తత్పరా
అసత్పరా, తత్తా పరస్పర మాక్రన్ధి న్యనోన్య మాక్రోని, పురోఽగ్ర, వియుక్తే, విర

హిణి-వియోగం ప్రాప్త ఇతి యావత్, చక్రవాకీ చ చక్రవాక శ్చ చక్రవాకా తయో శ్చక్రవాకయో, ర్నిఘనే ద్వంద్వే, కృపావతీ సతీ నినాయ - దుఃఖిభు కృపాబుత్వం మహతాం స్వభావ ఇతి చక్రవాకమిభునే కృపా-నతు కామితయే-తి చాచ్యానవకాశః. వి. 'అభ్యు వాసగు హేమస్తే క్రమశో వధకాయే త్తపః' ఇతి మనుః.

ముఖేన సా పద్మసుగన్ధినా నిశి ప్రవేపమానాధరపత్రశోభినా [27
తుషారవృష్టిక్షుతపద్మసంపదాం సరోజసంధాన మి వాకరో దసామ్.

టీక.—సా=పార్వతీదేవి, నిశి=రాత్రియందు, ప...నా—పద్మ = తామర
వళి - సుగన్ధినా=పరిమళవంతమయిన, ప్ర...న—ప్రవేపమాన=మిక్కిలి వణఁకుచు
న్న - అధర = పెదవియైనెడు - పత్ర = తామరచేతచేత - శోభినా = విరాజిల్లుచు
న్న, ముఖేన=వదనముతో, తు...దామ్—తుషార=మంచుయొక్క - వృష్టి = వాన
చేత - క్షుత=నాశముచేయఁబడిన - పద్మ = తామరలయొక్క - సంపదామ్ = శోభ
గలవైన, అపాం = నీళ్లకు, స...నం—సరోజ = తామరలయొక్క - సంధానం =
కుర్చును, అకశో దివ = చేసినదియుంబోలె నుండెను.

తా.—ఆమె రాత్రులందు వణఁకుచున్న కెమ్మెవి తామరచేతవలె విరాజిల్లుచుండ,
తామరవలె పరిమళించుచున్న తన వదనముచేత, అనీళ్లకు, మంచువానచే తామరలు
నశించిన లోపము తీరునట్లుగా, తామరను సమకూర్చినదో యన నొప్పుచుండెను.

వ్యా.—ముఖే నేతి.—సా పార్వతీ, నిశి రాత్రా, పద్మవత్ - సుగన్ధినా సు
రభితా * 'గన్ధస్థే' - ఇత్యాది నేకారః, ప్రవేపమానః కమ్పమానో-2-ధర ఓన్న -
ఏవ-పత్రం దలం-తేన శోభత ఇతి తథోక్తేన ముఖేన, తుషారవృష్ట్యా తుహినవర్షణ-
క్షుతా నాశితాః - పద్మసంపదో యాపాం తాపా, మపాం, సరోజసంధానం పద్మసం
ఘటన, మకరో దివ. ఇ త్యుత్ప్రేక్షాలంకారః - పద్మానరం తుహినే నోపహ
న్యతే తస్మిన్నపద్మం తు న త థేతి వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యత ఇ త్యుభయోః సంకరః.

స్వయంవిశీర్ణద్రుమపర్ణవృత్తితా పరాహి కాష్ఠా తపసః స్తయాపునః

త ద పృథాకీర్ణః మతః ప్రియంబదాం వద స్త్యుపల్లేతిచతాం పురావిదః. 28

టీక.—స్వ...తా—స్వయం = తమంతటతామే - విశీర్ణ = రాలిన - ద్రుమ
పర్ణ = చెట్లయావలె - వృత్తితా = జీవనముగాఁ గలిగియుండుట, తపసః = తపము
నకు, పరా కాష్ఠా హి=మిక్కిలి యుక్కుర్న కదా, తయా పునః=ఆమెచేత నో, తత్
ఆపి=అదియు (అకలములచే జీవించుటయు), అపాకృతమ్ = మౌనఁబడెను, అతః =
ఇందువలన, ప్రియంబదాం తాం=ప్రియము పలుకునైన యా పార్వతీదేవి, పురా

విదః=పురాణజ్ఞులు, ఆ పర్ణా ఇతి చ = (తపస్సమయమందు) పర్ణ (భక్షణ)ము నయి
తము లేనిది అని యు, వదన్తి చెప్పుదురు.

తా.—లోకములో నెట్లనుండి స్వయముగా రాలిన యాకలములు మాత్రమే
జీవనార్థము భుజించుట తపస్సుయొక్క పరమోత్కర్ష ; అట్టి యాకలను సయితము
భుజింపక తపము నర్పించున, అమెను, ఇతరులకు ప్రియము పలుకున దగుటచే అమెకు
ప్రియముగా, పూర్వ కృతాంతజ్ఞులయిన పెద్దలు, అపర్ణ యని పేర్కొందురు.

వ్యా.—స్వయ మితి.—స్వయం విశిష్టాని స్వత శ్చ్యుతాని - ద్రుమపర్ణా
శ్చేద వృత్తి క్రివనం యస్య తస్య భావ స్తతా, తపసః, పరాకాష్ఠా పర ముత్కృష్టా
హిని. 'కాష్ఠోత్కృష్టే నీతౌ దిశి' ఇ త్యమరః, తయా దేవ్యా పున, స్తత్ పణా
వర్తన ము, పృథాకీణ మపాకృతమ్, అతః పణాపాకరణా దేహిః, ప్రియం వద
తీతి ప్రియంవద * 'ప్రియవశే వదః ఖచ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః * 'అరుర్ద్విషదజ స్తస్య
యుమ్' ఇతి ముమాగమః, తాం పార్వతీం, పురావిదః పురాణజ్ఞా, స్తపఃకరణసమయే
2 విద్యమానం పణాభక్షణం యస్యాః సా2పణేతి వదన్తి-నామా న్తరసముచ్చయార్థ
శ్చకారః-అత్ర 'అపణామ్' ఇ త్యపపాఠః-ఇతి శబ్దాభిహితే ద్వితీయానుపపత్తే-య
థావా వాచునః * 'నిపాతే నా ప్యభిహితే కర్తృణి న కర్తృ విభక్తిః-పరిగణనస్య ప్రాయ
కత్వాత్.' ఇతిఃస్వయం ప్రియంవదాః పరేషా మపి ప్రియవాదభావనాని భవన్తీతిభావః.

మృణాలికావేలవ మేవమాదిభి

ర్వృతైః స్వ మఃజ్ఞం గ్లపయ స్త్యహర్నిశమ్,

తప శ్శరీరైః కఠినై రుపార్జితం

తపస్వినాం దూర మధశ్చకార సా.

29

టీక.—మృ...వం—మృణాలికా = తామరవేరువలె - వేలవం = శోమలమ
యిన, స్వమ్ = తన, అజ్ఞమ్ = దేహమును, ఏవమ్ అదిభిః = ఈజలాగ్నిమధ్యవాసము
మొదలయిన, వృతైః=వ్రతములచేత, అహర్నిశం=పగలును రేయియు, గ్లపయన్తీ=
కృకింపఁజేయుచు, పా=పార్వతి, తపస్వినాం = ఋషులయొక్క, కఠినైః = దిట్టము
లయిన, శరీరైః=దేహములచేత, సంపాదితం = ఆర్జింపఁబడినట్టి, తపః = తపస్సును,
దూరమ్ = మిక్కిలి, అధ శ్చకార = క్రిందు చేసెను.

తా.—ఈచెప్పిన జలాగ్నివాసాది వ్రతములచేత అదేవి తామరవేరువలె శోమల
మయిన తన దేహమును రేయంబువల కృకింపఁజేయుచు, క్లృశమును సహించు దృఢగా
వ్రతములచేత ఋషు లార్జింపిన తపస్సుకన్న ఎంతయు నధిక మయినతపస్సును సాధించెను.

వ్యా.—మృణాలి కేతి.—మృణాలికా కేతివం పద్మనీకన్దకోమలం, స్వం స్వోదయ, మజ్జం శరీర, మేవ ముక్తప్రకార తోయాగ్నిమధ్యవాసవత్ర మాది యేషాం తై, రస్యై తై, రహ శ్చ నికా చాహర్షిశమ్ * సమాహారే ద్వ్యక్షాద్వైకవద్యావః * అత్యంతసం యోగే ద్వితియా, గ్లపయన్తి కర్మయన్తి, సా పార్వతీ, కతిన్తైః క్షేత్రసహై రిత్యథాః, శరీరై, రుపార్జితం సంపాదితం, తపస్విసా మృషీణాం, తపో, దూర మత్యంత, మధ్యశ్చ కార తిరశ్చకార - అతిశయ ఇ త్యథాః - తపస్విభి ర ఘోరం తపః కతుకం & శక్యత ఇతి తాత్పర్యాథాః.

అ థానినాపాదధరః ప్రగల్భవా గ్జ్వల న్నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా వివేక క్షిప్ర జ్వలీల స్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో యథా.30

టీక.—అథ = అనంతరము, అ...రః—అదేన = నల్ల యిష్టితోలును—అపాదః = మోదుగుకట్టును - ధరః = ధరించినవాడును, ప్ర...క్—ప్రగల్భ = ప్రాధమయిన - వాక్ = మాటకలవాడును, బ్రహ్మమయేన = వైదికమయిన, తేజసా = వర్చస్సుతో జ్వలన్ ఇవ = వెలుంగుచున్నట్లు ఉన్నవాడును, (అయినట్టి), కశ్చిత్ జటిలః = ఒకా నొక జడదారి, శరీర బద్ధః=బద్ధ శరీర మయిన (దేహము దాల్చినట్టి), ప్రథమాశ్రమః యథా=మొదటి యాశ్రమమో (అనగా బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో)యనునట్లున్నవాడు, తపోవనం = (అమ్రవారి) యాశ్రమమును, వివేక = చూచెను.

తా.—అనంతరము, నల్ల యిష్టితోలును ధరించి మోదుగుకట్టును చేతఁగొని, బ్రహ్మ వర్చసముచేత మిక్కుటముగా, వెలుంగుచు, ప్రాధమయిన వాక్కుగలవాడై రూపొందిన బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో యన నొప్పుచున్నట్టివాడు ఒకానొకజడదారి అమ్రవారి తపోవనమునకు వచ్చెను.

వ్యా.—అ కేతి—అ థానంతర, మజనం కృష్ణమృగత్వం—అపాదః ప్రయోజన మ సేవ త్యాపాదః పాలాశదణ్డః—ని. 'పాపాలో దణ్డ అపాదః' ఇత్యమరః* 'వికా ఖాపాథా దణ్డ మనదణ్డయోః' ఇ త్యన్పిత్యయః—తయో ధార స్తభోక్తః, ప్రగల్భ వాక్ ప్రాధవచనో, బ్రహ్మమయేన వైదికేన తేజసా—బ్రహ్మవర్చసే సే త్యథాః, జ్వల న్నివ స్థితః - ఇవశబ్దో నిధానజాథాః, కశ్చి దనిదిఃప్రస్తో, జటిలో జూవాకా - బ్రహ్మచారీతి కేషః * పిచ్ఛాదిత్వా దిలచ్చిత్యయః, శరీరబద్ధో బద్ధశరీరః - శరీరవా ని త్యథాః, *అహితాగ్నిదీప్తి పాతా త్సాధుః, ప్రథమాశ్రమో యథా బ్రహ్మచర్యా శ్రమ ఇన—యథాశబ్ద ఇవాధేః, తపోవనమ్—దేవ్యా ఇతి కేషః, వివేక ప్రవిష్టవాకా.

త మాతిథేయా బహుమానపూర్వయా
 సపర్యయా ప్రత్యుదియాయ సార్వతీ,
 భవన్తి సామ్యేఽపి నివిష్టచేతసాం
 వపుర్విశేషే వ్యతిగౌరవాః క్రియాః.

31

టీక.—అతిథేయా = అతిథులయందు సాధువయన, సార్వతీ = దేవి, తం = ఆ బ్రహ్మచారికి, బ...యా—బహుమాన = గౌరవము - పూర్వయా=మున్నుగాఁగల దైన, సపర్యయా = పూజతో, ప్రత్యుదియాయ = ఎదురేఁగెను; సామ్యే అపి = సమ త్వమే కలిగి ఉన్నను, ని...సాం నివిష్ట = స్థిరమయిన - చేతసాం=మనస్సుకలవారికి, వపుర్విశేషేషు=విశేషమునవ్యక్తలయందు, అతి గౌరవాః=ఎక్కుడు గౌరవముకలిగిన, క్రియాః = వ్యాపారములు, భవన్తి = ప్రవర్తిల్లును.

తా.—అతిథులకు సాధువయనందున సార్వతీదేవి ఆ బ్రహ్మచారిని గౌరవ పూర్వకముగా ఎదురేఁగి పూజించెను; ఇరువురును సమానులయి యుండఁగా ఆయనను ఈమె పూజింప నేల యనఁగా—సమత్వము కలిగియున్నచోట సయితము స్థిరచిత్తులు ఆకృతి విశేషములయెడల అతిగౌరవము చూపుదురు.

వాగ్.—త మితి.—అతిథిషు సా ధ్వాతిథేయా * 'పథ్యతిథి' ఇత్యాదినా ధృష్టిత్యయః * 'టిద్ధాణః' ఇత్యాదినా జీవ, సార్వతీ, తం బ్రహ్మచారిణం, బహు మానపూర్వయా బహుమానః పూర్వో యస్యా స్తయా - గౌరవపూర్వ యే త్యర్థః - సపర్యయాఽర్చయా-ని. 'సపర్యార్చర్చణాః సమాః' ఇ త్యమరః, ప్రత్యుదియాయ ప్రత్యుజ్జగామ; కథం సమానేఽపి తస్యా స్తద్భూతి ప్రతిపత్తి రత ఆహ-సామ్యే స త్యపి, నివిష్టచేతసాం, స్థిరచిత్తానాం, వపుర్విశేషేషు వ్యక్తివిశేషే, వ్యతిశయితం గౌరవం యాను తా అతిగౌరవా అతిగౌరవసహితాః, క్రియా శ్చేష్టా, భవన్తి ప్రవ ర్తన్త ఇ త్యర్థః - సాధవో న సామ్యాభి నివేశన ఇతి భావః.

విధిప్రయుక్తాం పరిగృహ్య సత్క్రియాం,
 పరిశ్రమం నామ వినీయ చ ఊణం,
 ఉమాం స పశ్యత్ ఋజు నైవ చతుషా
 ప్రచక్రమే వక్తు మనుజ్ఞ తక్రమః.

32

టీక.—సః = ఆ బ్రహ్మచారి, వి...క్తాం - విధి = కాస్తము ప్రకారము - ప్రయుక్తాం = చేయఁబడిన, సత్క్రియాం = పూజను, పరిగృహ్య = అంది, ఊణం=

ఇంచుకనేపు, పరిశ్రమం = ఆయాసమును, వినీయ నామ = తీర్చుకొన్నట్లు నటించి, ఉమామ్ = పార్వతినీ, ఋజు నైవ = తిన్నది అయిన (అనగా విలాసము లేని చైన), చతుషా = కంటితో, పశ్యక్ = చూచుచు, అ...మః = అనుజ్ఞిత = వదలబడని - క్రమః = పరిపాటికలవాడై, వక్తం = పలుకుటకు, ప్రచక్రమే = ఆరంభించెను.

తా.-ఆ బ్రహ్మచారి విధి ప్రకారము ఆమె యొనర్చిన పూజలను అంది, ఇంచుకనేపు అలపుడిర్చుకొన్నట్లు నటించి, ఆంతట, దేవినీ విలాసములేని చూపుతో చూచుచు, క్రమము దప్పక, యిట్లు వక్కాణింపఁ దొడఁగెను.

వ్యా.-వి ధీతి.-స బ్రహ్మచారి, విధినా - ప్రయత్నా మనుష్ఠితాం, సత్కిర్యాం పూజాం, పరిగృహ్య స్వీకృత్య, త్తణం, పరిశ్రమం విక్రమం చ, వినీయ నామ - నా మే త్యపరమార్థే, అఘోమా, మృజు నై వ విలాసరహితే నైవ, చతుషా, పశ్య, న్ననుజ్ఞిత క్రమాత్ పశ్యంతో చిరపరిపాటికః సకా, వక్తం, ప్రచక్రమే ప్రారేభే.

అపి క్రియార్థం సులభం సమిత్కుళం?

జలా న్యపి స్నానవిధిక్షమాణి తే!

అపి స్యశక్త్యా తపసి ప్రవర్తనే!

శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.

33

టీక.-క్రియార్థం = (హోమాది) కర్తవ్యము, స...శం-సమిత్ = సమిధలును-కుళం = కుళలును, సులభమ్ అపి = సులువుగా దొరుకుచున్నవా, జలాని = నీళ్లు, తే = నీరు, స్నా...ణి - స్నానవిధి = స్నానకర్తవ్య - క్షమాణి అపి = తగియున్నవి గదా? స్యశక్త్యా = నీశక్తికి దగినట్లు (శక్తి నతిక్రమింపక), తపసి = తపస్సునందు, ప్రవర్తనే అపి = ప్రవర్తించుచున్నవా? ఖలు = ఏల యనగా, శరీరమ్ = దేహము, అద్యం = ముఖ్యమయిన, ధర్మసాధనమ్ = ధర్మమునకు సాధనము.

తా.-హోమాద్యసంస్థానములై చిదుగులును కుళలును సులువుగా దొరుకుచున్నవి గదా? నీళ్లు నీ స్నానక్రియకు యోగ్యములుగా నున్నవి గదా? తపస్సు చేయుటలో శక్తి నతిక్రమింపవు గదా? ఇట్లుదుగుట ఏల యనగా -ధర్మమునకు దేహము, వాక్కు, బుద్ధి, ధనము లోనగుసాధనములు పెక్కు లున్నను, అందు దేహమే ముఖ్యసాధన మగుటంబట్టి దానికి పీడ కలుగ నీయకయే తపస్సు ఆచరింపవలయును గావున.

వ్యా.-అ పీతి.-అ త్రాపిశబ్దః ప్రశ్నే, క్రియార్థం హోమాదికర్తానుష్ఠానార్థం, సమిధ శ్చ క్షుద్రా శ్చ సమిత్కుళం * 'జాతి రప్రాణినామ్' ఇతి ద్వ్యక్షాద్వైకవద్యాహః, సులభ మపి సులభం చచ్చిత్, జలాని, తే తప, స్నానవిధిక్షమాణి స్నానక్రియాయోగ్యా,

స్యపి కచ్చిత్, కి ఇహ, స్వశక్త్యా నిజసామర్థ్యానుసారేణ, తపసి ప్రవర్తనేఽపి - దేహ మపేదయిత్వా తప శ్చరసి కచ్చిది త్యర్థః, యుక్తం చ నా మైతత్, ఖలు యస్మా చ్చ రీర, మాద్యం ధర్మసాధనం; ధర్మస్తు కాయేన వాచా బుద్ధ్యా ధనాదినా చ బహుభిః సాధ్యతే - తేషు చ వపు రేవ ముఖ్యం సాధనం-సతి దేహే ధర్మార్థకామమోక్షలక్షణ శ్చతుర్వగః సాధ్యతే - ఆత ఏవ - వి. 'సతత మాత్మాన మేవ గోపయాత్' ఇతి శ్రుతిః.

అపి త్వదావరితవారిసంభృతం

ప్రవాళ మాసా మనుబద్ధి వీరుథామ్,

చిరోజ్జితాలక్తకపాటలేన తే

తులాయ దారోహతి దస్తవాససా?

34

టీక:—యత్ = ఏచిగురాకు, చి...న - చిర = చిరకాలము - ఉజ్జిత = వదలఁబడిన - ఆలక్తక = అత్తుక కలదగుటచేత - పాటలేన = ఈషద్రక్తమయిన, తే దస్తవాససా = సీ పెదవితో, తులామ్ = సాటిని, దారోహతి = పొందునో, (అట్టిది), త్వ...తమ్ - త్వత్ = సేచేత - ఆవరిత = పోయఁబడిన - వారి = నీటి చేత - సంభృతం = పుట్టింపఁబడినట్టి, ఆసాం వీరుధాం = ఈలతయొక్క, ప్రవాళం = చిగురు, అనుబద్ధి అపి = వర్ధిల్లుచున్నదా?

తా:—నీవుపోసిననీళ్లచే పుట్టిన చిగురాకు - నీకెఱ్ఱావికి అత్తుకపూత కలిగిన యెడల సాటి కాలేనది, యిపుడు నీవు చిరకాలము అత్తుకపూత మానినందున ఈషద్రక్త మయిన నీమోవితో సాటి వహింప నర్హ మగుచుట్టిది - వర్ధిల్లుచున్నదా?

వ్యా:—అ పీతి:—త్వయా - 22వర్జితేన సితేన - వారిణా - సంభృతం జనిత, మాసాం, వీరుధాం లతానాం, ప్రవాలం పల్లవ, మనుబద్ధి ప్రియసూత్రం కిం, య త్ప్రవాలం, చిరోజ్జిత శ్చిరకాలత్యక్తే - లాక్షణికాగో యేన త-త్రధాఽపి-పాట లం స్వభావరక్త మి త్యర్థః - తేన చిరోజ్జితాలక్తకపాటలేన, తేతవ, దస్తవాససా 22వర్జిత - ని. ఓష్ఠాధరౌ తు రదనచ్చదౌ దళనవాగపీ' ఇ త్యమరః, తులాం సామ్య, మారోహతి గచ్ఛతి త్యర్థః; ఆత్ర తులాకబ్దశ్య సాదృశ్యవాచిత్యా త్తద్వ్యోగేఽపి 'తులా జ్యైరతులౌపమాభ్యామ్ -' ఇతి న తృతీయా ప్రతిషేధ - సత్ర సూత్రే సదృశవాచిన ఏవ గ్రహణా దితి.

అపి ప్రసన్నం హరిణేషు తే మనః

కరపదర్భప్రణయాపహారిషు,

య ఉత్పలాక్షి ప్రచలై ర్విలోచనై
ప్ర వాక్షిసాదృశ్య మివ ప్రయజ్ఞతే.

35

టీక.—హే ఉత్పలాక్షి = ఓ కలువకంటి, యే హరిణాః = ఏలేళ్లు, ప్రచలైః = చంచలములయిన, విలోచనైః = నేత్రములతో, తవ అక్షిసాదృశ్యం = నీకన్నులతోడి సామ్యమును, ప్రయజ్ఞతే ఇవ = అభినయించునవి వోలె నున్నవై, క... య—కరస్థ-చేతనున్న-దర్భ = దర్భను - ప్రణయః = స్నేహముచేత - అపహరిషు = అపహరించునవైన, హరిణేషు = లేళ్ల విషయమున, తే మనః = నీమనస్సు, ప్రసన్నమ్ అపి = కలగక యున్నదా?

తా.—ఓకలువకంటి, తపంబాసించువారు కోపింపఁగూడదు గావున, నీచిత్తము-తమ చంచలలోచనములతో నీకన్నులతోడిసామ్యము నభినయించెడులేళ్లు నీచేతిలోని దర్భను చనవునంటేనే అపహరించు నేరమిని చేయునపుడు వానిపై - కలక చెందక యున్నదా?

వా్యా.—అ పీతి.—కరస్థాః దర్భాః - ప్రణయేన స్నేహే-నాపహర స్తీతి తే తథోక్తేషు - సాపరాధే పీతి భావః - 'కరస్థదర్భప్రణయపరాధిషు' ఇతి పాశే-దర్భాణాం - ప్రణయేన ప్రార్థనయా-2పరాధిషు, హరిణేషు విషయే, తే మనః, ప్రసన్న మపి న త్సుభితం కిం - సాపరాధే వ్యపి న కోపితవ్యం తవస్మిభి రితి భావః, హే ఉత్పలాక్షి, యే హరిణాః, ప్రచలై, శ్చచ్ఛలై, ర్విలోచనై ర్వేత్తై స్త, వాక్షిసాదృశ్యం, ప్రయజ్ఞత ఇ వాభినయ స్తవ-ప్రసన్నత్వాన్మృగ సేత్రాణి త్వన్నయనైః సామ్యముపయా స్తీతి భావః—'ఉత్పలక్షిపచలైః' ఇతి పాతాన్తర ఉత్పలకమ్మచలైః-భావా నయనే ద్రవ్యానయన మితి న్యాయేన క్షిప్యమాణోత్పలచలై రి త్యర్థః.

య దుచ్యతే పార్వతి పాపవృత్తయే
న రూప మి త్యవ్యభిచారి త ద్వచః;
తథా హి తే శీల ముదారదర్శనే,
తపస్వినా మి పుష్పదేశతాం గతమ్.

36

టీక.—హే పార్వతి = ఓ పార్వతీ, రూపం = సామ్యమయిన యాకారము, పా...యే - పాప = పాపముయొక్క - వృత్తయే = వ్యాపారమునకు - (పాప ము నేయుటకు) - న = కాదు - (పాపము నొనర్పదు), ఇతి వచః యత్ = అను నానుడి యేది. కలదో, త ద్వచః, = ఆ వానుడి, అవ్యభిచారి - తప్పనిది; తథాహి = అట్లే

గదా, ఉ...నే - ఉకార=వడందలయిన - దర్శనే=కన్నులుగలదానా-(ఎక్కడు జ్ఞానము గలదానా అనియు), తే కిలం=నీ మంచినడవడి, తపస్వినామ్ అపి = మునులకు సంయతము, ఉపదేశతాం గతమ్ = బోధనప్రమాణముగా నున్నది.

తా.-ఓపార్వతీ, 'సౌమ్యాకారము పాపము నొనర్పదు' అనెడు పెద్దలగుడ్డి తప్పదు గదా; అది నీయందు తార్కాణ పడినది; ఎట్లనగా - ఓ వివేకవంతురాలా, నీమంచినడవడిని కని మునులు సంయతము నీప్రకారము నడచుకొనుచున్నారు.

వ్యా.-య దితి.-హే పార్వతీ, రూపం సౌమ్యాకృతిః, పాపవృత్తయే పాపాచరణాయ, న భవ తీతి య దుచ్యతే-లోకై రితి శేషః, తద్వచో - న వ్యభిచరతి న స్థల తీ త్యవ్యభిచారి నత్యం-వి. 'య త్రాకృతి స్తత్ర గుణాః' 'న సురూపాః పాపసూచారా భవన్తి' ఇత్యాదయో లోకవాదా న విసంవాద మాపాదయన్తీ త్యర్థః, కి మితి జ్ఞాయతే-తథా హి - హే ఉదారదర్శనే ఆయతాక్షి - సురూపే ఇ త్యర్థః - అథ వోన్నతజ్ఞానే - వివేకవ తీ త్యర్థః, తే తవ, కిలం సద్వృత్తమ్ - ని. 'కిలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇ త్యమరః, తపస్వినా మ, పుష్పదిశ్యతే-నేనే త్యుపదేశః ప్రసర్తకం ప్రమాణం తత్తా ముపదేశతాం, గతం ప్రాప్తం-మునయోఽపి త్వాం వీక్ష్య స్వవృత్తే ప్రసర్తన ఇతి భావః.

వికీర్ణసప్తవింశతిప్రహసేభి

స్తథా న గాక్షగైః సలిలై ర్దివ శృష్టితైః

యథా త్వదీయై శ్చరిలై గనావిలై

ర్మహీధరః పావిత ఏష సాన్ద్యయః.

37

టీక.-ఏష మహీధరః=ఈ పర్వతుడు (హిమవంతుడు), సాన్ద్యయః=(తన) సంతతితో, అనావిలైః = నిష్కలంశములయిన, త్వదీయైః = నీవైన, చరితైః = నడకలచేత, యథా పావితః = ఎట్లు పవిత్రీకృతుఁ డాయెనో, తథా = అట్లు, వి...భిః - వికీర్ణ = చల్లబడిన - సప్తర్షి = సప్తర్షులయొక్క - బలి = పుష్ప పహారములచేత - ప్రహసేభిః = నవ్వుచున్నవియు, దివః=ఆకాశమునుండి - చ్యుతైః = జాతినవియు, (అగు), గాక్షగైః=గంగాసంబంధులయిన, సలిలైః అపి=నీళ్లచేతను నైతము, న పావితః = పవిత్రీకృతుఁడు కాలేదు.

తా.-నీకుండ్లని, ఈహిమవంతుని, స్వర్గంగాలములు తఃతో మిశ్రమయినసప్తర్షుల పుష్పపహారములు తమనవ్వులుంబోలె నొప్పుచుండ ఆకాశమునుండి జాతినట్టివి ఎంత సామునిగాఁ జేసినవో; అంతకన్నను ఈయనను సపుత్రపౌత్రుని నీ పుణ్యచరిత్రములు

ఎక్కువ పావనునిగాఁ జేసినది, —తండ్రివంశమును అత్యంతపావనము చేసినమహా పుణ్యాత్మురాలవు అనుట.

వ్యా.—విశేషణి.—ఏవ, మహాధరో హిమవాకా, సప్త చ తే ఋషయః శ్చ సప్తదాతయః * 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్' ఇతి సమాసః-విశేషణి: పర్యవైశ్ఠ్య-సప్తపీఠాం సంబంధి-ర్బలిభిః పుష్పపహారైః - ప్రహసన్తి యే తథోక్తై, ర్దివో ౭ స్తరీక్షా-చ్యుతై, గాఢాత్ గైః సలిలై స్తథా న పావితై, అనావిలై రకలుషై, స్వదీయై శ్చరితై ర్యథా, సాన్వయః సపుత్రపాత్రైః, పావితః పవిత్రీకృతః.

అనేన ధర్మకా స్సవిశేష మద్యయే

త్రివర్గసారః ప్రతిభాతి భావిని,

త్వయా మనోనిర్విషయార్థకామయా

య దేహ ఏవ ప్రతిగృహ్య నేవ్యతే.

38

టీక.—హే భావిని = మంచియభిప్రాయములు గలయో పాఠ్వతీ, యత్ = ఏకారణముచేత, మ...యా—మనః = (నీ) మనస్సునకు - నిర్విషయ = విషయము కానట్టి - అర్థకామయా=అర్థకామములు కలదానవైన (అర్థకామములను మనస్సులో చొరసీయక - అనుట), త్వయా=నీచేత, ఏకః ధర్మః ఏవ=ఒక్క ధర్మముమాత్రమే, ప్రతిగృహ్య = కైకొనఁబడి, నేవ్యతే = అచరింపఁబడుచున్నదో, అనేన = అ యీకారణముచేత, ధర్మః=ధర్మము, సవిశేషం = అతిశయముతోడ, త్రి...రః-త్రి= ధర్మార్థకామలనెడి మూఁటియొక్క - వర్గ = మొత్తములో - సారః = శ్రేష్ఠముగా, అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా.—మంచియభిప్రాయములు గల యోపాఠ్వతీ, మహామహాపురాలవు నీవు అర్థకామములను మాని ధర్మమునే స్వీకరించి అచరించుటంబట్టి, ధర్మార్థకామములనెడి త్రివర్గములో ధర్మమే అతిశయముగా శ్రేష్ఠ మని యిప్పుడు నాకు తోచుచున్నది.— ధర్మచరణమువలన నీకు ప్రాశస్త్య మనుట యటుండఁగా, ధర్మమునకే నీయాచరణము వలన ప్రాశస్త్యము ప్రసిద్ధ మయినది, నీవు అంతటి మహామహాపురాలవు - అని భావము.

వ్యా.—అనే నేతి.—హే భావిని ప్రశస్తాభిప్రాయే, అనేన కారణేన, ధర్మః, సవిశేషం పాతిశయ, మద్యమే, త్వయాజ్ఞాం ధర్మకామార్థానాం వర్గ స్త్రివర్గః-ని. 'త్రి వర్గో ధర్మకామాత్మై శ్చతుర్వర్గః సమాఖ్యతే' ఇ త్యమరః-తత్త - సారః శ్రేష్ఠః, ప్రతిభాతి-య ద్యస్తాత్కారణా, న్ననసో నిర్విషయా వర్థకామా యస్యా స్తయా,

త్వ యైకో ధర్మ ఏవ, ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య, నేవ్యతే; య త్వయాఽథ కామావిహాయ
ధర్మ ఏ వావలమ్బితః అతః సత్యేహం నః స శ్రేయా నితి ప్రతిపద్యత ఇత్యథాః.

సంప్రతి మనోరథం జిజ్ఞాసుః ప్రస్తాతి.—

ప్రయుక్తసత్కారవిశేష మాత్మనా

న మాం పరం సంప్రతిపత్తు మహానీ ;

యత స్సతాం సన్నతగాత్రి, సజ్జతం

మనీషిభి సాప్తపదీన ముచ్యతే.

89

టీక.—హే సంనతగాత్రి = (ఇంచుక) వంగినదేహముగల యో పార్వతీ,
ఆత్మనా = నీచేత, ప్ర...చం - ప్రయుక్త = చేయబడిన - సత్కారవిశేషం =
పూజావిశేషముకలిగినటువంటి, మాం = నన్ను, పరం = లాఠివానినిగా, సంప్రతి
పత్తుం = తలంచుటకు, న ఆర్హసి = తగవు, యతః = ఏలయనగా, మనీషిభిః =
విద్వాంసులచేత, సతాం = సాధువులకు, సంగతం = చెలిమి, సాప్తపదీనమ్ = ఏడు
మాటలచే కలుగునట్టిదిగా, ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా.—ఓలతాంగీ, నీవు నాకు ఎక్కువ సత్కార మొనరించితివి, కావున నన్ను
పరునిగా నీవు తలంపఁగూడదు, నీవానినిగానే ఎంచఁదగును; మఱియు, ‘సాధువులకు
చెలిమి ఏడుమాటలు పలికినమాత్రనే ఏర్పడును’ అని పెద్దలు చెప్పదురు. అట్లే ఏడు
మాటల సంభాషణయు మనకుం గలిగినది, దానందేనీ చెలిమియు సిద్ధించియున్నది.

వ్యా.—ప్రయుక్తేతి.—ఆత్మనా త్వయా, ప్రయుక్తః కృతః-సత్కారవిశేషః
పూజాత్రిశయో - యస్య తం, మాం, పర మన్యం, సంప్రతిపత్తు మపగమం, నార్హసి,
హే సంనతగాత్రి సంనతాక్షి * ‘అబ్ధగాత్రకణ్ఠేభ్యః’ ఇతి వక్తవ్యా స్తీప్, యతః కార
ణా, న్ననస ఈషిభి ర్మనీషిభి ర్విద్యద్భిః * శకన్ధ్యాదిత్యాత్ సాధుః, సతాం సంగతం
సఖ్యం, సప్తభిః పదై రాపద్యత ఇతి సాప్తపదీనం సప్తపదోచ్ఛారణసాధ్య ముచ్యతే-
త చ్ఛానయో స్వత్కృతసత్కారప్రయోగా దేవ సిద్ధ మి త్యర్థః, * ‘సాప్తపదీనం
సఖ్యమ్’ ఇతి నిపాతనాత్ సాధు.

అతోఽత్ర కిచ్చి ద్భవతీం బహుమతీమాం

ద్విజాలిభావా దుపసన్న చాపలః

అయం జనః ప్రప్తమనా స్తపోధనే

న చే ద్రహస్యం ప్రతిపత్తు మర్హసి.

40

టీక.—తపోధనే—తపః=తపస్సే-ధనే=ధనముగాగల యోషార్వతీ, అతః= ఈచెలిమిమూలముగా, అత్ర = ఈవిషయములో, బ...మాం-బహు = పెక్కుమంటలను - తుమాం = ఓర్పుదానవైన - (బహు = అధికమయిన - తుమాం = ఓర్పుగలదానవైన - అనియొండ), భవతీం = నిన్ను, ద్విజాతిభావాత్ = బ్రాహ్మణస్వభావముచేత, ఉ...లః - ఉపపన్న = అలవాటయిన - చాపలః=ధావ్త్యాము కలవాడైన, అయం జనః = ఈజనుడు (నేను అనుట), కిచ్చిత్ = ఇంచుక, ప్ర...నాః—ప్రప్తం = ప్రశ్నయడుగుటకు - మనాః = మనస్సుకలవాడు (- కలవాడను), రహస్యం=గోప్యము, న చేత్=కా దేని, ప్రతివత్తం=ఉ త్తరము చెప్పుటకు, అర్హసి= తగుదువు.

తా.—ఓ తపోధనురాలా ఈచెలిమిమూలముగా నీతపస్సువిషయములో బ్రాహ్మణులకు స్వాభావికమయిన కుతూహలముచేత, నేను ఒకచిన్నప్రశ్నను అడుగడలచి యున్నాను, నీవు మిక్కిలి ఓర్పుగలదానవు కావున కోపింపవు; ఆవిషయము గోప్యముగానియెడల నాప్రశ్నకు ఉ త్తరము చెప్పుదువు గాక.

వ్యా.—అత ఇతి.—హీ తపోధనే. అతః సఖ్యా జ్ఞేతో, రత్ర ప్రస్తావే, బహుతుమాం బహూక్తిసహం - యద్వా తుమావతీం, భవతీం త్వాం, ద్విజాతిభావాద్బ్రాహ్మణత్వా, దుపపన్నచాపలః సులభధావ్త్యా, 2యం జనః-స్వయ మి త్యర్థః. కిచ్చిత్, ప్రప్తం మనో యస్య స ప్రప్తమనాః ప్రప్తకామః * 'తుమ్ కామమనసో రపి' ఇతి మకారలోపః, రహసి భవం రహస్యం గోప్యం, న చేత్, ప్రతివత్త మర్హసి.

ప్రప్తవ్య మాహ.—

కులే ప్రసూతిః ప్రథమస్య వేధస,
 త్రిలోకసాందర్య మి వోదితం వపుః,
 అమృగ్య మైశ్వర్యసుఖం, నవం వయః,
 స్వహఫలం స్యా త్కి మతః పరం ? వద.

41

టీక.—ప్రసూతిః=(సి) పుట్టుక, ప్రథమస్య వేధసః=మొదటి బ్రహ్మయొక్క, కులే = వంశమందు, వపుః = నీకరీరము, ఉదితం = మొ త్తమయిన, త్రిలోకసాందర్య మివ = మూడులోకముల సౌందర్యమో యనునట్లున్నది, విశ్వర్య సుఖమ్ = సంపదయొక్క యానందము, అమృగ్యం = వెదకవలసినదిగాదు (నిద్ధమే యనుట), వయః = ప్రాయము, నవం = లేతది, అతః పరం = దీని కెక్కువ, ఆన్యత్ = ఇతరము, కిం = ఏది, తపః ఫలం = తపస్సుయొక్క ప్రయోజనమో, వద = చెప్పుము.

తా.—లోకులు సాధారణముగా ఉత్కృష్టమల సౌందర్యైశ్వర్య వయస్సులకై తపము సేయుదురు; ఇవి నీకు సిద్ధముగా నేయున్నవి; ఎట్లనగా—కులమును విచారించి తిమా ప్రథమబ్రహ్మ వంశముతో జనించితివి, మేను సకలలోకములయందలి సౌందర్యముల మొత్తముగా నున్నది, విశ్వర్య మనిన అది సిద్ధమే. వయస్సా ఎలప్రాయము.—ఇట్లుండగా వీనికి పైగా వేతే దేనికై నీవు తప మొనర్చుచున్నావో చెప్పుము.

వ్యా.—కుల ఇతి.—ప్రథమస్య వేదసో హిరణ్యగర్భస్య, కులేఽన్యవాయే ప్రసూతి రుత్పత్తిః - వి. 'యజ్ఞాథకం హి మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మపురాణవచనాత్, పుష్య శరీరం, త్రయాణాం లోకానాం సౌందర్య, మి, వోదిత మేకత్ర సమాహృతమ్, విశ్వర్యసుఖం సంపత్సుఖ, మమృగ్య మస్వేషణీయం న భవతి-కిం తు సిద్ధ మే వే త్యథాః, వయో నవం యావన మి త్యథాః, అతః పర మతోఽన్యత్, కిం తపఃఫలం స్యా ద్వద - అస్తి చే దితి శేషః - న కిచ్చి దస్తీ త్యథాః.

భవ త్యనిష్ఠా దపి నామ దుస్సహా

న్యనస్వీనీనాం ప్రతిపత్తి రీదృశీ ;

విచారమాన్గప్రహితేన చేతసా

న దృశ్యతే త చ్చ కృశోదరి, త్వయి.

42

టీక.—దుస్సహాత్ = ఓర్వశక్యముగాని, అనిష్ఠాత్ అపి=(భర్త్రాదులు చేసిన) యప్రియమువలన సయితము, మనస్వీనీనామ్ = ధీరురాండ్రులు, ఈదృశీ=ఈవిధమయిన (తపశ్చరణరూపమయిన), ప్రతిపత్తిః = పూనిక, భవతి నామ = కలిగినను కలిగిడిని, వి...సా—విచార = ఊహయొక్క - మార్గ = దారిలో - ప్రహితేన=నడపడబడిన, చేతసా = మనస్సుచే, తత్ చ = అదియు (అయప్రియంబును), కృ...రి—కృశ = సన్నని - ఉదరి = కడుపుగల యోపార్వతీ, త్వయి న దృశ్యతే = నీయందు కనఁబడలేదు.

తా:—ఓసుందరాంగీ, భర్త్రాదులు గావించిన యప్రియముచేత సయితము ధీరురాండ్రు ఇట్లు తపశ్చరణమునకు పూనుకొందురు. అలోచించి చూడఁగా అట్టి యప్రియ మేదియు నీకు కలుగుదుట ప్రసక్తి అగపడలేదు.

వ్యా:—భవ తీతి.—దుస్సహాత్ సోధు మళక్యా, దనిష్ఠా దృష్టాదికృతా, దపి, మనస్వీనీనాం ధీరస్త్రీణా, మిదృశీ తపశ్చరణలక్షణా, ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః - ని. 'ప్రతిపత్తి స్తు గౌరవ - ప్రాప్తా ప్రవృత్తా ప్రాగర్భ్యే' ఇతి శేషః, భవతి నామ నా మేతి సంభావనాయాం, విచారమాన్గేన ప్రహితేన, చేతసా చిత్తేన, త దనిష్టం,

చ, హే కృతోధరి, త్వయి న దృశ్యతే - విచార్యమాణే త దపి నా స్త్యసంభావితత్వా
ది త్యథాః.

అనిష్టభావ మేవ ప్రపఞ్చయతి.—

అలభ్యశో కాః

ద్విః

పరా

ప్రస

43

టీక.—హే:

హిపార్వతీ, ఇయమ్

ఆకృతిః = ఈ (నీ) :

కృతమయిన యవమాన ~~ద్రుఃఖముచేత నయిన~~ - అభిభవా = తిరస్కారముకలది - (ద్రుఃఖమున కర్హముగానిది), పీతుః గృహే = తండ్రియింట (పుట్టినింట), విమాననా కుతః = తిరస్కారము ఎక్కడిది, ప...ర్వః - పర = ఇతరులయొక్క (ఇతరులు నేనెడి) - అభిమర్శః = పరాభవము, తవ నాస్తి = నీవ లేదు, (ఏల యన), ప...యే - పన్నగ = పాముయొక్క - రత్ననూచయే = (శిరో)మణి శలాకను గ్రహించుటకు, ఈ కరం ప్రసారయేత్ = ఎవఁడు చేయి చాచును.

తా.—ఓసుందరీ, ఈనీమూర్తి శోకమున కర్హము గాదు, కావున ఎందునను నీకు శోకము కలిగి యుండ దని తలంచెదను. మఱి తండ్రియింట నీకు తిరస్కార మెక్కడిది? మఱి, నీకు పరునివలన ఎవనివలనను తిరస్కారము సంభవించదు; ఏల నన్నిన్న జైనకు నానికి పాముతల నున్న మణిశలాకను గైకొనఁ జేయి చాచువానిగతి గదా యగును. కావున ఎవ్వఁడను అట్టిసాహసమునకుం జొరఁడు.

వ్యా.—అలభ్యేతి.—హేసుభ్రు, ఇయం త్వదీయా, ఆకృతిర్హృద్విరలభ్యోలబ్ధ మనర్హః - శోకేన భర్తృద్యవమానజేన దుఃఖే - నాభిభవ స్తిరస్కారో - యస్యాః సా తథోక్తా - దృశ్యత ఇతి శేషః, అసంభావిత త్వాదయ మథా ఇ త్యాహ - పీతు ర్గృహే, విమాననావమానః, కుతః - న సంభావ్యత ఏ వే త్యథాః * 'సుధూః కుత స్తాతగృహేవమాననమ్' ఇతి పాతాన్తరకరణం తు సాహస మే వోక్తోపపత్తిసంభ వాత్ - అన్యత్రాపి 'సుభ్రు, త్వం కుపి తే త్యపాస్త మశనం, త్యక్తా కథా యోషి తామ్.' ఇత్యాది ప్రయోగదర్శనా-ద్వంశస్థవృత్తే పాదాదౌ జగదభిజ్ఞప్రసక్తా చేత్యలం గోష్ఠీభిః, న చాప్యన్యస్త్వా దాభివీ త్యాహ - పరాభిమర్శః పరధర్మణం, తు తవ నాస్తి, పన్నగరత్ననూచయే ఫణిశిరోమణిశలాకాం గ్రహీతు మి త్యథాః * 'క్రియాశోకప

తా.—లోకులు సాధారణముగా ఉత్కృష్టమల సొందరైశ్వర్యవయస్సులకై తపము నేయుదురు; ఇవి నీకు సిద్ధముగా నేయున్నవి; ఎట్లనగా—కులమును విచారించి తిమా ప్రథమబ్రహ్మ వంశములో జనించితివి, మేను సకలలోకములయందలి సొందర్యముల మొత్తముగా నున్నది, విశ్వర్య మనిన అది సిద్ధమే. వయస్సా ఎలప్రాయము.—ఇట్లుండగా వీనికి పైగా వేతే దేనికై నీవు తప మొనర్చుచున్నావో చెప్పుము.

వ్యా.—కుల ఇతి.—ప్రథమస్య వేదసో హిరణ్యగర్భస్య, కులేఽన్యవాయే ప్రసూతి రుత్పత్తిః - వి. 'యజ్ఞాథం హి మయా సృష్ట హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మపురాణవచనాత్, వపుః శరీరం, త్రయాణాం లోకానాం సాందర్య, మి, వోదిత మేకత్ర సమాహృతమ్, విశ్వర్యసుఖం సంపత్సుఖ, మమృగ్య మస్వేషణీయం న భవతి - కిం తు సిద్ధ మే వే త్యథాః, వయో నవం యావన మి త్యథాః, అతః పర మతోఽన్యత్, కిం తపఃఫలం స్యా ద్విద - అస్తి చే దితి శేషః - న కిచ్చి దస్తి త్యథాః.

భవ త్యనిష్ఠా దపి నామ దుస్సహా

న్యనస్విసీనాం ప్రతిపత్తి రీదృశీ ;

విచారమార్గప్రహితేన చేతసా

న దృశ్యతే త చ్చ కృశోదరి, త్వయి.

42

టీక.—దుస్సహాత్ = ఓర్వశక్యముగాని, అనిష్ఠాత్ అపి=(భర్తాదులు చేసిన) యప్రియమువలన సయితము, మనస్విసీనామ్ = ధీరురాండ్రులు, ఈదృశీ=ఈవిధమయిన (తపశ్చరణరూపమయిన), ప్రతిపత్తిః = పూనిక, భవతి నామ = కలిగినను కలిగిడిని, వి...సా—విచార = ఊహయొక్క - మార్గ = దారిలో - ప్రహితేన=నడపబడిన, చేతసా = మనస్సుచే, తత్ చ = అదియు (అయప్రియంబును), కృ...రి—కృశ = సన్నని - ఉదరి = కడుపుగల యోపార్వతీ, త్వయి న దృశ్యతే = నీయందు కనబడలేదు.

తా:—ఓసుందరాంగీ, భర్తాదులు గావించిన యప్రియముచేత సయితము ధీరురాండ్రు ఇట్లు తపశ్చరణమునకు పూనుకొందురు. అలోచించి చూడగా అట్టి యప్రియ మేదియు నీకు కలుగుటకు ప్రసక్తి అగపడలేదు.

వ్యా.—భవ తీతి.—దుస్సహాత్ సోధు మళకాశ్చ, దనిష్ఠా దృష్టాదికృతా, దపి, మనస్విసీనాం ధీరస్త్రీణా, మీదృశీ తపశ్చరణలక్షణా, ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః - ని. 'ప్రతిపత్తి స్తు గౌరవే - ప్రాప్తా ప్రవృత్తా ప్రాగ్భ్యే' ఇతి శేషః, భవతి నామ నా మేతి సంభావనాయాం, విచారమార్గేన ప్రహితేన, చేతసా చిత్రేన, త దనిష్టం,

చ, హే కృశోధరి, త్వయి న దృశ్యతే - విచార్యమాణే త దపి నా స్త్యసంభావితత్వా
ది త్యభః.

అనిష్టాభావ మేవ ప్రపఞ్చయతి.—

అలభ్యశోకాభిభవేయ మాకృతి,
ర్విమాననా సుభ్రు, కుతః పితు ర్గృహే!
పరాభిమర్శో న త వా స్తి. కః కరం
ప్రసారయేత్ పన్నగరత్నసూచయే.

43

టీక.—హేసుభ్రు = అందమయిన కనుబాములుగల యోపార్వతీ, ఇయమ్
ఆకృతిః = ఈ (నీ) మూర్తి, అ...వా—అలభ్య = పొందఁదగని - శోక = (భర్తాది
కృతముయిన యవమానమువలన పుట్టిన) దుఃఖముచేత నయిన - అభిభవా = తిరస్కార
ముకలది - (దుఃఖమున కర్హముగానిది), పితుః గృహే = తండ్రియింట (పుట్టినంట),
విమాననా కుతః = తిరస్కారము ఎక్కడిది, ప...ర్భః - పర = ఇతరులయొక్క
(ఇతరులు నీనెడి) - అభిమర్శః = పరాభవము, తవ నాస్తి = నీవ లేదు, (ఏల యన),
ప...యే - పన్నగ = పాముయొక్క - రత్నసూచయే = (కిరో)మణి శలాకను గ్ర
హించుటకు, కః కరం ప్రసారయేత్ = ఎవఁడు చేయి చాఁపును.

తా.—ఓసుందరీ, ఈనీమూర్తి శోకమున కర్హము గాదు, కావున ఎందునను నీకు
శోకము కలిగి యుండ దని తలంచెదను. మఱితండ్రియింట నీకు తిరస్కార మెక్కడిది?
మఱి, నీకు పరునివలన ఎవనివలనను తిరస్కారము సంభవించదు; ఏల నన్నిఁ జెనకు
వానికి పాముతల నున్న మణిశలాకను గైకొనఁ జేయి చాఁపువానిగతి గదా యగును.
కావున ఎవ్వఁడును అట్టిసాహసమునకుం జొరఁడు.

వ్యా.—అలభ్యేతి.—హేసుభ్రు, ఇయం త్వదీయా, ఆకృతిర్హృద్విరలభ్యోలబ్ధి
మనర్హః - శోకేన భర్తాద్యవమానజేన దుఃఖే - నాభిభవ స్తిరస్కారో - యస్యాః
సా తథోక్తా - దృశ్యత ఇతి శేషః, అసంభావిత త్వాయ మథా ఇ త్యాహ - పితు
ర్గృహే, విమాననాఽవమానః, కుతః - న సంభావ్యత ఏ వే త్యభః * 'సుభ్రుః కుత
స్తాతగృహేఽవమానమ్' ఇతి పాతాన్తరకరణం తు పాహస మే వోక్తోపపత్తిసంభ
వాత్ - అన్యత్రాపి 'సుభ్రు, త్వం కపి తే త్యపాస్త మశనం, త్యక్తా కథా యోషి
తామ్.' ఇత్యాది ప్రయోగదర్శనా-ద్వంశస్థవృత్తే పాదాదౌ జగణ్భజప్రసక్తౌ చేత్యలం
గోష్ఠీభిః, న చాప్యన్యస్తా ద్భావీ త్యాహ - పరాభిమర్శః పరధర్మణం, తు తవ నాస్తి,
పన్నగరత్నసూచయే ఘణికిరోమణిశలాకాం గ్రహీతు మి త్యభః * 'క్రియాభోకప

పదస్య చ కర్తృణి స్థానినః, ఇతి చతుర్థీ, కరం వాస్తం, కః ప్రసారయేత్.

‘సుభ్ర’ ఇత్యత్ర భూశబ్ద స్తోపజ్ఞ స్థానీయత్వాత్ * ‘నేయజుపజ్ఞ స్థానావస్త్రీ’ ఇతి నదీసంజ్ఞా ప్రతిషేధాత్ * ‘అమృతభానద్యోర్హ్యస్య’ ఇతి హ్రస్వత్వం నాస్తి - తేన హ్రస్వః ప్రామాదిక, ఇతి కేచిత్; అస్యేతు * ‘అప్రాణిజాతే శ్చారజ్జ్వలీనామ్’ ఇత్యత్ర ‘అలాబూః’ ‘కర్మణూః’ ఇత్యుకారానాద పూర్వజ్ఞప్రత్యయ ముదాజహర భావ్యకార, ఏతస్మాదేవ జ్ఞాపకాత్ క్వచిదూకారాస్తస్య పూర్వజ్ఞత్వాన్నదీత్వేహ్రస్వత్వ మిత్యాహుః - ఆత్ ఏ వాచా వామనః - ‘ఉకారాద పూర్వజ్ఞప్రకృతేః’ ఇతి.

కి మి త్వపా స్యాభరణాని యావనే

ధృతం త్వయా వార్ధకశోభి వల్కలమ్?

వద ప్రదోషే స్ఫుటచంద్రితారకా

విభావరీ య ద్యరణాయ కల్పతే.

44

టీక.—పేగారి = ఓ పార్వతీ, కిమ్ ఇతి = ఏ కారణమున, యావనే=ఎల ప్రాయమునందు, త్వయా = నీచేత, ఆభరణాని = నగలను, అపాస్య = విడిచి, వా...భి - వార్ధక = ముదిమియందు - శోభించునదైన, వల్కలం = నారచీర; ధృతం = ధరింపబడినది, ప్రదోషే=సాయంకాలముందు, స్ఫు...తా - స్ఫుట = ప్రకటమయిన - చంద్ర = చంద్రుడును - తారకా = నక్షత్రములును గలదైన, విభావరీ = రాత్రి, అరుణాయ=అనూరునికై, కల్పతే కిమ్ = ఏర్పడునా.

తా.—ఓపార్వతీ ఎందుకోసము నీవు ఈజవ్వనముందు నగలనుమాని ముదిమియందు శోభించునదైన నారచీరను ధరించితివి? మునిమాపువేళ చంద్రనక్షత్రములతో వెలుంగుచుండఁ దగినట్టిదిగాని అరుణోదయమునకుఁ దగినది గాదు గదా.—

వాఙ్.—కి మితి.—పే గారి, కి మితి తేన పేతునా, యావనే త్వయా ౭౭భరణా, న్యపాస్య విహాయ, వృద్ధస్య భావో వాధాకం * మనోజ్ఞాదిత్వా ద్భ్యున్నత్యయః - ని. ‘వాధాకం వృద్ధసంఘాతే వృద్ధత్వే వృద్ధకర్తృణి’ ఇతి విశ్వ-తత్త్ర శోభత ఇతి వాధాకశోభి, వల్కలం, ధృతం, ప్రదోషే రజనీముఖే, స్ఫుటాః ప్రకటాశ్చంద్రీ స్తారకాశ్చ యస్యాః సా స్ఫుటచంద్రితారకా, విభావరీ రాత్రి, రుణాయ నూర్యమాతాయ - కల్పతే య ద్యరణం గస్తుం కల్పతే కిం, వద బూహి * ‘క్రియాభోకపదస్య’ ఇత్యాదినా చతుర్థీ; దీప్యమానశకాబ్జతారకే ప్రదోషే య ద్యరణ ఉదేతి తతో విభూషణాపహరణ తవ వల్కలధారణం సంఘటత ఇతి భావః.

తపః ప్రయోజనం నిరాకర్తు మాహ. —

దివం యది ప్రార్థయసే, వృథా శ్రమః;

పితుః ప్రదేశా స్తవ దేవభూమయః.

అ ధోపయన్తార, మలం సమాధినా;

న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్.

45

టీక. — దివం = స్వర్గమును, ప్రార్థయసే యది = కోరద వేని, (అందుకై), శ్రమః = తపః కేశము, వృథా = వ్యర్థము, (ఏల యనఁగా), తప పితుః ప్రదేశాః = నీ తండ్రి (హిమవంతుని) యొక్క తావులు, దేవ భూమయః = తేల్పుల నెలవులు, అథ (వా) = అటు గాక, ఉపయన్తారం = వరుని, (ప్రార్థయసే యది), సమాధినా అలం = తపస్సు మానుము, హి = ఏల యన, రత్నం = మాణిక్యము, న అన్విష్యతి = వెదకదు, తత్ = అది, మృగ్యతే = వెదకబడును.

తా. — నీతపస్సు స్వర్గముకొన మేని, ఆ ప్రయాసము అనావశ్యకము, ఏలయన మీ తండ్రియగు హిమవంతుని ప్రదేశములు దేవతల నెలవులుగా నున్నవి! అనఁగా నీవు స్వర్గము లోనే ఉన్నావు; మఱి వరునికొఱకేని, ఈతపస్సును మానుము, ఏలఁగా, రత్నము తన్నుఁ గైకొమ్మని ఒకరిని వెదకికొనదు, దానినే కోరి ఒరులు వెదకికొందురు, అట్లే నిన్నుఁ కోరి వరుఁడే నీకడకు వచ్చును, అతనికై నీవు యత్నింప నక్కఱలేదు.

వ్యా. — దివ మితి. — దివం స్వర్గం, ప్రార్థకాయసే కామయసే, యది తస్మి, శ్రమ స్తపశ్చరణ ప్రయాసో, వృథా నిష్ఫలః. యది స్వర్గాధికం తప్యసే తతః శ్రమం మా కాషీః, కుతః తవ, పితు హిమవతః, ప్రదేశా, దేవభూమయః స్వర్గపదార్థాః తత్ర త్యా ఇత్యథః, అ, ధోపయన్తారం వరం, ప్రార్థకాయసే తహి, సమాధినా తపసా. — అలం తపో న కతవ్య మి త్యథః * నిషేధ్యస్య నిషేధం ప్రతి కరణత్వా త్ప్రతీయా, తథా హి, రత్నం కర్తృ, నాన్విష్యతి న మృగయతే. — గ్రహీతార మితి కేషః, కిం తు, త ద్రత్నం, మృగ్యతే. — గ్రహీతృభి రితి కేషః; న హి వరాధికం త్వయా తపసి పతితవ్యం - కిం తు తేనైవ త్వదధిక మితి భావః.

వరవాచకాక్షర శ్రవణానంతర మేవ దేవ్యా ఉప్యోచ్చాసమాలక్ష్య ప్రక్షేప చ ప్రత్యుత్తర మనుపలభ్య స్వయ మే వాళ క్ష్యాహ. —

నివేదితం నిశ్వసితేన సోష్ణా,

మన స్తు మే సంశయ ఘేవ గాహతే;

న దృశ్యతే ప్రాథమ్యతవ్యవీవ తే,

భవిష్యతి ప్రార్థితదుర్లభః కథమ్?

46

టీక.—సోమతా = కేడిగలిగిన, నిశ్వసితేన = ఊర్పుచేత, నివేదితం—తెలుపబడినది, (అయినను), మనస్సు = (నా) మనస్సు అన్ననో, సంశయమ్ ఏవ=సందేహమునీ, గాహతే=చొచ్చుచున్నది, (ఏల యన), తే=నీకు (నీవు), ప్రార్థయితవ్యః ఏవ=కోరదగినవాడే, న దృశ్యతే=కనబడడు, ప్రా...భః—ప్రార్థిత = కోరబడియు, దుర్లభః = దొరకనివాడు, కథం భవిష్యతి = ఎట్లు ఉండును.

తా.—నీకేడి నిట్టూర్పుచేత నీతపస్సు వరునికోస మని తెలియుచున్నది; కాని, నామనస్సులో ఒకసందేహ మున్నది; ఏ మన, నీవు కోరదగినవాడే లేడు, అట్లుండగా నీవు కోరినను దొరకనివాడు ఉండనే ఉండడు.

వ్యా.—నివేదిత మితి.—సోమతా, నిశ్వసితేన నిశ్వాసవాయునా, నివేదితం—చింతాసుభావే నోష్టోచ్ఛ్వాసేన తే వరాధిత్వం మూచిత మి త్యర్థః, తహిం కిం ప్రశ్నవ్యసనే నే త్యాహ - మన స్సు తథాపి మే సంశయ మేవ, గాహతే ప్రాప్నోతి, కథః - తే తవ * 'కృత్యానాం కతకరి వా' ఇతి షష్ఠీ, ప్రాథమ్యతవ్యః ప్రాథమ్యత మహా, ఏవ న దృశ్యతే, ప్రాథితదుర్లభః ప్రాథితో యో దుర్లభః స కథం భవిష్యతి - నా స్త్యే వే త్యర్థః.

అథ పతిప్రాథనా మేవ సిద్ధపత్క్య త్యాహ.—

అహో! సిరః కోఽపి త వేషితో యువా!

చిరాయ కర్ణోత్పలశూన్యతాం గతే

ఉషేక్షతే యః శ్లథలమ్బినీ స్వటాః

కపోలదేశే కలమగ్రపిఙ్గలాః.

47

టీక.—అహో = అశ్చర్యము, తవ = నీచే, ఈషితః = కోరబడినట్టి, యః యువా=ఏవడుచువాడు, చిరాయ = చిరకాలమునుండి, క...తాం—కర్ణ = చెవి యందలి - ఉత్పల=కలువచేత - శూన్యతాం = కొలువడియుండుటను, గతే = పొందినదైన, కపోల దేశే=చెక్కిటి ప్రదేశమందు, శ్ల...నీః—శ్లథ=చింపిరిగా-లమ్బినీ=వ్రేలుచు, క...లాః—కలమ=వరిమొలకలయొక్క - అగ్ర=కొనలవల - పిఙ్గలాః=పసుపువన్నెగలవైన, జటాః=జడలను, ఉషేక్షతే = ఒప్పురికించుచున్నాడో, సః అతడు, కోఽపి సిరః=ఎవడో కఠిమడు.

తా.—అర్చ్యమ! నీవు కోరిన యాపడుచువాఁ డెవఁడో గాని కేవలము వజ్ర కఠినహృదయుఁడు సుమా. కాఁడేని, చిరకాలము ఇట్లు అవతంసోత్పలము జాల్పక, నీ తలవెండుకలు వరికొనలవరి పసిమివన్నెగా జడలు కట్టి చెక్కిరి చింపిరిగా న్రేలు చుండఁగా ఓప్పరికింపఁడు.

వ్యా.—అహో ఇతి.—అహో చిత్రం, త, వేషిత ఆత్మ మిష్టో, యవా కోఽపి, సిరః కఠినః-వర్తత ఇతి శేషః, వతః-యో యవా, చిరాయ-చిరాత్ ప్రభృతి, కర్ణో త్వలశూన్యతాం, గతే ప్రాప్తే, కపోలదేశే గర్జనలే, క్షణః శిథిలబద్ధనా - అత ఏవ లమ్బివ్య స్తాః క్షణలమ్బివీ, కలమాః కాలవిశేష - క్షేష మగ్రాణి - తద్వ ప్తిజ్జలా జటా, ఉషేక్షతే; య స్తాస్వా మీదృశీం దృష్త్వా న వ్యభతే న నూనం వజ్రహృదయ ఇ త్యర్థః.

మునివ్రతై స్త్వా మతిమాత్రకర్మితాం

దివాక రాఘ్నై విభూషణాస్పదామ్

శకాబ్జరేఖా మివ పశ్యతో దివా

సచేతసః కస్య మనో న దూయతే?

48

టీక.—మునివ్రతైః - ముని=మునులయొక్క (మును లాచరించెడి)-వ్రతైః= (చాంద్రాయణాది) నియమములచేత, అ...తామ్ - అతిమాత్ర=మిక్కిలి-కర్మితాం = కృశించునట్లు చేయఁబడినదానవును, ది...దాం—దివాకర=సూర్యునిచేత - ఆఘ్నై = కమలింపఁబడిన - విభూషణ ఆస్పదాం=నగలయొక్క తావులు గలదానవును, (అయి), (అందువలననే), దివా=పగలు, శకాబ్జరేఖామ్ ఇవ=చంద్రరేఖయింబోలె (నున్న నిన్ను), పశ్యతః = చూచుచున్న, సచేతసః = చైతన్యముగలిగిన, కస్య = ఎవనికి, మనః = మనస్సు, న దూయతే = నొవ్వదు.

తా.—మునులకు. ఉచితమయిన కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది వ్రతములచే మిక్కిలి కృశించినదానవై ఆభరణస్థానములు సూర్యునికాఁకవ నల్లగా కందఁగా పగలింటి చంద్రరేఖయింబోలె నున్ననిన్నుఁ గనిన చేతమని కెల్ల మనస్సులో దుఃఖము ఉప్పటిల్లును.

వ్యా.—మునివ్రతై రితి.—మునివ్రతైశ్చాన్ద్రాయణాదిభి, రతిమాత్ర మత్యస్తం కర్మితాం కృశీకృతాం, దివాకరేణ సూర్యేణ - ఆఘ్నైవని దగ్ధాని - వాతాతపసంస్పృశ్యాత్ మృదుత్వాచ్చ క్యామికృతాని-విభూషణాస్పదాని భూషణాస్థానాని-యస్యాస్తాం తథోక్తామ్, అత ఏవ, దివా అనాని, శకాబ్జరేఖా మివ స్థితాం త్వం, పశ్యతః,

సచేతసో జీవతః, కస్య పుంసో, మనో, వ దూయతే స పరితప్యతే - అపి తు సర్వ
స్యై వే త్యథాః.

అవైమి సౌభాగ్యమదేన వశ్చితం

తవ ప్రియం, య శ్చతురావలోకినః

కరోతి లక్ష్యం చిర మస్య చతుషో

న వక్త్ర మాత్మీయ మరాలపక్షణః.

49

టీక.—యః = ఎవడు, చ...నః—చతుర = అందముగా - అవలోకినః = చూచునదియు, అ...ణః—అరాళ = వంకరయైన - పక్షణః = తెప్పలుగలదియు, (అగునట్టి), అస్య=ఈ (నీదైన), చతుషః = నేత్రమునకు, ఆత్మీయం = తనదైన, వక్త్రం = ముఖమును, చిరం = చాలనేపు, లక్ష్యం = విషయమునుగా, న కరోతి = చేయఁజో, (తం) తవ ప్రియం=(అ) నీ వల్లభుని, సౌ...న—సౌభాగ్య=చక్కదన మయొక్క - మదేన=గర్వముచేత, వశ్చితం = మోసపోయినవానినిగా, అవైమి = తలఁచుచున్నాను.

తా.—సుందరదృష్టులతోను వంకరతెప్పలతోను శోభించుచున్న నీకంటికి తన ముఖమును చూపక విలంబించుచున్న యానీప్రియుఁడు తనకు రానున్న భాగ్యమును తన సౌందర్యగర్వముచే తానే పోగొట్టుకొనుచున్న యధస్యఁడని నాకు తోఁచుచున్నది.

వ్యా.—అవైమితి.—తవ, ప్రియం వల్లభం, సౌభాగ్యమదేన సౌందర్యగర్వేణ కర్తా, వశ్చితం విప్రలబ్ధ, మవైమి వేద్మి, యః ప్రియ, శ్చతురం మధుర-మవలోకత ఇతి-చతురావలోకినో, అరాలపక్షణః కటిలరోష్ణః - ని. 'అరాలం వృజినం జిహ్వామ్' ఇత్యమరః, అస్య త్వదీయస్య, చతుష ఆత్మీయం, వక్త్రం ముఖం, చిరం, లక్ష్యం విషయం, న కరోతి - దృష్టివధం న గచ్ఛ తీ త్యథాః; త దయం గర్వేణ హతో నిష్ఫలాత్త లాభో జాత ఇతి భావః.

కియచ్చిరం క్రామ్యసి గౌరి ! విద్యతే

మ మాపి పూర్వాశ్రమసంచితం తపః ;

తదధాభాగేన లభస్య కాశ్ఠీతం

వరం; త మిచ్ఛామి చ సాధు వేదితుమ్.

50

టీక.—గౌరి=పార్వతీ, కియత్ = ఎంత, చిరం = దీర్ఘ కాలము, క్రామ్యసి= క్షేపదడవు, మమ అపి=నాకు ను, పూ...తం—పూర్వ=మొదటిదైన - ఆశ్రమ =

ఆశ్రమమందు - (బ్రహ్మచర్యాశ్రమమందు) - సంచితం = కూర్చుంటున్న, తపః = తపస్సు, విద్యతే = కలదు, త...న—తత్ = దానియొక్క - అర్థభాగేన = సగ పాల్గొని, కాక్షితం=కోరబడిన - వరం = వరుని, లభస్వ = పొందుము, తం = ఆవ రుని, సాధు = చక్కగా, వేదితుమ్ = ఎటుంగుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పార్వతీ, నీవెంత కాలము ఇట్లు క్షేపడెదవు? నాకును బ్రహ్మచర్యాశ్రమ మందు కూడఁబెట్టఁబడిన తపస్సు కలదు. అందులసగపాల్గిచేత నీకోరినవరుని పొందుదువు గాక, అతఁ డెవరో స్పష్టముగా నెఱుంగఁ గోరుచున్నాను, కావున చెప్పుము.

వ్యా.—కీయ దితి.—హేగారి, కీయ త్రిం ప్రమాణకమ్—కీమధక మి త్యర్థః, చిరం, శ్రామ్యసి తపస్యసి—ఆత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, మ మాపి, పూర్వాశ్రమః ప్రథమాశ్రమ—బ్రహ్మచర్యాశ్రమ - స్తతః—సంచితం సంపాదితం, తపో విద్యతే, అర్థ శ్చాసా భాగ శ్చ తేన—తస్య తపసోఽర్థభాగే నైకదేశేన, కాక్షిత మిష్టం, వర ముపయంతారం, లభస్వ; తం వరం, సాధు సమ్యక్, గేదితుం జ్ఞాతు, మిచ్ఛామి ; యద్యసా యోగ్యో భవతి తదా మ మాపి సమృతి రితి భావః.

ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా ద్విజన్తనా
మనోగతం సా న శశాక శంసితుమ్;

అథోన్మయస్యాం పరిపార్శ్వవ ర్తిసిం
వివ ర్తితానజ్ఞాననేత్ర మైక్షత.

51

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, ద్విజన్తనా = (అ) బ్రాహ్మణునిచేత, ప్రవిశ్య=చొచ్చి, అభిహితా = అడగఁబడినదై, సా = పార్వతీ, మనోగతం (వరం) = మనస్సులోని వరుని, శంసితుం న శశాక = చెప్పవలకు సమర్థురాలు గాదాయెను, అథో=అంతట, ప...సిం—పరిపార్శ్వ = పార్శ్వమున - వర్తిసిం = ఉన్నట్టి, వయస్యాం = సఖిని, వి...త్రం - వివర్తిత = త్రిప్పఁబడిన - అనజ్ఞాన= కాటుకలేని - నేత్ర=కన్నుగలు గునట్లుగా, మైక్షత = చూచెను.

తా.—ఈ ప్రకారము ఆబ్రాహ్మణుఁడు ఆపునివలె లోగుట్టును గూర్చి ప్రశ్నచే యఁగా, పార్వతీ లజ్జచేత మనస్సులోనివరుని చెప్పఁ జాలదాయెను; మఱి తనచెంత నున్న చెలికత్తెను చెప్పుమని, కాటుక లేనిదైన తనకంటితో, సన్న చేసెను.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ తీర్థం, ద్విజన్తనా ద్విజేన, ప్రవి శ్యాన్త ర్గత్వా—ఆప్తవ ద్రహస్య ముద్భావ్యే త్యర్థః, అభిహితోక్తా, సా పార్వతీ, మనోగతం హృద్విధిం, వరం, శంసితుం వత్తం, న శశాక సమర్థా నాభూత్—లజ్జ యేతి కేవల, అథోఽన వరం, పరి పార్శ్వవ ర్తిసిం, వయస్యాం సఖీం, వివ ర్తితం విచారిత—మనజ్ఞానం వ్రతవశా ద్విజ్జితకంజలం

నేత్రం యస్మిన్ కార్యణితత్తైతత్త-నేత్రసంజ్ఞయైవ ప్రత్యుత్తరం వాచయాంచకా
చ త్యర్థః.

సఖీ తదీయా త మువాచ వర్ణనం.—

నిబోధ సాధో, తవ చేత్ కుతూహలమ్

యదగ్ధ మమోజ మి వోష్ణ వారణం

కృతం తపస్సాధన మేతయా వపుః.

52

టీక.—తదీయా = ఆపార్వతీదైన, సఖీ = చెలి, తం వర్ణనం = ఆ బ్రహ్మచారిని,
ఉవాచ = పలికెను, (ఏ మని యనఁగా), సాధో = ఓవిద్వాంసుఁడా, తవ కుతూహలం
చేత్ = నీకు (విన) నిచ్చయేని, యదగ్ధం = ఎందుకై, ఏతయా = ఈ మేచేత, అమో
జం = కమలము, ఉష్ణవారణమ్ ఇవ = గొడుగువోలె, వపుః = శరీరము, తపః, సాధనం =
తపస్సునకు సాధనముగా, కృతం = చేయఁబడినదో, నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—అంతట పార్వతీదేవియొక్క యాసఖి యా బ్రహ్మచారితో నిట్లువక్తా
ణించెను:—ఓవిద్వాంసుఁడా, నీకు వినఁ గుతూహల మేని వినుము; ఎండకు అడ్డముగా
తామరను గొడుగుగాఁ బట్టినట్లు ఈ మె ఏకోరికచేత తనకోమలశరీరమును తపస్సునకు
సాధనముగా చేసినదో చెప్పెదను.

వ్యా.—స ఖీతి.—తస్యాః పార్వత్యా-ఇయం తదీయా, సఖీ వయస్యా, తం-
'వర్ణః' ప్రశస్తీః ఇతి క్షీరస్వామి-సోఽస్యా స్తీతి వణికానం బ్రహ్మచారిణం * 'వర్ణా
దృష్టిస్తాచారిణి' ఇ తీని ప్రత్యయః, ఉవాచ బ్రూతే స్త, కిమితి-హే సాధో విద్వాక్,
తవ కుతూహలం చేత్ - శ్రోతు మస్తీతి కేమః-తహి నిబో ధావగచ్ఛ-అకణాయే
త్యర్థః * 'బుధ అవగమనే' ఇతి ధాతోర్భావానికాల్లాట్, శ్రోతవ్యం కిం త దాహ-
యత్కై లాభా యేదం యదగ్ధమ్ * 'అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలిజ్జతా చేతి వక్త
వ్యమ్' ఇతి వాతికాకనియమా త్క్రియావశేషణమ్ ఏతయా పార్వత్యాః ౭ మోజం
పద్, ముష్ణ వారణ మాతపత్ర, మివ, 'వపుః శరీరం, తపఃసాధనం కృతం - తపః
ప్రపుత్తికారణ ముచ్యతే క్రూయతా మి త్యర్థః.

'దృష్టానాం సద్గుణం కల్పా జాగరః కృతాఽరతిః

స్త్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాస్తా ఇ త్యనన్దదకా దశ.'

ఇతి త త్రాస్యాః కాశ్చి ద్దకాః క్రమ మనాదృ త్యైవ యోజయతి 'ఇయమ్' ఇ
త్యాదిభిః పఢ్యైః శ్లోకైః.

ఇయం మహేంద్రప్రభృతీ నధిక్రియ
శ్చతుర్దిగీశా నవమత్య మానినీ
అరూపహార్యం మదనస్య నిగ్రహాత్
పినాకపాణిం పతి మాపు మిచ్చతి.

58

టీక. — మహానినీ = అభిమానవంతురాలైన, ఇయం = ఈమె (పార్వతి), అ...
యః - అధి = ఎక్కుడయిన - క్రియః = విశ్వర్యముగలవారయిన, మ...తీకా -
మహేంద్రప్రభృతీ = దేవేంద్రుడు - ప్రభృతీకా = లోనుగాఁగల, చతుర్దిగీశాకా - చతుః =
నాలుగు - దిక్ = దిక్కులయొక్క - ఈశాకా = ఏకేశులను, అవమత్య = సరకు
సేయక, మదనస్య = మున్నగుని - నిగ్రహాత్ = అడంచినందువలన - (కాముకుఁడు
కానందున అనుట), అరూప హార్యం = సౌందర్యముచేత వలపింపకవ్యుఁడు కానివానిని,
పినాక పాణిం - పినాక = పినాకధనుస్సు - పాణిం = కేలం గలవానిని - (శివుని),
పతిం = భర్తనుగా, ఆపుమ = పొందుటకు, ఇచ్చతి = కోరుచున్నది.

తా. — శచీదేవి లోనగువారిని మించవలయునని యభిమానము పూనినదై, ఈమె
ఎక్కుడైశ్వర్యము గలవారిని దిక్పాలకులను ఇంద్ర వరుణ యమ కుబేరులను సయితము
సరకు సేయనిదై, మదనుని రూపుమాపినవాఁడు (అకాముకుఁడు) అయినందున సౌందర్య
ముచేత కైవసముసేసికొనకవ్యుఁడు గానివానిని కూర్చిని పతిగాఁ గోరియున్నది.

వ్యా. — ఇయ మితి. — మహానినీ ఇంద్రాణి ప్రభృతీరతిశయ్య వర్తితవ్యమి త్యభిమా
నవతీ, ఇయం పార్వతి, త్యధిక్రియైతి త్యక్తాకా, మహేంద్రప్రభృతీ నింద్రాగ్రీం,
శ్చతుర్దిగీశా దిశా మిశా నింద్ర వరుణ యమ కుబేరాకా * 'తద్దితార్థ' ఇత్యాది నోత్తర
పదసమూహః, అవమ త్యావధూయ, మదనస్య, నిగ్రహా నిబర్హణాద్దేతోః - అకామ
కత్వాది త్యక్తః, రూపేణ సౌందర్యేణ-హార్యో వశికరణీయో - న భవతీతి త మరూప
హార్యం, పినాకః పాణో యస్య తం పినాకపాణిం హరం * 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరేస్థిషా
సప్తమ్యాభవ తః' ఇతి సాధు, పతిం భర్తార, మాపు మిచ్చతి; ఏతేన సంకల్పావస్థా
నూచితా.

అనవ్యవహారనివర్తితః పురా
పురారి మస్తాప్తముఖః శిలీముఖః
ఇమాం హృది వ్యాయతపాత మక్షిణో
ద్విశీణామూర్తే రపి పుష్పధన్వనః.

54

టీక.—పురా = మనుపు, అ...తః = అసహ్య = ఓర్వరాని - హుంకార = (రుద్ర) హుంకారముచేత-నివర్తితః=తొలగింపఁబడినట్టిది, (అందువలననే), పురానిం= రుద్రునికి, అ...ఖః—అప్రాప్త = తగులని - ముఖః = ములికిగలదై, వి...పి = విశిష్ట = నశించిన - మూర్ఖః అపి = రూపు గలవాఁడయినను, పుష్పధన్వనః = పూవిల్లునియొక్క, శిలీముఖః = బాణము, ఇమాం = ఈ మెను (పార్వతీని), హృది = ఎదలో, వ్యా...తం = వ్యాయత = లోఁతయిన - పాతమ్ = నాటుకొనుట కలుగునట్లుగా, అక్షిణోత్ = నొంచెను.

తా.—పూర్వము కాముఁడు ఈశ్వరునిమీఁద గుఱిపెట్టి ప్రయోగించినయాయోర్వరానిబాణము రుద్రుని హుంకారముచే ములికియైనయు అతని సమీపింప నేరనట్లుగా తొలగినట్టిది, మనఁకుఁడు భస్మీభూతుఁడయినను ఈ మెహృదయములో మాత్రము లోఁతుగాఁ గ్రుచ్చుకొన్నది.—అమన్తథ ప్రేరణకు శివుఁడు లోఁబడ కున్నను, ఈ మె మాత్రము పట్టరాని మరులు వహించిన దని భా.

వ్యా.—అసహ్యేతి.—పురా పూర్వ, మసహ్యేన సోఘృమశక్యేన - హుంకారేణ రాద్రేణ - నివర్తితః, అత ఏవ, పురానిం హర, మప్రాప్తముఖోఽప్రాప్తఫలీ, విశిషామూర్తే ర్నవ్వశరీర, స్యాపి, పుష్పధన్వనః కామస్య, శిలీముఖో బాణ, ఇమాం పార్వతీం, హృది, వ్యాయతః సుమారావగాఢ ఇతి యావత్-తాదృ-క్వాతః ప్రహారో యస్తి కా కర్షణిత త్తథా, అక్షిణో దకర్పత్, దగ్ధదేహ స్యాపి మార్జణో లగ్నః - విఃపృదుః సర్వత్ర బాధ్యతే ఇతి భావః. అనేన 'వివృణ్వతీ శైలసుతాఽపి భావమ్' ఇత్యుక్తో కం చతుః స్త్రీతిమఃసక్తాఖ్య మవస్థాద్వయ మనన్తరావస్థాపయోగితయా నూద్య కార్యావస్థా నూచితా.

తదా ప్రభృ త్యున్నదనా పితు స్తృపే

లలాటికా చన్దన ధూస రాలకా

న జాతు బాలా లభతేస్త్ నిర్వృతిం

తుషార సంఘాతే శిలాతలే వ్యపి.

55

టీక.—తదా ప్రభృతి = అప్పటి నుండి, పితుః గృహే = తండ్రియింట, ఉన్నదనా = మిక్కుటమయిన వలపుగలదై, అ...కా - లలాటికా = బొట్టుయొక్క-చన్దన = గంధముచేత - ధూసర = బూడిదవర్ణమయిన - అలకా = ముంగురులుగలదై, బాలా = (ఈ) చిన్నది, జాతు = ఒకమాటయినను, తు...పి - తుషార = మంచుయొక్క - సంఘాత = గడ్డలనెడు - శిలా = తొలయొక్క - తలేషు అపి - ఉపరిభాగముల యందు గయితము నిర్వృతిం = సుఖమును, న లభతే స్త్ = పొంద పండినది.

తా.—అప్పటినుండి యీబాల వలపు మిక్కిట మగుడు కేశాది సంస్కారములు మాని, తండ్రియింట, మొగముపై గండపుబొట్టును తుడుచున వగుటచే ధూసర వర్ణములయిన ముంగురులు గలదై, మంచుగడ్డచాపఱతాలపైని సంయతము సుఖమును పొంద దాయెను.

వ్యా.—త దేతి.— త దేతి చ్చేదః, తదా ప్రభృతి-తత ఆర భ్యే త్యర్థః, *సప్త మ్యర్థ స్యాపి దాప్ర త్యయస్య పఞ్చమ్యర్థే లక్షణా-ప్రభృతియోగే పఞ్చమీనియమాత్, పితృర్ననా, ఉన్నద నోత్పటమన్తథా, లలాటస్యాలంకారో లలాటికా తిలకః* కణికా లలాటాత్ క నలంకారే ఇతి కన్పిత్యయః - కస్యా - శ్చన్తనేన - ధూసరా ధూసర వర్ణా - అలకా శ్చూణావస్తలా - యస్యాః సా తఖోక్తా బాలా పార్వతీ, జాతు కదాచి, దపి, తుషారసంఘాతా స్తుషారఘనా - స్తవీర కిలా స్తాసాం - తలే షూపరిభాగే, ష్వపి, నిర్వృతిం సుఖం, న లభతేన్ద్రః ఏతే నారత్యపరసంజ్ఞా విషయ విద్వేషావస్థా, ద్వాదశావస్థాపతే సంజ్వర శ్చ వ్యజ్యతే.

ఉపాత్తవర్ణే చరితే పినాకిన స్సబాష్పకణ్ఠస్థలితైః పదై రియమ్

అనేకళః కిన్నరరాజకన్యకా వనాన్తసంగీతసఖీ రసోదయత్. 56

టీక.—పినాకినః = ఈశ్వరనియొక్క, చరితే = చరిత్రము, ఉ...ర్ణే - ఉపాత్త = ఆరంభింపఁబడిన - వర్ణే = గీతక్రమముకలది కాగా, ఇయం = ఈమె, స...తైః - సబాష్ప = గద్గదమయిన - కణ్ఠే = గొంతునందు - స్థలితైః = జాతిన వయన, పదైః = పలుకులచేత వ...ఖీ - వనాన్త = అడవిప్రదేశమునందలి-సంగీత = సంగీతముచేతనయిన - సఖీః = చెలికత్తెలయిన, కిన్నరరాజకన్యకాః = కిన్నరరాజ కొమారితలను, అనేకళః = పలుమాఱు, అసోదయత్ = ఏడ్పునట్లుచేసినది.

తా.—ఈమె శివుని చరిత్రమును పాడువేశలయందు ఈమెకంతమున బాష్పనిరర్థములై తొట్రిలుచు జాతీ నట్టిపదములను విని, ఈమెకు అడవితావులందు సంగీతసఖులయిన కిన్నరరాజు కుమారితలు పలుమాఱు జాలిగాని యెడ్పిరి.

వ్యా.—ఉపాత్తేతి.—పినాకినః శంభో, శ్చరితే త్రిపురవిజయాదిచేష్టిత, ఉపాత్తవర్ణే ప్రారబ్ధగీతక్రమేని. 'గీతక్రమే స్తుతా వేదే వర్ణాకబ్జః ప్రయుజ్యతే' ఇతి చాలాయధః, సబాష్పే గద్గదే-కణ్ఠే-స్థలితై ర్విశీలైకాః, పదైః కు పిజ న్తరూపైః కరణైః, వనాన్తే - సంగీతేన నిమిత్తేన - సఖీ ర్వయస్యాః, కిన్నరరాజకన్యకా, అనే కళో బహుళో, ౭సోదయ దశ్రుమోక్ష మకారయత్; హరచరితగాన జనిత మదన వేదనా మేనాం పితృ కిన్నర్యోఽపి యయదు రితి భావః.

అత్ర వర్ణాస్థులన లక్షణ కార్యోక్త్యా పునఃపున స్తత్కారణీభూత మూర్ఛావస్థా

ప్రాదుర్భూతో వ్యజ్యతే, ఒన్యథా సభికోదనానుపపత్తే రితి. ద్వాదశావస్థాపక్షే తు ప్రలాపావస్థా చ వ్యజ్యతే - వి, 'ప్రలాపా గుణోర్ననమ్' ఇ త్యాలుంకారాః.

త్రిభాగశేషాసు నిశాసు చ త్మణం
నిమిల్య సేత్రే సహసా న్యబుధ్యత
'స్వ నీలకణ్ఠ, వ్రజ సీ?' త్యలత్యవా

గసత్యః శ్ఠార్పిత బాహుబద్ధ నా.

57

టీక.—కించ = మఱియు, త్రి...సు - త్రిభాగ = మూడుపాళ్ల కంటె - శేషాసు = మిగతలయిన, నిశాసు = రాత్రులయందు, (అనగా రాత్రి నాలవజాముల యందు), త్మణం=ఇంచుక సేపు, సేత్రే నిమిల్య=కన్నులు మూసికొని, సహసా = తటాలున, (హే) నీలకణ్ఠ = ఓనల్లవత్తుకవాడా, క్వ వ్రజసి = ఎట కేగదవు, ఇతి=అని, అ...క్ - అలత్య = విషయములేని - వాక్ = మాటగలదై, అ...నా - అసత్య = వాస్తవముగాని (అనగా లేనట్టి) - కణ్ఠ = మెడయందు - అర్పిత = ఉంపబడిన - బాహు = భుజముయొక్క - బంధనా = కట్టుగలదై, వ్యబుధ్యత = మేలుకొన్నది.

తా.—మఱియు నీమె రాత్రులలో మూడుజాములసేపు నిద్రలేక వేగుచుండి నాలవజామున త్మణము కన్ను మూసి తటాలున 'ఓనీలకంఠుడా ఎట కేగదవు?' అని లేచివారిని గూర్చి పలుకుచు, లేచికంతమునే తన బాహులతతోఁ గవుంగిలించుచు, మేలుకొన్నది.

వ్యా.—త్రిభాగేతి.—కించేతి చాథః, కిన్యత ఇతి శేషః * కర్తృణి ఘో - త్రిభ్యో భాగేభ్యః - శేషా స్వవశిష్టాసు - య ద్వారాత్రే స్త్రియామత్యేన ప్రసిద్ధత్వాత్ప్రతియో భాగ స్త్రిభాగః * సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే పురణాథత్వ మిద్యతే - యథా 'శతాంశః' 'సహస్రాంశః' ఇతి-త్రిభాగః శేషో యాసాం తాసు నిశాసు, త్మణం త్మణమాత్రం, సేత్రే, నిమిల్య మాలయిత్వా, సహసా సద్యః, హే నీలకణ్ఠ, క్వ వ్రజసి కుత్ర గచ్ఛ, సీత్యలత్య నిర్విషయా-వా గ్వచనం - యస్యాః సా తథో 'క్వా' తథా, ఒన్యత్యే మిథ్యాభూతే-కణ్ఠే-అర్పితం బాహుబద్ధనం యస్యాః సా తథా సతి, వ్యబుధ్యత విబుధ్ధ వతి. ఏతేన జాగరోన్వాదా నూచితే.

స్వప్న సాదృశ్య ప్రతికృతి దర్శన తదజ్ఞస్పృష్టస్పృశ్యాభ్యా శ్చత్వాలో విరహీ కాం వినోదాః - తత్ర స్వప్న సందర్శన ముక్త్యా ప్రతికృతిదర్శన మాహ.—

'యదా బుధైః సగ్వగత స్త్వముచ్చసే,

న దేహి భావస్థ మిమం కథం జనమ్?

భి స్యహస్తో ల్లిఖిత శ్చ ముగ్ధయా

రహ స్యుపాలభ్యత చంద్రశేఖరః.

58

టీక.—యదా = ఎందువలన, త్వం=నీవు, బుధైః = జ్ఞానులచేత, సర్వగతః - సర్వ=సర్వమును - గతః=పొందినవాడవుగా - (సర్వవ్యాపకుడవుగా), ఉచ్యతే= చెప్పబడుచున్నావో, (తతః = అందువలన,) భావస్థం - భావ = రత్యాఖ్యమయిన భావమందు - స్థమ్ = ఉన్నట్టి - (నీయందు అనురక్తమయిన యనుట), ఇమం జనం=ఈప్రాణిని, కథం న వేత్సి=ఎట్లు ఎఱుంగకున్నావు, ఇతి=ఇట్లని, ముగ్ధయా = బేలయిన యీమెచేత, చిత్రగతః=చిత్రువునందున్నట్టి, చంద్రశేఖరః = శివుడు, రహసి = ఏకాంతమున, ఉపాలభ్యత = నిందింపబడెను.

తా.—ఈబేల తాను లిఖించినచంద్రశేఖర ప్రతిమను, అచేతనమయిన చిత్రువు మొఱ ఆలింపనేర దని యెఱుంగక, ఏకాంతమున 'నీవు సర్వాంతర్యామి వని చెద్దలు వచింతురు. కావున, నీయం దనురక్త నని నీ వెఱుంగ నుండుట యెట్లు?' అని తెగడు చుండెను.

వ్యా.—య దేతి.—యదా యత ఇ త్యథా—య దేతి హేతా వి త్యుక్త్వా గణవ్యాఖ్యానే స్యాదాచ్యుతత్వాత్, త్వం, బుధై ర్న సీషిభిః, సర్వగతః సర్వవ్యాపీ, త్వచ్యతే, తత ఇ త్యధ్యాహరః, భావే రత్యాఖ్యే తిష్ఠ తీతి భావస్థం త్వ య్యనురా గిణ మి త్యథాః, ఇమం జనమ్ ఇమ మి త్యాత్మనిర్దేశః, కథం, న వేత్సి న జానా, నీతి ముగ్ధయా ముగ్ధయా-అకిచ్చిత్ర ర చిత్రగతోపాలమృష ఇత్యాజానాన యే త్యర్థః, తయా, స్వహస్తే, నోల్లిఖిత చిత్రే లిఖిత శ్చంద్రశేఖరో, రహ స్యేకాంతే-సఖిమాత్ర సమక్ష మి త్యథాః, ఉపాలభ్యత-సాధితేప ముక్త శ్చ, ఉక్తసముచ్చయార్థ శ్చకారః. య ద్యపి రహ సీ త్యుక్తం తథాపి సఖిసమక్షకరణా ల్ల జ్ఞాత్యాగో వ్యజ్యత ఏవ.

యదా చ త స్యాధిగమే జగత్పతే

రపశ్య దన్యం న విధిం విచిన్వతీ,

తదా స హస్తాభి రనుజ్ఞయా గురో

రియం ప్రసన్నా తపసే తపోవనమ్.

59

టీక.—(కిం) చ = మఱియు, జగత్పతే = లోకనాయకుడయిన, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, అధిగమే=ప్రాప్తికై, అన్యం విధిం = వేఱు ఉపాయమును, విచిన్వతీ = అరయుచున్నదై, యదా స రపశ్యత్ = ఎప్పుడు కానబాయెనో, తదా = అప్పుడు, ఇయం = ఈమె, గురోః = తండ్రీయొక్క, అనుజ్ఞయా = నెలపుమీద,

అస్తాభిః సహ=మాతోఁగూడ, తపసే = తపస్సుచేయుటకై, తపోవనం = తపోవనమును, ప్రపన్నా = ఆశ్రయించినది.

తా.—అంత నీమె లోకనాయకుని మహేశ్వరుని పొందుటకు వేటు ఉపాయము గానక తండ్రి యనుమతిమై మాతోఁగూడ తపస్సుచేయుటకై యీతపోవనము నాశ్రయించినది.

వ్యా.—య దేతి.—జగత్పతే స్త స్యేశ్వర, స్యాధిగమే ప్రాప్తా, వన్యం, విధి ముపాయం, విచిన్వతీ మృగయమాణా, యదా నాపశ్యత్త, దేయం పార్వతీ, గురోః పితృ, రనుజ్ఞయాస్తాభిః సహ, తపసే తప శ్చరితుం, తపోవనం, ప్రపన్నా ప్రాప్తా.

ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజన్తసు స్వయం
ఫలం తపస్సాక్షిషు దృష్ట మే ష్యసి,
న చ ప్రరోహాభిముఖోఽపి దృశ్యతే
మనోరథోఽస్యా శ్శశిమాలిసంశ్రయః.

60

టీక.—సఖ్యా = (మా) చెలి (యగునీపార్వతి) చేత, స్వయం = తనచేతనే, కృతజన్తసు - కృత=చేయఁబడిన - జన్తసు=పుట్టువుకలవయిన, త...షు - తపః = తపస్సునకు-సాక్షిషు=సాక్షులయిన, ఏషు ద్రుమేషు అపి=ఈచెట్లయందు సయితము, ఫలం దృష్టం = ఫలము చూడఁబడినది, అస్యాః = ఈమెయొక్క, శ...యః - శశి చాళి = చంద్రశేఖరుఁడు - సంశ్రయః = విషయముగాఁ గలిగినట్టి, మనోరథస్తు = కోరికయన్ననో, ప్ర...ఖః అపి - ప్రరోహ=అంకురమునకు - అభిముఖః అపి=ఉన్న ఖముగా నయినను, న దృశ్యతే = అగపడదు.

తా.—ఈమాసఖి తాను స్వయముగా మొలపించి పెంపఁగా పెరిగి యీమె తపస్సును చూచుచున్నట్టి యీచెట్లు సయితము ఫలించినవి, గాని, చంద్రశేఖరుని మీఁది యీమె యభిలాష మన్ననో మొలక యైనను ఎత్త నుంకింపలేదు, మఱి ఫలము మాట చెప్పవలయునా.

వ్యా.—ద్రుమే ష్వీతి.—సఖ్యా పార్వత్యా, స్వయం కృతం జన్తయేషాం తేషు స్వయం రోపితే ష్వీత్యర్థః, తపసః-సాక్షిషు సాక్షా ద్దృష్టు, ష్యేషు ద్రుమే ష్యసి ఫలం, దృష్టం లబ్ధం-జనిత మి త్యర్థః, అస్యాః పార్వత్యాః, శశిమాలిసంశ్రయ శ్చంద్రశేఖరవిషయో, మనోరథస్తు, ప్రరోహాభిముఖోఽంకురోస్తుఖోఽపినదృశ్యతే ని. 'ప్రరోహ స్తబ్జురోఽంకురః' ఇతి వైజయన్టీ; స్వయం రోపితవృక్షఫలకాలే ఽప్యస్యా మనోరథస్య నాంకురోదయోఽప్యస్మి-ఫలకా తు దూరాపా న్తే త్యర్థః.

న వేదీ స ప్రాథితదుర్లభః కదా
సఖిభి రస్తోత్ర మిక్షితా మిమాం
తపశ్శా మభ్యుపపత్స్యతే సఖం
వృషేన సీతాం తదవగ్రహక్షతామ్.

61

టీక.—ప్రా...భః—ప్రాథిత = వేదమునందుండినవాడై - సుగంధః = దొర
కనట్టి, సః = ఆదేవుడు, తపః కృతాం = వ్రతములచేత క్షీణించినవై, సఖిభిః=చెలు
లచేత, ఆస్తోత్రమ్ - ఆస్త్ర = బాష్పములు - ఉత్తమ = ప్రధానమగునట్లుగా, ఈ
క్షితాం = చూడఁబడినట్టి, ఇమాం సఖం = ఈ (మా) చెలిని, త...తాం—తత్ =
అయింపునియొక్క - అవగ్రహ = అనాశృప్తిచేత - క్షతాం=క్షీడింపఁబడిన, సీతాం=
(నాఁగేటి) చాలును, వృష ఇవ = ఇంద్రుఁడుం బోలె, కదా = ఎప్పుడు, అభ్యుప
పత్స్యతే = అనుగ్రహించునో, న వేదీ = ఎఱుంగను.

తా.—వేడినను దొరకనట్టి యాదేవుడు, చెలుల మయినమేము కంట నీళ్లు
పెట్టుకొని చూచుచున్న తపఃక్షీణు ఈమాసఖిని, ఇంద్రుఁడు తనవఱపుచేత సనివేడిన
దున్నినభూమినిబోలె, ఎప్పుడు అనుగ్రహించునో ఎఱుంగజాలవన్నాను.

వ్యా.—సీతా.—ప్రాథితం సకా దుర్లభః ప్రాథితదుర్లభః, స వేద, స్తపః
కృతాం తపసా - కృతాం క్షితా, మత ఏవ సఖిభి, రస్తోత్ర మశ్రుప్రధానం యథా
భవతి త, థేక్షితా మిమాం సః సఖం, త స్తేష్ట ప్రాథితగ్రహే జానావృష్ట్యా -
క్షతాం క్షీడితామ్ - ని. 'వృష్టి ర్వషణం తద్విమూలేఽవగ్రహవగ్రహచా సజా' ఇ
త్యమరః, సీతాం కృష్టభువం - ని. 'సీతా లాజలపద్ధతిః' ఇ త్యమరః, వృషా వాసవ,
ఇవ-ని. 'వాసవో వృత్రహా వృషా' ఇ త్యమరః, కదాఽభ్యుపపత్స్యతే ఽనుగ్రహీ
ష్యతి, న వేదీ; అత్ర వాక్యాభాః కర్త-తదవగ్రహక్షతా మిత్యత్రావగ్రహక్షతా
మిత్యనేనైవ గతాభావే తత్పదస్య వైయర్థ్యపత్తేఽస్య దితి భిన్నం పదం వేదీ
త్యస్య కర్తృతి యుక్త ముత్పత్త్యామః.

అగూఢసద్భావ మి తీజ్ఞేతజ్ఞయా
నివేదితో నైష్ఠికసుందర స్తయా
అ యీద మేవం పరిహాస ఇ త్యుమా
మృచ్చ దవ్యజ్ఞితహాషణక్షణః.

62

టీక.—ఇజ్ఞేతజ్ఞయా - ఇజ్ఞేత = పాశ్చాత్యమనస్సును - జ్ఞయా = ఎఱిగినవైన,
తయా = ఆసఖిచేత, ఇతి = ఈతీరున, ఆ...వమ్—అగూఢ = దాఁపఁబడిన (వెల్ల

డింపఁబడిన) - సద్భావం = మంచియభిప్రాయము గలయట్లుగా, నివేదితః = విన్నవించఁబడినవాఁడై, నైష్ఠికసుందరః = యావజ్జీవ బ్రహ్మచారి యయిన యాయందగాఁడు, అ... ణః—అవ్యుజ్జిత = వెల్లడింపఁబడని - హర్షలక్షణః = సంతోషచిహ్నములు గలవాఁడై, అయి = ఓపార్వతీ, ఇదమ్ = ఈసఖచెప్పినమాట, ఏవం = సరియా, పరిహాసః = వేరొహాసమా, ఇతి = అని, ఉమామ్ = పార్వతీని, అపృచ్ఛత్ = అడిగెను.

తా.—పార్వతీయొక్క మనోభావ మెఱిగిన దైనయాసఖి యీతీరున మంచి యభిప్రాయమును వెల్లడించి విన్నవించఁగా, సుందరుఁడైన యానైష్ఠిక బ్రహ్మచారి తనమనస్సులోని సంతోషమును ముఖరాగాది చిహ్నములచేత తెలియనీయక అణచుకొని ‘ఏమి పార్వతీ, ఈమె చెప్పినమాట సత్యమా? కాక, పరిహాసమా? అని పార్వతీని అడిగెను.

వ్యా.—అగ్రా ధేతి.—ఇజ్జితజ్ఞయా పార్వతీహృదయాభిజ్ఞయా - ని. ‘ఇజ్జిత హృద్గతో భావః’ ఇతి సజ్జనః, తయా గౌరీసఖ్యా, ఇ త్యేవ, మగుఁడసద్భావం ప్రకాశితసదభిప్రాయం యథా తథా, నివేదితో జ్ఞాపితో, నిష్ఠా మరణ మవధి ర్మస్య స నైష్ఠికో యావజ్జీవ బ్రహ్మచారి - సుందరో విలాసీ - నైష్ఠిక కాపసా సుందర శ్చేతి తథోక్తః * ద్వయో రన్యతరస్య విశేషణత్వవివక్షాయాం విశేషణ సమాసః - కిం తు నైష్ఠికత్వ విశేషణేన కామిత్యవిరోధః - అథవా దేవ స్యాలోకికమహిమత్వా దుభయం తాత్త్విక మితి న విరోధః, అవ్యుజ్జితం - హర్షలక్షణం ముఖరాగాది హర్షలక్షణం - యస్య తథాభూతః గతః, అయి గౌరి - ఆ యీతి కోమలమస్త్రణే, ఇదం త్వత్సఖీభాషిత, మేవం సత్యం కి మి త్యర్థః, పరిహాసః కేలి ర్వా-ని. ‘ద్రవ కేలి పరిహాసః’ ఇ త్యమరః, ఇ త్యేవ ముమా మపృచ్ఛత్ పృష్టవాక్.

అ గ్రాహంతే ముకులీకృతాబ్జులౌ

సమర్పయంతీ స్ఫటికాక్షమాలికామ్

కథంబి దదే ప్రసయా మితాక్షరం

చిరవ్యవస్థాపితవా గభాషత.

63

టీక.—అథ = అంతట, ఆద్రేః = పర్వతముయొక్క - తనయా = కూతురు (పార్వతీ), ము...కా—ముకులీకృత = మొగ్గగాఁచేయఁబడిన - అబ్జుకౌ = ప్రేక్షు గలదైన, అగ్రహంతే = ముంజేతీయందు, స్ఫ...కాం—స్ఫటిక = స్ఫటికముయొక్క - అక్ష = పూసలయొక్క - మాలికాం = తావళమును, అర్పయంతీ = ఉంచుకొనుచు, కథంచిత = మహాకవ్యముతో, చి...కా—చిర = చాలనేపటికి - వ్యవస్థాపిత = స్వీకరింపఁబడిన - వాక్ = మాటగలదియై, మితాక్షరం = మిత = కొంచెమయిన - ఆక్షరమ్ = వర్ణములు గలగునట్లుగా, అభాషత = పలికెను.

తా.—అంత పార్వతి వ్రేళ్లు ముణిచి ముంజేత స్ఫటికజపమాలను పెట్టుకొని, బిడియముచేత ఎట్టకేలకు మాటలాడం దొడంగి పరిమితముగా నిట్లు ఉత్తరము చెప్పెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అ థా 2 నస్తర, మద్రే స్తనయా పార్వతీ, ముకుతీకృతా జ్ఞురౌ సంపుటికృతా జ్ఞురౌ, అగ్ర శ్చాసౌ హస్తశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః * 'హస్తాగ్రాహస్తయో ర్దణగుణినో ర్భేదాభేదాది' తి వామసః - తస్మిన్నగ్రహస్తే, స్ఫటికానా - ముత్యమాలికాం జపమాలికా, మర్వయన్త్యాముచ్చతీ, కథంచిన్నహతా కష్టేన, చిరవ్యవస్థాపితవాక్ చిరేణ స్వీకృతవాక్ - ఏతేన లజ్జోపరోధో వ్యజ్యతే, మితాక్షరం పరిమితపరాకాం యథా, 2 భావత బభాషే.

కి మువా చే త్యానా.—

యథా శ్రుతం వేదవిదాం వర, త్వయా;

జనోఽయ ముచ్చైఃపదలజ్ఞునోత్సుకః;

తపః కి లేదం తదవాప్తిసాధనం

మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే.

64

టీక.—వేదవిదాం = వేదవేత్తలలో, వర = శ్రేష్ఠుఁడా, త్వయా = నీచేతఁ శ్రుతం = వినబడినది, యథా = సరియే, అయం జనః = ఈ ప్రాణి (నేను అనుట), ఉ...కః—ఉచ్చైః = గొప్పవైన - పద = స్థానమును - లజ్ఞన = ఆక్రమించుటకు— ఉత్సుకః = కోరియున్నది; ఇదం తపః = ఈ తపస్సు, త...నం కిల—తత్ = ఆయు న్నతపదవిని - అవాప్తి = పొందుటకు - సాధనం కిల = ఉపాయ ముట; మనోరథానాం = కోరికలకు, అగతిః = విషయము కానిది, న విద్యతే = లేదు.

తా.—ఓయి వేదజ్ఞ వరేణ్యుఁడా, నాసఖివలన నీవు విన్నమాట వాస్తవమే; ముక్కడి నయిన నేను శివలాభరూప మయినమహాన్నతపదవిని కోరి, అందులకు అతితుచ్చ మగుటచేత అసాధక మైన యీతపస్సును సాధకముగా పూనియున్నదానను; మఱి అసాధ్యవిషయమును మానుదునా యనిన, కోరికలు ఎంతటిపిషయముమీఁద నైనను ప్రసరించునుగాని శక్తిని ఆలోచింపవు గదా.

వ్యా.—య థేతి.—హే వేదవిదాం వర వైదికశ్రేష్ఠ, త్వయా, యథా శ్రుతం సమ్యక్ శ్రుతం, శ్రుతార్థకమే వాచా - అయం జనః స్వయ మి త్యర్థకః, ఉచ్చైః పదస్య శివలాభరూపోన్నతస్థానస్య - లజ్ఞన ఆక్రమణ - ఉత్సుకః, కి మ త్రాయుక్త మి త్య త్రాహ - ఇదం తప, స్తదవాప్తే - స్తస్యోచ్చైఃపద - స్యావాప్తేః ప్రాప్తే - సాధనం కిల - కి లే త్యర్థకే - అతితుచ్చత్వా దసాధక మే వే త్యర్థకః, తహి త్యజ్యతా మి త్యాశ్చక్ర్య దురాశా మాం న ముచ్చ తీ త్యాశ్చయే నాచా-మనోరథానాం

కామానా, మగతి రవిషయో, న విద్యతే; న హి స్వశక్తిపర్యాలోచనయా కామాః
ప్రవర్తన ఇతి భావః.

అ థాహ వర్ణి విదితో మహేశ్వర,
స్తదర్థి నీ త్వం పున రేవ వర్తనే,
అమజ్జలాభ్యాసరతిం విచిన్త్య తం
త వానువృత్తిం న చ కర్తు ముత్సహే.

(5)

టీక.—అథ = అంతట, వర్ణి = బ్రహ్మచారి, అహ = పలికెను; (ఏమనఁగా),
మహేశ్వరః = మహాదేవుఁడు, విదితః = నాకు తెలియఁచున్నాఁడు, పున రేవ = మఱి,
త్వం = నీవు, తదర్థి నీ = ఆయనను కోరుదానవుగా, వర్తనే = ఉన్నావు; అ...
తిం—అమజ్జళ = ఆశుభమయిన - అభ్యాస = ఆచారమందు - రతిం = స్త్రీలిగల
వాఁడైన, తమ్ ఈశ్వరం = ఆయాశ్వరుని, విచిన్త్య = తలంచి, తవ అనువృత్తిం =
నీయనుసరణమును, కర్తుం = చేయుటకు, న ఉత్సహే = పూసను.

తా.—అంతట బ్రహ్మచారి యిట్లు పలికెను; ఏమనఁగా, మహాదేవుని నే నెఱుంగుదును, ఆయన నిన్ను ఆవిధముగా మున్ను తిరస్కరించినను మఱల నీవు ఆయననే వలచుచున్నావు. ఆయాశ్వరుఁడు శక్తకానవాసా ద్యమంగళాచారములందు స్త్రీలిగలవాఁడగుటచేత ఆయనను గూర్చిననీయనుసరణమును నేను అంగీకరింపలే కున్నాను.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ, వణీక బ్రహ్మచారి - 'ని. వణీకనో బ్రహ్మచారిణః' ఇ త్యమరః, అహ - ఉవాచేత్యర్థః * 'అ హేతి భూతార్థే లబ్ధప్రయోగో భ్రాన్తి మూలః' ఇ త్యాహ వామనః, కి మి త్యాహ - మహేశ్వరో మహాదేవో, విదితః మయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః * బుద్ధ్యర్థకత్వా ద్వర్తమానే క్రప్రత్యయః * త్యద్యోగాత్ షష్ఠీచయేన త్వం ప్రాగ్ భగ్నుమనోరథా కృ తేతి భావః, పున రేవ త్వం, త మిశ్వర మథకాయనే తదధిక స్వేవ తత్కా మైవ ప్రవర్తనే - తత్ప్రభావ మనుభూ యా పీతి భావః, అనుసరణే కో దోష స్త త్రాహ - అమజ్జలాభ్యాసేమజ్జలాచారే - రతిర్యస్య తథోక్తం, తం ఈశ్వరం, విచిన్త్య విచార్య, త, వానువృత్తి మనుసరణం - కతుకాం నోత్సహే - నానుమత్తుం శక్నో మి త్యర్థః.

అవస్తునిర్భవరే, కథం ను తే

కరోయ మాము క్తవివాహకాతుకః

కరేణ శమ్భో ర్వలయాకృతాహినా

సహిష్యతే తత్ప్రథమావలమ్బనమ్ ?

66

టీక.—అ...రే—అవస్తు = తుచ్ఛవస్తువునందు - నిర్బన్ధ = పట్టుదల - పరే = ప్రధానముగాఁగల యోపార్వతీ, అ...కః—ఆముక్త=తాల్పబడిన-వివాహ= పెండ్లియందైన - కాతుకః = హస్తనూత్రముకలదైన, తే ఆయం కరః = నీయొక్క యీచేయి, వ...నా—వలయాకృత=కంకణముగాఁ జేయబడిన - అహినా = పాము గలదైన, శంభోః = శివునియొక్క, కరేణ = చేతిచేత, త...నం—తతో = అదే - ప్రథమ = మొదటిదైన - అవలమ్బనం=పట్టును, కథం ను=ఎట్లు గా, సహిష్యతే = ఓర్చును.

తా.—ఓపార్వతీ, నీవు తుచ్ఛవస్తువు నాశించి పట్టుపట్టి యున్నావు. పెండిలి యయినతర్వాత ఏమి కాఁగలదో దానిమాట య టుండనీ, అదిలోనే ఆతఁడు తనకేల నీకేలు పట్టుటయే నీకు దుస్సహముగా నుండును; వివాహమున మంగళ మయిన హస్త నూత్రమును ధరించిన నీచేతిని, పాపకడియపుఁజేతితో ఆయనపట్టుకొనుటయే పరి చయము లేమిచే భయంకరముగా నుండును.

వ్యా.—అవ స్త్రితి.—అవస్తుని తుచ్ఛవస్తుని - నిర్బన్ధోఽభినివేశః - పరం ప్రధానం—యస్యా స్తస్యాః సంబుద్ధి రవస్తునిర్బన్ధపరే పార్వతి, ఆముక్త మాసజ్జితం- వివాహే—యతో కాతుకః హస్తనూత్రం - త ద్యస్య స, తేఽయం కరః - ని. 'కా తుకం మజ్జలే హస్తే హస్తనూత్రే కతూహలే' ఇతి శాశ్వతః, వలయాకృతాహినా భూషణీకృతసర్పిణి, శంభో ర్హదేవస్య, కరేణ కరణభూతేన, త దేవ ప్రథమం త త్ప్రథమమ్ - అపరిచితత్వా దతిభయంకర మితి భావః - త చ్చ త - దవలమ్బనం గ్రహణం చేతి-కథం ను సహిష్యతే-న కథంచిదపి సహిష్యత ఇ త్యథః—అగ్రతో య ద్భావి త ద్దూరేఽవతివృతాం-ప్రథమం కరగ్రహ ఏవ దుస్సహ ఇతి భావః.

త్వ మేవ తావ త్పరిచిస్తయ స్వయం

కదాచి దేతే యది యోగ మర్హతః,

వధూదుకూలం కలహంసలక్షణం

గజాజినం శోణితబిందువర్షి చ.

67

టీక.—(ఓ గౌరీ), త్వమ్ ఏవ=నీవే, స్వయం = స్వయముగా, తావత్ = వలసినంతపట్టు, పరిచిస్తయ = ఆలోచింపుము, (ఏ మని యనగా), క...ణం—కల హంస = రాయంచలు - లక్షణం = చిహ్నముగాఁగలయట్టి, వ...లం—వధూ =

పెండ్లికూతుయొక్క - దుకూలం = వలిపమును, కో...ని—కోణిత = నెత్తుటి
యొక్క - బిడ్డ = బొట్లను - వర్షి = తురియుచున్న, గజ అజినం = ఏనుగు తోలు
(శివుని యుత్తరీయము) ఏతే = ఈరెండును, కదాచితో = ఎప్పుడేని, యోగమ్ = పరస్పర
సంబంధమునకు, అర్హతః యది = తగిన వేమో.

తా.-ఓ పార్వతీ, పెండ్లికొమరితయొక్క రాయంచటుటాలవలిపంబును నెత్తురు
బొట్లను తురియుచున్న పినాకియొక్క గజాజినోత్తరీయంబును ఒండొకటితో కూడి
కను తగిన వేమో, నీవే స్వయముగా చక్కగా ఆలోచించుకొము.

వ్యా.—త్వ మే వేతి.—పేగారి, త్వ మేవ, స్వయ మాత్మ నా, * తావదితి
మానాభే-యవన్నాత్రం విచారణీయం తావన్నాత్ర మి త్యర్థః-ఇద మేవోదాహృతం
చ గణవ్యాఖ్యానే-పరిచి న్తయ పర్యాలోచయ, కిమితి, కలహంసలక్షణం కలహంస
చిహ్నం - ని. 'చిహ్నం లక్ష్య చ లక్షణమ్' ఇ త్యమరః, వధ్వా నవోధాయా -
దుకూలం వధూదుకూలం - ని. 'వధూః స్నుషా నవోధా స్త్రీ' ఇతి విశ్వః. తథాకోణిత
బిన్నాక వడః తీతి త థోక్తమ్-ఆర్ద్ర మి త్యర్థః, గజాజినం చ కృత్తివాస శ్చ,
త త్పినాకిన ఇత్యాశయః, ఏతే, కదాచి జ్ఞా త్వపి, యోగం సంగతి, మహాతోయ
ద్యనాకః కిమ్, ఏత త్వ మేవ చి న్తయేతి పూర్వే జాన్వయః; పాణిగ్రహణకాలే
వధూవరయో ర్వస్తాస్తగ్ధ్విః క్రియతే-కృత్తివాససా పాణిపీడనే తు దుకూలధారిణ్యా
స్తవ కథం సంఘటిష్యత? ఇతి భావః.

చతుష్క పుష్పప్రక రావకీర్ణయోః

పరోఽపి కో నామ త వానుమన్యతే

అలక్తకాజ్కాని పదాని పాదయోః

వికీర్ణకేశాను పరేతభూమిషు.

68

టీక.—చతుష్క = చవికయందు - పుష్ప = పూవులయొక్క - ప్రకర =
మొత్తములమీఁద - అవకీర్ణయోః = ఉంపబడినట్టి, తవ పాదయోః = నీయడుగుల
యొక్క, అ...ని—అలక్తక=లక్తుక - అజ్కాని=అలంకారముగలవైన - పదాని=
పదచిహ్నములను, వి...ను—వికీర్ణ=చల్లబడియుండు - కేశాను = వెండ్రుకలుగల
వైన, పరేతభూమిషు=శ్చ కానములయందు, పరః అపి = శత్రువయినను, కోనామ =
ఎవఁ డెట్లు, అనుమన్యతే=ఒప్పుకొనును.

తా.—దివ్యభవనములందు చల్లిన పూవుమొత్తములమీఁద నడువ నర్హము లయిన
నీ లక్తుకపారాణితోడి పాదములయొక్క గుర్తులను, ఇవీ! శవకేశముయము లయిన వల్ల

కాళ్లలో (చూచుటకు) శత్రువున కయినను మనస్సు ఒప్పునా? శత్రుకానవానిని వినానిని పెండ్లియాడినం గలుగు భాగ్యము అజేగదా.

వ్యా.—చతుష్కేతి.—చతుష్కే గృహవిశేషే - యః పుష్పప్రకరస్త = త్రావణీణాయో ర్మ్యస్తయోః—కుసుమాస్త్రుత దివ్యభవన భూ సంచారోచితయో ని త్యభః, తవ పాదయో, రలక్తకాక్ష్మాని లాక్షరజ్జితాని, పుచాని పాదాకారాణి పాదన్యాసచిహ్నాని - ని. 'పదం శబ్దే చ వాక్యే చ వ్యవసాయపదేశయోః - పాద తచ్చిహ్నయోః' ఇతి విశ్వః, వికీర్ణాః విక్షిప్తాః - కేశాః శవశిరోరుహ-యాసు తాసు వికీర్ణకేశాసు* 'అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చ' ఇతి వననాత్*స్వాక్షా వ్యోవసప్తనా దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పా న్న జీవ, పరేతధూమిషు ప్రేతధూమిషు-శ్చకా నే ప్వి త్యభః, పరోఽపి శత్రు రపి, కోనా మానుషస్య తే న కోఽపి త్యభః, నా మేతి కత్సాయామి; వినాకపాణి పాణిగ్రహణే తస్య పరేతధూగంచారిత్వేన పాపా చర్యా త్ర వాపి తత్ర సంచారోఽవశ్యంభా వీతి భావః.

అయుక్తరూపం కి మతః పరం వద

త్రినేత్రవక్షః సులభం త వాఽపి యత్

స్తనద్వయేఽస్తి హరిచందనాస్పదే

పదం చితాభస్పరజః కరివ్యతి.

69

టీక.—త్రినేత్రవక్షః = ముక్కుంటియాలింగనము, తవ = నీకు, సులభ మపి (భవతి)=సులభ(గా దొరకును), అతః పరం=ఇంత కన్న (ముక్కుంటివక్షస్సు దొరకుట. కన్న) వేఱు, అయుక్తరూపం = అత్యంతాయుక్తము, కిం=ఏదో, వద = చెప్పుము; (ఏ లనగా), యత్ = ఏ (ఆ) కారణంబున, చా...దే—హరిచందనం=పసిమిగందము నకు - అస్పదే=తావలమయిన, అస్తి హరిచందనం=ఈచనుగవయందు, చితా భస్పరజః = సాద బూడిద ధూళి, పదం కరివ్యతి = అడు గిడును.

తా.—ముక్కుంటి యాలింగనంబు నీకు సులభమగానే దొరకును ; దానంజేసి పసిమిగందనంపుర బూతకు తావల మయిన యీ నీ చనుగవయందు ఆశివుని వక్షంబు నందలి సాదబూడిదపాడి నెలకొనును గదా ; అంతకన్న వేఱే అత్యంతాయుక్తము ఉండునా చెప్పుము.

వ్యా.—అయుక్తేతి.—త్రినేత్రవక్షః-త్ర్యమ్బకాలిజన మి త్యభః, తవ తత్సంబంధితయా, సులభ మపి సుప్రాపం చ - భవ తీతి శేషః * త వేతి శేషే యస్మి * 'న లోకావ్యయ' ఇత్యాదినా కృద్యోగలక్షణపర్యా నిషేధాత్, అతఃపర మస్మా

త్రినేత్రవక్షోలాభా-దన్య, దయుక్తరూప మత్యన్తాయుక్తం - కిం వద - న కిభి ది
త్యభాః * 'ప్రశంసాయాం రూపమ్' ఇతి రూపమ్ ప్రత్యయః, వతః, యద్యస్మాత్
కారణా, ధరిచక్షణాస్పదే చూరిచక్షణ - స్వాస్పదే స్థానభూతే, 2స్తిక్ ప్రసద్వయే,
చితాభస్వ శ్చ కానభస్వ-త దేవ-రజ శ్చుణకం - కర్తృ, పదం కరిష్యతి పదం నిధా
స్యతి - భర్తృ ర్భవస్య భస్మాజరాగా దితి భావః.

ఇయం చ తేనాన్య పురతో విడమ్యనా
య దూధయా వారణరాజహార్యయా
విలోక్య వృద్ధోక్ష మధిష్ఠితం త్వయా
మహాజనః స్తేరముఖో భవిష్యతి.

70

టీక.-ఇయం చ=ఇదియును, తే=నీకు, పురతః=ఆదిలోనే, అన్యా విడమ్యనా=
ఇంకొక నగుచుండు; యత్=ఏదనఁగా వా...యా-వారణరాజ = గజేంద్రముచేత -
హార్యయా=మోవబడఁదగినదానవైన, త్వయా = నీచేత, అధిష్ఠితం = ఎక్కడబడిన,
వృద్ధోక్షం=ముదియొద్దను, విలోక్య=చూచి, మహాజనః=ఎల్లజనమును, స్తే...ఖః-స్తేర=
మందస్థితముగల - ముఖః=మొగముగలది, భవిష్యతి=అగును.

తా.-ఇదియును నీకు ఆదిలోనే ఊరేగింపులోనే మఱియొక నగుచుండు;
ఏ దనఁగా, గజేంద్రము నెక్కవలసిన భాగ్యకాలినివి నీవు ముదియొద్ద నెక్కినం గాంచి
ఎల్లవారును ఎగతాళిగా నవ్వుకొందురు.

వ్యా.-ఇయ మితి.-ఇయం చ, తే తవ, పురత ఆదా నే, వాన్యా, విడ
మ్యనా-పరిహాస ఇ త్యభాః, కా నే త్య త్రాహ - ఊధయా పరిణీతయా * వహీః
కర్తృణీ క్తః, వారణరాజహార్యయా త్వయా, 2అధిష్ఠిత మారూఢం, వృద్ధ ముక్షాణం
వృద్ధోక్షమ్ * 'అచతుర-' ఇ త్యాదినా నిపాతః, విలోక్య, మహాజనః సాధుజనః,
స్తేరముఖః స్థితముఖో భవిష్య త్యుపహాసిష్యతి, యత్ ఇయ మితి పూర్వేణ సంబంధః;
స్తే రే తి * 'నమి కమ్మి స్త్యుజన -' ఇత్యాదినా రప్రత్యయః.

ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం
సమాగమస్సార్థనయా పినాకిః
కలా చ సా కాన్తిమతీ కలావత,
స్త్య ముఖ్య లోకస్య చ నేత్రకాముదీ,

71

టీక.—పినాకినః=ఈశ్వరునియొక్క, స...యా - సమాగమ=ప్రాప్తియొక్క (ప్రాప్తి)-ప్రార్థనయా = కోరుటచేత, సంప్రతి=ఇప్పుడు, ద్వయం=రెండు, శోచనీయతాం=శోచ్యత్వమును, గతం=పొందినవి, (ఏవనఁగా), సా=ఆ (ప్రసిద్ధమయిన), కాన్తిమతీ=సదా వెలుగుగలదై, కలావతః=చంద్రునియొక్క, కళాచ=రేఖయును, అస్య లోకస్య=ఈలోకమునకు, నేత్ర కాముదీ=కంటికి వెన్నెల వయిన, త్వం చ = నీవును.

తా.—ఈశ్వరుని ఆశ్రయింపఁగోరించున ఈరెండును శోచనీయలు అయినవి; ఏ రెండ నఁగా.—సదా కాంతిగలదై లోకుల కన్నులకు వెన్నెలయై శివశిరమంసున్న యాచంద్రరేఖయు, సదా కాంతిగలదానదై లోకులకంటికి వెన్నెలవయిన నీవును.— ఇంతవఱకు చంద్రరేఖ యొకటియే శోచనీయ, ఇప్పుడు నీతో రెండు శోచనీయలు.

వ్యా.—ద్వయ మితి.—పినాకిన ఈశ్వరస్య, సమాగమ ప్రాథకనయా ప్రాప్తి కామనయా-క్రియమాణ యేతి కేషః, సంప్రతి, ద్వయం, శోచనీయతాం శోచ్యత్వం, గతం, కిం త దాహ - సా ప్రా గేవ మరకోగతా - అత్ర నేతి ప్రసిద్ధాథకత్వా న్న య చ్ఛబ్దాపేక్ష - త దు క్తం కావ్యప్రకాశే-వి. 'ప్రకాశప్రసిద్ధానుభూతార్థ విషయ స్తచ్చబ్దో యదుపదానం నాపేక్షతే' ఇతి, కాన్తిమతీ * నిత్యయోగమతువ, కలావత శ్చంద్రస్య, కలా షాడశో భాగ, శ్చాస్య లోకస్య, నేత్ర కాముదీ - నేత్రా ౭౭నన్ది వీ త్యథః, త్వం చ, కాన్తిమతీత్వ నేత్ర కాముదీత్వ విశేషణయో రుభయ త్రా ప్యన్వయః; ప్రా గే కైవ శోచ్యా, సంప్రతి తు త్వ మ ప్యప రేతి ద్వయం శోచ్య మితి పిండితాథః, శోచ్యత్వం చ నికృష్టాశ్రయణా దితి భావః.

‘కన్యా వరయతే హుపం, మాతా విత్తం, పితా శ్రుతమ్,

బాన్ధవాః కల మిచ్ఛన్తి, మిత్రాన్మమితరే జనాః.’

ఇతి లోకానా మాభాషణమ్; తత్ర కిచ్చి దపి నా స్తీ త్యాహ.—

వపు ర్విరూపాత్, మలత్కృజన్తతా,

దిగమ్బరత్వేన నివేదితం వసు;

వరేషు య ద్బాలమ్బుగాక్షీ, మృగ్యతే

తదస్తికిం వ్యస్త మపి త్రిలోచనే?

72

టీక.—(ఈశ్వరునికి), వపుః=దేహము, వి...త్తం=విరూప=వికృతస్వరూపము లయిన - అక్షమ్=కన్నులుగలది; అ లత్కృ జన్తతా=తెలియరాని పుట్టుకగలవాడగుట; వసు=ధరము, దిగమ్బరత్వేన=దెసలే వస్త్రముగాఁ గలిగియుండుటచేతనే, నివేదితం = తెలుపఁబడినది; హే బాలమ్బుగాక్షీ=ఓ లేగ లేడి కన్నులదానా, వరేషు=పెండ్లివమా

రలయందు, యత్ మృగ్యతే=ఏది కోరబడునో, తత్ = అది, వ్యస్తమ్ అపి = ఒకటి యైనను, త్రిలోచనే = ముక్కుంటియందు, అస్తి కిమ్ = కలదా.

తా.—లేడిలేగకన్నులవంటి కన్నులుగల యోపార్వతీ, వరునియందు కోరబడు గుణములలో ఈశ్వరునియందు అన్నియుఁ గావు గదా, ఒకటి యైనను కలదా? ఎట్లనెనః—రూపమా-మాఁడుకన్ను లగుటచేఁ ఘోరముగానున్నది; కులమా-తల్లిదండ్రులెవరో తెలియదు; ధనమా - దాన మొలతనముచేతనే నున్న యని స్పష్టపడి యున్నది.

వ్యా.—వపు రితి.—వపు స్తావ దస్య; విరూపాణి వికృతరూపా ణ్యక్షిణి నేత్రాణి యస్య త ద్విరూపాత్సం * 'బహుప్రహా సక్థిక్షోః స్వాక్షాత్ షచ్' ఇతి షచ్చుత్త్యయః - వైరూప్యం చ త్రినేత్రత్వా దతి క్షీరస్వామీ - అతో న సాస్తర్య వార్తా పీ త్యథాః, అలక్ష్మ్య మజ్ఞాతం - జన్మ యస్య తస్య భావ స్తతా - కుల మపి న జ్ఞాయత ఇత్యథాః, 'అలక్ష్మితా జనిః' ఇతి పాతే జని రుత్పత్తి రలక్ష్మితా న జ్ఞాతా-ని. 'జని రుత్పత్తి రుత్పత్తా' ఇ త్యమరః, వసు విత్తం, దిగమ్మరత్వే నైవ నివేదితం-నా స్తీతి జ్ఞాపిత మి త్యథాః-యది విత్తం భవతి తదా కథం దిగమ్మరో భవతి - అతో జ్ఞేయం నిధానోఽయ మితి, కిం బహునా, హే బాలమృగాక్షి పార్వతి, వరేషు వో ధృషు-ని. 'వరా జామాత్య వోధారా' ఇతి విశ్వః, య ద్రూపవిత్రాదికం, మృగ్యతే కన్యాతదృష్టభి రన్విద్యతే, త త్రిలోచనే త్రిమృతే, వ్యస్తమ్ ఏక, మపి సమ స్తం మా భూదితి భావః, అస్తి కిమ్ నా స్త్యే వే త్యథాః.

నివర్త యాస్మా దస దీప్సితా స్తనః;

క్వ తద్విధి? స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా?

అపేక్ష్యతే సాధుజనేన వైదికీ

శ్చ శాసనశూలస్య న యూపసత్క్రియా.

73

టీక.—అస్మాత్ = ఈ, అసత్ ఈప్సితాత్ = చెడుకోరికనుండి, మనః=మనస్సును, నివర్తయః=మరలింపుము; తద్విధిః = ఆప్రకారమువాఁడు (అమంగళశీలుఁడు), క్వ = ఎక్కడ, పుణ్యలక్షణా = మంచి భాగ్యచిహ్నములు గలదానపు, త్వం క్వ=నీ వెక్కడ, సాధుజనేన=సజ్జనునిచేత, శ్చ...స్య-శ్చ శాసన=వల్ల కాటి-శూలస్య=కోర్తికి, వైదికీ = వేదోక్త యయిన, యూపసత్క్రియా = యూప (స్తంభ)ముయొక్క సత్క్రియ, న అపేక్ష్యతే = కోరబడదు.

తా.—ఈచెడుకోరికను మానుము, అమంగళశీలుఁడైన యా యాశ్వరునికిని కుభలక్షణకు నీకును కూడిక లేగదు. సజ్జనులు ఎవరేని యజ్ఞముందలి యూప స్తంభము

నకు చేయవలసిన వైదికసత్త్వియను వల్లకాటికొట్టికి చేయుదురా. — యూపసత్త్వియను వల్లకాటికొట్టు ఎట్లయ్యెను కాదో నీ కతఁడు అర్హుఁడు గాఁడు అని భా.

వ్యా.—నివర్తయేతి.—అస్మా, దసదీప్సితా దనిష్టమనోరథా, నన్దనో, నివర్తయ నివారయ, సా పూర్వోక్తా విధా ప్రకాశో యస్య తథోక్తః, అమృతలక్ష్మీల ఇత్యథః, క్వ, మహా దస్తర మిత్యథః, పుణ్యలక్ష్మణా ప్రశస్తభాగ్యచిహ్న, త్వంచ క్వ - అతో న త వాయ మహా ఇత్యథః. తథా హి - సాధుజనేన - ని. 'సాధు ర్వాంధ్ర పిశేచా రా సజ్జనే చాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః - శ్శకానశూలస్య శ్శకానభూమినిఖా తస్య వధ్యశజ్జోక్త, రైవిదికీ వేదోక్తా, యూపో నామ పశుబంధనసాధనభూతః సం స్కృతదాయవిశేష - స్తస్య సత్త్వియా ప్రోక్షణాభ్యుత్పన్నాదిసంస్కారో యూపసత్త్వియా, నాపేక్ష్యతే నేవ్యతే; యథా శ్శకానశూలే యూపసత్త్వియా న క్రియతే తథా త్వమపి తస్మై న ఘటన ఇతి తాత్పర్యాథః.

ఇతి ద్విజాతో ప్రతికూలవాదిని,

ప్రవేపమానాధగలత్వకోపయా

వికుఞ్చిత భూలత మాహితే తయా

విలోచనే తిర్యగుపాస్తలోహితే.

74

టీక.—ఇతి=ఇట్లు, ద్విజాతో=బ్రాహ్మణుఁడు, ప్ర...ని - ప్రతికూల = విరుద్ధముగా - వాదిని(సతి)=పలుకుచుండఁగా, ప్ర...యా - ప్రవేపమాన=అదురుచున్న - అధర=పెదవిచేత - లక్ష్య=చూడనయిన - కోపయా=కినుకగలదైన, తయా = పార్వతి చేత, ఉ...తే - ఉపాస్త=ప్రాంతములందు - లోహితే=ఎఱ్ఱనివైన, విలోచనే=కన్నులు, వి...తం - వికుఞ్చిత=వక్రముచేయఁబడిన - భూలతం = బామతీగల గలుగునట్లుగా, తిర్యక్=అడ్డముగా, ఆహితే=ఉంపఁబడినవి.

తా.—ఈవిధముగా బ్రాహ్మణుఁడు అప్రియము పల్కుఁగా పార్వతీదేవికోపము చేత క్రిందిపెదవియదురుచుండ, నేత్రాంతములు కంపెక్కఁగా, బామముడివైచికన్నులను ఓరచూపుగా త్రిప్పివైచినది.

వ్యా.—ఇతితి.—ఇ త్యేవంప్రకారేణ, ద్విజాతో ద్విజే, ప్రతికూలవాదిని సతి, ప్రవేపమానేన చక్షురే - నాధరే జాధనోన్మేన - లక్ష్మీం మేయః - కోపః క్రోధో యస్యాస్తోధోక్తయా, తయా పార్వ, త్యోపాస్తలోహితే ప్రాస్తరక్తే, విలోచనే, వికుఞ్చితే కటిరితే - భూలతే యస్మిం స్తతథా - సభూభజ్జ మిత్యథః, తిర్యక్ సా, చ్యాహితే నిహితే, అనాదరా తిర్యగైత్వ తే త్యథః.

ఉవాచ చైనమ్.—పరమార్థతో హరం

న వేత్సి నూనం యత ఏవ మాత్మ మామ్.

అలోకసామాన్య మచిన్త్యహేతుకం

ద్విషన్తి మద్దా శ్చరితం మహాత్మనామ్.

75

టీక—ఏవం=ఈ బ్రహ్మచారినిగూర్చి, ఉవాచ=చ=మఱి యిట్లు పలికినది, పరమార్థ తః=వాస్తవరూపమున, హరం=ఈశ్వరుని, న వేత్సి=ఎఱుంగవు, నూనం=(అది) నిశ్చయము, యతః=ఏలయనఁగా, మాం = నాతో, ఏవమ్=ఇట్లు, ఆత్మ=పలికితివి, మద్దాః = మూఢులు, అలోకసామాన్యం = లోకపలకు సాధారణముగానట్టియు, అచిన్త్యహేతుకం=దోహింప శక్యమయిన కారణము గలది కానట్టియు, మహాత్మనాం = గొప్పవారి యొక్క, చరితం=నడువడిని, ద్విషన్తి = దోయుదురు.

తా.—పార్వతి యిట్లు ఆ బ్రాహ్మణునికి బదులు చెప్పెను; నీవు ఈశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమున ఎఱుంగవు, అందువలననే నాతో ఇట్లు పలికితివి; ఇట్లు మూఢులు తమకు అలవి గాని దగ్గు మహాత్ములనడువడిని దానికారణ మెఱుంగనేరక ద్వేషింతురు.

వ్యా.—ఉవాచేతి.—ఆ, ధైర్యం బ్రహ్మచారిణ, మువాచ చ, కి మితి.— పరమార్థకాత స్తత్వతో, హరం, న వేత్సి, న జానాసి, నూనం, కతః - యతో. మా, మేవ ముక్తయా రీత్యా, ౭౭ త్థ బ్రవీషి * 'ప్రవః పఞ్చానా మాదితః.' ఇతి రూప సిద్ధిః, అజ్ఞానాదే వాయం కివద్వేష స్తవే త్యాశయే నావా - మద్దా మూఢాః - ని. 'మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యా మద్దా' ఇ త్యమరః, లోకసామాన్య మితరజనసాధారణం న భవతీ త్యలోకసామాన్య మచిన్త్యహేతుకం దుర్బోధకారణకం, మహాత్మనాం చరితం, ద్విషన్తి హేత్వపరిజ్ఞానా ద్దూషయన్తి - విద్వాంస స్తు కో౭ పృత్ర హేతు ర స్తీతి బహుమన్యస్త ఇ త్యథకః.

సంప్రతి 'అమృతలాభ్యానరతిమ్' ఇత్యా ద్యుక్తం దూషణజాతం 'విపద్' ఇత్యా దిభిః పడ్డిభిః స్లోకైః పరిహర్య మారభతే.—

విపత్ప్రతీకారపరేణ మజ్జలం నిషేవ్యతే భూతిసముత్సుకేన వా;

జగచ్చరణ్యస్య నిరాశిషః సతః కి మేభి రాశోపహతాత్మవృత్తిభిః? 76

టీక.—ఓ...ణ—విపత్ = కీడునకు - ప్రతీకార = నివారణ-పరేణ=ముఖ్య ముగాఁగలవానిచేతను, భూ...వా—భూతి = విశ్వరూపండు - సముత్సుకేన వా = పూనికకలవానిచేతఁ గాని, మజ్జలం = (గడ్డమాలాది) కుభవస్తువు, నిషేవ్యతే = ధరింపఁబడును; జ...స్య—జగత్ = లోకములకు - శరణ్యస్య = రక్షణకుఁ దగినవానికి,

నిరాశిః సతః = కోరికలులేనివాడైయున్న (శివునికి), అ...భిః—ఆకా=కోరికలచేత—
ఉపహత=చెడఁగొట్టఁబడిన—ఆత్మవృత్తిభిః = చిత్తవృత్తిగలవియగు, ఏభిః = ఈమంగళ
ములచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము.

తా.—కీడును తొలఁగించుకొనుటకుఁగాని విశ్వరూపును సంపాదించుకొనుట
కుఁగాని లోకులు మంగళపదార్థములను నేమింతురు. కోరికల పుట్టించి మనస్సును
చెఱుపునచైన యీమంగళములవలన లోకములకు రక్షకుడై కోరికలులేనివాడైన
శివునికి ఏమిప్రయోజనము?

వ్యా.—విప దితి.—విపత్ప్రతికారపరేణ అనభావవిహారాధిశా నే త్యుభయః
* 'ఉపసగఽన్యఘృణ్యమనుష్యే బహులమ్' ఇతి దీఘః. భూతిసముత్సుకే నైశ్వర్య
కామేన, 'వా, మద్భలం గన్ధమాల్యాదికం, నిషేవ్యతే, శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యః
* 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్ప్రతిత్యయః—'శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇత్యమరః జగతః
శరణ్యైరన్య జగచ్ఛరణ్యైః, నిరాశిషో నిరభిలాషస్య—సతః శివస్య—ని. 'ఆశీ
రురగదంష్ట్రయాం విప్రవాక్యాభిలాషయో' ఇతి కాశ్యతః, ఆశయా తృప్త్య—యోప
హతా దూషితాఽఽత్మవృత్తిరన్యకరణవృత్తి-ర్యేషాం తై రభిర్నజ్జలైః కిం—మృ
థే త్యుభయః, పూర్వం మద్భల మి త్యేకవచనస్య జాత్యభిప్రాయత్వా దేభి రితి బహు
వచనేన పరామర్శో న విరుద్ధతే—ఇష్టవా ప్రస్థివిష్టవరిషో రాధికానోపి మద్భలా
చార నిర్వృత్తః—తదుభయసంస్పృష్టస్య తు యథాకథంబి దాస్తాం కో దోష ఇత్యుభయః
ఏతేన 'అమద్భలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యుక్తం ప్రత్యుక్తమ్.

అకించనః సకా ప్రభవ స్స సంపదాం;

త్రి లోకనాథః పితృసద్గోచరః,

స భీమరూపః శివ ఇ త్యుదీర్యతే,

న సన్తి యాథార్థ్యవిదః పినాకినః.

77

టీక.—సః = ఆయన (ఈశ్వరుఁడు), అకించినః సకా = దరిద్రుఁడయ్యును,
సంపదాం = విశ్వరూపులకు, ప్రభవః = కారణభూతుఁడు, పి...రః—పితృసద్గో-
చరకాడు—గోచరః సకా=అశ్రయముగాఁగలవాఁడు అయ్యును, త్రిలోకనాథః=
మూఁడులోకములకును ప్రభువు; సః = ఆయన, భీమరూపః సకా—భీమ = భయం
కరమయిన—రూపః=స్వరూపముకలవాఁడయ్యును, శివ ఇతి = సౌమ్యరూపుఁడు
అని, ఉదీర్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు; పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, యా...
దః—యాథార్థ్య=తత్త్వమును—విదః=ఎఱిగినవారు, న సన్తి=లేరు.

తా.—అయన దరిద్రుడయ్యును సంపద లిచ్చువాడూ; ఇల్లు వాకీలిలేనట్లు వల్ల కాటిలో నివసించువాడయినను కూడఁలోకములకును నాకుడఁ; భయంకర క్వరాపుడయ్యును సౌమ్యరూపుఁ డని చెప్పఁబడుచున్నాడూ; కావున ఆయ్యాశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱింగినవారు లేరు. అట్టి యా లోకాతీతమహిమాస్పదునికి ఎఱున్నను దోషము లేదు.

వ్యా.—అకిచ్చ నేతి.—స మరః - న విద్యతే కిచ్చన ద్రవ్యం యస్య సో ౭కిచ్చనో దరిద్రః సక, సంపదాం, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం, పితృస ద్దగోచరః శృతానాశ్రయః సక, త్రయాణాం లోకానాం నాథః * 'తద్దితాథకా-' ఇత్యాది నో త్తరపదసమాసః, స దేవో, భీమరూపో భయంకరాకారః సక, శివః సౌమ్య రూప, ఇ, త్యుదీర్యతే ఉచ్యతే, అతః పినాకినో హరస్య, యథాభూతో ౭గ్ధో య థాథకా - స్తస్య భావో యాథార్థ్యం తత్త్వం - తస్య విదో, న సన్తి; లోకోత్తర మహిమ్యా నిర్లేపస్య యథాకాథంచి దవస్థానం న దోషా యేతి భావః - ఏతేన 'అవస్తు నిర్భవత' ఇతి పరిహృతం వేదితవ్యమ్.

దేవస్య రాశిక మరాశికం చ ప్రసాధనం నా స్తీ త్యాశయే నాహ.—

విభూషణోద్భాసి పినద్ధభోగి వా,

గజాజినాలమ్బి దుకూలధారి వా

కపాలి వా స్యా, దధవేస్తు శేఖరం,

న విశ్వమూర్తే రవధార్మతే వపుః.

78

టీక.—విశ్వమూర్తే - విశ్వ = లోకమే - మూర్తే = స్వరూపముగాఁగల వాడయిన (ఆప్తమూర్తియైన) శివునియొక్క, వపుః=దేహము, వి...సి=విభూషణ= నగలచే - ఉద్భాసి వా = వెలుఁగునది, స్యాత్ = అగును, పి...వా—పినద్ధ = కట్టుకొనఁబడిన (ధరింపఁబడిన) - భోగి వా=పాములుగల దేనియు, స్యాత్, గ... మ్బి — గజ = ఏనుఁగుయొక్క - అజిన = తోలును - అలమ్బి = ధరించునది, స్యాత్, దు...రివా—దుకూల = వలిపమును - ధారి వా = ధరించునదేని, స్యాత్, కపాలి=పునుకకలది (బ్రహ్మకపాలమును సిగదండగా ధరించునది), స్యాత్, అథవా= ఒండె, ఇన్దుశేఖరం వా - ఇన్దు=చంద్రుడు - శేఖరం వా = సిగదండగాఁగలదియేని, స్యాత్, న అవధార్మతే=నిశ్చయింపఁబడదు.

తా.—ప్రపంచస్వరూపుఁ డయిన యాపరమశివునిదేహము ఇట్టి దని నిశ్చయింప నొకరికిని అలవి గాదు;—అది నగలచేత నేనియు వెలుఁగును. పాముల నేనియు

కాల్పును; ఏనుగుతోలును ఉత్తరీయముగా వేసికొనును, వలిపమునేని ధరించును; సిగయందు బ్రహ్మకపాలమునేని పెట్టుకొనును, చంద్రు నైనను పెట్టుకొనును.

వ్యా.—విభూషణేతి.—విశ్వం మూర్తి రస్య స్థితి విశ్వమూర్తే రప్తమూర్తే - శివస్య, వపుః శరీరం, భూషణై రుచ్ఛాగత ఇతి భూషణోచ్ఛాసీ, స్వాత్, వినద్ధభో గ్యాముక్తభుజ్జమం వా స్వాత్ * వినద్ధతి నన్యాతే రవిపూర్వాత్ కమణీక్తః * 'వప్తి భాగురిరల్లోప మవాప్యో రుపనగళయోః' ఇ త్యకారలోపః, గజాజినాలమ్మి స్వాత్, అథవా, దుకులధారి స్వాత్, కపాలమస్వా స్థితికపాలి బ్రహ్మశిరఃకపాల కేఖరం వా స్వాత్, ఇన్దుకేఖరం వా స్వాత్, నావధార్యతే న నిధాఃర్యతే; సర్వం సంభవతీ త్యర్థః. ఏతేన 'త్వ మేవ తావత్' ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యుక్త మితి జ్ఞేయమ్.

'అయుక్తరూపం కి మతఃపరం వద' ఇతి శ్లోకోక్తం ప్రత్యాహ.—

తదజ్ఞసంసర్గ మవాప్య కల్పతే

ధ్రువం చితాభస్పరజో విశుద్ధయే;

తథా హి నృత్యాభినయక్రియాచ్యుతం

విలిప్యతే మాలిభి రమ్బరౌకసామ్.

79

టీక.—త...ర్గమ్—తత్ = ఆయనయొక్క - అజ్ఞ = శరీరముయొక్క - సం సర్గమ్ = కూడికను, అవాప్య = పొందినదై, చి...జః—చితా = సాదలయొక్క - భస్మ = బూడిదయగు - రజః = ధూళి, విశుద్ధయే = పవిత్రీకరించుటకు, కల్పతే = ఏర్పడును, ధ్రువం=నిశ్చయము; తథా హి = (ఇది) ప్రసిద్ధముగదా, నృ...తం— నృత్యం=తాండవమందు - అభినయ = అర్థమును తెలుపుచేప్రయనెడు - క్రియా = చేత చేత - చ్యుతం = రాలినట్టిది, (అసాదబూడిదధూళి), అమ్బరౌకసాం = దేవతల యొక్క, మాలిభిః=సిగలచేత, విలిప్యతే = పూసికొనబడుచున్నది.

తా.—అయోశ్వరుని యొడలితాఁకుడు పొందినంతట సాదబూడిదధూళి పవిత్రీ కరణసమర్థ మగును, కాననే ఆయన తాండవమాడినప్పుడు అభినయవశంబున ఆయన యొడలినుండి రాలినయాధూళిని దేవతలు సిగలయందుఁ దాల్చురు.

వ్యా.—త దితి.—తస్య శివ-స్వాజ్ఞం తస్య సంసర్గః, మవా ప్యాపాద్య, చితాభ స్తైవ రజో, విశుద్ధయే కల్పతే - అలం పర్యాపిన్నతీ త్యథః * అలమథః యోగాత్ 'సముస్వస్తిస్వాప్యః' ఇ త్యాదినా చతుర్థీ, ధ్రువం శోధకత్వం ప్రమాణ సిద్ధ మి త్యథః, ప్రమాణ మే వాచ - తథా హి - ప్రసిద్ధ మే వేత్యర్థః, నృత్యే తాండవ-యాభినయోర్ధృ వ్యర్జకచేష్టావిశేషః - స ఏవ క్రియా - రయా నిమిత్తేన-

చ్యుతం పతితం-చితాభస్మరజ ఇతి శేషః, అమ్మచౌకసాం దేవానాం, మాలిఖి, రివిలి
 ప్యతే ధ్రియతే; అశుద్ధం చేత్ కథ మిన్ద్రాదిర్ధియే తే త్యక్తాపత్తి రనుమానం వా
 ప్రమాణ మి త్యర్థః.

య దుక్తం 'దిగమ్మరత్వేన నివేదితం వసు' 'ఇయం చ తే ౭న్యో పురతో
 విదమ్మనా' ఇ త్యాది చ, త త్రోక్తర మాహ.—

అసంపద స్తస్య పృషేణ గచ్ఛతః

ప్రభిన్నదిగ్వారణవాహనో వృషా

కరోతి పాదా వ్రపగమ్య మాలినా

వినిద్ర మన్దార రజోఽరుణాబ్జులీ.

80

టీక.—ప్ర...సః—ప్రభిన్న=మదము స్రవించుచున్న -దిగ్వారణ = దిగ్గజము
 (విరావతము) - వాహనః = వాహనముగాఁ గలవాఁ డయిన, వృషా = ఇంద్రుఁడు,
 అసంపదః = సంపదలేనివాఁడై (దరిద్రుఁడై), పృషేణ = ఎద్దుచేత (ఎద్దు నెక్కి),
 గచ్ఛతః = సంచరించునట్టి, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, పాదా = చరణములను,
 మాళినా=సిగతో, ఉపగమ్య=తాఁకి, వి...లీ—వినిద్ర = వికసించిన - మన్దార =
 కల్పవృక్ష పుష్పములయొక్క - రజః = ధూళిచేత - అరుణ = ఎఱ్ఱని - అబ్జులీ =
 ప్రేళ్లకలవానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తా.—మదము స్రవించు నైరావతదిగ్గజము నెక్కి చరించు నైశ్వర్యవంతుఁ
 డైన దేవేంద్రుఁడు ఎద్దు నెక్కి చరించునట్టి పేదయైన యామహేశ్వరుని పాదములకు
 తనసిగసోఁక మ్రొక్కి వానిప్రేళ్లను ఆసిగలోని మందారపుష్పముల ధూళిచే నెఱుపు
 గావించును. ఇట్లు దిగ్గజముల నెక్కునింద్రాదులు సయితము కొలుచువానికి సంపదలేలే
 ఎద్దు నెక్కిన సేమి దోషము?

వ్యా.— అసంపద ఇతి.— ప్రభిన్నో మదస్రావీ - దిగ్వారణో దిగ్గజో -
 వాహనం యస్య సః విరావతే నోథ ఇ త్యర్థః, వృషా దేవేన్ద్రో, ౭సంపదో దరి
 ద్రస్య, పృషేణ గచ్ఛతో వృషభారూఢస్య, త స్వేశ్వరస్య, పాదా, మాలినామహతే
 నోపగమ్య - ప్రణ షేయ త్యర్థః, వినిద్రాణాం వికసితానాం - మన్దారాణాం కల్ప
 తరుణుమానాం - రజోభిః పరాగై - రరుణా అబ్జులయా యయో స్తా త ధోక్తా,
 కరోతి; దిగ్గజారోహితా మిన్ద్రాదీనా మపి వంద్య స్వేచ్ఛతాః కిం సంపదా, వృషా
 రోహణే వా కో దోషః ఇ త్యర్థః.

య దుక్తమ్ 'అలత్యజస్తతా' ఇతి, త త్రోక్తర మాహ.—

వివక్షతా దోష మపి చ్యుతాత్మనా
త్వయైక మిశం ప్రతి సాధు భాషితమ్,
య మామన న్నైత్యభువోఽపి కారణం

కథం స లక్ష్యప్రభవో భవిష్యతి?

౪1

టీక.—చ్యుతాత్మనా - చ్యుత = నష్టమయిన (చెడిన) - ఆత్మనా=స్వభావ ముకలవాడవై, దోషం = దోషగును, వివక్షతా అపి=చెప్పఁగోరినవాడ వయినను, త్వయా = నీచేత, ఈశం ప్రతి = కవునిఁగూర్చి, ఏకం=ఒక్కమాట, (పుట్టువు తెలియనివాడు అనునది), సాధు = చక్కఁగా, భాషితం = చెప్పఁబడినది, (ఏలయన), యం = ఏయిశ్వరుని, ఆత్మభువః అపి = బ్రహ్మకు సయితము, కారణమ్=కారణము నుగా, ఆమనన్తి = పెద్దలు ఉదాహరింతురో, సః = ఆతఁడు, కథం = ఎట్లు, లక్ష్య ప్రభవః - లక్ష్య = ఎఱుకవడునట్టి - ప్రభవః = కారణముగలవాడు, భవిష్యతి = అగును.

తా.—దుష్టస్వభావుడవు నీవు దూషింపఁ గడంగియు ఆయిశ్వరుని గుఱించి ఒకమాటమాత్రము వాస్తవముగానే చెప్పితివి. ఏ దనఁగా ఆతని పుట్టుక తెలియరాకున్న దనుట. బ్రహ్మ తనవలనతానే పుట్టినవాడుగదా, ఎవనిని ఆ బ్రహ్మకు సయితము కారణ మని పెద్దలు వచింతురో ఆతనికారణము ఎట్లు ఎఱుకవడును?

వా్యా.—వివక్ష తేతి.—చ్యుతాత్మనా నష్టస్వభావే నాత ఏవ దోషం దూషణం వివక్షతాచక్ర మిచ్ఛతా, ఽపి త్వ, యైశం ప్ర, త్యేకమ్ 'అలక్ష్యజన్తతా' ఇ త్యేక దేకమ్ - నచ ఇ త్యర్థః, సాధు భాషిత సమ్య గుక్తం, కుతః - య మిశ్వర, మాత్మ భువో ఽపి బ్రహ్మణోఽపి-ని. 'బ్రహ్మత్వభూః సురజ్యేష్ఠః' ఇ త్యమరః, కారణ,మామన న్నైదాహరన్తి - విద్వాంస ఇతి శేషః * 'పా పూర్ణా స్థా మ్నా దాణ్-' ఇత్యా దినా మనాదేశః, స ఈశ్వరః, కథం, లక్ష్యప్రభవో లక్ష్యజన్తా, భవిష్యతి; అనాదినిధ నస్య భగవతః కారణజ్ఞా కలబ్ధ శ్చ నాన్వివ్యత ఇ త్యర్థః.

అలం వివాదేన, యథా శ్రుత స్త్వయా,

తథావిధ స్తావ దశేష మస్తు సః;

మ మాత్ర భావైకరసం మనః స్థితం;

న కామవృత్తి ర్వచనీయ మిహ తే.

౪2

టీక.—వివాదేన అలం = వివాదము నలదు, త్వయా సః యథా శ్రుతిః = నీచేత ఆయిశ్వరుడు ఎట్టివాడుగా వినఁబడినాడో, అశేషం = సంపూర్ణముగా,

తథావిధః తావత్ = అట్టివాడే, అస్తు = అగుగాక, మమ మనః = నాచిత్తము, అత్ర = ఈవిషయములో, భా...సం—భావ = శృంగారము - ఏక=ముఖ్యమయిన-
రసం = భోగ్యముగాగలదై, స్థితం = ఉన్నది; కామవృత్తిః - కామ = స్వేచ్ఛ
ప్రకారము - వృత్తిః = నడవడికలవాడు, వచనీయం = నిందను, న ఈక్షతే =
తలంపడు.

తా.—పోనీ, నీతోనాకు వాద మేల? నీవు ఎట్టివాడని వింటివో ఈశ్వరుడు
కేవలము అట్టివాడే అగుగాక; నామనస్సు శృంగారాస్వాదనాసక్త మయి ఆయన
యందు లగ్న మయి యున్నది; కావున నన్నాక్షేపించుటవలన ప్రయోజనము లేదు;
ఏ లన స్వేచ్ఛచే సంఘరించువారు నిందను లక్ష్యపెట్టరు.

వ్యా.—అల మితి.—అథవా, వివాదేన కలహే, నాలం, త్వయా, యథా
యేన ప్రకారేణ, స ఈశ్వరః, స్తుతోఽ, కేవం కాలేన్నీయిన, తథావిధ స్తావత్
తత్ప్రకార ఏ వాస్తు, మమ మన, స్వ త్రేశ్వరే, భావః శృక్లార - ఏకోఽన్వితీయో
రస ఆస్వాద్యో - యగ్య త త్తథా, స్థితం, తథా హి - కామవృత్తిః స్వేచ్ఛావ్య
వహరీ, వచనీయ మస్థానసక్తాపవాదం, నేక్షతే న విచారయతి - న హి స్వేచ్ఛా
సంచారిణో లోకాపవాదా ద్విభ్య తీతి భావః.

నివార్యతా మూలి, కి మ ప్యయం వటుః

పున ర్వివక్షుః స్ఫురితో త్తరాధరః;

న కేవలం యో మహతోఽ పభాషతే

శృణోతి తస్మా దపి య స్స పాపభాక్.

రిశే

టీక.—హే ఆళి = ఓసిచెనీ, స్ఫు...రః—స్ఫురిత = కదలికచేత—ఉ త్తర =
అధికమయిన - (అధికముగా కదలుచున్న) - అధరః = పెదవులుగలవాడు, అయం
వటుః = ఈ బ్రహ్మచారి, పునః = యెండియు, కి మపి=ఏమో, వివక్షుః=చెప్పగోరి
యున్నాడు, నివార్యతాం=మాన్పింపుము; (ఏల యనగా), యః=ఎవడు, మహతః=
పెద్దలను, ఆపభాషతే = నిందించునో, న కేవలం సః = వాడు మాత్రమే గాక,
(మఱి), తస్మాత్ యః శృణోతి = వానివలన ఎవడు వినునో, సః అపి = వాడును,
పాప భాక్ = పాపము పొందువాడు, భవతి = అగును.

తా.—చెనీ, ఈ బ్రహ్మచారి పెదవులు మిక్కిలి కదలించుచున్నాడు; కనుక,
ఇంకను ఏమో మరల చెప్పబోవుచున్నాడు. ఇతనిమాటలు మాన్పుము. ఏల యనగా
పెద్దలను నిందించువారికి మాత్రమే కాక వారివలన ఆనిందను వినువారికి సయితము
పాపము తగులును.

వ్యా.—నినార్యతా మితి.—హే అతి సఖి - ని. 'అతిః సఖీ వయస్యా చ' ఇ త్యమరః, స్ఫురితోత్తరాధరః స్ఫురణభూయిష్ఠో, 2యం, వటు ర్నాణవకః, పునః కి మపి, వివక్షా ర్వక్తు మిచ్ఛుః * ప్రపః సన్నవ్తా దుప్రత్యయః, నివాచ్యతాం, తర్హి - వక్తు మేవ కథం దదా సీ త్యాహ - తథా హి-యో మహతః పూజ్యా, సప భాషతే2పవదతి, న కేవలం స పాపభాగ్ భవతి, కిం తు, తస్మా దపభాషమాణాత్ పురుషా ద్యః శృణోతి - సో2పి పాపభాగ్ భవ తీతి కేషః, ఆత్మ స్మృతిః-

'గురోః ప్రాప్తః పరీవాదో నశ్రోతవ్యః కథంచన,

కర్ణా తత్ర పిధాతవ్యా, గస్తవ్యం వా తతో2న్యతః.' ఇతి.

సంప్రతి గస్తవ్యపక్ష మాశ్రయతే.—

ఇతో గమి మ్యా మ్యథ వేతి వాదినీ

చచాల బాలా స్తనభిన్నవల్కులా;

స్వరూప మాస్థాయ చ తాం కృతస్మితః

సమాలలమ్బే వృషరాజకేతనః.

84

టీక.—అథవా = ఒండె, ఇతః గమిస్యామి = ఇటనుండిపోయెదను, ఇతి వా దినీ = అని పలుకుచు, స్త - లా - స్తన = కుచములనుండి - భిన్న = జాతిన - వల్కులా = నారచీరకలదై, బాలా = పార్వతి, చచాల = తరలెను. వృష రాజ కేతన శ్చ = ఎద్దు దొర టెక్కెమువాడును (వృషభధ్వజాడును = శివుడును), స్వ రూపమ్=తనరూపమును (వాస్తవమయిన శివరూపమును), ఆస్థాయ = పొంది, కృత స్మితః = చేయఁబడిన చిఱునవ్వుకలవాడై, తాం = పార్వతీదేవిని, సమాలలమ్బే = చేపట్టెను.

తా.—'పోనీ నేనే ఇటనుండి అవలికి పోయెదను' అని పలుకుచు పార్వతీదేవి వడిగా లేచి, కుచములమీది నారచీర జాఱుచుండ, అటనుండి తరలెను. అంతట పరమేశ్వరుడును తనవాస్తవ స్వరూపమును ధరించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు ఆమెను చేపట్టెను.

వ్యా.—ఇత ఇతి.— అథ, వేతో2న్యత్ర, గమిస్యా మితి, వాదినీ వదన్తీ, స్తనాభ్యాం భిన్నవల్కులా రయవకాత్ కుచస్తస్త చీరా, బాలా పార్వతీ, చచాల; వృషరాజకేతనో వృషభధ్వజ శ్చ, స్వరూప మాస్థాయ నిజరూప మక్రిత్య కృతస్మితః సక, తాం పార్వతీం, సమాలలమ్బే జగ్రహ.

తం వీక్ష్య వేపథుమతీ సరసాజ్ఞయప్తి
 నిక్షేపణాయ పద ముద్భృత ముద్వహన్తీ,
 మార్గాచలవృత్తికరాకులి తేవ సిన్ధుః
 శైలాధిరాజతనయా న యయా న తస్థా.

85

టీక.—తం వీక్ష్య = ఆయనను చూచి, వేపథుమతీ = కంపముకలదై, స...
 ప్తిః—సరస=చెమరుగురిన-అజ్ఞయప్తిః=చేతికట్టువంటి. దేహముకలదై, నిక్షేపణాయ=
 (ముందు) ఉంచుటకు, ఉద్భృతం=ఎత్తబడిన, పదం=చరణమును, ఉద్వహన్తీ=ఎత్తి
 యున్నదై, శైలాధిరాజతనయా = పార్వతి, మా...తా - మార్గ = దారిలో-అచల=
 కొండయొక్క - వృత్తికర = అడ్డంకిచేత - ఆకులితా = తిరుగుడువడిన, సిన్ధు రివ = ఏటి
 వలె, న యయా = పో దాయెను, న తస్థా = నిలువ దాయెను.

తా.—ఆయనను జూచి సన్నని యొడలెల్ల చెమర్చుగా ముం దిడుటకు ఎత్తిన
 యడుగును ఆట్లే ఎత్తియే యుంచుకొన్నదై, పార్వతీదేవి-దారిలో కొండ యడ్డపడగా
 కలగుండువడినయేటివలె-ముందటికి పోవనుం బోక నిలువను నిలువక లజ్జచేత ఏమియుం
 దోపక యుండెను.

వ్యా.—త మితి.—తం దేవం, వీక్ష్య, వేపథుమతీ కమ్పవతీ, సరసాజ్ఞయప్తిః
 స్విన్నగాత్రీ, మహాదేవదర్శనేన దేవ్యాః సాత్త్వికభావోదయ ఉక్తః, నిక్షేపణా
 యాస్యత్ర విన్యాసా, యోద్భృత ముత్తిప్తం, పద మష్టి, ముద్వహన్తీ, శైలాధిరాజ
 తనయా పార్వతీ, మార్గైచల స్తస్య - వృత్తికరేణ సమాహత్యా - అవరోధనే నేతి
 యావత్ - ఆకులితా సంభ్రమితా, సిన్ధు ర్న, దీవ - ని. 'దేశే నదవిశేషేచైతా సిన్ధు
 ర్నా సరితి త్రిశూమ్' ఇ త్యమర,, న యయా న తస్థా - లజ్జ యేతి భావః,
 వసన్తతిలకావృత్త మేతత్.

‘అద్య ప్రభృత్యవనతాజ్ఞే, త వాన్సి దాసః
 క్రీత స్తపోభి’ రితి వాదిని చన్ద్రమాళౌ,
 అహ్నియ సా నియమజం క్లమ ముత్సస్స
 క్లేశః ఫణేన హి పున ర్నవతాం విధత్తే.

86

టీక.—చన్ద్రమాళౌ = శివుడు, (హే) అవనతాజ్ఞే = (ఓ) వంగినదేహము
 గలదానా(పార్వతీ), అద్యప్రభృతి=నేడుమొదలుగా, తవ తపోభిః=నీవ్రతములచేత,
 క్రీతః = విలువబడినట్టి, దాసః = దాసుడను, అన్సి = అయితిని, ఇతి వాదిని=అని
 పలుకుచుండుంగా, సా దేవీ=ఆ పార్వతీదేవి, నియమజం=తపస్సువలన కలిగిన, క్లమం=

క్షేత్రమును, అహ్మయ=వెంటనే, ఉత్సవము=పదలెను ; తథాహి=అట్లేగదా, క్షేత్రం =
శ్రమ, ఫలన=ఫలప్రాప్తిచేత, పున ర్నవతాం = వెండియు కొత్తదనమును (క్షేత్రము
లేమిని), విధత్తే = తాల్చును.

తా.—అంతట, శివుడు 'ఓసుందరీ, నీవు నన్ను నీతపస్సులచేత విరిచితివి, నేను
నేటినుండి నీదాసుడ నయితిని.' అని ఇట్లు పలుకుచుండగా పార్వతీదేవి తపఃక్షేత్ర
మెల్లను తీటి యథాపూర్వము నుఖ మొందిన దామెను. అట్లే గదా లోకములో
క్షేత్రము సఫలమయిన యెడల అక్షేత్రమే యగును గదా.

వ్యా.—అ ద్వేతి.—చంద్రమాతా శివే, హే అవతతాగ్ని పార్వతీ, అద్య
ప్రభృతి-అస్తా ద్దినా దార భ్యే త్యథాః * ప్రభృతియోగా ద ద్వేతి సప్తమ్యథా
వాచినా పశ్చిమ్యథో లక్ష్యతే, తవ తపోభిః క్రితః, దాస్య దానే-దాసత ఆత్మానం
దదా తీతి దాసోఽస్తీతి, వాదిన వదతి సతి, సా దే, వ్యవస్థయ సపది-ని. 'ప్రార్థి
త్యజ్జనాఽఽహ్మయ ద్రాజ్జు సపది ద్రుతమ్' ఇ త్యమరః, నియమజం తపోజన్యం,
క్లమం క్షేత్ర-ముత్సవర్జ ఫలప్రాప్త్యా క్షేత్రం విసస్తా రే త్యథాః, తథా హి—క్షేత్ర, ఫలన
ఫలసిద్ధ్యా, పున ర్నవతాం విధత్తే పూర్వవదేవాక్తిప్త తా మాపాదయ తీత్యథాః-సఫలః
క్షేత్రో న క్షేత్ర ఇతి భావః.

ఇతి శ్రీ మత్సహస్రనామోపాధ్యాయ కొలాచల మల్లినాథమూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతః

వమారసంభవే మహాకావ్యే తపఃఫలదయో నామ

పంచమ స్కంధః.

శ్రీ

కు మార నం భ వ మ్.

చ ట్ట స్ప ర్షః.

అథ విశ్వాత్తనే గౌరీ సందిదేశ మిథః సఖం,

‘దాతా మే భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతా మి’ తి. 1

టీక.—అథ = తర్వాత, గౌరీ = పార్వతీ, వి...నే = విశ్వ = లోకమే -
అత్తనే = స్వరూపముగాఁ గలవాడయిన శివునికి, మిథః = రహస్యముగా, సఖం =
చెలిగుండ, సందిదేశ = వార్త పంపెను; (ఏమని యనగా), భూభృతాం, నాథః =
కొండలరాజు (హిమవంతుడు), మే దాతా = నన్ను ఇచ్చువాడుగా, ప్రమాణీ క్రియ
తామ్ ఇతి = ముఖ్యుడుగా నెంచబడునుగాక అని.

తా.—ఈ ప్రకారము పరమేశ్వరుడు అనుగ్రహించినంతట పార్వతీదేవి ప్రపంచ
స్వరూపుఁ డయిన యాపరమశివునికి రహస్యముగా సఖిముఖమున వార్త పంపెను;
ఏ మని యనగా—‘నన్ను మీరు పర్వతరాజగు మాతండ్రివలన ప్రదానపూర్వకముగా
కైకొనుట నాకు మహానుగ్రహము’ అని,

వ్యా.—అ థేతి.—అథ దేవదేవానుగ్రహనంతరం, గౌరీ పార్వతీ, విశ్వ -
మాత్తా స్వరూపం - య స్త్యేతి - విశ్వ స్వా త్యేతి వా - విశ్వాత్తనే శివాయ, మిథో
రహసి - ని. ‘మిథోఽన్యోన్యం రహస్యమి’ ఇ త్యమరః - సఖం, సందిదేశే శాతీససర్జ -
క్రియామాత్రప్రయోగేఽపి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థిక, కి మితి, భూభృతాం
నాథో హిమవాక, మే మమ, దాతా సక - ప్రమాణీక్రియతా మితి-దాతృత్వేన
ప్రమాణీ క్రియతా మి త్యథకః * ప్రాథకనాయాం లోబ్-పితృదీయమానాయాః
పరిగ్రహో మమ మహా ననుగ్రహ ఇతి భావః.

తయా వ్యాహృతసందేశా సా బభౌ నిభృతా ప్రియే

చూతయష్టి రి వాఖ్యానే మథా పరభృతోన్ముఖః.

2

టీక.—తయా = ఆచెలిచేత, వ్యా...కా - వ్యాహృత = చెప్పబడిన - సందేశా =
సమాచారముకలదై, ప్రియే = దయకునివిషయమై, నిభృతా = నిశ్చలముగా (మిక్కిలి

అసక్తరాలయి), సా = గౌరీ, మథా = వసంతమందు, నిభృతా = నిశ్చలయై. ప.,
భీ - పరభృతా = ఆడుంగోయిలచేత-ఉన్న భీ = పలుకుచున్నదైన, చూత యష్టిః ఇన =
మావిశామవలె, అభ్యాసే = సమీపమున, బధౌ = ఒప్పెను.

తా.—ఈ ప్రకారము చెరిముఖముగా పరమశివునికి అసమాచారము అందజేసి
తాను ఆయనయందు ఆత్మంతాఁగి తీసికొనిపోయితిని—వసంతునియందు అసక్తమై
ఆడుంగోయిలకూతచే పలుకుచు ఉన్నట్టి మావిశామవలె-శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—త యేతి.—తయా సఖ్యా-సఖీముఖే నే త్యథాః, వ్యాహృత సందే
శోక్త వాచికా, ప్రియే హరవిషయే, నిభృతా నిశ్చలా-పరమాసక్త త్యథాః, సా
గౌరీ, మథా వసంతే, నిభృతా స్థిరా, పరభృతయా శోకిల - యోస్తుభీ ముఖరా - పర
భృతోస్తుభీ - ముఖశబ్దే నాభీభాషణవ్యాపారో లక్ష్యతే - తథా చ పరభృతాయముఖేన
వ్యాపార స్తీ త్యథాః * పరభృతేతి క్రియాశబ్దవిషయాయాం * 'జాతే రస్తి' ఇతి
జీవప్రత్యయో న భవతి, త యే త్యుపమేయస్య వ్యస్తత్వా-దుపమానవాచి పరభృతా
శబ్దస్య సమాసః సాధవ్యః, అథవా భృద్భరణం * సంపదాత్వా, త్విత్ - పరై
రభృచ్చ్యస్యా స్తయా పరభృతేతి వ్యాసేన వ్యాఖ్యేయం * పదమష్టమీకార స్తు పరై
ర్భియత ఇతి కర్తృణి క్రియ మాహ, చూతయష్టి స్పృతకా, భే వాభ్యాసేన్ద్రీకే, బధౌ-
'సదే కాభ్యాస సవిధ సమర్పాద సవేశవత్,

ఉపకణ్ఠానికాభ్యణాభ్యగ్రా ఆ ప్యభివోఽవ్యయమ్.' ఇ త్యమరః.

స త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ, విస్మజ్య కథ మ ప్యుమామ్

ఋషీక జ్యోతిర్తయాక సప్త సస్మార స్మరణాసనః.

౩

టీక.—సః స్మరణాసనః = ఆకామునిగంగ (శివుడు), తథాఇతి = అట్లే (చేసెదను)
అని, ప్రతిజ్ఞాయ = చెప్పి, ఉమాం = పార్వతిని, కథ మపి = ఎట్లకేలకు, విస్మజ్య = వదలి,
జ్యోతిర్తయాక = తేజోరూపులయిన, సప్తఋషీక = (అంగిరసుడు లోనగు) నేడుగురు
ఋషులను, సస్మార = తలంచెను.

తా.—కామునిఁ గూల్చినవాడయిన యాయాశ్వరుఁడు, 'అట్లేనీతండ్రివలన
నుండి దానపూర్వకముగానే నిన్ను గ్రహించెదను.' అని యంగీకారముపలికి, ఎట్లకేలకు
పార్వతిని ఎడఁబాసి నక్షత్ర స్వరూపముల ఆకాశమున నున్న తేజోమూర్తులను అంగిరః
ప్రభృతి సప్తర్షులను తలంచెను.

వ్యా.—స ఇతి.—స ప్రకృతః, కా స్తీతి కాసనః * బహులగ్రహణాత్
కర్తరి బ్యుత్ - స్మరస్య కాసన - ఈశ్వర, సప్త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ-తథా కరిష్యామి
త్యుక్త్యే త్యథాః, ఉమాం, కథ మపి కృచ్ఛేణ, విస్మజ్య-తత్త గాథాఽనురాగత్వా

దితి భావః, జ్యోతిర్వయం శ్చోయాసాన్, సప్తశ్చ నగ్గిరఃప్రభృతీన్, సప్తశ్చ
స్యృతవాన్.

తే ప్రభామణ్డలై వ్యోకామ వ్యోదయన్త స్తపోధవాః

సారున్ధతీకాః సపది ప్రాదురాసన్ పురః ప్రభోః.

4

టీక.—తపోధవాః=తపస్సే ధనముగాఁగలవారైన, తే=ఆసత్తులు, ప్ర...

లై - ప్రభా = కాంతియొక్క - మణ్డలై=మొత్తములచేత, వ్యోమ=ఆకాశమును,
వ్యోతయన్తః = వెలిగించుచు, సారున్ధతీకాః=అరుంధతీదేవితోఁ గూడుకొనవారై,
ప్రభోః పురః = ఈశ్వరుని మ్రొల, ప్రాదురాసన్=తోఁతెంచిరి.

తా.—అపరిమితముగా తపస్సులు చేసికొన్న వారయిన యాసత్తులు, తమదేహ
కాంతులచేత ఆకాశ మంతయు వెలుగుచుండ, అరుంధతీదేవితోఁ గూడ పరమేశ్వరుని
యెదుట ప్రత్యక్షమై నిలిచిరి.

వా. — త ఇతి. — తే, తప ఏవ ధనం యేషాం తే తపోధవాః సప్తషాయః,
ప్రభామణ్డలై శ్తేజఃపుష్పై శ్చ, సోమ్యామాకాశం, వ్యోతయన్తః, అరున్ధత్యా సహ వర్తన్త
ఇతి సారున్ధ తీకాః సన్తః * 'స ద్యృత శ్చ' ఇతి కవీ, సపది, ప్రభోః శివరస్య, పురః
పురోభాగే, ప్రాదురాసన్ ప్రత్యక్షా బభూవుః.

ఇతః పరం వడ్భిః శ్లోకే స్తా నేవ మునీన్ వణకాయతి. —

అప్లుతా స్తీరమన్దారకుసుమోత్కిరవీచిషు

వ్యోమగన్ధాప్రవాహేషు దిక్షాగమదగన్ధిషు.

5

టీక.—తీ...షు - తీర = దరియందలి - మన్దార = కల్పవృక్షములయొక్క -

కుసుమ = పువ్వులను - ఉత్కిర = ఎగఁజల్లునట్టి - వీచిషు=అలలుగలవై, వి...షు -
దిక్షాగ = దిగ్గజములయొక్క - మద=మదముయొక్క - గన్ధిషు=పరిమళముగలవైన,
వ్యో...షు - వ్యోమగన్ధా = ఆకాశగంగయొక్క - ప్రవాహేషు=వెల్లువలయందు,
అప్లుతాః = స్నానముచేసినవారు.

తా.—దరిలోని మందారవృక్షములనుండి రాలినపువ్వులను అలలు ఎగఁజల్లు
చుండ, నీటఁగలసియున్న యైరావతాది దిగ్గజదానధారలపరిమళము కదంబించుచున్న
స్వర్గంగా ప్రవాహములయందు స్నానము చేసినవారు.

వా. — అప్లుతా ఇతి. — ఉత్కిరన్తి విశిష స్తీ త్యుత్కిరాః * 'ఇగుపథ' -
ఇత్యాదిగా కప్రత్యయః' తీరే యేమన్దారాః కల్పవృక్షా - నేషాం కుసుమానా ము
త్కిరా - వీచయ స్థరక్షా - యేషాం తేషు, దిక్షా నాగానాం దిగ్గజానాం-మదగన్ధో

యే ష్వితి త శ్చోక్తేషు, వ్యోమగచ్ఛాప్రవాహే ష్వూకాశగచ్ఛాస్రోతస్సు, ఆప్లుతాః
స్నాతాః.

ముక్తాయజ్ఞోపవీతాని బిభ్రతో హైమవల్కలాః

రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవజ్ఞాం కల్పవృక్షౌ ఇ వాశ్రితాః.

6

టీక.—ము...ని - ముక్తా=ముక్తములయొక్క - యజ్ఞోపవీతాని=జన్నిదములను.
విస్తృతః=ధరించినవారు, హై...లాః - హైమ = బంగారపువికారమయిన - వల్క-
లాః=నారచీరలుగలవారు, ర...త్రాః - రత్న = రత్నమయములగు - అక్షసూత్రాః=
తావళములుగలవారు, ప్రవజ్ఞాం=వానప్రస్థాశ్రమమును, ఆశ్రితాః=ఆవలంబించిన,
కల్పవృక్షాః ఇవ = మందారవృక్షములవలె నున్నవారు.

తా.—ముక్తములజన్నిదంబులు చాల్చి, బంగారపునారచీరలు కట్టి, రత్నాల
తావళములు గలిగినవారై వానప్రస్థాశ్రమ మవలంబించిన కల్పవృక్షములో యన
నొప్పుచున్నవారు.—[కల్పవృక్షములు ముక్తములను రత్నములను కాచును, బంగారపు
నారపట్టలు కలిగియుండును, ఎల్లవారి కోర్కెలను తీర్చును;—ఈధర్మములచేత నిట
సాదృశ్యము.]

వ్యా.—ముక్తేతి.—ముక్తానాం మూక్తికానాం-యజ్ఞోపవీతాని ముక్తామయా
నీ త్యథాః, బిభ్రతో దధానాః, హైమమయానీవల్కలానియేషాం తే హైమవల్క-
లాః, రత్నమయా న్యక్షసూత్రాణియేషాం తేరత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవజ్ఞాం ప్రవజ్ఞం
* ప్రజయజ్ఞోర్భవే క్యవ్ ఇతి క్యవ్ ఆశ్రితాః కల్పవృక్షౌ ఇవశ్రితాః; అత్ర చతు
ర్థాశ్రమవాచినా ప్రవజ్ఞాశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో లక్ష్యతే-బహుః పరిగ్రహ
ప్రీడాం ప్రాజాపత్యా స్తపస్వినః' ఇతి సపత్నీకత్వాభిధానాత్ - 'సుతవిన్య స్తపత్నీక
స్తయా వాసుగతోఽపి సత్' ఇతి వానప్రస్థ స్తోత్రయథా స్తరణాత్.

అధఃప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా

సహస్రరశ్మినా సాక్షాత్ సప్రణామ ముదీక్షితాః.

7

టీక.—అ...న - అధః=క్రిందుగా - ప్రస్థాపిత=తోలబడిన - అశ్వేన =
గుఱ్ఱములుగలవాఁడును, స...నా - సమావర్జిత=వంపబడిన - కేతునా=తెచ్చము
గలవాఁడును, (అగు) సహస్రరశ్మినా = వేయిచెలుగులవానిచేత (నూర్చునిచేత),
సాక్షాత్=స్వయముగా, సప్రణామం = నమస్కార పూర్వకముగా, ఉదీక్షితాః =
మోదఁజూడఁబడినవారు.

తా.—సూర్యమండలమునకన్న సప్తమండలము పై దగుటచేత, సూర్యుడు తన తేదిగుట్టుములను వారికి క్రిందుగాఁచోలి, వారికి తగులు నను భయముచేత తన తేరి పెక్కిమును దించి వైచి, వారికి స్వయముగా మ్రొక్కి, అవలి కేగుటకు వారు నెల వొసంగు నందాఁక వారివైపు మీఁదు చూచుచుండును.—అట్లు వారు వేయివెలుగులదేవునికి సయితము పూజ్య లయనవారు.

వ్యా.—ఆధ ఇతి.—అధః ప్రస్థాపితాశ్వేన - సూర్యమండలలోపరిపథితాశ్వేన సప్తక్షిమణ్డల స్వేతి భావః, సమావజ్జితకేతునా తన్నణ్డలాఘాతశబ్దాయా నామిత ధ్వజేన, సహస్రరశ్చనా సూర్యేణ, సాక్షాత్ స్వయ మేవ, సప్రణామ ముదీక్షితాః, గమనాభ్యనుజ్ఞాదానపర్యంత మి త్యర్థః - భగవతః సూర్య స్యా ప్యుపాస్యా ఇతి భావః.

ఆసక్త బాహులతయా సార్థ ముద్భృతయా భువా
మహావరాహదంష్ట్రయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది.

8

టీక.—ప్ర...ది—ప్రశయ=లయకాలమందలి - ఆపది=కప్పములో, ఆ...యా—ఆసక్త=కోరిక తగిలినట్టి - బాహులతయా = తీగవంటి బాహువుకలదై, ఉద్భృతయా=ఎత్తబడినదైన, భువా సార్థం = భూమితోఁగూడ, మ...యాం—మహావరాహ = గొప్పపందియొక్క (పందియవతారమై త్తిన విష్ణుదేవునియొక్క) - దంష్ట్రయా = కోరియందు, విశ్రాంతాః = నేదదీసినవారు.

తా.—ప్రశయకాలమందు ప్రపంచమంతయు సముద్రములో మునిగిపోయినప్పుడు విష్ణుమూర్తి వరాహవతారమై తీగగా భూదేవి తీగవంటి తనబాహువుతో ఆయన కోరిను పట్టుకొనఁగా ఆకోరితో ఆయన ఆమెను లేకనెత్తెను. అట్లే యీసప్తదులును ఆమెతోఁగూడ ఆకోరియందు నెలకొని ఆప్రశయమును అతిక్రమించినవారై నేదదేర్చుకొనిరి.—ఆసప్తదులు భూదేవితో తుల్యులనియు, ప్రశయములను సయితము అతిక్రమించి జీవించువారనియు, మహావిష్ణువునకు అత్యంత ప్రేమపాత్రము లనియు భా.

వ్యా—ఆసక్తేతి.—పునః కింవిధాః - ప్రలయాపది కల్పాంతసంకట, ఆసక్త బాహులతయా - దంష్ట్రయా మితి శేషః, ఉద్భృతయా - దంష్ట్రయేతి శేషః, భువా సార్థం ధరణ్యా సహ, మహావరాహ దంష్ట్రయాం, విశ్రాంతాః - మహాప్రలయేఽప్యవినాశిన ఇ త్యర్థః.

సప్తశేషప్రణయనా ద్విశ్వయోనే రనంతరం
పురాతనాః పురావిద్భిర్ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

9

టీక.—విశ్వయోగే—విశ్వ = ప్రపంచముయొక్క - యోగే = కారణ మయిన బ్రహ్మ, అంతరం = తరువాత, స...త్—సర్గ = సృష్టియొక్క - కేషు = మిగతను - ప్రణయనాత్ = కావించుటచేత, పురాణిన్లు = తొల్లిటివృత్తాంతమును ఎఱిగిన వ్యాసాదులచేత, పురాతనాః ధాతారః ఇతి=ప్రాచీన స్త్రువులు అని, కీర్తితాః=కొనియాడబడినవారు.

తా.—ప్రపంచమును సృజించినట్టి బ్రహ్మ స్వయముగా సృజింపగా మిగిలినవానిని అనస్త్రువులు తాము సృజించినవా రగుటచేత వానిని ప్రాచీన స్త్రువు అని వ్యాసాదు లగు పురాణజ్ఞులు కొనియాడుదురు.

వ్యా.—స క్తేతి.—విశ్వయోగే ర్బ్రహ్మణో, అనంతరం, సర్గకేషు స్య ప్రణయనాత్ బ్రహ్మసృష్టావశిష్టసృష్టేః కరణా క్తేతోఽథ త్యర్థః, పురాణిన్లు పురాణవేదిభిర్వాసిదిభిః, పురాతనా ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

* విశ్వయోగే ితి సంభ్రమాత్ ప్రశ్నీ-‘త స్యానంతర మి’తి భాష్యే దర్శనాత్, అపాదానత్వవివక్షయాం తు పఞ్చమి-‘అయ మదశబ్దో యదాశబ్దావృత్తా దనంతరశ్చ’తి కాబరభాష్యే దర్శనాత్, తథా ‘అథాతో ధర్మజ్ఞానా వేదాధ్యాయా దనంతరమ్’ ఇ త్యాచార్యః, కవి శ్చ ‘పురాణపత్రపగమా దనంతరమ్’ ఇతి; ఏవ మన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రాక్తనానాం విశుద్ధానాం పరిపాక ముపేయుషాం

తపసా ముపభుక్తానాః ఫలా వ్యపి తపస్వినః.

10

టీక.—ప్రాక్తనానాం = జన్మాంతరమందలివియు, విశుద్ధానాం = నిర్మలములును, పరిపాకం = ఫలించుదశను, ఉపేయుషాం = పొందినవియు, (అగు), తపసాం = తపములయొక్క, ఫలాని = ఫలములను, ఉపభుక్తానాః అపి = అనుభవించుచున్నవారయ్యును, తపస్వినః = తపమందున్నవారు.

తా.—వారు జన్మాంతరములందు చేసిననిర్మలతపస్సులయొక్క ఫలములను ఇప్పుడు అనుభవించుచున్నారు గాని, నిస్పృహు లగుటచేత వెండియు తపస్సే చేయుచున్నారు.

వ్యా.—ప్రాక్తనానా మితి.—ప్రాక్తనానాం జన్మాంతరభవానాం, విశుద్ధానాం నిర్మలానాం, పరిపాకం ఫలదానోస్తు ఖత్వ, ముపేయుషాం గతానాం, తపసాం ఫలా, ముపభుక్తానా అపి, తపస్వినః తపోనిష్ఠాః - ప్రారబ్ధభోగినో నిస్పృహా శ్చేతి భావః. కలకమ్.

తేహం మధ్యగతా సాధ్వీ పత్యుః పాదార్పితేక్షణా

సాక్షా దివ తపఃసిద్ధి ర్భభాసే బ హ్వరున్ధతీ.

11

టీక.—తేహం = ఆబుఘలను, మధ్య గతా = నడమ నున్నదై, సాధ్వీ = పతివ్రత, పత్యుః = భర్త (యగువసిష్ఠులవారి) యొక్క, పా...ణా—పాద=అడుగుల యందు - అర్పిత = ఉంపఁబడిన - ఈక్షణా = చూపుగలదైన, అరున్ధతీ = ఆరంజీ తమ్మ, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన, తపస్సిద్ధిః ఇవ = (వారి) తపస్సుయొక్క సిద్ధియో యనునట్లుగా, బహు = మిక్కిలి, బభాసే = ప్రకాశించెను.

తా.—ఆసప్తరులనడుమ నున్న తనభర్తవసిష్ఠులవారి పాదములయందు చూపు నిలిపి యున్నట్టి పతివ్రత యందుఁగఱచి వారి తపస్సిద్ధి యట్లు మూర్తీభవించి ప్రత్యక్ష మయినదో యన మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను.

వ్యా.—తేహ మితి.—తేహ మృషీణాం, మధ్యగతా, సాధ్వీ పతివ్రతా, అత ఏవ, పత్యు ర్వసిష్ఠస్య, పాదయో - రర్పితేక్షణా నివిప్తదృష్టి, రరున్ధతీ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షా, తపఃసిద్ధి రివ - తేహ మే వేతి శేషః, తేహం మధ్యగతే తి లిజ్జవచనాదిసా మ్యా దియ ముపమా - బహు భూయిష్ఠం, బభాసే భాతి స్త.

తా మగౌరవభేదేన మునీం శ్చాపశ్య దీశ్వరః;

స్త్రీ పుమా ని త్యన్తా నైషా, వృత్తం హి మహితం సతామ్. 12

టీక.—ఈశ్వరః=శివుఁడు, తాం=ఆమెను, మునీన్ చ = (ఆ) మనులను, అ గౌరవ భేదన = గౌరవమందు భేదము లేకుండ (సమానగౌరవముతో, అపశ్యత్ = చూచెను. హి = ఏలయనఁగా, స్త్రీ పుమాన్ ఇతి = అఁడుది మగవాఁడు అని, ఏషా=ఇది, అనాస్థా=ప్రమాణముగాదు, (మఱి), సతాం = సాధువులకు, వృత్తం = చరిత్రమే, మహితమ్=పూజ్యమయినది.

తా.—పరమేశ్వరుఁడు అందుఁగఱచిని ఆసప్తరులతో సమానముగా గౌరవించెను. ఏ లనఁగా స్త్రీ యని పురుషుఁ డని నిమిత్తము గాదు, గొప్పవారికి చరిత్రమే పూజనీయము.

వ్యా.—తా మితి.—ఈశ్వరో భగవాం, స్తా మరున్ధతీం, మునీం, శ్చాగౌరవ భేదేన సమానప్రతిపత్త్యాపశ్య ద్దృష్టవాక్, న చాయ మవివేక ఇ త్యాహ-హి య స్సాత్, స్త్రీ పుమాన్ శ్చే త్యేషాన్ నాస్థా స్త్రీ పుంసభేదో న వివక్షితః, కిం తు, సతాం, సాధూనాం, వృత్తం చరిత్ర, మేవ మహితం పూజ్యం, వి. 'గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిజ్జం న చ వయః' ఇతి భావః.

తద్దర్శనాద భూ చ్ఛంభో య్భూయాక దారార్థ మాదరః,
క్రియాణాం ఖలు ధర్మాణాం సత్పత్న్య మూలకారణమ్. 13

టీక.—తద్దర్శనాత్.—తత్ = ఆయారంబోతమయొక్క - దర్శనాత్ = దర్శనమువలన, శంభోః = శివునికి, దారార్థమ్ = భార్యకొఱప (వివాహముకొఱప), ఆదరః = ఆక్కఱ, భూయాక = ఎక్కుడ, అభూత్ = ఆయెను, (ఏల యన), ధర్మాణాం=ధర్మములయిన, క్రియాణాం=యోగాదిక్రియలకు, సత్పత్న్యః—సత్ = పతివ్రతలయిన - పత్న్యః = భార్యలు, మూలకారణం ఖలు = మొదటికారణము గదా.

తా.—ఆ యరంధతీదేవిని జూడంగానే పరమేశ్వరునికి భార్యను గ్రహించుట కై నయక్కఱ మిక్కుట మాయెను. ఏల యనగా యజ్ఞాదిక్రియల కెల్ల పతివ్రత లగు భార్యలుగదా మూలకారణము.

వ్యా.—త దితి.—తద్దర్శనా దరున తీదర్శనా, చ్ఛంభో, దాకారార్థం దారపరి గ్రహార్థ, మాదరో, యభూక బహుతరో, 2 భూత్. నను దారాః కుత్రోపయుజ్యంత ఇ త్యత్రాహ - ధర్మాణాం ధర్మా దనపేతానాం * 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయా దనపేతే' ఇతి యత్ప్రవృత్తయః, క్రియాణా మిజ్యాదీనాం, సత్యః పతివ్రతాః - పత్నీయః సత్పత్న్యః * 'పత్న్య ర్హి యజ్ఞసంయోగే' ఇతి జీవ నకార శ్చ, మూలకారణం ఖలు.

ధర్మేణాపి పదం శర్వే కారితే పార్వతీం ప్రతి,
పూర్వాపరాధభీతస్య కామ స్తోచ్ఛస్థితం మనః. 14

టీక.—ధర్మేణ=(దార గ్రహణము చేయవలయునను) ధర్మముచేత, శర్వే=ఈశ్వరుడు, పార్వతీం ప్రతి = పార్వతిని గూర్చి, పదం=అడుగును, కారితే సతి = పెట్టిన పంజడినవాడు కాగా, పూ...స్య - పూర్వ = తొల్లిటి-అపరాధ=తప్పిదమువలన - భీతస్య = వెఱచినవాడయిన, కామస్య అపి = మదనునికి సయితము, మనః = హృదయము, ఉచ్ఛస్థితమ్ = ఊరిడిల్లినదాయెను.

తా.—భార్యనుగ్రహ మనెడు ధర్మమును ఆచరించుటకు శివుడుకొరంగానే పూర్వము ఆయనయెడ తప్పినర్చినభయముచే వేగుచున్న మన్త ధునికిగూడ హృదయ మందు 'ఇక నామీద ఈయనకు అనుగ్రహము కలుగునుకదా' యని ఊహించుకలిగెను.

వ్యా.—ధర్మేణేతి.—ధర్మేణ దారసంబంధములక్షణేనాపి కర్తా, శర్వ ఈశ్వరే, పార్వతీం ప్రతి, పదం కారితే సతి * 'హృకో రన్యతరస్యామ్' ఇతి శర్వ స్యాజీ

కర్త: కర్తత్వం, పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మన, ఉచ్ఛ్వాసితం పునరుజ్జీవనావశా
కో భవ తీతి సప్రత్యాశ మభూ వి త్యర్థః,

అథ తే మునయః సర్వే మానయిత్యా జగద్గురుమ్

ఇన మూచు రనూచానాః ప్రీతికట్టితత్వచః.

15

టీక:—అథ అనంతరము, అనూచానాః=సాంగవేదప్రవక్తలయిన, తేమునయః
సర్వే = ఆయుషులందఱును, ప్రీ...చః—ప్రీతి = ఆనందముచేత - కట్టకిత = పులకిం
చినట్టి - త్వచః = చర్తముకలవారై, జగద్గురుం జగత్=లోకములయొక్క - గురుం =
తండ్రి (యైన యాయాశ్విన) ని, మానయిత్యా=పూజించి, ఇదమ్=ఈమాటను, ఊచుః=
పలికిరి.

తా.—అంతట, శిక్షాద్యంగములతోఁ గూడుకొన్న వేదములకు ప్రవక్తలయిన
యాసత్తులు ఆనందముచే తమయొడ లెల్ల గగ్గూసుచుండఁగా ఎల్లలోకములకును
తండ్రి యగునామపేశ్వరుని పూజించి యిట్లు వక్కాణించిరి.

వ్యా.—అ థేతి.—అ థానూచానాః సాజ్ఞవేదప్రవక్తారః - ని. 'అనూచానః
ప్రవచనే సాక్షేఽధీతి గురో స్తు యః' ఇ త్యమరః * 'ఉపేయవాననాక్వాననూచాన
శ్చ' ఇతి నిపాతః, ప్రీత్యా - కట్టకితాః పులకీతా - స్త్వచో యేషం తే తథోక్తాః—
తే సర్వే మునయో, జగద్గురుం హరం, మానయిత్యా పూజయి, త్వేదం వత్సయమాణ,
మూచుః.

య ద్భ్రష్టా సమ్య గామ్నాతం; య దగ్నో విధినాహతం,

య చ్చ తప్తం తప, స్తస్య విపక్వం ఫల మద్య నః.

16

టీక:—భ్రష్టా = వేదము, సమ్యక్ = నియమపూర్వకముగా, అమ్నాతమ్ ఇతి
యత్ = అభ్యసించబడిన దగుట యేది కలదో, అగ్నో = నిష్పలా, విధినా=విధిప్ర
కారము, హతమ్ ఇతి యత్ = హామముచేయబడిన దగుట యేది కలదో, తపః=
చాంద్రాయణాదివ్రతము, తప్తమ్ ఇతి యత్ = చేయబడిన దగుట యేది కలదో, తస్య=
దానియొక్క - ఫలమ్ = ప్రయోజనము, అద్య = ఇప్పుడు, నః = మాకు, విపక్వమ్=
సిద్ధించినది,

తా.—మేము భ్రష్టాచర్యాశ్రమమందు నియమపూర్వకముగా వేదము లభ్యసిం
చినందులకును, గార్హస్థ్యమునందు అగ్నియందు కాస్తప్రకారము హామములు గావించి
నందులకును, వానప్రస్థాశ్రమమందు చాంద్రాయణాది వ్రతములు కావించినందులకును
కలిగిన సమస్తఫలముయొక్కయు ఫలము నేడు మాకు పండినది,

వ్యా.—య దితి.—బ్రహ్మ వేదః ని. 'వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యమరః, సమ్యక్ జ్ఞేయమహర్వక, మామూత మధత మితి యత్, అగ్నో విధినా చూత మితి యత్, తప శ్చాస్త్రాయశాదికం, తప్త మితి చ య, త్త స్యాధ్యయ సేవ్యా తపో నూపన్య ఆశ్రమత్రయసాధ్యన్య కృత్సన్ని స్యాపి కర్షణ ఇ త్యీత్యంశః - సముదాయా లభిప్రాయక మేకవచన మన్యథా లభ్యత్వా లభ్యత్వప్రసక్త్యా త్ - చ న పుంసకై కవచ్ఛావో * లనపుంసకే సేతి నియుయాత్, ఫలం కార్య, మద్య, నో లస్తాకం, విపక్వం సునిష్పన్న మి త్యీత్యంశః * కమలాణి క్తః * 'పచో వః' ఇతి నిష్ఠాతస్య వత్సమ్.

త దేవ ఫల మాహ—

య దధ్యక్షేణ జగతాం వయ మారోపితా స్త్వయా
మనోరథ స్యావిషయం మనోవిషయ మాత్మనః.

17

ఆఫలమునే చెప్పుచున్నాడు.

టీక.—యత్ = ఎందుచేత ననగా, జగతామ్ = లోకములయొక్క - అధ్యక్షేణ = ప్రభువయిన, త్వయా = నీచేత, వయం = మేము, మనోరథస్య = (మా)కోరికకు, అవిషయమ్ = విషయముకానట్టి, ఆత్మనః = నీయొక్క, మనో విషయం = హృదయ స్థానమును, ఆరోపితాః = పొందింపఁబడితిమి.

తా.—మాకు మనస్సులో కోరుకొనుటకు సంపత్తము శక్యముకాని భాగ్యము కలిగినది, అది యే దనగా సకలజగత్తులకును నాకుండ కనునీవు మమ్ము తలఁచుకొనుటయే.

వ్యా.—య దితి.—య ద్యస్తాత్ కారణా, జగతా, మధ్యక్షేణాధిపేన, త్వయా వయం, మనోరథ స్యాభిలాష, స్యావిషయ మగోచర, మాత్మనః స్వస్య, మనో విషయం మనోదేశ, మారోపితాః ప్రాపితాః, తస్మాద్విపక్వం ఫల మితి పూర్వేణ సంబంధః, సకలజగదస్మేష్టవ్యస్య భగవతో లపి వయ మస్మేష్యా భవాను ఇతి పరమేశ్వరస్యైవ వయ మితి భావః.

త దే వోపపాదయతి.—

యస్య చేతసి వర్తేథాః స తావత్కృతినాం వరః,
కిం పున ర్భ్రువాయోనే ర్య స్తవ చేతసి వర్తతే ?

18

టీక.—యస్య చేతసి వర్తేథాః = ఎవని మనస్సులో ఉండువో, సః తావత్ - ఆతఁడే, కృతినాం = ధన్యులలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు, బ్రహ్మయోనే - బ్రహ్మ = వేద మయొక్క - యోనే = కారణమయిన, తవ చేతసి యః వర్తతే = నీయొక్క మనస్సు నందు ఎవడు ఉండునో, కిం పునః = నాడు ధన్యతము దని చెప్పవలయునా,

తా.—మఱియు, నిన్ను ఎవఁడు స్మరించునో వాఁడు కృతకృత్యులలో శ్రేష్ఠుఁడు; ఆ ట్లుండఁగా నీవే ఎవనిని స్మరింతువో వానిమాట చెప్పవలయునా ?

వ్యా.—య న్యేతి.—యస్య జనస్య = చేతని వత్తేఁ థాః - యేన స్మర్యస ఇ త్యర్థః, స తావత్ స ఏవ, కృతినాం కృతకృత్యానాం, వరః శ్రేష్ఠః, బ్రహ్మణో తదస్య తేదస్య వా - యోనేః కారణస్య - య ద్వా వేదప్రమాణకస్య, తవ చేతసి యో వత్తే - త్వయా స్మర్యత ఇ త్యర్థః, కిం పునః - స కృతినాం వర ఇతి కిమ వక్తవ్య మి త్యర్థః.

సత్య మర్కా చ్చ సోమా చ్చ పర మధ్యాస్త హే పదమ్

అద్య తుచ్చై స్తరం తాభ్యాం స్తరణానుగ్రహో త్తవ. 19

టీక.—అర్కాత్ = నూర్యునికన్నను, సోమా చ్చ = చంద్రునికన్నను, పరం = పయిదను, పదం = స్థానమున, అధ్యాస్త హే = (మేము) నెలకొనియున్నాము. సత్యమ్ = (ఇది) నిజము, అద్య తు = ఇప్పు డన్ననో, తవ = నీయొక్క - స్త... త్ — స్మరణ = తలంచుటయనెడు - అనుగ్రహోత్ = ప్రసాదమువలన, తాభ్యామ్ = ఆనూర్యచంద్రులకంటె, ఉచ్చై స్తరం = మునుపటికంటెను పయి దయిన, (స్థానమ్ అధ్యాస్త హే = స్థానమున నెలకొనియున్నాము.)

తా.—ఇంతవఱకును మేము నూర్యునికన్నను చంద్రునికన్నను పై దయినస్థాన మందు నెలకొనియుంటిమి, ఇప్పుడు మమ్ము నీవు తలంచిన యనుగ్రహముచేత వారిపయిని మునుపటికన్న ఉన్నత మగుస్థానమందు ఉంపఁబడినవార మయినారము.—నీయిస్తరణానుగ్రహంబున మాకు నూర్యచంద్రులకన్న నధిక మయినమునుపటి గౌరవమున కన్న నధికగౌరవము కలిగినది, అని భావము.

వ్యా.—సత్య మితి.—అర్కాత్ నూర్కాచ్చ, సోమా చ్చస్త్రా చ్చ, పర ముచ్చైః, పదం స్థాన, మధ్యాస్త హేఽధిష్ఠామః - వయ మితి శేషః, సత్యమ్ * ‘అధి కీత్ స్థానాం కమః’ ఇతి కమఃత్వమ్, అద్య తు, తవ కతుః, స్మరణ మే వాను గ్రహః ప్రసాద-స్తస్థా క్షతో, తాభ్యామర్కేష్టభ్యాముచ్చై స్తర మత్యుచ్చం పదమ్, అధ్యాస్త హే ఇతి సంబంధః * ఉచ్చై స్తర మితి ద్రవ్యప్రకరణత్వా న్నామ్ ప్రత్యయః.

త్వత్సంభావిత మాత్మానం బహు మన్యామహే వయమ్;

స్థాయః స్రవ్యయ మాధత్తే స్వగుణే షాత్తమాదరః. 20

టీక.—నయం = మేము, త్వ...తం—త్వత్ = నీచేత - సంభావితమ్ = గౌరవింపఁబడినట్టి, ఆత్మానం = మమ్ము, బహు = ఎక్కువగా, మన్యామహే = తలఁచు

కొనుచున్నాము, (అది సరియేగదా), ఉత్తమాదరః - ఉత్తమ = గొప్పవారియొక్క (గొప్పవారుచేయు) - ఆదరః = సత్కారము, స్వగుణేషు = తమగుణములనుగూర్చి, ప్రాయోగ = తఱచుచుగా, ప్రత్యయం = నమ్రకమును, ఆధత్తే = కలిగించును.

తా.—నీవు మమ్ము గౌరవించినందున మేమును మమ్ము గౌరవించుకొనుచున్నాము. ఏలనగా, గొప్పవారు ఆదరించుటచేత ఎవరికేని తమగుణములయందు నమ్రకముగలుగును.

వ్యా.—త్వ నితి.— వయం, త్వయా - సంభావితం సత్కృతం - త్వత్సంభావిత, మాత్మాన మాత్మస్వరూపం, బహ్వాధికం యథా తథా, మన్యామహే, తథా హి, ఉత్తమాదాః సత్పురుషకర్తృకః సత్కారః, స్వగుణేషు విషయే, ప్రాయోగ భూమ్నా, ప్రత్యయం విశ్వాస, మాధత్తే జనయతి, సర్వ స్యాపి మహాజనపరిగ్రహ ఏవ పూజ్యతా హేతుః త్యభాసః.

యా నః ప్రీతి ర్విరూపాత్, త్వదనుధ్యానసంభవా,

సా కి మావేద్యతే తుభ్యః మస్తరాత్మాఽసి దేహినామ్. 21

టీక.—విరూపాత్=వికృతరూపములయిన సేత్రములు కలవాడా, ముక్కంటి యనుట), త్వ...వా - త్వత్ = నీయొక్క-అనుధ్యాన=స్తరణవలన-సంభవా=పుట్టుక కలదైన, నః=చూచుకొని, యా ప్రీతిః=ఏ సంతోషము (కలదో), సా=ఆసంతోషము, తుభ్యం = నీకు, కిమ్ = ఏల - ఆవేద్యతే=విన్నవింపబడును (విన్నవింపబడదనుట), (ఏల యనగా), దేహినామ్ = ప్రాణులకు, ఆస్తరాత్మా అసి = లోపలియుత్తవు.

తా.—భగవంతుడా, నీవు మమ్ము తలచుకొన్నందున మాకుం గలిగిన సంతోషమును మేము నీకు చెప్ప నక్కఱలేదు; ఏల యనగా సర్వాంతర్యామివి గావున నీకు ఆసంతోషము చెప్పకయే విదితమై యున్నది.

వ్యా.—యేతి.—హే విరూపాత్, త్వదనుధ్యానసంభవాత్వత్కర్తృకస్తరణ జన్యా, నోఽస్థాకం, యా ప్రీతిః, సా ప్రీతి, స్తుభ్యం, కిమావేద్యతే కిమర్థం నివేద్యతే, తథా హి, దేహినాం ప్రాణీనా మస్తరాత్మాఽస్తర్యా మ్యసి; సర్వపాక్షిణా త్వయాఽస్తత్ప్రీతి రనావేదితాఽపి జ్ఞాయత ఏవ యత స్తో న బుద్ధబోధనం సంభవ తీతి భావః.

సాక్షా ద్ద్వష్టాఽసి, న పున ర్విద్ధ స్త్వాం నయ మజ్ఞానా;

ప్రసీద కిథ యాత్మానం; న ధియాం పథి వర్తనే. 22

టీక.—(ఓ స్వామీ), నీవు, సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగా, దృష్టః=చూడబడిన వాడవు, అసి=అగుచున్నావు, అజ్ఞానా పునః=వాస్తవముగా నన్ననో, త్వాం వయం

న విద్మః=నిన్ను మేము ఎఱుంగము, ప్రసీద=అనుగ్రహించుము, ఆత్మానం=నీస్వరూపమును, కథయ = చెప్పుము, ధియాం=బుద్ధులయొక్క, పథి=మార్గమందు, న వర్త సే=లేవు.

తా.—నీవు మాకిభుడు ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్నావు గాని, ఇది నీవార్తవ స్వరూపము గాదు, దానిని మే మెఱుంగము, కావున మాయందనుగ్రహించి అనిజస్వ రూపమును నీవే మా కెఱుక జేయుము; ఏల యన, బుద్ధికి గోచరించువాడవు కా నందున మేమే నిన్ను తెలిసికొననేరము.

వ్యా.—సాక్షా దితి.—చేదేవ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షేణ, దృష్టోఽసి, అక్లాసా ఫున స్తత్త్వత స్తు, త్వాం పయం న విద్మః—దృశ్యమానస్య రూప స్యాత్త్వకత్వా దితి భావః, అతః, ప్రసీ దానుగ్రహేణ, ఆత్మానం నిజస్వరూపం, కథయ, న చాకథితం తత్సుబోధ మి త్యాహ—ధియాం బుద్ధినాం, పథి న వర్త సే, అత స్త్వ యైవ త్వ దూపం కథనీయ మి త్యర్థః.

తాత్త్వికం రూపం తావ దాస్తాం న దృశ్యమాన మపి రూపం తత్త్వతో రూపయితుం శక్య మి త్యాహ.—

కిం యేన సృజసి వ్యక్తక? ముత యేన విభషిత్ తత్?

అథ విశ్వస్య సంహర్తా? భాగః కతమ ఏష తే?

23

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), ఏషః = కనబడుచున్న, తే భాగః=నీరూపము, యేన=ఏభాగముచేత, వ్యక్తం=ప్రపంచమును, సృజసి=పుట్టింతువో, సః కిమ్=అదా, ఉత = ఒండె, యేన = ఏభాగముచేత, తత్ = ఆప్రపంచమును, విభర్షి = కాపాడు చున్నావో, (సః కిమ్=అదా), అథ=ఒండె, యః భాగః=ఏభాగము, విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, సంహర్తా = ధ్వంసకమో, (సః వా = అదా), కతమః = ఏది?

తా.—ఓ భగవానుడా, మాకు కనబడుచున్న యీరూపము లోకములను సృజించునట్టిదా, కాపాడునట్టిదా, సంహరించునట్టిదా? అనగా, నీవు ఈరూపమున బ్రహ్మవా, హరివా, హరుడవా, చెప్పుము.

వ్యా.—కి మితి.—చేదేవ, ఏష దృశ్యమాన, క్తే, భాగో మూర్తిః, కిం, యేన భాగేన, వ్యక్తం ప్రపంచం, సృజసి, సః—యత్తదో ద్విత్వసంబధాత్ సర్వత్ర తచ్చబ్ధోఽధ్యాహార్యః, ఉత, యేన భాగేన, తద్వ్యక్తం, విభషిత్ పాలయసి, స వా, కిమాదయః సందేహే, కతమః బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరే వ్యయం కతమో భాగ స్తదు చ్యతా మి త్యర్థః.

నను హర ఇ త్యేవం నిశ్చయతో కథ మయం సంశయ స్త త్రాహ.—

అథవా సుమవా త్యేమా స్తాథనా దేవ తిష్ఠతు;

చి నితితోపస్థితాం స్తావ చ్చాధి నః; కరవామ కిమ్ ? 24

టీక.—అథవా=పోనీ, హేదేవ=ఓ స్వామీ, సుమహతీ=మిక్కిలి గొప్పదయిన, ఏమి ప్రార్థనా=ఈవేడిపోలు, తిష్ఠతు=అటుండుగాక; చి...తాక్=చి నిత=తలంపఁ బడి - ఉపస్థితాక్=వచ్చినవారిని, నః=మమ్ము, కాధి = పనిగొమ్ము, కిం కరవామ = ఏమి చేయుదుము?

తా.—పోనీ ఓ భగవంతుడా, మే మడిగిన విషయము గుహ్యమగుటచేత ములువుగా మాకు చెప్పరానిది గావున దానిని చెప్ప నక్కఱలేదు. నీవు తలంచినంతట వచ్చి నట్టి మమ్ము పనిగొమ్ము; మేము ఏమి చేయవలయునో ఆనతిమ్ము.

వా. —అథ వేతి.—అథవా, హే దేవ, సుమహతీ గుహ్యతమత్వా దతి దుర్లభే త్యర్థః, ఏమి ప్రార్థనా నిజరూపనిరూపణప్రార్థనా, తిష్ఠతు, కిం తు చి నితేన చి నితా వోపస్థితా చ్చి నితిోపస్థితా స్తా, నోన్మేస్తాం, స్తావ, చ్చా ధ్యాజ్ఞా పయ, కిం కరవామ * ప్రార్థనాయాం లోట్ - అల మప్రస్తుతేన - ప్రస్తుతే తావ న్నియు క్తోత్సే త్యర్థః.

అథ మాలిగత స్త్యేన్దో ర్విశదై ర్దశనాంశుభిః

ఉపచిన్వక్ ప్రభాం తస్మిం ప్రత్యావా పరమేశ్వరః. 25

టీక.—అథ=అంతట, పరమేశ్వరః = శివుడు, మాలిగతస్య = సిగను పొందినట్టి (సిగయందలి), ఇన్దో=చంద్రునియొక్క, తస్మిం=కొంచెపాటి, కాన్తిం=ప్రకాశమును, విశదైః=శుభ్రములయిన, ద...భిః - దశన=దంతములయొక్క - అంశుభిః=కిరణముల చేత, ఉపచిన్వక్=పెంచుచు, ప్రత్యావా=ఉత్తరము చెప్పెను.

తా.—అంతట, పరమేశ్వరుడు శుభ్రములయిన తన దంతములకాంతిచేత సిగయందలి నెలవంకయొక్క కొంచెపాటికాంతి వృద్ధి పొందుచుండఁగా, ఆమునులకు ఇట్లు ఉత్తరము నొసంగెను.

వా. —అ థేతి.—అథ, పరమేశ్వరో, మాలిగత స్త్యేన్దో, స్తస్మి మల్పాం - కలామాత్రత్వా దితిభావః, ప్రభాం కాన్తిం, విశదైః శుభ్రై, ర్దశనాంశుభి, రుపచిన్వక్ పథాయక్, ప్రత్యావా ప్రత్యువా చే త్యర్థః.

విదితం వో యథా స్వార్థా న మే కాశ్చిత్ ప్రవృత్తయః,

నను మూర్తిభి రష్ట్రాభి రిత్తంభూతోఽస్తి సూచితః.

26

టీక.—(హే మునయః = ఓ మునులారా), మే ప్రవృత్తయః = నాయొక్క వ్యాపారములు, స్వాధాన యథా = నాకొఱకయినవి కావని, నః విదితం = మీకు ఎఱుక; నను = మఱి, అష్టాభిః మూర్తిభిః = ఎనిమిదిరూపములచేతను, ఇత్తం = ఈ ప్రకారమును, భూతః = పొందినవాడనుగా, సూచితః అస్తి = తెలుపబడినవాడనై యున్నాను.

తా.—ఓ మునులారా, నా వ్యాపారములు ఏవియును నాకొఱకయినవి గావని మీకు ఎఱుకవడుచునే యున్నది. మఱి పంచభూత సూర్య చంద్ర యజమానుల నెడియెని మిది మూర్తులచేతను పరార్థ పరాయణత్వమునే పొందియున్నవాడనని స్పష్టముగా తెలియవచ్చుచున్నది.

వ్యా.—విదిత మితి.—హే మునయః, కా ష్చి దపి మే, ప్రవృత్తయో వ్యాపారాః, స్వాధాన భవంతి యథా తథా, వో యుష్మాకం, విదితం * వాక్యాభకః కమః * బుద్ధ్యభకత్వా ద్వత్తమానే క్ష-తద్యోగాత్ పక్షీ, ప్రవృత్తిపారాభ్యేక ప్రమాణమాహ-అష్టాభిర్నూతిభి రిత్తంభూత ఇమం ప్రకారం పరాభక ప్రవృత్తిరూపం ప్రాప్తః * భూ ప్రాప్తౌ ఇతి ధాతోః కతకరిక్తః, సూచితో జ్ఞాపితోఽస్తి - మత్స్వ మూతికచేప్తయా స్వపారాభక్య మనుషేయ మి త్యభకః.

సోఽహం తృష్ణాతురై ర్వృష్టిం విద్యుత్వా నివ చాతక్షైః

ఆరివిప్రకృతై ర్దేవైః ప్రసూతిం ప్రతి యాచితః.

27

టీక.—సః అహం = అట్టి నేను, తృ...రైః - తృష్ణా = దప్పిచేత-ఆతురైః = పీడితములయిన, చాతక్షైః = వానకోయిలలచేత, వృష్టిం = వానను, విద్యుత్వా ఇవ = మేఘుడుంబోరె, అ...తైః - ఆరి = శత్రువుచేత - విప్రకృతైః = బాధింపబడిన, దేవైః = సురలచేత, ప్రసూతిం ప్రతి = పుత్రోత్పాదనము నిమిత్తము, యాచితః = వేడుకొనబడినవాడను.

తా.—అట్లు స్వాభావికముగానే పరార్థ పరాయణుడనైన నన్ను, దప్పిచే పీడితములయిన వానకోయిలలు మేఘమును వానను వేడినట్లు, శత్రువుచే బాధింపబడిన వారై సురలు, (తమకు రక్షణనిగా) పుత్రు నొకనిం గను మని వేడుకొన్నారు.

వ్యా.—సోఽహమితి.—స పరాభకవృత్తిరహం తృష్ణాతురై కాచతక్షై ర్వృష్టిం, విద్యుత్వా మేఘ ఇ, వారివిప్రకృతైః శత్రు పీడితై, ర్దేవైః, ప్రసూతిం పుత్రోత్పాదనం ప్రతి, యాచితః * యాచతే ద్వహదిత్వా దప్రధానే కర్తృణి క్తః.

అత ఆహర్తు మిచ్ఛామి పార్వతీ మాత్తజన్తనే,
ఉత్పత్తయే హవిరోఽఘ్న ర్భజమాన ఇ వారణిమ్.

28

టీక.—అతః = కావున, ఆత్తజన్తనే = పుత్రునికొఱక, పార్వతీం = పార్వతిని, యజమానః = యజించువాడు, హవిరోఽఘ్నః = అగ్నియొక్క, ఉత్పత్తయే = పుట్టుకకొఱక, అరణిమ్ ఇవ = నిష్పత్తయ్యుకొనునబోలె, ఆహర్తుమ్ = సంగ్రహించుటక, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—దేవతలు నన్ను ఇట్లు ప్రార్థించినారు కావున, నేను, యజమానుడు అగ్నిని పుట్టించుటకై అరణినింబోలె, పుత్రుని పుట్టించుటకై పార్వతిని సంగ్రహింపఁ గోరుచున్నాను.

వా. — అత ఇతి. — అతః సురప్రార్థితత్వా క్లేతో, రాత్తజన్తనే పుత్రాయ - పుత్ర ముత్పాదయితు మి త్యర్థః * 'క్రియాగోపపదస్య' ఇ త్యాదిగా చతుర్థి, పార్వతీం, యజమానో యష్టా * 'పూజ్ యజ్ఞః కాన్క' ఇతి కానన్పృత్యయః, హవిరోఽఘ్న రగ్నే, రుత్పత్తయే, అరణిం మననదారునిశేష మివ - ని. 'నిర్వృత్తదారుణి త్వరణి ద్వయోః' ఇ త్యమరః. ఆహర్తుం సంగ్రహీతు, మిచ్ఛామి.

తా మస్తదర్థే యుష్మాభి ర్యాచితవ్యో హిమాలయః;

విక్రియాయై న కల్పంతే సంబధ్ధాః సదనుష్ఠితాః.

29

టీక.—అస్తదర్థే = మానిమిత్తముగా, యుష్మాభిః = మిత్రులచేత, తాం = పార్వతిని, హిమాలయః = హిమవంతుడు, యాచితవ్యః = వేడవలసివాడు; (ఏలన), స...తాః - సత్ = సాధువులచేత - అనుష్ఠితాః = కూర్చుంటున్న, సంబధ్ధాః = వియ్యములు, విక్రియాయై = వికటించుటక, న కల్పంతే = ఏర్పడవు.

తా.—మాకు పార్వతిని ఇ మ్మని మీరు హిమవంతుని వేడవలసినది. మీరే ఏల వేడవలయు ననగా, సత్పురుషులు కూర్చిన వియ్యములు పిమ్మట వికటించవు.

వా. — తా మితి. — అస్త దర్థేన స్తద్వయోజనే, నిమిత్తే సతి, యుష్మాభి, స్తాం పార్వతీం, హిమాలయో హిమవాక్, యాచితవ్యః * యాచే ద్దహదిత్వా దప్రధానే కర్తవ్యే తవ్యప్రత్యయః. అవశ్యకం వైత ది త్యాహ - సద్భిః సత్పురుషై, రనుష్ఠితాః సంఘటితాః, సంబధ్ధా యానాదయో, విక్రియాయై వైకల్యోత్పాదనాయ, న కల్పంతే న పర్యాప్తువంతి - న సమర్థా ఇ త్యర్థః * అలమరయోగా చ్చతుర్థి.

న చాహం లౌల్యత్ శ్రీయ మిచ్ఛామి కిం తు దేవోపకారాయయ ద్యేవం

నిఖిలదేశభు విద్యమానేభు హిమగిరేః కిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛా కథ మిత్యుక్తే
స ఏవ మే క్షాన్యసంబంధోఽత్ర భవా నిమవా ని త్యాహ,

ఉన్నతేన స్థితిమతా ధుగ ముద్వహతా భువః

తేన యోజితసంబంధం విత్త మా మ ప్యవశ్చితమ్. 30

టీక.—ఉన్నతేన=పాడుగై నవాడును (ప్రసిద్ధుడు ననియు), స్థితిమతా=నిలు
కడ కలవాడును, భువః = భూమియొక్క, భారమ్ = బరువును, ఉద్వహతా =
ఔచువాడును, అగు, తేన=ఆహిమవంతునితో, యో...నం = యోజిత = కూర్ప
బడిన - సంబంధం = చుట్టతీకముగలవానిని, మామ్ అపి = నన్నను, అవశ్చితం =
మోసపోని వానినిగా, విత్త = ఎఱుంగుడు.

తా.—ప్రవాడును, నిలుకడగలవాడును, భూలోక నిర్వాహకుడును అగు
చాతనితో చుట్టతీకము కలుగుట నాకును భాగ్యమే యని యెఱుంగుడు.

వ్యా.—ఉన్నతే నేతి.—ఉన్నతేన పాంకునా ప్రసిద్ధేన చ, స్థితిమతా ప్రతి
ష్ఠావతా, భువో, ధుగం భార, ముద్వహతా నిర్వాహకే జేత్యుథః, తేన హిమవతా,
యోజితః సంఘటితిః, సంబంధో యానసంబంధో-యస్య తం, మా మ, ప్యవశ్చిత మవ్యా
మోహితం, విత్త జానీత * 'విద జ్ఞానే' ఇతి ధాతో స్లోఽక్.

తహి స కిం వాచ్య ఇ త్యాశ జ్ఞాహ.—

ఏవం వాచ్య స్స కన్యార్థ మితి వో నోపదిశ్యతే;

భవత్ప్రణీత మాచార మామనన్తి హి సాధవః. 31

టీక.—కన్యార్థం = కన్యెకొఱకు, సః=హిమవంతుడు, ఏవం వాచ్యః ఇతి=
ఈవిధముగా చెప్పబడవలసినవాడు అని, తః న ఉపదిశ్యతే = మీకు నేర్పబడదు,
హి = ఎందుచేత ననగా, సాధవః = విద్వాంసులు, భ...తమ్—భవత్ = మీచేత-
ప్రణీతమ్ = రచింపబడిన, ఆచారమ్ = నడవడిని, ఆమనన్తి = నేర్చుదురు.

తా.—కన్నె నిచ్చుటకై, ఆ హిమవంతునితో, ఏవిధముగా చెప్ప వలయునో
నేను మీకు ఉపదేశింపను. ఏల యనగా, స్మృతి రూపముగామీరు రచించునట్టి యా
చారమునే విద్వాంసులు ఇతరులకు ఉపదేశింతురు. కావున ఎల్లవారికిని ఆచారమును
నేర్చునట్టి మీకు ఉపదేశ మనావశ్యకము గదా.

వ్యా.—ఏవ మితి.—కన్యార్థం కన్యాప్రదానాయ, స హిమవా నేవం
వాచ్య ఇతి, వో యచ్చ భ్యం, నోపదిశ్యతే, తతః, హి యస్మాత్, సాధవో విద్వాంసో,

భవన్యః-ప్రణీతం చ్చుతిరూపేణ నిబద్ధ, మాచార, మామన ద్భవపడిక ని; న హి స్వయ, ముపజ్ఞానః పనోపజ్ఞ నుపేక్ష్య ఇ త్యథాః,

ఆర్యాఽప్యరుద్ధతీ తత్ర వ్యాపారం కర్తు మహాకాతి;

ప్రాయే జైవంవిధే కార్యే పురస్థితాం ప్రగల్భతా.

32

టీక.—ఆర్యా = పూజ్యురాలయిన, ఆరుద్ధతీ అవీ = ఆమంధతీయు, తత్ర = వివాహకృత్యమందు, వ్యాపారం=సాయమును, కర్తుం = చేయుటకు, అర్హతి = తగు ను ; (ఏలయన), ప్రాయేణ = తఱుచుగా, ఏవంవిధే=ఇట్టి, కార్యే = పనియందు, పురస్థితాం = వటుండులకు, ప్రగల్భతా = నేర్పు.

తా.—ఆరంభోత్తమ కూడ ఈపనిలో లోడ్పడవలయును; ఏల యనగా, తఱుచుగా స్త్రీలలో సంబంధించిన యిట్టి పనులయందు స్త్రీలకే నేర్పు అధికము.

వ్యా.—ఆ ర్యేతి.—ఆర్యా పూజ్యా, ఽరుద్ధత్యపి, తత్ర వివాహకృత్యే, వ్యాపారం సాహాయ్యం, కర్తుమహాకాతి, తథా హి, ప్రాయేణ ప్రాయశ్చ, జైవంవిధే కార్యే వివాహదీకార్యే - దుర్లుభ ఇత్యథాః, పురస్థితాం వటుమ్మినీనాం - ని. 'స్వాత్తు వటుమ్మినీ పురస్థిః' ఇ త్యమరః, ప్రగల్భతా చాతుర్యమ్; స్త్రీప్రధానేషు కృత్యేషు స్త్రీణా మేవ ఘటనాపాటవ మితి భావః.

తత్ ప్రయా తాపధిప్రస్థం సిద్ధయే హిమవత్పురమ్,

మహాకోశీప్రపాతేఽస్తి సజ్జమః పునరేవ నః.

33

టీక.—తత్ = కారున, ఓపధిప్రస్థం=ఓపధిప్రస్థమును (పేరి), హిమవత్ పురం= హిమవంతుని నగరమునకు, సిద్ధయే=కార్యము నెఱవేటుటకు, ప్రయాత = తరలుడు, అస్తి కా=ఈ, మ... తే=మహాకోశీ = మహాకోశీయనెడు నదియొక్క - ప్రపాతే = దరియందు, నః పునః సంగమః = మనకు మరల కూడిక.

తా.—కారున, మీరు హిమవంతుని నగరమునకు ఓపధిప్రస్థమునకు పొండు, కార్యము నెఱవేర్పుడు; మరల నిట నీ మహాకోశీనదిదరిని నన్ను గలనీకొనుడు.

వ్యా.—త దితి.—త త్రస్తా త్కారణా, దోషధిప్రస్థం నామ, హిమవత్పురం హిమవన్నగరం, సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యథాం, ప్రయాత గచ్ఛత, అస్తి కా పురోవతికాని, మహాకోశీ నామ తత్రత్యా కాచి న్నదీ తస్యా-ప్రపాతే భృగా వేవ - సా నదీ యత్ర పతతి తస్మి న్నిత్యథాః - ని. 'ప్రపాత స్వతః భృగుః' ఇ త్యమరః, నోఽస్తాకం,

పునః సంగమః - అక్షితి కేషః, భవత్సమాగమం ప్రతిపాలయన్మహా మిహైవ నిపత్యా మీ త్యథః.

తస్మిన్ సంయమినా మాద్యే జాతే పరిణయోన్ముఖే,

జహః పరిగ్రహప్రీడాం ప్రాజాపత్యా స్తపస్వినః.

34

టీక. - సంయమినాం = యోగులలో, ఆద్యే = మొదటివాడైన, తస్మిన్ = ఆ యీశ్వరుడు, ప...భే - పరిణయ = వివాహమునకు - ఉన్ముఖే = ఉత్సుకుడు, జాతే = కాగా, ప్రాజాపత్యాః = బ్రహ్మసంబంధులయిన (బ్రహ్మపుత్రులయిన), తపస్వినః = ఋషులు, ప...డాం - పరిగ్రహ = భార్యలచే గలిగిన - ప్రీడాం = లజ్జను, జహః = వదిలి.

తా. - యోగులలో నగ్రగణ్యుడయిన యీశ్వరుడే వివాహమునకు ఉత్సుకుడు అగుటంబట్టి, తాను వివాహమాడినందుల కై నలజ్జను బ్రహ్మపుత్రులయిన యామునులు వదిలి.

వ్యా. - తస్మిన్నితి. - సంయమినాం యోగినా, మాద్యే, తస్మిన్నీశ్వరే, పరిణయోన్ముఖే వివాహోత్సుకే, జాతేసతి, ప్రజాపతేరిమే ప్రాజాపత్యాః - బ్రహ్మపుత్రా ఇ త్యథః, తపస్వినో మునయః, పరిగ్రహైః పత్నీభి - స్త్రీధాం - గాహకృత్య నిమిత్తా మి త్యథః - ని. 'పత్నీపరిజనాదానమాలకాపాః పరిగ్రహః' ఇ త్యమరః * జహన్ త్యజః - జహతే రిల్లతి రూపమ్; న హి సమానగుణదోషేషు ప్రీడాగమో ౭ స్తీతి భావః.

తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ప్రతస్థే మునిమణ్డలమ్ ;

భగవా నపి సంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్ట మాస్పదమ్.

35

టీక. - తతః = తర్వాత, ము...లం - ముని = ఋషులయొక్క - మణ్డలం = సమాహమ, పరమమ్ ఇతి ఉక్త్వా = వల్లె అని పలికి, ప్రతస్థే = తరలెను; భగవాన్ అపి = ఈశ్వరుడును, ప్ర...ప్తమ్ - ప్రథమ = తొలుత - ఉద్దిష్టమ్ = ఉద్దేశించబడిన - ఆస్పదం = తావునకు, సంప్రాప్తః = పోయెను.

తా. - అంతట ఆమునీంద్రులు అందులకు అంగీకరించి తరలిరి; ఈశ్వరుండును తాను తొలుత ఉద్దేశించిన యాముహాకోశితటమునకుఁ బోయి యట నెదురు నూచుచుండెను.

వ్యా. - తత ఇతి. - తతో ౭న స్తరం, మునిమణ్డలం మునిసమాహాః, పరమ మి త్యుక్త్వా ఓ మి త్యుక్త్వా - అనుమ న్యే త్యథః * అవ్యయ మేతత్ - ని. 'ఓ మేనం

పరమం మతమ్ ఇ త్యమరః, ప్రతక్షే, భగవా నీశ్వరోఽపి, ప్రథమాద్విత్వం పూర్వ సంకేతిత, మాస్పదం స్థానం మహాకోప్రపాతం, సంప్రాప్తః.

తే చాకాశ మసిశ్యామ ముత్పత్య పరమర్షయః

ఆనేదు రోషధి ప్రస్థం మనసా సమరంహసః.

36

టీక.—మనసా = మనస్సుతో, సమరంహసః - సమ = సమానమయిన - రంహసః = వేగముగలవారయిన, తే చ=ఆమహర్షులును, అ...మమ్-అసి=క త్తివలె - శ్యామమ్ = నల్లనివైన, ఆకాశమ్ = ఉత్పరంయినవ, ఉత్పత్య=ఎగసి, ఓషధి ప్రస్థం = ఓషధి ప్రస్థ మనుపేరి హిమవద్రాజధానికి, ఆనేదుః = పోయిరి.

తా.—అంత మనోవేగమున నామహామునులును క త్తివంటి నలుపుగల యాకాశ మునకెగసి హిమవంతుని రాజధానియయిన యోషధి ప్రస్థనగరమునకుం బోయిరి.

వ్యా.—త ఇతి.—మనసా సమరంహసో మనస్సుల్యవేగా, స్తే పరమషణ్ఢయః, శ్చ-పూర్వశ్లోకో క్తేశ్వర సముచ్చయార్థక శ్చకారః-అసివ-చ్ఛ్యామం నీల, మాకాశం ఖం ప్ర, త్యుత్ప, త్యోషధి ప్రస్థం హిమవత్పుర, మానేదుః - సద్యః ప్రాపు రి త్యర్థః.

ఇతః పరం దశభిః శ్లోకై గోషధి ప్రస్థ మేవ వణ్ఢయతి.—

అలకా మతివా హ్యైవ వసతిం.వసుసంపదాం

స్వరాభిష్యద్దవమనం కృత్వో వోపనివేశితమ్.

37

[ఈక్రిందిశ్లోకములందు ద్వితీయాంతవిశేషణములు ప్రథమగా తెనిగింపఁ బడినవి.]

టీక.—(ఆయోషధి ప్రస్థము), వసుసంపదాం-వసు=ధనములయొక్క-సంపదాం= సమృద్ధులవ, వసతిమ్=తావుఅయిన, అలకామ్=కు బేరరాజధానిని, అతివాహ్యః=కోని పోయి, ఉపవేశిత మివ=ఉంపఁబడినదో యనునట్లుం డెను. (అల్లటే), స్వ...నం-స్వర్గ = స్వర్గముయొక్క - అభిష్యద్ద = అతిరి క్తజనముయొక్క - వసుసం=వెడలించుటను, కృత్వా = చేసి, ఉపనివేశిత మివ = ప్రవేశపెట్టఁబడినదో యనునట్లు ఉం డెను.

తా.—హిమవంతుని రాజధాని యగునాయోషధి ప్రస్థము, ధనసమృద్ధులకు తావల మయినయలకానగరమును కొనితెచ్చి యటఁబెట్టి, స్వర్గమున కెక్కువ యయిన జనులను అచట కారపుఁము వెట్టినట్లు ఒప్పుచుం డెను.—అలకను మించినధనరాసులును, దేవతలను మించిన జనులును గలిగి శోభిల్లు చుండె నని భావ.

వ్యా.—అలకా మితి.—వసుసంపదాం ధనసమృద్ధీనాం, వసతిం స్థాన, మల కాం కు బేరనగరీ, మతివాహ్య - పరిచ్ఛిద్యేతి యావత్, ఉపనివేశితమివ స్థితం, తథా,

స్వగఁ - స్యాభివ్యస్తోఽతిరేకః - అతిరిక్తజన ఇతి యావత్ - తస్య - వసునం నిః
సారణం, కృ త్వోపనివేశేత మివ స్థితమ్; ఉభయ త్రాపి కాటిల్యః - వి. 'భూతపూర్వ
సుభూతపూర్వం వా జనపదం పరదేశాపవాహేన స్వదేశాభివ్యస్తవమనేన వా నివేశ
యేత్' ఇతి; అలకామరావ త్యతిశయిత సమృద్ధిక మి త్యర్థః.

గజ్ఞాస్తోతఃపరిక్షీప్తం వస్తాన్తర్జ్వలితౌషధి

బృహస్పణిశిలాసాలం గుప్తా వసి మనోహరమ్.

33

టీక.—గ...ప్తం - గజ్ఞా = గంగయొక్క - స్తోతః = ప్రవాహములచేత-పరి
క్షీప్తం = చుట్టుకొనబడినదియు, వ...ధి - వప్త = ప్రాకారములయొక్క-అంతః =
మధ్యను - జ్వలితః = వెలుగుచున్న - ఓషధి = తీగలు గలదియు, బృ...లం-బృహత్ =
గొప్పవయిన - మణిశిలా = రత్నపుటాలయొక్క - సాలం = ప్రాకారముకలదియు,
(అందువలననే), గుప్తా అపి = ప్రాకారమందు సయితము, మనోహరమ్ = సుందరమును
(గా నుండెను).

తా.—దానికి గంగాప్రవాహములేకందకముగా నుండెను, అందుప్రాకారముల
లోపల తీగలు ప్రకాశించుచుండటచేత రాత్రులయందును సంచారము సుఖముగా
నుండెను. గొప్పగొప్ప రతనపుటాలచే కట్టబడినందున ప్రాకారముసయితము రమణీ
యముగా నుండెను.

వ్యా.—గ జ్ఞేతి.—గజ్ఞాయాః - స్తోతోభిః ప్రవాహైః - పరిక్షీప్తం పరి
వేష్టితం-తై రేవ సపరిఖ మి త్యర్థః, వప్త క్చయః-ప్రాకారచైత్య మితి యావత్ -
ని. 'స్యా చ్చయో వప్త మస్త్రి యామ్' ఇ త్యమరః - త స్యాన్త మకర్ణ్యే-జ్వలితాః
ప్రకాశమానా - ఓషధయో యస్య త త్తథోక్తం - జ్వలితౌషధిత్వా ద్రాత్రిభు సం
చారిణాం దీపనిరపేక్ష మి త్యర్థః, బృహ ద్విపులో-మణిశిలానాం మాణిక్యానాం -
సాలః ప్రాకారో - యస్య త త్తథోక్తం - ని. 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇ త్యమరః,
అథ ఏవ గుప్తా వసి సంవరణేఽపి మనోహరమ్-అకృత్రిమదుగఁ సంవరణ మితి భావః.

జితసింహభయా నాగా య, త్రాక్వా బిలయోనయః,

యత్యోః కింపురుషాః పౌరా, యోషితో వనదేవతాః.

39

టీక.—యత్ర = ఎందు (అందు), నాగాః = ఏనుగులు, జ...యాః-జిత =
జయింపబడిన - సింహ = సింహమువలని - భయాః = వెఱపుగలవి; అక్వాః =
వట్టములు, బిలయోనయః = బిలము జన్మకారణముగాఁగలవి ? యత్యోః = జన్మకులును,

కింపురుషాః = కిన్నరులును, పారాః = ఊరివారు; వనదీవతాః = అడవిదేవతలు, యోషితః = స్త్రీలు.

తా.—ఆ యోషధి ప్రస్థనగరమందు, హిమవంతుని ప్రభావముచేత, ఏనుగులకు సింహములవలన భయము లేదు; అందలిగుఱ్ఱములు బిలసంభవములు; ప్రజలు జంతువులును కిన్నరులును, స్త్రీలు వనదీవతలు; అంతయు గాని మనుష్యస్త్రీలు గారు.

వాన్య.—జ తేలి.—యత్ర పురే, నాగాగజా, జితం సింహాభ్యో భయం యై త్తే తథోక్తాః—సింహాధికబలా ఇత్యర్థః - నాథస్తు 'పదం తు సారస్సు తిథాతర క్తమ్' ఇ త్యేతద్వ్యసోధభయాత్ 'పిత పిత భయాః' ఇతి పపాత - తథా న భేతవ్యం తత్ర వన గజానాం సింహచారత్వాభిధానాత్ - ఆత్ర త్వోషధి ప్రస్థగజానాం హిమవన్త హిమ్నా సింహాతిలేక సంభవే నావిరోధా దితి - 'పితపితభయాః' ఇతి పాతే పితం విగతం పితాత్ పాదాబ్జుశకమౌఖ్యాభ్యాం భయం యేషాం తే తథోక్తాః - స్వభావవినీతా ఇ త్యర్థః - ని. 'పాదకమౌఖ్యతం ప్రోక్తం యాత మబ్జుశవారణమ్ - ఉభయం పిత మాఖ్యా తమ్' ఇతి యాదవః, అశ్వా, బిలయోనయో బిలసంభవాః - అన్యత్ర తు న త భేతి వైచిత్ర్యమ్ - ఉక్తం చ -

వి. 'అమృతా ద్వాష్పతో వహ్నే ర్వదేభ్యో ఒక్తా చ్చ గర్భతః,

సామ్నా హయానా ముత్పత్తిః సప్తధా పరికితాతా.' ఇతి,

యతః ప్రసిద్ధాః, కింపురుషాః కింనరా శ్చ, పారాః పురజనాః, వనదీవతా ఏవ యో షితః - న తు మానుష్య ఇ త్యర్థః.

శిఖరాస క్త మేఘానాం వ్యజ్యన్తే యత్ర వేత్త నామ్

అనుగర్జితసంధిగ్ధాః కరణై ర్ధ్వజస్వనాః.

40

టీక.—యత్ర = ఏ (అ) నగరమందు, శి...నాం - శిఖర = అగ్రములయందు-

అగ్రక్త = తిగులుకొన్న - మేఘానాం = మబ్బులుగలవైః, వేత్తనాం = ఇంద్రసంబంధ మయిన, ఆ...గ్ధాః - అనుగర్జిత = ప్రతిధ్వనులతో - సంధిగ్ధాః = సంశయింపఁబడినవై, ము...నాః - మురజ = మృదంగములయొక్క - స్వనాః = ధ్వనులు, కరణైః = దెబ్బల చేత, వ్యజ్యన్తే = స్ఫుటికరింపఁబడుచున్నవి.

తా.—అందలిమేడలు మేఘమండలము నంటియుండుటం బట్టి వానియందు సంగీతవ్యాపారమున వాయింపఁబడిన మృదంగముల ధ్వనులు ఆమేఘముల యుఱుముల ప్రతిధ్వనులతో మృదంగధ్వనులతో యనుసంధేహమును గలిగింపఁగా, హస్తశాడన విశేషములు మనస్సునకు బోధపడినంతట ఉఱుముల ప్రతిధ్వనులు గావు మృదంగధ్వనులే యని, స్పష్టపడును.

వ్యా. — ఖిలేతి. — యత్ర పురే, ఖిలే స్వసక్తా మేఘా యేషాం తేషాం
 వేత్తానాం సంబంధినః, అనుగజితాని ప్రతిగజితాని - తైః సందిగ్ధా, మురజస్వనాః
 కరణైస్తాలవ్యవస్థాపకైస్తాడనవిశేషైః - తదుక్తం రాజకన్దర్పణ -
 వి. 'సృత్యవాదిత్రగీతానాం ప్రయోగవశభేదినామ్,
 సంసానం తాడనం కోధః కరణాని ప్రచక్షతే.' ఇతి,
 వ్యజ్యనే సుఫటిక్రియనే.

యత్ర కల్పద్రుమై రేవ విలోలవిటపాంశుకైః

గృహయన్త్ర పతాకాశ్రీ రపారాదరనిర్మితా.

41

టీక. — యత్ర = ఎందు (ఆపురమున), వి...కైః - విలోల = చలించుచున్న -
 విటప = కొమ్మలయందలి - అంశుకైః = వలిపములు గలవైన, కల్పద్రుమైః ఏవ =
 కల్పవృక్షములచేతనే, ఆ...తా - అపారాదర = పౌరులయొక్క ప్రయత్నములేకయే -
 నిర్మితా = రచితమయిన, గృ...శ్రీః - గృహ = ఇండ్లయందలి - యన్త్ర = జంత్రిము
 లందలి - పతాకా = టెంకెములయొక్క - శ్రీః = సాంపు, (సంభవతి = సమ
 కూడును).

తా. — ఆపట్టణమందు ఇండ్లయందు పౌరులు యన్త్రములచేచలించు పతాకలను
 ఎత్త నక్కఱ లేకుండ, కల్పవృక్షముల కొమ్మలయందు చలించుచుండు వలిపములే ఆసాం
 పును సమకూర్చును.

వ్యా. — యత్రేతి. — యత్ర నగరే, విలోలాని చచ్ఛలాని - విటపేద్యంశు
 కాని యేషాం తైః కల్పద్రుమై రే, వాపారాదరేణ పారాదరం వి నైవ - నిమిత్తా -
 అయత్నసిద్ధిత్యథాః, గృహేషు యాని - యన్త్రాణ్యాధారదారూణి - తేషు పతా
 కాస్తాసాం శ్రీః, సంభవ తీతి శేషః; తత్ర లమ్బావృద్ధిర్యాః కల్పతరవ ఏవ వైజయ
 న్యై ఇతి సంభావ్యన్త ఇ త్యథాః.

యత్ర సుఫటికహర్షేషు నక్త మాపానభూమిషు

జ్యోతిషాం ప్రతిబిమ్బాని ప్రాప్నువన్తుర్జీవహారతామ్.

42

టీక. — యత్ర = ఎందు (ఆపట్టణమందు), నక్తం = రాత్రియందు, సు...షు -
 సుఫటిక = పటికరాలయొక్క - హర్షేషు = మేడలయందు, ఆ...షు - ఆపాన = పాన
 గోష్ఠియొక్క - భూమిషు = ప్రదేశములయందు, జ్యోతిషాం = నక్షత్రములయొక్క -
 ప్రతిబిమ్బాని = ప్రతిచ్ఛాయలు, ఉపహారతాం = (పూవులయొక్కగాని ముత్యముల
 యొక్కగాని) అప్పనముయొక్కభావమును, ప్రాప్నువన్తి = పొందును.

తా.—ఆపట్టణముండు మేడలపైతలముల పానగోష్ఠలయందు పువ్వులనుగాని ముత్యములనుగాని ఉపహారార్థము చల్ల నక్కఱలేదు; ఏల యన, మేడలు స్ఫటికమణి మయము లగుటవలన ఆపైతలములందు కలుగువట్టివత్తుత్రప్రతిబింబములే పుష్పపహారము వలెను ముక్తపహారమువలెను శోభిల్లుచుండును.

వ్యా.—యత్రేతి.—యత్ర పురే, నక్తం రాత్రౌ, స్ఫటికహర్త్యై, యోపాన భూమిషు పానగోష్ఠి ప్రదేశేషు, జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం, ప్రతిబింబా, స్యుపహారతాం పుష్పపహారత్వం చాక్షికోపహారత్వం వా, ప్రాప్నువన్తి.

యత్రేషధిప్రకాశేన నక్తం దర్శితసంచరాః

అనభిజ్ఞాస్తమిస్తాణాం దుర్దినేష్వభిసారికాః.

43

టీక.—యత్ర = ఎందు (అందు), దుర్దినేషు = మబ్బుగమి నదినములందు, నక్తమ్ = రాత్రియందు, ఓ...న—ఓషధి = తృణజ్యోతులయొక్క - ప్రకాశేన = వెలుతురుచేత, ద...రాః—దర్శిత = చూపబడిన - సంచరాః = దారులుగలవారై, అభిసారికాః = కాంతునియొడ కేగుచెలువలు, తమిస్తాణాం = చీకటులను, అనభిజ్ఞాః = ఎఱుగరు.

తా.—ఆపురంబున మబ్బుచే చీకటి గమిన రాత్రులయందు లతావిశేషముల వెలుతురుచేత దారి స్పష్టముగా తెలియుచుండుటంబట్టి అభిసారికలు చీకటి నెఱుంగక యే తమకాంతుల కడ కేగుదురు.

వ్యా.—యత్రేతి.—యత్ర పురే, దుర్దినేషు మేఘాచ్ఛన్నదివనేషు, నక్త, మౌషధీనాం తృణజ్యోతిషాం, ప్రకాశేన, సంచరన్త ఏభిరితి సంచరాః పన్నానః* 'గోచర సంచర' ఇ త్యాదినా ఘప్రత్యయాన్తో నిపాతః—దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమార్గా, అభిసారికాః కాంతాధివ్యః - ని. 'కాంతాధి' నీ తు యా యాతి సంకేతం సా ౭భిసారికా' ఇ త్యమరః, తమిస్తాణాం తమసాం * కృద్యోగా త్కమకాణి షష్ఠీ, అనభిజ్ఞాః తమాంసి నాభిజానన్తి త్యభః.

యకావనాస్తం వయో యస్త్విక, నాస్తకః కుసుమాయుధాత్,

రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా సంజ్ఞావిపర్యయః.

44

టీక.—యస్త్విక = ఏ (ఆ) పురమున, వయః = ప్రాయము, యో... స్తం... యోవన = జవ్వనము - ఆ స్తం = హద్దుగాగలది, (అట్లే), కుసుమాయుధాత్ = పూవిల్లునికన్న, అస్తకః = యముడు, న = లేడు, ర...న్నా—రతి = సురతము

చేతనగు - భేద = శ్రమవలన - సముత్పన్నా = పుట్టినదైన, నిద్రా = నిద్రయే, సం...
యః, సంజ్ఞా = చైతన్యముయొక్క - విపర్యయః = నాశము.

తా. — ఆపురంబున ఎల్ల వారికిని యౌవనము నిత్యము, మరణము లేదు, స్త్రీ పురుషులను అన్యోన్యసౌందర్యాదిగుణవిశేషములచేత మోహమునం ద్రోచి పూర్విబుడగు పెట్టునట్టి బాధ కలదు. మూర్ఖులు లేవు. సురతశ్రమసంజాత మయిన నిద్ర కలదు.

వ్యా. — యౌవనాస్తమితి. — యస్మిన్ పురే, వయో యౌవనాస్తం యౌవనావధికం - సర్వేపజగ్రా ఇ త్యథాః, తథా, మనుమాయుధాత్ కామాత్ - అన్య ఇతి శేషః. — ఆ నశో మృత్యు ర్న - అస్తీతి శేషః - విరహిణాం తాదృగ్గుఃఖోత్పాదకత్వా దస్తకత్వోపచారః - కామం వినా మృత్యు ర్నా స్తీత్యథాః, అత ఏవ తత్ కార్యభూతమరణాభావ ఇ త్యాకయే నాహ — ర తీతి - రతిభేదసముత్పన్నా, నిద్రా సుప్తి, లేవ, సంజ్ఞావిపర్యయ శ్చేతనాపగమః - న తు దీఘకనిద్రారూప ఇ త్యథాః; అత్రత్యాః సర్వేపజరామరా ఇతి శ్లోకతాత్పర్యాథాః * అస్తయ త్యస్తం కరో తీ త్యస్తకః - అస్తయతే స్తత్కరో తీతి ణ్యనాత్ ణ్యుప్రిత్యయః.

భూభేదిభిః సకమ్పావై ర్లలితాఙ్గులితర్జనైః

యత్ర శోపైః కృతాః స్త్రీణా మాప్రసాదాద్ధినః ప్రియా. 4b

టీక. — యత్ర = ఏపురమందు (ఆపురమందు), భూభేదిభిః - భూ = కను బొమలయొక్క - భేదిభిః = ముడికలవియు, సకమ్పావైః - సకమ్ప = అదరుచున్న - ఓవైః = పెదవులుగలవియు, ల...నైః - లలిత = శోపలమయిన - అఙ్గులి తర్జనైః = వ్రేళ్లతో బెదరించుటగలవియు, (అగు) స్త్రీణాం = చెలువలయొక్క, శోపైః = అలుకలచేత, ప్రియాః = కాంతులు, ఆ...నః - ఆప్రసాద = మన్నించునట - ఆరినః = వేడుకొనువారుగా, కృతాః = చేయబడినవారు, (అగుదురు).

తా. — ఆపురమందు పురుషులు శత్రువులశోపములకు భయపడుటయు మన్నింపు వేడుటయు లేదు, కాని, కాంతలు అలుకచే బొమలు ముడిచి, పెదవులు అదరుచుండ, ఒయ్యారముగా వ్రేలితో బెదరించినప్పుడు, తమ ఆకాంతలు కనికరించి మన్నించునట కను వారిని వేడుకొనుచుందురు.

వ్యా. — భూభేదిభి రతి. — యత్ర పురే, ప్రియా యువానో, భూభేదిభి ర్భూభజవద్భిః, సకమ్ప ఓహ యేషు తై, ర్లలితా న్యఙ్గులితజ్జకానాని యేషు తైః, స్త్రీణాం శోపై ర్నానాభ్యై, రాప్రసాదాధికన ఆప్రసాదం ప్రసాదపర్యస్త-మథిశనో యాచకాః - కృతాః - న తు శత్రుశోపై రితి భావః.

సంతానక తరు ఛాయా సుప్త విద్యాధరాధ్యగం
యస్య చోపవనం బాహ్యం గన్ధవ ద్గన్ధమాదనమ్.

46

టీక, — (కిం) చ = మఱియు, సం...గం—సంతానకతరు = కల్పవృక్షముల యొక్క - ఛాయా = నీడలయందు - సుప్త = నిద్రించిన - విద్యాధర = విద్యాధరులనెడి - ఆధ్యగం = బాటసారులగదియు, గన్ధవత్ = గంధముగలదియు, (అగు), గన్ధమాదనం = గంధమాదన (మనుషేరి) పర్వతము, యస్య = ఏపురమునకు (ఆపురమునకు), బాహ్యమ్ = వెలుపలి, ఉపవనమ్ = ఉద్యానవనము.

తా. — ఆనగరమునకు పరిమళములు కదంచించుచుండునట్టి గంధమాదన పర్వతమే బయటి యుద్యానవనము ; దానియందలి కల్పవృక్షముల నీడలయందు బాటసారులగు విద్యాధరులు నిద్రించుచుండుదురు.

వ్యా. — సంతాన కేతి. — కిం చేతిచాఢ్యః, సంతానకతరో ఛాయాసు సుప్తా-విద్యాధరా దేవతావిశేషః—స్త ఏ వాధ్యగా యస్మిం స్తత్తథోక్తం, గన్ధవ ద్గన్ధాధ్యం, గన్ధమాదనం నామ గిరి, ర్యస్య పురస్య, బహిర్భవం బాహ్య, ముపవన మారామః *సంతానకతరుచ్ఛాయే త్యత్ర పూర్వపదార్థక-బాహుల్యసంభవేపి 'శలభచ్ఛాయమ్' 'ఇక్షుచ్ఛాయమ్' ఇతివత్ సమర్థకచ్ఛాయానిష్పత్తే సదపేక్షాభావాత్ * 'ఛాయా బాహుల్యే' ఇతి నపుంసకత్వం నాస్తీ త్యనుసంధేయమ్; అత్ర 'గన్ధవ ద్గన్ధమాదనమ్' ఇ త్యాగ న్నకః పాఠః, ప్రాచీనపాఠ స్తు 'సుగన్ధిగకన్ధమాదనః' ఇతి పుంలిక్తాస్తః, అత ఏవ క్షీరస్వామినా 'గన్ధమాదన మశ్వేచ' ఇత్యత్ర 'గన్ధేనమాదయ తీతి గన్ధమాదనః' ఇతి వ్యాఖ్యాయ ప్రయోగే చ పుంలిక్తతా దృశ్యత ఇత్యాశయే నోక్తం 'సుగన్ధిగకన్ధమాదనః' ఇతి కాలిదాస' ఇతి.

అథ తే మునయో దివ్యాః ప్రేక్ష్య హైమవతం పురం

స్వర్గాభిసన్నిసుకృతం వజ్రునా మివ మేనిరే,

47

టీక. — అథ = అనంతరము, దివ్యాః = స్వర్గభవులయిన, తే మునయః = ఆమునులు, హైమవతం = హిమవంతునిదైన, పురం = ఆనగరమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, స్వ...తం—స్వర్గః=స్వర్గము - అభిసంధి=ఉద్దేశముగా (చేయబడిన) - సుకృతం = పుణ్యమును, వజ్రునామ ఇవ=మోసమునుగా, మేనిరే = తలంచిరి.

తా. — అట్లు వెలుంగుచున్న యా హిమవన్నగరముం గాంచి యా స్వర్గమానులు, 'హా! చెడితిమిరా! స్వర్గముకై జ్యోతిష్సోమాది పుణ్యకర్త లవస్థించి! ఈపుర

మున కాఁపుగ ముండ నేల నోచ మైతిమి? అని చింతించిరి.—ఆపురము అన్ని
నిధములను స్వర్గమును మించి యుండె ననుట.

వ్యా.—అ థేతి.—అథ తే దివి భవా దివ్యాః, మునయో, హిమవత ఇదం
హైమవతం, పురం, ప్రేక్ష్య, స్వగాఁభిసంధిసా స్వగోఁద్దేశేన - యత్ సుకృతం
జ్యోతిష్టమాద్యనుష్ఠానం-తత్ స్వగాఁభిసంధిసుకృతం, వచ్చినాం ప్రతారణా, మివ
మేనిరే; హిమవన్నగర మవేక్ష్య స్వగఁస్య పుణ్యఫలత్వం వదతా వేదేన వయం విప్ర
లభ్యా ఇ త్యమన్య స్తే త్యథాః, స్వగాఁ దతిరమణీయ మితి భావః.

తే సద్దని గిరే ర్వేగా దున్ముఖ ద్వాఃస్థ పీఠీతాః

అవతేరు ర్జటాభారై ర్లిఖతానలనిశ్చలైః.

48

టీక.—లి...లైః—లిఖిత = (చిత్తరువునందు) వ్రాయఁబడిన - అనల=అగ్ని
వలె-నిశ్చలైః=కదలనివైన, జటాభారైః=జడలమొత్తములతో (కూడుకొన్నవారై),
తే = ఆమునులు, ఉ...తాః—ఉన్ముఖ = మొగమెత్తిన - ద్వాఃస్థ = ద్వారపాలకు
లచేత - పీఠీతాః=చూడఁబడినవారగుచు, గిరేః = హిమవంతునియొక్క - సద్దని =
ఇంట, వేగాత్ = వడిగా, అవతేరుః = దిగిరి.

తా.—ఆకాశగమనవేగముచేత తమ జడలమొత్తము కదలిక లేక చిత్తరువు
నందు గ్రాసిన యగ్నిజ్వాలలతీరున ప్రకాశించుచుండఁగా, తమ్ము హిమవంతునిదొవారి
కులు మొగమెత్తి చూచుచుండఁగా, అమహామునులు హిమవంతునియింట దిగిరి.

వ్యా.—త ఇతి.—లిఖితానలనిశ్చలైః - చిత్రగతజ్వలననిచ్చన్దై రితి వేగ
ప్రకపోక్షిః, జటాభారై రుపలక్షితా, స్తే మునయాః, ద్వారి తివ్ర స్థితి ద్వాఃస్థాద్వా
రపాలకాః - ని. 'ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వాఃస్థ ద్వాఃస్థిత దర్శకాః' ఇ త్యమరః-
ఉన్ముఖై రూర్ధ్వముఖైః-ద్వాఃస్థై ర్వీక్షితాః సన్తఃన తు వినివారితా ఇ త్యర్థః,
గిరే హిమవతః, సద్దని, వేగా, దవతేరు రవతీణావన్తః.

గగనా దవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా

తోయాన్తరాస్కస్మరా లీన రేజే మునిపరమ్పరా.

49

టీక.—గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, య...దా—యథావృద్ధ = వృద్ధాను
క్రమముగా - పురఃసరా=ముందుపోవువారుగలదైన, సా మునిపరమ్పరా=ఆ మునుల
వరుస, తోయాన్తః - తోయ=నీళ్లయొక్క - అన్తః = లోపలి, భా...వ—భాస్క
ర=కూర్మలయొక్క - ఆళీ ఇవ=వరుసయందు బోలె, రేజే = ప్రకాశించెను.

తా.—ఆమహాముసులవరున ఆకాశమునుండి వృద్ధానుక్రమముగా దిగినట్టిదై నీట లోని సూర్యప్రతిబింబముల వరుసవలె ప్రకాశించుచుండును.

వ్యా.—గగనా దితి.—గగనా, దవతీకాకావనరూఢా, యథావృద్ధం వృద్ధా ౭నుక్రమేణ స్థితాః - పురఃసరా అగ్రేసరా - యస్యాం సా తథోక్తా * అనుపసర్జనాధికారా న్న జీవ, సా మునిపరమ్పరా మునిపక్తి, స్తోయాన్త స్తోయాభ్యన్తరే, భాస్కరాచి ప్రతిపిమ్మితార్కపక్తి, దివ రేజీ, ఏతేనమునీనాం తేజస్విత్యేఽపి సుఖ సందర్శనం నూచయతి-భాస్కరాణాం భూయిష్ఠత్వసంభావనార్థం తోయాన్త రిత్వ క్తమ్ - ఆత ఏవ బహుత్వసిద్ధి శ్చ.

తా నర్హ్య సర్వ మాదాయ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా గిరిః

నమయ్ సారగురుభిః పాదన్యాపై ర్వసున్ధరామ్. 50

టిక.—గిరిః=హిమవంతుడు, అర్హ్యమ్=పూజార్థమయినజలమును, ఆదాయ=కొని, సా...భిః=సార = బలముచేత - గురుభిః = భరింపరానివైన, పాదన్యాపైః = అడుగుల యంజలచేత, వసున్ధరాం = భూమిని, నమయ్=కుంగరిజేయుచు, అర్హ్యక్ = పూజ్యులయిన, తాక = ఆముసులకు, దూరాత్ = దవ్వునుండి, ప్రత్యుద్యయా = ఎదురేగెను.

తా.—అంతట హిమవంతుడు అర్హ్యము కైకొని బలమువలని తనబరువును భూమి మోవలేక క్రంగిపోవునట్లుగా అంజలిడుచు పూజ్యులకు ఆమహాముసులకు దూరమునుండియే ఎదురుగా నేగెను.

వ్యా.—తా నితి.—గిరి హిమవా, నభుక్త్య మఘాకథకంజల, మాదాయ, సారగురుభిరన్తఃసార దుర్భగైః పాదన్యాపై ర్వసున్ధరాం, నమయ న్నధః ప్రాపయక్, అఘ్న మహా నీత్యర్హ్యక్ పూజ్యక్ * దణ్డాదిత్వాద్యత్ ప్రత్యయః, తాక మునీనా దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా.

సంప్రతిహిమవన్త మేవ జగ్గుమసావరయాపద్వయసాధారణై ర్విశేషజై ర్విశిష్ట—

ధాతుతా మ్రాధరః ప్రాంఖు దేవదారుబృహద్భుజః

ప్రకృతై ర్వివ శిలోరస్కః సువ్యక్తో హిమవా నీతి. 51

టిక.—హిమవద్వర్ణనః— ధా...రః— ధాతు = గైరికధాతువు వలె - తామ్ర = ఎఱ్ఱనయిన - అధరః = పెదవికలవాడును (ధాతువే అనెడి యొకనిపెదవి కలవాడని యర్థాంతరము), ప్రాంఖు = ఉన్నతుడును, దే...జః—దేవదారు = దేవదారువృక్షమువలె - బృహత్ = గొప్పనైన = భుజః = బాహువులు కలవాడును

(దేవదారువులే అనెడి గొప్పబాహువులు గలవాఁ డని యర్థాంతరము), ప్రకృత్యా ఏవ = స్వభావముచేతనే, శి...స్కః—శిలా = రాతివంటి - ఉరస్కః = తొమ్ముకలవాఁ డును (రాయియే యనెడి తొమ్ముగలవాఁడు అని యర్థాంతరము), (అగుటచేత), హిమ వాక్ ఇతి = హిమవంతుఁ డని, సువ్యక్తః = చక్కఁగా ఎఱుకపడినవాఁడు.

తా.—ధాతువువంటి యెఱ్ఱని యధరముచేతను బొన్నత్యముచేతను, దేవదారు వృక్షములవలె నిడుదలైన బాహువులచేతను స్వభావముచేతనే శిలవలె కఠినమయిన తొమ్ముచేతను ఆతఁడు జంగమ రూపుఁడయిన హిమవంతుఁడని స్పష్టముగా వారి కెఱుక పడెను.—అట్లే ధాతువు అనెడి యెఱ్ఱని పెదవిచేతను బొన్నత్యముచేతను దేవదారు వృక్షములనెడి బాహువులచేతను, శిలయనెడి స్వభావనిదమైన గట్టి రొమ్ముచేతను ఆతఁడు సావరరూపుఁ డయిన హిమవంతుఁ డని వారికి స్పష్టముగా ఎఱుకపడెను.

వ్యా.—ధా త్వితి.—ధాతువ తామ్రాఽధరో యస్య స తథోక్తః—ఆన్యత్ర ధాతు రేవ తామ్రాఽధరో యస్య, ప్రాంశు రున్నతః - ఉభయ త్రాపి సమానం—దేవ దారువ దృఢవాన్తా భుజౌ యస్య స తథోక్తః - దేవదారువ ఏవ బృహన్తా భుజౌ య స్యే త్యన్యత్ర, ప్రకృత్యా స్వభావే నైవ శిలావ దురో యస్య స శిలోరస్కః—శిలై వే త్యన్యత్ర, * 'ఉరఃప్రభృతిభ్యః కణ్' ఇతి కణ్, అతో హిమవా నితి సువ్యక్తః * వతకమానే క్తః - సత్యం స ఏ వాయం హిమవా నితి తద్దమక ప్రత్యభిజ్ఞానా దవ ధారిత ఇ త్యథకః.

విధిప్రయుక్తసత్కారైః స్వయంమార్గస్య దర్శకః

స తై రాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్తృభిః.

52

టీక.—వి...రైః - విధి = శాస్త్రప్రకారము - ప్రయుక్త = చేయఁబడిన- సత్కారైః = పూజగలవారును, శు...భిః—శుద్ధ = పవిత్రమయిన - కర్తృభిః = నడపడిగలవారును, (అయిన), తైః = ఆమహామునులచేత, సః = ఆ హిమవంతుడు, స్వయం = తానే, మార్గస్య = దారిని, దర్శకః = చూపువాఁడై, శుద్ధాంతం=అంతః పురమును, ఆక్రమయామాస = మెట్టించెను.

తా.—హిమవంతుఁడు వారి నట్లు పూజించి పవిత్రచరిత్రులు గావున అంతఃపుర ప్రవేశార్హులని వారికి తానే స్వయముగా దారిచూపుచు వారిని తన యంతఃపురమునకుం దోడ్కొని పోయెను.—తన యంతఃపురము పవిత్రము గావలయు నని వారి నటకుం దోడ్కొని పోవుట.

వ్యా.—వి ధీతి.—స హిమవా నిధినా శాస్త్రేణ - ప్రయుక్తసత్కారైః కృతార్చనైః, శుద్ధకమకభి రదుష్టచరితైః—శుద్ధాంతప్రవేశాపైక రిత్యథకః, తై ర్భునిభిః,

స్వయం మాగ్నః, దర్శయ తీతి దర్శకో దర్శయితా సక్ *పశ్యతే ణ్యన్తాః జ్ఞాన్తో
ప్రత్యయః, కుద్ధాన్త మన్తఃపుర, మాక్రమయామాస-ప్రవేశయామా సే త్యథః, అత్ర
క్రమే రగత్యథః త్వత్, * 'గతిబుద్ధి' ఇ త్యాదిచా తై రి త్యస్య స కమత్వమ్.

తత్ర వేత్తాసనాసీనాక్ కృతాసనపరిగ్రహః

ఇ త్యువా చేశ్వరాక్ వాచం ప్రాజ్ఞలి యౌధరేశ్వరః.

63

టీక.—తత్ర = ఆసనములయందు, వే...క్ - వేత్ర = బెత్తముయొక్క - ఆస
న = ఆసనములయందు - ఆసీనాక్ = కూర్చున్నవారయిన, ఈశ్వరాక్ = ప్రభువు
లను (మునులను) గూర్చి, యౌధరేశ్వరః = కొండలదొర (హిమవంతుడు), కృ...హః-
కృత = చేయఁబడిన - ఆసన - ఆసనముయొక్క - పరిగ్రహః = గ్రహించుట కలవాఁ
డై (పీఠమీద కూర్చుండి), ప్రాజ్ఞలిః = కేలు మోడ్చుచేసినవాఁడై, ఇతి ఉవాచ =
ఇట్లు పలికెను.

తా.—తమయిచ్చప్రకారము సర్వమును చేయఁగలవారయిన యామహామునులను
అంతఃపురమందు బెత్తపుఁ బీఠలయందుఁ గూర్చుండఁజేసి హిమవంతుఁడు అనంతరము
తాను కూర్చుండి వారితో నిట్లు విన్నవించెను.

వ్యా.—త త్రేతి.—వేత్రం లతావిశేషః, తత్ర కుద్ధాన్తే, వేత్తాసనాసీనాక్
వేత్రమయ విష్ట రోపవిష్టా, నీశ్వరాక్ ప్రభూక్ మునీక్, యౌధరేశ్వరో హిమవాక్,
కృతాసనపరిగ్రహః-ఉపవిష్టః స నిత్యథః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః సక్, ఇ త్యేవం
వాచ మవాచ.

అపమేఘోదయం వర్ష మదృష్టకుసుమం ఫలమ్

అతర్కితోపపన్నం వో దర్శనం ప్రతిభాతి మే.

64

టీక.—అ...న్నమ్—అతర్కిత = అవిచారితముగానే - ఉపపన్నం = సమ
కూడినట్టిది (తలఁపని తలఁపుగా సంభవించినట్టిది), వః = మీయొక్క, దర్శనమ్ =
అగపడుట (రాక), అప మే ఘోదయం = మొగిలు. పాడముట లేనట్టి, వర్షం = వాన
గాను, అ దృష్ట కుసుమం = చూడఁబడని పూవుగలది గాని (పూవు లేకయే ఫలించిన)
ఫలం=పండుగాను, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోఁచుచున్నది.

తా.—పూర్వనూచన యేమియు లేకయే తమరు ఇట్లు దర్శన మనుగ్రహించుట,
మేఘము పాడనుకయే వాన గురిసినట్లును, పూవు లేకయే ఫలము కలిగినట్లును, అతి
దుర్లభ లాభమై యున్నది.

వ్యా.—అ పేతి.—అతర్కితోపపన్న మవిచారిత మే వోపగతం - అత్యన్తా

సంభావిత మి త్యథాః, వో యష్టాకం, దర్శన, మపమేఘోదయం వషణ మనభ్రా
వృష్టి, స్తథాఽదృష్టం కనుమం యస్య త త్త థోక్తం ఫలం చ, త న్నే ప్రతిభాతి
అతిమర్దభలాభః సంవృత్త ఇ త్యథాః.

అత్ర మేఘోదయ కనుమ రూప కారణయో రభావేఽపి వషణ ఫల రూప
కార్యయో రుదాఘభిధానా ద్విభావనా; మునిదర్శనస్య విశిష్ట వృత్తిత్వేన చ రూపణా
ద్రూపకాలంకారశ్చే త్యుభయోః సంస్పృష్టిః.

మూఢం బుద్ధ మివాత్మానం, హైమిభూత మి వాయసం,

భూమే ర్దివ మి వారూఢం, మన్యే భవదనుగ్రహాత్. 55

టీక.—భ...త్—భవత్ = మీయొక్క - అనుగ్రహాత్ = ప్రసాదముచేత,
ఆత్మానం = నన్ను, బుద్ధం = జ్ఞానియైన, మూఢ మివ = బుద్ధిహీనునిగాను, హైమి
భూతమ్ = బంగారమయిన, ఆయసం = ఇనుపవస్తువునుగాను, భూమేః = భూలోక
మునుండి, దివం = స్వర్గమునకు, ఆరూఢమ్ = ఎక్కినవానినిగాను, మన్యే = తలచు
కొనుచున్నాను.

తా.—మూఢుడు జ్ఞానిగా మారిన నెట్లో, ఇనుపవస్తువు బంగారముగా మారిన
నెట్లో, భూమినుండి స్వర్గమున కెక్కిన నెట్లో, అట్లు మీయనుగ్రహమున నేను అత్యం
తోత్కర్షను పొందినవాడ నయితి నని తలంచుకొనుచున్నాను.

వా్యా.—మూఢ మితి.—భవదనుగ్రహా, దాత్మానం మాం, మూఢం బుద్ధిం వినా
కృతం - బుద్ధ మివ మూఢో భూత్వా యో బుద్ధవాం స్త మివ * కథారిక్తః, ఆయస
మయోవికారం - హైమిభూతమ్ - అయశత్వం విహాయ సౌవణికత్వం ప్రాప్త మి మే
త్యథాః, భూమే రూఢలోకా ద్దివం స్వర్గా, హరూఢ మివ మన్యే; జ్ఞాన రూప
స్థానా న్యద్య మే పర ముత్కృష్టస్త ఇతి భావః.

అద్యప్రభృతి భూతానా మధిగమ్యాఽస్తి శుద్ధయే,

య దధ్యాసిత మ్నాద్భి స్తద్ధి తీర్థం ప్రచక్షతే. 56

టీక.—అద్య ప్రభృతి=ఇది మొదలుగా, భూతానాం = ప్రాణులకు, శుద్ధయే=
పవిత్రతతోఽటకు, అధిగమ్యః = పొందవలసినవాడను, అస్తి = అగుదును. హి = ఏల
యన, యత్ = ఏది, అర్హాద్భిః = సాధువులచేత, అధ్యాసితం = అధివసించబడినదో,
తత్ = దానిని, తీర్థం = (పుణ్య) తీర్థముని, ప్రచక్షతే = చెప్పెదరు.

తా.—మీరు మెట్టినందువలన ఇది మొదలుగా నేను పవిత్రత కోరువారికి తీర్థ భూతుడ నయితిని; ఏల యనఁగా, దేనిని సాధువులు ఆధ్యాసించుకో వానిని పెద్దలు తీర్థ మని చెప్పుదురు.

వ్యా.—అ ద్వేతి.—అద్య ప్రభృ తీత ఆరభ్య, భూతానాం ప్రాణీనాం, శుద్ధయేఽధిగమ్యోఽస్మి—శుద్ధ్యధికానాం తీర్థభూతోఽస్మి త్యర్థః—భవదాగమనా నితి కేవల, హి యస్మాత్, య, దహాః ద్విః సద్వి, రధ్యాసిత మధిస్థితం—జుష్ట మితి యావత్ త త్తీర్థం ప్రచక్షతే—ని. 'నిపానాగమయో స్తీర్థ మృషిజుష్టజలే గురౌ' ఇ త్యమరః.

అవైమి పూత మాత్మానం ద్వయే నైవ ద్విజో త్తమాః

మూర్ధ్ని గక్తా ప్రపాతేన ధాతపాదామ్భసా చ వః.

57

టీక.—(హే) ద్విజో త్తమాః = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా, ఆత్మానం = నన్ను, (ఏరెంటిచేత ననఁగా), మూర్ధ్ని = శిరస్సున, గ...న—గక్తా = మిన్నేటియొక్క— ప్రపాతేన = పాటుచేతను, వః = మియొక్క, ధా...సాచ—ధాత = కడుగఁబడి న - పాద = చరణములయొక్క - అమ్మసా చ = నీటిచేత ను.

తా.—ఓబ్రాహ్మణో త్తములారా, నేను రెండింటిచేత పవిత్రుడనయితి నని తలం చుచున్నాను. ఆరెండు నే వనఁగా, మిపాదోదకమును గంగాజలమును నాశిరమున పడుట.—పాదోదకము గంగాంబుతుల్యముగా పావన మని భావము.

వ్యా.—అవై మితి.—హే ద్విజో త్తమాః, ఆత్మానం మాం, ద్వయే నైవ, పూతం శుద్ధ, మనై మ్యవగచ్ఛామి, కేన ద్వయేన, మూర్ధ్ని, గక్తా ప్రపాతేన మస్తా కినిపాతేన, వో యస్తాకం, ధాతయోః క్షాలితయోః - పాదయో - రమ్మసా చ -

గక్తాజలవత్ పాదామ్మసః పావనత్వ మి త్యోపమ్యం గమ్యతే, త చ్చ 'ప్రస్తుతా ప్రస్తుతయోః' ఇతి దీపకాలంకారః; 'ప్రేయః ప్రీయతరాఖ్యానమ్' ఇతి లక్షణా త్సేప్రి యోఽలంకార ఇతి కేచిత్.

జగ్గమం ప్రైష్యభావే వః స్థావరం చరణాఙ్గీతం

విభక్తానుగ్రహం మన్యే ద్విరూప మపి మే వపుః.

58

టీక.—(ఓ మునులారా), ద్విరూపం = రెండురూపములుగలదగు, మే వపుః = నాదేహమును, వి...హం—విభక్త =...వేటువేటుగాఁ చేయఁబడిన - అనుగ్రహం =

ప్రసాదముకలదానినిగా, మన్యే=తలంచుచున్నాను; (ఎట్లనఁగా), జగ్గమం (వపుః) = సంచరించునదైన నాదేహము, వః=మీకు ప్రేమ్యభావేన = భృత్యత్వముతో నున్నది, సావరం (వపుః) = కైలరూప మయినదేహము, చ...మ్—చరణ = మీపాదముల చేత - అక్కితమ్ = గుర్తింపఁబడినది.

తా.—పనిగొనుటయు శిరమున పాదముంచుటయునే దాసజనునిమీఁద మహానుగ్రహము గావున, ఆమీయనుగ్రహము నా రెండూరూపములయందు విభజింపఁబడినదని తలంచుచున్నాను; విభాగ మెట్లన, సంచరించునదైన నాదేహమును పనిగొనుటయు, కైలరూపమయిన నాదేహమున (శిరమున) పాదము సంచుటయు.

వ్యా.—జగ్గమ మితి.—హే మనయః, ద్విరూపం జగ్గమసావరాత్ కత్వాత్ ద్విప్రకారక, మపి మే వపుః, విభక్తానుగ్రహం విభజ్య కృతప్రసాదం, మన్యే, కతః జగ్గమం వపు, ర్వో యుష్మాకం, ప్రేమ్యభావే కైబ్బుత్వే-స్థిత మితి కేవః * ప్రాచూ హోఽథోఽధ్యేమ్యేభు వృద్ధి ర్వక్తవ్యా' ఇతి వృద్ధిః - ని. 'నియోజ్య కిబ్బుర ప్రేమ్య భుజివ్య పరిచారకాః' ఇ త్యమరః, సావరం వపు, శ్చరణాక్కితమ్ - ఆయ మేవ హి మహా ననుగ్రహో దాసజనస్య యత్ కర్తృసు నియోజనం మూర్ధాని పాదన్యాస శ్చేతి తాత్పర్యాథః.

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోషాయ మూర్ఛతే

అపి వ్యాప్తదిగ్దాని నాక్లాని ప్రభవన్తి మే.

59

టీక.—వ్యా...పి—వ్యాప్త = ఆశ్రమింపఁబడిన - దిక్ = దిశలయొక్క - అన్తాని అపి = తుదలుగలవి అయినను, మే అక్లాని=నా యవయములు, భ...య—భవత్ = మీయొక్క - సంభావన=అనుగ్రహమువలన - ఉత్థాయ=నెగడినదై, మూర్ఛతే = వ్యాపించుచున్న, పరితోషాయ = సంతోషమునకు, న ప్రభవన్తి = చాలకు న్నువి.

తా.—నా యవయవములు దిక్కుల తుదలవఱకును పర్వినవైనను మీయీ యనుగ్రహమువలన జనించి వ్యాపించుచున్న నాసంతోషమును ఇముడ్చుకొనుటకు చాలక యున్నవి.

వ్యా.—భవ దితి.—వ్యాప్తా దిగ్దానియై స్తాని వ్యాప్తదిగ్దాని మహాస్త్రి పీత్యథః, మే ము, మాక్లాని, భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్మదనుగ్రహజన్యాయ, మూర్ఛతే వ్యాప్తువతే, పరితోషాయ, న ప్రభవన్తి న పర్యాప్తువన్తి * అలమథాయోగా చ్చతుర్థిః, యథా మహ త్వపి మద్ధాత్రేషు న మాతి తథా మే హోవర్ధత ఇత్యర్థః.

న కేవలం దరిసంస్థం భాస్వతాం దర్శనేన వః

అన్తర్గత మపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః.

60

టీక.—భాస్వతాం = తేజస్సుగలవారలగు (సూర్యులగు-అనియు), వః = మీ యొక్క, దర్శనేన=చూపుచేత, దరిసంస్థం=గుహలలోనున్నట్టి, తమః = కేవలం న అపాస్తం=చీకటిమాత్రము పోగొట్టబడుటయేగాక, మే=నాయొక్క, అన్తర్గతమ్-అంతః= మనస్సును - గతం = పొందియున్నట్టిది, రజసః = రజోగుణముకంటె, పరం = అవలీడైన, తమః అపి = అజ్ఞానము సయితము, అపాస్తమ్ = పోగొట్టబడినది.

తా.—తేజస్సుగలవారలు (సూర్యులు) మీరు గావించిన యీదర్శనముచేత నాగు హలలో అంధకారరూపమున నున్నతమస్సుమాత్రమే గాక నామనస్సులో అజ్ఞానరూప మున నున్నతమస్సుగయితము పోగొట్టబడినది. మఱి రజోగుణముమాట చెప్ప నేల?

వ్యా.—సేతి.—భాస్వతాం తేజస్వినాం వివస్వతాంః, వో యుష్మాకం దర్శనేన, కేవలం దరిసంస్థం గుహగతం, తమా ధ్వాన్తరూప మేవ, నాపాస్తమ్, కిం తు మే, ౭ సగత మన్తరాత్ గతం, రజసో రజోగుణాత్, పర మనన్తరం, తమాఽజ్ఞాన రూప మ పృథాస్తమ్-రజస్టు పాదన్యానై రే వాపాస్త మితి భావః. ప్రసిద్ధౌ రాభివృద్ధి ర్భూత్వాం తమాఽపాస్యత - ఏభి స్త్వాన్తర మ పీతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే.

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి, స్యా చేత్ కిం నోపపద్యతే,

మన్యే మత్పావనా యైవ ప్రస్థానం భవతా మిహ.

61

టీక.—కర్తవ్యం=చేయవలసినపనిని, వః = మీకు, న పశ్యామి = చూడను, స్యాత్ చేత్=ఉండు నేని, కిం=ఏది, న ఉపపద్యతే=నిద్ధింపదు. మ...న—మత్ = నన్ను - పావనా యైవ=పవిత్రీకరించుటకొఱకే, ఇహ = ఇటకు, భవతాం = మీ యొక్క - ప్రస్థానమ్ = పయనము.

తా.—మీరు నిస్సృహులరు కావున మీకుఁ గావలసినపని యేదియు నా కగ పడదు. అట్టిదే యుండునెడల మీకు అది సులభమే. కావున మీరు మీకార్యమును దేసి నేని ఉద్దేశించి వచ్చినవారగారు, నన్ను పవిత్రునిఁ జేయుటకే వచ్చితి రని తలంచు చున్నాను.

వ్యా.—కర్తవ్య మితి.—కర్తవ్యం కార్యం, వో యుష్మాకం, న పశ్యామి - నిస్సృహత్వాదితి భావః, అభ, స్యాచ్చే ద్విద్యేత యది, కిం నోపపద్యతే. కిం నామ న సంభవతి - సర్వం సులభ మే వే త్యర్థః, అథవా కి మత్ర ప్రయోజనచిన్తయే

త్యాహ-మత్పాకనాయ మచ్ఛోధనా, యైవ భవతా, మిహ విషయే ప్రస్థానమ్-ఇమం
నేన యస్మి శ్లేఢం ప్రయాణ మి త్యథాః, మన్యే తర్కయామి,

తథాఽపి తావత్ కస్తింశ్చి దాజ్ఞాం మే దాతు మ్స్వర్థః;

వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుభు.

62

టీక.—తథా అపి=అటు లయినను, కస్తింశ్చిత్=ఏదేనొకపనినిగూర్చి, ఆజ్ఞాం=ఆజ్ఞానిని, మే=నాకు, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, అస్వర్థః = తగుదురు, హి = ఏలయినఁగా, కింకరాః=భృత్యులు, ప్రభవిష్టుభు = దొరలయెడల, వి...దాః.—వినియోగ = పనిపెట్టుటయే - ప్రసాదాః=అనుగ్రహముగాఁ గలవారు.

తా.—మీరు నిస్పృహులరు అయినను, నాకు ఏదే నొక పనిచేయ నాజ్ఞ యిడుదురుగాక యని వేడుచున్నాను; ఏల యన ప్రభువులు కింకరులను పనిగొనుటయే గదా అనుగ్రహించుట.

వ్యా.—తథా పీతి.—తథాఽపి భవతాం నిస్పృహత్వేఽపి, కస్తింశ్చిత్ - కర్తృణీతి శేషః, ఆజ్ఞా మిదం క ర్వి త్యాదేశం, తావదిదానీం, మే మహ్యం, దాతు, మహా-ధ - మదనుగ్రహబుద్ధ్యేతి భావః, హి యస్తాత్, కింకరా భృత్యాః, ప్రభవస్తీతి ప్రభవిష్టుభుః-తేషు ప్రభవిష్టుభు ప్రభుభుహి విషయే * 'భువ శ్చ' ఇ తీష్టుచ్చృత్యయః, విశేషేణ నియోగో వినియోగః ప్రేషణ మేవ ప్రసాదోఽనుగ్రహో యేషాం తే తథోక్తాః - అన్యథా స్వస్వామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః.

ఏతే వయ, మమీ దారాః, క న్యాయం కులజీవితమ్,

బ్రూత యే నాత్ర వః కార్య మనాస్థా బాహ్యవస్తుభు.

63

టీక.—ఏతే వయమ్=ఈ నేనును, అమీ దారాః=ఈ నాభార్యయు, కుల జీవితమ్ ఇయం కన్యా=(మా) వంశమునకు ప్రాణమయిన యీకన్యాయు, అత్ర = ఈ మఱో, యేన = ఎవరిచేత, వః = మీకు, కార్యం = ప్రయోజనముకలదో, వారిని బ్రూత=చెప్పుడు, బాహ్య వస్తుభు=బయటి వస్తువులయందు, అనాస్థా = (నాకు) అస్థ లేదు.

తా.—పెక్కుమాట లేల! నేనును నాభార్యయు మాకులమునకు ప్రాణప్రియ యగు నీకన్యాయుం గలము; ఇందు మీకెవరివలన పని గలదో చెప్పుడు వారి నైనను మీ కిచ్చివై చెదను. మఱి బంగారము రత్నములు లోనగు బయటివస్తువులలో ఏమి కావలసియున్నను ఇచ్చెద నని వేతలే చెప్పవలయువా !

వ్యా.—ఏత ఇతి.—కిం బహునా, ఏతే వయః. మమీ దారా, ఇయం, వలస్స-
జీవితం ప్రాణభూతా - పరమస్రేమాస్పద మి త్యథాః, కన్యా, అ త్రైపిం మధ్యే,
యేన జనేన, వః, కార్యం ప్రయోజనం, బ్రాత-త మితి కేవలః - యేనసోఽపి దీయత
ఇతి భావః, రత్నహిరణ్యాదికం తు న మే గణ్య మి త్యాహ - బాహ్యవస్తువు కనక
రత్నాది, వ్యవస్థాసాఽనాదరః * ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి సన్యామాస ఇవ్యతే-అదేయం
న కిచ్చేద స్తీ తి భావః.

ఇ త్యుచివాం స్త మే వార్థం గుహముఖవిసర్పిణా

ద్వి రివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహార హిమాలయః.

64

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, ఉచివాక్ = పలికినవాడై, 'హిమాలయః=హిమవం
తుఁడు, గు...ణా—గుహ = గుహలయొక్క - ముఖ = బలములయందు-విసర్పిణా=
వ్యాపించుచున్న, ప్రతిశబ్దేన = ప్రతిధ్వనిచేత, తమ్ అర్థమ్ ఏవ = ఆ విషయమునే,
ద్విః = రెండుమాటులు, వ్యాజహార ఇవ=పలికెనో యను నట్లుండెను.

తా.—ఇట్లు పలికినవాడై హిమవంతుఁడు గుహలయొక్క బలములలో వ్యాపిం
చిన ప్రతి ధ్వనిరూపమున ఆమాటనే మరల చెప్పినవాఁ డాయెను.—మనోనిశ్చయ
ముతో పలికిన యమాట స్ఫుటముగా గుహలలో ప్రతిధ్వనించిన దనియు; ఆప్రతి
ధ్వని నిస్సందేహార్థము మరల చెప్పుటయో యను నట్లుండె ననియు భా.

వ్యా.—ఇ తీతి.—ఇ త్యుచివా సు క్తవాక్ * వచేత్వస్య ప్రత్యయః, హిమా
లయో హిమవాక్, గుహానాం - ముఖేషు శివరేషు - విసర్ప తీతి తథోక్తేన, ప్రతి
శబ్దేన, త మేవ పూర్వోక్త మే, వాఙ్మం, ద్వి ర్ద్వివారమ్* 'ద్విత్రిచతుర్భావః సుచే'
ఇతి సుచ్చోత్యయః, వ్యాజహార బభాషే ఇవ.

అ థాజీరస మగ్రణ్య ముదాహరణవస్తువు

ఋషయో నోదయామాసుః; ప్రత్యువాచ స భూధరమ్. 65

టీక.—అథ = అనంతరము, ఋషయః = ఆముఖీశ్వరులు, ఉ...షు—ఉదా
హరణ = కథాప్రసంగములనెడి - వస్తువు = విషయములయందు, అగ్రణ్యమ్=మొన
గాఁడయిన, ఆజీరసం = అంగిరసుని, నోదయామాసుః = ప్రేరించిరి, సః = ఆయన
భూధరం = హిమవంతునికి, ప్రత్యువాచ = బదులుపల్కెను.

తా.—అంతట ఆముఖులు కథాప్రసంగములయందు నేర్పరి యగువానిని అంగి
రసుని హిమవంతునిమాటకు ఉ త్తరము చెప్పుమని హెచ్చరించిరి. ఆయన యిట్లు ఉ త్తర
ము వచించెను.

వ్యా.—అ థేతి.—అ థాన స్తర, మృషయ, ఉదాహరణాని కథా ప్రసక్తా-
స్త ఏవ వస్తా న్యథా - స్తే, స్వగ్రం నయ తీ త్యగ్రణీ స్త-మగ్రణ్యం ప్రగల్భమ్
* 'సత్సాద్విష్' ఇ త్యాదినా క్విప్ * 'అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతే రితి వక్తవ్యమ్'
ఇతి ఇత్యమ్ - అగ్గిరసం నామ పిఠం, నోదయామాసుః ప్రతివక్తం ప్రేరయామాసుః,
సోఽగ్గిరా, భూధరం హిమవస్తం, ప్రత్యువాచ.

ఉపపన్న మిదం సగ్వ, మతః పర మషి త్వయి,

మనసః శిఖరాణాం చ సదృశీ తే సమున్నతిః.

66

టీక.—ఇదం=సీవు చెప్పిన యీవిషయము, సర్వమ్=సమస్తమును, అతః పరమ్
అపి = ఇంతకన్న ఎక్కువ సయితము, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నం = యుక్తమే,
తే = నీయొక్క, మనసః=చిత్తమనకును, శిఖరాణాం చ = శృంగములకును, సము
న్నతిః = పొడవు, సదృశీ = సమానమైనది.

తా.—సీవు 'మాలో ఎవరినేని ఇచ్చివై చెద న' ని చెప్పినదంతయు నీయందు
నిద్దమే, సీవు ఇంత కెక్కువసయితము చేయఁగలవాడవే. శృంగములు ఎట్లు ఆత్మంతో
న్నతములుగా నున్నవో అట్లే నీమనస్సుకూడ ఆత్మంతోన్నతమయి యున్నది.

వ్యా.—ఉపపన్న మితి.—ఇదమ్ 'ఏతే వయ మమి దారాః' ఇ త్యా ద్యుక్తం,
సర్వ, మతః పర మతోఽధిక, మపి, త్వ, య్యుపపన్నం యుజ్యతే, తథా హి, తే
మనసః శిఖరాణాం చ సమున్నతిః సదృశీ-శిఖరా ణీవ మనో మహోన్నత మిత్యర్థః-
కిం నామ దుష్కర మున్నతచిత్తానా మితి భావః.

ప్రస్తుతా ప్రస్తుతయో ర్చనః శిఖరయో రాపమ్యస్య గమ్యత్వా దీపకాలంకారః.

స్థానే త్వాం స్థావరాత్తానం విష్ణు మాహుః; స్తథా హి తే

చరాచరాణాం భూతానాం కుక్షి రాధారతాం గతః

67

టీక.—త్వాం = నిన్ను, స్థా...నం—స్థావర = కదలని - ఆత్మానం=స్వరూ
పముగల, విష్ణుం = వారినిగా, మనీషిణః = విద్వాంసులు, ఆహుః = చెప్పదురు;
స్థానే=(అది) యుక్తమే; తథాహి=అట్లే, తే కుక్షిః=నీ కడుపు, చ...ణాం=చర=
జంగమములును - అచరాణాం=స్థావరములును అగు, భూతానామ్=(పృథివ్యాది)భూ
తములకు, ఆధారతాం = తావల మగుటను, గతః=పొందియున్నది.

తా.—పెద్దలు నిన్ను స్థావరరూపుఁడయిన విష్ణుమూర్తి వని చెప్పుదురు; అందుల
కనుగుణముగానే నీకడుపులోను (విష్ణుమూర్తి కడుపులోనుంబోలె) జంగమరూపములు
స్థావరరూపములును అగు పంచభూతములు నెలకొనియున్నవి.

వ్యా. — స్థాన ఇతి. — త్వం, స్థావరాత్తానం స్థావరరూపిణం, విష్ణు మామః - వి. 'స్థావరాణాం హిమాలయః' ఇతి గీతావచనాత్, స్థానే యుక్తం * యుక్తార్థే ౨వ్యయ మేతత్ - ని. 'యుక్తే ద్వీ సాం ప్రతం స్థానే' ఇ త్యమరః, తథా హి - తే తవ, కుక్షి, శ్చరా శ్చరాణాం జజ్ఞమ స్థావరరూపిణాం, భూతానాం పృథివ్యాదీనా, మాధార తాం గతః - త వేవ విష్ణోః కుక్షి రేవంభూత ఇతి భావః.

గా మధాస్యత్ కథం నాగో మృణాలమృదుభిః ఫణైః,

ఆ రసాతలమూలాత్ త్వ మవాలమ్బిష్యథా న చేత్? ౪౮

టీక. — త్వమ్ = నీవు, ఆ రసాతల మూలాత్ = పాతాళ మూలము నజుట, న అవాల మ్బిష్యథాః చేత్ = మోవ వేసి, నాగః = పాము (అనంతుఁడు), మృ...భిః — మృణాళాళ = తామరతూండ్లవలె - మృదుభిః = కొమలములయిన, ఫణైః = పడగలతో, గాం = భూమిని, కథమ్ అధాస్యత్ = ఎఱు ధరించును.

తా. — భూమిని పాతాళమూలమునజుట నీవు మోచి తవ్విరము శేషునికి తగు లకుండఁ జేసినందున శేషుఁడు తామరతూండ్లవలె కొమలములయిన పడగలతో భూమిని మోవఁగలిగినాఁడు.

వ్యా. — గా మితి. — నాగః శేషహి, ర్మృణాల మృదుభి ర్భిసః కోమలైః, ఫణై, గాం భవం, కథ, మధాస్య ధారయేత్, త్వ, మా రసాతలమూలాత్ పాతాల పర్యస్తమ్ * వికల్పా దసమాసః, నావాలమ్బిష్యథా శ్చేత్ పాదై ర్నావలమ్బేథా యది; త్వదవలమ్బనా దేవ భుజగరాజోఽపి భువం విభ క్తి త్యభావః. * ఆత్మ క్రియాతి పత్త్యభావాత్ లృట్ ప్రయోగ శ్చిన్త్యః.

అచ్చిన్నామలసంతానాః సముద్రోర్ధ్వ నివారితాః

పునన్తి లోకాక్ పుణ్యత్వాత్ కీర్తయః సరిత శ్చ తే. ౪౯

టీక. — అ...నాః — అచ్చిన్న = తెంపులేనివియు - అమల = శుద్ధములును - (అగు) - సంతానాః = ప్రబంధములుకలవియు - ప్రవాహములంకలవియు, స...తాః — సముద్ర = కడలియొక్క - ఊర్ధ్వ = అలలచేత - అనివారితాః = అడ్డగింపఁబడనివియు (అగు), తే = నీయొక్క, కీర్తయః = యశస్సులును, సరిత శ్చ = నదులును, పుణ్యత్వాత్ = (తాము) పవిత్రములయినందున, లోకాక్ = లోకములను, పునన్తి = పవిత్రము చేయు చున్నవి.

తా. — తెంపులేనివై శుద్ధములయి కొనియాడఁబడుచున్న నీకీర్తులును, తెంపులేక స్వచ్ఛములయి ప్రవహించు నీనదులును, మొదటివి సముద్రముయొక్క యలలను దాటు కొని ఆవలిగట్టునకు వ్యాపించియు, రెండవవి సముద్రముయొక్క యలలను నెట్టుకొని అందుం జూచినవియునై, తాముపవిత్రములు గావున, లోకములను పవిత్రీకరించుచున్నవి.

వ్యా.—అచ్చి స్నేతి.—అచ్చిన్నా అవిచ్చిన్నా - అమలా శ్చ - సంతానాః ప్రబధ్నాః ప్రవాహా శ్చ - యాసాం తా స్తథోక్తాః సముద్రోర్భి రనివారితాః - పారగమనా దస్తః ప్రవేశాచ్చేతి భావః, తే తవ, కీర్తకాయః, సరిత శ్చ గచ్ఛాదయః, పుణ్యత్వాత్ పవిత్రత్వా, ల్లోకాణాం పునన్తి పావయన్తి - లోకపావనాః ఖలు పుణ్యశ్లోకా ఇతి భావః కేవల ప్రకృతివిషయ స్తుల్యయోగితాలంకారః.

య తైవ శ్లాఘ్యతే గచ్ఛా పాదేన పరమేష్ఠినః

ప్రభవేణ ద్వితీయేన తతైవోచ్చిరసా త్వయా.

70

టీక.—గచ్ఛా=మిన్నేలు, ప్రభవేణ=(తన) కారణమయిన, పరమేష్ఠినః=విష్ణువుయొక్క, పాదేన = చరణముచేత, యతైవ = ఎట్లో అట్లే, ద్వితీయేన = రెండవదైన, ప్రభవేణ = కారణమయిన, ఉచ్చిరసా = ఉన్నత శిరస్సుకలిగినట్టి, త్వయా = నీచేత, శ్లాఘ్యతే = కొనియాడఁబడుచున్నది.

తా.—మిన్నేటిని, (మొదట) విష్ణు పాదమునుండి ఉద్భవించినందులకు పెద్దలు ఎంత పొగడుదురో, అట్లే ఉన్నతశిరస్సుడైన వయిన నీవలననుండి అనంతరము ఉద్భవించినందులకును అంతపొగడుదురు.

వ్యా.—య తేతి.—గచ్ఛా భాగీరథీ, ప్రభవ త్యస్తాదతి ప్రభవ స్తేన కారణేన, పరమే తిష్ఠ తీతి పరమేష్ఠినో విష్ణోః * పరమే కిత్పుత్యయః * తత్పురుషే కృతి బహులమ్ ఇ త్యుక్ * 'పరమే బహిః దిక్ వ్యగ్నిభ్యః స్థః' ఇతి వత్సం, పాదేన చరణేన, యతైవః శ్లాఘ్యతే ప్రశస్యతే, తతైవ, ద్వితీయేన ప్రభవే, ణోచ్చిరసాత్వయా శ్లాఘ్యతే; హరిచరణ తీర్థక స్యాపి తీర్థకభూత స్త్వ మితి భావః.

తిర్య్గు గూర్ధ్వ మధస్తా చ్చ వ్యాపణో మహిమా హరేః

త్రివిక్రమోద్యత స్యాసీత్, స తు స్వాభావిక స్తవ.

71

టీక.—తిర్య్గు = అడ్డముగాను, గూర్ధ్వమ = మీఁదికిని, అధస్తాత్ = క్రిందికిని, వ్యాపకః = పర్యవసదైన, మహిమా = మహత్త్వము, హరేః = విష్ణుమూర్తికి, త్రి...స్య—త్రి = మూడు - విక్రమ = అంజ లిడుటయందు - ఉద్యతస్య = పూను

కొన్నవానికి, అసీత్ = కలిగను, తన తు = నీ కనిననో, సః = ఆమహిమ, స్వాభావికః = సహజముగానున్నది.

తా.—వామనావతారమందు మూఁ డంజలు పెట్టుటకు పూనుకొన్నప్పుడు శ్రీ హరికి అడ్డముగాను మీఁదికిని క్రిందికి వ్యాపించునట్టి గొప్పతనము కలిగెను; నీకన్ననో స్వభావముచేతనే సిద్ధించియున్నది.

వ్యా.—తీర్థ గితి.—తీర్థ గూఢక్వా మధస్తా చ్చ వ్యాపకః - సర్వవ్యాపీ త్యర్థః, మహిమా మహత్త్వం, హరే ర్విష్ణో స్త్రీ య విక్ర మే మాద్యతస్య సత ఆసీత్ త్రివిక్ర మేద్యత స్యాన్తి కదాచి దేవ - న తు సర్వ కే త్యర్థః, తన తు, వ్యాపకః మహిమా, స్వాభావికః నిత్యసిద్ధ ఇ త్యర్థః.

యజ్ఞ భాగభుజాం మధ్యే పద మాతస్థుషా త్వయా

ఉచ్చైః ర్హిరణ్మయం శృబ్దం సుమేరో ర్వితథీకృతమ్.

72

టీక.—య...జాం—యజ్ఞ = జన్మములయొక్క - భాగ = హవిర్భాగము లను - భుజాం = భుజించువారియొక్క, మధ్యే = నడుమను, పదమ్ = అడుగును, ఆతస్థుషా = ఉంచినట్టి, త్వయా = నీచేత, సుమేరోః = హేమాద్రియొక్క, ఉచ్చైః = ఉన్నతమును, హిరణ్మయం=బంగారపుదియు, (అయిన), శృబ్దం=శిఖరము (ప్రాధాన్య మనియు ధ్వని), వితథీకృతమ్ = వ్యర్థము చేయఁబడినది.

తా.—యజ్ఞమందు హవిర్భాగమును ఇంద్రాదిదేవతలతోఁ గూడ భుజించునధికారము నీకు లభించినది. ఉన్నత మయినబంగారుశిఖరముచే ఎంతప్రాధాన్యమున్నను హేమాద్రికి ఈగౌరవము రా దాయెను.

వ్యా.—య జ్ఞే తి.—యజ్ఞ భాగభుజా మింద్రాదీనాం, మధ్యే పద, మాతస్థుషా నిహితవతా, త్వ యోచ్చై రున్నతం, హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయం * 'దాజ్ఞీనాయన హస్తినాయన' ఇత్యాదివిపాతనాత్ సాధు, సుమేరోః, శృబ్దం శిఖరం - ప్రాధాన్యం చ ధ్వన్యతే - ని. 'శృబ్దం ప్రాధాన్యసాన్వో శ్చ' ఇ త్యమరః, వితథీకృతం వ్యర్థః కృతం - తస్య యజ్ఞ భాగాభావా దితి భావః - అస్య తు తత్సద్భావే ప్రమాణం - 'హిమవతో హ స్తీ' ఇతి శ్రుతిః.

కాశిన్యం ప్థావరే కాయే భవతా సర్వ మర్పితం.

ఇదం తు తే భక్తినమ్రం సతా మారాధనం వపుః

73

టీక, — భవతా = నీచేత, కాతన్యం సర్వం = కతినత్వము (వంగమి) అంతయు; స్థావరే కాయే = కథలని శరీరమందు (శిలామయమం దనుట), అర్పితం = ఉంపబడినది; సతామ్ = పెద్దలను, ఆరాధనం = పూజించుటకు సాధనమయిన, తే ఇదం వపు స్తు = నీయొక్క యీ (జంగమ) దేహ మన్ననో, భక్తిసమ్రమ్-భక్తి = పూజ్యులయందలి యనురాగముచేత - నమ్రమ్ = కంగి యున్నది.

తా. — నీవు నీ వంగమి శిల్ల శిలారూప మయిన నీ దేహమునందే పెట్టుకొనియు న్నావు, పెద్దలను పూజించుటకు సాధన మయిన యీ నీ జంగమరూపమన్ననో పూజ్యులయందలి యనురక్తిచేత అడఁకువగలరై యున్నది.

వ్యా. — కాతన్య మితి. — భవతా సర్వం, కాతన్యమ్, అనమ్రత్వ మి త్యథాః, స్థావరే నీచే - కాయే - శిలామయ ఇ త్యథాః, అర్పితం న్యస్తం, సతా మహాతా, మారాధనం పూజాసాధనం, త ఇదం వపు స్తు - జగ్గమ మి త్యథాః, భక్తిసమ్రం - కాతన్యలేఖోఽప్యత్ర నా స్త్యన్యథా నమ్రత్వాసంభవా ది త్యథాః, తథా చాసా ధారణ్యం ధ్యన్యతే,

త దాగమనకార్యం నః శృణు కార్యం త వైవ తత్

శ్రేయసా ముపదేశా త్తు వయ మ త్రాంశ భాగినః.

74

టీక. — తత్ = కావున, నః = మాయొక్క, ఆ...ర్యం — ఆగమన = రాక యొక్క - కార్యం = ప్రయోజనమును, శృణు = వినుము, తత్ = ఆ ప్రయోజనము; తవ ఏవ = నీదే, వయం తు = మేమో, శ్రేయసామ్ = కల్యాణములను, ఉపదేశాత్ = బోధించుటచేత, అత్ర = ఈ ప్రయోజనవిషయమున, అంశ భాగినః - అంశ = పాలును - భాగినః = పొందువారము.

తా. — కావున మే మేల వచ్చితిమో ఆకార్యమును వినుము. అది నీకార్యమే, మూకార్యము కాదు; మఱి అందుల ఫల మేమో నీ వంటే, అందులకైన యుపదేశము మాత్రమే మావంతు.

వ్యా. — త త్తస్మా, నోఽస్మాక, మాగమనస్య - కార్యం ప్రయోజనం, శృణు - తత్ కార్యం చ, త వైవ - న త్వస్మాక మి త్యవధారణార్థా ఏవకారః, వయం తు, శ్రేయసా ముపదేశా, దత్ర కార్యే, అంశభాగినః - త్వ మే వాత్ర ఫలభా గ్న్యం ముపదేశేషు ఇతి భావః.

కాశ్య మే వాహా—

అణిమాదిగుణోపేత మస్పృష్టపురుషాస్తరం

శబ్ద మీశ్వర ఇ త్కుచైపుః సార్థచంద్రం చిభర్తి యః.

75

టీక.—యః = ఏదేవుడు, అ...తమ్—అణిమ = అణిమయమనది - అది =

మొదలుగాఁగల - గుణఃగుణములతో - ఉపేతమ్=హాడుకొన్నదియు, అ...రమ్—

అస్పృష్ట = తాఁకబడని - పురుషాస్తరం = అన్యపురుషుడు కలదియు, ఉచైపుః =

సర్వోన్నతమును, (అగు), ఈశ్వరః ఇతి శబ్దం = ఈశ్వరుడు అను పదమును, సార్థ

చంద్రం=కొఱనెలతోఁగూడుకొన్న దానిని, చిభర్తి = వహించియున్నాఁడో.

తా.—ఏదేవుడు అణిమాద్యస్తైశ్వర్యములు కలవాడై, మఱి యేపురుషునికిని

పేరు గానట్టిదియు ఉపపదము లేనిదియు నగు నీశ్వరశబ్దము తనకు పేరుగాఁ గలవాడై,

అట్లే మఱి యెవ్వనికిని తగులనట్టి చంద్రరేఖను ధరించియున్నాఁడో.—

వాఙ్.—అణి మేతి.—యః శంభు రణిమాదిగుణోపేత మణిమాదిభి రష్టభి

గుణై ర్వాచ్యభూతై రుపేతమ్ - అప్తైశ్వర్యవాచక మి త్యర్థః, అత ఏ వాస్పృష్టం

పురుషాస్తరం యేన తం తథోక్తం పురుషాస్తర స్యానభిధాయకమ్ - త స్తైవైవంగుణ

త్వా ది త్యర్థః, ఉచైపుః పరమ, మీశ్వర ఇతి శబ్దం నిరుపపదేశ్వరశబ్ద మి త్యర్థః,

సార్థచంద్ర మర్థచంద్ర యుక్తమ్ - అర్థచంద్రం చే త్యర్థః, చిభర్తి.

కలితాన్యోన్యసామర్థ్యైః పృథివ్యాధిభి రాత్తభిః

యే నేనం ద్రియతే విశ్వం ధురైవ్య రాన్యన మి వాధ్వని. 76

టీక.—యేన=ఏదేవునిచేత, క...త్వైః—కలిత=సమకూడిన - అన్యోన్య=

ఒండొకటియొక్క - సామర్థ్యైః=శక్తికలవైన, పృథివ్యాదిభిః - పృథివీ=భూమి -

అదిభిః=లోనుగాఁగల, అత్తభిః=తనమూర్తులచేత, ఇదం విశ్వం=ఈవ్యక్తప్రపంచము,

ధురైవ్యః = గుఱ్ఱములచేత, అధ్వని = దారిలో, యానమ్ ఇవ = బండియుం బోలె,

ద్రియతే = వహింపబడియున్నదో.

తా.—ఏదేవుడు, ఒండొకటికి తోడ్పడునట్టివైన పృథివ్యాదులనెడు తన యెని

మిది మూర్తులచేత, ఈవిశ్వమును, గుఱ్ఱములు దారిలో బండినింబోలె, వహించు

చున్నాఁడో.

వాఙ్.—కలి తేతి.—యేన శంభునా కలితం ధృతి సంగ్రహాది స్వగూఢ సంపా

దిత - మన్యోన్యసామర్థ్యం పరస్పరసహకారరూపం - యై స్తథోక్తైః - స్వస్వరూప

సామర్థ్య మన్యోన్యాధ్యాయమే వేతి భావః, పృథివ్యాదిభి రాత్తభిః అష్టభి యూక్తాభి

ఓ త్యర్థః, ఇదం వ్యక్తం విశ్వం, ధురం వహ స్తీతి ధుర్యాః తైః ధురైశ్చ రత్నైః -
' ధురో-నడ్డకా ' ఇతి యత్ప్రత్యయః, అధ్వని, యనం రథ, ఇవ ధ్రియతే.

యోగినో యం విచిన్వన్తి తేత్రాభ్యస్తరప ర్తినమ్

అనావృత్తిభయం యస్య పద మాహు ర్మనీషిణః.

77

టీక.—యోగినః=అధ్యాత్మ వేదులు, తే...నం—తేత్ర=శరీరముయొక్క -
అభ్యస్తర=లోపల - వర్తనం=ఉన్నట్టి, యం = ఎవనిని, విచిన్వన్తి = వెదకుదురో;
మనీషిణః = విద్వాంసులు, యస్య = ఏశంభునియొక్క, పదమ్ = స్థానమును, అ...
యం=మరల సంసారమునం బడుటవలని భయము లేనిదానినిగా, ఆహుః=చెప్పుదురో.

తా.—సర్వ శరీరాంతర్యామి యగు నేపరమాత్మను యోగులు సమాధియందు
వెదకుదురో, ఏదేవుని స్థానమును పొందినవారు మరల సంసారమునం బడ రని విద్వాం
సులు చెప్పుదురో.—

వ్యా.—యోగిన ఇతి.—యోగినోఽధ్యాత్మ వేదినః, తేత్రాభ్యస్తరప ర్తినం
శరీరాంతర్యం సర్వభూతాంతర్యామినం పరమాత్మ స్వరూపిణ మి త్యర్థః - ని. 'తేత్రం
పత్తిశరీరయోః' ఇత్యమరః, యం శంభుం, విచిన్వన్తి, మృగయన్తే, మనీషిణో విద్వాంసో
యస్య శంభోః, పదం స్థాన, మవిద్యమాన మావృతైః పునః సంసారాప త్తే, ర్భయం
యత్ర త త్తథాభూత, మాహుః.

స తే దుహితరం సాక్షాత్ సాక్షీ విశ్వస్య కర్తృణాం

వృణుతే వరదః శక్తమ్భ రస్తత్సంక్రామితైః పదైః.

78

టీక.—విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, కర్తృణాం = పనులయొక్క, సాక్షీ =
చూచువాడును, వరదః - వర=కోరినవానిని - దః = ఇచ్చువాడును, (అగు), సః
శంభుః = ఆశీవుడు, అ...తై—అస్తత్ = మాయందు - సంక్రామితైః = చేర్చు
బడిన, పదైః=మాటలతో, తే దుహితరం=నీ కొమారిత్వము, సాక్షాత్ = స్వయముగా,
వృణుతే = యాచించుచున్నాడు.

తా.—ఈ ప్రపంచముయొక్క కర్తలకు సాక్షిభూతుడై, భక్తులకు కోరిన
వరము లొసంగెడి యశంభుడు, మనోట తా నుంచిన తనమాటలచేత నిన్ను నీకన్య
నిమ్మని యాచించుచున్నాడు.

వ్యా.—స ఇతి.—విశ్వస్య జగతః, కర్తృణాం, సాక్షీ ర్ద్రష్టే 'సాక్షాద్దృష్టి
సంజ్ఞాయామ్' ఇ తీనిప్రత్యయః, వరా నిష్టా న్దదా తీతి వరదః 'అతోఽనుపసర్గః'.

ఇతి కప్రత్యయః, స పూర్వోక్తః శంభు, రస్త తస్మాత్తామితైః పజై రస్తాసు నివేషితైర్వా కైః, స్తే దుహితరం, సాక్షాత్ వృణుతే - అస్మన్మథేన స్వయ మేవ యాచత ఇత్యర్థః.

త మర్థ మిథ భారత్యా సుతయా యోక్తు మహాని

అశోచ్యా హి పితుః కన్యా సదృశ్యప్రతిపాదితా.

79

టీక.—తం = ఆదేవుని, భారత్యా = వాక్కుతో, అర్థమ్ ఇవ = అర్థమును బోలె, సుతయా = కొమార్తెతో, యోక్తుమ్ = కూర్చుటకు, అర్హసి = తగునపు ; హి = ఏలయనగా, సదృశ్యే = మంచిభర్తకు, ప్రతిపాదితా = తుల్యుడిన, కన్యా = కూతురు, పితుః = తండ్రికి, అశోచ్యా = శోకము కలిగింపదు.

తా — వాక్కుతో అర్థమును బోలె నిత్యసంబంధముకై నీకూతును ఆదేవునితో కూర్చుట మంచివని; ఏల యనగా మంచివదనికి ఇచ్చినకన్యకై తర్వాత వగవలసి యుండదు.

వ్యా.—త మితి.—తం శంభుం భారత్యా వాచాఽర్థ మభిధేయ, మివ, సుతయా దుహిత్రా, యోక్తుం సంఘటయితు, మర్హసి - అత్ర వాగర్థయో రుపమానత్వ సామర్థ్యా చ్ఛివయో ద్విత్యయోగో వివక్షిత ఇత్యుక్తం 'వాగర్థా వివ సంపుక్త' ఇత్యత్రాపి, తథాహి - సదృశ్యే - ప్రతిపాదితా దత్తా, కన్యా సీతు రశోచ్యా.

సుజాన్తర మ ప్యాహ.—

యావ స్త్ర్యేతాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ

మాతరం కల్పయ స్త్వేనా మీశో హి జగతః పితా.

80

టీక.—స్థావరాణి = కదలనియును, చరాణి చ = జంగమములును, (అను); ఏతాని భూతాని = ఈభూతములు, యావన్తి = అన్నియు, ఏనాం = ఈనీకొమార్తెను, మాతరం = తల్లినిగా, కల్పయన్తు = చేసికొనునుగాక, హి = ఏహేతువుచేతనగా, ఈశః = శివుడు, జగతః = లోకమునకు, పితా = తండ్రి.

తా.—శివుడు జగత్తునకల్ల తండ్రిగావున, శివునికి ఇచ్చుచేత నీకొమార్తెస్థావరజంగ మాత్త కములయిన సర్వభూతములకును తల్లియగునట్టి మహాభాగ్యమును పొందును.

వ్యా.—యావ స్త్రీతి.—స్థావరాణి చరాణి చ యావ స్త్ర్యేతాని భూతాని - స స్త్రీతి కేషః-సర్వాణి భూతా నీత్యర్థః, ఏ నాం తే దుహితరం, మాతరం కల్పయన్తు, హి యస్మా, దీక్షో జగతః పితా - పితృదాదేవు మాతృభావో న్యాయ్య ఇతి భావః.

ప్రణమ్య శిలికణ్డాయ విబుధా స్తదనస్తరం

చరణౌ రజ్జయ స్త్వస్య శ్చూడామణిమరీచిభిః.

81

టీక.—విబుధాః = దేవతలు, శిలికణ్డాయ = శివునికి, ప్రణమ్య = మ్రొక్కి, తదనస్తరమ్ = ఆవెంబడిసి, అస్యాః = ఈమెయొక్క, చరణౌ = పాదములకు, చూ... భిః = చూడామణి = శిఖా రత్నములయొక్క - మరీచిభిః = కిరణములచేత, రజ్జయస్త = వన్నె వెట్టుదురుగాక.

తా.—దేవతలు శివునికి ప్రణమిల్లి, వెంటనే తత్కళత్ర మగు నీమె పాదములకు తమ శిరోమాణిక్యముల కిరణములచే వన్నె కలుగునట్లుగా ప్రణమిల్లుదురు గాక.

వ్యా.—ప్రణ మ్యేతి.—విబుధా దేవాః, శిలికణ్డాయ శివాయ, ప్రణమ్య, తదనస్తరం నీలకణ్ఠప్రణామానస్తర, మస్యా శ్చరణౌ చూడామణిమరీచిభీ రజ్జయస్త-ఈశ్వరపరిగ్రహే దఖిలదేవతావద్యా భవ త్వీ త్యర్థః.

ఉమా వధూ, రభవాక్ దాతా, యాచితార ఇమే వయమ్,

వర శ్శంభుః; రలం హ్యేష తత్కులోద్భూతయే విధిః.

82

టీక.—ఉమా = పార్వతి, వధూః = పెండ్లిహూతురు, భవాక్ = నీవు, దాతా = ఇచ్చువాడవు, ఇమే వయం = ఈ మేము, యాచితారః = వేడువారము, శంభుః = శివుడు, వరః = పెండ్లికొడుకు, ఏష విధిః = ఈ సామగ్రి, త్వ...యే—త్వత్ = నీయొక్క - కుల = వంశముయొక్క - ఉద్భూతయే = ఉచ్చయమునకు, ఆలం హి = చాలును గదా.

తా.—పార్వతి పెండ్లిహూతురు, నీవు ఇచ్చువాడవు, మేము వేడువారము, శివుడు వరుడు; నీ కులము ఉచ్చయము నొందుటకు ఈ సామగ్రి చాలును.

వ్యా.—ఉ మేతి.—ఉమా వధూః, భవాక్ దాతా, ఇమే వయం, యాచితారః ప్రార్థకాః, శంభుః, రవో వోడా, ఏష విధి రేష సామగ్రి, త్వత్కుల, శోద్యదృష్ట తయ ఉచ్చయాయ, యాలం పర్యాప్తం హి * 'నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా'—ఇత్యాది నా చతుర్థి.'

అస్తోతుః స్తూయమానస్య వంద్య స్యానన్యవందినః

సుతాసంబన్ధవిధినా భవ విశ్వగురో ధ్ధరుః.

83

టీక.—అస్తోతుః = మ్రుతింపనివాడై, స్తూయమానస్య = మ్రుతింపబడుచున్నవాడును, వంద్యస్య = మ్రొక్కబడువాడయి, అనన్యవందినః = తాను ఒరులను

మ్రొక్కనివాడును, విశ్వగరోః - విశ్వ = జగత్తుయొక్క - గురోః = తండ్రియునగు నాదేవునికి, సు...నా - సుతా = కూతుతోడి సంబంధం = బంధుత్వముయొక్క - విధి నా = చేతచేత, గురుః = గురువవు, భవ - కము.

తా.—స్వయము ఎవరిని స్తుతించనివాడై ఎల్లవాడచేత స్తుతింపబడువాడును, తాను ఎవరికిని మ్రొక్కనివాడై ఎల్లవాడచేతను మ్రొక్కలు గొనువాడును, అగు నా లోకగురువునకు నీ కూతు నిచ్చి వివాహము చేసి గురువవు కము. ఎవరిని గాని పొగడక నమస్కరింపక యుండువానివలన పొగడ్దలను నమస్కారములను పొందుట. ఆహా! నీకంతభాగ్యము!—అనుట.

వ్యా.—అస్తా తు రితి.—స్వయ మన్యస్తాతా న భవతీ త్యస్తాతుః, కిం తు, న్తాయమానస్య సర్వస్తుత్యస్య, వర్ష్యస్య జగద్వర్ష్యస్య, స్వయ మన్యం న వర్షత ఇ త్యనన్యవన్దినో, విశ్వగురోదేవస్య, సుతా సంబంధ విధినా యాన సంబంధాచరణేన, గురు ర్భవః, యో నాన్యం స్తాతి న వర్షతే. త ప్త్యాపి త్వం స్తుత్యో వర్ష్య త్చే త్యహో తవ భాగ్యవ త్తే త్యభాః.

ఏవంవాదిని దేవర్షా పార్శ్వే పితృ రధోముఖీ

లీలాకరులపత్రాణి గణయామాస పార్వతీ.

84

టీక.—దేవర్షా = వేల్పు జడదారి, ఏవం = అట్లు, వాదిని (సతి) = పలుకుచుండగా, పార్వతీ = ఉమ, పితుః = తండ్రియొక్క, పార్శ్వే = ప్రక్కను, అధోముఖీ (సతీ) = మొగమువాంచినదై, లీ...ణి - లీలా = క్రీడాభావమున - కమల = తామరయొక్క - పత్రాణి = రేకులను, గణయామాస = లెక్కించుచుండెను.

తా.—ఈ ప్రకారము ఆయంగిరోమహర్షి చెప్పఁచుండగా పార్వతీదేవితండ్రి ప్రక్కను లజ్జచేత మొగము వాంచి తనచేతిలోని కేళితామరదళములను లెక్కించు నెవంబున తన సంతోషమును దాగురించిన దాయెను.

వ్యా.—ఏవ మితి.—దేవషా వజ్జర, స్వేవంవాదిని గతి, పార్వతీ పితుః పార్శ్వే, అధోముఖీ గతి - లజ్జ యేతి కేవః, లీలాకరులపత్రాణి, గణయామాస సంభాష్య - లజ్జావశాత్ కమలదల గణనా వ్యాజేన హషణం జాగో పే త్యభాః; అసే నావహితాఖ్యైః సంచారీ భావ ఉక్తః - తదుక్తమ్-అవహితా తు లజ్జాదే హషణా ద్యాకారగోపనమ్ ఇతి.

కైలః సంపూర్ణ కామోఽపి మేనాముఖ ముదైక్షతః;

ప్రాయేణ గృహిణీనేత్రాః కన్యారేఖ కుటుంబిణః,

85

టీక. — శైలః = హిమవంతుడు, పూ - మః - పూర్ణ = సిద్ధమయిన - కామః = ఇచ్ఛకలవాడు, అపి = అయినను, మేనాముఖం = మేనకాదేవియొక్క వదనమును, ఉదైక్షత = చూచును; ప్రాయోణః = ప్రాయికముగా, కుటుమ్మినః = గృహస్థులు, కన్యాశ్రేష్ఠ = కూతుల ప్రయోజనములందు, గృ...త్రాః - గృహిణీ = ఇల్లాలే - నేత్రాః = కన్నుగాఁగలవారు.

తా. — హిమవంతుడు కివునికి కన్య నిచ్చుటకు పూర్ణ మయినయిచ్ఛ కలవాడయ్యును, 'ఈవిషయమందు లగిన యుత్తర మేమి చెప్పవచ్చును?' అను సర్థముగా మేనకాదేవిముఖమును గాంచెను. అది యుచితమే. ఏల యన, తరుచుగా గృహస్థులు కన్య కల ప్రయోజనములను ఇల్లాలివలన తెలిసికొందురు.

వ్యా. — శైల ఇతి. — శైలో హిమవాక, సంపూర్ణకామోఽపి - దాతుం కృతనిశ్చయోఽపీత్యభావః, మేనాముఖ ముదైక్షత - ఉచితోత్తరజ్ఞాన యేతి భావః, తథా హి, ప్రాయోణః, కుటుమ్మినో గృహస్థాః, కన్యాశ్రేష్ఠ కన్యాప్రయోజనేషు, గృహిణ్యేవ - నేత్రం కార్యజ్ఞానకారణం - యేషం తే తథోక్తాః - కలతప్రధాన వృత్తయ ఇత్యభావః.

మేనే మేనాఽపి తత్ సర్వం పశ్యః కార్య మభీప్సితమ్;

భవ న్త్యవ్యభిచారిణ్యో భర్తు రిష్టే పతివ్రతాః. 86

టీక. — మేనా అపి = మేనకాదేవియు, పశ్యః = పెనిమిటికి, అభీప్సితం = ఇష్టమయిన, తత్ కార్యం సర్వం = ఆ కార్యము నంతయు, మేనే = అంగీకరించెను; పతివ్రతాః = పతియే వ్రతముగాఁ గల స్త్రీలు, భతుః = పెనిమిటియొక్క, ఇష్టే = కోరికయందు, అవ్యభిచారిణ్యః = తప్పనివారు, భవన్తి = అగుదురు.

తా. — మేనకాదేవియు భర్తకోరిన యాప్రయోజనము నంతయు నంగీకరించెను. అది యుక్తమే. పతివ్రతలు ఎప్పుడు భర్తల యభిప్రాయమును అతిక్రమింపదు.

వ్యా. — మేన ఇతి. — మేనాఽపి, పశ్య హి కామాలయస్య, తత్సర్వ మభీప్సితం కార్యం, మేనేఽక్షేపకార, తథా హి, పతి శేవ వ్రతం యాసాం తా, భతుః, రిష్టేఽభీప్సితే, న విద్యతే వ్యభిచారో యాసాం తా అవ్యభిచారిణ్యో భవన్తి - భర్తు చిత్తాభిప్రాయజ్ఞా భవన్తి భావః.

ఇద ముక్త్రోత్తరం న్యాయ్య మితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః

ఆదదే వచసా మస్తే మజ్జలాలంకృతాం సుతామ్.

టీక.—సః ఆ = సీమవంతుడు, వచసామ్ = మునిమాటలయొక్క, అస్తే = కడపట, అత్త = ఈవిషయమందు, ఇదం = ఇది, న్యాయ్యమ్ = నాయమయిన, ఉత్తరమ్ = ఉత్తరము, ఇతి = అని, బుద్ధ్యా = మనస్సులో, విమృశ్య = ఆలోచించుకొని, మ... తాం - మజ్జళ = శుభముగా - ఆలంకృతాం = కై నేయబడిన, సుతాం = కొమారితను, ఆదదే = చేతులతో కొనియెను.

తా.—ఆ యంగిరోమహామని పలికినమాట కడపట, సీమవంతుడు 'ఇది యిదులకు తగిన యుత్తరము' అని మనస్సులో నిశ్చయించుకొన్నవాఁ డయి మంగళముగా ఆలంకరింపఁబడియున్న కొమారితను చేతులతో పట్టుకొనియెను.

వ్యా.—ఇద మితి.—స హిమవాక్, వచసా మస్తే మునివాక్యావసానే, ఉత్తమునివాక్య, ఇద ముత్తరశ్లోకే వత్సయమాణం దాన మేవ, న్యాయ్యం న్యాయా దనచేత, ముత్తర మితి, బుద్ధ్యా చిత్తేన, విమృశ్య విచిన్త్య, మజ్జలం యథా తథా అలంకృతాం మజ్జలాలంకృతాం, సుతా, మాదదే వస్తాభ్యాం జగ్రహ.

ఏహి, విశ్వాత్త నే నత్నే, భిక్షానీ పరికల్పితా;

అర్థినో మునయః; ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా. 88

టీక.—నత్నే = ఓ పిల్లా ! ఏహి = రమ్ము; త్వం = నీవు, విశ్వాత్త నే = ప్రపంచము యొక్క యాత్మయయిన శివునికి, భిక్షా = బిచ్చముగా, పరికల్పితా = నిశ్చయింపఁబడినదానవు, అసి = అయియున్నావు; అథిశానః = యాచించువారు, మునయః = ఋషులు, మయా = నాచేత, గృ...లం - గృహమేధి = గృహస్థునియొక్క-ఫలం = ప్రయోజనము, ప్రాప్తమ్ = పొందఁబడినది.

తా.—ఓ పిల్లా ! రారమ్ము; నిన్ను ప్రపంచముయొక్క యాత్మయగు శివునికి బిచ్చ మియ్య నిశ్చయించుకొన్నాను; నన్ను వేడువారు మహామునులు, నాకు గార్హస్థ్య ఫలము లభించినది.

వ్యా.—ఏ హీతి.—హే వత్సే పుత్రీ, ఏ హ్యగచ్ఛ, త్వం, విశ్వాత్త నే శివాయ, భిక్షా, పరికల్పితానీ నిశ్చితానీ - వి. 'రత్నాదిస్తమ్భపర్వస్తం సర్వం భిక్షా తపస్వినః' ఇతి వచనా దితి భావః, అథిశానో యాచితారో, మునయః, మయా, గృహమేధినో గృహస్థస్య, ఫలం ప్రాప్తమ్ - ఇహ పరత్ర చ తారకత్వాత్ పాత్రే కన్యాదానం గాహకస్థస్య ఫల మి త్యభావః.

ఏతావ దుక్త్వా తనయా, మృషీ నాహ మహీధరః

'ఇయం నమతి వః సర్వాన్ త్రిలోచనవధూ రితి.

టీక.—మహీధరః = హిమవంతుడు, తననూం = కొమారితను, ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము, ఉక్త్యా = పలికినవాడై, ఇయం త్రిలోచనపథూః = ఇదే ముక్కుంటి భార్య, వః సర్వాక్ = మిమ్మునెల్ల, నమతి = మ్రొక్కుచున్నది, ఇతి = అని, ఋషీశ్ = మునులతో, ఆహ = పలుకుచున్నాడు.

తా.—హిమవంతుడు కొమారితతో ఇట్లు చెప్పినవాడై ఆమునులతో 'అయ్య ఇదిగో ముక్కుంటి యిల్లాలు మీకు మ్రొక్కుచున్నది' అని పనికెను.

వ్యా.—ఏతావ దితి.—మహీధరో హిమవాం, స్తనయా, మేతావత్ పూ ర్వాక్త, ముక్త్యా ఋషీ నాహ, కిమితి, ఇయం, త్రిలోచనపథూ స్త్ర్యమ్భకపత్నీ, వః సర్వా స్తమతీతి - త్రిలోచనపథూ రితి సిద్ధవ దభిధానే నావిప్రతిపన్నం దాన మితి నూచయతి.

ఈప్సితార్థక్రియోదారం తేభినన్ద్య గిరే ర్వచః,

అశీర్భిరేధయామాసుః పురఃపాకాభి రమ్భికామ్.

90

టీక.—తే = ఆమునులు, ఈ...రం—ఈప్సిత = కోరఁబడిన-అర్థ = ప్రయోజనముయొక్క - క్రియా = చేతచేత - ఉదారం = గొప్పదయిన, గిరేః = హిమవంతునియొక్క, వచః = మాటను, అభినన్ద్య = ఆమమోదించి, అమ్భికాం = పార్వతీని, పురఃపాకాభిః = వెంటనే ఫలించునవైన, అశీర్భిః = దీవెనలచేత, ఏధయామాసుః = వధిల్లఁజేసిరి.

తా.—ఈవిధముగా తమరు కోరిన కార్యమును నెఱవేర్చుచుం బలికిన యాహిమ వంతుని గొప్పతనమునకు ఆమహామునులు ఆతనిం బొగడ్డలతో సంతోషపెట్టి, పార్వతీ దేవిని వెంటనే ఫలించునట్టి దీవెన లొసంగి సంతుష్టురాలిని జేసిరి.

వ్యా.—ఈప్సితార్థేశతి.—తే మునయః, ఈప్సితార్థక్రియయేష్టాథేశకరణే - నోదారం మహత్ - ని. 'ఉదాగో దాతృమహతోః' ఇ త్యమరః, గిరే హిమవతో, వచో వచన, మభినన్ద్య సా ద్వితి సంస్తు, త్యామ్భికా మమ్భాం, పచ్యత ఇతి పాకః ఫలం - పురఃపాకాభిః పురస్కృతఫలాభి, రాశీర్భి రాశీర్వాదై, రేధయామాసుః సం వధకాయామాసుః,

తాం ప్రణామాదరస్త్రస్తజామ్బూనదవతంసకాం

అజ్ఞామారోపయామాస లజ్జమానా మరున్ధతీ.

91

టీక.—ప్ర...కాం—ప్రణామ = మ్రొక్కుకొనుకొక్క - అదర=తమకముచేత-స్త్రస్త = జాతీన - జామ్బూనద = బంగారుపు - వతంసకాం=కమ్మలుగలదైన, తాం=

అపార్వతీదేవిని, లజ్జమానాం=సిగ్గుపడుచున్నదానిని, అరున్ధతీ=అరంజోతమ్మ, అబ్బువొక ఓడిని, అశోపయామాసు = ఎక్కించుకొనెను,

తా.—నమస్కరించెడు తమకములలో కమ్మలు జాటిపోయిన పార్వతిని సిగ్గుపడుచున్నదానిని అరున్ధతీదేవి ఎత్తి తనయొడిలో కూర్చుండఁ జెట్టుకొనెను.

వ్యా.—తా మితి.—ప్రజానూదచేణ నమస్కారాసక్త్యా - స్రస్తే - జామ్బవదే సుమణఃవికారౌ - వతంసకే కనకకుండలే - యస్యాస్తాం, లజ్జమానాం తా మమ్మి కా, మరున్ధ త్యబ్జ మాశోపయామాసు * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి పకారః.

తన్వతరం చాశ్రమముఖం దుహితృన్నేహవిక్లబాం

వర స్యానన్యపూర్వస్య విశోకా మకరో ద్ధుజ్జైః.

౧౭

టీక.—దు...బామ్ - దుహితృ = కొమారితయందు - స్నేహ = అనురాగము చేత-విక్ల బామ్=దిగులుగడినదై, అశ్ర ముఖం = మొగంబునం గన్నీళ్లుగలదైన, తన్వ తరం చ=అపార్వతీదేవి తల్లిని (మేనకాదేవిని), అనన్యపూర్వస్య = ఇంతకు పూర్వము ఇంకొకతె (భార్య) లేనట్టి, వరస్య = పెండ్లికొమారునియొక్క, గుజ్జైః=ప్రభావముల చేత, విశోకామ్=దుఃఖము తీవిన దానినిగా, అకరోత్=చేసెను.

తా.—కూతురు తన్ను ఎడఁబాయునుగదా యని బెంగవెట్టుకొని యున్న పార్వతీమాతను మేనకాదేవిని కూడ, ఆయరున్ధతీదేవి 'సీమాతునకు సవతిపోరు లేని కారపురము కలిగినది, నీయల్లుడు, దేవదేవుడు మృత్యువును జయించినవాడు,' అని యీతీరున వరుని ప్రభావములను ప్రశంసించి ఓదార్చెను.

వ్యా.—త దితి.—దుహితృ స్నేహేన పుత్రికా స్రేష్ఠా - విక్లబాం వియోక్ష్యత ఇతి భీతామ్, అత ఏ, వాక్రూణి ముఖే యస్యాస్తామశ్రమముఖం, తస్యా అమ్మికాయా-మాతరం తన్వతరం మేనాం చ, అన్యపూర్వం య స్యాస్తి పోఽన్యపూర్వః * 'సర్వనామ్నో వృత్తివిషయే పుంసద్భావః' ఇతి పూర్వపదస్య పుంసద్భావః - స స భవ తీ త్యనన్యపూర్వ-స్త స్యానన్యపూర్వస్య - సాపత్న్యదుఃఖ ముత్తర్యత ఇ త్యర్థః, వరస్య వోధు, గుజ్జై ర్మృత్యుజ్ఞయత్వాదిభి, ర్విశోకాం విదుఃఖా మకరోత్.

వైవాహికీం తిథిం పృష్టా స్తత్క్షణం వారబన్ధనా

తే త్య్రీణా దూర్ధ్వ మాఖ్యాయ చేరు శ్చీరపరిగ్రహః.

98

టీక.—చీర, హః—చీర = వల్కలము (యాత్ర మే) - పరిగ్రహః = వస్త్రముగాఁగలవారైన, తే=ఆముసులు, తత్ క్షణం = ఆ నిమిషముందే, హర బన్ధనా = శివుని చుట్టముచేత (హిమవంతునిచేత) వైవాహికీం=పెండ్లికనుకూలమయిన, తిథిం=తిథిని, పృష్టాః=అడుగఁడినవారై, శ్రవహత్ = మూఁడుదినములకు, ఊర్ధ్వమ్ = అనంతరము అని, ఆఖ్యాయ=చెప్పి, చేరు = తరలిరి.

తా. — పెండ్లిదినముం జెప్పఁ డనిహిమవంతుఁ డడుగఁగా, నేటికి నాలవనాఁడు అని చెప్పి, ఆమహాముసులు చినిరి.

వా. — వైవాహికీ మితి.—చీరపరిగ్రహః వల్కలయాత్రవసనా, స్తే తపస్విన్, సత్ క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే. హరబన్ధనా హిమవతా, వైవాహికీం వివాహయోగ్యాం, తిథిం, పృష్టాః కే త్యమయక్తాః సంతః, శ్రయాణా మహ్నం సమాహర స్త్రవహః * 'తద్ధితాథో' తరపదసమాహరే చ' ఇతి సమాసః * 'రాజాహఃసభిభ్యష్టచ్' ఇతి టచ్చుత్వయః - ద్విగుత్వా దేకవచసమ్ * 'రాత్రాహ్నహః పుంసి' ఇతి పుంలిङ్గతా - తస్మా శ్రవహ - దూర్భా మప - ర్యాఖ్యాయ చతుర్థేఽహని వివాహ ఇత్యుక్తాన్, చేరు శ్చలితాః.

తే హిమాలయ మామస్త్ర్య, పునః ప్రాప్య చ శూలినం,

సిద్ధం చాస్మి నివే ద్యార్థం, తద్విసృష్టాః ఖ ముద్యమ్యుః. 4

టీక.—తే = ఆమహాముసులు, హిమాలయమ్ = హిమవంతుని, ఆమస్త్ర్య = వీడ్కొని, పున శ్చ = వెండియు, శూలినం = శివుని, ప్రాప్య = కలసికొని, సిద్ధమ్ = చేకూరిన, అథామ్=ప్రయోజనమును, అస్మై = శివునికి, నివేద్య = తెలిపినవారై, త...స్తాః—తత్=ఆ శివునిచేత - విసృష్టాః=వీడ్కొనఁబడినవారై, ఖమ్ = మింటికి, ఉద్యమ్యుః = ఎగసిపోయిరి.

తా.—ఆమహాముసులు హిమాలయని వీడ్కొని, శివుని మరల ఆపూర్వసంకేత స్థానమందు కలసికొని, శార్కసిద్ధిని ఆయనకు నివేదించి, ఆయనవలన సెలవు పొంది, మింటి కెగసి తమతమ తావులకుం పోయిరి.

వా. — త ఇతి.—తే మనయో, హిమాలయ, మామస్త్ర్య సాధు యా మే త్యాప్యచ్చ్యు, పునః, శూలినం హరం సంకేతస్థానం, ప్రాప్య, సిద్ధం నిష్పన్న, మర్థం ప్రయోజన, మస్మై, నివేద్య చ జ్ఞాపయత్వా చ, తద్విసృష్టా స్తే శూలినా విసృష్టాః, ఖ మాకాశం ప్ర, త్యుద్యమ్యు రుత్పేకుః.

అత్ర సంక్షిప్తార్థాఽభిధానాత్ సంక్షేపః నామ గుణ ఉక్తః - త ద్దుక్తమ్ -
'సంక్షిప్తార్థాఽభిధానం యత్ సంక్షేపః పరికీర్తితః' ఇతి.

భగవాన్ పశుపతి స్త్ర్యహమాత్రైలమ్మ మపి సోధుం న శకాక త దాత్మ
శ్వాది త్యాహః—

పశుపతి రపి తా న్యహాని కృచ్ఛాన్
దగమయ దద్రిసుతాసమాగమోత్కః.

క మపర మవశం న విప్రకుర్యుః!

ర్విభు మపి తం య దమీ స్పృశ నిభావాః.

95

టీక.—అ...త్కః—అద్రిసుతా = పార్వతీతోడి-సమాగమ = కూటమికై -
ఉత్కః = ఉవ్విల్లారుచున్నవాడై, పశుపతి, అపి = కివుడును, తాని అహాని =
అదినములను, కృచ్ఛాత్ = ఎట్టుకేలక, అగమయత్ = గడపెను; అమీ భావాః =
(బొత్తుకృష్ణము లోనగునట్టి) యీచిత్తవికారములు, అపరం = ఇతరుని, కం=ఎవనిని,
న విప్రకుర్యుః = కలంపపు, యత్ = ఎందుచేతననిగా, విభుం = సమర్థుడయిన,
తమ్ అపి = ఆకివునిగూడ, స్పృశన్తి = తాఁకుచున్నవి.

తా.—పరమశివుడు సయితము పార్వతీతోడి వివాహమునకు ఉవ్విల్లారుచున్న
వాడై ఆమూడుదినముల విలంబమును ఎంతయుం గష్టముతోఁగడపెను. స్వరుని సంహ
రించిన యాజితేంద్రియునిసయితము ఈ చూత్సుశ్వాదిభావములు కలఁతపెట్టినవిగదా,
సామాన్యుల నితరులను ఇవి తలక్రిందుచేయుట అశ్చర్యమా !

వాగ్—పశుపతి రితి.—ఉత్కం మనో యస్య స ఉత్కః * 'ఉత్క ఉ
న్ననాః' ఇతి నిపాతః—అద్రిసుతా సమాగ మోత్కః పార్వతీ పరిణ యోక్తుకః, పశు
పతి రపి, తాని - త్రీ ణీతి కేషః, అహాని, కృచ్ఛాన్, దగమయ దయాపయత్; కవి
రాహ—అమీ, భావా బొత్తుశ్వాదయః సంచాఙ్గో, 2వశ మిన్ద్రియవరతస్త్రి,
మపరం పృథగ్గనం, కం న విప్రకుర్యుర్న వికారం నయేయః, య ద్యస్తా, ద్విభుం సమ
భావం - జితేంద్రియ మితి యావత్, తం స్వరహర, మపి, స్పృశన్తి-విభర్యన్తి నీ త్యర్థః.

అత్ర విభవవికారసమర్థానా దధాన్ దితరజనవికారః కైములి కన్యాయా
దాపతతీ త్యధాఽప త్తి రలంకారః - తథా చ సూత్రమ్ - 'దజ్ఞాపూషికయా2ధాఽ
స్తరపతన మధాఽప త్తిః' ఇతి; అథాన్ స్తరన్యాస ఇతి కేచిత్, త ద్దుక్తః—
యక్తి స్తు వి స్తరభయా న్నోచ్యతే - పుష్పితాగ్రాన్యత్తమ్ -

‘అయుజి న యుగరేఫతో యకారో

యుజి చ నజౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా.’ ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మన్మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లి నాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా న్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే ఉమాప్రదానో నామ

షష్ఠ స్కర్ధః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వ టీ కా ను బ ం ధ ము.

పద ప్రయోజనాది దిక్ప్రదర్శనము.

ప్రథమః సర్గః.

1. 'ఉత్తరస్యామ్'—కవియుండు చోటికి ఉత్తరము. 'అధిరాజః'—రాజు కావున శ్రీయ్యుండు, కాననే పార్వతి 'శరః శ్రీయయాగ్రాహ్యః' అను మనువచనము ప్రకారము వివాహ సంస్కారమందు శరమును కేలఁగొని యుండిన దని సప్తమస్కంధలో చెప్పఁబడినది. 'పూర్వాపరా' - కవియుండుతావునుబట్టి. 'విగాహ్య' - రెండు తుదలను అంటి యున్నయెడలఁ గదా కొల సరిపోవును. 'పృథివ్యాః' - సముద్రములు నేలకు నాలుగు దిక్కులందును వాద్దలు గావున, భూమియొక్క వైకాల్యమున కంతటికిని చాలినట్టిది

2. ఇందలి యథాంతరమును గూర్చి యొకానొకకవి చమత్కరించిన విధము:—

‘ఏ కోపి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జ తీన్దో రితి యో బభాషే,
నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశీ.’

3. 'సిద్ధాః' — కామగమనము గలవారు అని మానన.

4. 'ఫలైః' — గుండ్రముగా స్ఫుటముగా కనఁబడిన వనుట. 'కిరాతాః' — వేటకాండ్రు గావున నిత్య పరిచయముచేత అవి యేనుఁగుముతైము లని తెలిసికొందురు. 'సఖ' — పంజాతో ఏనుఁగు కుంభస్థలమును పగులఁగొట్టిన వని ధ్వనితము.

5. 'ధాతురసేన'—ఎఱ్ఱ సిరా. 'భూర్జ త్వచః' - 'కోణాః'—మిక్కిలి నాణె మయిన కాగితములు. విలాసినులు విలాసులకు మదనలేఖ వ్రాయుటకు ఉచితమయినట్టివి. ఎఱ్ఱసిరాయు, గొజ్జఁగఁయెఱుపుఁగాగితమును శృంగారరసోచితములు. 'కుజ్జరబింద్'— ఎక్కువ ఎఱుపు గా దనుట. కావుననే వానియందు ధాతురసముతో వ్రాసిన యక్షరములు చక్కఁగానే అగవడును. 'సుందరీబామ్'—

‘అభేత వా ప్రార్థయితా న వాక్రియం
క్రియా దురాపః కథ మిష్పితో భవేత్ ?’

అని కాకుంఠలములో చెప్పిన ప్రకారము, సుందరి వలచినదై రమ్మని జాబు వ్రాసినయెడల రాని వాఁ డుండఁడు గావున సుందరియే వ్రాసిన దనుటచే శృంగారము పుట్టి చెందుచున్నది.

18. 'మరీచి'—కళంకి గాన చంద్రునిఁ జెప్పక, నిష్కళంకములు గావునను తనుత్వ దీర్ఘ త్వములం బట్టియు కిరణములను ఉపమానముగాఁ జెప్పినాఁడు. 'చమర్యః'— పోతును జెప్పక పెంటిని జెప్పట యేల యనఁగా రాజాలకు వింగామరలు స్త్రీలే వేయు దురు గావున— 'కిరాతీ చామరధరా' యవనీ శస్త్రధారిణి' అని శబ్దార్థము. భోజ ప్రబంధమునందలి యీ క్రిందిశ్లోకమును కూడ అనుసంధింపవచ్చును.—

'రాజ స్స భ్యుదయః'— శంకరకవే, కిం పత్రికాయాం మిదమ్? పద్యం. కన్య? త వైవ భోజపతే. తత్ పత్యతామ్? పత్యతే ; ఏతాసా మరవిన్ సుందరదృశాం ద్రాశ్చామరాన్తోశనా దుద్వేల ద్భజవల్లి కజ్జణ ఘటాత్కారః క్షణం వార్యతామ్.'

14. 'తిరస్కరిణ్యః'— బయటి వారికి తాము అగపడకుండునట్లు.

16. 'ఉర్ధ్వముఖైః'—ముఖముగా ఏటవాలుగా పైకి ప్రసరించు కిరణములచే తను వాని వెలుగురు మొత్తములచేతను.

17. 'ధరిత్రి' బ్రహ్మసృష్టి గావున దాని 'ధరణి' మన కైనకృతజ్ఞతచేత బ్రహ్మ హిమగిరికి 'అధిపత్య' మిచ్చినాఁడు; 'యజ్ఞాంగయోని' గావున యజ్ఞభాగమును కల్పించి నాఁడు. 'స్వయమ్'— అతని ప్రార్థన లేకయే.

18. 'మునీనా మవీమానసియామ్'—కావుననే సతి (21-వ శ్లో.) 'తాం జన్త నే కైల వహూం ప్రవేదే.' ఆమెకుడువునం బుట్టుటకు కోరినది. 'విధినా'—విధిప్రకారము పెండ్లి యాడుట సత్సంతానావాప్త్యర్థము.

19. 'యావనమ్'—యావనముందుఁ గలిగిన సంతానము బలతేజస్సౌందర్యాది గుణాన్వితముగా నుండును, ముదిమిలో జనించినది తద్విపరీతముగా నుండును.

20. విశేషణములకు మించి యోగజాతకము కలవాఁ డని భా.

23. 'సుఖాయ'—ఈతీరున ఆజన్మ దినమందు లోకమునకెల్ల సుఖము కల్గుట ముందు ఆమెవలన పుట్టినద్యౌరమున త్రైలోక్యమునకుం గలుగు తేమమునకు మాచక మని కవిహృదయము.

24. 'ఉద్భిన్నయా'— తటాలున పొటమరచిన; దుహితయును తటాలున పొడమిన దని సుఖప్రమాతి సూచితము.

26. 'అభిజనేన'— ఈవిశేషణముచేత 'పర్వతః అభిజనః అస్యా ఇతి సార్వత్రి' అను వ్యుత్పత్తి కవిచే సూచిత మయినది.

27. 'ద్విరేభమాలా'— తేంట్లకును పురుషుని దృష్టులకును సామ్యము వసుచరిత్ర యందును చెప్పఁబడి యున్నది.—

‘వనతరు వల్లికా కుసుమ వాసన లొల్లక కైలకన్యకా
ఘనతరవేణికాధరము కమ్మనితాదికి జక్కి మ్రోయుచుకా,
వెను చనియెకా ద్విరేఫములు, నేమఱు భావి వియోగచింతచే
వనరుచు వెంటఁ బోవు మహివల్లభు చూపుల ప్రోవు లో యనకా.’

28. ‘శిఖయా’—శిఖయే దీపము; శిఖ లే జేని దీపమే లేదు; శిఖచేతనే అగ్ని
త్వము; అగ్నిత్వముచేత పూతత్వము. కాంచన పద్మాదులచేతను, హంస చక్రవాకాదుల
చేతను మందాకినికి ‘విభూషణత్వము’. ‘సెరా’—సంస్కృత వాక్కునకు పవిత్రత్వము—
‘ఏకః శబ్దః సమ్యక్ జ్ఞాతః సుప్థప్రయుక్తః స్వస్థే లోకే కామధు గృహతి.’
మహాభాష్యము.

‘కామాకా దుగ్ధే, విప్రకర్ష త్యలక్ష్మీం,
క్షీర్తిం నూలే దుష్కృతం యా హినన్తి,
తాం చా వ్యేతాం మాతరం మజ్జభానాం
ధేనుం ధీరాః నూన్యతాం వాచ మాహుః.’

29. ‘నైకత’—ఇసుకగావున అరంగులుగా కట్టుట సులువు. ‘కన్దుకై’—బం
తితో ఒకొరి నొకరు కొట్టుకొనుట గాదు, అట్టిది బాలరక్రీడ; బంటిని నానాగతివిశేష
ముల తాటించుచు నాడుట. ‘పుత్రకై’—బాప్తులకు పూర్వోక్తచేదికలే వివాహ
వేదిక లగును.

30. హంసశ్రేణులకు గతగ్రీష్మర్తువు, ఓషధీదీ పులకు గతరాత్రి, ఆమెవిద్యులకు
గతజన మును, ఇత్యాదిక మరయునది.

31. ‘ఆఖ్యా’—ఆపవ మనుషేరే లేదు గాని దానియంతపని చేయునదియే
యని భా; ఇట్లే ఇతర త్ర గ్రహించునది. ‘మదస్య’—మదము తనికే గాక చూపఱుకును,
‘వ్యతిరిక్తమ్’—మించినట్టి దనియు, పూములికికి లొంగనివాడు ఈయెలజన్మనంపు
సాంపునకు లొంగు ననియు భా. ‘బాల్యాత్ పరమ్’—ఈమాటచే వయస్సంధి చెప్పఁ
బడినది. వయస్సంధి అత్యంత మనోహరం బగుటచే మహాకవులు దానిని మిక్కిలి
పాచ్చరికతో మహాప్రయత్నముతో వర్ణింతురు:—

‘అపక్రాన్తే బాల్యే, తరుణిమని చాగ న్తమనసి,
ప్రయాతే ముగ్ధత్వే, చతురిమణి చాక్షేషరసికే’
న కే నాపి స్ఫుప్తం య దిహ వయసా మర్త పరమం
త దేతత్ పశ్యేచ్ఛ ర్జయతి వపు ర్నివరదృశః.’ జయదేవః.

32. ‘విభక్తమ్’—ఆయభివ్యంజనమును ఇతరకవులు విస్తరించిన విభమును
పరికింపుడు:—

‘శ్రోతీబంధ స్త్యజతి తనుతాం, సేవతే మధ్యభాగః,
 పద్భ్యంతం ముక్తా స్తరలగతయః, సంక్రితా లోచనాభ్యామ్,
 ధత్తే వక్షః కుచసంచితా, మద్వితీయం తు వక్త్రమ్;
 తద్దాత్రాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యావసేన.’

‘మధ్యస్య ప్రథిమాన మేతి జఘనం, వక్షోజయో మణ్డతాం
 దూరం యా త్యుదరం చ, రోమలతికా నేత్రాజకవం ధావతి;
 కందర్పం పరిపీత్య నూతనమనోరాజ్యాభిషి క్తం త్తణా
 దక్షానీవ పరస్పరం విదధతే నిలుకణ్ఠనం సుభ్రువః.

88. ‘అభ్యున్నత’—ఈవిశేషణము తామరరేఖలతోడి సామ్యముకొఱవ.

84. ‘లీలాశ్చిత్రవిక్రమేషు’ — పద్మినీజాతిస్త్రీలు అంచయాన అనుటకు -

‘వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తస్మి,
 త్రివలిలితమధ్యా హంసవాణీ కువేషా,
 మృదు కుచి లఘు భుక్తే మానినీ గాఢలజ్జా
 ధవళకసుమవాసా వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.’

‘అదిత్యుభి ర్నూపురశిశ్జితాని’—హంసరుతము నూపురరణనమును బోలును.

‘పత్రత్రిజాత ద్రుచిరేణ వశ్చితం క్రియః ప్రయాంత్యాః ప్రవివోయ పల్వలం
 చలత్పదామృతానూపురహనూపురోపమా చుకూజ కూలే కలహంసమణి.’

నైష. (I-127)

86. ‘నాగేంద్ర’—ఇందలివర్ణనను రామరాజభూషణకవి వసుచరిత్రలో విస్త
 రించినాడు:—

‘సతియూరుద్యుతిః కైండః బూని నిజదుశ్చరాపమోదక్రియా
 రతిః బాణోలవపూరితోదరములై రంభేభవా స్తంబులు
 న్నతటికా వీడె మరుద్విభూతిః గదలికా ద్వగ్దోష మాచంచలో
 ద్ధతకుండాతతిః బాయ దయ్యెనదె వో తదై వ్వరమూలం బిలకా.’

88. ‘తస్మి’—సన్నదనము ‘నవ’ము గావున. స్ఫుటముగా ఏర్పడుట గర్భ
 ధారణాదికారములచేత.

40. ‘మృజాళనూత్రాన్తరమ ప్యలభ్యమ్’—ఇట్లే రత్నాలవలయుండును—

‘పరిమృత స్త త్కుచమృమృధ్యాత్
 కిం శోష మాయాసి మృజాళహర ?
 న నూత్నతన్తో రపి తావకస్య
 త త్రాహకాశో భవతః కథం స్యాత్.’

42. 'స్తన' — స్తనములును నిస్తలము అని యభిప్రాయము.

46. 'ప్రవాత'—దీనిచే అధీరతా ప్రయుక్త మయిన చాంచల్యము నూచితము; 'అధీర'త మృగాంగనలయందు స్వాభావికము.

47. 'అనఙ్గుః'—సామాన్యచాపమును చెప్పక అనంగచాపమును చెప్పటచేత— అత్యంతమదనోద్దీపకముగా నుండె నని భావము. 'లీలాచతురాష్'—ఈవిశేషణముచేత సౌందర్యములో నిర్వ్యాపారదశలోని యనంగచాపము ననగా నెంత, సవ్యాపారదశ లోని యనంగచాపమునే మించె ననిభావము; అనంగుడు విలాసి కేఖరుడు గాన అతడు తనవింటికి లోకములో మజియెనరివింటికిని లేనిసాంపును సమకూర్చుకొనును; కావున అట్టి యుత్కృష్టతమచాపమును సయితము మించె నని ప్రకృతములయిన కనుబొమల యొక్క యుత్కర్ష నూచితము.

51. 'ప్రగల్భైషి వయసి'—బ్రాహ్మణకన్య కానందును తృప్తియకన్య గావునను వయఃప్రగల్భత చెప్పబడినది. వివాహాదీక్షయందు తృప్తియూచితముగా కేల అమను దాల్చినట్లు సప్తమసర్గలో తెలుపబడియున్నది.

54. ఇందలి ప్రస్థవిశేషణములచే చిత్తవిక్షేపనివారకములను ఏకాగ్రతకు అత్యంతానుకూలములును అగునట్టివి పరిమళము కించిత్కృణణము చలువ—అనుమూడును తెలుపబడినవి.

తృ తీ యః స ర్గః.

73. 'కృతోపకారేవ'—రఘువంశమునందలి సీతామూర్ఖా వర్ణనము ఇందుతో సంబంధించు చున్నది.

'సా లుప్తసంజ్ఞా న వివేద దుఃఖం । ప్రత్యాగతాసుః సమతప్య తా నః ;
తస్యాః సుమిత్రాత్త జ యత్నలబ్ధః । మానో దభూత్ కష్టతరః ప్రభోధః'
చ తు ర్థః స ర్గః.

7. 'మమ' అనుటకు బదులుగా 'రతయే' అనుటచే నీ ప్రాప్తియైన నాకు రత్యాఖ్యకు అని భావ విశేషము నూచితము.

24. 'సుహృద్దతామ్'—సుహృత్త్వమే దండనకు కారణ మని ధ్వని.

26. 'స్వజనస్య హి' ఈ శ్లోకమందు పునఃప్రథనకారణ ముపన్యస్తము.

'సంతానవాహీ న్యపి మానుషాతాం । దుఃఖాని సద్ధృష్ట వియోగజాని
దృష్ట్వ జనే ప్రేయసి దుస్సహాని । స్రోతస్సహస్రైరివ సంప్లవస్తే.'

శ్లో తరరామ.

ప జ్ఞా మః సగ్గః.

5. 'క ఈప్సితార్థ'—

'జానేతపసో వీర్యం । సా బాలా పరవ తీతి మే విదితమ్;
న చ నిమ్నాదివ సలిలం । నివర్తతే మే తతో హృదయమ్.' కావ్యస్త.

45, 46. 'న రత్న మన్విష్యతి యి'—

'అయం స తే తిష్ఠతి సంగమోత్సుకో
విశక్కునే భీరు, యతోఽవధీరజామ్;
లభేత వా స్థార్థయితా న వా శ్రియం,
శ్రియా దురాపః కథ మిప్సితో భవేత్.' కావ్యస్త.

64. 'మనోరథానామ్ యి'—

'స్వబుద్ధీ ను? మాయా ను? మతిభ్రమోను?
క్షుప్తం న తావత్ఫల మేవ ఫుణ్యమ్?
అసన్నివృత్తైః త ద తీత మేవ;
మనోరథానా మతటాః ప్రవాహః.' కావ్యస్త.

శ్రుత్యం సంభవశ్లోకముచి క,

శ్లో,	పుట,	శ్లో,	పుట,
అకించనః స స్పృభవః	... ౨౨౩	అ భోపనిశ్యే గిరి	... ౧౨౨
అనూఢసద్భావ మితి	... ౨౧౧	అ భోరుదేశా దవతా	... ౯౧
అచ్చిన్నామలసంతానాః	... ౨౬౯	అద్య ప్రభృతి భూతానా	... ౨౬౨
అణిమాదిగుణోపేత	... ౨౭౩	అద్య ప్రభృత్యవనతా	... ౨౩౦
అత ఆహర్త మిచ్చా	... ౨౪౭	అధః ప్రస్థాపితాశ్వేన	... ౨౩౫
అతస్త్రితా సా స్వయ	... ౧౭౫	అధ్యాపిత స్వోశనసా	... ౮౭
అలో౭త్ర కించిద్భవ	... ౧౯౪	అనస్తరత్న ప్రభవస్య	... ౪
అథ తే మునయః సర్వే	... ౨౫౭	అనన్యభాజం పతి మా	... ౧౨౭
అథ తే మునయో ది	...	అనన్యక మఘేన్యక తమే	... ౪౪
అథ తైః పరిదేవితా	... ౧౫౧	అనేన ధర్మః సవిశే	... ౧౯౩
అథ మదనవధూ రు	... ౧౬౩	అన్యోన్య ముత్పిదయ దు	... ౩౧
అథ మోహపరాయణా	... ౧౩౭	అపమేహూదయం వషణ	... ౨౬౧
అథ మూలిగత శ్యేన్ద్రో	... ౨౪౫	అపి క్రియాధకం ములభం	... ౧౮౯
అథ వా సుమహ త్యేషా	...	అపి త్వదావజితవా	... ౧౯౦
అథ విశ్వాత్త నే గౌరీ	... ౨౩౨	అపి ప్రసన్నం హరిణే	...
అథ సర్వస్య ధాతారం	... ౪౮	అభిలాష ముడిరితే	... ౧౬౦
అథ స లలితయోషి	... ౮౨	అభ్యున్న తాజుషనఖ	... ౨౬
అథ సా పున రేవ వి	... ౧౩౯	అమీ చ కథ మాది	... ౬౧
అ థాగ్రహస్తే మువలీ	... ౨౧౨	అమీ హి వీర్యప్రభవం	... ౯౪
అ థాజ్ఞీరస మగ్రణ్య	... ౨౬౭	అమనా నమ పార్శ్వవ	... ౧౫౩
అ థాజనాపాథధరః	... ౧౮౭	అమ నైవ కషాయిత	... ౧౫౬
అ థామరూపాభినివే	... ౧౭౦	అయాచితారం న హి	... ౪౦
అ థావమానేన పితుః	... ౧౭	అయాచితోపస్థిత మ	... ౧౮౦
అ థావా వర్ణి దిది	... ౨౪౧	అయి జీవితనాథ జీ	... ౧౩౮
అ థేంద్రియజ్ఞోభ మయ	... ౧౩౧	అయి సంప్రతి దేహి ధ	... ౧౫౩

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
అయుక్తరూపం కి మతః	... ౨౧౭	ఆర్యా వ్యర్థునధీ తత్ర	... ౨౪౯
అరణ్యభీషాష్టలిదా	... ౧౭౫	ఆవజ్ఞితజటాహారి	... ౬౨
అలం వివాదేన యథా	... ౨౨౭	ఆవజ్ఞితా కించిదీవ	... ౧౨౨
అలకా మతివా హ్యైవ	... ౨౫౧	ఆశంసతా బాణగతిం	... ౯౩
అలభ్యతోకాభిభవే	... ౧౯౭	ఆసక్తబాహులతయా	... ౨౩౬
అలిపక్తి రనేకశ	... ౧౪౫	ఇతః స దైత్యః ప్రాప్త	... ౭౭
అవగమ్య కథీకృతం	... ౧౪౪	ఇతి చాపీ విధాయ దీ	... ౧౫౮
అవచితబలిపుష్పా	... ౪౬	ఇతి చాహ స ధర్మకయా	... ౧౬౧
అవధానపరే చకా	... ౧౩౮	ఇతి చైన మువాచ దుః	... ౧౫౨
అవస్తునిర్బంధపరే	... ౨౧౪	ఇతి తేభ్యః స్తుతీః	... ౫౭
అవృష్టిసంరంభ మి వా	... ౧౧౮	ఇతి దేహవిముక్తయే	... ౧౫౯
అవైమి తే సార మతః	... ౯౨	ఇతి ద్విజాతా ప్రతిహా	... ౨౨౧
అవైమి పూత మాత్మానం	... ౨౬౩	ఇతి ధృవేచ్ఛా మనుశా	... ౧౬౮
అవైమి సాభాగ్యమదే	... ౨౦౨	ఇతి ప్రవి క్యాభిహితా	... ౨౦౩
అశోకనిర్భర్నితప	... ౧౨౧	ఇతి వ్యాచృత్య విబు	... ౮౧
ఆసంపద స్తస్య వృషే	... ౨౨౬	ఇతో గమిష్యా మ్యథవే	... ౨౨౯
ఆసంభృతం మణ్డన మ	... ౨౪	ఇత్యం రతేః కిమపి	... ౧౬౨
ఆసమృతః కస్తవ ము	... ౮౭	ఇత్య మారాధ్యమానోఽపి	... ౬౯
ఆసహ్య హుంకారనివ	... ౨౦౫	ఇ త్యూచివాంస్త మే వా	... ౨౬౭
ఆనూత సద్యః వసుమా	... ౧౦౩	ఇద మత్క్రొత్తరం న్యాయ్య	... ౨౭౮
ఆనూత సా నాగవధూ	... ౧౬	ఇయం చ తేఽన్యా పుర	... ౨౧౮
ఆస్తోతుః న్దూయమానస్య	... ౨౭౬	ఇయం మహేంద్రప్రభృతీ	... ౨౦౫
ఆ స్త్యుత్తరస్యాం దిశి	... ౧	ఇయేష సా కర్తృక మవ	... ౧౬౬
అహ మేత్య సతజ్ఞన	... ౧౪౮	ఈప్సితార్థక్రియాదారం	... ౨౮౦
అహం సి రః శోఽపి	... ౨౦౦	ఉచైపు రుచైచైశ్రవా స్తేన	... ౭౩
ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశే	... ౮౫	ఉత్పాత్య మేయశృక్లాణి	... ౭౧
ఆత్మన మాత్మ నా వే	... ౫౩	ఉద్ధృతః ప్రణవో యాసాం	... ౫౪
ఆప్తుతా సీరమనార	... ౨౩౪	ఉద్వేజయ త్యజులిపా	... ౧౦
ఆమేఖలం సంపరతాం	... ౫	ఉన్నతేన సితిమతా	... ౨౪౮

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
ఉన్నీ లితం తూలికయే ...	౨౫	కిం చాయ మరిదుర్వారః ...	౫౯
ఉపపన్న మిదం సర్వ ...	౨౬౮	కించిత్ప్రకాశ స్తిమి ...	౧౧౩
ఉపమాన మభూ ద్విలా ...	౧౩౯	కి మిదం ద్యుతి మాత్మి ...	౫౮
ఉపా తవణే చరితే ...	౨౦౩	కి మి త్యపా స్యాభరణా ...	౧౯౮
ఉభే ఏవ త్తమే వోధు ...	౮౦	కియచ్చిరం క్రామ్యసి ...	౨౦౨
ఉమాఽపి నీలాలకమ ...	౧౨౩	కుచేరగుప్తాం దిశ ము ...	౧౦౧
ఉమారూపేణ తేయూయం ...	౮౦	కుచేరస్య మనఃశల్యం ...	౬౦
ఉమా వధూ ర్భవా వ్దాతా ...	౨౩౬	కులే ప్రసూతిః ప్రథమ ...	౧౯౫
ఉవాచ చైవం పరమా ...	౨౨౨	కుసుమాయుధపత్ని దు ...	౧౫౯
ఋజుతాం నయతః స్మ ...	౧౫౦	కుసుమా స్తరణే సహా ...	౧౫౩
ఏతావతా న న్వసుమే ...	౨౯	కృతవా ససి విప్రియం ...	౧౪
ఏతావ దుక్త్వా తనగూ ...	౨౩౯	కృతాభిషేకాం హుతజా ...	౧౩౬
ఏతే వయ మమీ దారాః ...	౨౬౬	కే నాభ్యసూయా పదకా ...	౮౬
ఏవం య చాత్థ భగవ ...	౬౫	క్రియతాం కథ మస్త్యమ ...	౧౪౯
ఏవం వాచ్యః స క ...	౨౪౮	క్రోధం ప్రభో సంహర సం ...	౧౩౨
ఏవంవాదిని దేవరా ...	౨౩౩	క్లమం యయా కన్దుకలీ ...	౧౩౮
ఏహి విశ్వాత్త నే వత్సే ...	౨౩౯	క్వసు తే హృదయజ్జమః ...	౧౫౦
కణ్ఠస్య తస్యాః స్తన ...	౩౩	క్వసు మాం త్వదధీనజీ ...	౧౪౦
కదాచిదాసన్న సఖీ ...	౧౬౯	గగనా దవతీజానా సా ...	౨౫౮
కపాలనేత్రా నరలబ్ధి ...	౧౧౮	గజాస్తోత్రఃపరిక్షిప్తం ...	౨౫౨
కపోలకణ్ఠాః కరిభి ...	౯	గజా నమేరుప్రసవా ...	౪౨
కయాఽసి కామి స్సరతా ...	౮౯	గత ఏవ న తే నివ ...	౧౫౪
కర్తవ్యం వో న ప ...	౨౬౫	గా మధాస్యత్కథం నా ...	౨౬౯
కలితాన్యోన్యసా ...	౨౩౩	గీతా న్తరేషు శ్రమవా ...	౧౧౧
కాశిన్యం స్థావరే ...	౨౩౧	గురూః ప్రగల్భేఽపి ...	౩౯
కామ స్తు బాణావసరం ...	౧౨౫	గురో ర్నియోగా చ్చ నగే ...	౯౬
కా మేకపత్నీవ్రతదుః ...	౮౮	గోప్తారం సురపైన్యానాం ...	౩౬
కాలక్రమేణాధ ...	౧౬	చతుష్కపుష్కప్రకరా ...	౨౧౬
కిం యేన సృజసి ...	౨౪౪	చన్ద్రం గతా పద్మగుణా ...	౩౪

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
చూతాఙ్కురాస్వాదకమే ...	౧౦౭	త ద్వివేత్రం హరే ...	౬౪
జగద్యోని రయోని స్త్వం ...	౫౨	త ద్బూత వత్సాః కి మి ...	౬౩
జగమం ప్రైవ్యభావే వః ...	౨౬౩	తం దేశ మాగోపితపు ...	౧౦౯
జయాశా యత్ర చాస్తా ...	౭౪	తన్నాతరం చాక్రముఖం ...	౨౦౧
జితసింహభయా నాగా ...	౨౫౨	తపఃపరామర్శవివృ ...	౧౩౨
జ్వలన్తణిశిఖా శ్చైవనం ...	౬౮	తపస్వినః స్థాణువనా ...	౧౦౮
తం వీత్య వేపథుమతీ ...	౨౩౦	త మథకమివ భారత్యా ...	౨౭౫
తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ...	౨౫౦	త మవేక్ష్య రుగోద సా ...	౧౫౨
తతోభుజక్తాధిపతేః ...	౧౨౫	త మాతిథేయీ బహుమా ...	౧౮౮
తతో మన్దానిలోద్ధూత ...	౬౪	త మాకు విఘ్నం తపస ...	౧౩౪
తక్కుతానుగ్రహపేక్షీ ...	౬౯	తయా దుహితౌ సుతరాం ...	౧౯
తక్ప్రియా తామధిప్తం ...	౨౪౯	తయా వ్యావృత్తసందేశా ...	౨౩౨
తత్ర నిఖిత్త్య కన్దర్ప ...	౮౨	తవ ప్రసాదా త్కుసుమా ...	౯౦
తత్ర వేత్తాసనానీనా ...	౨౬౧	తస్మిన్మహాయాః సర్వే నః ...	౭౪
త త్రాగ్ని మాధాయ సమి ...	౪౩	తస్మిన్ సహూన స్త్రీదశా ...	౮౪
తథాఽతితప్తం సవితు ...	౧౮౦	తస్మిన్ స్వనే సంయమినాం ...	౧౦౧
తథాఽపి తావత్కున్తిం ...	౨౬౬	తస్మిన్విప్రకృతాః కారే ...	౪౭
తథా సమక్షం దహతా ...	౧౬౫	తస్మిన్ సన్యమినా మాద్యే ...	౨౫౦
త థేతి కేమ మివ ...	౯౯	తస్మిన్సురాణాం విజయా ...	౯౭
తదజ్ఞసంసర్గ మనా ...	౨౨౫	తస్మై శశంస ప్రణీప ...	౧౨౫
త దన జ్వలనం మద ...	౧౫౭	తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం ...	౯౫
త దాగమనకార్యం నః ...	౨౭౨	తస్యాః ప్రవిష్టా నత ...	౩౦
తదా ప్రభృ త్యున్తదనా ...	౨౦౬	త స్యాత్తా కితికర్ణ ...	౮౧
త దిచ్ఛామో విభో ...	౭౫	తస్యాః కలాశాఙ్గునని ...	౩౭
త దిదం క్రియతా మన ...	౧౫౫	తస్యాః సఖీభ్యాం ప్ర ...	౧౬
త దిదం పరిరక్ష శో ...	౧౬౧	త స్యోపాయనయోగ్యాని ...	౧౦౯
తదీయా స్తోయదే వ్యద్య ...	౭౫	తాం వీత్య సర్వావయవా ...	౪౭౩
తద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై కరు ...	౯౬	తాం హంసమాలాః శర దీ ...	౨౪
తద్దర్శనా దభూచ్ఛంభో ...	౧౩౯	తా నఘ్నానఘ్నామాదా ...	౨౫౯

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
తా న్నారదః కామచరః ...	౩౯	ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజ ...	౨౧౦
తా మగారవభేదేన ...	౨౩౮	ద్వయం గతం సంప్రతి శో ...	౨౧౮
తా మస్తదభేక యుష్మభి ...	౨౪౭	ధమేక జాపి పదం శర్వే ...	౨౩౯
తా మ్పర్వతీత్యాభిజనే ...	౨౧	ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంకు ...	౨౫౯
తా మ్పూజామాదరస్తస్త ...	౨౮౦	న కేవలం దరీసంస్థం ...	౨౬౫
తిర్య గూఢ్వా మధస్తా చ్చ ...	౨౭౦	నమ త్రిమూర్తయే ...	౪౯
తిస్సుభి స్త్వ మవస్థాభి, ...	౫౦	నమనాన్యరుజాని ఘూ ...	౧౪౪
తీవ్రాభిషజ్జప్తభవే ...	౧౩౩	న వేద్ది సప్రాథికతదు ...	౨౧౧
తుషారసంఘాతకలః ...	౪౩	నా గేష్ఠిహస్తా ...	౨౯
తే చాకాశ మసిక్యామ ...	౨౫౧	నికామతస్తా వివిధే ...	౧౮౧
తే నామరవధూహస్తైః ...	౭౦	నినాయ పాత్యస్తహి ...	౧౮౪
తే ప్రభామన్జురైర్వ్యోమ ...	౨౩౪	నిర్వాణభూయిష్ఠ మథా ...	౧౨౦
తేహం మధ్యగతా సాధ్యే ...	౨౩౮	నివర్త యాస్తా దసదీ ...	౨౨౦
తేహ మావరభూ ద్భిహ్నా ...	౪౭	నివార్యతా మాలి కి మ ...	౨౨౮
తే సద్దని గిరే ర్వేగా ...	౨౫౮	నివేదితం నిశ్వసిత ...	౧౯౯
తే హిమాలయ మామస్త్ర్య ...	౨౮౨	నిశమ్య చై నాం తపనే ...	౧౬౬
త్రిభాగకేహు నికా ...	౨౦౮	నిష్కమ్పవృత్తం నిభృత ...	౧౧౩
త్వత్సంభావిత మాత్మానం ...	౨౪౨	న్యస్తాక్షరా ధాతురసే ...	౭
త్వ మేవతాన త్వ ...	౨౧౫	పదం తుషార సుతిధా ...	౬
త్వ మేవ నావ్యం హోతా ...	౫౬	పరలోకనవప్రవా ...	౧౪౩
త్వ మ్మితృజానా మపి పితా ...	౫౫	పరలోకవిధా చ మా ...	౧౫౮
త్వయాదత్తవహో ...	౬౫	పరిణేవ్యతి పార్వతీం ...	౧౬౧
త్వామామనన్తి ప్రకృతిం ...	౫౫	పర్యజ్ఞాబనసీరహా ...	౧౧౬
దదౌ రసా త్వజ్జుజరే ...	౧౧౦	పర్యాకులత్వా స్తరుతాం ...	౬౧
... దినే సా పరివధక ...	౨౦	పర్యాప్తపుష్పస్తబక ...	౧౧౧
విష్ణు యది ప్రాధికాయనే ...	౧౯౯	పర్యాయనేవా ముత్సృజ్య ...	౬౭
వివాహరా ద్రక్షతి యో ...	౧౧	పకుపతి రపి తాన్య ...	౨౮౩
దృష్టిప్రసాతం పరిహృ ...	౧౧౪	పున ర్గ్రహీతుం నియమ ...	౧౭౪
ద్రవః సంఘాతకతనః ...	౫౩	పురాణస్య కవే స్తస్య ...	౫౭

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
పురే తావన్త మే వాన్య	... ౬౬	మద్దాకినీ సైకతవే	... ౨౩
పుష్పం ప్రవాలోపహితం	... ౩౪	మద్దాకిన్యాః పయః	... ౭౧
ప్రణమ్య శితిక	... ౨౭౬	మహాహాళయాపరివ	... ౧౭౩
ప్రతిక్షణం సా కృతరో	... ౧౭౨	మహీభృతః పుత్రవతో	... ౨౨
ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయి	... ౧౨౯	ముక్తాయత్తోపవీతాని	... ౨౩౫
ప్రతిపద్య మనోహరం	... ౧౪౬	ముఖేన సా పద్మ సుగ	... ౧౫౫
ప్రత్యధికభూతామపి తాం	... ౪౫	మునివ్రతై స్త్వా మతిమా	... ౨౦౧
ప్రభామహత్యా శిఖయే	... ౨౨	మూఢం బుద్ధ మి వాత్మానం	... ౨౬౨
ప్రయుక్తసత్కారవిశే	... ౧౯౪	మృగాః పియాలస్రమమ	... ౧౦౬
ప్రవాతసిలోత్పలని	... ౩౬	మృణాలికాశేలవ మే	... ౧౫౬
ప్రళమా దర్శిషా మేత	... ౫౯	మేనే మే నాపి త త్వర్వం	... ౨౭౮
ప్రసన్నది కాంసువిది	... ౧౯	యం సర్వశైలాః పరిక	... ౨
ప్రసీద విక్రమ్యతు	... ౮౯	యః పూరయ స్కీచకర	... ౮
ప్రాక్తనానాం విశుద్ధానాం	... ౨౩౭	యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే	... ౨౭౧
బాలేషువక్త్రాణ్యవి	... ౧౦౫	యజ్ఞాజ్ఞమోనిత్వ మవేత్స్య	... ౧౪
భవ త్యనిష్ఠా దపి నా	... ౧౯౬	యజ్వభిః సంభృతం హవ్యం	... ౭౨
భవత్సంభావనోత్థాయ	... ౨౬౪	యత్ర కల్పద్రుమై రేవ	... ౨౫౪
భవల్లబవరోదీర్ణ	... ౬౫	యత్ర స్ఫటికహర్షేభ్యు	... ౨౨
భవిష్యతః పత్య రమా	... ౧౨౪	యత్రాంశుకాక్షేపవిల	... ౧౨
భాగీరథీనిర్భుజర	... ౧౩	యత్రాపధిప్రకాశేన	... ౨౫౫
భుజజ్ఞమోన్నద్ధజటా	... ౧౧౬	యథా ప్రసీద్ధౌ మకాధురం	... ౧౭౧
భువనాలోకసప్తీతిః	... ౭౨	యథాశ్శుశం వేదవిదాం	... ౨౧౩
భూభేదిభిః సకమ్ప	... ౨౫౬	యతైవ క్లాఘ్యతే గక్తా	... ౨౭౦
మదనేన వినాకృతా	... ౧౪౯	య దభ్యక్షేణ జగతాం	... ౨౪౧
మధుద్విరేఫః కుసుమై	... ౧౧౦	య దమోఘ మపా మన్త	... ౪౯
మధుశ్చ తే మన్తథ సా	... ౯౯	యదాచ త స్యాధిగమే	... ౨౪౯
మధ్యేన సా వేదివిల	... ౩౧	యదా ఫలం పూర్వతపః	... ౧౭౮
మనీషితాః సన్తి గృహే	... ౧౬౭	యదా బుద్ధైః సర్వగత	... ౨౦౮
మనో నవద్వారసి	... ౧౧౯	య దుచ్యదే పార్వతి పా	... ౧౯౧

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
యదైత వూర్వో జననే ...	౪౧	విరోధిసత్వోజ్జితపూ ...	౧౭౭
యద్భృచ్చసమ్యగామ్నాతం ...	౨౪౦	వివక్షతా దోష మపి ...	౨౨౩
యమోఽపి విలిఖ ...	౬౦	వివృణ్వతీ శైలగుతా ...	౧౩౦
యశ్చాప్సరోవిక్రమము ...	౪	విస్ఫుష్టరాగాదభరతా ...	౧౭౨
యస్య చేతసి వర్తతాః ...	౨౪౧	వీజ్యతే స హి సంకు ...	౭౦
యా నః ప్రీతి ర్విరూపాక్ష ...	౨౪౩	వృతం తే నేద మేవ ప్రా ...	౭౪
యావన్ద్యేతాని భూతాని ...	౨౭౫	వృత్తానుపూర్వే చ న చా ...	౨౪
యోగినో యం విచిన్య ...	౨౭౪	వైవాహికీం తిథిం పృష్టా ...	౨౪౧
యావనా న్తం వయో య ...	౨౫౫	వ్యావృత్తగతి రుద్యానే ...	౬౩
రచితం రతిపణ్డిత ...	౧౪౭	శశినా సహ యాతి ...	౧౫౬
రజసితిమిరావగు ...	౧౪౩	శిఖరాసక్తమేఘానాం ...	౨౫౩
లగ్నద్విరేఫాష్టాన భ ...	౧౦౬	శిరసా ప్రణిపత్య యా ...	౧౪౭
లజ్జా తిరక్చాం యది ...	౩౭	శరీషపుష్పాధికసా ...	౩౨
లతాగృహద్వారగతో ...	౧౧౩	శిలాశయాం తా మనికే ...	౧౫౩
లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం ...	౬౨	శుచా చతుర్జాకాం జ్వలి ...	౧౭౯
లాజ్జాలవిక్షేపవిన ...	౧౧	శైలః సంపూర్ణకామోఽపి ...	౨౭౭
వచ స్యవసితే తస్మి ...	౭౬	శైలాత్త జాపి పితు రు ...	౧౩౪
వనేచరాణాం వనితా ...	౯	శ్రితాప్సరోగీతి రపి ...	౧౧౨
వపు ర్విరూపాక్ష మల ...	౨౧౯	సంయుగే సాంయుగీనం త ...	౭౯
వణకప్రకషేక సతి క ...	౧౦౪	స కృత్రివాసా స్తపనే ...	౪౧
వికీర్ణక సప్తపిబలి ...	౧౯౨	సఖీ తదీయా త మువా ...	౨౦౪
విదితం వో యథా ...	౨౪౫	స త కేలి ప్రతిజ్ఞాయ ...	౨౩౩
విధినా కృత మథకవై ...	౧౫౪	స తే దుహితరం సాక్షా ...	౨౭౪
విధిప్రయుక్తసత్కారైః ...	౨౬౦	సత్య మర్కాచ్చ సోమా చ్చ ...	౨౪౨
విధిప్రయుక్తాం పరిగృ ...	౧౫౪	స దక్షిణాపాణ్డనివి ...	౧౩౧
విపత్ప్రీతికారపరే ...	౨౨౨	స దేవదారుద్రుమవే ...	౧౧౫
విబుధై రసి యస్య దా ...	౧౪౪	సద్యః ప్రవాలోద్ధమచా ...	౧౦౩
విభూషణోద్భాసి పిన ...	౨౨౪	స ద్వివేక్త్రం హరే శృణుః ...	,,
విముచ్య సా హార మ ...	౧౭౦	సనానకతరుచ్ఛాయా ...	౨౫౩

స్తోత్రము.	పుట.	స్తోత్రము.	పుట.
కపడి మువలితాక్షిం ...	౧౩౫	సోమం తృష్ణాతులై ...	౨౪౬
సప్తవికాహస్తావలితా ...	౧౩	స్త్రీపుంసా వాత్త భాగౌ తే ...	౫౧
స మాధవ నాభిమతే ...	౧౦౦	హనే త్వాం హనరా ...	౨౬౯
స మానసిం మేరుసఖః ...	౧౫	నీతాః క్షణం పత్నీ ...	౧౯౨
సమృద్ధ్యతే వః కామౌ ...	౭౭	సరసి సర మేఖలా ...	౧౪౧
సర్గశేషప్రణయనా ...	౨౩౬	సరస్తథాభూతమయం ...	౧౨౦
సర్వం సఖే త్వయ్యుపప ...	౯౨	సప్తాం నితమ్నా దవల ...	౧౨౨
సర్వాభిః సర్వదా చంద్ర ...	౬౬	స్వకాలపరిమాణేన ...	౫౧
సర్వోపమాద్రవ్యసము ...	౩౮	స్వయం విశిణా ద్రుమప ...	౧౮౫
స వాసవే నాననసం ...	౮౫	స్వరేణ తస్యా మమృత ...	౩౫
స హి దేవః పరం జ్యోతి ...	౭౯	స్వాగతం స్వా నధికారా ...	౫౮
సాక్షాద్బ్రహ్మోఽసి న పున ...	౨౪౩	హరస్తు కించిత్పరిలు ...	౧౨౯
సా భూధరాజా మధిపే ...	౧౮	హరితానుణచారుబ ...	౧౪౫
సా రాజహంపైరివ సం ...	౨౭	హిమవ్యపాయాద్వికదా ...	౧౦౮
సుగంధినిశ్వాసవివృ ...	౧౨౩	హృదయే వస నీతి మ ...	౧౪౨
సురాః సమభ్యర్థకాయితా ...	౯౮		

